

MIĘDZY ŚWIATAMI HISTORIA ŚLĄSKIEGO KANTORA I JEGO MUZYCZNEJ KOLEKCJI W CZASACH PRZEMIAN WYZNANIOWYCH (1654–1707)

FONTES
MUSICÆ
IN
POLONIA

WYDAWNICTWO NAUKOWE
SUB LUPA

MIĘDZY ŚWIATAMI

Publikacja finansowana przez Uniwersytet Warszawski z subwencji
na badania naukowe przyznanej przez Ministerstwo Edukacji i Nauki.

KATARZYNA SPURGJASZ

MIĘDZY ŚWIATAMI

HISTORIA ŚLĄSKIEGO KANTORA
I JEGO MUZYCZNEJ KOLEKCJI
W CZASACH PRZEMIAN WYZNANIOWYCH
(1654–1707)

FONTES	WARSZAWA 2023
MUSICÆ	WYDAWNICTWO NAUKOWE SUB LUPA
IN	
POLONIA	FONTES MUSICÆ IN POLONIA, B/VII

Fontes Musicae in Polonia

www.fontesmusicae.pl

seria | series B, vol. VII

Redaktorzy serii | General Editors

Tomasz Jeż (ID 0000-0002-7419-3672), Tomasz Górny (ID 0000-0002-2675-4180)

Rada Naukowa | Advisory Board

Paweł Gancarczyk, dr hab. | PhD, Habil., prof. Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk

Aleksandra Patalas, dr hab. | PhD, Habil., prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego

Danuta Popinigis, dr hab. | PhD, Habil., prof. Akademii Muzycznej w Gdańsku

Barbara Przybyszewska-Jarmińska, dr hab. | PhD, Habil., prof. Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk

Marcin Szelest, prof. dr hab. | Prof., DMA, Habil., Akademia Muzyczna w Krakowie

Ewa Hauptman-Fischer, dr | PhD, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie (sekretarz | secretary)

Recenzent | Reviewer

Barbara Przybyszewska-Jarmińska, dr hab. | PhD, Habil.,

prof. Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk

(ID 0000-0002-9625-7366)

Na okładce | On the cover

Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. RM 6293, nr 15:

Gasparo Casati, *Descende dilecte mi* (S)

Korekta językowa | Proofreading

Elżbieta Sroczyńska

Skład | Page layout

Weronika Sygowska-Pietrzyk

© 2023 Katarzyna Spurgiasz

Instytut Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego

Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa

ISBN 978-83-66546-92-9

WSTĘP

Pieśni ulubione – i pieśni konieczne. Pieśni otrzymane od przyjaciół – i pieśni pożyczone od adwersarzy. Pieśni zanotowane z pamięci – i pieśni odpisane z druków. Pieśni, które się dostało – i te, które trzeba było kupić. Pieśni na święta i na zwykłe dni. Na wieczory i poranki. Na powitania i pożegnania. Kościelni kantorzy czasów nowożytnych tkali tak swój repertuar przez kolejne pory roku, kolejne lata, kolejne miejsca pracy, kolejne krainy. Zmieniali się współpracownicy, widoki z okien, muzyczne mody, zmieniały się władze świeckie i kościelne, zmieniały się zarządzenia, lokalne zwyczaje i własne upodobania – i tak kartka po kartce, składka po składce, książeczka głosowa po książeczce głosowej, w odpowiedzi na te zmiany przyrastał zbiór pieśni. Dla nich, dla kantorów, były to jednak przede wszystkim pieśni obecności. Te ulubione i te konieczne, te świąteczne i te codzienne, radosne i żałobne, poranne i wieczorne – we wszystkich trzeba było być. Zaśpiewać, poprowadzić, przekazać, przenieść. Nauczyć się, żeby później nauczyć innych. Czasami zapisać z żywego wykonania, czasami ożywić z zapisu. We wszystkich niemal kościołach epoki nowożytnej – czy to katolickich, czy protestanckich – pracowali tacy kantorzy. Każdy z nich zbierał swoje pieśni. Gdyby po każdym z nich zachowały się kartki, składki, książeczki głosowe spisane własnoręcznie albo wybrane przez nich i zakupione rękopisy czy druki z nutami, wiele z tych zbiorów miałyby części wspólne. Im bliżej geograficznie, językowo, wyznaniowo, czasowo – tym te części wspólne miałyby szansę być większe. Jednak nawet w odległych od siebie pod każdym względem kolekcjach można niekiedy odnaleźć te same teksty i te same melodie, nici pokrewieństwa, ślady nieznanych wędrowców i pielgrzymów. Do przeniesienia z jednego miejsca na drugie każda pieśń potrzebowała przecież tego samego: zaangażowanej obecności tego, który niósł, i tego, który przyjmował.

We wszystkich niemal kościołach czasów nowożytnych pracowali tacy kantorzy i każdy z nich zbierał swoje pieśni, ale tylko bardzo nieliczne ich kolekcje

zachowały się w jakiegokolwiek części. Te zachowane kartki, składki, książeczki głosowe są dzisiaj często jedyną pozostałością czyjejs zaangażowanej obecności. Jedynym oknem, przez które możemy zajrzeć, żeby dostrzec choćby kawałek czyjejs działalności, wysiłku, zachwytu, przemian, pomysłów. Choćby kawałek z tego zbioru pieśni, który powstał dzięki konkretnemu człowiekowi i z jego wyboru, w jego czasie i w jego przestrzeni, a który jednocześnie już wtedy łączył wiele wątków i wiele osób – kompozytorów, autorów tekstów, kopistów, drukarzy, śpiewaków, instrumentalistów i tych wszystkich, którzy przychodzili pośpiewać wspólnie albo przynajmniej posłuchać...

Joannes Chrysostomus Zalaski, Kaszub z pochodzenia, który osiadł na Śląsku, też gromadził swój zbiór pieśni – jak na kościelnego kantora przystało. Kiedy wkraczał w dorosłe życie i podejmował pierwszą pracę w kościele i szkole w niewielkim miasteczku, Prusicach (Prausnitz), Środkowa Europa odzyskiwała właśnie względny spokój po wyniszczającej wojnie trzydziestoletniej. Jednym ze skutków tej wojny dla wielu śląskich poddanych cesarza była jednak przymusowa zmiana wyznania: od 1654 roku, poza nielicznymi enklawami, oficjalnie można było praktykować jedynie katolicyzm. Po doświadczeniach krwawego konfliktu, do którego pretekstem stały się różnice religijne, powrót do zasady *cuius regio, eius religio*, uzależniającej wyznanie poddanych od wyznania władcy, miał zapewne na celu wprowadzenie jedności i zapobieżenie tego typu konfliktom na przyszłość. Społeczne skutki takiej decyzji w konkretnych społecznościach miejskich czy wiejskich, jak można sobie wyobrazić, były jednak odczuwalne. Dekret odbierający wolność wyznania wygnał jednych, sprowadził innych, jeszcze innych pozostawił na miejscu, każąc odnajdywać się w nowej rzeczywistości i wynajdywać zaskakujące nieraz *modi vivendi*. Joannes Chrysostomus Zalaski, kantor i nauczyciel, zaczynał swoją pierwszą pracę w kościele, który po komisyjnym zapiecztowaniu przed jedną wspólnotą został komisyjnie otwarty dla drugiej wspólnoty, w większości zresztą złożonej z tych samych osób. Kolejne dwa kościoły, w których pracował później, w Namysłowie (Namslau) i Brzegu (Brieg), przeszły podobną procedurę. On sam w materiałach na użytek wszystkich trzech parafii zapisywał łacińskie motety i pieśni ku czci Najświętszej Paniienki, a zaraz obok luterańskie pieśni o wieczności. Może tych ostatnich nauczył się od swoich współparafian, których wspólnotowy śpiew miał za zadanie prowadzić, których miał za zadanie przekonać – też i do siebie. Nie wiemy, czy patrzyli na niego podejrzliwie, jako na człowieka nowej władzy i narzuconej administracji. Nie wiemy, czy muzyka – podstawowe narzędzie jego pracy – pomagała mu w tym oswojeniu czy wręcz odwrotnie. To oswojenie prędzej czy później jednak następowało. Jego pierwsza żona, Gottliebe, pochodziła ze znanej ewangelickiej rodziny,

która dała okolicznym miejscowościom luterańskich diakonów, pastorów i superintendentów (zwierzchników duchowieństwa ewangelickiego w obrębie powiatów). Czyż *Boska miłość* nie jest zresztą ponadwyznaniowa? Druga jego żona, Anna, sporo od niego młodsza, którą poślubił w wieku blisko sześćdziesięciu lat, przeżyła go i została pochowana w luterańskim kościele, funkcjonującym już wówczas – po kolejnych przemianach politycznych – w pełni legalnie. Ponieważ zmiana wyznania w tę stronę była nadal sankcjonowana, można przypuszczać, że również i ona po prostu wróciła do konfesji, do której przed cesarskim dekretem przynależeli jej przodkowie.

W takich okolicznościach Zalaski zbierał swoje pieśni potrzebne mu do pracy w kościele i w szkole, kartka po kartce, składka po składce, książeczka głosowa po książeczce głosowej. Najpierw w małym miasteczku, Prusicach, skąd w 1664 roku przeniósł się do większego Namysłowa, a po kolejnych czterech latach – do Brzegu, gdzie zatrudniony został jako kantor kościoła zamkowego (mimo przemian politycznych i wyznaniowych nadal zapewniającego dość wysokie uposażenia). Tam osiadł już na stałe; zmarł w lutym 1705 roku, mając zapewne ponad siedemdziesiąt lat. Jego muzyczna kolekcja, gromadzona stopniowo we wszystkich trzech miastach, liczyła co najmniej osiemdziesiąt trzy rękopisy. Do dziś zachowało się ich zaledwie osiemnaście, a w nich – ponad sto utworów; wszystkie przechowywane są obecnie w Gabinetcie Zbiorów Muzycznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. To zaledwie ułamek, częśćka repertuaru, którego wykonania prowadził w kościele i uczył w szkole. Tym mniejsza częśćka, że obejmuje jedynie rękopisy; brak w niej druków kupowanych na jego zamówienie z parafialnych funduszy (jak informują o tym rachunki), nie wspominając o utworach, które były obecne w kościelnej czy szkolnej praktyce jedynie w przekazie ustnym, bez jakiegokolwiek utrwalenia w piśmie. A jednak nawet w tej części można znaleźć ślady bardzo różnych nurtów, upodobań i okoliczności, które wpływały na obraz życia muzycznego w danym miejscu i czasie. Zachowane do dziś utwory z kolekcji Zalaskiego to bez wyjątku muzyka wokalnie-instrumentalna z tekstami religijnymi, choć wytarta inskrypcja na jednej z kart tytułowych może sugerować, że zapisywał także muzykę świecką. Autorzy tych utworów bywali znani właścicielowi kolekcji osobiście – jak w przypadku spisanych w Prusicach dwóch antyfon opracowanych muzycznie przez jego kolegę po fachu, pracującego w niedalekim Żmigrodzie (Trachenberg) Christophu Johanna Wenera. Niewykluczone zresztą, że podobnie jak wielu kantorów tego czasu także i Zalaski zajmował się działalnością kompozytorską, a wspólnota parafialna czy uczniowie szkoły wykonywali jego utwory podczas nabożeństw i lekcji; nie mamy jednak źródeł, które potwierdzałyby to jednoznacznie. Być może jego autorstwa są

także opracowania prostych pieśni funkcjonujących w przekazie ustnym; dopisano do nich niekiedy całkiem wymagające głosy instrumentów smyczkowych, z wykorzystaniem modnej wówczas techniki skordatury – przestrajania instrumentów na różne sposoby, by uzyskać nowe walory brzmieniowe. Muzyczne horyzonty Zalaskiego sięgały jednak daleko poza tradycję ustną wspólnot, dla których pracował, czy twórczość jego znajomych kantorów. Wśród należących do niego przekazów można znaleźć utwory kompozytorów czeskich, południowoniemieckich czy włoskich. Rękopis z trzydziestoma koncertami wokalnymi na głos solowy i basso continuo, autorstwa m.in. Gasparo Casatiego czy Giovanniego Antonia Rigattiego, jest zresztą jednym z najpiękniejszych fragmentów kolekcji, spisany z dużą starannością w pierwszych miesiącach pracy Zalaskiego w Namysłowie. Wątek polski obecny jest natomiast w kolekcji dzięki odpisowi mszy Marcina Mielczewskiego. *Missa super O gloriosa Domina* przygotowywana była do wydania przez prof. Zygmunta Szweykowskiego głównie na podstawie tego właśnie rękopisu, ze względu na kompletność przekazu. Fakt jego przynależności do szerszej zachowanej kolekcji nie był jeszcze wówczas znany. Wszystkie miejsca działalności Zalaskiego zamieszkiwane były przez społeczności mieszane etnicznie i językowo. Zarówno w Prusicach i Namysłowie, jak i w Brzegu, tak za czasów ewangelickich, jak i po wprowadzeniu dekretu o rekatolizacji, pracowali niemiecko- i polskojęzyczni duchowni, kantorzy i nauczyciele (zatrudniano dwie osoby lub powierzano funkcję osobie biegle znającej oba języki). Choć w kolekcji Zalaskiego zachowały się jedynie utwory z tekstami w językach łacińskim i niemieckim, wydaje się niemal pewne, że prowadził on także śpiew w języku polskim. Gromadzony przez niego zbiór utworów, nawet tylko w zachowanej do dzisiaj części, skupia w sobie różne wątki geograficzne, językowe, ale także wyznaniowe. Wśród autorów muzyki i tekstów są zarówno katolicy, jak i luteranie; dla niektórych utworów – autorstwa zarówno pierwszych, jak i drugich – zapisy zgromadzone przez Zalaskiego są dzisiaj unikatowymi lub przynajmniej najstarszymi zachowanymi przekazami. Jeden z autorów tekstów, wrocławski poeta Johannes Scheffler (Angelus Silesius), przeszedł zresztą podobną drogę jak wielu jego współziomków: zmienił wyznanie z luterńskiego na katolickie, choć w jego przypadku wynikało to raczej ze zmiany przekonań niż cesarskiej decyzji. Kilka jego mistycznych wierszy – całkiem bliskich poezji miłosnej – opracowanych zostało przez anonimowego kompozytora (być może samego właściciela kolekcji i kopistę rękopisu w jednej osobie?) do śpiewania z towarzyszeniem violi i basso continuo.

Muzyczna kolekcja kantora Zalaskiego w swoich czasach była tylko jedną z wielu podobnych, gromadzonych przez katolickich i ewangelickich kanto-

rów w kościołach i szkołach. Dziś jednak jest jedynym zachowanym zbiorem dokumentującym praktykę muzyczną w śląskich kościołach czasów rekatolizacji, czyli w latach 1654–1707, między wprowadzeniem cesarskich dekretów¹ a ugodą altransztadzką, przywracającą przynajmniej częściową wolność wyznania. Lata zawodowej działalności Zalaskiego niemal dokładnie pokrywają się z tym okresem. Termin „rekatolizacja” (także: rekatolicyzacja, niem. *Rekatholisierung*, ang. *recatholicisation*) nie jest być może najlepszą nazwą dla opisywanego przezeń zjawiska; wskazuje na „powrót do katolicyzmu”, tymczasem po pierwsze społeczności, których zjawisko to dotyczyło, były w większości przypadków ewangelickie od kilku pokoleń (100–120 lat) i z punktu widzenia pamięci zbiorowej było to raczej *novum* niż jakikolwiek powrót, a po drugie katolicyzm czasów konfesjonalizacji, sto lat po soborze trydenckim, różnił się w bardzo wielu aspektach od katolicyzmu przedreformacyjnego. Zostawiając jednak ewentualne zmiany terminologii przyszłym badaczom problemu, pozostajemy przy tej nazwie, która jest obecnie używana w literaturze przedmiotu.

Niniejsza książka prowadzi od mikrohistorii kantora i jego muzycznej kolekcji, przez kontekst historyczno-kulturowy trzech miast, w których działał, a następnie przez analizę repertuaru oraz wynikających z niego odniesień – aż po szerszą panoramę kultury muzycznej w czasach przemian wyznaniowych. Punktem wyjścia jest tutaj człowiek i jego kulturowy horyzont, zarówno ten osobisty/synchroniczny (to, co on mógł widzieć jako horyzont), jak i historyczny/diachroniczny (to, co my widzimy jako horyzont, patrząc na źródłowe ślady jego działalności). Do wytyczania tych perspektyw posłużyły zarówno źródła muzyczne, jak i innego typu źródła pisane o charakterze dokumentacyjnym i opisowym.

Badania kolekcji rękopisów muzycznych należących niegdyś do kantora Zalaskiego i jej kontekstów mają kilka celów. Pierwszym celem jest możliwie dokładna krytyka źródeł muzycznych, zarówno zewnętrzna (datacja, identyfikacja osób i środowisk związanych z powstaniem tego zespołu źródeł), jak i wewnętrzna (identyfikacja repertuaru, ustalenie autorstwa utworów anonimowych, weryfikacja kompletności materiału). Celem drugim jest ukazanie kolekcji w możliwie szerokim kontekście kulturowym miejsc i czasów, w któ-

¹ Wprowadzenie katolicyzmu jako jedynego obowiązującego wyznania na większości terytoriów Śląska (z wyjątkiem miasta Wrocławia oraz rządzonych przez ewangelików księstw: legnickiego, brzeskiego i wołowskiego) było efektem ustaleń w ramach pokoju westfalskiego kończącego wojnę trzydziestoletnią (1648); większość kościołów została jednak przekazana katolikom dopiero na przełomie 1653 i 1654 roku.

rych powstawała. Służą temu zarówno badania nad historią ośrodków związanych z tym zespołem źródeł, ze szczególnym uwzględnieniem ich kultury muzycznej, jak i badania nad zidentyfikowanym repertuarem pod względem jego recepcji (kompozytorzy, źródła, przepływ repertuaru), stylu i praktyki wykonawczej. Trzecim celem jest odpowiedź na pytanie, w jaki sposób analizowany tu zespół źródeł, jedyny w swoim rodzaju, może być podstawą do bardziej ogólnych wniosków dotyczących tradycji muzycznych Śląska w czasach rekatolizacji, a nawet – jeszcze szerzej – przemian kultury muzycznej związanych ze zmianami wyznaniowymi, społecznymi czy politycznymi. Czwartym celem jest wprowadzenie do szerszego obiegu informacji dotyczących zachowanych utworów. Wśród nich odnaleźć można wiele unikatów oraz najwcześniejszych i/lub najbardziej kompletnych przekazów kompozycji znanych z innych źródeł, a także utworów będących jedynym dowodem na kompozytorską działalność nieznaną dotychczas autorów.

Joannes Chrysostomus Zalaski wzmiankowany był dotąd w literaturze muzykologicznej jednym zdaniem², zawierającym informację o pełnieniu przez niego funkcji kantora w Namysłowie w roku 1666, zaczerpniętą z wydanych na początku XX wieku protokołów wizytacji biskupiej z tego roku³. Zarówno pełny zakres czasowy jego działalności w Namysłowie, jak i fakt piastowania przez niego tej funkcji w innych ośrodkach Śląska nie były opisane we współczesnej literaturze. Ponadto Zalaski wymieniony został w wydanym jeszcze w połowie XIX wieku opracowaniu historii Brzegu jako kantor i nauczyciel w tym mieście w latach 1679–1705⁴.

Gromadzona przez Zalaskiego kolekcja muzykaliów również nie była dotychczas znana ani badana jako całość. Jeden z należących do niej rękopisów był już opracowywany i stał się podstawą edycji krytycznej – zawiera on bowiem jedyny kompletnie zachowany przekaz *Missa super O gloriosa Domina*

² „In dem Visitationsbericht von 1666 wird der Kantor Johannes Chrysostomus Zalaski in Namslau erwähnt”, Lothar Hoffmann-Erbrecht, hasło: *Namslau*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001 [dalej jako: SML], s. 492.

³ „Cantorem Ioannes Chrysostomus Zalaski Iutzinensis”, por. Joseph Jungnitz (red.), *Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonat Breslau*, cz. 1, Breslau: G.P. Aderholz 1902 [dalej jako: JungnitzV], s. 505.

⁴ „Cantoren waren in derselben Zeit: Joh. Chrysostomus Zalasky, zugleich Schulhalter 1679–1705 [...]”, Karl Friedrich Schönwälder, *Geschichtliche Ortsnachrichten von Brieg und seinen Umgebungen: Befestigung der Stadt, Schloß- und Stifts-Platz*, t. 2, Brieg: C. Falch 1847 [dalej jako: SchönwälderO], s. 293.

Marcina Mielczewskiego (PL-Wu RM 6243), jednego z najwybitniejszych kompozytorów polskich epoki baroku⁵; nie było wszak wiadomo, że przekaz ten jest częścią większej kolekcji własnościowej. Jej posesor na wszystkich rękopisach podpisywał się monogramem I.C.Z.; nie podejmowano wcześniej badań mających na celu ustalenie jego tożsamości. Zarówno rękopis z mszą Mielczewskiego, jak i drugi manuskrypt z badanej kolekcji, zawierający anonimowy utwór *Ave virgo potentissima*, zostały opisane w międzynarodowym katalogu źródeł muzycznych RISM, obecnie dostępnym online⁶. Odpowiednie rekordy nie uwzględniały jednak informacji na temat proveniencji rękopisów (z wyjątkiem wzmianki o poprzednim miejscu ich przechowywania: Instytucie Muzycznym przy Uniwersytecie Wrocławskim [Musikalisches Institut bei der Universität Breslau], z którego pochodzi zresztą całość tzw. kolekcji wrocławskiej, znajdującej się obecnie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie⁷) i przynależności obu źródeł do większej kolekcji własnościowej; nie rozwinęto w nich również monogramu posesora, zapisanego na kartach tytułowych.

Jedenaście rękopisów oznaczonych monogramem I.C.Z. powiązał z Namyśłowem Ernst Kirsch w publikacji z 1922 roku dotyczącej biblioteki wspomnia-

⁵ Zob. Zygmunt M. Szweykowski (red.), *Marcin Mielczewski: Opera omnia*, t. 3: *Msze koncertujące*, Warszawa – Kraków: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk 2003 (*Monumenta Musicae in Polonia*) [dalej jako: SzweykowskiM], s. 7–19, 37–69, 204–213. Zob. także: Zygmunt M. Szweykowski (red.), *Marcin Mielczewski: Missa super „O gloriosa Domina”*, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne 1983; Barbara Przybyszewska-Jarminińska, *Muzyka pod patronatem polskich Wazów. Marcin Mielczewski*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk 2011, s. 188.

⁶ Zob. RISM ID no.: 300511182, Marcin Mielczewski, *Missa super O gloriosa Domina*, Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka [dalej jako: PL-Wu] RM 6243, <https://opac.rism.info/search?id=300511182> (dostęp: 5.03.2018); RISM ID no.: 300510769, Anonim, *Ave virgo potentissima*, PL-Wu RM 6357, <https://opac.rism.info/search?id=300510769> (dostęp: 5.03.2018). Opisy te zostały uzupełnione w grudniu 2019 na podstawie badań przeprowadzonych na potrzeby przygotowywanej przeze mnie pracy doktorskiej.

⁷ Historia tych zbiorów była już wielokrotnie omawiana w literaturze, zob. np. Adam Mrygoń, *Dolnośląskie rękopisy muzyczne w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, w: *Beiträge zur Musikgeschichte Schlesiens. Musikkultur – Orgellandschaft. Tagungsbericht Liegnitz 1991*, red. Jarosław Stępowski, Helmut Loos, Bonn: Gudrun Schröder Verlag 1994 (*Deutsche Musik in Osten*, 5), s. 285–291; Maria Burchard, *Losy wrocławskich kolekcji muzycznych po 1945 roku*, w: *Muzykologia we Wrocławiu. Ludzie – historia – perspektywy*, red. Maciej Gołąb, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2005 (*Acta Universitatis Wratislaviensis*, 2742; *Musicologica Wratislaviensis*, 1), s. 91–99; Agnieszka Drożdżewska, *Życie muzyczne na Uniwersytecie Wrocławskim w XIX i I połowie XX wieku. Edukacja muzyczna – działalność naukowa – ruch koncertowy*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2012 (*Acta Universitatis Wratislaviensis*, 3381; *Musicologica Wratislaviensis*, 7).

nego wyżej Musikalisches Institut⁸. Argumentem dla takiej atrybucji był prawdopodobnie wpis na karcie tytułowej rękopisu o sygnaturze PL-Wu RM 6293 (ówcześnie Mq 208a), gdzie monogramista I.C.Z. podpisał się jako skryptor, a zarazem kantor w Namysłowie⁹. Kirsch nie wymienił jednak konkretnych sygnatur, ani też nie podał żadnych informacji dotyczących zawartości tych źródeł, na podstawie których można by dziś stwierdzić, których jedenastu rękopisów (z zachowanych dziś osiemnastu podpisanych tym monogramem) dotyczyła jego uwaga.

Spośród rękopisów muzycznych należących do tej kolekcji, z wyjątkiem wspomnianych wyżej odpisów mszy Marcina Mielczewskiego oraz anonimowego *Ave virgo potentissima*, w literaturze przedmiotu omówiony został jeszcze tylko jeden przekaz – *Missa concertata* Matthiasa Fibicka (PL-Wu RM 6142)¹⁰. Również i w tym przypadku nie została zbadana proveniencja tego rękopisu, a podana tam datacja¹¹ nie jest potwierdzona źródłowo.

Historia kultury muzycznej trzech miast, w których działał Żalaski w II połowie XVII i pierwszych latach XVIII wieku, nie była dotychczas przedmiotem zainteresowania badaczy. O muzyce tych czasów w Prusicach literatura przedmiotu nie wspomina wcale. W odniesieniu do Namysłowa znane były dotąd nazwiska zaledwie trzech osób z XVII wieku powiązanych z działalnością muzyczną oraz pojedyncze wzmianki o organach znajdujących się w kościołach tego miasta¹². Historia kultury nowożytnego Brzegu w dotychczasowych opracowaniach kończy się zaś właściwie na roku 1675 (wraz ze śmiercią ostatniego księcia piastowskiego i przejściem władzy przez cesarza, efektem czego były także interesujące nas tutaj szczególnie przemiany wyznaniowe). Z kolejnych lat mamy jedynie kilka nazwisk muzyków (kantorów, organistów), przekaza-

⁸ „Namslau 11 Mq (bezeichnet mit I.C.Z.)”, Ernst Kirsch, *Die Bibliothek des Musikalischen Instituts bei der Universität Breslau. Ein Beitrag zur Kenntnis von dem Anteil Schlesiens an den musikalischen Strömungen des 16.–18. Jahrhunderts*, Breslau: Hundsfelder Stadblatt S. Kopjewski 1922, s. 8.

⁹ PL-Wu RM 6293: „XXX | Concertus sacri | voce sola | Pro omni tempore | Variorum Authoru(m) | Scripti Namsl(aviae). | A(nn)o 1664 | ad finem | vergen=| te | à | J.C.Z. | Cant(ore). ibid(em)”.

¹⁰ „Z twórczości Fibicka zachowała się jedynie *Missa Concertata a 9* (PL-Wu RM 6142 olim Mg [właśc. Mq – KS] 78) o dość oryginalnej obsadzie instrumentalnej (2 vl, 3 vla, org), nawiązującej wyraźnie do XVII-wiecznej tradycji muzycznej”, Remigiusz Pośpiech, *Muzyka wielogłosowa w celebracji eucharystycznej na Śląsku w XVII i XVIII wieku*, Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego 2004, s. 223.

¹¹ Ibidem, s. 318.

¹² Zob. np. Lothar Hoffmann-Erbrecht, hasło: *Namslau*, op. cit., s. 492–493; literatura tamże.

nych przez autorów jeszcze XVIII- i XIX-wiecznych¹³ (dane te nie są cytowane w nowszej literaturze¹⁴) oraz tytuły kilku druków muzycznych opublikowanych w tym mieście¹⁵.

Ogólna historia tych miast opracowana jest zasadniczo lepiej, choć i tutaj można odnieść wrażenie, że zagadnienie to domaga się jeszcze bardziej gruntownych studiów. Historia Prusic doczekała się bodaj tylko jednego opracowania, mającego charakter raczej popularny niż naukowy i dotyczącego w przeważającej części II połowy XIX oraz I połowy XX wieku, a nie epoki nowożytnej¹⁶. Dzieje Namysłowa stały się przedmiotem monografii, wydanej stosunkowo niedawno przez historyków związanych z Uniwersytetem Wrocławskim¹⁷. Historia Brzegu, największego spośród tych trzech ośrodków, jest opisana najlepiej, choć w jej opracowaniu widać wyraźną dysproporcję między stanem badań nad czasami piastowskimi a habsburskimi¹⁸. W żadnej z dostępnych mi prac poświęconych temu miastu nie wymieniono np. kolejnych cesarskich zarządców zamku brzeskiego po roku 1676; brak tam także jakichkolwiek informacji dotyczących ich ewentualnego mecenatu czy innego typu wpływu na kulturę ośrodka.

Sam repertuar utrwalony w rękopisach z kolekcji Zalaskiego był badany w bardzo różnym stopniu i każdy utwór należałoby tutaj charakteryzować pod tym względem oddzielnie. W wielu przypadkach przekazy należące do tej kolekcji wnoszą do współczesnego dyskursu muzykologicznego treści nowe w stosunku do dotychczasowych ustaleń (np. stanowią one nieznaną dotąd, jedyny przykład recepcji danego utworu na Śląsku; nienotowany, unikatowy

¹³ Siegismund Justus Ehrhardt, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, t. 2: *Brieg*, Liegnitz: Johann Gottfried Pappasche 1782 [dalej jako: EhrhardtP2], s. 438; SchönwälderO, s. 292–293.

¹⁴ Zob. np. Władysław Dziewulski (red.), *Brzeg: dzieje, gospodarka, kultura*, Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego 1975; Friedrich Kudell, hasło: *Brieg*, w: SML, s. 91–93.

¹⁵ Maria Przywecka-Samecka, *Dzieje drukarstwa muzycznego w Polsce do końca XVIII wieku*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1993 [dalej jako: PrzyweckaD], s. 234–236.

¹⁶ Wolfgang Sanft, *Die Stadt Prausnitz 1287–1987 im Kreis Militsch-Trachenberg. Heimatbuch einer schlesischen Kleinstadt*, Weiden: Gemeinschaft der Prausnitzer 1986.

¹⁷ Mateusz Goliński, Elżbieta Kościk, Jan Kęsik, *Namysłów. Z dziejów miasta i okolic*, Namysłów: Namislavia 2006.

¹⁸ Zob. Władysław Dziewulski (red.), *Brzeg: dzieje, gospodarka, kultura*, op. cit.; Mieczysław Zlat, *Brzeg*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1979; Marcin Wrzeciono, *Topografia historyczna Brzegu od lokacji do połowy XIX w.*, Brzeg: Fundacja Pamięci Historycznej Ziemi Brzeskiej 2006 [dalej jako: WrzecionoT]; Norbert Conrads, *Schlesien in der Frühmoderne. Zur politischen und geistigen Kultur eines habsburgischen Landes*, Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag 2009 [dalej jako: ConradsS].

przykład recepcji twórczości danego kompozytora ewangelickiego w środowisku katolickim itp.).

Co więcej, także zagadnienie kultury muzycznej Śląska w czasach rekatolizacji nie było dotąd podejmowane w sposób monograficzny. Wynika to zapewne stąd, że znane dotychczas XVII-wieczne śląskie źródła muzyczne pochodzą z ośrodków, których przynależność wyznaniowa w tym czasie pozostawała niezmienna; w przeważającej większości były to zresztą ośrodki ewangelickie. W badaniach nad nimi nie podejmowano zaś kwestii rekatolizacji uwarunkowanej politycznie, mającej miejsce w drugiej połowie XVII wieku niemal na całym terytorium Śląska. Pewne uwagi na temat tego zjawiska pojawiały się w opracowaniach dotyczących ośrodków katolickich zaangażowanych w ten proces, np. domów jezuickich i rekatolizacji prowadzonej przez ich personel, również za pomocą muzyki¹⁹. Źródła muzyczne, dokumentujące bezpośrednio tego typu aktywność, a pochodzące z wieku XVII, w przeważającej większości są dziś jednak uznawane za zaginione.

Podjęcie studiów nad zespołem źródeł, który nie był dotychczas badany jako całość, wydaje się więc w pełni uzasadnione, stanowi bowiem próbę wypełnienia kolejnej „białej plamy” w historii muzyki. Jest to tym bardziej zasadne, że ów zespół rękopisów stanowi bezpośrednio i unikatowe świadectwo kultury muzycznej rekatolizowanych kościołów parafialnych w trzech śląskich ośrodkach, które różniły się od siebie wielkością, strukturą społeczną, sytuacją polityczną i wyznaniową. Odkrycie tej kolekcji stało się impulsem do podjęcia badań nad różnego rodzaju źródłami powstałymi w tych ośrodkach w latach 1654–1707, które mogły przekazać informacje o ich kulturze (np. rachunkami, księgami metrykalnymi, protokołami powizytacyjnymi, korespondencją urzędową, zapisami kronikarskimi). Część tych dokumentów nie była dotychczas przedmiotem badań historyków, a niemal żadne z nich nie posłużyły do studiów nad kulturą muzyczną. Zawarte w nich informacje mogą jednak przyczynić się w sposób istotny do poszerzenia dotychczasowego stanu wiedzy nie tylko o tradycjach muzycznych tych miast, ale także znacznie szerzej ujmowanej kulturze nowożytnego Śląska.

Podstawowym źródłem do podejmowanych tutaj badań jest kolekcja osiemnastu rękopisów muzycznych (zawierających przekazy 107 utworów oraz dwie karty tytułowe odnoszące się do kopii niezachowanych kompozycji), stanowiących niegdyś własność jednej osoby – kantora Joannesa Chry-

¹⁹ Zob. np. Tomasz Jeż, *Kultura muzyczna jezuitów na Śląsku i ziemi kłodzkiej (1581–1776)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa 2013 [dalej jako: JeżK].

sostomusa Zalaskiego. Zachowane do dziś źródła stanowią jedynie niewielką część istniejącego dawniej zbioru (o czym będzie mowa niżej); ze względu na brak dostępu do niezachowanej części materiału, terminem „kolekcja” – o ile nie zaznaczono inaczej – określam tutaj umownie istniejący obecnie zespół źródeł, a nie hipotetyczną całość zbioru. Rękopisy te przechowywane są od lat 50. XX wieku w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Stanowią one część tzw. zbiorów wrocławskich, przeniesionych do Warszawy na mocy kontrowersyjnej decyzji ówczesnych władz państwowych z 29 marca 1952 roku, zgodnie z którą zlikwidowano powstały po II wojnie światowej Zakład Muzykologii Uniwersytetu Wrocławskiego i przeniesiono jego zasób biblioteczny (rękopisy, stare druki, książki i druki muzyczne z XIX i XX wieku, czasopisma) oraz instrumenty muzyczne do Zakładu Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego²⁰.

Przed II wojną światową zbiory te należały do Instytutu Muzycznego Uniwersytetu Wrocławskiego (Musikalisches Institut bei der Universität Breslau). Instytut Muzyczny powstał w 1920 roku; stanowił bezpośrednią kontynuację istniejącej od 1812 roku jednostki tej uczelni – Królewskiego Akademickiego Instytutu Muzyki Kościelnej (Königliches Akademisches Institut für Kirchenmusik). Dawne zbiory muzyczne tych instytucji pochodziły przede wszystkim z bibliotek kościelnych i klasztornych z różnych ośrodków Śląska. Były gromadzone we Wrocławiu bezpośrednio po kasacie klasztorów w 1810 roku, a także później, aż do lat 30. XX w., podczas prac inwentaryzacyjnych podejmowanych przez pracowników wymienionych instytutów²¹. Rękopisy muzyczne były porządkowane od 1909 roku; ułożono je wówczas według formatów (sygnatury Mf – *manuscriptum in folio*, Mq – *manuscriptum in quarto*), a następnie alfabetycznie według kompozytorów, utwory anonimowe natomiast według gatunków. Dawne katalogi proveniencji tych zbiorów, zarówno pochodzące z czasów ich gromadzenia we Wrocławiu, jak i powstałe w wyniku późniejszych prac katalogowych, nie zachowały się. Badania proveniencyjne, mające na celu ustalenie miejsc sporządzenia (w przypadku rękopisów) oraz miejsc przechowywania i użytkowania (zarówno w przypadku rękopisów, jak i druków) są prowadzone w Gabinetie Zbiorów Muzycznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie²². W toku tych badań udało się, na

²⁰ Zob. np. Adam Mrygoń, *Dolnośląskie rękopisy muzyczne...*, op. cit., s. 285.

²¹ Historię Królewskiego Akademickiego Instytutu Muzyki Kościelnej oraz wrocławskiego Instytutu Muzycznego, a także ich zbiorów bibliotecznych opisała szczegółowo Agnieszka Drożdżewska, zob. eadem, *Życie muzyczne na Uniwersytecie Wrocławskim...*, op. cit., s. 272–292.

²² Efektem tych badań są szczegółowe opisy źródeł muzycznych, uwzględniające nierzadko nieznanie wcześniej informacje; opisy te udostępniane są przede wszystkim w bazie RISM (<https://opac.rism.info/>, siglum: PL-Wu), a także w bazie danych oraz sprawozdaniach powsta-

podstawie podpisów kopistów lub porównania duktu ich pisma, ustalić proveniencję wielu źródeł, które nie posiadają jednoznacznych not proveniencyjnych lub własnościowych. Umożliwiło to weryfikację stanu liczbowego wymienionych kolekcji oraz uszczegółowienie danych dotyczących właścicieli muzykaliów²³.

Podczas kwerendy magazynowej prowadzonej w Gabinetcie Zbiorów Muzycznych BUW w pierwszych tygodniach 2015 roku, obejmującej cały zasób tzw. zbiorów wrocławskich, wyodrębniłam kolekcję własnościową monogramisty I.C.Z. Istnienie takiej kolekcji sygnalizował Ernst Kirsch w swoim opracowaniu z 1922 roku. Niemiecki badacz nie wiązał jej jednak z konkretnym właścicielem, a jedynie z miejscem – Namysłowem, i zaliczał do niej 11 jednostek spośród rękopisów formatu *in quarto*²⁴. W katalogu kartkowym Gabinetu Zbiorów Muzycznych BUW nie została ona wyodrębniona jako zbiór proveniencyjny i/lub własnościowy; jedynie w indeksie kopistów odnaleźć można było dwie karty z monogramami „I.C.Z.” oraz „J.C.Z. – kopista, właściciel? – XVIII w.” zawierające w sumie większość sygnatur z tej kolekcji, a ponadto sygnaturę jednego manuskryptu podpisanego tym samym monogramem, lecz skopiowanego niewątpliwie przez inną osobę, w innym miejscu i czasie²⁵.

Wyodrębniona przeze mnie kolekcja liczy obecnie 18 rękopisów formatu *in quarto*, opatrzonych dawnymi sygnaturami *Mq*; wszystkie karty tytułowe sporządzone zostały przez tę samą osobę i podpisane monogramem właściciela (w postaci „I.C.Z.” lub „J.C.Z.”). Źródła te zostały włączone do zbiorów wrocławskiego Instytutu Muzyki Kościelnej najprawdopodobniej w XIX wieku; nie wiadomo dziś jednak, w jaki sposób, kiedy i skąd zostały pozyskane, ani też jakie były ich losy w czasie między śmiercią ich właściciela a włączeniem ich do wrocławskich zbiorów bibliotecznych. Podobne pytania pojawiają się w związku z innymi, pojedynczymi źródłami, nienależącymi do kolekcji klasztornych (przewiezionych do Wrocławia po kasacie), zwłaszcza tymi pochodzącymi z XVII wieku, które w okresie kształtowania biblioteki Instytutu

łych w ramach grantu „Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja” (Narodowy Program Rozwoju Humanistyki, projekt nr 11H 11 021280 realizowany w latach 2012–2016, kierownik: prof. dr hab. Marek Derwich).

²³ Informacje te są sukcesywnie uzupełniane w opisach źródeł w katalogu RISM.

²⁴ Zob. przypis 8.

²⁵ *Rękopisy muzyczne (XVI–XIX w.). Indeks miejscowości, osób i proveniencji; Rękopisy muzyczne (XVI–XIX w.). Indeks kopistów* – katalogi kartkowe w Gabinetcie Zbiorów Muzycznych BUW sporządzane w latach 50. i 60. XX w. z późniejszymi uzupełnieniami; zob. także Maria Burchard, *Losy wrocławskich kolekcji muzycznych...*, op. cit., s. 93–94.

Muzyki Kościelnej najprawdopodobniej od wielu dziesięcioleci nie były już w użytku wykonawczym.

Kwerendy podejmowane w celu odnalezienia ewentualnych innych rękopisów należących do kolekcji monogramisty I.C.Z., przeprowadzone na podstawie katalogów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, Archiwum Państwowego we Wrocławiu, a także centralnego katalogu źródeł muzycznych RISM, nie przyniosły rezultatów. W zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie nie odnaleziono również żadnego innego źródła sporządzonego tą samą ręką.

W rezultacie kwerend źródłowych i bibliograficznych monogramista I.C.Z. został zidentyfikowany jako Joannes Chrysostomus Zalaski, kantor, nauczyciel i pisarz miejski, pracujący kolejno w trzech ośrodkach Śląska: Prusicach, Namysłowie i Brzegu. Identyfikacja właściciela kolekcji umożliwiła badania nad tym zbiorem w szerszym kontekście historycznym, geograficznym i kulturowym.

W celu rekonstrukcji powyższych kontekstów, analizę heurystyczną i repertuarologiczną tej kolekcji wzbogacono o badania wspomnianych wyżej źródeł historycznych związanych z Prusicami, Namysłowem i Brzegiem: są to przede wszystkim rachunki, księgi metrykalne, protokoły powizytacyjne, korespondencja urzędowa, zapisy kronikarskie. Znaczna większość z nich nie została dotąd wydana i studia nad nimi podjęte zostały *ab ovo*. Kwerenda obejmowała zasoby Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, Archiwum Państwowego we Wrocławiu, Archiwum Państwowego w Opolu, czeskiej Biblioteki Narodowej (Národní knihovna České republiky) oraz Archiwum Państwowego w Pradze, a także Rzymskiego Archiwum Towarzystwa Jezusowego (Archivum Romanum Societatis Iesu); źródła odnalezione w katalogach tych instytucji skonsultowano bezpośrednio lub za pomocą kopii mikrofilmowych/cyfrowych. Ponadto przeprowadzono kwerendę w licznych polskich, czeskich i niemieckich bibliotekach cyfrowych oraz katalogach archiwalnych dostępnych online.

W pracy z tymi źródłami znaczącym utrudnieniem był stan ich zachowania; wszystkie ich typy obejmują jedynie część badanego okresu, a zachowane przekazy z jednego ośrodka często nie mają swoich odpowiedników w dokumentacji odnoszącej się do pozostałych dwóch miast (np. rachunki miejskie z Namysłowa nie zachowały się wcale, a parafialne jedynie z lat 1669–1689). Stopień szczegółowości informacji w nich zawartych jest często bardzo różny; zależał on od lokalnych zwyczajów lub od indywidualnej decyzji autora przekazu (np. zapis w księdze ślubów mógł obejmować jedynie imiona i nazwiska

państwa młodych, ale czasami też zawód i miejsce urodzenia pana młodego, miejsca zatrudnienia i urodzenia ojców obojga nowożeńców, imiona, nazwiska i zawody świadków, a także konfesję wzmiankowanych w aktach osób; autor protokołu powizytacyjnego mógł natomiast odnotować porządek nabożeństw w danym kościele wraz z opisem używanego wówczas języka i muzyki, mógł też nie odnotować niczego w tej kwestii, choć – co oczywiste – we wszystkich kościołach będących w czynnym użytkowaniu odbywały się nabożeństwa).

W badaniach nad repertuarem za źródła pomocnicze do jego atrybucji i interpretacji posłużyły rękopisy i druki muzyczne zawierające inne zidentyfikowane przez mnie przekazy utworów zachowanych w kolekcji Żalaskiego. Źródła te, odnalezione głównie podczas kwerend obejmujących specjalistyczne katalogi i bazy danych, konsultowano bezpośrednio lub za pośrednictwem ich kopii cyfrowych opublikowanych na stronach bibliotek z różnych krajów (m.in. Polski, Czech, Niemiec, Szwecji, Francji i Włoch).

Badania nad kolekcją muzykaliów Joannesa Chrysostomusa Żalaskiego były prowadzone zarówno w oparciu o metody badań historycznych (krytyka zewnętrzna i wewnętrzna źródeł, wykorzystująca elementy nauk pomocniczych historii: archiwistyki, chronologii, kodykologii, dyplomatyki, genealogii, neografii itp.), jak i muzykologicznych (analiza stylistyczna utworów, elementy paleografii muzycznej, instrumentoznawstwa itp.).

W pierwszym etapie, poświęconym źródłoznawczej analizie rękopisów muzycznych z kolekcji Żalaskiego, znalazły zastosowanie oba wspomniane nurty badań. Ustalenie datacji i proveniencji, identyfikacja kopistów i znaków wodnych przeprowadzone zostały w oparciu o metody krytyki źródeł. Sporządzenie katalogu zawartości rękopisów²⁶ wymagało podjęcia badań porównawczych: odnalezienia innych przekazów tych utworów, na podstawie których można by stwierdzić autorstwo utworów anonimowych, zweryfikować atrybucje autorskie nadane przez kopistów, a także odnaleźć brakujące partie w przypadku materiału zdekompletowanego. Poszukiwania konkordancji utworów prowadzone były najczęściej za pomocą katalogów tematycznych oraz muzykologicznych baz danych, zawierających incipity muzyczne (np. RISM, Printed Sacred Music Online). Zasób tych baz ciągle rośnie, co pozwala mieć nadzieję na identyfikację w przyszłości kolejnych utworów anonimowych lub innych przekazów utworów uznanych obecnie za zachowane unikatowo. Poza wspomnianymi wyżej bazami kwerendą objęte zostały także wybrane druki imien-

²⁶ Katalog jest obecnie przygotowywany do druku i ukaże się w osobnym tomie serii *Fontes Musicae in Polonia*.

ne kompozytorów, którym przypisano autorstwo utworów z tej kolekcji, oraz wybrane publikacje wydane na Śląsku w II połowie XVII wieku (głównie antologie pieśni).

Analiza kontekstu historyczno-kulturowego przeprowadzona została w oparciu o metody badań historycznych. Również i tutaj wykorzystano elementy neografii, dyplomatyki, chronologii, genealogii itp., przydatne tym razem do właściwego odczytania i interpretacji źródeł archiwalnych pochodzących z badanych ośrodków, a także jak najpełniejszego wydobycia informacji dotyczących kultury muzycznej badanego obszaru. Wyniki badań źródłowych zestawione zostały z istniejącą literaturą przedmiotu.

Trzeci etap prac obejmował przede wszystkim analizę repertuaru, zarówno pod względem jego zapisu (uwzględniono przy tym elementy paleografii muzycznej, kwestię podłożenia tekstu w partiach wokalnych, korektę ewentualnych błędów zapisu podczas transkrypcji), jak i jego treści (przede wszystkim za pomocą analizy stylu muzycznego, źródeł tekstu słownego i jego znaczenia, elementów retoryki muzycznej itp.), a także zawartych w nim niekiedy informacji dotyczących praktyki wykonawczej (takich jak obsada, ambitus, oznaczenia artykulacyjne itp., a zwłaszcza ewentualne różnice w zakresach tych kategorii w stosunku do innych przekazów tych samych utworów).

W ostatniej fazie prac zebrano i podsumowano wnioski ze wszystkich poprzednich jej etapów, poddano je wzajemnej konfrontacji i podjęto próbę umiejscowienia wyników badań w kontekście dotychczasowej wiedzy.

Niniejsza książka przygotowana została na podstawie pracy doktorskiej obronionej na Uniwersytecie Warszawskim w czerwcu 2020 roku. Zarówno w czasie pisania rozprawy doktorskiej, jak i przygotowywania jej do publikacji otrzymałam wsparcie wielu osób i instytucji, za które chciałabym w tym miejscu wyrazić głęboką wdzięczność. Dziękuję Dyrektorom i Pracownikom licznych bibliotek i archiwów, w których prowadziłam kwerendy: Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (w sposób szczególny Kierownikowi Gabinetu Zbiorów Muzycznych, Piotrowi Maculewiczowi), Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, Archiwum Państwowego w Opolu, Národní knihovny České republiky w Pradze, Archiwum Państwowego w Pradze, Archivum Romanum Societatis Iesu w Rzymie oraz Bodleian Library w Oksfordzie. Dziękuję za wsparcie finansowe (umożliwiające m.in. wyjazdy badawcze i konferencyjne), które otrzymałam od Uniwersytetu Warszawskiego, Fundacji na rzecz Nauki Polskiej oraz Narodowego Centrum Nauki. Wyjazd studyjny do Oksfordu, który mogłam odbyć dzięki stypendium NCN w ramach programu Etiuda, był dla mnie niezwykle od-

krywcy i pozwolił spojrzeć na wiele kwestii z nowej perspektywy. Dziękuję także Dyrekcji Instytutu Muzykologii UW za wsparcie finansowe umożliwiające publikację niniejszej książki.

Za cenne uwagi i bezcenne wsparcie na różnych etapach pracy dziękuję Recenzentkom mojego doktoratu: dr hab. Barbarze Przybyszewskiej-Jarmińskiej, prof. IS PAN, i dr hab. Aleksandrze Patalas, prof. UJ, a także mojej Rodzinie, Przyjaciołom i Współpracownikom, szczególnie: prof. Urszuli Augustyniak, Magdalenie Borowiec, Hazel Brooks, Daniele Filippiemu, Paulinie Halamskiej, Ewie Hauptman-Fischer, Maciejowi Kazińskiemu, Agacie Meissner, Karolinie Kolinek-Siechowicz i Pawłowi Siechowiczowi. Chronologicznie na koniec, choć właściwie: przede wszystkim – dziękuję Redaktorom: Tomaszowi Jeżowi i Tomaszowi Górnemu, za zaangażowaną obecność, dzięki której ta książka mogła się ukazać.

KANTOR I JEGO KOLEKCJA

1.1. JOANNES CHRYSOSTOMUS ZALASKI – BIOGRAFIA

Joannes Chrysostomus Zalaski urodził się prawdopodobnie w latach 30. XVII wieku w miejscowości o nazwie Tuczno. W źródłach określany jest jako *Iutzinensis* [prawd. *Tutzinensis* – KS]²⁷, *Cassubita natione, Patria Tucz-nensis*²⁸. Spośród kilku miejscowości noszących tę nazwę najbardziej prawdopodobne wydaje się Tuczno w obecnym województwie zachodniopomorskim (gm. Wałcz) lub Tuczno w obecnym województwie kujawsko-pomorskim (gm. Złotniki Kujawskie, ok. 11 km na północny zachód od Inowrocławia)²⁹; wobec braku zachowanych XVII-wiecznych ksiąg metrykalnych z parafii w obu tych miejscowościach nie sposób dziś zweryfikować tych tez. Dokładna data urodzenia Zalaskiego oraz informacje o jego przodkach nie są znane, podobnie jak okoliczności zdobywania przez niego wykształcenia. Stosuję łacińskie wersje jego imion, ponieważ takich właśnie używał w miejscach, w których zapisywał swoje imiona i nazwisko (np. w księgach parafialnych). Znał on z pewnością język niemiecki oraz łacinę. Prawdopodobnie znał również język

²⁷ JungnitzV, s. 505.

²⁸ Wrocław, Archiwum Archidiecezjalne [dalej jako: PL-WRk], sygn. II b. 142, *Visitatio ecclesiarum sub Archidiaconatu Wratislaviensi facta a me Carolo Francisco Neander, Episcopo Neopolitano, Suffraganeo et Archidiacono Wratislaviensi 1677*, fol. 82v: „Cantor Joannes Chrysostom(us) Zalsky [!], Cassubita na(ti)one, Patria Tucz-nensis” [cytaty ze źródeł podawane są w możliwie literalnych odpisach, z zachowaniem oryginalnej ortografii, bez modernizacji; w cytatach łacińskich zastosowane w źródłach znaki abrewiacji rozwinięte zostały w nawiasach okrągłych].

²⁹ Zob. np. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego 1892, s. 604–605 (wersja online: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XII/604, dostęp: 15.09.2023).

polski, choć nie sposób tego potwierdzić; zarówno tereny jego przypuszczalnego pochodzenia, jak i ośrodki, w których pracował, zamieszkiwane były przez ludność mieszaną etnicznie i językowo.

Z rodzinnego Tuczna – być może poprzez bliżej nieznaną miejscowość, w których zdobywał wykształcenie – Żalaski przeniósł się do Prusic na Śląsku. Miało to miejsce przypuszczalnie w latach 50. XVII wieku. W 1657 roku po raz pierwszy został wymieniony w źródłach jako nauczyciel tamtejszej szkoły parafialnej³⁰. Funkcję tę pełnił prawdopodobnie przez cały czas swojej działalności w Prusicach, czyli do roku 1664; w tym czasie wielokrotnie wzmiankowany był w księgach metrykalnych jako *Schulmeister*, *Rector*, *Rector loci*³¹. W czasie swojego zamieszkania w Prusicach pracował również jako pisarz miejski; wpisy w księgach rachunkowych poświadczające jego zatrudnienie na tym stanowisku zachowały się jedynie za rok 1663 oraz pierwszych parę tygodni (do 9 lutego) roku 1664³². Spisywał także księgi parafialne kościoła św. Jakuba – wpisy sporządzane jego ręką pojawiają się w latach 1657–1658³³.

Pełnienie przez niego muzycznych funkcji w tym czasie nie jest poświadczane źródłowo. W księgach metrykalnych i rachunkach nie zostało jednak

³⁰ PL-WRk 139f [Księga chrztów kościoła św. Jakuba w Prusicach 1653–1685]: 10 V 1657 „[die Patten] H. Joannes Chrysostomus Żalaskj Schulmeister alhier”.

³¹ PL-WRk 139f: 20 X 1657 „[die Patten] H. Joannes Chrysostomus Żalaskj. Schlulmeister”; 29 VII 1660 „[Assistentes] h. Joan: Chrisostomus Żalasky Schulmeister”; 23 I 1661 „H. Joannes Ch. Żalasky Rector”; 20 III 1661 „[Assistentes] H. Joannes Żalasky Rector”; 21 III 1661 „[Assistentes] H. Joannes Żalasky Rector”; 4 V 1661 „[Assistentes] Joannes Chrysost: Żalasky Rector”; 27 VII 1661 „[Assistentes] H. Joannes Żalasky Rector”; 20 IV 1662 „H. Joannes Chry: Żalasky Rector loci”.

³² Archiwum Państwowe we Wrocławiu [dalej jako: APW], zespół Akta majątku Hatzfeldów, sygn. 6024, *Prausnitzer Stadt Rechnungen (1663–1665)*, s. 1: „Raths Einnahme und Ausgabe der Stad Praußnitz auff daß 1663 Jahr [...] v. Joanne Chrysostomo Żalaskj, Notario”; s. 149: „Ausgaben. A(nn)o. 1664 den 9 Februar: laut quittung H. Johann Chrysost: Żalaski, auff ein halb viertel Jahr, alß von Luciae 1663 biß 9 Febr: 1664, wegen deß Notariats entrichtet 5 thl [...] A(nn)o. 1665 den 26 Januar: dem Notario, Amando Barthio seine besoldung vom 9 Febr: biß Luciae o. 1664 auff vierdehalbviertel Jahr, iedes quartal 10 Taler, zusammen laut quittung abgegeben mit 35 thl”. Wcześniejsze miejskie księgi rachunkowe nie zachowały się; najprawdopodobniej jednak Żalaski został zatrudniony w charakterze pisarza miejskiego dopiero około połowy 1663 roku, o czym świadczy następujący wpis: „Korn-Ausgaben. Mehr der gewesene Notarius Amandus Barthius auff seinen besold von St. Crucis Anno 1662, biß St. Jacobi anno 1663 empfangen 5 schoffel; Item der Newe Notarius, H. Joannes Chrysostomus Żalaski empfangen 1 schoffel”; APW 6024, s. 36. Być może praca ta od początku miała charakter czasowego zastępstwa, ponieważ zarówno przed zatrudnieniem Żalaskiego, jak i po jego zwolnieniu funkcję pisarza miejskiego pełniła ta sama osoba – Amandus Barthius.

³³ Zob. PL-WRk 139f; 139n [Księga ślubów i pogrzebów kościoła św. Jakuba w Prusicach 1656–1685].

zapisane żadne inne nazwisko kantora działającego w kościele św. Jakuba w Prusicach w latach 1654–1663 (wypłaty dla kantora w tych latach odnotowywane są anonimowo³⁴). Łączenie funkcji nauczyciela szkoły parafialnej i kantora w kościele było na badanym obszarze dość powszechne; w źródłach oba te określenia pojawiają się wymiennie w odniesieniu do tej samej osoby lub nawet występują łącznie³⁵. Także w Prusicach przynajmniej przez pewien czas funkcja nauczyciela była łączona z funkcją kantora i organisty³⁶, nigdzie jednak nie pojawia się nazwisko zatrudnionego.

Świadectwem muzycznej działalności Zalaskiego w tym okresie – nawet jeśli niewiążącej się z konkretną posadą – jest skopiowany przez niego rękopis zawierający dwie antyfony opracowane przez Christopha Johanna Wernera, kantora z pobliskiego Żmigrodu, i opatrzony wpisem na karcie tytułowej „Pr(ausnitz) 1662”³⁷.

W prusickich księgach metrykalnych w latach 50. XVII wieku występują dwie inne osoby o tym samym nazwisku: organista Albertus Zalaski (1658)³⁸ oraz Ursula Zalaskin, żona kantora (1653–1658)³⁹. Ich relacje rodzinne z Joannesem Chrysostomusem nie są jednak źródłowo potwierdzone. Gdyby Ursula była jego pierwszą żoną, pozwoliłoby to przesunąć początek działalności muzyka w Prusicach wstecz co najmniej do 1653 roku; w świetle zachowanych źródeł nie sposób jednak tego ustalić.

W kwietniu 1660 roku Joannes Chrysostomus Zalaski ożenił się z Gottliebe Arnoldin, córką Martina Arnolda, ówczesnie urzędnika w kancelarii właści-

³⁴ Zob. APW, zespół Akta majątku Hatzfeldów, sygn. 5917, *Prausnitzer Pfarrkirche Rechnungen (1654, 1680–1688)*, s. 4: „Quartal Trinitatis 1654. Dem H. Cantori Quartal gegeben 1 thlr., Quartal Crucis. Dem H. Cantori Quartal gegeben 1 thlr., Quartal Luciae. Dem H. Cantori Quartal gegeben 1 thlr.”; APW 6024, s. 9: „Item dem H. Organisten und Cantori daß Quartal Reminiscere auff daß 1663ste Jahr, Laut quittung abgegeben mit 3 thl 18 gr”; s. 12: „Item dem H. Cantori gedachtes Quartal SS. Trinitatis [1663] laut quittung entrichtet mit 1 thl 18 gr”; s. 14: „Laut Quit. dem H. Organisten und Cantori daß Quartal S. Crucis [1663] entrichtet mit 5 thl 18 gr”.

³⁵ Zob. np. PL-WRk 100aa [Księga chrztów, ślubów i pogrzebów kościoła Trójcy Św. w Żmigrodzie (1654–1672)] (część: księga ślubów): 10 VII 1657 „Christof Hans Werner Rector et Cantor”.

³⁶ Świadczy o tym np. zapis wypłaty: „Laut Quit: den SchulCollegen alß Cantori und Organistae daß Quartal S. Luciae [1663] entrichtet mit 5 thl 18 gr”, APW 6024, s. 16.

³⁷ PL-Wu RM 6310.

³⁸ PL-WRk 139f: 6 V 1658 „[die Assistenten] H. Albertus Zalaskj Organist”; 14 XII 1658: „[die Assistenten] H. Albertus Zalaskj”.

³⁹ PL-WRk 139f: 31 I 1653 „[Patten] F. Ursula h. Canters Ehefraw”; 21 X 1657 „[die Patten] F. Ursula die Catholische Cantorin”; 26 II 1658 „[die Patten] F. Ursula Zalaskin”; 19 III 1658 „[die Patten] Fraw Ursula Zalaßkin, die Cantorin”; 21 X 1658 „[die Patten] f. Ursula Zalaskin”; 4 XI 1658 „[die Assistenten] F. Ursula Zalaskin”; 20 XI 1658 „[die Assistenten] F. Ursula Zalaskin”.

cieli ziemskich – rodziny Hatzfeldów⁴⁰. W Prusicach przyszyły na świat trzy ich córki: Agnes Susanna (1661–1663)⁴¹, Anna Gottliebe (1662–1721)⁴² i Rosina (1664–1665)⁴³.

W 1664 roku Zalaski przeprowadził się z Prusic do Namysłowa, by objąć tam urząd kantora kościoła parafialnego (rekatolizowanego dziesięć lat wcześniej). Przyczyny, okoliczności i dokładna data zmiany miejsca jego zamieszkania nie są znane. Pracę na stanowisku pisarza miejskiego w Prusicach zakończył on 9 lutego 1664⁴⁴, jednak jeszcze 23 marca tego roku był obecny w tamtejszym kościele parafialnym na chrzcie swojej córki Rosiny. Zapisy czynszowe w miejskiej księdze rachunkowej poświadczają stopniowe pozbywanie się przez niego nieruchomości w Prusicach (dwóch domów na przedmieściach oraz ogrodu) w drugiej połowie 1664 roku⁴⁵.

⁴⁰ PL-WRk 139n (część: księga ślubów): 27 IV 1660 „H. Joannes Chrisostomus Zalasky Schulmeister alhier, mit Jungf. Gottliebe. H. Martinj Arnold Ampts Secretarij in der hoch Grafl. Hatzfeldischen herrschaft Jungf: Tochter. Testes H. Adam Rogosowsky burgrafe. H. Caspar Pfarrer von Bowitzkow”. Rodzina Arnoldów mieszkała w Prusicach przynajmniej od lat 40. XVII wieku. Martin Arnold pracował jako urzędnik i pisarz miejski, był wielokrotnie wzmiankowany w księgach parafialnych prusickiego kościoła jeszcze w czasach ewangelickich; zob. PL-WRk 139e [Księga chrztów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1631–1648)], PL-WRk 139f passim. Jego żoną (i matką – lub macochą – żony Zalaskiego, Gottliebe Arnoldin) była wówczas Susanna Guttermuttin, prawdopodobnie córka Johannesesa Guttermutha, żmigrodzkiego superintendenta w latach 1643–1650, wcześniej także pastora w pobliskim Powidzku (zob. Paul Bretschneider, *Geschichte der Pfarrkirche zur heiligsten Dreifaltigkeit in Trachenberg*, „Schlesisches Pastoralblatt” 28/22 (1907), s. 216). Świadcami na ślubie Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego i Gottliebe Arnoldin byli: Adam von Rogosowsky, burgrabia żmigrodzki (zob. JungnitzV, s. 449; Rogosowsky zmarł w 1678 roku, jego nagrobek istnieje do dziś w kościele w Powidzku) i Casparus Hanik, proboszcz z Powidzka (zob. JungnitzV, s. 449).

⁴¹ PL-WRk 139f: 23 I 1661 „Agnes Susanna, Eltern H. Joannes Ch. Zalasky Rector u. F. Gottliebe. Tauffman. Rndus. Dnus. Joannes Kleybohr. Paten. Jungfr. Mariana Klayborin. Assistentes. H. Balthasar Galisch. H. Amandus Barthius. Notarius”; PL-WRk 139n (część: księga pogrzebów), 21 V 1663 „Johanes Christosimuß Zalaski sein tochterlein mitt eine leichsermon begraben word. g”.

⁴² PL-WRk 139f: 20 IV 1662 „H. Joannes Chry: Zalasky Rector loci. M. Gottlieb. das Kind Anna Gottlieb. die Paaten [!] Eurosina [!] Großerin. H. Adam v. Rogosoffsky. und H. Hanß Gartner”. Na temat jej dalszych losów zob. przypis 67.

⁴³ PL-WRk 139f: 23 III 1664 „P: H: Johannes Christossomus Zahlaßky M: Gottliebe I: Rosina, patten herr Johan George Ducher I: Hoch grafflichen Gnaden Ober Ambdt Mahn, h. Johann Grosser, f. Anna Gertnerin”; PL-WRk 281o [Księga pogrzebów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysłowie 1665–1682]: 13 VIII 1665 „deß herrn Canterst [!] Jean Chrÿsost: Zalaskj seinem tochterlein Ana Rosana mid dem grossen geleuttet tude 1”.

⁴⁴ Zob. przypis 32.

⁴⁵ Zob. APW 6024, s. 259: „Lit. B. Belag-Register derer Eingenommenen Anlag nach dem Jahre, Monath unnd Tage, und zwar vom 1 Januarij 1664 biß St. Johan. Bapt. oder vielmehr biß

Zachowana dokumentacja rachunkowa pochodząca z obu miast – Prusic i Namysłowa – nie jest wystarczająca, by jednoznacznie stwierdzić, że zmiana miejsca pracy przez Zalaskiego miała przyczyny ekonomiczne. Można jednak tak przypuszczać; Namysłów był większym ośrodkiem miejskim i prawdopodobnie uposażenia osób zatrudnionych w kościele parafialnym były tam wyższe. Bezpośrednie porównanie wypłat nie jest możliwe ze względu na to, że dla badanego okresu z Prusic zachowały się jedynie rachunki miejskie, z Namysłowa zaś – parafialne, a jako że wypłaty dla kantora, organisty i nauczyciela notowane były w obu tych źródłach, dopiero zestawienie dawałoby pełne dane. Przyczyny przeprowadzki mogły być też inne niż ekonomiczne: Namysłów był większym i bardziej samodzielnym miastem, w którym prawdopodobnie również kultura muzyczna była na wyższym poziomie. Z drugiej strony był to – jak się wydaje – silniejszy ośrodek ewangelicki, dlatego też sytuacja społeczna po odgórnej rekatolizacji mogła być tutaj mniej spokojna⁴⁶.

Muzyczna działalność Zalaskiego w Namysłowie nie budzi wątpliwości: w źródłach określany jest on każdorazowo jako kantor, zarówno w księgach parafialnych, jak i w protokołach wizytacyjnych⁴⁷. Pierwszym świadectwem jego obecności w tym mieście jest zresztą rękopis muzyczny – spisany pod koniec 1664 roku zbiór trzydziestu koncertów wokalnych na głos solowy i continuo⁴⁸. W ciągu czternastu lat pracy w kościele parafialnym pw. św. św. Piotra i Pawła spisywał i nabywał kolejne rękopisy muzyczne (z których tylko nieliczne są datowane). Być może również z jego inicjatywy z funduszy parafialnych kupowano druki muzyczne⁴⁹. Zachowane źródła archiwalne nie dostarczają informacji dotyczących szczegółów jego działalności: zakresu obowiązków, repertuaru, zespołu śpiewaków i/lub instrumen-

mit dem 30sten Junij Anno 1665 auff anderthalb Jahr”; [s. 272]: „Extra-Ordinarij, silbergroschen. H. Johan Chrysostomus Zalaski weg. seiner liegender gründe: 2 III – 15, 24 IV – 24, 18 VI – 15, 11 VIII – sind verkaufft”; [s. 289]: „Lit. A. Belag-Register derer Eingenommenen Stewren, nach dem Jahre, Monath und Tage, unnd zwar vom 1 Januarij 1664, biß St. Johan: Bapt: oder vielmehr, biß mit dem 30sten Junij Anno 1665. Auf andert halb Jahr” [s. 297]: „Extraordinarij. H. Johan Chrysost. Zalaski weg. der häuser vor dem Guhler Thore 14 I – 28gr, 18 II – 28gr, 2 III – 28gr”; [s. 305]: „Extraordinarij. H. Johan Chrysost: Zalaski zusammen 12 V – 2 thl 4 gr, 30 VI – 2 thl 4 gr, 22 VII – 2 thl 4 gr”; [s. 311]: „Tuchmacher Zeche. Item H. Zalaski garten 9 IX – 23 gr, 16 X – 11 gr 6 h, 7 XI – 31 gr 6 h”; [s. 313]: „Extraordinarij. H. Zalaski weg. der zwey hauser vor dem guhler thore 9 IX – 15 gr, 16 X – 7 gr 6 h, 7 XI – 22 gr 6 h”; [s. 319]: „Tuchmacher Zeche. H. Hanß Großer von H. Zalaski garten 10 XII – 13 gr 6 h, 1665 8 II – 13 gr 6 h, 17 III – 13 gr 6 h”.

⁴⁶ Zob. s. 86–88.

⁴⁷ Zob. przypisy 50–51, 53–58.

⁴⁸ PL-Wu RM 6293.

⁴⁹ PL-WRK OA Namslau 25, *Continuation der Kirchen-Raythungen (1669–1689)*: „1671. Gemeine Außgaben. Pro Musicalibus Baudrexel in 4to 5 thl. Pro Musicalib(us) Helli in folio 2 thl 21 gr”.

talistów, który mógł nadzorować. Protokoły wizytacyjne z tego czasu przekazują jedynie wysokość jego pensji, która między rokiem 1667 a 1677 pozostawała na podobnym poziomie⁵⁰. Przynajmniej od lat 70. XVII wieku posiadał on własny dom w mieście; jego wielkość i położenie pozostają bliżej nieznanymi⁵¹.

W tym czasie pełnił on także funkcje administracyjne i kancelaryjne przy parafii; do naszych czasów zachowały się sporządzone przez niego wpisy w księgach metrykalnych i rachunkach, kopie dokumentów oraz korespondencja urzędowa⁵².

W Namysłowie na świat przyszły kolejne dzieci Zalaskiego z małżeństwa z Gottliebe Arnoldin: syn Ignatius Albertus (1667–1695)⁵³, córka Catharina Helena (1669–1674)⁵⁴, syn Joannes Coelestinus (1671–?)⁵⁵, syn Martinus Florianus (1673–?)⁵⁶, córka Margaretha Patientia (1675 – po 1703)⁵⁷ oraz syn

⁵⁰ JungnitzV, s. 505: „cantorem Ioannes Chrysostomus Zalaski Iutzinensis, 40 tal., 4 modios siliginis, 2 strues lignorum et reliqua ut alii”; PL-WRk II b. 142, fol. 81r: „Cantor Joannes Chrysostom(us) Zalsky [!], Cassubita na(ti)one, Patria Tucznensis, accipit ab Eccl(esi)a annuatim 24. tal. silesiticos, ex curia 16. tal. 4. modios siliginis et tantum lignorum, quantum Rector, ipsiq(ue) ex Xenodochio dat(ur) quod Rectori”.

⁵¹ Zob. PL-WRk II b. 142, fol. 82v: „Cantor in civitate propriam domum habet”.

⁵² Zob. np. PL-WRk OA Namslau 1, *Urkunden-Abschriften aus Namslau, besonders die Pfarrei, die Katholiken und Protestanten bezüglich (1531–1692)*; OA Namslau 25; Praga, Národní archiv [dalej jako: CZ-Pna], Fond 38: *Archiv české františkánské provincie*, inv. č. 3049. Identyfikacja kopisty na podstawie charakterystycznego duktu pisma.

⁵³ PL-WRk 281e [Księga chrztów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysłowie 1655–1669]: 12 IV 1667 „Parentes Joannes Chrysostom(us) Zalaski Cantor undt Gottlieb Infans Ignatius Albertus Patrini fr Catharina Elisabetha Scheelin H Georgius Volnitius Pfarher in Kaulwitz H Joan: Henr: Höcker, H Joan Philip. Warnsach Senatores”; PL-WRk 377c [Księga pogrzebów kościoła zamkowego w Brzegu (1687–1766)]: 2 VI 1695 „Ignatius Albertus Zalasky Organist zu Nambsl. bey der Kirch begraben worden”.

⁵⁴ PL-WRk 281e: 18 VIII 1669 „Joannes Chrisosthom(us) Zalaski Gottlieb. uxor. Infans Catharina Helena. Patr. H. Johan. Philipp. Warnsand. Senator fr. Catharina Scheelin Burgermeisterin fr. Anna Magdalena Höckertin. Rathsfraw”; PL-WRk 281o: 1 III 1674 „in Namslaw ist des. h: Cantters, seinem töchterlein Catharina 3 mal mit den gantzen geleuittet, tudt 1,18”.

⁵⁵ PL-WRk 281g [Księga chrztów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysłowie 1670–1701]: 17 VII 1671 „natus cum hora matut. nonam, Namslau, Joannes Chrisostom(us) Zalasky cantor, Gottlieb uxor, Infans Joannes Coelestin(us), patrini: R.D. Georgius Wolnicus Paroch. Kaulwo. D. Caspari Scheel. ProConsulis Namsl: lectissima uxor Catharina Elisabetha nata Schillerin. et Dn. Joan: Henr: Hökert Consularis”.

⁵⁶ PL-WRk 281g: 16 IV 1673 „hora 9 vesp., Nambsl., Joannes Chrys: Zalaskj Cantor et Gottlieb Margaretha uxor, infans Martin(us) Florianus, Patrini: tit. Ihr Ehrw. hl: Georgius Wolniti(us) von Sturmfeld Paroch(us) Kaulwicensis. Joh: Heinrich Hökert Consularis, fr. Catharina Elisabeth D(omi)ni Schel Consulis uxor”.

⁵⁷ PL-WRk 281g: 30 III 1675 „Namslau, D. Joannes Chrisostomus Zalesky Cantor, Gottlieb uxor, infans Margaretha Patientia, Patrini: Adm. R.D. Georgius Wolnicus Parochus in Kaulwic,

Augustinus Arnoldus (1676–1677)⁵⁸. Najstarszy syn (i prawdopodobnie jedyny, który dożył wieku dorosłego), Ignatius Albertus, również pracował jako muzyk: w latach 1686–1695 był organistą w namysłowskim kościele pw. św. św. Piotra i Pawła⁵⁹. Rodzicami chrzestnymi dzieci Zalaskiego zostawali ludzie z kręgu miejscowych elit (związanych z nową, katolicką administracją): członkowie rady i ławy miejskiej oraz ich małżonki, a także duchowni z okolicznych miejscowości.

Po niemal czternastu latach działalności w Namysłowie Zalaski po raz kolejny zdecydował się zmienić miejsce zamieszkania i pracy – 9 czerwca 1678 roku został zatrudniony na stanowisku kantora kościoła zamkowego w Brzegu (jedynego wówczas katolickiego kościoła w tym mieście)⁶⁰. Również i ta zmiana wiązała się z przejściem do większego ośrodka miejskiego, w którym kantor miał znacznie wyższe uposażenie⁶¹. Po przeprowadzce kontakty rodziny Za-

Catharina D. Casp. Schol Consu: uxor, Magdalena h Joane Heckorts consularis uxor”, zob. także przypis 68.

⁵⁸ PL-WRk 281g: 22 VII 1676 „Nambsl.; Joan: Chrysostom(us) Zalaski Cantor, vxor Gottlieb, Infans Augustinus Arnoldus, Patrini: Erhwurdiger herr Georgius Wolnitius Pfarrer zu Kaulwitz. Herr Johan Heinrich Höker Rathsherr. fr Catharina Elisabeth H Casper Schel burgermeisters uxor”; PL-WRk 281o: 27 V 1677 „In Namslauw des h: Joh. Chisostom(us) Zaleßký. Cantor. Seinem Kinde Augustin(us). Arnolt 3 mal mit dem gantzen geleuittet tußt 1 thl 18 g”.

⁵⁹ Jego zatrudnienie w niedzielę Reminiscere roku 1686 dokumentują rachunki parafialne (PL-WRk OA Namslau 25, k. nlb.: „Aufgaben Ao. 1686. Folgen Aufgaben auff der Kirchen bedienten Organistae Zalaßky, angetreten in Rem. 1686 undt pro hoc anno, Trinit: et Crucis die helfte bezahlet mit 18 thl 27 gr”), występuje ponadto w rachunkach z kolejnych lat, w protokołach wizytacyjnych z roku 1691 (PL-WRk II b. 37, *Relationes visitatarum quarumdam ecclesiarum Archipresbyteralium et iisdem adiunctarum filialium per Antonium Erasmum Reitlinger 1690 et 1691*, fol. 82r: „Organista Ecclesia(e) hujus est defacto Ignatius Albertus Zalaskij, Nambslaviensis, 22. annorum a(e)tatis, 3. in servitijs: Pro Salario ab Ecclesia Parochiali Nambslaviensi habet 50. thal: ex Curia, 6. modios siliginis, Mensura(e) Nambslaviensis, et 2. Orgias lignorum; Ex Xenodochio illi quoq(ue) datur, quod alijs paulo ante nominatis Ecclesia(e) Ministris”) oraz w księdze chrztów jako ojciec chrzestny w roku 1690 (PL-WRk 281g: 6 VIII 1690 „Patrini: Ignatius Albertus Zalaski Organista”).

⁶⁰ Archiwum Państwowe w Opolu [dalej jako: APO], zespół 1242. Akta miasta Brzegu, sygn. 521, *Excerpta ex Diario Bregensi ab anno 1632 usque ad annum 1691*, s. 17: „1678 d. 9 Jun. bey der Schlosskirche ward der kathol. Organist und Cantor angenommen”.

⁶¹ Z czasów kantoratu Zalaskiego nie zachowały się rachunki tego kościoła; pierwsze dane dotyczące uposażeń pochodzą z protokołów wizytacyjnych z 1706 roku, wydaje się jednak, że wcześniej pensje te kształtowały się podobnie. Zob. PL-WRk II b. 151, *Visitatio Archidiaconalis [...] Anno Domini 1706. Mensibus Septembri, Octobri, et Novembri in Ducatibus Vratislaviensi, Brigensi, et respective Münsterbergensi instituta et peracta*, s. 294: „Cantor [...] habet annuè centum octoginta florenos, octo modios siliginis, duodecim orgyas lignorum: A funere ad Coemeterium extra Civitatem 12 boëmicos, in Civitate thalerum, in Ecclesia si sepelitur, duos Imperiales: à Sacro cantato choraliter Imperialem, figuraliter duos Imperiales, et praeterea strenam”.

laskich z Namysłowem były jednak nadal podtrzymywane: wspomniany już Ignatius Albertus Zalaski był tam przez dziewięć lat organistą, a jego starsza siostra, Anna Gottliebe, wzmiankowana była w namysłowskich księgach parafialnych jako matka chrzestna również po 1678 roku.

Szczegóły kantorskiej działalności Zalaskiego w Brzegu nie są znane; najstarsze protokoły wizytacyjne z tego kościoła, precyzujące niektóre obowiązki oraz wynagrodzenie kantora, zachowały się dopiero z czasów jego następcy na tym stanowisku. W Brzegu Zalaski spisywał kolejne rękopisy do swojej kolekcji muzykaliów. Wobec braku datacji większości z nich nie sposób stwierdzić, które powstały w tym mieście, wydaje się jednak, że można z nim wiązać przynajmniej trzy: odpis anonimowej *Missa S. Bernardi* PL-Wu RM 6320 (ze względu na notatkę dotyczącą brzeskiego organisty, umieszczoną na odwrocie karty tytułowej), zbiór dwóch opracowań pieśni *Lobet liebet* PL-Wu RM 6557 (ze względu na wpis znajdujący się na wewnętrznej stronie obwoluty, w którym Zalaski określony jest jako kantor kościoła zamkowego⁶²) oraz odpis pieśni Engelberta Frömla *Ach Gott* PL-Wu RM 6145, sporządzony najprawdopodobniej po 1681 roku.

Podobnie jak w poprzednich miejscach zamieszkania, również i w Brzegu Zalaski pełnił funkcje nauczycielskie i administracyjne. O jego udziale w organizowaniu brzeskiego szkolnictwa katolickiego świadczą wzmianki kronikarskie i historiografia; szczegóły tej działalności nie są znane⁶³. Zarówno na polu edukacji, jak i muzyki prawdopodobnie współpracował on z brzeskimi jezuitami, których rezydencja znajdowała się w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła zamkowego⁶⁴. Jego praca w kancelarii nie jest udokumentowana, natomiast podobnie jak w Prusicach i Namysławie, również i w Brzegu sporządzał on przez pewien czas (w latach 1687–1702) wpisy w księgach chrztów, ślubów i pogrzebów.

Prawdopodobnie między 1677 a 1689 rokiem zmarła żona Zalaskiego, Gottliebe; wpisu dokumentującego jej pogrzeb nie udało się odnaleźć⁶⁵.

⁶² PL-Wu RM 6557: „Den Edlen Wohl Ehrenvesten und | Hochgelehrten Herren Joann. Chrisosto=|mi Zalazky bey dehero Königsschloßkir=|chen wohlberordneten Cantori; | Meinem hochgeehrten Herren” (prawdopodobnie fragment listu od nieznanego nadawcy).

⁶³ Zob. Friedrich Lucae, *Schlesiens curieuse Denckwürdigkeiten oder vollkommene Chronica von Ober- und Nieder-Schlesien*, Frankfurt am Main: Friedrich Knoch 1689, s. 484; SchönwälderO, s. 293.

⁶⁴ Zob. np. Hermann Hoffmann, *Die Jesuiten in Brieg*, Brieg bei Breslau: R. Kubisch 1931 [dalej jako: HoffmannB], s. 5.

⁶⁵ Nie występuje on w księdze pogrzebów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysławie. Księga pogrzebów kościoła zamkowego w Brzegu zachowała się od 1687 roku; nie ma wcze-

W 1690 roku Joannes Chrysostomus Zalaski ożenił się ponownie, tym razem z Anną, córką Hansa Richtera, rymarza ze Strzelnik (Jägerndorf), mającą wówczas około 26 lat⁶⁶. Małżeństwo to pozostało najprawdopodobniej bezdzietne.

Spśród dziewięciorga dzieci Zalaskiego jedynie dwie córki założyły własne rodziny (sześcioro dzieci zmarło w dzieciństwie; najstarszy syn dożył dorosłości, lecz zmarł jako kawaler w wieku 28 lat). Anna Gottliebe (Theophila) wyszła za mąż w Brzegu w 1683 roku za Benedicta Severa, urzędnika podatkowego (*Kassehalter*), z którym miała ośmioro dzieci. Mieszkała w tym mieście do końca życia (1721)⁶⁷. Druga córka Zalaskiego, Margaretha Patientia, wyszła

śniejszych danych dotyczących tej parafii. Możliwe więc, że Gottliebe zmarła w Brzegu między 1678 a 1686 rokiem.

⁶⁶ PL-WRK 377b [Księga ślubów kościoła zamkowego w Brzegu (1607–1749)]: 24 X 1690 „getrauet word. H. Joannes Chrysostomus Zalasky bey hiesiger Kirchen Cantor, wittiber, mit der Ehr- und tugendreich Jungfrauen Anna des weyl. Ehrbaren Hanns Richters Riemers von Jaegerndorff nachgelassenem Eheleibl. Tochter. Testes H. Johannes Muller bauschreiber, und H. Benedict Severus Cantzelleverwandter”. Wiek Anny określony został na podstawie wpisu dokumentującego jej pogrzeb, zob. przypis 70.

⁶⁷ PL-WRK 377b: 27 IV 1683 „ist getrewet worden der breutigam H Benedictus Sewerus. Die Brauth Jungfer Anna Gottliebin Rosalia Salaskin, die Zeigen der hoch und wohl Ehrwürdige H: Fridericus Ferdinandus Flade Curatus in Brieg und H. Gottfriedt Buckisch, H. Joannes Schörffer Canzelist bey der Kayl: Regierung Canzeley”; PL-WRK 377a [Księga chrztów kościoła zamkowego w Brzegu (1653–1711)]: 5 VIII 1687 „ist getaufft worden Joannes Ignatius Benedicti Severi undt Annae Theophilae gebohrne Zalaskin Söhnlein. Die Patten seindt gewesen die hoch edel gebohrne Jungfr Johanna von Gruttschreiberin undt Zopffendorffe tit. H. Bartholomaeus Hennig Senior in Rath undt Weysen Ambtsvorsteter tit. H. Frantz Michael Farner beyde Rathe in Brieg”; 5 IV 1690 „ist getaufft worden Genouefa Theresia Parentes Benedictus Seuerus, Anna Gottlieb Seuerin Patrini Dnus Franciscus Michael Farner proconsul, frau Susanna Elisabetha gruttschreiberin gebohrne von Kautmannin”; 2 VII 1692 „getaufft worden Anna Susanna. Parentes H. Benedictus Severus Cantzeley verwandter u. fr. Anna Gottlieb. Patrini. Frau von Gruttschreiberin, fr. Theresia Polixena Heringin, und tit. H. Franciscus Albertus Langius Königl. Regierung. Secretarius”; 22 V 1694 „getaufft worden Johanna Agnes. Parentes H. Benedictus Severus u. fr. Anna Gottliebe. Patrini. Christoph Kau Kunstgärtner allhier, tit. Jungfr. Eleonora v. Gruttschreiberin, u. fr. Theresia Polixena Heringin”; 16 XII 1696 „getaufft worden Benedictus Ignatius. Parentes. H. Benedictus Severus Cantzeley verwandter und Anna Gottlieb gebohrne Zalaskyn. Patrini. Fraule Eleonora freyin v. Gruttschreiberin, H. George Abraham Hering, Med. Doctor u. H. Christoph Kau Kunst u. Ziergärtner”; 16 IX 1698 „getaufft worden Eleonora Patientia. Parentes H. Benedictus Severus Cantzeley verwandter und fr. Anna Gottlieb Rosalia gebohrne Zalaskin. Patrini. fraule Eleonora von Gruttschreiberin, frau Theresia Polixena heringin, gebohrene Wetsteinin und H. Christoph Kaw Ziergärtner allhier”; 28 VI 1700 „getaufft worden Joannes Florianus. Parentes. H. Benedictus Severus, Cassaehalter, und fr. Anna Gottlieb Rosalia. Patrini. Ihr Gn. H. Baron von Zierotin auff Cantersdorff, tit. H. Johann Heinrich von Korkwitz ambtsverwalter, und fraule Eleonora v. Gruttschreiberin”; 18 IX 1702 „getaufft worden Franciscus Antonius. Parentes. H. Benedict Severus. Die Mutter Anna Gottlieb Rosalia. Patrini: H. Bartholomäus Johann Hennig burgermeister. H. Christian Frantz Pratzer Muntz Cassir.

za mąż w Brzegu ok. 1700 r.; jej mężem został Christian Benjamin Thilo, którego zawodu i pochodzenia przebadane źródła nie wzmiankują. Przynajmniej przez pewien czas mieszkali oni w Brzegu, gdzie przyszło na świat dwóch ich synów⁶⁸. Dalsze losy rodziny nie są znane.

Sytuacja społeczna Zalaskiego w Brzegu nie jest do końca jasna. Z jednej strony, z racji pełnionej funkcji kantora kościoła zamkowego, a także działalności nauczycielskiej i kancelaryjnej, pozostawał on w kręgach administracji cesarskiej i sprzyjających jej elit. Świadczy o tym choćby małżeństwo jego najstarszej córki z urzędnikiem tejże administracji oraz fakt, że wśród rodziców chrzestnych wybieranych dla dzieci z tego małżeństwa każdorazowo pojawiają się osoby ze stanu szlacheckiego i elit miejskich (np. z rodzin Gruttschreiberów, Buckischów). Z drugiej jednak strony ślub Zalaskiego z Anną Richterin, córką rymarza spod Brzegu, oraz pochodzenie jego dzieci chrzestnych sytuuje go raczej w kręgach rzemieślniczych.

Joannes Chrysostomus Zalaski pracował w Brzegu niemal dwadzieścia siedem lat, do końca swojego życia. Zmarł w lutym 1705 roku; jego pogrzeb odbył się 22 lutego w kościele zamkowym⁶⁹. Trzy lata później, w maju 1708 roku, zmarła także wdowa po nim, Anna. Pochowano ją na cmentarzu przy kościele św. Mikołaja (ewangelickim); jej przynależność wyznaniowa nie jest pewna⁷⁰.

freyl. Eleonora gebohrne freyin von Gruttschreiber"; PL-WRk 377c: 23 XII 1721 „Anna Severin Kasshalterin hier auff dem Kirchhoff begrabn 56 iahr”.

⁶⁸ W brzeskich księgach parafialnych nie zachował się wpis dokumentujący zawarcie tego małżeństwa; prawdopodobnie ślub odbył się w innej miejscowości. We wrześniu 1697 roku Margaretha Patientia wzmiankowana jest jeszcze jako panna (PL-WRk 377a: 6 IX 1697 „Patrini: Jungfr. Margaretha Patientia Zalaskin”); natomiast w latach 1701 i 1703 w tej samej księdze występuje jako żona Christiana Benjamin Thilo przy chrzcie ich dwóch synów (tamże: 26 VI 1701 „getaufft worden Joannes Fridericus. Parentes. H. Christian Benjamin Thilo u. Margaretha Patientia. Patrini. Adm. R. Dnus. Henricus Adalbertus Kayser Archipresbyter Boraviensis, H. Christian Franz Bratzer MuntzCassier, u. fr. Anna Maria Thilonin, gebohrne Prommingen”; 3 I 1703 „getaufft worden Carl Benjamin. Parentes Christian Benjamin Thilo. Die Mutter Patientia Margaretha. Patrini Fraw Anna Theresia Pratzlerin Muntz Cassirin. Anna Rosina Fräntzelin. Daniel Euler”).

⁶⁹ PL-WRk 377c: 22 II 1705 „ist H. Joann Chrisostomus Zallasky Cantor bey alhiesiger Kirchen herein begraben”.

⁷⁰ APO, zespół 1237. Parafia Ewangelicka w Brzegu, seria 4. Akta zgonów, sygn. 32 [Księga pogrzebów 1674–1719]: 18 V 1708 „fr. Anna weyl. wol. Johann Salaßkes Gewesenen Thum Canters hinterlaßene Wittib ihres Alters 44 Jahr aus leuthen und 3 Pulst zu grabe 2 thl”. Kwestia przynależności wyznaniowej Anny z Richterów Zalaskiej pozostaje niejasna; stosunki wyznaniowe w Brzegu były ówczesnie bardzo skomplikowane, toteż chrzest, ślub czy pogrzeb w kościele danego wyznania nie jest wystarczającą przesłanką do określenia konfesji (szerzej zob. s. 156–158). Przy jej ślubie w obrządku katolickim nie odnotowano żadnych uwag; zarówno jednak pogrzeb w kościele luterańskim, jak i brak jakiegokolwiek wzmianki o jej śmierci w księgach

1.2. KOLEKCJA MUZYKALIÓW JOANNESA CHRYSOSTOMUSA ZALASKIEGO

Zachowana obecnie część kolekcji muzycznej Zalaskiego liczy 18 rękopisów, zawierających przekazy 107 utworów muzycznych oraz karty tytułowe dwóch kolejnych kompozycji, których materiał nie zachował się. Wszystkie te utwory zapisane zostały na papierze formatu *in quarto* (o rozmiarach w zakresie 15,5–21,5 × 15–20 cm), w postaci głosów (książek głosowych lub pojedynczych kart zawierających materiał danego głosu, w zależności od zawartości). Repertuar należy w całości do wokalnie-instrumentalnej muzyki religijnej; znalazły się tam zarówno kompozycje liturgiczne (msze, nieszpory, antyfony), jak i koncerty wokalne oraz pieśni kancjonałowe w języku łacińskim i niemieckim. Obsady są zróżnicowane w zależności od utworu (od jednego do sześciu głosów wokalnych oraz od jednego do sześciu głosów instrumentalnych)⁷¹.

W skład kolekcji wchodzi rękopisy sporządzone w całości przez Zalaskiego, rękopisy powstające we współpracy z innymi kopistami, a także rękopisy spisane w całości przez inne osoby, najpewniej nabyte jako gotowe, następnie zaś włączone do kolekcji i opatrzone nowymi kartami tytułowymi. Zbiór ten był gromadzony prawdopodobnie przez cały okres działalności zawodowej Zalaskiego; niektóre jego części spisane zostały w Prusicach, inne w Namysłowie, jeszcze inne – w Brzegu. Trudno dziś z pewnością stwierdzić, gdzie i kiedy były spisywane lub nabywane te rękopisy, które nie noszą dat lub inskrypcji pozwalających na rekonstrukcję proveniencji. Wiadomo jedynie, że kolekcja powstawała i była gromadzona (prawdopodobnie także użytkowana) we wszystkich trzech miejscach pracy właściciela, w okresie między połową XVII a początkiem XVIII wieku.

Na podstawie dostępnych źródeł nie sposób też ustalić, jakie były losy obszernej kolekcji muzycznej Zalaskiego (liczącej co najmniej 50 rękopisów, być może także druki muzyczne) bezpośrednio po śmierci właściciela. Jako całość nie nosi ona znaków własnościowych kolejnych posesorów, którzy mogli ją przejąć (np. następców Zalaskiego na stanowisku kantora). Prawdopodobnie przynajmniej częściowo uległa ona rozproszeniu, zwłaszcza wtedy, gdy repertuar w niej zapisany wyszedł już z użytku. Niewielka jej część przekazana została w XIX wieku do Wrocławia, a stamtąd – już w XX wieku – do Warszawy.

parafii katolickiej budzą wątpliwości co do jej wyznania. Możliwe, że Anna pochodziła z rodziny ewangelickiej (podobnie zresztą jak pierwsza żona Zalaskiego, Gottliebe Arnoldin) i po ugodzie altransztadzkiej (1706) wróciła do luteranizmu.

⁷¹ Kwestie repertuarowe zostaną szczegółowo omówione w rozdziale trzecim.

Osiemnaście rękopisów scharakteryzowanych poniżej stanowi obecnie jedyny zachowany fragment repertuaru muzycznego, wykonywanego w rekatolizowanych kościołach Prusic, Namysłowa i Brzegu w czasach, gdy pracował tam Joannes Chrysostomus Zalaski.

1.2.1. Noty proveniencyjne

Każdy z rękopisów posiada na karcie tytułowej monogram właściciela kolekcji (w postaci „I.C.Z.” lub „J.C.Z.”). Monogram ten, wraz z charakterystycznym duktem pisma kopisty, był podstawą przyporządkowania źródeł do tego właśnie zbioru. Ponadto na kartach tytułowych czterech rękopisów wpisany został inny monogram, w wersjach „G.Th.S.” oraz „G.T.S.”. Nie udało się go jednak dotychczas rozwinąć⁷²; nie wiadomo również, kiedy dokładnie został naniesiony, choć niewątpliwie miało to miejsce po sporządzeniu kart tytułowych przez Zalaskiego. Jedynym rękopisem posiadającym inne noty proveniencyjne jest przekaz *Missa super O gloriosa Domina* Marcina Mielczewskiego PL-Wu RM 6243. Został on w całości spisany przez jedną, nieznaną bliżej osobę najpóźniej w 1656 roku, a następnie nabyty przez Zalaskiego i opatrzony przez niego nową kartą tytułową. W głosie Bassus Generalis znalazły się następujące wpisy: „1656 | Hoc Sacrum donatum â Theophilo. | Freÿtag Dracomontano possideo | C.I.W. Cantor ibidem | 1657. 12 Maÿ. | [inną ręką:] Hoc Sacrum ex liberalitate D(omi)ni Christophori Ignatÿ”. Noty te zostały już omówione w literaturze przedmiotu⁷³. Na ich podstawie można wnioskować, że rękopis przechowywany był w Żmigrodzie, oraz że zmieniał właścicieli

⁷² Spośród osób wzmiankowanych we wszystkich przebadanych źródłach, inicjałom tym mogą odpowiadać jedynie inicjały jednego z następców Zalaskiego na stanowisku kantora w Namysłowie – Gottfrieda Tenscherta. Zapis „Gottfried Tenschert Silesius”, pasujący do tych trzech inicjałów, wydaje się jednak wysoce wątpliwy, biorąc pod uwagę, że dokonany został najpewniej na Śląsku, stąd takie określenie pochodzenia nie miałoby szczególnej racji bytu (było najczęściej używane z dodatkowym określeniem miejscowości, np. „Silesius Namslaviensis”, „Silesius Wratislaviensis” itp.; ogólne określenie „Silesius” raczej nie było stosowane w źródłach powstałych na tych terenach; Tenschert natomiast pochodził z Głubczyc i używał określenia *Leobschützensis*). Gdyby jednak hipoteza ta została w przyszłości potwierdzona przez inne przekazy źródłowe, należałoby przyjąć, że część kolekcji Zalaskiego pozostała w Namysłowie i była użytkowana przez kolejnych kantorów. Na obecnym etapie badań nie można jednak tego stwierdzić.

⁷³ Zob. Hieronim Feicht, *Marcin Mielczewski – Missa super „O gloriosa Domina”*, w: *Księga pamiątkowa ku czci profesora Adolfa Chybińskiego w 70-lecie urodzin*, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne 1950, s. 218–232, przedruk w: Hieronim Feicht, *Studia nad muzyką polskiego renesansu i baroku*, red. zespół, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne 1980, s. 455–470; SzweykowskiM, s. 204–205; Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *Muzyka pod patronatem polskich Wazów...*, op. cit., s. 188; Katarzyna Spurgiasz, *Nowe ustalenia dotyczące proveniencji prze-*

przynajmniej trzy-, a może i czterokrotnie. Pierwszym udokumentowanym posesorem tego rękopisu był Theophilus Freytag ze Żmigrodu, nie udało się go jednak dotychczas zidentyfikować. Monogramista C.I.W. zidentyfikowany został z Christophem Johannem Wernerem, kantorem i rektorem szkoły w Żmigrodzie w latach 1655–1672. Pozostaje dziś niejasne, czy wzmiankowany w nocie *Christophorus Ignatius* był tożsamy z Wernerem i zaszła tu jedynie pomyłka w drugim imieniu, czy też chodziło o zupełnie inną osobę.

1.2.2. Dawne sygnatury

Oprócz obecnych sygnatur nadanych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie (zaczynających się od liter RM), na rękopisach z tej kolekcji odnaleźć można również kilka typów dawnych sygnatur. Najstarsze spośród nich, wpisane atramentem na kartach tytułowych, pochodzą z drugiej połowy XVII wieku. Czternaście rękopisów opatrzonych zostało sygnaturami przez Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego. Sygnatury te dają pewne wyobrażenie o pierwotnych rozmiarach jego kolekcji, która mogła liczyć 83 rękopisy⁷⁴. Spośród pozostałych czterech, nieoznaczonych tymi sygnaturami rękopisów, dwa zachowane są dziś jedynie w postaci pojedynczych książek głosowych z istniejącego niegdyś kompletu odpowiednio dwóch i trzech partesów⁷⁵, co może tłumaczyć nieobecność sygnatur na ich kartach tytułowych; powód ich nieobecności w kolejnych dwóch rękopisach, zachowanych kompletnie, pozostaje nieznan.

Wszystkie rękopisy zawierające msze opatrzone zostały atramentowymi sygnaturami prawdopodobnie jeszcze w XVII wieku. Sygnatury te mają postać liczb (zapisanych cyframi arabskimi – 2, 5, 10 i 11) wpisanych na karcie tytu-

kazu Missa super O gloria Domina Marcina Mielczewskiego PL-Wu RM 6243, „Muzyka” 62/2 (2017), s. 35–46.

⁷⁴ Kwestia pierwotnej liczebności tej kolekcji pozostaje niejasna. Sygnatura „No. 83” jest elementem przekreślonej karty tytułowej; w tym samym rękopisie znajduje się druga karta tytułowa z sygnaturą „no. 2”. Obie karty tytułowe odnoszą się do pojedynczych utworów; w rzeczywistości w rękopisie zanotowane zostały one oba, w sposób nie pozostawiający wątpliwości co do ich powiązania przez sporządzającego rękopis (pojedyncze głosy zawierają pierwszy utwór na stronach *recto* i drugi utwór na stronach *verso*; cały materiał, łącznie z obiema kartami tytułowymi, spisany został tą samą ręką), zob. PL-Wu RM 6316. Na drugim miejscu pod względem wartości liczbowych sygnatur tego typu, już bez skreśleń, pozostaje rękopis PL-Wu RM 6546 oznaczony sygnaturą „No. 50”.

⁷⁵ PL-Wu RM 6293 (zachowana jedynie książka głosu wokalnego, na której wpisane zostało *Partes 2*; brak basso continuo); PL-Wu RM 6302 (zachowana jedynie książka głosu Organo, brak dwóch książek głosowych dla głosów wokalnych).

łowej. Na obecnym etapie badań czas i miejsce ich wpisania nie są znane, podobnie jak to, według jakiego klucza były one nadawane; uporządkowanie ich rosnąco nie odpowiada ani porządkowi alfabetycznemu nazwisk autorów, ani obsadzie, ani dacie, ani wartości sygnatur wpisanych przez Zalaskiego. Rękopis z mszą Mielczewskiego PL-Wu RM 6243 nosi ponadto sygnaturę „Lit. L”, najprawdopodobniej wpisana przed włączeniem go do kolekcji Zalaskiego; nie jest dziś jednak wiadome, gdzie, kiedy i przez kogo została ona wpisana.

Pięć rękopisów (por. Tab. 1) posiada dawne sygnatury wpisane ołówkiem – mają one różną postać i nie dają się w sposób uzasadniony powiązać ze sobą nawzajem; czas i miejsce ich wpisania pozostają nieznanne.

Najnowszym typem dawnych sygnatur, obejmujących wszystkie omawiane rękopisy, są sygnatury nadane w latach 20. XX wieku w Musikalisches Institut bei der Universität Breslau. Zaczynają się one od liter Mq, oznaczających format; ich wartość liczbowa zależała od usytuowania rękopisu w alfabetycznym ciągu nazwisk autorów lub tytułów dzieł anonimowych w całym zbiorze należącym do Musikalisches Institut i nie jest tutaj istotna. Jeden z rękopisów posiada ponadto sygnaturę „Sammelband XXIV”, nadawaną w Musikalisches Institut wybranym rękopisom zawierającym zbiory utworów.

Tab. 1. Zestawienie dawnych sygnatur

obecne	dawne				
	Musikalisches Institut bei der Universität Breslau	I.C.Z.	msze	inne atramentowe	ołówkowe
RM 6142	Mq 78	15	10		158
RM 6145	Mq 81	9			
RM 6243	Mq 169a	1	11	Lit. L	
RM 6293	Mq 208a; Sammelband XXIV	Partes 2			
RM 6299	Mq 211b	23	2		
RM 6302	Mq 213				
RM 6310	Mq 220	1			
RM 6316	Mq 226	2; 83			
RM 6320	Mq 230	25	5		
RM 6357	Mq 263	13			27
RM 6421	Mq 327	2			75; 214
RM 6500	Mq 428	18			18.44.68. wo
RM 6515	Mq 443				70/93
RM 6546	Mq 473	50			
RM 6557	Mq 484	12			

obecne		dawne			
RM 6569	Mq 496	29			
RM 6590	Mq 517				
RM 6629	Mq 571	4			

1.2.3. Kopiaści

Materiał muzyczny w rękopisach zapisany został przez sześciu kopiaistów. Tylko jeden z nich został zidentyfikowany – jest nim właściciel kolekcji Joannes Chrysostomus Zalaski. Na podstawie porównania duktu pisma udało się ustalić, że sporządził on karty tytułowe wszystkich osiemnastu rękopisów, spisał trzynastę rękopisów w całości oraz jeden częściowo (głos Canto w rękopisie PL-Wu RM 6546).

Index contentorum.

1. Ave Jesu Crē	}	fol	Canto.
2. Congratulamini			
3. Absurgite			
4. O letissima dies			
5. Supra dorsum			
6. O aternitas			
7. O mira	}	fol	Tenore.
8. Ave potentissima			
9. Jubilent in caelis			
10. Caro mea	}	fol	Alto.
11. Surgamus ergo			
12. O quam suavis	}	fol	Basso.
13. O felix			
14. Tota pulchra es			
15. Descende			
16. Festinemus	}	fol	Canto
17. O Travor			
18. O nimis esara			
19. O Dñe Deo	}	fol	Tenore
20. Hymnum jucunditatis			
21. Beata q intelligit			
22. Gloriosum Maria			
23. O jucunda dies			

Fig. 1. PL-Wu RM 6293, indeks utworów (fragm.). Rękopis sporządzony w całości przez Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego

Charakterystyczny dukt jego pisma odnaleźć możemy nie tylko w rękopisach muzycznych należących do jego kolekcji, ale także we wspomnianych już źródłach archiwalnych: księgach metrykalnych, rachunkach oraz kopiach urzędowych dokumentów pochodzących z miejscowości, w których pracował⁷⁶.

Pozostałych pięciu kopistów, z których każdy sporządził jeden rękopis (cały lub pewną część), niezidentyfikowanych dotąd z imion i nazwisk, oznaczono literami. Ich dukty pisma nie występują w innych częściach tej kolekcji ani też w przebadanych źródłach archiwalnych; nie odnaleziono ich dotąd również w innych XVII-wiecznych rękopisach muzycznych wchodzących w skład tzw. kolekcji wrocławskiej w BUW.

Kopista A, czynny prawdopodobnie przed rokiem 1656, spisał wszystkie głosy *Missae super O gloriosa Domina* Marcina Mielczewskiego PL-Wu RM 6243. W rękopisie znajdują się ponadto dopisane inną ręką wpisy tytułowe.

Fig. 2. PL-Wu RM 6243, Canto I, kopista A

Kopista B spisał głosy mszy Matthiаса Fibicka PL-Wu RM 6142. Autorstwo zapisu tego rękopisu jest bardzo niejednoznaczne; dukt pisma jest niezbyt staranny i wydaje się zmieniać w wielu miejscach, nigdzie jednak na tyle wyraźnie, by można było wyróżnić osobne części i stwierdzić, że na pewno nie zostały one zapisane przez tego samego kopistę. Prawdopodobnie jeszcze inną ręką wpisane zostały atrybucje autorskie na początku każdego głosu (w naj-

⁷⁶ Zob. np. PL-WRk 139f; PL-WRk OA Namslau 25; PL-WRk 377b; CZ-Pna, Fond 38: *Archiv české františkánské provincie*, inv. č. 3049.

bardziej pełnej wersji: „Authore Matthiâ Fibick orga: Arenensi”, na innych głosach różne wersje skrócone). Rękopis mógł zostać spisany w kręgu szkoły przyklasztornej kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu (w ośrodku tym działał autor kompozycji), co tłumaczyłoby niewłaściwość zapisu oraz możliwy udział wielu osób w kopiowaniu utworu.

Fig. 3. PL-Wu RM 6142, Canto, kopista B

Kopista C, czynny w roku 1660, spisał głosy *Missa super Jesu dulcis memoria* Balthasara Sophei PL-Wu RM 6299 (mimo pewnych różnic w dukcie pisma, spisanie całości materiału przez tę samą osobę nie budzi większych wątpliwości).

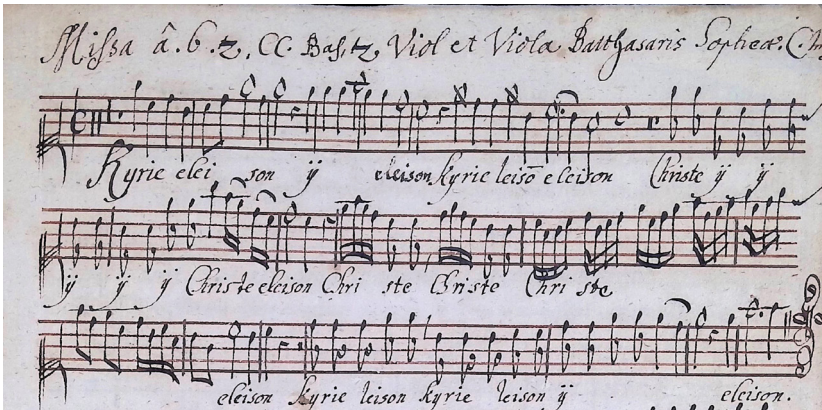

Fig. 4. PL-Wu RM 6299, Canto I, kopista C

Kopista D spisał wszystkie głosy motetu *In dulci jubilo* PL-Wu RM 6421, zachowanego anonimowo i zidentyfikowanego jako utwór Alessandra Grandiego.

Handwritten musical score for Tenor, titled "No. 327 Tenor. A. 4. V. Concerto. de B. G. H. C.". The score is written on five staves. The lyrics are: "In dulci Jubilo Suavi gaudios laetantes Christi", "Gauden des Sancti Dulciter concinant Colaudant semper Virginem", "Mariam Dulciter concinant j Colaudant semper Virginiem Mariam", and "In dulci Jubilo Suavi". The number "43" is written at the bottom of the page.

Fig. 5. PL-Wu RM 6421, Tenore, kopista D

Kopista E spisał głosy wioli i organów we wspomnianym już rękopisie PL-Wu RM 6546, zawierającym opracowanie pieśni *Ihr Engel die das höchste Gut*.

Handwritten musical score for Organ, titled "No. 473 Organo". The score is written on three staves. The lyrics are: "Ihr Engel die das höchste Gut". The number "43" is written at the bottom of the page.

Fig. 6. PL-Wu RM 6546, Organo, kopista E

Ponadto w rękopisach odnaleźć możemy wpisy kilku innych osób – wzmiankowane wyżej noty własnościowe Christoph’a Johanna Wernera oraz monogramisty G.Th.S., a także notatki na wewnętrznych stronach obwolut. Notatki te zostały sporządzone przed oprawieniem w nie rękopisów muzycznych i nie mają nic wspólnego z ich zawartością. Ich autorzy nie są znani; są to fragmenty pism urzędowych, rachunków, informacje o adresatach listów. W dwóch przypadkach posłużyły one jako wskazówka do datacji i umiejscowienia źródeł, ponieważ dotyczą osób działających w Brzegu (zob. niżej).

1.2.4. Znaki wodne

Większość rękopisów wchodzących w skład badanej kolekcji sporządzona została na papierze posiadającym znaki wodne (występujące na kartach w całości lub we fragmentach). Wobec braku katalogów siedemnastowiecznych znaków wodnych ze śląskich papierni trudno o ich jednoznaczną identyfikację⁷⁷. Z tego powodu nie stanowią one źródła dokładnych informacji na temat czasu lub miejsca wyprodukowania papieru, pozwalających na przybliżenie datacji lub miejsca sporządzenia rękopisów. W kilku przypadkach określenie prawdopodobnego miejsca wyprodukowania papieru było możliwe na podstawie ogólnych cech znaku wodnego (zapisu literowego z nazwą miasta, herbu itp.). Kilka znaków wodnych pochodzi z papierni w Oławie / Ohlau (litery: „OLAV”, herb Oławy – kogut na tarczy herbowej), kilka innych – z papierni w Dusznikach / Reinerz (herb Dusznik – półpostać św. Piotra, najczęściej na okrągłym polu), ponadto pojawia się znak wodny pochodzący najprawdopodobniej z papierni wrocławskiej (litera „W” w koronie). Wszystkie te papiernie eksportowały jednak swoje wyroby do różnych miejsc, pozostających nierzadko w znacznych odległościach geograficznych; stąd nie sposób ustalić na tej podstawie, gdzie dokładnie wyprodukowany w nich papier został zapisany, i czy – w przypadku rękopisów sporządzonych przez Zalaskiego – miało to miejsce w Prusicach, Namysłowie lub Brzegu. Nie

⁷⁷ Istniejący katalog *The Nostitz Papers*, obejmujący znaki wodne zachowane na dokumentach z kolekcji Nostitzów, zawiera jedynie orientacyjne wskazówki na temat miejsca i czasu produkcji papieru (gł. wnioski z rękopisów zawierających daty i miejsca). Kwestia ta wymaga dalszych badań porównawczych. Zob. *The Nostitz papers: notes on watermarks found in the German imperial archives of the 17th & 18th centuries, and essays showing the evolution of a number of watermarks*, Hilversum: The Paper Publications Society 1956 (*Monumenta Chartae Papyraceae Historiam Illustrantia or Collection of Works and Documents Illustrating the History of the Paper*, 5).

jest również pewne, czy rękopisy sporządzone na papierze posiadającym podobne znaki wodne, pochodzącym najpewniej z tego samego źródła, zostały istotnie sporządzone w podobnym czasie i miejscu. Wykaz znaków wodnych występujących na kartach rękopisów z badanej kolekcji może więc raczej stanowić punkt odniesienia dla przyszłych badań w tym zakresie, niż pozwolić na uszczegółowienie datacji lub umiejscowienia tych źródeł. Biorąc pod uwagę te perspektywy, zamieszczam poniżej wykaz znaków wodnych.

1. Znaki wodne z herbem Oławy (kogut na tarczy herbowej z nadpisaniem OLAV): obecne w trzech rękopisach; w każdym zachowany inny wariant znaku.
 - 1a: PL-Wu RM 6421 (znak zachowany częściowo). Datacja rękopisu nieznana.
 - 1b: PL-Wu RM 6569 (znak zachowany częściowo). Rękopis datowany (1672).
 - 1c: PL-Wu RM 6145 (znak zachowany kompletnie, dwie połowy na różnych kartach). Rękopis datowany w przybliżeniu (1681p).
2. Popiersie św. Piotra z kluczem na okrągłym polu (papiernia w Dusznikach): obecne w czterech rękopisach; trzy warianty znaku.
 - 2a: popiersie wpisane w pojedynczy okrąg, bez liter. PL-Wu RM 6299 (znak zachowany kompletnie); rękopis datowany (1660).
 - 2b: popiersie wpisane w pojedynczy okrąg z nadpisaną literą R. PL-Wu RM 6310 (znak zachowany kompletnie); rękopis datowany (1662).
 - 2c: popiersie wpisane w podwójny okrąg z nadpisaną literą R. PL-Wu RM 6320 (znak zachowany kompletnie); rękopis datowany w przybliżeniu (1679p). PL-Wu RM 6557 (znak zachowany kompletnie, w czterech częściach); rękopis datowany w przybliżeniu (1678p).
3. Litera „W” w koronie (papiernia wrocławska?)
PL-Wu RM 6500 (znak zachowany kompletnie). Datacja rękopisu nieznana.
4. Herb książąt legnicko-brzeskich
PL-Wu RM 6515 (znak zachowany kompletnie). Datacja rękopisu nieznana.
5. Dwugłowy orzeł; znak obecny w dwóch rękopisach, w każdym inny wariant znaku.
 - 5a: dwugłowy orzeł z sercem na piersi. PL-Wu RM 6357 (znak zachowany kompletnie); rękopis datowany w przybliżeniu (1678a).
 - 5b: dwugłowy orzeł z okrągłą tarczą na piersi, z wpisaną literą M (?). PL-Wu RM 6629 (znak zachowany kompletnie); datacja rękopisu nieznana.

Fig. 7. PL-Wu RM 6145, znak wodny

Fig. 8. PL-Wu RM 6310, znak wodny

1.2.5. Datacja

Ze wszystkich osiemnastu rękopisów tylko pięć zawiera daty. Wpisane w rękopisie z mszą Mielczewskiego PL-Wu RM 6243 lata 1656 i 1657 mogą służyć jedynie za *terminus ante quem* spisania tego źródła i *terminus post quem* nabycia go przez Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego. Obie daty wpisane zostały przez jednego z wcześniejszych właścicieli rękopisu, Christopha Johanna Wernera, prawdopodobnie w tym samym czasie. Układ noty proveniencyjnej nie pozwala na jednoznaczne wnioski; 12 maja 1657 jest prawdopodobnie datą otrzymania rękopisu przez Wernera (i wpisania noty), 1656 może być natomiast datą sporządzenia rękopisu. Data wpisana na odpisie mszy Balthasara Sophei (PL-Wu RM 6299, S 1: 1660; bc: 18 grudnia 1660) jest prawdopodobnie datą spisania rękopisu przez bliżej nieznanego kopistę C; nie da się na tej podstawie jednoznacznie stwierdzić, kiedy rękopis ten trafił do omawianej kolekcji. Pozostałe trzy daty wpisane zostały przez Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego w rękopisach sporządzonych w całości jego ręką. Rękopis PL-Wu RM 6310 sporządzony został w Prusicach w roku 1662; rękopis PL-Wu RM 6293 – w Namysłowie pod koniec roku 1664; rękopis PL-Wu RM 6569 z datą 1672 nie zawiera adnotacji dotyczącej miejsca, z innych źródeł możemy jednak wnioskować, że również został spisany w Namysłowie, ponieważ tam mieszkał i pracował wówczas jego twórca.

Datację pozostałych rękopisów możemy określać jedynie w przybliżeniu. Wszystkie powstały niewątpliwie przed 22 lutego 1705 (data pogrzebu Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego) i prawdopodobnie nie wcześniej niż około roku 1650. Manuskrypty spisane przez Zalaskiego najpewniej nie powstały wcześniej, natomiast te spisane przez inne osoby i następnie włączone do kolekcji mogą być o kilka (do kilkunastu) lat starsze. *Terminus post quem* w przypadku mszy Matthaëusa Fiebiga (PL-Wu RM 6142) z atrybucją „organista arenensis” stanowi data zatrudnienia autora w kościele kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu, co miało miejsce w latach 40. XVII w. Odpis motetu Grandiego *In dulci jubilo* (PL-Wu RM 6421) jest z pewnością późniejszy niż jego drukowany przekaz z roku 1629. Na wewnętrznej stronie obwoluty rękopisu PL-Wu RM 6357 zawierającego motet *Ave Virgo potentissima* znajdują się notatki kancelaryjne dotyczące Namysłowa; źródło to zostało na tej podstawie orientacyjnie datowane na namysłowski okres działalności Zalaskiego (1664–1678). Rękopis PL-Wu RM 6145 zawiera atrybucję autorską w postaci „R(everendi). P(atri). Engelberti Frömel”, został więc spisany prawdopodobnie po święceniach kapłańskich kompozytora, dzia-

łającego w klasztorze premonstratensów we Wrocławiu (miały one miejsce 24 czerwca 1681⁷⁸). Z tego względu można założyć, że Zalaski odpisał ten utwór w czasie swojej działalności w Brzegu.

Część rękopisów zawiera informacje mogące przybliżyć ich datację – umieszczono je na wyklejkach lub wewnętrznych stronach obwoluty; w tych przypadkach należy przyjąć zastrzeżenie, że obwoluta mogła podlegać wymianie, a sam manuskrypt może pochodzić z czasów wcześniejszych. Rękopis PL-Wu RM 6320 opatrzony został papierową obwolutą, podklejoną zapisaną kartą papieru. Na okładce znajduje się ponadto naklejka, na której zapisano informację o tytule i obsadzie utworu. W toku prac konserwatorskich dokonano rozklejenia dwóch kart składających się na obwolutę oraz naklejki. Wewnątrz obwoluty znajduje się inskrypcja „Aus Namslau” (odnosząca się najprawdopodobniej do innego materiału niż rękopis muzyczny, skoro została ona zaklejona inną kartą papieru), natomiast na odwrocie naklejki znajduje się fragment notatki z imieniem i nazwiskiem brzeskiego organisty Johanna Christopha Josepha Goldenmunda⁷⁹, który działał w kościele zamkowym od 1678 roku. Można więc wnioskować, że rękopis ten obłożony został obwolutą już w Brzegu, po 1678 roku; nawet jeśli sam materiał muzyczny skopiowany został na wcześniejszym etapie działalności Zalaskiego, był on niewątpliwie użytkowany także w Brzegu. Obwoluta rękopisu PL-Wu RM 6557 sporządzona została z fragmentu listu, zaadresowanego do Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego, określonego jako kantor kościoła zamkowego⁸⁰. Kantorem kościoła zamkowego w Brzegu Zalaski był od czerwca 1678 roku; tę datę przyjąć należy za *terminus post quem* opracowania tego rękopisu. Analiza obu wspomnianych tutaj źródeł prowadzi do hipotezy, że w momencie przeprowadzki z Namysłowa do Brzegu Zalaski zabrał ze sobą swoje muzykalia, a kolekcja – zapoczątkowana jeszcze w Prusicach – rozrastała się w kolejnych miejscach jego zatrudnienia i zamieszkania.

⁷⁸ Zob. PL-WRk V. 3., *Catalogus Admodum Reverendorum, Religiosorum, Venerabilium, Doctissimorum, Praecellentium, ac Eximiorum Dominorum Canonicorum Candidissimi Ordinis Praemonstratensis ad Exemptam Ecclesiam S. Vincentij Wratislaviae ab Anno 1650 usque in Annum praesentem, descriptus a Fr: Bonaventura Girth Prof: Vinc. 1730. 26 Octobr.*, fol. 4r.

⁷⁹ PL-Wu RM 6320, naklejka na karcie tytułowej: „Johann Christoph Jo: [Gulden] | mundt bey Königl. [Schloss] | Kirchen Organist”.

⁸⁰ Zob. przypis 62.

Tab. 2. Datacja i miejsca sporządzenia rękopisów, kopiści

sygnatura PL-Wu	datacja	miejsce sporządzenia	kopiści
RM 6142	[1645p?]	Wrocław?	Joannes Chrysostomus Zalaski (karta tytułowa); kopista B (głosy)
RM 6145	[1681p?]	Brzeg?	Joannes Chrysostomus Zalaski
RM 6243	1656a	Żmigród?	Joannes Chrysostomus Zalaski (karta tytułowa); kopista A (głosy)
RM 6293	1664ex	Namysłów	Joannes Chrysostomus Zalaski
RM 6299	1660ex		Joannes Chrysostomus Zalaski (karta tytułowa); kopista C (głosy); G.Th.S. (dopisek na karcie tytułowej)
RM 6302			Joannes Chrysostomus Zalaski
RM 6310	1662	Prusice	Joannes Chrysostomus Zalaski; G.Th.S. (dopisek na karcie tytułowej)
RM 6316			Joannes Chrysostomus Zalaski
RM 6320	[1678p?]	Brzeg?	Joannes Chrysostomus Zalaski
RM 6357	[1664–1678?]	Namysłów?	Joannes Chrysostomus Zalaski
RM 6421	[1629p]		Joannes Chrysostomus Zalaski (karta tytułowa); kopista D (głosy); G.Th.S. (dopisek na karcie tytułowej)
RM 6500			Joannes Chrysostomus Zalaski
RM 6515			Joannes Chrysostomus Zalaski
RM 6546			Joannes Chrysostomus Zalaski (karta tytułowa; głos Canto) kopista E (głosy: Alto Viola, Organo)
RM 6557	[1678p]	Brzeg	Joannes Chrysostomus Zalaski
RM 6569	1672	Namysłów?	Joannes Chrysostomus Zalaski
RM 6590			Joannes Chrysostomus Zalaski
RM 6629			Joannes Chrysostomus Zalaski; G.T.S. (dopisek)

1.3. MIEJSCA I ŚRODOWISKA KOMPLETOWANIA ZBIORU

Kolekcja muzykaliów Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego była, jak zostało to wykazane powyżej, kompletowana i użytkowana we wszystkich trzech miejscach jego zatrudnienia: w Prusicach, Namysłowie i Brzegu. Miasta te położone są w stosunkowo niewielkiej odległości geograficznej (Prusice dzieli od Namysłowa ok. 70 km, Namysłów od Brzegu – ok. 30 km), lecz w badanej epoce różniły się między sobą pod względem wielkości, sytuacji społecznej, gospodarczej, politycznej i wyznaniowej. Historia tych miejscowości w drugiej połowie XVII wieku – ze szczególnym uwzględnieniem elementów kultury muzycznej – stanowi bezpośredni kontekst funkcjonowania badanej kolekcji muzykaliów w czasie i przestrzeni. Zostanie ona przedstawiona w kolejnym rozdziale.

W każdym z wymienionych ośrodków miejscem szczególnie związanym z badanymi źródłami jest kościół parafialny, niegdyś ewangelicki, a w drugiej połowie XVII wieku przekazany katolikom (w Prusicach i Namysłowie na mocy dekretu z 1654 r., w Brzegu – w roku 1676). W kościołach tych – oraz w działających przy nich szkołach parafialnych – Joannes Chrysostomus Zalaski zatrudniony był jako kantor i nauczyciel, tam też najpewniej rozbrzmiewała muzyka, której zapisy gromadził i którą przygotowywał do wykonania.

Oprócz Prusic, Namysłowa i Brzegu dwa inne śląskie ośrodki wydają się być z badanymi źródłami szczególnie mocno związane. Pierwszym z nich jest Żmigród, gdzie najprawdopodobniej spisany został jeden z rękopisów (*Missa super O gloriosa Domina* Marcina Mielczewskiego); tamtejsi kantorzy, nauczyciele i organiści utrzymywali kontakty zarówno z mieszkańcami pobliskich Prusic, jak i bardziej odległych Namysłowa i Brzegu⁸¹. W źródłach odnaleźć możemy świadectwa przynajmniej kilku powiązań osobowych i kulturowych między tymi ośrodkami w dziedzinie muzyki. Jeden z rękopisów spisanych przez Zalaskiego pozostaje dziś unikalnym świadectwem kompozytorskiej działalności żmigrodzkiego kantora, Christopa Johanna Wernera⁸².

Miastem niewzmiankowanym wprost w rękopisach należących do tej kolekcji, lecz pozostającym niewątpliwie ważnym dla jej kontekstu historycznego, był Wrocław – zarówno jako centrum polityczne i religijne regionu, jak i znaczący ośrodek edukacji oraz sztuki. Odniesienia do Wrocławia pojawia-

⁸¹ Świadectwa tych kontaktów udokumentowane zostały w przebadanych źródłach; zob. rozdział 2.

⁸² Zob. np. Katarzyna Spurgjasz, *Nowe ustalenia dotyczące proveniencji...*, op. cit., s. 40.

ją się w historii kultury każdego z badanych ośrodków; występują również obustronne migracje między tymi miejscowościami a Wrocławiem, a także powiązania repertuarowe. We Wrocławiu działało przynajmniej trzech kompozytorów, których unikatowe przekazy dzieł zachowane są w kolekcji Zalaskiego. Byli to: Tobias Zeutschner, luterański organista kościołów św. Marii Magdaleny i św. Bernardyna; Engelbertus Frömel, norbertanin z klasztoru św. Wincentego, oraz Matthaeus Fiebig, świecki organista kościoła kanoników regularnych pw. NMP na Piasku. Msza tego ostatniego, jak zostało to zaznaczone wyżej, mogła zostać spisana właśnie w kręgu tego kościoła. Z Wrocławiem wiąże też kolekcję Zalaskiego zachowane w niej pieśni do tekstów Johanna Schefflera (Angelusa Silesiusa).

Mapa odniesień historyczno-geograficznych wynikających z analizy zanotowanego w rękopisach repertuaru jest znacznie bardziej rozległa; w czasie odniesienia te obejmują cały XVII wiek, w przestrzeni nie ograniczają się do Śląska, ale sięgają aż po Szwajcarię i Italię. Konteksty te dotyczą jednak nie tyle samej kolekcji, ile jej materiału muzycznego i kwestii jego obiegu i recepcji; z tego też powodu zostaną omówione w rozdziale dotyczącym repertuaru.

KONTEKST HISTORYCZNO-KULTUROWY

Historia Prusic, Namysłowa i Brzegu – trzech miejscowości, w których Joannes Chrysostomus Zalaski pracował jako kantor i tworzył swoją kolekcję muzyczną – ma wiele elementów wspólnych. Wszystkie te trzy miasta, położone na Dolnym Śląsku, lokowane zostały w XIII wieku. W kolejnym stuleciu w każdym z nich powstał zamek, należący do miejscowych władców. Każde z miast przyjęło protestantyzm jeszcze w XVI wieku, a w II połowie XVII wieku na mocy decyzji politycznych zostało zmuszone do zmiany oficjalnego wyznania na katolickie. Każde z nich, zarówno w średniowieczu, jak i w epoce nowożytnej, zamieszkiwane było przez ludność polsko- i niemieckojęzyczną; duchowni – tak katolicy, jak i ewangelicy – głosili kazania w obu tych językach.

Mimo podobnych początków i podobnej historii przemian wyznaniowych, historia każdego z tych ośrodków potoczyła się zupełnie inaczej. Prusice pozostały niewielkim miasteczkiem w dobrach możnego rodu – najpierw Kurzbachów, później Hatzfeldów (do 1945 r.). Do końca epoki nowożytnej miasto nie rozwinęło się poza obręb średniowiecznych murów, a jedynymi obiektami sakralnymi były tam: niewielki kościół parafialny pw. św. Jakuba oraz mniejszy jeszcze kościół filialny pw. Nawiedzenia NMP. Namysłów był większym ośrodkiem miejskim położonym w księstwie wrocławskim, utrzymującym ze stolicą regularne kontakty kulturowe. W epoce nowożytnej w mieście działały przynajmniej dwa kościoły, a w czasach katolickich oprócz duchowieństwa diecezjalnego także zgromadzenia zakonne. Brzeg natomiast już w XIV wieku stał się stolicą odrębnego księstwa; w nowożytności był zaś znaczącym ośrodkiem kultury w regionie. Oprócz kościoła parafialnego do reformacji istniała tam kolegiata, później przemianowana na kościół zamkowy. Przed reformacją i po rekatolizacji miasto było siedzibą kilku zakonów, a w czasach ewangelickich – superintendentury. W mieście działało także ewangelickie gimnazjum oraz kilka szkół niższego stopnia.

Różnice w wielkości i randze miast miały wpływ na ich kulturę, także muzyczną. W niniejszym rozdziale, dla ukazania kontekstu działalności Zalaskiego oraz gromadzenia przez niego muzycznej kolekcji, przedstawiona zostanie pokrótce historia tych trzech miejscowości, opisana głównie na podstawie istniejącej literatury przedmiotu, ze szczególnym uwzględnieniem lat 1654–1707. Ponieważ historia kultury muzycznej tych miejscowości nie została dotychczas opracowana (Prusice i Namysłowa – wcale, Brzegu – jedynie fragmentarycznie dla badanego okresu), dla jej przybliżenia sięgnięto po dostępne źródła.

2.1. *OPPIDUM PRAUSNITZ*

Prusice, położone ok. 35 kilometrów na północ od Wrocławia, na szlaku w kierunku Poznania, są spośród trzech badanych ośrodków miastem najmniejszym, najsłabiej udokumentowanym i najmniej opracowanym w historiografii. Wiadomości dotyczące dziejów miasta – zwłaszcza w okresie poprzedzającym 1654 rok – podajemy tutaj za istniejącymi opracowaniami, z zastrzeżeniem, że ich weryfikacja źródłowa była w większości przypadków niemożliwa. Badania źródłowe prowadzone były jedynie dla okresu 1654–1707, który poświadczają zachowane do dziś i dostępne archiwalia.

2.1.1. **Czasy reformacji (XVI w. – 1654)**

Niemal przez cały XVI wiek Prusice należały do rodziny Kurzbachów, na podstawie nadania króla czeskiego Władysława Jagiellończyka z 1492 roku⁸³. Czasy Kurzbachów uznawane są za okres rozwoju miasta; przebudowano wtedy ratusz w stylu renesansowym, odbudowano także kościół parafialny, zniszczony w czasie wojen husyckich⁸⁴. Zarówno ratusz, jak i kościół – po późniejszych przebudowach – przetrwały do dziś. W XIX-wiecznej kronice miejskiej znalazła się informacja, że w 1564 roku miasto liczyło 950 mieszkańców,

⁸³ Zob. O.L. Goedsche, *Geschichte und Statistik des Militsch-Trachenberger Kreises*, Militsch: F.W. Lachmann 1847 [dalej jako: GoedscheG], s. 243–247. Fragmenty tej książki dotyczące Prusic zostały przedrukowane we współczesnym opracowaniu dziejów miasta, zob. Wolfgang Sanft, *Die Stadt Prausnitz*, op. cit. Ponieważ wersja XIX-wieczna zawiera nieco więcej szczegółów, wszystkie przypisy do tego tekstu odnoszą się do wersji oryginalnej, a nie do przedruku.

⁸⁴ Zob. GoedscheG, s. 241–247.

w 1590 roku zaś – 400 domów, czyli ok. 2600 mieszkańców⁸⁵. Trudno dziś stwierdzić, na ile podawane statystyki odpowiadały rzeczywistości, a na ile miały jedynie symbolizować rozkwit i wielkość ośrodka. W kronikarskiej narracji podkreślano bowiem wyraźnie dobrobyt miasta pod rządami rodziny Kurzbachów, zwłaszcza w zestawieniu z wcześniejszym opisem zniszczeń z powodu wojen husyckich i pożarów.

W barwnym opisie kronikarskim brakuje jednak wątków dotyczących kultury, edukacji czy religijności. Można jedynie przypuszczać, że zainteresowania rodziny panującej związane ze sztuką renesansową nie ograniczały się do architektury i rzeźby (przebudowa ratusza, wystawianie nagrobków w kościele św. Jakuba – z których część przetrwała do dziś), ale miały też odzwierciedlenie w ceremoniale dworskim i kościelnym, a także w dziełach należących do innych gałęzi sztuki, w tym muzyki.

Historia początków reformacji w Prusicach pozostawia pewne wątpliwości w zakresie faktografii i datacji. Według Goedschego kościoły – zarówno parafialny św. Jakuba, jak i filialny Nawiedzenia NMP – miały stać się luterzańskie od 1594 roku, lecz przypisał on jednocześnie wprowadzenie wyznania ewangelickiego na te tereny Henrykowi II Kurzbachowi, który zmarł w 1590 roku⁸⁶. W tym samym opracowaniu znalazła się ponadto informacja, że nauce Lutra sprzyjała już wówczas większość mieszkańców miasta⁸⁷. W aktach wizytacji biskupiej z 1579 roku odnotowano, że wszystkie sześć kościołów w państwie żmigrodzkim – w tym kościół w Prusicach – należy do wyznania ewangelickiego. Duchowni, choć wyświęceni jeszcze w obrządku katolickim, zawarli małżeństwa i wprowadzili zmiany w liturgii. W przypadku Prusic wizytator odnotował, że proboszcz odprawia mszę według rytu katolickiego, lecz wprowadza do niego język polski i niemiecki; ponieważ owdowiał, nic nie stałoby na przeszkodzie jego powrotowi do katolicyzmu, lecz nie chce on dokonać tego powrotu ze względu na strach przed panem stanowym, który jest zagorzałym luteraninem. Zmiana obowiązującego wyznania została tu wyraźnie powiązana z konwersją właściciela tych ziem⁸⁸.

W 1592 roku Prusice – wraz z całym państwem stanowym żmigrodzkim, w którego skład wchodziły – zostały sprzedane przez Henryka III Kurzbacha Adamowi von Schaffgotschowi; w rękach rodziny Schaffgotschów tereny te

⁸⁵ Ibidem, s. 245, 247.

⁸⁶ Ibidem, s. 262.

⁸⁷ Ibidem, s. 262.

⁸⁸ JungnitzV, s. 97–98.

pozostały przez ponad czterdzieści lat. W 1635 roku, z powodu antycesarskiego spisku, stracono Hansa Ulricha von Schaffgotscha (który był synem brata stryjecznego Adama von Schaffgotscha i bezpośrednim dziedzicem tego ostatniego), a jego majątek został skonfiskowany; państwo żmigrodzkie zostało zaś przekazane przez cesarza jednemu z dowódców z czasów wojny trzydziestoletniej – Melchiorowi von Hatzfeldowi. Czasy samej wojny nie były zapewne dla miasta łatwe, choćby ze względu na trudności gospodarcze całego regionu. Poza splądrowaniem miasta i kościoła przez Szwedów w 1642 roku, w opracowaniu dziejów miasta nie odnotowano jednak innych wojennych wydarzeń. Autor opatrzył tę notatkę komentarzem, że wspólnota wyznania i idea obrony reformacji nie przeszkodziła Szwedom w grabieniu prusickiej świątyni luteirańskiej⁸⁹. W rękach rodziny Hatzfeldów tereny te pozostawały aż do II wojny światowej.

Kwestie konfesyjne w Prusicach w pierwszej połowie XVII wieku nie zostały dotychczas wystarczająco przebadane. Wydaje się, że niezależnie od wyznania aktualnych panów stanowych, znaczną większość mieszkańców Prusic stanowili ewangelicy. Źródła i opracowania przekazują kilka nazwisk luteirańskich pastorów. Według Goedschego funkcję tę pełnili: Casparus Vogel (1594), Nicolaus Boxhammer (Brockmann) (1612), Henricus Gottwald (1620), Joannes Gottwald (1630) i Wolfgang Scharschmidt (przed 1654)⁹⁰. Ponadto w latach 1616–1618 funkcję pastora pełnił Bartholomaeus Acoluthus (Akolut), ojciec Jana, późniejszego pastora w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu⁹¹. W prusickich księgach parafialnych pojawia się także Jeremias Tragus, określony jako *kabplan*, prawdopodobnie duchowny pomocniczy⁹².

Najprawdopodobniej przez cały omawiany tutaj okres w kościele zatrudniony był zarówno kantor, jak i organista. W źródłach zachowały się jedynie ogólne wzmianki o tych funkcjach, a nawet tam, gdzie można by się spodziewać dokładniejszych danych osobowych – w księgach metrykalnych – nie po-

⁸⁹ GoedscheG, s. 263.

⁹⁰ Ibidem, s. 264. Pastor Wolfgang Scharschmidt miał syna o tym samym imieniu, działającego we Wrocławiu prawnika i właściciela słynnego ogrodu, zob. Wojciech Brzezowski, „*Der Breslauer Wassergarten*” von Wolfgang Scharschmidt, „Zandera” 24/1 (2009), s. 1–10.

⁹¹ Zob. Aleksander Rombowski, *Wydawcy Wielkiego Kancjonału Wrocławskiego z roku 1673*, „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 45/3 (1954), s. 216.

⁹² Zob. PL-WRk 139f: 7 III 1653, 23 III 1653. Pochodzący z Namysłowa Jeremias Tragus był też pastorem w miejscowości Peuke; objął ten urząd ok. 1620 roku, zob. Johannes Sinapius, *Olsnographia oder Eigentliche Beschreibung des Oelsnischen Fürstenthums in Nieder-Schlesien* [...], Leipzig – Frankfurt am Main: Brandeburgerische Witwe 1707, s. 442.

jawia się żadne nazwisko, lecz jedynie imię organisty oraz imię żony kantora⁹³. Szkoła parafialna działała od czasów średniowiecza, lecz nie wiadomo o niej nic bliższego⁹⁴. Sporadycznie w źródłach pojawiają się prawdopodobnie jej absolwenci kształcący się dalej lub znajdujący zatrudnienie w innych ośrodkach⁹⁵; dokładniejsze badania prozopograficzne wykraczają jednak poza ramy niniejszego studium.

Społeczno-wyznaniowe dzieje Prusic w epoce nowożytnej trudno zestawiać z historią Namysłowa i Brzegu; powodem tych trudności jest niewielka baza źródłowa i brak jej opracowania przez współczesnych historyków. Gdyby przyjąć daty pojawiające się w literaturze, można by zakładać, że udokumentowany okres reformacji w Prusicach wynosił jedynie około sześćdziesięciu lat – był on więc znacznie krótszy niż w pozostałych dwóch badanych ośrodkach. Wydaje się jednak, że datę początkową należałoby przesunąć wstecz. Lokalne uwarunkowania, w tym choćby kwestia przynależności wyznaniowej właściciela tych terenów, mogły mieć wpływ na sytuację społeczną. W niewielkich ośrodkach, położonych peryferyjnie, władze lokalne wydawały się mieć zdecydowanie większą siłę oddziaływania niż centralna administracja państwowa, także w kwestiach wyznaniowych. Trudno dziś jednak z pewnością stwierdzić, czy przebieg tego typu przemian mógł być istotnie bardziej rozłożony w czasie i łagodniejszy, czy też jest to jedynie wrażenie wywołane niedostateczną ilością informacji źródłowych. Dotyczy to nie tylko XVI-wiecznych dziejów reformacji, ale także przemian rekatolizacyjnych po wojnie trzydziestoletniej.

2.1.2. Czasy rekatolizacji (1654–1707)

Okoliczności przeprowadzenia tzw. redukcji kościołów w Prusicach pozostają bliżej nieznanne. W źródłach i historiografii pojawia się jedynie informacja, że przekazanie kościoła św. Jakuba w ręce niewielkiej społeczności katolickiej z rozkazu cesarza nastąpiło w roku 1654; rok później katolicy otrzymali także

⁹³ Zob. PL-WRK 139f: 31 I 1653 „[Patten] F. Urssula h. Canters Ehefraw”; 3 VI 1653 „[Patten] herr Melcher [puste miejsce na nazwisko] Organist”. Ogólne wzmianki zob. GoedscheG, s. 263.

⁹⁴ GoedscheG, s. 263.

⁹⁵ Zob. np. Claudia A. Zonta, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte*, Stuttgart 2004 (<http://dx.doi.org/10.18419/opus-5220>, dostęp: 14.09.2023), s. 267; *Disputatio Mathematica de Hypothesibus Astronomicis, Quam Divinâ annuente gratia, sub praesidio Clarissimi atque Doctissimi Viri Dn. M. Valentini Kinlenii Prausn. Siles. Amplissimae Facultatis Philosophicae Adjuncti, In Celeberrima Academia VVitebergensi Publicè Placide disquisitionis submittit Johannes VVindisch Levcoviâ Ung.*, Wittenberg: Salomon Auerbachs Erben 1628.

filialny kościół Nawiedzenia NMP⁹⁶. Według wpisu w księgach parafialnych prusickiego kościoła zmiana przynależności wyznaniowej nastąpiła w marcu 1654; wpis ten ma jednak charakter bardzo lakoniczny, a dokumentacja chrztów kontynuowana jest na następnej stronie, bez zmiany samej księgi ani wzmianki o nowych członkach kościelnej administracji⁹⁷. Spośród ewangelickich duchownych i pracowników kościelnych przynajmniej niektórzy zostali w mieście, np. wspomniany wyżej Jeremias Tragus, wzmiankowany w księgach metrykalnych jako ojciec chrzestny w maju 1654⁹⁸, czy kantor Jacob Agricola, który mieszkał w Prusicach aż do śmierci w roku 1659⁹⁹ (w mieście pozostała też jego córka Rosamunda, która w 1667 roku wyszła za mąż za syna jednego z rajców¹⁰⁰). Syn Jacoba, Christian Agricola, przejął zawód ojca i był w latach 1660–1683 kantorem w Bierutowie (Bernstadt)¹⁰¹. Późniejsze losy urzędujących do 1654 roku pastora i organisty nie są znane.

Jak wynika z zapisu w prusickiej księdze chrztów, pierwszym proboszczem po rekatolizacji został bliżej nieznany Georgius Lengauer. Po jego śmierci, która prawdopodobnie nastąpiła przed kwietniem 1656 roku (nie jest on wzmiankowany w księdze pogrzebów, która obejmuje lata 1656–1685), opiekę nad kościołem parafialnym przejęli jezuita, a po ich odejściu – ksiądz diecezjalny Joannes Klaibor; zapis ten datowany jest na 1658 rok¹⁰². W latach 1662–1684 proboszczem w Prusicach był Christianus Leopoldus Felix, augustianin z Brna¹⁰³; jego wybór odbył się za zgodą rektora wrocławskiego kolegium je-

⁹⁶ Zob. np. GoedscheG, s. 264.

⁹⁷ PL-WRk 139f: 8 III 1654 „Nach dem hatt sich geendet das Lutherische wesen, und sind wied die vertriebene Catholische Ceremonien eingefuhret worden in diese kirche. Gott sey Lob. [na następnej stronie:] bey der Reformation”.

⁹⁸ PL-WRk 139f: 19 V 1654.

⁹⁹ PL-WRk 139n: 9 III 1659.

¹⁰⁰ PL-WRk 139n: 24 X 1667.

¹⁰¹ Zob. Carl Julius Adolph Hoffmann, *Die Tonkünstler Schlesiens. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte Schlesiens vom Jahre 960 bis 1830*, Breslau: G.P. Aderholz 1830, s. 4.

¹⁰² PL-WRk 139f, wpis poprzedzający datę 21 III 1658: „Anno 1658. Huc usq(ue) pervenit series baptizatorum, cum mihi Johanni Klaibor Rosaemontano cum abitu R(everen)dorum PP. Soc(ieta)tis qui post mortem R(everen)di D(omini) M(a)g(ist)ri Georgij Lengauer curam animarum Prausnitij susceperant, Ecclesia eiusdem loci commissa est”.

¹⁰³ W tych latach wzmiankowany jest wielokrotnie w prusickich księgach parafialnych jako ojciec chrzestny i świadek ślubu, zob. np. PL-WRk 139f: 8 X 1665, 3 I 1673, 22 IV 1674, 27 XI 1674, 26 III 1676, 28 X 1677, 4 III 1678, 22 III 1679, 20 VIII 1679, 24 IV 1681, 22 XII 1682. Najpóźniejszym świadectwem jego działalności jest własnoręczny podpis w prusickich rachunkach parafialnych pod datą 22 XI 1684, zob. APW 5917, fol. 54v.

zuitów¹⁰⁴. Następcą Felixa był Georgius Ferdinandus Schweder (zm. 1704)¹⁰⁵, po którym prusickie probostwo przejął w 1705 roku Valentinus Augustinus Cebulka, wcześniej wikary w Żmigrodzie i Namysłowie¹⁰⁶.

Funkcje kościelne i szkolne, takie jak kantor, organista i nauczyciel, bywały często łączone; niemal przez cały badany okres dwie osoby dzieliły między siebie te trzy stanowiska. Bezpośrednio po rekatolizacji nauczycielem został Joannes Chrysostomus Zalaski i pracował na tym stanowisku do marca 1664 roku. W 1658 roku jako organista wymieniany jest Albertus Zalaski. Obaj byli zapewne ze sobą spokrewnieni, lecz nie wiadomo, w jakim stopniu. Z braku dalszych źródeł nie sposób też dziś ustalić, którego z nich żoną była Ursula Zalaskin, określana jako *Catholische Cantorin*, ponieważ imię kantora z tego czasu nie jest znane; prawdopodobnie funkcję tę sprawował dodatkowo albo nauczyciel, albo organista. Następcą Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego został Joachimus Körner, poświadczony jedynie w sierpniu 1665 roku¹⁰⁷. Podobna sytuacja dzielenia obowiązków miała miejsce w czasie wizytacji biskupiej z lat 1666–1667; nauczycielem był już wówczas Casparus Constantinus Friedrich, a organistą Martinus Heinrich. „Cantor defacto nullus est” – odnotował wizytator, i dodał, że jego pensję dzielą między siebie proboszcz i organista, ten ostatni z racji pełnienia funkcji nauczycielskich¹⁰⁸. Sytuacja ta utrzymywała się co najmniej do lat 80. XVII wieku; w zachowanych rachunkach parafialnych z lat 1680–1685 udokumentowano fakt wypłacania organiście także pensji kantora ze względu na wypełnianie należnych obowiązków¹⁰⁹.

Pochodzący z Lubawki (Liebau) Casparus Friedrich pracował w prusickiej szkole przez ponad trzydzieści lat; zmarł w styczniu 1700 roku¹¹⁰. Był dwukrotnie żonaty, a w księdze chrztów zapisano piętnaścioro jego dzieci, z których przynajmniej kilkoro zmarło we wczesnym dzieciństwie¹¹¹. Organista Marti-

¹⁰⁴ Zob. JungnitzV, s. 445.

¹⁰⁵ Najwcześniej wzmiankowany jest w rachunkach parafialnych z datą 15 XI 1685, zob. APW 5917, fol. 62v; został pochowany w kościele św. Jakuba 25 X 1704, zob. PL-WRk 139s [Księga pogrzeźbów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1702–1707)] pod tą datą.

¹⁰⁶ Zob. PL-WRk II b. 38, *Relatio Visitationis Archidiaconalis super quatuor Archipresbyteratus: Cirkwitzensem, Trachenbergensem, Reichenbachensem, et Strigoviensem. Peracta per Andream Jacobum Caffart pro tempore Archipresbyterum et Praepositum Wintzigensem Anno 1706*, fol. 107r.

¹⁰⁷ PL-WRk 139n: 25 VIII 1665.

¹⁰⁸ JungnitzV, s. 446.

¹⁰⁹ Zob. APW 5917, fol. 18r, 30v, 40v, 52v, 60r, 67v, 87r, 92r, 100r.

¹¹⁰ Zob. PL-WRk 139r [Księga pogrzeźbów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1687–1701)]: 19 I 1700.

¹¹¹ Zob. PL-WRk 139n: 24 I 1668; PL-WRk 139f: 27 IX 1668, 14 XII 1670, 3 I 1673, 17 I 1675, 26 III 1676, 28 X 1677, 22 III 1679, 13 I 1681, 22 XII 1682, 26 X 1687, 7 III 1690, 20 V 1692, 17 I 1695, 12 V 1696, 4 II 1700.

nus Heinrich był zatrudniony w kościele św. Jakuba przynajmniej do grudnia 1682 roku; w prusickich księgach pogrzebów nie odnotowano jego śmierci, lecz od grudnia 1683 roku w źródłach wzmiankowany jest następny organista, Petrus Paulus Pfasemann (Phasemann), który pozostał na tym stanowisku przynajmniej do początków XVIII wieku¹¹². Według akt wizytacji z 1706 roku pełnił on zarówno obowiązki organisty, jak i nauczyciela (te drugie przejął najpewniej po śmierci Caspara Friedricha), natomiast kantorem był już wtedy Franciscus Klinkert, poświadczony w prusickich księgach w latach 1703–1707¹¹³.

W zachowanych fragmentarycznie rachunkach parafialnych pojawiają się okazjonalne wypłaty dla muzyków, a także – przynajmniej okresowo – kwartalne wypłaty dla muzyków miejskich za grę podczas nabożeństw. W październiku 1654 roku odnotowano wypłatę dla muzyków grających w kościele w święto św. Franciszka (4 X)¹¹⁴, w 1681 roku zaś z kasy parafialnej zapłacono za beczkę piwa dla muzyków grających w Boże Ciało¹¹⁵, podobnie w 1684 roku – w święto św. Jakuba (patrona kościoła)¹¹⁶. W latach 80. XVII wieku jako muzyk zatrudniony przez parafię (określany jako *kunstpfeiffer* oraz *musicus*) wymieniany jest Christoph Mauritius¹¹⁷; prawdopodobnie jego żoną była wymieniona w 1691 roku Anna Helena Maritzkin, określona jako *eines Kirchen Musici Ehefrau*¹¹⁸.

W prusickich księgach parafialnych muzycy pojawiają się stosunkowo rzadko; część z nich pochodziła z okolicznych wsi. W 1671 roku poświadczony został Paul Kofertij (?) *pfeiffer*¹¹⁹, w 1674 roku – Matthaëus Maraffe *geiger*¹²⁰, cztery lata później we wsi Gulla¹²¹ Merten Moraffe *spilmahn* [!]¹²²; ponadto w 1675 roku

¹¹² Dokładna data zaprzestania pełnienia przez niego tej funkcji nie jest znana; przed rokiem 1707 w źródłach nie pojawia się następny organista, Pfasemann natomiast był wzmiankowany po raz ostatni w wizytacjach z roku 1706, zob. PL-WRk II b. 38, fol. 109v.

¹¹³ Zob. PL-WRk 139h [Księga chrztów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1702–1707)]: 18 III 1703, 8 VI 1705, 2 II 1706, 21 VIII 1707, 25 X 1707. Franciscus Leopoldus Klinkert był prawdopodobnie synem żmigrodzkiego nauczyciela i organisty Christopha Klinkerta, czynnego w latach 1678–1689 (zm. 1689).

¹¹⁴ APW 5917, fol. 7r.

¹¹⁵ Zob. APW 5917, fol. 31v.

¹¹⁶ Zob. APW 5917, fol. 53r.

¹¹⁷ Zob. APW 5917, fol. 18v, 30v, 40v, 52v, 60r, 67v, 78v (w roku 1688/1689 określony został jako *musicus*).

¹¹⁸ PL-WRk 139f: 26 IV 1691.

¹¹⁹ PL-WRk 139f: 29 IX 1671.

¹²⁰ PL-WRk 139f: 22 IV 1674.

¹²¹ Ze względu na niepewną identyfikację miejscowości, z których część nie przetrwała do naszych czasów, podaję pisownię nazw wsi w postaci źródłowej.

¹²² PL-WRk 139f: 4 III 1678. Prawdopodobnie obie wzmianki dotyczą jednak tej samej osoby; powtarza się imię żony oraz wszyscy chrzestni dziecka.

Georg Lessener *geiger*¹²³, w 1676 roku Merten Galisch *bogpfeiffer* (we wsi Jergkewitz) oraz Christof Hamke *pfeiffer* (we wsi Kopassitz), w 1679 roku Hans Scholtz *spilmahn* (we wsi Jergkewitz), a w 1702 roku – Sigmund Friedrich Schönborn *spilman* (we wsi Klein Wilkowe)¹²⁴. Wymieniony w latach 1679–1681 Casparus Ignatius Czissler określony został za pierwszym razem jako *ein Musicant*, nad którym to określeniem dopisano *burger u. schneid*, za drugim natomiast jako dzwonnik¹²⁵. Pozostaje dziś niejasne, czy istotnie miał on tak wiele zawodów wykonywanych, czy też jest to efekt pomyłki pisarza parafialnego. Spośród budowniczych instrumentów pojawia się w Prusicach tylko jeden – organmistrz Joseph Anton Kretschmer, poświadczony w latach 1704–1707¹²⁶.

Prusice w czasach rekatolizacji pozostały jednym z niewielkich miasteczek, położonych na uboczu głównego nurtu historycznych wydarzeń i przemian. W historiografii moment zmiany wyznania nie został określony pejoratywnie – co z kolei będzie bardzo widoczne w opracowaniach dziejów tak Namysłowa, jak i Brzegu. Próżno też, jak się wydaje, szukać w źródłach świadectw wyraźnego przełomu. Nie jest tak jednak dlatego, że mieszkańcy Prusic przyjęli cesarski dekret z entuzjazmem; wręcz przeciwnie – można odnieść wrażenie, że praktycznie nie przyjęli go wcale. Wiedeń wydawał się o wiele dalej niż pobliskie tereny Rzeczypospolitej, gdzie obowiązywała tolerancja religijna. Podobnie dla Wiednia i kapituły wrocławskiej Prusice nie wydawały się ośrodkiem, o który warto było szczególnie walczyć, inaczej niż Namysłów – znaczący ośrodek miejski, czy Brzeg – dawna stolica księstwa i ważny ośrodek ewangelickiego szkolnictwa. Dość powiedzieć, że u progu ugody altransztadzkiej, w 1706 roku wizytator biskupi odnotował, że w mieście jedynie dziesiąta część mieszkańców to katolicy, reszta zaś korzysta z posługi luterańskich duchownych w okolicznych miejscowościach lub też zaprasza ich do domów, także w celu udzielania chrztu dzieciom. Niepowodzenie rekatolizacji przypisane zostało wpływowi miejscowych władz, a także domniemanym niedostatkom mentalnym poprzedniego proboszcza – choć już sam fakt, że mimo takiej opinii w kurii biskupiej pełnił on swoją funkcję przez dwadzieścia lat świadczy o tym, że przekonanie mieszkańców Prusic do katolicyzmu nie znajdowało się wśród priorytetów wrocławskiej administracji kościelnej¹²⁷.

¹²³ PL-WRk 139f: 28 X 1675.

¹²⁴ PL-WRk 139h: 6 V 1702.

¹²⁵ PL-WRk 139f: 30 VIII 1679, 24 IV 1681.

¹²⁶ PL-WRk 139h: 3 VI 1704, 18 III 1707.

¹²⁷ PL-WRk II b. 38, fol. 108v–109r.

Żmigród, będący wówczas stolicą państwa stanowego, był prawdopodobnie dla Prusic punktem odniesienia, choć jest to dość słabo widoczne w źródłach. Między mieszkańcami obu miast istniały kontakty prywatne czy zawodowe, ułatwione przez bliskość geograficzną (co widać choćby w przepływie repertuaru), ale np. wzmianki o migracjach w celu podjęcia pracy pojawiają się bardzo rzadko¹²⁸.

Prusice byłyby niewątpliwie ciekawym ośrodkiem do badania kultury muzycznej w czasie przemian wyznaniowych; właśnie dlatego, że przemiany te były *de facto* bardzo niewielkie, dziedzictwo kulturowe z czasów przed rekatolizacją mogło przetrwać w większym stopniu. Badania te utrudnia jednak brak źródeł. Spośród muzykaliów powstałych i/lub użytkowanych w mieście – nie tylko w czasach rekatolizacji, ale w całej epoce nowożytnej – zachował się tylko jeden rękopis, sporządzony przez Joannesa Chrysostomusa Załaskiego, zawierający dwa utwory autorstwa kantora z pobliskiego Żmigrodu¹²⁹. Choć w kościele niewątpliwie istniały organy – o czym świadczy zatrudnianie organisty przez cały badany okres – nie wiadomo nic o czasie wykonania instrumentu czy o kolejnych przebudowach. O kwestiach dotyczących liturgii i muzyki nie ma właściwie żadnych wzmianek w protokołach wizytacyjnych, inaczej niż w przypadku dwóch pozostałych badanych miast. Obecność muzyków w mieście, poświadczona przez wpisy w księgach parafialnych i rachunkach, nie ulega wątpliwości; trudno jednak stwierdzić, jak wobec skomplikowanej sytuacji konfesyjnej wyglądał ich udział w wykonywaniu muzyki religijnej podczas nabożeństw obu wyznań, a także czy przemiany administracyjne i wyznaniowe wpływały na wykonywany przez nich repertuar.

2.2. CIVITAS NAMSLAVIA

Namysłów, położony na Równinie Oleśnickiej, w obrębie Niziny Śląskiej, od początku swojego istnienia znajdował się na terenie pogranicza – etnicznego, językowego, później politycznego. W średniowieczu miasto i ziemie wokół niego często zmieniały przynależność polityczną, należąc kolejno do księstwa wrocławskiego, głogowskiego, legnicko-brzeskiego i ziem Korony Królestwa Czeskiego; były także przejściowo zastawiane innym władcom, m.in. księciu cieszyńskiemu i królowi polskiemu. Od połowy XIV wieku tereny te pozostawały

¹²⁸ Źródłem do badania tego typu zjawisk pozostają np. księgi metrykalne; kwerenda w księgach z Prusic i Żmigrodu nie wykazała zjawiska wzajemnych migracji na szerszą skalę.

¹²⁹ Zob. s. 189–190.

połączone z księstwem wrocławskim (jako własność czeskiego władcy), lecz formalne ich wcielenie do księstwa nastąpiło dopiero w roku 1642¹³⁰.

Kościół parafialny pw. św. św. Piotra i Pawła, wybudowany w północno-wschodnim narożniku rynku, funkcjonował od czasów lokacji miasta. Przy kościele tym prawdopodobnie już od drugiej połowy XIII wieku działała szkoła parafialna¹³¹. Niedługo później założony został w Namysłowie klasztor franciszkanów oraz kościół klasztorny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny¹³². Z klasztorem tym wiąże się najwcześniejsza wzmianka źródłowa dotycząca kultury muzycznej miasta – opis zwyczaju dorocznych tańców i biskupiego zakazu z 1471 roku znoszącego tę tradycję¹³³.

W XV wieku oprócz klasztoru franciszkanów istniał prawdopodobnie także klasztor klarysek¹³⁴. Nie wiadomo jednak, jakie były losy zamieszkującej go społeczności zakonnej, od fundacji aż po rozwiązanie (np. czy klasztor przetrwał aż do czasów reformacji). Jeszcze mniej ściśle pozostają informacje na temat istnienia w mieście domu beginek¹³⁵.

Położenie miasta na szlaku między Wrocławiem a Krakowem określało nie tylko geograficzną tożsamość ośrodka (zachodnią bramę miasta nazywano wrocławską, wschodnią zaś – krakowską) i ścieżki wymiany handlowej, przyczyniające się do rozwoju gospodarczego, ale także kierunki transmisji

¹³⁰ Zob. Mateusz Goliński, *Rozwój przestrzenny na tle dziejów miasta do 1740 r.*, w: *Atlas historyczny miast polskich*, red. Roman Czaja, t. 4: *Śląsk*, red. Marta Młynarska-Kaletynowa, z. 11: *Namysłów*, red. Rafał Eysymontt, Mateusz Goliński, Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN 2015, s. 5.

¹³¹ Mateusz Goliński, *Od czasów najdawniejszych do 1740 roku*, w: Mateusz Goliński, Elżbieta Kościk, Jan Kęsik, *Namysłów. Z dziejów miasta i okolic*, Namysłów: Namislavia 2006 [dalej jako: GolińskiN], s. 131.

¹³² Zob. Tomasz Kowalski, *Dzieje kościoła i parafii p.w. św. Franciszka z Asyżu i św. Piotra z Alkantary w Namysłowie*, Namysłów: Namislavia 2003, s. 25; Mateusz Goliński, *Rozwój przestrzenny...*, op. cit., s. 6.

¹³³ Zob. Roland Czarnecki, *Kronika Namysłowa autorstwa Johannesesa Frobena jako utwór dziejopisarstwa miejskiego*, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2015, s. 21, 248; GolińskiN, s. 137; Tomasz Kowalski, *Dzieje kościoła i parafii...*, op. cit., s. 31; W. Liebich, *Chronik der Stadt Namslau von Begründung derselben bis auf die neueste Zeit. Nach einer im Namslauer Stadt-Archiv befindlichen Chronik bearbeitet*, Namslau: Julius Hoffmann 1862 [dalej jako: LiebichN], s. 78; Dagmara Adamska, *Klasztor, biskup, rycerze i mieszczanie – o trudnych relacjach w miejskiej przestrzeni na przykładzie tańca Morysków w XV-wiecznym Namysłowie*, w: *Jak dobrze mieć sąsiada: problem sąsiedztwa w średniowieczu w świetle archeologii*, red. Sławomir Moździoch, Krystian Chrzan, Wrocław: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk 2015, s. 149–153.

¹³⁴ LiebichN, s. 57; GolińskiN, s. 162.

¹³⁵ Zob. GolińskiN, s. 162, także przypis do dokumentu: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 132a, Depozyt miasta Namysłowa 429 (1504 r.).

kulturowej. Wrocław, jako centralny ośrodek w regionie, był tu pierwszym punktem odniesienia, zarówno w kwestiach politycznych (rada miejska Wrocławia sprawowała dla okręgu namysłowskiego funkcje starościńskie¹³⁶), jak i gospodarczych, religijnych (miasto należało do diecezji wrocławskiej) czy edukacyjnych. Zależności te ewoluowały w czasach reformacji. Drugi punkt odniesienia – Kraków – nie był tak odległy, jak mogłoby się wydawać. W XV i początkach XVI wieku na tamtejszym uniwersytecie podjęło studia blisko pięćdziesięciu namysłowian; tam też zdobył wykształcenie pisarz i autor dzieł miasta, pochodzący z Jeleniej Góry (Hirschberg) Joannes Froben¹³⁷.

Ze względu na stan zachowania przekazów źródłowych, kwestie związane z transmisją kulturową, recepcją wzorców z zewnątrz i oddziaływaniem na mniejsze ośrodki położone w pobliżu – także w zakresie kultury muzycznej – pozostają trudne do uchwycenia. Można jedynie domniemywać, że miasto tej wielkości niewątpliwie stanowiło liczący się ośrodek kultury, a położenie na ważnym dla regionu szlaku handlowym i komunikacyjnym ułatwiało nie tylko rozwój gospodarczy, lecz także wymianę idei i artefaktów.

2.2.1. Czasy reformacji (1525–1654)

W latach 20. XVI wieku w Namysłowie, podobnie jak i na większości śląskich terytoriów, coraz większą popularność zdobywały poglądy reformacyjne. W 1525 roku w mieście nieznanymi bliżej kaznodziejami zaczął podobno sprawować nabożeństwa według zwyczajów luteranckich. Gdy niższej rangi duchowni sprzeciwiali się tej praktyce, zmusiła ich do uległości nie władza kościelna, ale świecka – rada miejska Wrocławia¹³⁸. Reformacja w Namysłowie, będąca procesem raczej oddolnym, wymyka się dokładnej dacie. Od lat 30. XVI wieku w rękach ewangelików miała znajdować się szkoła parafialna¹³⁹. Przemiany wyznaniowe

¹³⁶ GolińskiN, s. 91–94.

¹³⁷ Ibidem, s. 131–132; zob. także Stanisław Gawlik, Jan Majewski, *Dzieje ziemi namysłowskiej w wypisach*, w: *Wypisy do dziejów ziemi namysłowskiej*, Opole: Instytut Śląski 1981, s. 154–155, za: Bolesław Ulanowski, Żegota Pauli, Adam Chmiel (red.), *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. 1, Kraków: Uniwersytet Jagielloński 1887; t. 2, Kraków: Uniwersytet Jagielloński 1892; Gustav Bauch, *Deutsche Scholaren in Krakau in der Zeit der Renaissance 1460 bis 1520*, Breslau: Commissions-Verlag von M. & H. Marcus 1901, s. 73–75.

¹³⁸ GolińskiN, s. 136.

¹³⁹ Informacje te podawane są najprawdopodobniej na podstawie wzmianki źródłowej o śmierci niejakiego Dreißiga, luteranina, pełniącego w Namysłowie funkcję kantora (zob. R. Zeller, *Reformation und Gegenreformation im Kreise Namslau*, Breslau: Evangelischer Presseverband für Schlesien 1925, s. 1–2). Zmarł on w 1558 roku po dwudziestu latach pracy na tym stanowisku. Wnioskowanie na tej podstawie o „luteranckości” szkoły w 1538 roku wydaje się pewną nadin-

w parafii musiały więc nastąpić odpowiednio wcześniej, choć za pierwszego namysłowskiego pastora uważany jest poświadczony dopiero w 1545 roku Thomas Rieger (który, według przekazów, miał studiować w Wittenberdze)¹⁴⁰.

W wyniku reformacji w mieście zaprzestął działalności klasztor franciszkanów. W 1536 roku miasto – za zgodą biskupa – przejęło opustoszałe budynki klasztorne, które pełniły następnie funkcję szpitala, a jeszcze później – magazynu¹⁴¹. W połowie XVII wieku zabudowania te uznane zostały za nienadające się do użytku. W początkowym okresie po reformacji kontynuowała działalność kaplica szpitalna, gdzie w 1537 roku przeznaczono osobną fundację na rzecz polskiego kaznodziei; w późniejszym czasie kaplica ta została jednak opuszczona (najprawdopodobniej po pożarze szpitala w 1619 roku)¹⁴².

Szkoła parafialna działała w czasach reformacji nieprzerwanie; w źródłach odnaleźć można nazwiska kilku jej rektorów i nauczycieli z czasów ewangelickich. Przynajmniej niektórzy z nich sprawowali też funkcje muzyczne. W pierwszej połowie XVII wieku w namysłowskiej szkole działali m.in. Christophorus Scholius¹⁴³, Paulus Gagides Megastrelensis¹⁴⁴, Petrus

terpretacją; by wniosek ten był słuszny, funkcja kantora musiałaby być wówczas łączona z funkcją rektora szkoły, a ów Dreißig musiałby przez cały okres swojej działalności pozostawać przy tych samych poglądach religijnych. Choć obie te kwestie wydają się prawdopodobne, nie są w świetle zachowanych źródeł pewne. Z drugiej jednak strony informacje dotyczące działalności rady miejskiej w Namysłowie w sprawach kościelnych wydają się poświadczać, że władze miasta sprzyjały luteranizmowi na długo przed tym, zanim udokumentowany został z imienia i nazwiska pierwszy pastor ewangelicki w kościele farnym, dlatego też zarówno parafia, jak i szkoła parafialna mogły być *de facto* luteranckie już w latach 30. XVI wieku.

¹⁴⁰ Mateusz Goliński, *Rozwój przestrzenny...*, op. cit., s. 8; GolińskiN, s. 136; Zeller, *Reformation und Gegenreformation...*, op. cit.; Siegismund Justus Ehrhardt, *Presbyterologie des evangelischen Schlesiens*, t. 1: Breslau, Liegnitz: Johann Gottfried Pappätsche 1780 [dalej jako: EhrhardtP1], s. 646. Rieger nie występuje w wykazie studentów uniwersytetu w Wittenberdze w latach 1502–1648 (zob. Corpus Inscriptorum Vitebergense, <https://www.civ-online.org/de/service/datenbank/>, dostęp: 9.10.2023) Pełną listę duchownych namysłowskiego kościoła parafialnego p.w. św. św. Piotra i Pawła – pastorów niemieckich, pastorów polskich i diakonów wraz z datami życia, pełnienia urzędu, a czasami także wcześniejszymi i późniejszymi miejscami zatrudnienia – podaje Siegismund Justus Ehrhardt w swoim dziele poświęconym duchowieństwu ewangelickiego Śląska, zob. EhrhardtP1, s. 646–653.

¹⁴¹ Mateusz Goliński, *Rozwój przestrzenny...*, op. cit., s. 8.

¹⁴² Zob. GolińskiN, s. 141, 162.

¹⁴³ *Epithalamia Nuptiis Praestantissimi, Politissimi, Consultissimiq. viri-Juvenis D. Martini Lehman [...] & [...] Evae Gebhartinn [...]*, Breslau: Georg Baumann [1629], s. [16]. W cytowanych drukach okolicznościowych, zawierających najczęściej epitalamia lub epicedia, pod tekstami pojawiają się nazwiska autorów – znanych nowożeńców lub zmarłego dedykujących im utwory – często wraz z pełnionymi funkcjami; są to więc istotne źródła do badań prozopograficznych.

¹⁴⁴ Ibidem, s. [16].

Frentzelius¹⁴⁵, Balthasar Anesorge¹⁴⁶, Johannes Slipalius Bregensis¹⁴⁷, Pancratius Heinius Hirschbergensis¹⁴⁸, Thomas Sprenger¹⁴⁹ oraz Caspar Döring¹⁵⁰.

W czasach nowożytnych absolwenci namysłowskiej szkoły, chcący kontynuować edukację, udawali się głównie na zachód – do Wrocławia, lub dalej, do niemieckich miast uniwersyteckich. Wśród rodzin polskojęzycznych częstym kierunkiem był już nie Kraków, jak to miało miejsce w czasach przedreformacyjnych, lecz Gdańsk. Na dalszą naukę został tam wysłany m.in. wykształcony w Namysłowie późniejszy pastor wrocławski Jan Akolut¹⁵¹.

Absolwenci wrocławskich gimnazjów, którzy chcieli podjąć studia uniwersyteckie, mogli liczyć na stypendia wrocławskiej rady miejskiej, finansującej wyjazdy głównie w celu kształcenia w zakresie teologii i prawa, rzadziej także medycyny, filologii, a nawet muzyki. Na zachowanych listach stypendystów osoby pochodzące z Namysłowa stanowią drugą co do wielkości grupę (po wrocławianach); wśród wymienionych w źródłach miejsc ich studiów są m.in. Wittenberga, Frankfurt nad Odrą i Lipsk¹⁵². Przynajmniej kilkoro wrocławskich stypendystów nie powróciło już do rodzinnego Namysłowa; swoje zawodowe życie wiązali oni najczęściej z Wrocławiem lub innymi śląskimi miejscowościami, pełniąc tam m.in. funkcje duchownych w luterańskich kościołach.

¹⁴⁵ *Thomae Sprengero Ludi p.t. Choriq; Musici ap. Namslav: Directori et Catharinae Hentkiae ad d. 9 Febr: Ao M. DC. XXXVII. à Deo & cum Ipso Sponsis ab Amicis, Fautoribus, & Discipulis factae Gratulationes*, Oels: Johann Bössemesser 1637, s. [12].

¹⁴⁶ *Ibidem*, s. [12].

¹⁴⁷ Zob. np. *Confect Auff daß Hochzeitliche Ehrenvest, Deß Ehrenvesten und Kunstreichen Herren Johann Kirstens, Burgers, Stadt und Kunstpfeiffers in Namßlaw, mit [...] Hedwigis [...] Andreae Kittels [...] Jungfraw Tochter [...]*, [s. l.] 1642, s. [8].

¹⁴⁸ *Nuptiali sacro Doctiss. & praestantiss. viri, Dn. Melchioris Kebii [...] cum [...] Catharina Barbara [...] Dn. Matthaei Pezoldi [...] filia suavissima*, Breslau: Georg Baumann [1638], s. [11]. Aleksander Rombowski podaje, że Heinius pracował w Namysłowie w maju 1637 roku, powołując się na druk z epitalamiami *Votiva musarum repotia ad Nuptiale Convivium viro [...] Dn. Godofredo Kronpuschio L.L.C. & Practico [...] cum [...] virgine Anna [...] dn. Bartholomaei Reimanni [...] relicta filia*, Oels: Johannes Seyffert 1647, z uwagą, że ślub odbył się dziesięć lat wcześniej; zob. Aleksander Rombowski, *Wydawcy Wielkiego Kancjonału...*, op. cit., s. 217.

¹⁴⁹ Najstarszą wzmianką poświadczającą jego zatrudnienie w Namysłowie jest druk na jego ślub w 1637 roku (zob. *Thomae Sprengero...*, op. cit.); najpóźniej datowany jest natomiast podpis w druku *Votiva musarum repotia...*, op. cit., zachodzą jednak pewne wątpliwości co do jego datacji, zob. przypis 148.

¹⁵⁰ Zob. *Confect Auff daß Hochzeitliche Ehrenvest...*, op. cit., s. [6]; *Votiva musarum repotia...*, op. cit., s. [15].

¹⁵¹ Zob. Aleksander Rombowski, *Wydawcy Wielkiego Kancjonału...*, op. cit., s. 219.

¹⁵² Tomasz Jeż, *Stypendia wrocławskiej rady miejskiej jako instytucja kształcenia kadr muzycznych*, w: *Śląska republika uczonych*, t. 3, red. Marek Hałub, Anna Mańko-Matysiak, Wrocław: Atut 2008, s. 157–166.

Przykłady te potwierdzają, że migracje w celu podjęcia nauki, a następnie zdobycia zatrudnienia, były zjawiskiem powszechnym i dotyczyły także mieszkańców badanego tu miasta.

Tab. 3. Namysłowscy stypendyści rady miejskiej Wrocławia oraz ich dalsze losy¹⁵³

imię i nazwisko	kierunek studiów	lata otrzymywania stypendium	miejsce studiów	miejsca i charakter późniejszego zatrudnienia
Konrad Negius		1572–1574	Wittenberga	Gołkowice (pastor), Byczyna (superintendent), Wrocław (polski diakon), Turów (pastor), Syców (pastor) ¹⁵⁴
Johannes Paludius	teologia	1586–1589	Wittenberga	? ¹⁵⁵
Jakob Piper	teologia	1589–1592	Wittenberga	Namysłów ¹⁵⁶
Jakob Berelius	teologia	1589–1594	Frankfurt/O.	Wrocław (pastor w kościele św. Bernardyna) ¹⁵⁷
Johann Friedrich	teologia	1601–1603	Frankfurt/O.	Wrocław (diakon w kościele św. Marii Magdaleny) ¹⁵⁸
Michael Arnold		1605–1607		?

¹⁵³ Kolumny 1–4 za: Tomasz Jeż, *Stypendia wrocławskiej rady miejskiej...*, op. cit., s. 157–166. Dane w kolumnie 5. oraz we wcześniejszych kolumnach w nawiasach kwadratowych pochodzą od autorki.

¹⁵⁴ Zob. Aleksander Rombowski, *Konrad Negius, Melchior Malik. Życiorysy pisarzy śląskich*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 14/1 (1959), s. 49–60.

¹⁵⁵ W podobnych latach (ok. 1590–1592) studiował w Wittenberdze Johannes Paludius z Brzegu (*Brigensis Silesius*), poeta i filozof, w późniejszych latach działający m.in. w Bazylei, Genewie oraz na dworze legnicko-brzeskim. Ewentualna identyfikacja tych osób wymaga dalszych badań.

¹⁵⁶ Wzmiankowany w druku *Epithalamia scripta in honorem conivgii venerandi [...]*, Breslau: Georg Baumann 1600: „Dn. Jacobi Piperis, ludi literarij Namslaviensis Magistri”. Zmarł on w 1600 roku lub wcześniej, gdyż jest to druk okolicznościowy z okazji drugiego małżeństwa wdowy po nim, Anny Olsneriny, zob. *Handbuch des Personalen Gelegenheitsschrifttums in Europäischen Bibliotheken und Archiven*, t. 11: Breslau – Wrocław, *Universitätsbibliothek – Bibliotheka Uniwersytecka*, cz. 2: *Stadtbibliothek Breslau (St. Bernhardin)*, z. 3, Stefan Anders, Sabine Beckmann (red.), Hildesheim – Zürich – New York: Olms-Weidmann 2003, s. 781.

¹⁵⁷ Gustav Roland, *Vollständige Topographie von Breslau*, Breslau: Heinrich Richter 1840, s. 224.

¹⁵⁸ Tomasz Jeż, *Stypendia wrocławskiej rady miejskiej...*, op. cit., s. 168.

2. LOCUS

imię i nazwisko	kierunek studiów	lata otrzymywania stypendium	miejsce studiów	miejsca i charakter późniejszego zatrudnienia
Johann Benck	prawo	1606–1611	Lipsk	Ligotka, Wierzbica Górna (pastor) ¹⁵⁹
Matthaeus Butschki	teologia	1612–1616	Wittenberga	Syców (polski diakon), Domaśław (pastor) ¹⁶⁰
Melchior Panski	prawo	1619–1621		?
Johann Georg [Johannes Georgii]	prawo	1620–1622		? ¹⁶¹
Abraham Eccart (Eccardus)	teologia, filologia	1634–1639		Namysłów (diakon), Preszów (pastor, <i>inspector scholae</i>) ¹⁶²
Samuel Albinus	teologia	1643–1646	Wittenberga	Kościelec (pastor), Turów (pastor), Wrocław, kościół św. Elżbiety Wrocław, kościół św. Bernardyna (diakon) ¹⁶³

¹⁵⁹ Zob. Johannes Sinapius, *Olsnographia...*, op. cit., s. 426.

¹⁶⁰ Zob. EhrhardtP1, s. 520. Był on synem namysłowskiego pastora o tym samym imieniu (imion Matthias i Matthaeus w przypadku ich obu używano zamiennie) i bratem Samuela, polskiego pastora u św. Krzysztofa we Wrocławiu. Druk związany z jego obroną, wydany w 1620 roku w Wittenberdze, dotyczy tematyki muzyki, tańca i teatru, zob. *Collegii adiaphoristici Calvinianis oppositi disputatio duodecima de choreis et comoediis, quam annuente altissimo in inclitya VVittebergensium Academia sub praesidio Balthasaris Meisneri SS. Theologiae Doctoris & Professoris publici, discutiendam proponit M. Matthias Butschky Namslaviensis Silesius*, Wittenberg: Johann Gormann 1620.

¹⁶¹ Jego losy po studiach nie są znane, wiadomo jednak, że w 1627 roku studiował w Strasburgu, a w 1628 – w Padwie i Sienie; zob. Claudia A. Zonta, *Schlesische Studenten...*, op. cit., s. 232. W 1616 roku w Jenie ukazał się druk *Disputationum Logicarum Sexta, continens Quaestiones decem de enunciationibus [...] defendet Johannes Georgii Namslaviensis Silesius*, Jena: Johann Beithmann 1616; ze względu na rozbieżność dat identyfikacja wzmiankowanych tu postaci wymaga dalszych badań.

¹⁶² Zob. *Syncharmata Gamica Festivitati Nuptiarum [...] Dni. M. Samuelis, Christophori F. Albini, Pastoris in Hohenkirch Sponsi, cum [...] Margaretha [...] Dni. Davidis Bohemi [...] dilectissima Filia*, Breslau: Gottfried Gründer [1651], fol. 7v; EhrhardtP1, s. 653; Judit P. Vásárhelyi (red.), *Régi magyarországi nyomtatványok*, t. 4: 1656–1670, Budapest: Akadémiai Kiadó 2012, s. 66, 137, 195, 196, 255, 452.

¹⁶³ Tomasz Jeż, *Stypendia wrocławskiej rady miejskiej...*, op. cit., s. 169; zob. także EhrhardtP1, s. 262–263.

imię i nazwisko	kierunek studiów	lata otrzymywania stypendium	miejsce studiów	miejsca i charakter późniejszego zatrudnienia
Christoph Eccard (Eccardus)		1649–1652	[Wittenberga, Jena]	Wilków (pastor), Bąków (pastor) ¹⁶⁴
Zacharias Hermann	[teologia]	1664–1669	[Jena]	Leszno (diakon, pastor) ¹⁶⁵

Młodzi mieszkańcy Namysłowa udawali się w celu dalszego kształcenia nie tylko do edukacyjnych ośrodków Niemiec i Rzeczypospolitej, ale także na uczelnie włoskie, m.in. do Padwy i Sieny. W literaturze przedmiotu wymienione zostały następujące osoby, które podjęły studia w Italii: Georgius Kernichen (1627), Johannes Georgii (1627–1628) oraz David Brückner (Pontanus) (1656)¹⁶⁶. W Padwie studiował także późniejszy namysłowski burmistrz, wrocławianin Daniel Heseler (1578)¹⁶⁷. Większość tych postaci, ich dalsze losy oraz ewentualna działalność muzyczna nie są znane. Można jednak przypuszczać, że ich podróże nie pozostawały bez wpływu na kulturę miasta, także kulturę muzyczną. Bliżej znany pod tym względem jest jedynie Georgius Kernichen, który już przed wyjazdem na studia komponował utwory muzyczne¹⁶⁸.

Kontakty edukacyjne i związane z nimi migracje były przyczyną, a zarazem skutkiem więzi kulturowych łączących Namysłów z innymi ośrodkami regionu. Szczególnie silne powiązania, podobnie jak to było we wcześniejszych czasach, istniały między Namysłowem a Wrocławiem. Dotyczyły one zarówno administracji politycznej i religijnej (rada miejska Wrocławia sprawowała wła-

¹⁶⁴ Christoph Eccard był synem namysłowskiego pastora Andreasa Eccarda i przyrodnim bratem wspomnianego wyżej Abrahama Eccarda; studiował w Wittenberdze i Jenie, zob. EhrhardtP1, s. 650; EhrhardtP2, s. 168.

¹⁶⁵ Zacharias Hermann (1643, Namysłów – 1716, Leszno) był autorem licznych tekstów pieśni religijnych, m.in. wydanego pośmiertnie zbioru *Frommer Christen seufzende Seele und singender Mund...*, Breslau – Leipzig: Johann Georg Blessing 1722; szerzej zob. Carl Bertheau, hasło: *Herrmann, Zacharias*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 12 (1880), s. 220–221 (wersja online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd120469170.html#adbcontent>, dostęp: 14.09.2023).

¹⁶⁶ Zob. Claudia A. Zonta, *Schlesische Studenten...*, op. cit., s. 232, 282, 345. Kernichen studiował także astronomię w Wittenberdze w 1627 roku, zob. *Decas Quaestionum Illustrum Astronomicarum, et Astrologicarum [...] Publicè tuebitur Georgius Kernichen Nambsla-Silesius*, Wittenberg: Salomon Auerbach 1625.

¹⁶⁷ Claudia A. Zonta, *Schlesische Studenten...*, op. cit., s. 261.

¹⁶⁸ Zob. przypis 172.

dzę sądowniczą, a także patronat nad zamkiem i kościołem w Namysłowie), jak i kontaktów międzyludzkich – prywatnych i zawodowych.

Informacji dotyczących członków namysłowskich elit miejskich – oraz ich powiązań rodzinnych i towarzyskich z elitami wrocławskimi – dostarczają nierzadko okolicznościowe druki wydawane z okazji ślubów i pogrzebów, zawierające poetyckie utwory dedykowane nowożeńcom lub pamięci zmarłego przez grono przyjaciół. Zachowane źródła tego typu pochodzą z pierwszej połowy XVII wieku. Odnajdujemy w nich nazwiska wraz z pełnionymi funkcjami – duchownych, nauczycieli, lekarzy, prawników, a także innych osób zaprzyjaźnionych lub spokrewnionych z adresatami. Zagadnienie funkcjonowania namysłowskich elit miejskich i sieci ich kontaktów stanowi obszerny i właściwie niepodjęty w dotychczasowej literaturze temat badawczy, niezwiązany jednak w sposób bezpośredni z omawianym tutaj zagadnieniem. Wypada tu jednak zaznaczyć, że źródła te są często jedynym świadectwem tego aspektu miejskiej kultury oraz nazwisk jej twórców.

Ślubom i pogrzebom towarzyszyła nie tylko poezja wydawana później w okolicznościowych drukach, lecz również muzyka. Niektóre epitalamia czy epicedia zawierają wprost odnośnik do incipitu tekstu słownego kompozycji muzycznej, znanej wówczas zapewne powszechnie, lecz dziś trudnej do identyfikacji. Muzykowano też wspólnie podczas spotkań w gronie przyjaciół, co odnotowuje w swoich dziennikach wrocławski rektor gimnazjum, Elias Maior¹⁶⁹. Wśród nazwisk uczestników wzmiankowanych przez niego spotkań we Wrocławiu odnajdujemy też namysłowian¹⁷⁰, lecz podobne zgromadzenia odbywały się zapewne także w ich rodzinnym mieście – z tą różnicą, że nie mamy o nich dokładnych relacji źródłowych, gdyż dzienniki prowadzone w Namysłowie nie zachowały się do naszych czasów.

Informacje o kulturze muzycznej miasta w XVI i pierwszej połowie XVII wieku mają w zachowanych źródłach charakter mniej niż szczątkowy. Spośród druków i rękopisów muzycznych, jakie używane były w mieście w tym czasie, zachował się tylko jeden (druk z dodatkiem rękopiśmiennym), a i jego proveniencja budzi pewne wątpliwości. Jest to dość powszechnie użytkowana w niemieckojęzycznych kręgach ewangelickich w drugiej poło-

¹⁶⁹ Szerzej zob. np. Tomasz Jeż, *Z pamiętników muzykalnego humanisty. Schreibealender Eliasa Maiora (1588–1669) jako źródło do historii kultury muzycznej Wrocławia*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 61 (2017), s. 165–193.

¹⁷⁰ Zob. np. PL-WRu, Oddział Rękopisów [dalej jako: OR], sygn. R 2339, fol. 38r, 103v; R 2342, fol. 133r; R 2344, fol. 62r; R 2350, fol. 62r.

wie XVI wieku *Psalmodia* Lucasa Lossiusa¹⁷¹. Jeden z zachowanych do dziś jej egzemplarzy, przechowywany obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, zawiera liczne dopiski, rękopiśmienny aneks z utworami m.in. namysłowianina Georga Kernichena, a także notatkę na wewnętrznej stronie oprawy, dotyczącą wielkiej zarazy z 1572 roku, która zabrała znaczną część ludności Namysłowa, w tym urzędników miejskich i duchownych. Na podstawie tych notatek udało się określić, że egzemplarz ten był prawdopodobnie przechowywany i użytkowany w Namysłowie; tam też dopisano do niego część rękopiśmienną¹⁷².

Zachowały się ponadto informacje o manuskryptach muzycznych, pisanych przez dwóch namysłowian, lecz już w czasie działalności ich obu we Wrocławiu. Pierwszy z nich, Georgius Günther Namslaviensis, 18 marca 1600 roku podpisał się pod utworem *O Domine Jesu Christe*, zanotowanym w jednej z tzw. tabulatur legnickich, uważanej obecnie za zaginioną (*olim* Bibliotheca Rudolphina, Libr. Mus. No. 99). Był on wówczas choralistą we wrocławskim kościele św. Elżbiety¹⁷³. Drugi z nich, Samuel Butschky Namslaviensis, syn namysłowskiego pastora, przyczynił się do spisania rękopisu D-B Slg Bohn 101, zawierającego m.in. opracowania psalmów i pieśni religijnych w języku polskim, a także utwór instrumentalny jego autorstwa¹⁷⁴. Muzyczna działalność Samuela Butschky'ego (który pełnił funkcje diakona i pastora m.in. w Namysłowie i w kościele św. Krzysztofa we Wrocławiu) oraz wspomnianego wyżej jego brata Matthaëusa mogła być efektem edukacji w namysłowskich kręgach rodzinnych i szkolnych; na temat muzycznych zainteresowań ich ojca, pastora Matthaëusa Butschky'ego, nie zachowały się jednak przekazy źródłowe.

W Namysłowie działali także dość liczni, jak się wydaje, muzycy – lecz większość ich nazwisk pozostaje nieznaną. Kantorzy kościoła parafialnego przynajmniej przez pewien czas kierowali zespołem wokalnym, o czym świadczą pojawiające się w źródłach określenie *director chori musici*. Nazywani byli

¹⁷¹ *Psalmodia, hoc est Cantica Sacra Veteris Ecclesiae selecta [...] multis utilibus ac piis cantionibus aucta per Lucam Lossium Luneburgensem. Cum Praefatione Philippi Melanthonis*, Wittenberg: Johannes Schwertelius 1569 (późniejsze wydania zob. przypis 795).

¹⁷² Szerzej zob. Katarzyna Spurgjasz, *Notes on the provenance of Lucas Lossius' Psalmodia (PL-WRu OSD 351352)*, „Muzyka” 63/1 (2018), s. 100–112.

¹⁷³ „Georgius Günther Namslaviensis Choralis ad D. Elysabeth: Ao. 1600. 18 Martij”, zob. Elżbieta Wojnowska, *Katalog tematyczny utworów w siedemnastowiecznych tabulaturach organowych z legnickiej kolekcji Bibliotheca Rudolphina*, red. Tomasz Jeż, Warszawa: Biblioteka Narodowa 2016, s. 198.

¹⁷⁴ Zob. Emil Bohn, *Die musikalischen Handschriften des XVI. und XVII. Jahrhunderts in der Stadtbibliothek zu Breslau*, Breslau: Hainauer 1890, s. 113; zob. także przypis 382.

tak m.in. wspomniani wyżej Thomas Sprenger¹⁷⁵ i Pancratius Heinius¹⁷⁶. Organy w kościele istniały – według dużo późniejszych wzmianek źródłowych – już od pierwszej połowy XVI wieku; namysłowscy organiści z tego czasu są jednak właściwie nieznani z nazwisk¹⁷⁷. Ponadto przez władze miejskie zatrudniani byli muzycy-instrumentaliści (*Stadtpeiffer*, *Kunstpeiffer*). Jeden z nich, Johann Kirsten, z okazji swojego ślubu w 1642 roku otrzymał od grupy przyjaciół okolicznościowy druk z epitalamiami; teksty wielu tych utworów nawiązują do muzycznej działalności pana młodego. W wierszu napisanym przez ówczesnego namysłowskiego kantora, Thomasa Sprengera, pojawia się kilka instrumentów (m.in. cynk i puzon) oraz wzmianka o towarzyszeniu zespołowi wokalnemu; choć opisane tam muzykowanie ma sens symboliczny, nie ma powodów, by nie przypuszczać, że ślubne życzenia odwoływały się do rzeczywistej praktyki muzycznej¹⁷⁸. Podobna tematyka pojawia się zresztą w druku z epitalamiami na ślub samego Sprengera, wydanym pięć lat wcześniej¹⁷⁹.

Historia nowożytnego Namysłowa, widziana przez pryzmat zachowanych źródeł, wydaje się raczej historią poszczególnych osób niż miejsc czy instytucji. Wynalazek druku i coraz bardziej powszechny dostęp do niego umożliwił utrwalanie prywatnych wydarzeń poprzez pamiętki, jakimi są zbiory epitalamiów czy epicediów, a także tezy do dyskusji podczas publicznych obron na uczelniach. Rękopiśmienne źródła o charakterze dokumentacyjnym – księgi metrykalne, księgi wpisów na uniwersytety czy listy miejskich stypendystów – również pomagają w prześledzeniu historii pojedynczych osób.

Kilka postaci, omówionych powyżej wraz z ich funkcjami oraz powiązaniem rodzinnymi i społecznymi, stanowi jedynie niewielki procent działających w czasach nowożytnych elit ewangelickiego Namysłowa. Jednak już te drobne wzmianki źródłowe pozwalają zauważyć obecność w mieście elity intelektualnej, wykształcenie i erudycję jej członków, a także ścisłe związki tejże elity z Wrocławiem – nie tylko administracyjne, ale także społeczne i kulturowe.

¹⁷⁵ Zob. druk z epitalamiami z okazji jego ślubu: *Thomae Sprengero...*, op. cit.

¹⁷⁶ Zob. Johann Christian Kundmann, *Academiae et Scholae Germaniae praecipue Ducatus Silesiae, cum bibliothecis in nummis* [...], Breslau: Johann Jacob Korn 1741, s. 477.

¹⁷⁷ Ostatni namysłowski organista ewangelicki przed rekatolizacją został wymieniony w XIX-wiecznych kronikach miejskich; ich wiarygodność w zakresie nazwisk wymienianych osób, które w 1654 roku w wyniku przemian wyznaniowych opuściły miasto, pozostaje jednak wątpliwa (zob. przypis 181).

¹⁷⁸ Zob. *Confect Auff daß Hochzeitliche Ehrenvest...*, op. cit., s. [8–9].

¹⁷⁹ *Thomae Sprengero...*, op. cit.

2.2.2. Czasy rekatolizacji (1654–1707)

2.2.2.1. Rekatolizacja – okoliczności i przebieg

Cesarskie zarządzenie po wojnie trzydziestoletniej, ustanawiające katolicyzm jako jedyne legalne wyznanie na niemal całym terytorium Śląska, objęło także ziemię namysłowską. Znaczna większość mieszkańców tych terenów była wówczas wyznania ewangelicko-augsburskiego; wprowadzenie tego edyktu oznaczało więc dla nich przymusową zmianę wyznania lub konieczność przeprowadzenia się na tereny nieobjęte dekretem. Zarządzenie to – jak przekazują kroniki miejskie – spotkało się ze zrozumiałym oporem społecznym. Pierwsze zakazy sprawowania ewangelickich nabożeństw i nakazanie duchownym opuszczenia stanowisk oraz pozostawienia ksiąg parafialnych i kluczy do kościoła ogłoszone zostały w Namysłowie w lipcu 1653 roku. Zarządzenia miały zostać wdrożone w czasie sześciu tygodni i trzech dni¹⁸⁰. W lutym następnego roku do miasta przybyła cesarsko-biskupia komisja redukcyjna, powołana w celu odebrania kościołów społeczności luterańskiej i przekazania ich w tymczasowy zarząd trzem nyskim franciszkanom. W maju 1654 urzędnicy cesarscy rezydujący we Wrocławiu wysłali pismo do rady miejskiej Namysłowa, rozkazujące przebywającym w mieście luterańskim duchownym i pracownikom szkoły opuszczenie stanowisk celem ustąpienia ich katolikom. Stało się to pod koniec tego miesiąca; wcześniej namysłowska rada próbowała odwołać się od tej decyzji, lecz bezskutecznie. I tak namysłowski pastor Adam Reichel zmuszony został udać się do Lewina Brzeskiego (Löwen), polski pastor Johann Lehmann – do Brzegu, diakon Christoph Lerche aż do Magdeburga, nauczyciel Pancratius Heinius natomiast do Oławy; z miasta wyjechał także organista Johann Weigling, lecz miejsce jego późniejszego zatrudnienia nie jest znane¹⁸¹.

¹⁸⁰ Zob. LiebichN, s. 140; GolińskiN, s. 153.

¹⁸¹ LiebichN, s. 140–141; Anonim, *Namslauer Chronik*, w: Günter Kelbel, *Namslau. Eine deutsche Stadt im deutschen Osten*, t. 2, http://petrathal.de/html/17__jahrh_.php (dostęp: 14.09.2023). Zarówno Liebich, anonimowy autor innej kroniki miejskiej, jak i Mateusz Goliński podają następującą listę osób, które musiały zrezygnować ze stanowisk i opuścić Namysłów: pastor Adam Reichel (Lewin Brzeski), polski proboszcz Johann Lehmann (księstwo brzeskie), diakon Christoph Lerche (Magdeburg), organista Johann Weigling (miejsce przeprowadzki nieznane), nauczyciel Pancratius Kribelius (Brzeg). Ten ostatni nie jest wymieniany w źródłach z epoki; pojawia się tam natomiast wieloletni namysłowski nauczyciel Pancratius Heinius, który w 1654 roku udał się do Oławy i tam pracował do końca życia, tam też został pochowany, zob. Johann Christian Kundmann, *Academiae et Scholae Germaniae...*, op. cit., s. 477. Być może przy sporządzaniu miejskich kronik zaszła pomyłka w nazwisku. Wątpliwości pojawiają się również w kwestii imienia pastora Reichela; według Liebicha miał on na imię Adam, według

Wśród ewangelików, którzy zdecydowali się na zmianę miejsca zamieszkania, w różnego typu źródłach wymieniani są głównie duchowni, pracownicy kościoła i szkoły, a także członkowie elit miejskich. Rzeczywista skala migracji i zmiany wyznania pozostaje jednak nieznana; próby jej uchwycenia wymagałyby szeroko zakrojonych badań prozopograficznych, obejmujących nie tylko cały Śląsk, lecz także terytoria ościenne.

Na miejsce ewangelickich duchownych oraz świeckich pracowników kościoła i szkoły przybywali do Namysłowa katolicy. Pochodzili oni zarówno ze Śląska (np. z Nysy / Neisse, która jako miasto biskupie była znaczącym ośrodkiem kształcenia kadr katolickich, i to jeszcze przed reformacją), jak i z dalszych terenów (pierwszy namysłowski proboszcz po rekatolizacji przybył do miasta z Warmii¹⁸²). Trzeba tutaj zaznaczyć, że sama praktyka migracji i zatrudniania na stanowiskach kościelnych lub szkolnych personelu wywodzącego się z miejsc odległych o kilkadziesiąt czy kilkaset nawet kilometrów nie była niczym szczególnym; nie wiązała się też ona wyłącznie z przemianami wyznaniowymi.

W odróżnieniu od personelu kościelnego, administracja świecka nie była odgórnie zmieniana, choć władze państwowe jednoznacznie popierały katolików przy obsadzaniu urzędów miejskich¹⁸³. Zmiana wyznania była zatem, przynajmniej w niektórych przypadkach, powodowana raczej konformizmem niż zmianą przekonań religijnych.

W obliczu przemian administracyjnych problematyczna stała się kwestia zarządzania namysłowskim zamkiem, od wielu dziesięcioleci pozostającym zwyczajowo pod opieką burmistrza Wrocławia lub osoby przez niego wyznaczonej. Jak się wydaje, tytułarny zarządca zamku mieszkał na stałe poza Namysłowem, samym zamkiem administrował zaś wyznaczony do tego urzędnik. Zacharias Brückner, gospodarz zamku sprzed rekatolizacji, pozostał w mieście także i po niej; osoby z jego najbliższej rodziny wymieniane są w namysłowskich księgach parafialnych¹⁸⁴. Jego następcą został bliżej nieznany Elias Jackisch¹⁸⁵. Z ramienia rady miejskiej Wrocławia tytułarnym zarządcą zamku pozostawał wówczas znany poeta i autor utworów muzycznych, Christian Hoffmann von Hoffmanns-

Ehrhardta – Mathias (zob. EhrhardtP1, s. 650). Ponadto Ehrhardt nie wymienia na stanowisku diakona Christopha Lerchego, lecz Abrahama Eccarda, wzmiankowanego w źródłach z epoki, późniejszego pastora w Preszowie. Wszystkie te nieścisłości podają w wątpliwość wiarygodność XIX-wiecznych kronik z Namysłowa; kwestia ta wymaga dalszych badań.

¹⁸² Zob. przypis 189.

¹⁸³ Szerzej zob. GolińskiN, s. 154–155.

¹⁸⁴ Zob. PL-WRk 281k [Księga ślubów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysłowie (1654–1699)]: 11 II 1657, 9 IV 1663.

¹⁸⁵ Zob. PL-WRk 281k: 25 II 1683, 8 X 1685.

waldau¹⁸⁶; nie wiadomo jednak, czy i w jakich okolicznościach przebywał on faktycznie w mieście. W 1703 roku cesarz Leopold I sprzedał namysłowskie lenno zamkowe zakonowi krzyżackiemu; wiązało się ono także z prawami patronatu nad kościołem parafialnym, lecz krzyżacy nigdy faktycznie nie sprawowali w Namysłowie urzędów kościelnych, pozostawiając to duchowieństwu diecezjalnemu¹⁸⁷.

2.2.2.2. Kościół parafialny

Namysłowski kościół parafialny pw. św. św. Piotra i Pawła, użytkowany przez luterańską społeczność od czasów reformacji, został dla niej zamknięty i przekazany katolikom w lutym 1654 roku. Cesarsko-biskupia komisja oddała kościół w tymczasowy zarząd trzem nyskim franciszkanom obserwantom. Według zapisów w księgach parafialnych, funkcja przełożonego misji przypadła Franciscusowi Knetteliusowi¹⁸⁸. Proboszczem placówki został Laurentius Joannston, przybyły z Warmii; miał on doświadczenie pracy z mieszaną językowo społecznością, znał zarówno język niemiecki, jak i polski¹⁸⁹. Cieszył się dobrą opinią u współczesnych; nawet ewangeliccy autorzy dziejów miasta podkreślali jego predyspozycje do pracy duszpasterskiej i wykształcenie¹⁹⁰. Urodził się ok. 1617 roku; w aktach wizytacji z lat 1666/1667 odnotowano, że miał on wtedy 50 lat, 22 lata przeżył w kapłaństwie, z czego 11 jako proboszcz w Namysłowie¹⁹¹. Pełnił również funkcję archiprezbitera; zachowały się sporządzone przez niego akta wizytacji okolicznych kościołów podlegających jego administracji¹⁹². W późniejszych latach utrzymywał on regularne kontakty z brzeską misją jezuicką; jego liczne pobyty w Brzegu udokumentowane są

¹⁸⁶ Zob. Lothar Hoffmann-Erbrecht, hasło: *Namslau*, op. cit., s. 492; szerzej zob. także m.in. Lothar Noack, *Christian Hoffmann von Hoffmannswaldau (1616–1679). Leben und Werk*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1999, s. 260, 280–282, 440.

¹⁸⁷ Zob. GolińskiN, s. 161.

¹⁸⁸ Zob. PL-WRk 281k: [26 II 1654] „pro Missionario primo fuit institut(us) R(everendus). Fr(ater). Franciscus Knettel(i)us) Ord(inis). Min(orum): Str(ictioris): Ob(servantiae)”.
¹⁸⁹ JungnitzV, s. 505; PL-WRk II b. 37, fol. 73v–74r: „Primus à Reformationibus, et Ecclesiarum per Silesiam reductionis, tempore, ab Anno 1654to. Namslaviensis Archipresbytero-Parochialis Ecclesiae, Archipresbyter et Parochus adhuc defacto existit R.D. Laurentius Joannston, Dioecesis Warmiensiensis AA. LL. et Philosophiae Magister, ac SS. Theologiae Magister, ac SS. Theologiae Licenciatus, annorum aetatis 74, beneficij hujus 37, utriusq(ue) Linguae et Polonicae et Germanicae gnarus”.

¹⁹⁰ Zob. np. LiebichN, s. 143.

¹⁹¹ Zob. przypis 189.

¹⁹² Zob. PL-WRk II b. 36: *Visitatio Sedis Archipresbyteralis Namslaviensis Anno 1688 in Julio, Augusto et Septembri facta*.

w kronikach tego zakonu¹⁹³. W testamencie przekazał brzeskim jezuitom swój księgozbiór; niektóre z ksiąg noszących oba wpisy własnościowe zachowały się do dziś w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu¹⁹⁴. Joannston był proboszczem w Namysłowie niemal do końca swojego życia; zmarł w sierpniu 1693 roku podczas pobytu w Brzegu i tam też został pochowany w kościele zamkowym¹⁹⁵. Już zresztą dwa lata wcześniej w protokołach wizytacyjnych pojawiło się stwierdzenie, że wiek i praca pozbawiły go sił; w pracy duszpasterskiej pomagał mu wówczas wikariusz Carolus Herbst, również znający język niemiecki i polski¹⁹⁶, a także wikariusz Valentinus Augustinus Cebulka (od 1692 roku)¹⁹⁷. Następnym namysłowskim proboszczem został we wrześniu 1693 roku Henricus Wenceslaus Sucowsky (Henryk Waclaw Sukowski z Sukowic), który sprawował ten urząd do śmierci w 1722 roku¹⁹⁸.

Najprawdopodobniej niedługo po rekatolizacji kościoła zatrudniono świeckiego kantora. Pierwszą wzmiankowaną w źródłach osobą na tym stanowisku był Paul Gebel, czynny w 1662 roku; nie zachowały się jednak o nim żadne bliższe informacje¹⁹⁹. Jego bezpośrednim następcą mógł być zatrudniony w 1664 roku Joannes Chrysostomus Zalaski, który pełnił tę funkcję przez następne czternaście lat, zanim przeniósł się do Brzegu²⁰⁰. W czasie jego kantoratu

¹⁹³ Zob. np. Archivum Romanum Societatis Iesu [dalej jako: ARSI], Boh. 104/I, s. 496; Boh. 105, s. 225; Boh. 108/I, s. 253.

¹⁹⁴ Zob. PL-WRu, Oddział Starych Druków, sygn. 479988 (druk подарowany przez Joannstona wcześniej, w lipcu 1691), 482113, 482114, 482115, 482116, 482117. Informacje na podstawie bazy danych projektu *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja* (<http://pw.kasaty.pl/pl/klasztor/Monastery/69/druki.html>, dostęp: 23.10.2019).

¹⁹⁵ PL-WRk 377c: 23 VIII 1663. Mszy pogrzebowej przewodniczył jezuita Lucas Nagel, zob. ARSI Boh. 108/I, s. 253.

¹⁹⁶ Zob. PL-WRk II b. 37, fol. 74r, 80v.

¹⁹⁷ Zob. PL-WRk 281g: marzec 1692 „sequentes baptisavit & usitato ordine Libro Matriculari inscribi curavit Valentinus Augustinus Cebulka Vicarius & Administrator Ecclesiae & Parochiae Namslav. Consistorialiter insitutus Anno 1692 die 22 Martij Dies coeptae Administrationis erat XXVIIa eiusdem. O.A.M.D.Gl. mpp”.

¹⁹⁸ „1693 den 5. September folgte ad instantiam Caesareae Majestatis als Pfarrer und Erzpriester Heinrich Wenceslaus Lukowsky (!) von Sukowitz, aus dem Koseler Kreise, (1693–1722). [...] 1722 den 7. October starb Sukowsky im Alter von 66 Jahren, und wollte, nachdem er viele Kreuze im Leben getragen hatte, zu den Füßen des Kreuzaltares begraben werden”, Theodor Myśliwiec, *Zum 400jährigen Jubiläum der Pfarrkirche in Namslau*, „Schlesisches Pastoralblatt” 14/2 (1893), s. 15. W kronice Liebicha został on odnotowany jako Sucomsky, zob. LiebichN, s. 156.

¹⁹⁹ Jedynym źródłem przekazującym jego nazwisko jest namysłowska księga chrztów; w 1662 roku kantor Paul Gebel wraz z żoną przyniósł do chrztu córkę Annę Marię (PL-WRk 281e: 25 III 1662 „Paul Gebel Cantor, Eua Rosina ux., Anna Maria”).

²⁰⁰ Zob. s. 24–27.

odnotowano w aktach wizytacji biskupich wysokość wiążącego się z tą funkcją wynagrodzenia, która wynosiła 40 talarów, z czego 24 płacono z kasy parafialnej, a 16 – z miejskiej²⁰¹. Kolejnym kantorem został dotychczasowy rektor szkoły i polski kantor ze Żmigrodu, Joannes Ferdinandus Ignatius Kalder. Urodził się on ok. 1634 roku w Raciborzu; w Żmigrodzie pracował od 1665 roku i w tamtejszych źródłach określony jest jako doskonały skrzypek²⁰². W Namysłowie pracował prawdopodobnie od połowy 1678 roku do początku roku 1681; odwiedzał to miasto także wcześniej²⁰³. Jego zatrudnienie mogło mieć charakter czasowego zastępstwa; na wiosnę 1681 roku wrócił on do Żmigrodu i pozostawał tam do końca życia. Po powrocie z Namysłowa jest on jednak wymieniany każdorazowo jako rektor szkoły, nigdy jako kantor²⁰⁴. Następnym kantorem kościoła parafialnego w Namysłowie został pochodzący z Nysy Christian Albert Rohn, który przynajmniej od 1657 roku zatrudniony był w namysłowskiej szkole jako konrektor²⁰⁵. Pełnił on funkcję kantora prawdopodobnie od końca 1681 roku aż do pierwszej połowy roku 1685, a następnie wrócił do funkcji konrektora; na przełomie lat 1685/1686 zastępował także organistę. Zmarł przed końcem 1686 roku²⁰⁶. Po nim kantorat przejął Gottfried Leopold Ferdinand Tenschert, który pozostał na tym stanowisku najpewniej aż do początków XVIII wieku²⁰⁷. Pochodził on z Głubczyc (Leobschütz), gdzie urodził się ok. 1661 roku. W ak-

²⁰¹ Zob. przypis 50.

²⁰² Zob. PL-WRk II b. 142, fol. 101r: „Trachenberg. [...] Ludirector qui et cantor polonicus, Joannes Ferdinandus Kaller [!] Silesius Ratiboriensis annorum 43. Philosophiam absolvit, musicum excellens in fidibus. Servit annis duodecim et fecit professionem fidei”.

²⁰³ W listopadzie 1672 roku został świadkiem na ślubie namysłowskiego piekarza, zob. PL-WRk 281k: 8 XI 1672.

²⁰⁴ Zob. PL-WRk 100aaa [Księga chrztów, ślubów i pogrzebów kościoła Trójcy Św. w Żmigrodzie (1673–1692), część: księga chrztów]: 29 III 1683, 18 XII 1684, 20 VII 1686, 12 X 1687, 25 IV 1688, 9 VII 1689; PL-WRk 100aaa (część: księga ślubów): 4 VIII 1682; PL-WRk 100aaa (część: księga pogrzebów): 24 X 1689, 12 I 1690.

²⁰⁵ Zob. s. 78–79.

²⁰⁶ Zob. PL-WRk 281k: 10 I 1684 „Testes: Herr Christian Rohn Cantor”. W 1686 roku w rachunkach parafialnych odnotowano zaległą wypłatę dla kantora za rok 1684 oraz pierwszy kwartał 1685, którą przekazano wdowie (PL-WRk OA Namslau 25: 1686 „Frawen Anna Catharinae Rohnin gewesenen Cantoris hinterlassenen wittib pro Ao. 1684 restirende quartalia Trin: Cruc: et Luc: mit 18 thl. undt pro Ao. 1685 rest. Quart. Reminis: mit 2 thl bezahlet thuet in summa 20 thl.”); w 1687 roku odnotowano natomiast wypłatę dla niego za dwa kwartały zastępstwa za organistę z roku 1685/1686, bez informacji, że wypłacono ją wdowie (tamże, 1687: „Conrectori Rohn welher in abwesenheit des Organisten bey der Kirch sein Stelle vertreten pro quartalj 1685 Luciae, et 1686 Rem: gegeben 10 thl.”). Dokładna data jego śmierci nie jest znana; z tych lat nie zachowały się namysłowskie księgi pogrzebów.

²⁰⁷ Zob. PL-WRk OA Namslau 25: 1685 „Cantori Tenschert pro Quartali Trin: Crucis et Luciae hujus anni quamb: [!] à 6 thl. bezahlet in summa mit 18 thl”; PL-WRk 281g: 19 XII 1686,

tach wizytacji z 1691 roku odnotowano, że Tenschert ukończył klasę retoryki w gimnazjum, a do jego obowiązków należało także nauczanie muzyki; zapisano ponadto wysokość jego wynagrodzenia, wypłacanego zarówno z kasy parafialnej, jak i miejskiej, kwoty tej nie zmieniano przynajmniej od dwudziestu pięciu lat²⁰⁸. W pierwszych latach XVIII wieku kantorat przejął po nim Joannes Legler; źródła nie przekazują jednak na jego temat bliższych informacji²⁰⁹.

Podobnie jak w czasach ewangelickich, również i po rekatolizacji parafia zatrudniała organistę. Pierwszym był pochodzący z Nysy Jacobus Franciscus Francke, wzmiankowany nie tylko w księgach parafialnych, lecz także w kronice miejskiej jako jeden z pierwszych członków nowej administracji wżenionych w luterańskie rodziny²¹⁰. Pracował on w Namysłowie od 1654 roku aż do śmierci w maju 1667 roku²¹¹. W aktach wizytacji odnotowano pensję organisty wypłacaną w tym czasie – wypłatę pieniężną z kasy parafialnej oraz zboże i drewno otrzymywane od miasta²¹². Jego następcą został Joannes Christophorus Jockisch, pochodzący z Wrocławia i pracujący wcześniej przez około sześć lat w Żmigrodzie²¹³. Był on organistą w Namysłowie przez około osiem lat,

17 VI 1692, 11 V 1695, 16 V 1697, 14 VII 1698, 23 VII 1698. Następny kantor wymieniony jest w źródłach dopiero w 1704 roku, zob. przypis 209.

²⁰⁸ PL-WRk II b. 37, fol. 81r–v: „Cantor penes hanc Ecclesiam defacto est Godefridus Leopoldus Tenschert Silesius Leobschitzensis, annorum a(e)tatis 30. servitij 6. Rhetor absolutus: Huius munus est Juventutem Scholasticam primis literarijs fundamentis imbuere, et si qui capaces, in Musica desiderant instrui, illos instruere: Pro annuo salario percipit ex Curia 16. et ab Ecclesia Parochiali 24. thaleros: item ex eadem Urbis Curia 4. modios siliginis et totidem orgias lignorum: Ex Xenodochio tantum, quantum Ludirector, cum quo et reliqua omnia tum stola(e), tum Schola(e) accidentia & qualiter divisa habet”.

²⁰⁹ Namysłowskie księgi parafialne odnotowują go jedynie w kwietniu 1704 jako ojca chrzestnego (PL-WRk 281h [Księga chrtów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysłowie (1702–1707)]: 9 II 1704) oraz w marcu 1705 i kwietniu 1706 przy chrtach jego dwóch córek (PL-WRk 281g: 11 III 1705, 22 IV 1706).

²¹⁰ Zob. Anonim, *Namslauer Chronik*, op. cit. (rok 1655). Namysłowskie księgi parafialne dokumentują jego ślub z Rosiną, córką malarza Georga Weissa, zob. PL-WRk 281k: 21 I 1657.

²¹¹ W tym czasie wielokrotnie występował w namysłowskich księgach parafialnych; zob. PL-WRk 281e: ? X 1654 (data dzienna niepewna), 21 I 1657, 9 XI 1657 (chrzest córki Anny Marii), 27 X 1658, 5 I 1659 (chrzest córki Anny Rosiny), 13 II 1661, 17 VII 1661, 4 VIII 1661, 13 XI 1661, 23 III 1662 (chrzest córki Marii), 6 VIII 1662, 24 VIII 1664; PL-WRk 281k: 14 VI 1661. Księgi te dokumentują także jego pogrzeb 9 V 1667, zob. PL-WRk 281o pod tą datą.

²¹² JungnitzV, s. 505: „Organistam Iacobus Franciscus Francke Nissensis, 50 tal., 6 modios siliginis a curia, ab hospitali nihil et unam struem lignorum”.

²¹³ JungnitzV, s. 453: [Trachenberg 1666] „Organista Ioannes Christophorus Iockisch Vratslaviensis, quatuor iam annis serviens”. Od 1668 roku występuje w namysłowskich księgach parafialnych, zob. PL-WRk 281e: 4 III 1668; PL-WRk 281g: 26 IX 1671, 9 XII 1673, 16 XII 1673, 29 IX 1674.

po czym wstąpił do zakonu franciszkanów obserwantów²¹⁴; jego dalsze losy nie są znane. W 1677 roku w aktach wizytacji wymieniony jest jako organista Joannes Carolus Streckenbach, pochodzący z Kowar (Schmiedeberg)²¹⁵; nie występuje on w żadnych innych namysłowskich źródłach. Odnotowana wówczas pensja jest bardzo podobna do tej sprzed dziesięciu lat. Już w styczniu 1678 roku jako organista w namysłowskich księgach parafialnych wymieniony został Melchior Stephan Wenger; pracował on przez kolejne siedem lat, zmarł najprawdopodobniej na jesieni 1685 roku²¹⁶. Po pół roku wakatu, w niedzielę Reminiscere zatrudniono nowego organistę. Został nim niespełna dziewiętnastoletni wówczas Ignatius Albertus Zalaski, urodzony w Namysłowie syn byłego kantora, Joannesa Chrysostomusa²¹⁷. Jednak również on nie pozostawał w tej funkcji długo; z nieznanych przyczyn zmarł w wieku 28 lat, podczas pobytu w Brzegu²¹⁸. Akta wizytacji sporządzone w czasach pełnienia przezeń urzędu dokumentują wynagrodzenie organisty w podobnej wysokości, co w poprzednich dziesięcioleciach²¹⁹. Jego bezpośrednim następcą mógł być poświadczony w źródłach od 1698 roku Joannes Fridericus Heinrich, syn organi-

²¹⁴ CZ-Pna, Fond 38: *Archiv České františkánské provincie*, inv. č. 453, no. 60: *Archivum conventus Namslaviensis ord. min. S.P. Francisci reform. erectum Anno 1675* [dalej jako: CZ-Pna *Archivum conventus*]: „Anno 1677. die 14. Maij solemniter Professionem in Ecclesia nostra emisit Fr. Benedictus Jockisch, Ordinem ingrediens, postquam octo annis ibidem in Ecclesia Parochiali Organistam egisset”.

²¹⁵ PL-WRk II b. 142, fol. 83r: „Namslavia. [...] Organista Joannes Carol(us) Streckenbach Schidebergensis, ex templo ipsi dantur 50. taleri Silesitici, ex curia habet modios sex siliginis et Lignorum curr(us) quatuor”.

²¹⁶ PL-WRk 281k: 17 I 1678. Zob. także PL-WRk 281g: 14 XI 1678, 21 VII 1679, 7 XII 1679, 15 VIII 1681, 15 II 1682, 17 II 1682, 22 VII 1682, 12 III 1684, 1 IV 1684, 11 IV 1684, 2 IV 1685. W księdze rachunkowej wypłaty za kwartały *Trinitatis* i *Crucis* roku 1685 zostały przekazane z opóźnieniem owdowiałej Annie Susannie, a w ostatnim kwartale 1685 i pierwszym kwartale 1686 roku ze względu na brak organisty wypłaty zostały przekazane zastępującemu go konrektorowi; zob. PL-WRk OA Namslau 25, k. nlb.: „Aufgaben Ao. 1686. Folgen Aufgaben auff der Kirchen bedienten: [...] Fr: Annae Susannae Weydin [!] verwittibten Organistin pro Ao. 1685. restirende quart: Trin: et Cruc: bezahlet mit 25 thl. [...] Aufgaben Ao. 1687. Folgen die Aufgaben auff Kirchen bedienten: [...] Conrectori Rohn welher in abwesenheit des Organisten bey der Kirch sein Stelle vertretten pro quartalj 1685 Luciae, et 1686 Rem: gegeben 10 thl”.

²¹⁷ Zob. przypisy 53, 59.

²¹⁸ Zob. przypis 53.

²¹⁹ PL-WRk II b. 37, fol. 82r: „Organista Ecclesia(e) hujus est defacto Ignatius Albertus Zalaskij, Namslaviensis, 22. annorum a(e)tatis, 3. in servitijs: Pro Salario ab Ecclesia Parochiali Namslaviensi habet 50. thal: ex Curia, 6. modios siliginis, Mensura(e) Namslaviensis, et 2. Orgias lignorum; Ex Xenodochio illi quoq(ue) datur, quod alijs paulo ante nominatis Ecclesia(e) Ministris”. Zarówno jego wiek, jak i staż pracy zostały w tym wpisie pomniejszone o dwa lub trzy lata.

sty z Prusic, Martina Heinricha²²⁰. Najpóźniej jednak w 1704 roku zastąpił go Carl Joseph Wenger, syn wspomnianego wyżej organisty Melchiora Stephana Wengera, urodzony w Namysłowie 22 lata wcześniej²²¹.

Oprócz kantora i organisty parafia zatrudniała także muzyków miejskich, grających w kościele w niedziele i święta. W rachunkach wymieniany jest najczęściej jedynie szef miejskiego zespołu, prawdopodobnie jednak w nabożeństwach brał czynny udział cały zespół²²².

Informacje na temat nabożeństw sprawowanych w namysłowskim kościele po rekatolizacji przekazują protokoły wizytacyjne z lat 1677 i 1691; w czasie pierwszej wizytacji w latach 1666–1667 nie odnotowano niczego w tej kwestii. W 1677 roku zapisano, że codziennie odprawiana jest msza i śpiewane są nieszpory, natomiast w niedziele i święta msza celebrowana jest o godzinie 6 rano²²³. Rocznicę poświęcenia kościoła obchodzono w pierwszą niedzielę po uroczystości Wszystkich Świętych, co musiało odnosić się do przedreformacyjnej historii tej świątyni²²⁴. Dokładniejszy opis zamieszczony został w protokołach wizytacyjnych z 1691 roku. Wynika z niego, że mszę odprawiano w dni powszednie o godzinie 6 rano, natomiast w niedzielę o 8 śpiewano pieśni po niemiecku z towarzyszeniem organów, następnie odbywało się kazanie w języku niemieckim, a potem śpiewana msza, poprzedzona śpiewem odpowiedniej antyfony, *Asperges me* lub *Vidi aquam*. Nieszpory śpiewano codziennie o godzinie 2 po południu; w dni powszednie – chorałowo, natomiast w niedziele, święta i ich wigilie – figuralnie (tu prawdopodobnie: wielogłosowo) z towarzyszeniem organów²²⁵. Praktykę śpiewów podczas nabożeństw zarówno w języku łacińskim, jak i niemieckim potwierdza opis praktyki wystawień Najświętszego Sakramentu (w niedziele i święta po nieszporach; śpiewano wówczas litanie do Najświętszego Imienia Jezus w języku niemieckim oraz pieśń *Freuet euch*),

²²⁰ PL-WRk 281k: 13 II 1698 „ist getraut worden der Ehrenveste undt Kunstreiche Junggesel Johann Fridrich Henrich veordneter Organista allhier weyl. Des Ehrenvesten undt kunstreichen h. Mertin Georgen Henrich gewesenenen Organistens zu Prausnitz hinterlassner Eheleibl. Sohn, mit tugendtreichen Jungfr. Rosina weyl. Des Ehrenvesten H. Christian Burcknerts gewesn. Burgers undt Kretschmers hinterlassne Eheleibl. Tochter”; zob. także s. 53.

²²¹ PL-WRk 281g: 17 II 1682 „Melchior Stephan Wenger Organist, uxor Susanna. Infans Carolus Josephus”; PL-WRk 281h: [?] VII 1704 (data dzienna nieznaną z powodu zniszczenia karty): „Patrini: Carll Joseph Wenger Organist”.

²²² PL-WRk OA Namslau 25, część *Gemeine Aufgabten*, k. nlb.

²²³ PL-WRk II b. 142, fol. 83r.

²²⁴ PL-WRk II b. 142, fol. 81r.

²²⁵ PL-WRk II b. 37, fol. 62r.

a także odwiedzania chorych w celu udzielenia sakramentów (przy dźwięku dzwonek, świetle świec i śpiewie *Pange lingua*)²²⁶.

Namysłowskie źródła przekazują liczne informacje dotyczące kościelnych instrumentów, a także druków i rękopisów muzycznych. W 1667 roku odnotowano, że wielkie organy znajdowały się po północnej stronie kościoła, na wysokości czwartej kolumny (licząc od wejścia w stronę ołtarza); ponadto w kościele był także pozytyw i regał (bez informacji o miejscu ich umieszczenia)²²⁷. W 1677 roku zapisano, że na chórze znajdowały się wielkie i małe organy (prawdopodobnie organy i pozytyw)²²⁸. Według akt wizytacji z roku 1691, organy – wybudowane jeszcze w czasach ewangelickich – oraz pozytyw znajdowały się na murowanym chórze muzycznym nad głównym wejściem do kościoła; obok nich miało się także znajdować zamknięte pomieszczenie, przeznaczone na kościelną bibliotekę²²⁹. W miejscu opisanym w wizytacji z 1667 roku – po stronie północnej, przy zakrystii, między kolumnami – znajdował się wówczas drugi instrument, określony jako większy i starszy, wybudowany w 1539 roku, lecz pod koniec XVII wieku częściowo zniszczony i właściwie nie używany²³⁰. W 1697 roku wybudowano nowe organy, które

²²⁶ PL-WRk II b. 37, fol. 60r–v: „Publica(e) Venerationi ac supplicationi ex mandato Reverendissimi Officij, ob durantes adhuc belli Turcici tumultus, exponitur quâlibet Dominicâ et festo post Vesperas, quo tempore decantatur ad Organum Litaniae de SS.mo JESV Nomine, idioma Germanico, piè admodulante populo, quas subsequitur à Sacerdote decantata Collecta de memorato Nomine Sanctissimo, hanc benedictio cum Eodem Venerabili Sacramento, devotionem demum claudit Cantus germanicus Frewet Euch etc: Processio, ut vocant, cum Eodem Eucharistico Mysterio nulla alia per totius anni decursum instituitur, pra(e)terquam die Theoforicâ, huic Divinissimo Mysterio, dicatâ, in qua publice per Vrbem circumfertur, concomitante illud devoto populo, copiose pra(e)sertim ex Vrbi Vicinis pagis undiq(ue) confluo. Ad a(e)gros hactenus clam, à Sacerdote deportatum fuit, in asculo argenteo intus deaurato, ad hoc Sacrum munis specialiter destinato, aut super patenam, bursa(e), ut vocant inclusam; posthac ad eosdem a(e)gros non amplius deferetur clam, sed palam in Ciborio, sub Baldachino (de quo quamprimum providebitur) ad tintitum Campanula(e) manualis, accensa luminaria, Cantum, Pange lingua, verbô, more in alijs Catholicis locis consueto, cum successiue in hac Vrbe augeatur Orthodoxè credentium Numerus”.

²²⁷ JungnitzV, s. 504.

²²⁸ PL-WRk II b. 142, fol. 82r.

²²⁹ PL-WRk II b. 37, fol. 64v: „Duo exstant Chori seu pergula(e) in hac Ecclesia, unus muratus, alter ligneus, ille, id est muratus, super principalem Ecclesia(e) janua erectus est, solidus ac spaciosus, in quo locatum est Organum quod defacto usui servit, cum parvo pariter ibidem erecto Positivo: Organum hoc olim ab ha(e)reticis 800.tis thaleris silesiticis comparatum fuit; in eodem choro illi à dextris locus est destinatus et bene clausus, qui Bibliothecam Ecclesia(e), de qua Num: sequenti includit”.

²³⁰ PL-WRk II b. 37, fol. 65r: „Exstat adhuc alterum Organum in hac Ecclesia, tum a(e)tate, tum magnitudine alterum superans, inter Ecclesia(e) Columnas ex parte Sacriarj olim anno 1539.no erectum, sed quia potiori ex parte destructum est, usui non amplius adhibetur”.

przetrwały aż do początków XX wieku²³¹. Zakup pozytywu jest natomiast udokumentowany w rachunkach parafialnych z 1683 roku²³². W kościele były ponadto przechowywane instrumenty dęte, strunowe i perkusyjne. Akta wizytacji z lat 1667, 1677 i 1691 odnotowują analogiczny zestaw instrumentów: różne instrumenty z rodziny skrzypiec lub viol, czasami określane jako małe i wielkie, puzon oraz kotły²³³. Podobnie sprawozdawany jest zasób rękopisów i druków muzycznych; jest to opis bardzo ogólny („na chórze znajdują się druki muzyczne różnych autorów, rękopisy muzyczne oraz dokładny ich katalog przechowywany wraz z nimi”²³⁴), można jednak odnieść wrażenie, że wizytatorzy rzadko widzieli te zasoby, lub że gospodarze miejsca szczególnie się nimi chwalili. Tego typu wzmianki nie są bowiem zbyt częste w protokołach z wizytacji innych miejscowości. Zarówno katalog, jak i druki muzyczne z chóru namysłowskiej fary nie dotrwały do naszych czasów, a spośród rękopisów przechowywanych w kościele w 1667 i 1677 roku zachowały się bardzo nieliczne; wchodzi one właśnie w skład kolekcji będącej przedmiotem niniejszego studium. Trudno więc dzisiaj orzec, jaki był repertuar i dzieje całej namysłowskiej kolekcji muzycznej. Była ona niewątpliwie uzupełniana, o czym świadczą wpisy w księgach rachunkowych²³⁵; przynajmniej jej część mogła pochodzić jeszcze z czasów ewangelickich, podobnie jak miało to miejsce w przypadku pozamuzycznych zasobów kościelnej biblioteki²³⁶. Obecność utworów typowych dla liturgii katolickiej w zbiorach luterańskich – a także utworów kompozytorów katolickich – była wówczas na Śląsku zjawiskiem powszechnym²³⁷.

²³¹ Zob. Lothar Hoffmann-Erbrecht, hasło: *Namslau*, op. cit., s. 492.

²³² PL-WRk OA Namslau 25: 1683 „Herrn Ertz Priesters daß kleine positiv erkaufft vor die Kirchen 28 thl 15 gr”.

²³³ JungnitzV, s. 504: „Tympana, tuba ductilis et fides diversae”; PL-WRk II b. 142, fol. 82r: „tuba ductilis, tympana, fides parvae et magnae”; PL-WRk II b. 37, fol. 67r: „par Tympanarum Campestrium, Tuba ductilis, Fides minores, vulgò Violinus 1.^{mus}, Majores Violon 1”.

²³⁴ PL-WRk II b. 37, fol. 67r: „Varij Authores Musici impressi, cum alijs Musicalibus partibus manu scriptis, quarum Specialis Cathalogus reperitur in ipso Choro Musicorum asservatus”; JungnitzV, s. 504: „graduale et antiphonarium Romanum unacum diversis libris musicalibus”; PL-WRk II b. 142, fol. 82r: „Graduale secundum Ritus Romanum, Antiphonaria 2., Varij Authores Musici impressi. Item varia Musicalia scripta quorum Consignationem in choro habent”.

²³⁵ Zob. s. 235–238.

²³⁶ PL-WRk II b. 142, fol. 82r: „Bibliotheca praeter Lutheri, aliorumque hujus farinae hominum opera reperiuntur, libri infolio 43. in quarto 6. in octavo 4. in sedecimo 4”. Szczegółowy katalog tych ksiąg podany został w aktach wizytacji z roku 1691, zob. PL-WRk II b. 37, fol. 67r–68r.

²³⁷ Zob. przypis 621.

Przemiany w namysłowskiej parafii, które nastąpiły po rekatolizacji, dotyczyły nie tylko kwestii doktrynalnych, liturgicznych i personalnych. W źródłach odnotowano także zmiany w układzie wnętrza kościoła – m.in. usunięto zeń pulpity i ławki²³⁸. Ze względu na niewielką liczbę katolików i trudną sytuację społeczną, celebracje religijne ograniczały się (przynajmniej początkowo) do wnętrza świątyni. Z czasem sięgano jednak po formy religijności wychodzące w przestrzeń miejską, np. procesje na Boże Ciało czy dni błagalne²³⁹. Źródła odnotowują w podobnym czasie wzrost tego typu aktywności: w latach 1678–1679 wzmiankowano pierwsze procesje Bożego Ciała na Rynku²⁴⁰, a także przedstawienia pasyjne prezentowane w czasie Wielkiego Tygodnia²⁴¹ oraz założenie bractwa przy klasztorze franciszkanów²⁴².

2.2.2.3. Szkoła parafialna

Wraz z kościołem w ręce bardzo nielicznej społeczności katolickiej przeszła w 1654 roku szkoła parafialna. Zatrudniano w niej dwóch nauczycieli: rektora i konrektora; niekiedy także w działalność pedagogiczną angażował się kantor lub organista. Ich obowiązki zostały opisane dopiero w aktach wizytacji z 1691 roku, choć trzeba zaznaczyć, że podział kompetencji różnił się w zależności od indywidualnych ustaleń osób zainteresowanych. Na przykład konrektor mógł się zajmować nauczaniem pisania oraz arytmetyki, kantor natomiast – podstaw czytania i pisania, a także muzyki²⁴³.

W badanych źródłach nie zachowała się informacja o pierwszym rektorze szkoły po rekatolizacji miasta. Około 1661 roku został nim Franciscus Aloysius Nigrinus

²³⁸ Zob. LiebichN, s. 142, Anonim, *Namslauer Chronik*, op. cit. (rok 1654).

²³⁹ Zob. PL-WRk II b. 37, fol. 62v–63r.

²⁴⁰ GolińskiN, s. 163.

²⁴¹ Przygotowania do bliżej nieokreślonych przedstawień, najprawdopodobniej o tematyce pasyjnej (wystawianych w Wielki Piątek lub przy Grobie Pańskim) udokumentowane są w rachunkach parafialnych w latach 1678–1679. W 1678 roku odnotowane zostały wypłaty „Vor das Theatrum & declama(ti)o(n)e bey dem heyl. Grabe zu mach und abzunehmen geben 18 gr. Von aufbauung des heyl. Grabes trinckgeld geben 9 gr.” (PL-WRk OA Namslau 25, pod tą datą); w 1679 natomiast „d. 4 April: vor einen reifen dem böttner, so zur Comedie gebraucht worden 1 gr. 6; d. 9 huj(us) dem Todtengräber selbender von 3 tag so in der Kirch zu aufbauung des Theatri, als am Charfreytage die Comedie gehalten, v. von abtragen der gestühle von dem par Chore tägl: geben beyden 6 gr. = 18 gr.; vor zwey stricke so zu herunter lassung vom Chor gebraucht worden 3 gr.” (ibidem).

²⁴² Zob. s. 83–84.

²⁴³ PL-WRk II b. 37, fol. 81r: „Cantor [...] huius munus est Juventutem Scholasticam primis literarijs fundamentis imbuerere, et si qui capaces, in Musica desiderant instrui, illos instruere”; fol. 81v: „Conrektor [...] huius officium primarium est juventutem scholasticam in scriptura et arithmetica erudire”.

(Schwartz) z Raciborza (Ratibor), urodzony ok. 1633 roku, wykształcony w jednym z wrocławskich gimnazjów. Pełnił on tę funkcję przynajmniej jeszcze w 1691 roku²⁴⁴, a być może i później; nie zachowały się bowiem nazwiska następnych rektorów do roku 1707. Akta odbywanych do tego czasu wizytacji dokumentują wynagrodzenie związane z funkcją rektora szkoły, wypłacane głównie z kasy miejskiej, a nie parafialnej, pozostające przez cały badany okres na podobnym poziomie²⁴⁵. Ponadto na ręce rektora wypłacano także zwyczajowe kwoty za śpiew uczniów podczas pogrzebów, a także dodatki pochodzące od rodziców uczniów²⁴⁶.

Konrektorem namysłowskiej szkoły przynajmniej od 1657 roku był pochodzący z Nysy Christian Albertus Rohn, który pełnił te obowiązki przez niemal trzydzieści lat²⁴⁷; pod koniec życia piastował on także czasowo funkcje kantora i organisty (zob. wyżej). Akta wizytacji z kolejnych lat dokumentują jego wynagrodzenie, podobnie jak było to w przypadku rektora. Po śmierci Rohna w 1685 roku na stanowisku konrektora zatrudniony został pochodzący z Brzegu dwudziestokilkuletni Benedictus Severus, prywatnie zięć Zalaskiego, wówczas już byłego namysłowskiego kantora. W aktach wizytacji z 1691 roku określony został jako dobrze wykształcony w pisaniu i arytmetyce; już jednak rok wcześniej zrezygnował z posady w namysłowskiej szkole ze względu

²⁴⁴ PL-WRK II b. 37, fol. 81r: „Ludirector Franciscus Nigrinus vulgo Schwartz dictus, Natione silesius, Patria Ratiboriensis, absolutus Vratislaviae Philosophus, annum aetatis agit circiter 58.m. servitij vero penes hanc Ecclesiam 30.mum pro annuo stabili salario illi dantur ex Vrbs Praetorio 32. graves Marcae, octo modij siliginis, miensurae Nambslaviensis, 4. Orgiae, id est 8. Currus lignorum: Ex Xenodochio vero S. Georgij, olim una S. Spiritus de quo in sua relatione plura, percipit 3. modios siliginis, 1. hordei ejusdem Mensurae; 2. thal: cum 8. argent: Quod annuum stipendium ex memorato Xenodochio, ideo his inferioribus Ecclesiae Ministris datur, ut gratis defunctorum ex illo funeribus inserviant. Habet praeterea accidentia funeralia, uti et illud quod ex duplici per annum Circuitu cum Cantore et Conrectore colligit: quibus omnibus accedit merces ab instructa Scholastica Iuventute”.

²⁴⁵ Zob. JungnitzV, s. 504–505: „Rectorem agit Franciscus Nigrinus Ratiboriensis, habet 32 marcas graves et 5 modios siliginis ex curia, 3 modios ex hospitali, 1 modium hordei, 2 vervecet et 2 strues lignorum”; PL-WRK II b. 142, fol. 82v: „Rector est Franciscus Nigrinus natione Silesius Patria Ratiboriensis, habet annuatim ex curia 32 marcas graves, octo modios siliginis, octo currus lignorum, ex xenodochio S: Spiritus 2 Taleros Silesiticos, et 4. Bohemicos, 3 modios siliginis unum hordei”. Akta wizytacji z roku 1691 zob. przypis 244.

²⁴⁶ Zob. przypis 244.

²⁴⁷ JungnitzV, s. 505: „Conrectorem Christianus Albertus Rhon [!] Nissensis, habet 16 marcas et 4 modios siliginis ex curia et reliqua ut alter [rector] atque 1 struem lignorum”; PL-WRK II b. 142, fol. 83r: „Conrector Christianus Rohn Nissensis, ex curia habet 20 thal. Silesiticos, 2 modios siliginis, et 4 currus Lignorum. Ex Xenodochio idem quod alij duo accipit”. Zob. także PL-WRK 281k: 16 X 1657; 15 I 1668, 27 IV 1671, 15 X 1674; zob. także przypis 206.

na niewystarczające zarobki²⁴⁸. Powrócił do rodzinnego Brzegu, gdzie został skarbnikiem miejskim (*Cassehalter*)²⁴⁹, w czym niewątpliwie przydała mu się chwalona przez wizytatorów znajomość arytmetyki. Nie wiadomo, jak długo stanowisko konrektora w Namysłowie pozostawało nieobsadzone; następny zatrudniony, Johann Rudolf Riegert, wzmiankowany jest dopiero w latach 1697–1698²⁵⁰.

Z powodu braku danych źródłowych nie sposób dziś stwierdzić, jak wielu uczniów liczyła namysłowska szkoła po rekatolizacji. Początkowo nie była zapewne zbyt popularna wśród ewangelickich rodzin; z drugiej jednak strony pozostawała najbliższym miejscem podstawowej edukacji. Trudno też stwierdzić, czy oprócz zjawiska migracji związanej z potrzebą uczestniczenia w ewangelickich nabożeństwach występowało także zjawisko migracji odbywanej w celu zdobycia edukacji zgodnej z dawną konfesją. Niewątpliwie ci spośród absolwentów szkoły parafialnej, którzy chcieli kształcić się dalej, musieli udać się do innych ośrodków i zapisać do szkół wyższego stopnia (np. do wrocławskich czy brzeskich gimnazjów ewangelickich lub też do gimnazjów katolickich organizowanych w śląskich miastach przez jezuitów bądź duchowieństwo diecezjalne). Na listach stypendystów wrocławskiej rady miejskiej po 1654 roku dalej pojawiają się *Namslavienses*; trudno dziś jednak stwierdzić, czy oznaczało to młodych ludzi faktycznie mieszkających wówczas na stałe w Namysłowie, czy np. jedynie urodzonych tamże, których rodziny wyemigrowały po rekatolizacji.

Uczniowie namysłowskiej szkoły parafialnej brali czynny udział w kulturze muzycznej miasta – choćby poprzez zwyczajowy śpiew podczas nabożeństw, w tym także pogrzebów. W źródłach nie zachowały się informacje dotyczące wykonywanego przez nich repertuaru.

2.2.2.4. Franciszkanie

Niedługo po przekazaniu namysłowskich kościołów katolikom do miasta powrócili franciszkanie. W pierwszym roku po rekatolizacji opiekę nad kościołem parafialnym sprawowali trzej zakonnicy z Nysy; powrócili oni jednak do swojego macierzystego klasztoru w lutym 1655 roku. Pofranciszkański

²⁴⁸ PL-WRk II b. 37, fol. 81v: „Conrectore Schola ha(e)c Nambslaviensis in hac Visitatione caruit, utpote qui anno pra(e)terito ob exiguum nimis annum salarium et mediorum vivendi defectum, Officium suum resignavit: Fuit is Benedictus Severus, Patria Brigensis, haud literatus, in formandis tamen characteribus literarijs et arte Arithmetica bene eruditus, aetatis 29. servitij trium annorum”.

²⁴⁹ Zob. np. PL-WRk 377a: 28 VI 1700, 16 XI 1708.

²⁵⁰ Zob. PL-WRk 281k: 15 IX 1697; PL-WRk 281g: 14 VII 1698.

kościół i budynki klasztorne, opuszczone w pierwszej połowie XVI wieku, niszczały i prawdopodobnie do 1675 roku nie były użytkowane, choć kroniki miejskie wspominają o wcześniejszym przekazaniu tego kościoła katolikom wraz z kościołem parafialnym²⁵¹. W protokołach wizytacyjnych z 1666 roku pofranciszkański kościół pw. Wniebowzięcia NMP, zwany polskim, określony został jako opuszczony i zniszczony; wyliczono jednak przynależne mu sprzęty, szaty liturgiczne i czynsze, co sugerowałoby, że niekoniecznie był on wyłączony z użytku²⁵².

O kościół należący przed reformacją do franciszkanów ubiegały się dwie gałęzie tego zakonu: franciszkanie konwentualni i obserwanci²⁵³. Ostatecznie przekazano go obserwantom należącym do prowincji czeskiej. Kościół i klasztor zostały stopniowo odbudowane. Poświęcenie kościoła i wprowadzenie braci do klasztoru odbyło się w październiku 1675 roku; wcześniej przez kilka miesięcy przebywali oni w mieście, mieszkając u namysłowskiego proboszcza (który pełnił też przez pierwsze lata funkcję ekonoma klasztoru, mimo że nie należał do zgromadzenia²⁵⁴). Kościół zachował wówczas wcześniejsze wezwanie Wniebowzięcia NMP, klasztor natomiast dedykowany został czci franciszkańskiego świętego, Piotra z Alkantary, kanonizowanego sześć lat wcześniej²⁵⁵. Na początku w klasztorze zamieszkało zaledwie czterech braci, lecz już w 1678 roku ich liczba wzrosła do dwunastu²⁵⁶.

W kronice klasztornej opisano szczegółowo prace budowlane prowadzone w kościele i klasztorze w kolejnych latach; w 1682 roku w wyniku pożaru miasta obydwa te budynki zostały bardzo zniszczone, lecz już w następnym roku dzięki wsparciu licznych dobroczyńców zakończono ich odbudowę²⁵⁷. Jak można wnioskować ze źródeł, bracia cieszyli się życzliwością mieszkańców, niezależnie od stanu społecznego, a nawet wyznania. Kronika klasztorna przekazuje szczegółowy opis szlaków zbierania jałmużny (franciszkanie jako zakon żebraczy utrzymywali się głównie z datków zbieranych w okolicznych miejscowościach

²⁵¹ Zob. LiebichN, s. 140; GolińskiN, s. 153.

²⁵² JungnitzV, s. 505.

²⁵³ Zob. np. CZ-Pna, Fond 38: *Archiv české františkánské provincie*, inv. č. 3048: *Spory františkánů s minority o kláštery v Namyslově a v Šrodě Sl. (1654–1675)*; inv. č. 3049: *Uvedení františkánů, přeměna residence v konvent (1657–1676)*.

²⁵⁴ Świadczy o tym np. podpis na jednym z dokumentów, datowanym na 1676 rok: „Laurentius Joannston Archipraesb. Nambslauiensis et Syndicus Supremus Conuentus ad S. Petrum de Alcantara”, zob. CZ-Pna, Fond 38: *Archiv české františkánské provincie*, inv. č. 3049.

²⁵⁵ CZ-Pna *Archivum conventus*, s. [3–4]. Wezwanie św. Piotra z Alkantary przeniesiono w późniejszym czasie także na kościół.

²⁵⁶ CZ-Pna *Archivum conventus*, s. [5].

²⁵⁷ CZ-Pna *Archivum conventus*, s. [26–29].

przez wyznaczonego do tego zakonnika – tzw. *circatora*). Opis zawiera listę miejscowości w kolejności ich odwiedzania z informacją o ich przynależności wyznaniowej, a nawet ze wskazówkami dotyczącymi możliwości noclegów; pojawiają się tam też informacje o ludziach, którzy mimo ewangelickiej przynależności wyznaniowej gościli braci lub wspierali ich materialnie²⁵⁸. O życzliwości dla zakonników świadczą liczne wpisy dotyczące darowizn i fundacji, a także testamenty okolicznej szlachty, wyrażające wolę pochówku w kościele franciszkanów (co było powiązane z zapisami donacyjnymi na rzecz klasztoru)²⁵⁹.

W kościele klasztornym celebrowano liturgię każdego dnia: zarówno w dni powszednie, jak i świąteczne. Źródła przekazują także informacje o odbywanych tam szczególnych uroczystościach i nabożeństwach. Już od pierwszej Wielkanocy po wznowieniu działalności franciszkanów w mieście – czyli od wiosny 1676 roku – bracia przygotowywali w klasztornych krużgankach Grób Pański, co zostało odnotowane w miejskiej kronice²⁶⁰; opis ten jest jednak bardzo lakoniczny i nie wynika z niego, czy chodziło jedynie o plastyczne przedstawienie, czy towarzyszyły temu np. elementy dramatyzacji. Franciszkańska procesja Bożego Ciała odbywała się w badanych czasach w klasztornym ogrodzie; jej przeniesienie w przestrzeń miejską nastąpiło dopiero w latach 20. XVIII wieku²⁶¹.

Kościół franciszkanów stanowił ośrodek duszpasterstwa polskojęzycznego; był on zresztą znany jako „kościół polski” jeszcze przed powrotem zakonników. W każdą niedzielę i święta po śpiewanej mszy o 8 rano głoszone tam kazania po polsku; musiały one cieszyć się popularnością wśród mieszkańców Namysłowa i okolic, skoro autor protokołów wizytacyjnych z 1691 roku odnotował, że liczba słuchaczy przekracza niekiedy tysiąc²⁶².

Wzmianki dotyczące muzyki w kościele franciszkanów na przestrzeni całego badanego okresu są mniej niż szczątkowe. Nie zachowały się informacje, kto sprawował tam funkcje kantora oraz organisty, i czy byli to zakonnicy, czy też zatrudniano osoby świeckie. Organy wzmiankowane są w źródłach od 1694 roku (nie wiadomo, czy wcześniej także istniał tam tego typu instrument;

²⁵⁸ CZ-Pna *Archivum conventus*, s. [98–104]: „Ulberßdorff, luthrische herrschafft. NB. hic potest Pater Circator pernoctationem petere, casu quò non fideret sibi Kuntendorffium pervenire, accomodabitur enim tam bene, uti apud Dominium Catholicum. [...] Juliusburg. Herr Doctor Müller luthrisch, dat tamen elemosynam”. Datacja tego opisu nie jest znana; być może pochodzi on dopiero z pierwszej połowy XVIII wieku.

²⁵⁹ CZ-Pna *Archivum conventus*, s. [129–132].

²⁶⁰ LiebichN, s. 149: „Am 2. April 1676 [Wielki Czwartek – przyp. KS] haben die Patres im Kloster-Kreuzgang zum ersten Male das heilige Grab aufgerichtet”; zob. także GolińskiN, s. 163.

²⁶¹ CZ-Pna *Archivum conventus*, s. [49].

²⁶² Zob. PL-WRk II b. 37, fol. 62r.

nie jest on wymieniony w opisie pożaru kościoła i klasztoru z roku 1682 oraz prac remontowych po pożarze²⁶³). Wybudowane zostały przez wrocławskiego organmistrza Michaela Gärtnera; ich opis przekazuje kronika klasztorna²⁶⁴. Przetrwały one do roku 1732, kiedy zostały zastąpione nowymi, zbudowanymi przez nyskiego organmistrza Hansa Jakoba Rischacka²⁶⁵. Przynajmniej jeden z braci miał doświadczenie w zakresie gry na organach: Joannes Christophorus Jockisch, który przed wstąpieniem do zakonu pracował jako organista w Żmigrodzie, a następnie w kościele parafialnym w Namysłowie²⁶⁶; nie zachowały się jednak źródła poświadczające kontynuowanie przez niego praktyki muzycznej po złożeniu ślubów zakonnych (choć pozostaje ono bardzo prawdopodobne).

Mimo że autorzy kroniki klasztornej raczej nie opisywali wykonań muzycznych w ich kościele, trudno wyobrazić sobie, by nie towarzyszyła ona wszystkim odbywającym się tam nabożeństwom. Skoro podczas szczególnie ważnych świąt opisywano oddziałujące na zmysły wiernych wizerunki i tkaniny²⁶⁷, nie brakowało tam też najpewniej dźwięków muzyki, zarówno wokalne, jak i instrumentalnej, tak jak opisano to w przypadku uroczystości poświęcenia kościoła²⁶⁸. Z ośrodka tego nie zachowały się żadne źródła muzyczne; jedynie w inwentarzu zakrystii sporządzonym w 1678 roku wymienione zostały dwa zbiory polskich pieśni²⁶⁹. Zapisany w nich repertuar mógł towarzyszyć

²⁶³ CZ-Pna *Archivum conventus*, s. [26–28].

²⁶⁴ „Annò 1694. aedificatum est novum Organu(m) in nostro Namslaviensi choro per Michaelem Gertner Organarium Wratislaviensem pro ducentis viginti Thaleris Silesiticis (220 thl) quod fieri curavit suis expensis A.R.D. Andreas Franciscus Josephus Parochus in Trombatzau; continebat praefatum opus Sequentia: Pedal. Subbas à 16. Principal à 8. Octava à 4. Manual. Principal à 8. Flötta à 8. Quintadena à 8. Octava à 4. Quinta à 3. Octava à 2. Sedecima à 1. Flötta à 4. Mixtura triplicata”, zob. CZ-Pna *Archivum conventus*, s. [31].

²⁶⁵ Zob. CZ-Pna *Archivum conventus*, s. [73]. Hans Jakob Rischack zbudował ponadto organy m.in. dla kościoła w Ząbkowicach Śląskich, Henrykowie i Wrocławiu (w tym ostatnim mieście dla kościoła św. Krzyża oraz kościoła klasztornego kanoniczek regularnych, do których wstąpiła jego córka), zob. Ludwig Burgemeister, *Der Orgelbau in Schlesien*, red. Hermann J. Busch, Dieter Großmann, Rudolf Walter, Frankfurt am Main: Verlag Wolfgang Weidlich 1973, s. 250–251; Lothar Hoffmann-Erbrecht, hasło: *Rischak*, w: SML, s. 621 (w literaturze przedmiotu namysłowskie organy nie zostały wymienione).

²⁶⁶ Zob. przypis 213.

²⁶⁷ CZ-Pna *Archivum conventus*, s. [36–37].

²⁶⁸ CZ-Pna, Fond 38: *Archiv české františkánské provincie*, inv. č. 3049: „Nach diesem Wir in das Kloster gängen, und weiters in die Kirchen, allwo herr Ertz-Priester das Te Deum laudamus intoniret, welches hernach die Musikanten mit Trompeten undt anderer Music continuiret, undt nach diesem ein gesunges [!] Ambt gehalten”.

²⁶⁹ CZ-Pna, Fond 38: *Archiv české františkánské provincie*, inv. č. 3050: „Inventarium Sacristiae pro Ecclesia Fratrum Min. S.P. Francisci Reform. Namslaviae. 1. Martij 1678. confectum. [...] Cantiones Polonicae – 2. [...] Libelli, in quibus continentur Cantiones Polonicae – 2”.

wspomnianym wyżej polskim kazaniom lub spotkaniom bractwa, gromadzącym zarówno niemiecko-, jak i polskojęzyczną społeczność miasta.

2.2.2.5. Bractwa religijne

Przy kościele franciszkanów działało bractwo religijne, jedyne zresztą w Namysłowie poświadczone źródłowo dla tego okresu. Kronika klasztorna dokumentuje jego założenie w roku 1678 i dalsze funkcjonowanie. Bractwo nosiło wezwanie Stygmatów św. Franciszka; przeznaczone było dla katolików obojga płci i różnych stanów. We wrześniu 1679 roku liczyć miało 103 członków. Brali oni udział w procesjach, a także kazaniach po niemiecku (w kościele) i po polsku (na krążgankach). Podobnie jak w przypadku innych tego typu organizacji – co dość schematycznie wylicza papieska bulla *Cum sicut accipimus* z 1678 roku, zezwalająca na założenie bractwa – spotkania miały charakter publiczny lub prywatny, a członkowie mieli za zadanie uczestniczyć w liturgii, modlić się za zmarłych (szczególnie za współbraci i współsiostry) oraz zajmować działalnością dobroczynną; wszystkie te aktywności w ramach bractwa wiązały się także z udzielonymi przez papieża odpustami²⁷⁰.

Oprócz konfraterni założonej przez franciszkanów, w literaturze przedmiotu wymienione są ponadto dwa inne bractwa z Namysłowa: jedno z nich nosiło wezwanie Konania Pana Jezusa, drugie natomiast – Aniołów Stróżów²⁷¹. W przypadku tego ostatniego nastąpiła najprawdopodobniej pomyłka w odczytaniu źródeł; akta wizytacji archidiecezji namysłowskiej – na które powołuje się autor opracowania – dokumentują działalność bractwa pod wezwaniem Aniołów (*confraternitas Angelorum*), lecz nie w Namysłowie, a w pobliskim Rychtalu (Reichthal)²⁷². Podobnie wątpliwe wydaje się funkcjonowanie

²⁷⁰ CZ-Pna *Archivum conventus*, s. [23–25].

²⁷¹ Zob. Władysław Bochnak, *Religijne stowarzyszenia i bractwa katolików świeckich w diecezji wrocławskiej od XVI wieku do 1810 roku*, Legnica: Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Legnickiej 2000, s. 66, 88; GolińskiN, s. 163.

²⁷² PL-WRk II b. 142, fol. 92r: „Reichenthal [...] Confraternitas S: Angeli Custodis tum approbatione officij hic erecta, sine dote tamen, nisi quod fundator Martinus Schas partem agri pro 10. marcis illi emerit”; PL-WRk II b. 36, s. 53–56: „Parochia in Episcopali Oppido Reichthal [...] Altaria [...] Tertium in meridie collocatum, honori SS. Angelorum et S. Catharinae V. et M. consecratum, in quo Confraternitas Angelorum suam devotionem peragit. [...] Confraternitas Angelorum habet suum aerarium cum perceptis et expensis. [...] Ludirector seu Cantor [...] ex Congregatione Angelorum quavis Angaria 4. Argentei”. Władysław Bochnak w swoim opracowaniu wymienia bractwo pw. Aniołów Stróżów, istniejące przy kościele św. św. Piotra i Pawła w Namysłowie w latach 1688–1810, powołując się przy tym na akta wizytacji PL-WRk II b. 36; nie wymienia natomiast żadnego bractwa funkcjonującego w Rychtalu, zob. Władysław Bochnak, *Religijne stowarzyszenia i bractwa...*, op. cit., s. 88. Kult aniołów był jednak, jak się wydaje,

w Namysłowie bractwa pw. Konania Pana Jezusa, zwłaszcza w podanych przez Bochnaka latach 1648–1810; musiałyby ono być wówczas założone jeszcze przed rekatolizacją, co wydaje się nieprawdopodobne²⁷³.

2.2.2.6. Muzycy miejscy

W Namysłowie funkcjonował zespół muzyków miejskich, choć jego liczebność i skład nie zostały udokumentowane w zachowanych źródłach. Muzycy ci pracowali zarówno na rzecz rady miejskiej, jak i instytucji kościelnych. Akta wizytacji oraz rachunki poświadczają praktykę zatrudniania muzyków miejskich przez parafię do oprawy muzycznej liturgii w niedziele i święta²⁷⁴. W źródłach odnaleźć można nazwiska kilku z nich, określanych jako *Kunstpfeiffer* lub *Stadtpeiffer*²⁷⁵, wśród których w 1654 roku wymieniony został Friedrich Spinttaler²⁷⁶. Z kolei Martin Fischer działał jako muzyk miejski w początkowym okresie po rekatolizacji (być może także i przed nią); w namysłowskich źródłach poświadczony jest w latach 1657–1667²⁷⁷. W podobnym czasie działali Hartman

dość popularny również w innych miejscach ziemi namysłowskiej, o czym świadczy choćby cykl XVII-wiecznych polichromii w kościele w Michalicach, przedstawiający sceny biblijne z udziałem aniołów, zob. np. Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki (red.), *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 7: *Województwo opolskie*, z. 7: *Powiat namysłowski*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk 1965, s. 22–26.

²⁷³ Władysław Bochnak, *Religijne stowarzyszenia i bractwa...*, op. cit., s. 66. Autor nie umieszcza przy tym bractwie żadnego odniesienia do źródeł, a jedynie trudny dziś do zweryfikowania odnośnik do literatury przedmiotu („Hoffmann”, podczas gdy w bibliografii występuje przynajmniej 16 tekstów tego autora). Istnienie takiego bractwa nie jest poświadczone w żadnych dostępnych mi namysłowskich źródłach.

²⁷⁴ Zob. np. PL-WRk II b. 37, fol. 73v: „solvit Eadem Ecclesia annuè [...] pro Musicis Vrbs, ut Dominicis et festivis diebus Ecclesia(e) inserviant 12. thal.?” Zob. także PL-WRk OA Namslau 25: 1669 „Dem alten Stadpfeiffer Johann Ehlichmann das Quartal Reminiscere 2 thl. 18 gr. Dem neuen Stadpfeiffer ist der besold biß auff 15 thl. erhöhet worden, hat also quaterberlich 3 thl 27 gr. zuempfangen, die Ihne auch von drey Quartalen, alß SS. Trinitatis, S. Michaelis und S. Luciae richtig bezahlet worden mit 11 thl. 9 gr.”; 1670: „Dem Stadpfeiffer quaterberl. 3 thl. 27 gr: thut aufs gantze jahr 15 thl.” (podobnie w latach 1671–1672); 1673: „Dem Stadpfeiffer Paul Bileffskj auch ad rationem seiner anforderung de Ao. 1672 gegeben 3 thl 9 gr.”; wypłaty podobnej wysokości utrzymują się aż do 1686 roku; w następnych latach pensja wynosiła prawdopodobnie ok. 3 talarów kwartalnie, lecz nie była wypłacana regularnie.

²⁷⁵ Określeń tych używano zamiennie, zob. np. PL-WRk II b. 37, fol. 71r: „Leopoldus Pichler Vrbus Musicus vulgò Kunstpfeiffer dictus”.

²⁷⁶ PL-WRk 281e: 13 XI 1654 „Friedericht Spinttaler Stadfeifer, Hedwing hat gebracht Zwie- linng: 1. Gott friedt, 2. Hedewing”.

²⁷⁷ Zob. PL-WRk 281k: 4 XI 1657, 13 VI 1665; PL-WRk 281e: 1 V 1659 (chrzest syna Christiana), 28 VII 1661 (chrzest syna Joannesa Christoph), 11 VI 1662; Jungnitz V, s. 505: „Martinus Fischer tubicen et civis Namslaviensis”. Muzyk o tym samym imieniu i nazwisku występuje w brzeskich księgach metrykalnych w latach 1679–1683 (zob. APO 1237, seria 3.1: Zapowiedzi, sygn. 22 [Księga zapowie-

Kämpffer, Johannes Ehlichmann i Wenzel Pflug; ten ostatni był zresztą zięciem wspomnianego wyżej Martina Fischera²⁷⁸. Od 1674 roku przynajmniej przez dwadzieścia lat jako *stadtpfeiffer* i *kunstpfeiffer* wymieniany jest Leopold Pichler²⁷⁹. Paulus Bilefsky, poświadczony w rachunkach od 1672 roku, a zmarły w 1678 roku, w testamencie przekazał swoje instrumenty na rzecz kościoła parafialnego²⁸⁰. Ponadto w latach 80. XVII wieku w tym zawodzie działał Hans Caspar Hürte, w latach 90. Augustin Thiel i Ernst Rigler, a na przełomie XVII i XVIII wieku – Franz Brandiger²⁸¹.

Ze względu na brak źródeł wiele kwestii dotyczących namysłowskich muzyków miejskich pozostaje niejasnych. Nie dysponujemy informacjami na temat zakresu ich obowiązków, repertuaru, kryteriów przyjmowania nowych osób do tego grona czy ich edukacji. Pojawiające się w księgach parafialnych określenia *stadtpfeifergesell* i *kunstpfeifergesell* sugerują istnienie organizacji typu cechowego lub przynajmniej zorganizowanego systemu kształcenia²⁸². Niektórzy spośród wzmiankowanych muzyków byli dosyć zamożni; Martin Fischer płacił na rzecz kościoła wysoki czynsz (co prawdopodobnie świadczyło o adekwatnej wielkości posiadanych przez niego nieruchomości), a Leopold Pichler posiadał dom przy rynku²⁸³.

dzi 1667–1701]: 1679 *Dominica X post Trinitatis* „Der Edle Ehrenveste und Kunstreiche H. Daniel Fischer Feld trumpeter des Edl. Ehrenvesten und Kunstreichen herrn Martin Fischers Feld Trompeters Eheleibl. Sohn nimt zur ehe die ehr und tugendsame Jungfraw Magdalena des erbaren und Vorsichtigen Meister George Liebitzes Burgers und Beckers alhier eheleibl. Tochter”; APO 1237, seria 4, sygn. 32: 7 I 1683 „H. Martin Fischer gewesener feld Trompeter aus leithen 3 pulst zu grabe ward rein auf den Kirchhoff begraben 4 thl”); niewykluczone, że jest to ta sama osoba.

²⁷⁸ Zob. PL-WRk 281k: 13 VI 1665 „H. Wentzel Pflug felt Trompeter mit Jungfr. Helena Rosina H. Martini Fischers feldtrompeters eheleibl. Tochter”; zob. także PL-WRk 281e: 9 I 1667. Pflug zmarł prawdopodobnie w 1671 roku lub wcześniej, gdyż w listopadzie tego roku wdowa po nim wyszła powtórnie za mąż, zob. PL-WRk 281k: 16 XI 1671. Hartman Kämpffer Stadtpfeiffer występuje w źródłach 19 I 1660 (zob. PL-WRk 281k pod tą datą), Johannes Ehlichmann natomiast w latach 1661–1668 (zob. PL-WRk 281k: 7 VI 1661; PL-WRk 281e: 17 VIII 1661, 28 X 1663, 14 III 1668).

²⁷⁹ Zob. np. PL-WRk 281k: 6 VII 1674, 10 X 1684; PL-WRk 281g: 23 V 1675, 18 III 1678, 8 IV 1678, 15 IX 1679, 27 X 1680, 17 VII 1683, 25 III 1685, 8 II 1686, 11 II 1686, 5 V 1686, 23 VII 1693.

²⁸⁰ PL-WRk 281o: 11 IV 1678.

²⁸¹ PL-WRk 281g: 29 VII 1686 „Hans Caspar Hürte Stadtpfeiffer”; 29 VII 1693 „Augustin Thiel Konstpfeiffer”; 15 X 1699 „Augustin Thiel Stadtpfeifergesell”; 12 IV 1697 „Ernst Rigler burger und Kunstpfeifergesell”; 21 VIII 1697 „Frantz Brandiger Stadt Pfeiffer”; 6 I 1705 „Franz Brandiger Kunstpfeiffer”.

²⁸² Zob. przypis powyżej.

²⁸³ Zob. JungnitzV, s. 505: „Proventus ecclesiae huius: [...] Martinus Fischer tubicen et civis Namslaviensis de 50 tal. 3 tal. eodem termino [S. Georgii]”; PL-WRk II b. 37, fol. 71r: „Termino

W księgach metrykalnych pojawiają się także inni muzycy mieszkający na terenie miasta oraz okolic. Są wśród nich dudziarze (*bockpfeiffer*) – m.in. Albrecht Bogatsch, Matthaues Bandt, Hans Schramm, Hans Mönich, Georg Kynast²⁸⁴; jeden cymbalista – Georgius Bogatsch²⁸⁵, a także muzycy określane ogólnym terminem *spielman* lub *musikant*: Georg Band ze Starego Namysłowa oraz nieznanymi z nazwiska Peter²⁸⁶; zawód ten był stosunkowo często przekazywany następnym pokoleniom w rodzinie, co widać po powtarzających się nazwiskach. Osobną grupę stanowili muzycy wojskowi, grający na instrumentach dętych i perkusyjnych; w przeciwieństwie do innych przebadanych miejscowości, w namysłowskich źródłach bardzo rzadko pojawiają się określenia wskazujące na specjalizację danego muzyka²⁸⁷.

2.2.2.7. Sytuacja społeczno-wyznaniowa

Przed podpisaniem pokoju westfalskiego i wprowadzeniem nowej polityki wyznaniowej przez cesarza niemal wszyscy mieszkańcy Namysłowa i okolic byli ewangelikami. Kościoły katolickie były bardzo nieliczne i znajdowały się jedynie w tych miejscowościach, które były własnością wrocławskiego biskupa (np. w Michalicach [Michelsdorf]). Narzucanie nowego wyznania napotykało na opór społeczny; świadczą o tym relacje źródłowe dotyczące odwołań rady miejskiej w sprawie zmiany przynależności wyznaniowej kościoła parafialnego w 1654 roku, a także występujące w późniejszych latach spory dotyczące np. kwestii prowadzenia handlu i wyszynku w czasie, w którym odbywały się katolickie nabożeństwa²⁸⁸.

Zgodnie z nowymi zarządzeniami, ewangelicy nie mogli sprawować kultu ani w odebranych im kościołach, ani też – oficjalnie – w innych miejscach.

Bachanalium, Leopoldus Pichler Vrbus Musicus vulgò Kunstpfeiffer dictus, de sua domo in foro 32 gross”.

²⁸⁴ PL-WRk 281k: 17 XII 1665 „Albrecht Bogatsch ein bokpfeiffer”; 12 VI 1668: „Mathaeus Bandt sponsus bogpfeiffer”; 20 X 1668: „Hans Schram ein bockfeifer”; PL-WRk 281g: 28 VII 1675 „Hanß Mönich bockpfeiffer”; 12 XII 1698 „George Kynast bockpfeiffer”.

²⁸⁵ PL-WRk 281k: 3 VI 1669 „Georgius Bogatsch cimbalista”.

²⁸⁶ PL-WRk 281k: 7 II 1661 „George Band ein Spielman zur Altstadt”; PL-WRk 281o: 8 VI 1670 „ist beim Baltzer Scholtzen der Musikant Petter auff den polnischen kirchhoff begraben worden”.

²⁸⁷ Zob. np. PL-WRk 281k: 17 V 1665 „Martin Ludwig Beker drommenschläger unter h. Hauptman Henischs Compag. mit Jungfr. Anna Maria H. Adam Heymans Praedicantens nachgelassenen tochter”; 7 II 1685 „tit. herr Wenceslaus Fidler der Geburth aus Bohmen, des Grafl. Piccolomisch Rgts zu Pferdtkunstreicher herr Paucker, mit der Edlgebohrnen Jungfrauen Anna Magdalena, weyl. tit. herrn Johann von Becks auf Krikaw nachgebliebenen Jungfr. Tochter”.

²⁸⁸ Szerzej zob. np. GolińskiN, s. 154.

Brak zgody na administrację kościelną oznaczał także trudności natury zwyczajowej i prawnej; rejestracja urodzeń (chrztów), małżeństw i zgonów (pożrebów) odbywała się w badanych czasach jedynie w instytucjach kościelnych (parafiach), co w tej sytuacji oznaczało przymus korzystania z posługi kościelnej zatwierdzonej przez władze – czyli katolickiej.

Na przestrzeni pierwszych dwudziestu lat po rekatolizacji wolność wyznania dla ewangelików gwarantowana była m.in. na terytoriach księstwa brzeskiego i wołowskiego, a więc w stosunkowo niewielkiej odległości od Namysłowa. Pewnym rozwiązaniem dla ewangelików było więc uczęszczanie na nabożeństwa do okolicznych miejscowości nieobjętych rekatolizacją. Wywoływało to represje ze strony cesarskiego komendanta zamku i miasta, których zaprzestano dopiero po cesarskim zarządzeniu, wydanym w wyniku starań miejscowej ludności w maju 1663 roku; zgodnie z tym dokumentem namysłowianie mogli uczęszczać do luterańskiego kościoła w pobliskim Wojciechowie (Woitsdorf) pod warunkiem uzyskania zgody katolickiego proboszcza²⁸⁹. W przebadanych źródłach oraz literaturze przedmiotu trudno o informacje, jak wyglądała ta kwestia w latach późniejszych, zwłaszcza po roku 1675, kiedy po rekatolizacji księstwa brzeskiego wolność wyznania dla śląskich ewangelików ograniczona została właściwie tylko do miasta Wrocławia.

W pierwszych latach po przemianach wyznaniowych katolicy stanowili zdecydowaną mniejszość; niemal wszyscy pochodzili spoza Namysłowa i przybyli do miasta w celu podjęcia pracy w nowej administracji. Według autorów kronik miejskich, do rozprzestrzeniania się katolicyzmu wśród mieszkańców przyczyniały się małżeństwa napływowych pracowników z córkami miejscowych ewangelickich rodzin; jako przykład w jednym ze źródeł tego typu podany został organista Jacob Franke²⁹⁰. Z czasem proporcje między populacją obu wyznań zmieniały się, by w XVIII wieku dojść mniej więcej do równowagi liczebnej. Według akt wizytacji w 1667 roku w mieście było ponad stu katolików, dziesięć lat później zaś 451 w samym mieście oraz 382 w okolicznych miejscowościach²⁹¹. Według protokołów z wizytacji odbywanej w 1691 roku,

²⁸⁹ Zob. GolińskiN, s. 155–156. Szczegóły uzyskiwania tego typu zezwoleń i powszechności tych praktyk nie są znane; informacje o tych wydarzeniach przekazane zostały prawdopodobnie przez źródła dużo późniejsze.

²⁹⁰ Anonim, *Namslauer Chronik*, op. cit., rok 1655: „Wurde auch die Schule mit katholischen Schullehreren von Neiße aus besetzt. Es heiratheten auch mehrere evangelische Töchter, selbst Organist Frank war einer der Ersten; durch solche Heirathen nahmen nach und nach die Catholischen wieder zu”. Podobne spostrzeżenie zanotował W. Liebich, jednak bez podawania nazwisk, zob. LiebichN, s. 143.

²⁹¹ JungnitzV, s. 505: „Catholicorum in civitate ultra centum numerantur, ceterum valde pauci”. PL-WRk II b. 142, fol. 83r: „Parochiani Catholici in Civitate sunt 451. In Pagis Altstadt, Deutch [!], Polnch [!], et Windisch-Marchwiz, Elgot, Lankaw et suburbijis 382”.

katolicy mieli przewyższać liczebnie ewangelików w samym mieście; w okolicznych miejscowościach stanowili zaś zdecydowaną mniejszość. Autor tego dokumentu opisuje zresztą tamtejsze społeczeństwo jako zróżnicowane zarówno wyznaniowo, jak i etnicznie²⁹².

Zawarta w początkach XVIII wieku ugoda altransztadzka, przywracająca śląskim ewangelikom wolność wyznania, nie miała, jak się wydaje, przełomowych skutków dla namysłowskiej społeczności. W mieście nadal istniały jedynie kościoły katolickie; nie ma informacji na temat nabożeństw ewangelickich odprawianych w domach, lecz wobec podawanej w źródłach liczby ewangelików należy założyć, że miały one miejsce. W kronice skompilowanej przez pastora Liebicha w XIX wieku za moment zmiany polityki wyznaniowej jednoznacznie uznaje się dopiero zajęcie Śląska przez Prusy w 1740 roku; ugoda altransztadzka nie została tam w ogóle wspomniana²⁹³.

2.3. *URBS BREGA*

Brzeg, położony nad Odrą około czterdzieści kilometrów na południowy wschód od Wrocławia, już od czasów średniowiecza był stolicą odrębnego księstwa (łączonego niekiedy poprzez osobę władcy z innymi księstwami śląskimi – legnickim, wołowskim). W średniowieczu na terenie Brzegu powstał dwór książęcy, a następnie miasto lokacyjne. Pojawiły się pierwsze ośrodki władzy, administracji i kultu religijnego. W XIII wieku założono zamek, kościół zamkowy (przekształcony następnie w kolegiatę), kościół farny pw. św. Mikołaja, rynek i ratusz. W mieście działały także klasztory franciszkanów i dominikanów. Architektura tych ośrodków, ich przynależność polityczna i wyznaniowa, oddziaływanie na lokalną społeczność i znaczenie dla regionu w miarę upływu czasu ulegały znaczącym przemianom.

²⁹² PL-WRk II b. 37, fol. 82v: „Parochiani tandem universi Ecclesia(e) Nambslaviensis sunt intermixti, Catholicis Ha(e)retici, Germanis Poloni, Poloni pauciores sunt quam Germani, uti et Catholicis, saltem intra Vrbe(m), pauciores sunt Ha(e)retici. Catholici in Vrbe numerantur pra(e)-ter propter 685. Ha(e)retici 368. in pagis vero pauci Catholici, Ha(e)retici verò ultra Mille”.

²⁹³ LiebichN, s. 164.

2.3.1. Początki reformacji (XVI – pocz. XVII w.)

Wiek XVI był dla Brzegu intensywnym czasem rozwoju gospodarki i kultury, a także przemian wyznaniowych. Zamek został gruntownie przebudowany w stylu renesansowym i ufortyfikowany. W pracach prowadzonych od lat 40. XVI wieku brali udział architekci i budowniczowie pochodzący z północnych Włoch²⁹⁴. Rozwiązania architektoniczne charakterystyczne dla sztuki włoskiej były w brzeskim zamku bardzo widoczne, jednak ze względu na dostosowanie do wymagań zleceniodawców (książąt brzeskich) zamek zyskał oryginalny charakter²⁹⁵. Wzory te były także powielane w innych miejscach na Śląsku oraz w Europie północnej, dokąd powędrowali zatrudnieni w Brzegu architekci²⁹⁶. Szczegółowy opis renesansowego zamku wraz z odniesieniami do kontekstu artystycznego (sztuki włoskiej), ideowego (humanizmu) i politycznego (zwłaszcza relacji z dworami Habsburgów i Jagiellonów) zawarł w swojej publikacji Mieczysław Zlat²⁹⁷.

W tym okresie dokonały się w Brzegu także przemiany wyznaniowe, zakończone wprowadzeniem nowego, ewangelickiego porządku kościelnego w całym księstwie. Od lat 30. XVI wieku zarówno miasto, jak i całe księstwo stały się formalnie ewangeliczne. Istniejące w Brzegu kościoły zmieniły przynależność wyznaniową na luterańską (kościół miejski św. Mikołaja, kościół zamkowy w miejscu rozwiązanej kolegiaty) lub straciły swoją sakralną funkcję (kościół klasztorne). W 1534 roku książę Fryderyk II wprowadził zarządzenie, zgodnie z którym duchowieństwo miało przyjąć nowy katechizm i nowy sposób sprawowania kultu religijnego; niestosowanie się do tego rozkazu groziło wygnaniem. Poprzez utworzenie konsystorza sprawował on również władzę zwierzchnią nad kościołem ewangelickim w całym księstwie²⁹⁸.

Zarówno Fryderyk II, jak i jego syn Jerzy II byli żywo zainteresowani sprawami wyznaniowymi w księstwie. Zwoływali synody duchownych, na których dyskutowano o kwestiach spornych w zakresie nauczania prawd wiary i ce-

²⁹⁴ Mieczysław Zlat, *Zamek piastowski w Brzegu*, Opole: Instytut Śląski 1988, s. 23–24. Podanej tam informacji o istnieniu w Brzegu drukarni miejskiej już w 1580 r. i opublikowaniu w tejsze gramatyki włoskiej nie udało się potwierdzić.

²⁹⁵ Ibidem, s. 64–66.

²⁹⁶ M.in. w Rzeczypospolitej (Warszawa, Kraków), Brandenburgii (Berlin), Meklemburgii (Schwerin, Güstrow, Rostock), Czechach (Prościejów, Litomyśl), Szwecji (Sztokholm, Uppsala, Borgholm, Kalmar, Kexholm). Zob. ibidem, s. 24.

²⁹⁷ Ibidem, s. 21–66.

²⁹⁸ Władysław Dziewulski, *Brzeg 1247–1675*, w: *Brzeg: dzieje – gospodarka – kultura*, red. Władysław Dziewulski, Opole: Instytut Śląski 1975 [dalej jako: DziewulskiB], s. 50–54.

remonii kościelnych. Jerzy II wprowadził również ordynacje miejskie dotyczące życia religijnego (np. nakazy uczestniczenia w nabożeństwach). Mimo otwartego sprzyjania reformacji obaj książęta utrzymywali przyjazne stosunki z kolejnymi biskupami wrocławskimi²⁹⁹.

Po rozwiązaniu kapituły kolegiackiej dotychczasowy kościół kolegiacki stał się ewangelickim kościołem zamkowym. O kulturze muzycznej pielęgnowanej w murach tego kościoła w XVI wieku niewiele wiadomo, choć można się domyślać, że ze względu na powiązania z dworem książęcym muzyczna oprawa liturgii – tak przed, jak i po reformacji – była tam na wysokim poziomie. Według XVII-wiecznej kroniki w 1532 roku zbudowano w kościele (pełniącym jeszcze wówczas funkcję kolegiaty) nowe, bogato zdobione organy³⁰⁰.

Szkołę kolegiacką w wyniku reformacji przejęło miasto; decyzją księcia pozostawiono jednak przy niej część dawnych dochodów kolegiackich na uposażenia nauczycieli. W 1564 roku rozpoczęto budowę szkoły wyższej rangi – gimnazjum, na wzór placówki działającej w Złotorzy (Goldberg); finansował ją książę oraz rada miejska³⁰¹. Brzeskie Gymnasium Illustre działało od 1569 roku; w swoich początkach liczyło 6 nauczycieli i ponad 450 uczniów. Program nauczania obejmował naukę łaciny, greki, języka hebrajskiego, teologii, filozofii, sztuk wyzwolonych i podstaw prawa³⁰². Szkoła ta dość szybko stała się znaczącym ośrodkiem edukacji i kultury w regionie. Wśród uczniów placówki byli nie tylko młodzi ludzie z terenów księstwa, ale także spoza jego granic – z dalszych części Śląska, z Rzeczypospolitej, a nawet z bardziej odległych terytoriów³⁰³.

Książę przekazał na rzecz gimnazjum obszerny księgozbiór kolegiaty oraz swoją bibliotekę, liczącą wówczas ponad 50 woluminów. Zachowany księgozbiór muzyczny szkoły z przełomu XVI i XVII wieku świadczy o wysokim poziomie wykonywanej tam muzyki; zagadnienie to wymaga z pewnością dalszych badań³⁰⁴. Gimnazjum miało również wpływ na życie kulturalne miasta, choćby poprzez organizowanie szkolnych uroczystości, w których uczestniczyły zarówno władze, jak i mieszkańcy. Elementem tych świąt była także mu-

²⁹⁹ Ibidem, s. 50–57.

³⁰⁰ Friedrich Lucae, *Schlesiens curieuse Denckwürdigkeiten...*, op. cit., t. 2, s. 1373. Zob. WrzecionoT, s. 91.

³⁰¹ DziewulskiB, s. 133.

³⁰² Ibidem, s. 133.

³⁰³ Ibidem, s. 134.

³⁰⁴ Zob. przypis 357.

zyka oraz spektakle teatralne³⁰⁵. Uczniowie byli ponadto zatrudniani do oprawy muzycznej nabożeństw w kościele zamkowym i miejskim³⁰⁶.

Ze względu na wpływy, jakie zyskiwały poglądy Lutra wśród mieszkańców miasta, w brzeskim kościele pw. św. Mikołaja głoszono nauki luterzańskie jeszcze przed oficjalnym wprowadzeniem tego wyznania jako obowiązujące w księstwie. W latach 20. XVI wieku pojawił się w Brzegu pierwszy pastor – były franciszkanin z Wrocławia, Jan Troppauer. Nabożeństwa zaczęto odprawiać w języku niemieckim, a w 1526 roku trzech duchownych zawarło związku małżeńskie. Kilkadziesiąt lat później patronat nad kościołem przejął książę legnicko-brzeski Jerzy II, a następnie przekazał go magistratowi miejskiemu³⁰⁷. Na temat kultury muzycznej w kościele św. Mikołaja w tym czasie w literaturze przedmiotu pojawiają się jedynie bardzo ogólne wzmianki, bez odwołań źródłowych³⁰⁸. Ze względu na rosnące wpływy reformacji w mieście przestały funkcjonować zakony: franciszkanie opuścili swój klasztor w 1527 roku, a dziesięć lat później decyzją księcia rozwiązano klasztor dominikanów³⁰⁹.

Muzycy miejscy niewątpliwie działali w XVI-wiecznym Brzegu, ze względu na stan zachowania źródeł nie mamy jednak bliższych informacji o konkretnych osobach wykonujących ten zawód. Rada miejska zatrudniała podobno w drugiej połowie XVI wieku zespół dziesięciu muzyków³¹⁰. Wzmianki o istnieniu w mieście trzech sal tanecznych (dwóch w ratuszu – wielkiej i małej, oraz trzeciej – nad ławami chlebowymi, gdzie bawili się mniej zamożni mieszkańcy) również sugerują obecność muzyków miejskich³¹¹.

³⁰⁵ Zob. DziewulskiB, s. 128–130.

³⁰⁶ Zob. np. Klaus Wolfgang Niemöller, *Untersuchungen zu Musikpflege und Musikunterricht an den deutschen Lateinschulen vom ausgehenden Mittelalter bis um 1600*, Regensburg: Gustav Bosse Verlag 1969 (*Kölner Beiträge zur Musikforschung*, 54), s. 21. Wśród kościelnego repertuaru miały się znajdować m.in. trzygłosowe utwory z kancjonału Valentina Trillera, zob. ibidem.

³⁰⁷ W literaturze przedmiotu podawane są różne informacje dotyczące dat i okoliczności przejmowania praw patronackich nad kościołem, zob. np. DziewulskiB, s. 52; WrzeczonoT, s. 110; EhrhardtP2, s. 88.

³⁰⁸ „W roku 1550 kantor kościoła parafialnego utworzył chór śpiewaczy, którego członków zwano «rekordantami». W tym oraz poprzednim roku przywędrowało do Brzegu wielu ubogich uczniów, przeważnie z Polski, których zatrudniano w kościele jako muzykantów i śpiewaków w czasie nabożeństw i pogrzebów. Pozwolono im co niedzielę śpiewać w domach mieszczkańskich i otrzymywać za to datki pieniężne”, DziewulskiB, s. 127.

³⁰⁹ Ibidem, s. 52.

³¹⁰ Ibidem, s. 131. Informacja ta została zaczerpnięta najprawdopodobniej z opisu uroczystości otwarcia gimnazjum, zamieszczonego w XIX-wiecznym opracowaniu historii miasta: „Hierauf kam der Stadt- und Kunstpfeiffer mit 10 Instrumentalmusikanten”, SchönwälderO, s. 336.

³¹¹ DziewulskiB, s. 131.

W sferze domysłów pozostaje wpływ na kulturę muzyczną miasta przebywających w nim artystów i rzemieślników włoskich, zatrudnianych przez Fryderyka II i Jerzego II, a także przybyłych z sąsiednich krajów uczniów brzeskiego gimnazjum. Zarówno jedni, jak i drudzy mogli przyczynić się do przepływu repertuaru muzycznego między ich ojczyznę a Brzegiem. Brak możliwości rejestracji śladów tej kultury – inaczej niż w przypadku sztuk plastycznych – znacząco utrudnia badanie tych zagadnień.

2.3.2. Czasy ostatnich Piastów (1609–1675)

Pierwsza połowa XVII wieku w Brzegu, podobnie jak i na całym terytorium Śląska, to przede wszystkim czas wyniszczającej wojny trzydziestoletniej. Co prawda ani zamek, ani budynki w mieście nie ucierpiały w większym stopniu w wyniku działań zbrojnych, jednak zarówno wojna, jak i nawiedzające miasto w tej epoce klęski naturalne przyczyniły się do niemałych strat ludnościowych i gospodarczych.

W tym czasie uległy również zmianie stosunki wyznaniowe w Brzegu. Od 1613 roku książęta brzescy byli wyznania kalwińskiego. Ich śladem poszli także miejscy arystokraci i reprezentanci elit intelektualnych, m.in. niektórzy nauczyciele Gimnazjum Illustre. Mieszkańcy miasta – w tym rada miejska – pozostali w przeważającej części luteranami. W związku z działaniami wojennymi przez pewien czas w Brzegu stacjonowały wojska cesarskie, składające się z kolei głównie z katolików.

Panowanie dwóch ostatnich pokoleń Piastów w Brzegu (Jerzego III, jego brata Chrystiana i bratanka Jerzego Wilhelma) było czasem odbudowy gospodarki i prób powrotu do świetności miasta jako ośrodka kultury i edukacji. W rezultacie ustaleń pokoju westfalskiego i wynikłej z nich rekatolizacji Śląska księstwo brzeskie stało się jednym z nielicznych terytoriów, gdzie ewangelicy cieszyli się wolnością wyznania.

2.3.2.1. Zamek

W 1609 roku samodzielne rządy w Brzegu objął książę Jan Chrystian z dynastii Piastów. Księstwo brzeskie było wówczas rządzone wspólnie z księstwem legnickim, lecz już trzy lata później ponownie zostało ono odeń oddzielone; legnickie przypadło młodszemu bratu Jana Chrystiana, Jerzemu Rudolfowi³¹². Czasy rządów Jana Chrystiana przypadły na pierwszy etap wojny trzydziestoletniej; działania wojenne niejednokrotnie zmuszały rodzinę książęcą do opuszczenia

³¹² Zob. np. Krzysztof R. Prokop, hasło: *Jerzy Rudolf*, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. Stanisław Szczur, Krzysztof Ożóg, Kraków: Wydawnictwo Literackie 1999, s. 543–547.

Brzegu, zarówno z powodu zagrożenia, jak i działań politycznych związanych z tworzeniem związku protestanckich książąt śląskich (niemal cały rok 1621 Jan Chrystian spędził we Frankfurcie nad Odrą, a w latach 30. przebywał często w Rzeczypospolitej i Prusach Książęcych). W przeciwieństwie do młodszego brata, Jerzego Rudolfa, nie był on szczególnie znany z mecenatu kulturalnego, choć wiadomo, że wspierał działające w Brzegu gimnazjum³¹³.

Po śmierci Jana Chrystiana w 1639 roku władzę w księstwie brzeskim przejął jego najstarszy syn Jerzy III, wraz ze swoimi młodszymi braćmi, Ludwikiem IV i Chrystianem. Po bezpotomnej śmierci stryja, Jerzego Rudolfa, trzech bracia otrzymali także księstwo legnickie, a w 1654 roku dokonali podziału terytoriów między siebie. Księstwo brzeskie przypadło Jerzemu III, który rządził w nim aż do śmierci w roku 1664. Wówczas najmłodszy z braci, Chrystian, ponownie zjednoczył całość terytoriów podzielonych dziesięć lat wcześniej (własne księstwo wołowskie oraz pozostałe po zmarłych braciach księstwa brzeskie i legnickie).

Czasy rządów przedostatniego pokolenia Piastów legnicko-brzeskich przypadły na ostatni etap wojny trzydziestoletniej, kończącej ją pokój westfalski (1648) i próby odbudowy po wyniszczającej wojnie, w nowej sytuacji politycznej i wyznaniowej. Jerzy III, kalwinista ożeniony z luteranką, pozwalał na osiedlanie się w księstwie osobom wygnanym z terytoriów ościennych z powodów religijnych, m.in. przybyłym z Rzeczypospolitej arianom.

Po zakończeniu wojny władcy księstwa starali się o przywrócenie jego świetności. Prowadzono prace budowlane na zamku i w mieście³¹⁴, dbano także o rozwój gospodarki i kultury. Zarówno Jerzy III, jak i Chrystian uprawiali mecenat artystyczny, zatrudniając m.in. malarzy, poetów i muzyków. Najbardziej znanym spośród malarzy był pochodzący z Czech Ezechiel Paritius, zatrudniony przez Jerzego III najprawdopodobniej w 1654 roku i działający w Brzegu aż do śmierci w roku 1671³¹⁵. Przed przybyciem do Brzegu pracował on przez kilka lat we Wrocławiu, a w latach 40. XVII w. był zatrudniony przez marszałka dworu królewskiego w Warszawie, Adama Kazanowskiego. Oprócz niego w źródłach brzeskich z tego czasu występuje jeszcze kilku malarzy, ich związki z dworem nie są jednak potwierdzone³¹⁶. Literacką i muzyczną działalność

³¹³ DziewulskiB, s. 136–137.

³¹⁴ Krzysztof R. Prokop, hasło: *Jerzy III*, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, op. cit., s. 550–551.

³¹⁵ Szerzej nt. tej postaci zob. np. Adam Więcek, *Ezechiel Paritius – nadworny malarz Piastów śląskich*, „Biuletyn Historii Sztuki” 24 (1962), nr 3/4, s. 410–417; Aleksander Rombowski, *Malarz Ezechiel Paritius. Nowe fakty i nowe wątpliwości*, „Opolski Rocznik Muzealny” 2 (1966), s. 371–375.

³¹⁶ Np. Friedrich Bielitzer (fl. 1655), Johann Reusse (fl. 1656–1667, zm. 1667; jego córka Susanna wyszła za mąż za lutnika Johanna Neubartha 31 I 1673), Jacob Fischer (fl. 1665–1668),

prowadził przebywający na dworze w Brzegu od 1634 roku Wenzel Scherffer von Scherffenstein, pełniący funkcję ksiązęcego poety i organisty kościoła zamkowego. Był on autorem dzieł literackich, przekładów poezji (m.in. z języka polskiego na niemiecki), a także kompozytorem. Żył w czasie panowania kolejnych brzeskich książąt; działał na ich dworach czterdzieści lat, aż do śmierci w sierpniu 1674 roku³¹⁷. W brzeskich księgach metrykalnych odnaleźć można wzmianki dotyczące jego powiązań rodzinnych i społecznych³¹⁸. Na dworze Jerzego III i Chrystiana zatrudnieni byli prawdopodobnie liczni muzycy, choć w świetle dostępnych źródeł nie da się ustalić pełnej listy ich nazwisk, a nawet orientacyjnej liczby osób tworzących zespół ksiązęcy³¹⁹. W księgach metrykalnych kościoła zamkowego pojawia się kilka osób określonych jako *hoff Trompeter, fürstl. Trompeter, hoff Musicus*³²⁰; można przypuszczać, że byli to muzycy-

Johann Peter Feiden (fl. 1665–1667), Johann Schade (fl. 1666–1682, zm. 1682), Friedrich Hoffmann (zm. 1675, jego córka Hedwig wyszła za mąż za muzyka Johanna Geорга Stanleya 4 X 1667). Dane na podstawie brzeskich ksiąg metrykalnych.

³¹⁷ Zob. m.in. Christian-Erdmann Schott, hasło: *Scherffer von Scherffenstein, Wenzel*, w: SML, s. 657; Michael Schilling, *Vorwort* [do: *Wenzel Scherffer von Scherffenstein. Beiträge zu seinem Werk*], „Daphnis. Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur und Kultur der Frühen Neuzeit (1400–1750)” 30 (2001), s. 387–390, literatura tamże.

³¹⁸ Odnotowano w nich m.in. pogrzeby jego teścia i teściowej (APO 1237, seria 4, sygn. 31 [Księga pogrzebów 1622–1674], pod datami: 8 IV 1642, 22 VIII 1642), a także śluby jego dwóch córek: starszej Susanny z nauczycielem Gymnasium Illustre (PL-WRk 377b: 21 XI 1662) oraz młodszej Barbary z rajcą z Głogowa (APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: *Dominica Quasimodogeniti* 1687). Scherffer był ponadto ojcem chrzestnym kilkorga dzieci, zob. np. APO 1237, seria 1: Akta urodzeń – chrztów, sygn. 3 [Księga chrztów 1640–1670]: 23 II 1654, 18 X 1659; PL-WRk 377a: 28 IV 1668, 20 VI 1670.

³¹⁹ O tym, że nie jest to tylko kłopot dzisiejszych badaczy, świadczyć może zdanie zawarte w wykazie personelu zatrudnionego na dworze ksiązęcym w 1660 roku (w którym poszczególnym urzędom przypisana jest konkretna liczba osób): „Wie viel Trompeter und Musicanten gewesen weiß man (e)ß genawe nicht”, APO 1242, sygn. 1116 [Wykaz osób dworu ksiązęcego i zaopatrzenie dla kuchni ksiązęcej], s. 3.

³²⁰ Byli to m.in.: Georg Reyel (PL-WRk 377a: 30 XI 1674 „H. George Reyel furstl. Trompeter”), Johann Groß (PL-WRk 377a: 3 I 1655 „H. Johann Groß furstl. hoff undt feldttrompeter”; 20 VI 1656 „H. Joh: Groß, furstl. hoff undt feldtrompeter”), Caspar Treuße (PL-WRk 377a: 20 VI 1656 „H. Caspar Treuße furstl. hoff-Trompeter”, 26 III 1657 „H. Caspar Trauße hoff undt feldtrompeter”, 12 V 1659 „H. Caspar Treuße furstl. Trompeter”, 15 II 1662 „H. Caspar Treuße Trompeter”, 6 VIII 1664 „H. Caspar Treuse Trompeter”), jego syn Johann Heinrich Treuße (PL-WRk 377b: 14 X 1664 „herr Johann Heinrich Treuse furstl. briegl: hoff und feldt trompeter, hern Caspar Treuses auch hoff und feld trompeters Sohn”), Johann Heinrich Herrenhoff (PL-WRk 377a: 12 V 1659 „H. Joh: Heinrich Herrenhoff, furstl. Trompeter”, 15 II 1662 „H. Joh: Heinrich Herrenhoff Trompeter”, 6 VIII 1664 „H. Joh. Heinrich Herrenhoff hoff trompeter”; PL-WRk 377b: 18 XI 1659 „herr Hanns Heinrich Hernhoff furstl: Briegs: hoff undt feldtrompeter”), Heinrich Hoffmann (PL-WRk 377a: 15 X 1665 „H. Heinrich Hoffmann furstl. Hoff Musicus”;

-instrumentaliści, choć terminy te są na tyle ogólne, że nie da się jednoznacznie ustalić ich specjalności³²¹. Szerzej znani, ze względu na utwory wydane drukiem, są dwaj muzycy zatrudnieni na dworze Jerzego III i Chrystiana: lutnista Esaias Reusner oraz autor opracowań jego utworów, Johann Georg Stanley. Na temat Reusnera, lutnisty i kompozytora, istnieje już dość obszerna literatura przedmiotu³²². Brzeskie księgi metrykalne poświadczają jego aktywność w latach 1668–1671 (w tym chrzest jego syna Christiana Siegmunda 6 października 1669 roku³²³), choć wiadomo skądinąd, że czas jego zatrudnienia na dworze książęcym był znacznie dłuższy. Z kolei Johann Georg Stanley znany jest w literaturze tylko z jednego druku – aranżacji utworów Reusnera na zespół instrumentalny³²⁴. Brzeskie księgi metrykalne dostarczają dodatkowych informacji na temat jego powiązań rodzinnych. Był on synem Johanna Stanleya (pocho-

23 II 1666 „H. Heinrich Hoffmann Musicus”, 15 IX 1667 „H. Heinrich Hoffmann hoff Musicus”, 21 IX 1667 „H. Heinrich Hoffmann Hoff-Musicus”, 11 X 1670 „H. Heinrich Hoffman Musicus”, 26 IV 1671 „H. Heinrich Hoffmann Musicus”), Johann Mergner (PL-WRk 377a: 21 IX 1667 „H. Joh. Mergener hoff Musicus”), Martin Ullman (PL-WRk 377a: 3 I 1669 „H. Martin Ullman furstl. Trompeter”), Thomas Kottnitz (PL-WRk 377b: 28 VIII 1668 „H. Thomas Kottnitz furstl. hoff- undt feldt-Trompeter”; PL-WRk 377a: 9 V 1669 „H. Thomas Kottnitzen hoff und feldtrompeter”), 13 XI 1670 „H. Thom: Kottnitz hoff undt feldtrompeter”, 19 V 1671 „H. Thom: Kottwitz [!] Trompeter”, 12 II 1672 „H. Thomas Kottnitz Trompeter”, 7 II 1674 „H. Thomas Kottnitzin hoff undt Feldtrompeter”).

³²¹ Terminologia stosowana wobec muzyków nie zawsze odzwierciedlała w pełni ich zadania i umiejętności; w źródłach (i dotyczącej ich literaturze) odnaleźć można liczne przykłady świadczące o tym, że muzycy określani jako *Trompeter* czy *Stadtpeifer* grali nie tylko na instrumentach dętych, lecz także strunowych; podobnie np. śpiewacy mogli także wykonywać muzykę instrumentalną. Szerzej zob. np. Hubert Unverricht, *Die Beteiligung von instrumentalisten in der Hofkapelle der Liegnitzer Piasten im 16. und anfang des 17. Jahrhundert*, w: idem, *De Musica in Silesia. Zbiór artykułów*, red. Piotr Tarlinski, Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego 2007, s. 143–152.

³²² Zob. Lothar Hoffmann-Erbrecht, hasło: *Reusner*, w: SML, s. 612–613; Grzegorz Joachimiak, *An unknown source concerning Esaias Reusner Junior from the Music Collection Department of Wrocław University Library*, „Interdisciplinary Studies in Musicology” 11 (2012), s. 83–102; literatura tamże.

³²³ PL-WRk 377a: „1669 den 6 Octobr: H. Esaias Reußnern Lautenist, M. Maria Böhmin, Inf. Christian Siegmundt, Pathen: Ihr Durchl: Durchl: der Hertzog, und die Hertzogin; H.M. David Camerarius, H. Joh. Kunitz [?] Hoff-Apotecker, H. Christoff Brettschneider Muntzwardeyer, fr. Cammerrhattin, fr. D. Buckischin gebor: Wohlfahrtin, Jungfr. Anna Margretha [!] Martinin, H. Joh: Winkler, Cammerschreiber”.

³²⁴ Esaias Reusner, *Musicalische Taffel-Erlustigung bestehend in allerhand Paduanen, Allemanden, Couranten, Sarabanden, Gavotten, Balletten und Gigen [...] auf die Laute gesetzt [...] in 4. Stimmen gebracht, also das dieselben nach frantzösischer Art auf Violen füglich können gebraucht werden. Durch Johan Georg Stanley*, Brieg: [Christoph Tschorn] 1668 (RISM A/I: R 1217). Zob. Robert Eitner, *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon der Musiker und Musikgelehrten*

dzącego z Wysp Brytyjskich muzyka, działającego m.in. na dworach w Kopenhadze, Berlinie, Kassel i Mitawie)³²⁵, w 1667 roku ożenił się z Hedwigą, córką malarza brzeskiego Friedricha Hoffmanna³²⁶. Johann Georg Stanley przebywał w Brzegu przynajmniej do 1671 roku, tam też urodziły się jego córki: Christiana Louise (ur. 1668), Louise Charlotte (ur. 1670) i Anna Christina (ur. 1671)³²⁷. Być może również on, podobnie jak Reusner, wyjechał z Brzegu po śmierci księcia Chrystiana; jego wcześniejsza i późniejsza działalność nie jest dotychczas znana. Świadectwem mecenatu muzycznego książąt brzeskich są również dedykowane im utwory kompozytorów spoza Brzegu, m.in. oleśnickiego organisty Johanna Kessela³²⁸ i wrocławskiego organisty Tobiasa Zeutschnera³²⁹.

der christlichen Zeitrechnung bis zur Mitte des neunzehnten Jahrhunderts, t. 9, Leipzig: Breitkopf & Härtel 1903, s. 254; Grzegorz Joachimiak, *An unknown source...*, op. cit., s. 97.

³²⁵ Zob. Robert Eitner, *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon...*, op. cit., t. 9, s. 254 (Stanley, John I). Informacja o kurlandzkiej działalności Stanleya ojca, jak również o pokrewieństwie między nimi (nieznana dotychczas literaturze przedmiotu), pochodzi z cytowanej poniżej metryki ślubu Stanleya syna, zob. przypis 326.

³²⁶ APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: 1667, *Dominica XVI post Trinitatis* „Der Ehrenveste, wolbenampte und Kunstreiche Herr Johann Stanley, furstl. Lignische Brigischer und Wohlausischer hoff Musicus: weyland Herren Johann Stanleyns gewesenenen furstlichen Capelmeisters zur Mytau in Curland hinterlassener Eheleiblicher Sohn: nimmet zur Ehe Ehr und Tugendsame Jungfraw Hedwig: des Ehrengachten und Kunstreichen herren Friedrich Hoffmannes, Mahlers und burgers alhier, Eheleibliche Tochter”. PL-WRk 377b: 4 X 1667 „herr Johann George Stanley furstl. hoff-Musicus alhier, ein Junggeselle, weylandt herrn Johann Stanleins gewesenener furstl. Capelmeisters zur Mytau in Curlandt hinterlassener Eheleiblicher Sohn, und Jungfer Hedwig, hern Friedrich Hoffmans burgers undt Mahlers Eheleibliche Tochter”.

³²⁷ PL-WRk 377a: 16 IX 1668 „H. Joh: George Stanley furstl. Hoff-Musicus, M. Hedwig Hoffmannin, Inf. Christiana Louise, Pathen: Ihr Durchl: der Hertzog und die Hertzogin, Ihr gnad. Baron von Lillgenaw, fr. Hoffmeisterin Sebottendorffin, fr. Ursinin Hoffpredigerin, fr. Brigitta Hoffmannin, fr. Friedrich Springerin barbierin, Jungfr. Martiniussin, Jungfr. Tschernigin, H. Stiftsverwalter, H. Joh: Kunitz hoff-Apotecker”; 8 V 1670 „H. Joh: George Stanley hoff Musicus, M. Hedwig Hoffmannin, Inf. Louise Charlotte, Pathen: Ihr Durchl: der furstl: Printz, und die furstl. Princessin. H. Stiftsverwalter, H. Kunitz hoff Apotecker, H. Tscherningt Kupperstecker, fr. Jonas Thinelin, fr. Theod: Gleissenbergin, fr. Brigitta Hoffmannin”; 28 VIII 1671 „H. Joh: George Stanley Musicus, M. Hedwig Hoffmannin, Inf. Anna Christina, Path: H. Johnas Thinel Proviantm., H. Theodorus Gleissenberg, H. Joh: Hermann, fr. Amelia Wildin, fr. Maria Reisigin Lauttenistin, fr. Rosina Tschernigin”.

³²⁸ Johann Kessel, *Lob brüderlicher Einigkeit dess 133. Psalms so dem [...] Fürsten [...] George, Hertzogen in Schlesien zur Liegnitz und Brieg [...] wie auch denen [...] Fürsten [...] Ludwig und [...] Christian, Hertzogen in Schlesien zur Liegnitz, Brieg und Wohlau etc. in 3. Vocal. und Instrumental. und zusammen lautende in 9. Stimmen [...] übergeben worden*, [Brieg: Christoph Tschorn 1663]; zob. także Grzegorz Joachimiak, *An unknown source...*, op. cit., s. 99.

³²⁹ Zeutschner skomponował m.in. utwór żałobny pamięci Zofii Katarzyny, żony Jerzego III (zm. 1659); został on opublikowany we wrocławskiej drukarni Gottfrieda Gründera (zob. *Threnodia oder Briegische Trauer-Klage über dem seligsten Hintrit der [...] Fürstin [...] Sophiae Ca-*

Po śmierci księcia Chrystiana w 1672 roku, decyzją ustanowioną jeszcze za jego życia, regencję w księstwach przejęła wdowa po nim, Ludwika anhalcka, do czasu osiągnięcia pełnoletności przez syna, Jerzego Wilhelma (ur. 1660). Księżna regentka nie miała zbyt dobrej opinii wśród historyków³³⁰, a chyba także i wśród sobie współczesnych, skoro stany brzeskie wszczęły starania o skrócenie czasu jej regencji i uznanie Jerzego Wilhelma za zdolnego do sprawowania samodzielnych rządów jak najwcześniej. W literaturze za powód tych starań uznawane są obawy dotyczące ewentualnej zmiany wyznania przez księżną na katolicyzm, związane ze skandalem, jaki wywołał potajemny ślub jej najstarszej córki Karoliny³³¹. Hipotezę o konwersji Karoliny w 1672 roku w celu zawarcia małżeństwa z katolikiem (co miało wywołać skandal dyplomatyczny i w konsekwencji starania o przyspieszenie przejęcia władzy przez księcia Jerzego Wilhelma z powodu obaw o konwersję jego matki regentki) należy jednak w świetle dostępnych źródeł odrzucić. Fryderyk holsztyński, z którym Karolina istotnie zawarła potajemny ślub w 1672 roku, a oficjalny (za zgodą cesarza) rok później, był najprawdopodobniej wyznania luteranckiego³³²; konwersji na katolicyzm dokonał dopiero jego syn z małżeństwa z Karoliną, Leopold, urodzony w roku 1674³³³. Chrzt Leopolda w styczniu tego roku odbył się w kościele zamkowym w Brzegu w obrzędku kalwińskim³³⁴. Karo-

tharinae [...] bey dero [...] Leich-Conduct [...] in Brieg den 29. Octobris dess 1659 Jahres, Breslau: Gottfried Gründer 1659). Ponadto w Brzegu ukazały się inne jego utwory (*Parodia über des Artaxerxes Sängler-Chor...* [ok. 1663]; *Musicalischer Hauss-Andacht* [t. 1: 1667, t. 2: 1670]; *Als George von Schöbel...* [1670]), lecz ich bezpośrednie związki z dworem książęcym nie są poświadczane.

³³⁰ Zob. np. DziewulskiB, s. 70–71; ConradsS, s. 81.

³³¹ Zob. ConradsS, s. 81, przypis 15; Krzysztof R. Prokop, hasło: *Karolina (1652–1707)*, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, op. cit., s. 568; Karl Friedrich Schönwälder, Johann Julius Guttman, *Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Brieg*, Breslau: Robert Nischkowsky 1869 [dalej jako: Schönwälder-GuttmanG], s. 193.

³³² ConradsS, s. 81.

³³³ „Er [Friedrich von Schleswig-Holstein-Sonderburg-Wiesenburg] starb 1724 und sein Prinz Leopold folgte ihm. Er war gebohren 1674. wurde Römischkatholisch, und zum Recompens dafür keiserlicher Geheimer Raht [!] und Ritter des güldenen Vliesses”, August Benedict Michaelis, *Einleitung zu einer vollständigen Geschichte der Chur- und Fürstlichen Häuser in Teutschland. Zweiter Theil*, Lemgo: Meyerschen Buchhandlung 1760, s. 586.

³³⁴ PL-WRk 377a: 12/18 I 1674 „1674 den 12 Januarij früh ¼ auf 8. Uhr, Ist dem Durchlauchtigen fursten undt Herren, Herren Friedrich Erben zu Norwegen, Hertzoge zu Schleswig Holstein, Stormarn undt der ditmarfen, Grafen zu Oldenburg undt Delunzenhorst, der Rom. Kayl. auch zu hungar und bohheimb Konigl. Mays. Behalten Obristen zu Ros undt der Durchlauchtigen Princessin, Princessin Charlotte, gebohrner hertzogin in Schlesien zur Liegnitz, Brieg undt Wohlaw. Ein Junger Printz gebohren undt den 18 dis aufm furstl. Schlosse alhiero mit verrichtung von H. Christian Pauli furstl. hoffpredigern, undt Superintendent einer Tauff-

lina przeszła na katolicyzm, ale dokonało się to w roku 1687 we Wrocławiu, długo po śmierci jej brata i matki, oraz po separacji z mężem³³⁵.

Starania Jerzego Wilhelma o przejęcie samodzielnych rządów zwieńczone zostały jego podróżą do Wiednia na początku roku 1675, w celu złożenia hołdu lennego z przejmowanych terytoriów. Po powrocie został on oficjalnie uznany przez poddanych najpierw w Brzegu, a następnie w Legnicy (Liegnitz). Jego rządy nie trwały jednak długo, ponieważ w listopadzie 1675 roku, po krótkiej chorobie, zmarł on na zamku w Brzegu. Uroczystości żałobne odbyły się na początku 1676 roku – zarówno w Brzegu, jak i w Legnicy, gdzie książe został pochowany. Należące do Jerzego Wilhelma terytoria po jego bezpotomnej śmierci przeszły pod bezpośrednie zwierzchnictwo cesarza, co wiązało się nie tylko z przemianami administracyjnymi i politycznymi, ale także wyznaniowymi w obrębie obydwu księstw. Księżna Ludwika przeniosła się po śmierci syna do Oławy, wyznaczonej jej jako oprawa wdowia; tam też przebywała do końca życia (1680).

O kulturze muzycznej brzeskiego dworu książęcego w czasach regencji Ludwika anhalckiej oraz krótkiego panowania Jerzego Wilhelma wiadomo bardzo niewiele. W brzeskich księgach metrykalnych z lat 1672–1675 nie występują wzmianki dotyczące dworskich muzyków; powodem tego stanu rzeczy może być nie tyle brak muzyków na dworze, ile stan zachowania źródeł³³⁶ oraz stosunkowo niewielki zakres czasowy³³⁷. Jest jednak prawdopodobne, że liczba muzyków istotnie zmniejszyła się po śmierci księcia Chrystiana, a część z nich opuściła Brzeg w poszukiwaniu nowego miejsca zatrudnienia. Był to m.in. przypadek lutnisty Esaiasa Reusnera, który pod koniec 1672 roku przeniósł się do Lipska, a w kolejnym roku – do Berlina³³⁸. Świadectwem kultury muzycznej Brzegu w tym czasie są druki zawierające utwory okolicznościowe związane z ważnymi wydarzeniami w życiu dworu³³⁹.

-Sermon, getauffet, undt Leopoldus genannt worden. Bey selbiger haben zu Pathen undt Taufzeugen gestanden: [brak wpisów]”.

³³⁵ Zob. s. 121.

³³⁶ Nie zachowała się księga chrztów parafii ewangelickiej za lata 1671–1686 oraz księga pogrzebów kościoła zamkowego przed rokiem 1680.

³³⁷ W przypadku analizy źródeł dokumentujących chrzty, śluby i pogrzeby okres trzech lat może być mało miarodajny dla pełnego obrazu danej grupy zawodowej funkcjonującej na danym terenie, zwłaszcza jeśli jest ona mało liczna.

³³⁸ Grzegorz Joachimiak, *An unknown source...*, op. cit., s. 97–98.

³³⁹ Zob. np. utwór na powitanie księcia Jerzego Wilhelma powracającego z Wiednia: *Als Der Durchlauchtige Fürst und Herr, Herr George Wilhelm, Hertzog in Schlesien, zur Liegnitz, Brieg und Wohlau Nach Glückhich geendigter Reise Von Kayserlichem Hofe Wieder In Dero Residentz-Stadt Brieg angelanget* [...], Brieg: Johann Christoph Jacob [1675] (RISM A/I: AN 96).

2.3.2.2. Kościół zamkowy

Po konwersji książąt brzeskich z luteranizmu na kalwinizm w 1613 roku zmieniła się przynależność wyznaniowa kościoła zamkowego. Oprócz rodziny książęcej i pracowników dworu, w nabożeństwach obrządku reformowanego brali też zapewne udział profesorowie Gymnasium Illustre, wśród których było wielu kalwinistów. Kwestia użytkowania tej świątyni na przestrzeni pierwszej połowy XVII wieku – i ewentualnego dzielenia jej między społecznościami różnych wyznań – w świetle dostępnej literatury przedmiotu pozostaje jednak dość niejasna. Według Władysława Dziewulskiego, w czasie wojny trzydziestoletniej oraz tuż przed nią, ze względu na silne nastroje antykalwińskie, nabożeństwa dla wiernych tego wyznania musiały często odbywać się w ukryciu³⁴⁰. Marcin Wrzeciono podaje natomiast, że na mocy tzw. *simultaneum* kościół ten służył również jako luterkański kościół parafialny³⁴¹; trudno jednak pogodzić tę informację z inną, podawaną przez tego samego autora, zgodnie z którą żona Jerzego III, Zofia Katarzyna, jako luteranka uczestniczyła ponoć w nabożeństwach swojego wyznania w miejskim kościele św. Mikołaja³⁴². Ponadto lista brzeskich superintendentów pokrywa się z wykazem głównych kapelanów dworskich; funkcje te były łączone i od czasu konwersji księcia na kalwinizm powierzane kalwinistom³⁴³. Także kaznodzieje dworscy niższego stopnia określani byli jako ewangelicy reformowani³⁴⁴.

³⁴⁰ „W roku 1612 książę [Jan Chrystian] mianował kaznodzieją nadwornym pastora kalwińskiego Neomeniusa, w roku 1614 sam przeszedł na kalwinizm wraz ze swym dworem, a Neomeniusa uczynił superintendentem brzeskim. Faktu zmiany wyznania początkowo nie rozgłaszało, ze względu na fanatycznych luteranów. Dopiero w roku 1619, po powołaniu na tron czeski przez opozycję protestancką kalwina, elektora palatyńskiego Fryderyka, Jan Chrystian wraz ze swoją rodziną i innymi osobami przyjął komunię zgodnie z rytuałem kalwińskim. [...] Jerzy III pozostał wierny kalwinizmowi, aczkolwiek zarówno cesarz, jak i luterkańscy poddani patrzyli na to niechętnie. Z uwagi na obecność w mieście cesarskiego komendanta, niejakiego Tassa, gorliwego katolika, pod którego opieką mnisi organizowali katolickie procesje i pogrzeby, komunie według rytuału kalwińskiego odbywały się na wespół konspiracyjnie w jednym z pomieszczeń zamkowych, i dopiero w roku 1656, gdy Tasso został przeniesiony, urządzano je w kościele zamkowym. Katolickie manifestacje religijne ustały z uwagi na minimalną liczbę katolików”, DziewulskiB, s. 61, 68.

³⁴¹ WrzecionoT, s. 89.

³⁴² Rada miejska z tego powodu zleciła wybudowanie dla niej tzw. empory książęcej w kościele św. Mikołaja, zob. WrzecionoT, s. 112.

³⁴³ Według Ehrhardta funkcje te pełniły następujące osoby: Johann Neomenius (1614–1639), Christoph Wittich (1639–1646), Georg Vechner (1646–1647), Johann Gualther Biermann (1651–1670), Christian Pauli (1670–1677), zob. EhrhardtP2, s. 76.

³⁴⁴ Ich lista u Ehrhardta przedstawia się następująco: Johann Neomenius (1612–1614), Georg Puhlaus (1622–1628), Christoph Wittich (1628–1639), Augustin Fuhrmann (1634–1642), Johann Janelius (1642–1654), Christian Ursinus (1654–1668), Nikolaus Gertich (1656–1664),

Organistą w kościele zamkowym przez ponad 40 lat był wspomniany wyżej Wenzel Scherffer von Scherffenstein. Źródła brzeskie nie dokumentują jego następcy; prawdopodobnie jednak po śmierci Scherffera zatrudniono na tym stanowisku kolejną osobę, pracującą aż do rekatolizacji kościoła zamkowego w 1677 roku³⁴⁵. Jeszcze trudniejsza do ustalenia jest lista kantorów tego kościoła; od grudnia 1605 roku funkcję tę miał pełnić Simon Ridemann³⁴⁶ (według niektórych opracowań był on jedynie wicekantorem, a funkcję kantora w tym czasie pełnił Georg Leuschner³⁴⁷), natomiast w metrykach pojawia się jedynie David Ente (Enticus), działający przynajmniej od roku 1650, a zmarły w Brzegu w 1661 roku³⁴⁸. Ani jego poprzednicy, ani następcy pełniący tę funkcję w czasach ostatnich Piastów nie zostali dotychczas zidentyfikowani.

Kościół zamkowy był miejscem religijnych uroczystości związanych z życiem dworu i gimnazjum. Odbywały się w nim chrzty, śluby i pogrze-

Johann Dares (1668–1678), Fridrich Lucä (1668–1671), Anton Brunsenius (1671–1677), Johann Laurentius (1676–1677), zob. EhrhardtP2, s. 76–77.

³⁴⁵ W brzeskich księgach metrykalnych wzmiankowany jest w marcu 1674 „Johann Peltz Organist” (przy okazji pogrzebu jego córki), nie wiadomo jednak, gdzie był on zatrudniony. W kościele św. Mikołaja organistą w latach 1669–1681 był Martin Hoffmann. Wspomniany Johann Peltz mógł być zatrudniony w kościele zamkowym jako zastępca ponad siedemdziesięcioletniego wówczas Scherffera, w świetle dostępnych źródeł nie jest to jednak pewne. Nie wiadomo również, czy wzmiankowany w Brzegu Peltz był tożsamy lub spokrewniony z organistą Johannem Peltzem, który w latach 1666–1673 pełnił funkcję organisty w Kościele Pokoju w Świdnicy, a następnie – w bliżej nieokreślonym czasie – przeprowadził się do Głogowa, gdzie zmarł. Zob. Stephan Aderhold, *Chronologische Musikgeschichte der evangelischen Gemeinde in der Friedenskirche zu Schweidnitz unter Berücksichtigung der Entwicklung ihres Kirchenarchivs*, Świdnica 2015, http://stephan-aderhold.de/Musikgeschichte_Friedenskirche_Schweidnitz_epub_low_resolution_201507281255.pdf (dostęp: 14.09.2023), s. 90.

³⁴⁶ Taką datę podaje Schönwälder („Simon Ridemann, Cantor an der Schloßkirche, seit 1605 18. Dec.”), zob. SchönwälderO, s. 474. Według Hoffmanna Simon Riedemann był kantorem w Brzegu ok. 1600 roku, a następnie działał w Nysie i Bierutowie, zob. Carl Julius Adolph Hoffmann, *Die Tonkünstler Schlesiens...*, op. cit., s. 363.

³⁴⁷ Schönwälder-GuttmanG, s. 66: „Simon Ridemann, Lehrer in Quinta und Vice-Cantor an der Schloßkirche, seit 1605 den 18. Dezember. Cantor war Georg Leuschner”.

³⁴⁸ Pierwszą dotyczącą go wzmianką jest wpis o ślubie jego córki w kościele zamkowym w Brzegu: 28 VI 1650 „copulat: hr David Camerarius Mgr artium Professor hujus Gymnasii mit Junfr: Rosina hrn: David Entu Cantoris bey der Schlosskirch und des Gymnasii Collega ehelich tochter”, PL-WRk 377b pod tą datą. Jedenaście lat później został on pochowany w kościele zamkowym; księga pogrzebów kościoła zamkowego dla tych lat nie zachowała się, jedynym źródłem tej informacji jest wzmianka o upamiętnieniu jego śmierci biciem w dzwony w kościele ewangelickim: 14 IX 1661 „H. Daudt Enticus Schloß Cantores aus leuten 3 Pulst zu grabe wardt bey der Schloss Kirchen begraben NB” (APO 1237, seria 4, sygn. 31 pod tą datą). W opracowaniu historii Brzegu autorstwa Schönwäldera i Guttmana jako datę jego śmierci podano rok 1663, zob. Schönwälder-GuttmanG, s. 174.

by członków rodziny książęcej, osób zatrudnionych na ich dworze, a także pracowników szkoły. Zwłaszcza w przypadku tej pierwszej grupy musiały być to szczególnie okazałe ceremonie, którym – jak zaświadczają źródła³⁴⁹ – towarzyszyła muzyka. Trudny do odtworzenia pozostaje jednak obraz codziennej praktyki muzycznej w tym kościele czy choćby kwestia jej zgodności z założeniami wyznania ewangelicko-reformowanego. Źródła muzyczne użytkowane w tym kościele w czasach Piastów wyznania kalwińskiego nie zachowały się³⁵⁰.

2.3.2.3. Gymnasium Illustre

W XVII wieku Gymnasium Illustre przeżywało zarówno lata świetności, jak i upadku. Kolejni książęta brzescy dbali o tę placówkę, nie zawsze jednak mieli wpływ na jej działalność; funkcjonowanie szkoły utrudniały znacząco klęski naturalne i działania wojenne. Duże zróżnicowanie liczby uczniów i poziomu nauczania w tym czasie tłumaczyć należy raczej tymi zjawiskami niż ogólną tendencją rozwoju lub regresu. Za najlepsze czasy w dziejach gimnazjum uważany jest rektorat Jakoba Schickfussa (1604–1613). Wśród uczniów szkoły, znanej z wysokiego poziomu nauczania łaciny, byli późniejsi literaci: Johann Heermann, Abraham von Franckenberg, Matthaëus Apelles von Löwenstern i Friedrich von Logau³⁵¹. Wkrótce później sytuacja w szkole musiała ulec wyraźnemu pogorszeniu, skoro w 1624 roku książę Jan Chrystian zarządził tam wizytację, mającą na celu ustalenie powodów zarówno zmniejszenia liczby uczniów, jak i obniżenia się poziomu nauczania. Komisja powołana w tym celu wymieniła następujące przyczyny takiej sytuacji: trwanie wojny, spory religijne (między kalwinistami a luteranami), powstanie nowych gimnazjów, zaniedbania rodziców w kwestii posyłania dzieci na naukę, konflikt z magistratem, istnienie nielegalnych szkół w mieście, nieprzygotowanie

³⁴⁹ Zob. np. Friedrich Lucae, *Schlesiens curieuse Denckwürdigkeiten...*, op. cit., passim.

³⁵⁰ Związki źródeł muzycznych zachowanych w zbiorach pochodzących z tzw. Biblioteki Piastowskiej (biblioteki gimnazjum brzeskiego) z praktyką muzyczno-liturgiczną kościoła zamkowego pozostają niejasne. Zbiór ten zawiera głównie muzykę religijną; wiadomo również, że biblioteka tworzona była z donacji kolejnych książąt, stąd uzasadnione wydaje się przypuszczenie, że jest to – podobnie jak tzw. Bibliotheca Rudolphina z Legnicy – świadectwo kultury muzycznej przede wszystkim dworu książęcego (w tym kościoła zamkowego), a nie tylko Gymnasium Illustre. Zaznaczyć należy jednak, że jeśli muzyka ta istotnie funkcjonowała w praktyce, jej wykonawcami byli najprawdopodobniej właśnie uczniowie tego gimnazjum.

³⁵¹ Szerzej zob. np. Weronika Karlak, *Bibliotheca Piastorum Bregensis – szkolny księgozbiór dziedzictwem kulturowym śląskich Piastów*, w: *Piastowskie kolekcje ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Digitalizacja i udostępnienie*, red. Iwona Bińkowska, Diana Codogni-Łańcucka, Wrocław: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu 2015, s. 50.

nauczycieli, ich zabieganie jedynie o korzyści materialne, trudnienie się ubocznymi zajęciami itp.³⁵²

Ze względu na działania wojenne i utrudniony dostęp absolwentów gimnazjum do studiów wyższych rektor uniwersytetu w Lipsku nadał rektorowi gimnazjum brzeskiego uprawnienia do nadawania tytułów akademickich; w latach 1625–1633 dzięki temu upoważnieniu wypromowano w Brzegu kilku magistrów oraz nadawano tytuły *poeta laureatus*³⁵³. W kolejnych latach szkoła całkowicie zawiesiła działalność z powodu zarazy; otwarto ją ponownie dopiero w roku 1637, choć na początku działało w niej zaledwie pięciu nauczycieli, a liczbę klas zmniejszono o jedną³⁵⁴.

Po wojnie trzydziestoletniej gimnazjum odzyskało status ważnego ośrodka kształcenia ewangelickiej młodzieży; uczyli się tam m.in. synowie szlachty kalwińskiej i ariańskiej z Rzeczypospolitej. Książę Chrystian zlecił opracowanie nowego programu nauczania swojemu nadwornemu lekarzowi, Henrykowi Martiniemu, będącemu wcześniej profesorem gimnazjum kalwińskiego w Kiejdanach; został on mianowany inspektorem szkoły w 1671 roku.

Mieszcząca się w gimnazjum biblioteka wzbogacała się dzięki donacjom kolejnych książąt i pracowników szkoły, którzy przekazywali jej – za życia lub zapisem testamentowym – swoje prywatne księgozbiory. W momencie wygaśnięcia dynastii Piastów miała ona liczyć ponad 2800 woluminów³⁵⁵. Wgląd w jej zawartość dają zachowane do dziś katalogi, z których pierwsze sporządzone były już w XVII wieku³⁵⁶. W skład księgozbioru wchodziły również rękopisy i druki muzyczne³⁵⁷. Kwestia ich liczebności, zmian zawartości tej kolekcji

³⁵² DziewulskiB, s. 134–135.

³⁵³ Schönwälder-GuttmanG, s. 113.

³⁵⁴ DziewulskiB, s. 135.

³⁵⁵ Ibidem, s. 138. Źródło tej statystyki pozostaje nieznane; biblioteka miała liczyć 2839 woluminów w 1691 roku, zob. s. 145.

³⁵⁶ Zob. np. *Catalogus Librorum Illustris Bibliothecae* (1622), PL-WRu, mikrofilm 3159 (oryginał w zbiorach Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu); *Catalog ausgefertigt 1664 von M. Johannes Lucas Rector*, PL-WRu OR 405261; *Catalogus Universalis librorum comprehensorum in Ducalis Gymnasii Brigensis Bibliotheca, factus et scriptus Anno Christi 1664 [...] per M. Johannem Lucam Rectorem. Nunc vero [...] Anno Christi 1691 noviter recognitus atque revisus*, PL-WRu OR 405263.

³⁵⁷ Zob. np. Friedrich Kuhn, *Beschreibendes Verzeichniss der Alten Musikalien – Handschriften und Druckwerke – des Königlichen Gymnasiums zu Brieg*, Leipzig: Breitkopf & Härtel 1897; Aniela Kolbuszewska, *Katalog mikrofilmów druków muzycznych Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu ze zbioru Królewskiego Gimnazjum w Brzegu*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1995 (*Acta Universitatis Wratislaviensis*, 1733; *Bibliothecalia Wratislaviensia*, 3); Weronika Karlak, *Bibliotheca Piastorum Bregensis...*, op. cit., s. 63. Repertuar zawarty w rękopisach i drukach, pochodzący z różnych obszarów geograficznych i środowisk wyznaniowych,

w czasie oraz związków tego zbioru z praktyką muzyczną gimnazjum, dworu książęcego i kościoła zamkowego wymaga niewątpliwie dalszych badań, jak również opracowania pełnego katalogu zachowanych do dziś muzykaliów.

Znaczenie gimnazjum dla kultury muzycznej Brzegu zauważane jest również w opracowaniach historycznych. Wybrani uczniowie szkoły, tzw. rekordanci (*recordantes*), śpiewali podczas liturgii sprawowanej w kościołach miasta, ale także poza Brzegiem, np. na pogrzebach. Ich aktywność w tym zakresie regulowało zarządzenie rektora Melchiora Laubanususa wydane w 1614 roku³⁵⁸. Według kronikarza Friedricha Lucae nigdzie na Śląsku nie było tak pięknej muzyki kościelnej i pogrzebowej, jak właśnie w Brzegu³⁵⁹ – choć urodzonemu w Brzegu synowi rektora gimnazjum, piszącemu swoją kronikę na emigracji (z powodów wyznaniowych), można zapewne zarzucać brak obiektywizmu.

Szczególną oprawę muzyczną miały szkolne uroczystości, np. świętowane w listopadzie 1618 roku 50-lecie założenia gimnazjum. Wśród utworów muzycznych wykonywanych z tej okazji znalazły się opracowania psalmów zarówno w języku łacińskim, jak i niemieckim (w przekładzie Lobwassera), autorstwa znanych wówczas kompozytorów ewangelickich i katolickich, takich jak Hans Leo Hassler, Jan Pieterszoon Sweelinck, Jacobus Handl czy Ascanio Trombetti³⁶⁰. Repertuar twórców różnych wyznań rozbrzmiewał więc w Brzegu na długo przed rekatolizacją miasta. Muzyka stanowiła element nie tylko szkolnych świąt, ale także codzienności; obecna była w programie kształcenia brzeskiego Gymnasium Illustre. Do 1675 roku funkcja kantora zarówno kościoła zamkowego, jak i kościoła miejskiego bywała bardzo często łączona z funkcją nauczyciela (*collega*) w gimnazjum.

2.3.2.4. Kościół św. Mikołaja

Zmiana wyznania z luterańskiego na kalwińskie w początkach XVII wieku dotyczyła jedynie niewielkiej części mieszkańców Brzegu: rodziny książęcej, współpracowników księcia, niektórych osób z jego dworu oraz nauczycieli Gymnasium Illustre. Zdecydowana większość mieszczan pozostała przy

jest ciekawym świadectwem kultury muzycznej Brzegu. Jego funkcjonowanie w praktyce wykonawczej i edukacyjnej, a także jego powiązania z dworem książęcym i gimnazjum wymagają z pewnością dalszych badań. Konieczne też wydaje się opracowanie aktualnego katalogu tego zbioru, z uwzględnieniem strat i przemieszczeń, jakie dokonały się od końca XIX wieku do czasów współczesnych. Istniejące obecnie katalogi i bazy danych mogłyby również umożliwić identyfikację przynajmniej niektórych utworów zachowanych anonimowo. Jest to jednak materiał na osobną pracę.

³⁵⁸ Schönwälder-GuttmannG, s. 125–127.

³⁵⁹ Ibidem, s. 125.

³⁶⁰ Ibidem, s. 117.

luteranizmie, dlatego też opisywane tu przemiany wyznaniowe nie miały większego wpływu na funkcjonowanie luteranckiego kościoła św. Mikołaja.

W kościele tym istniały następujące urzędy duchowne: pastor, archidiacon, dwóch diakonów i katecheta. Pełną listę osób pełniących te funkcje (wraz z krótkimi biogramami) podaje Siegismund Justus Ehrhardt³⁶¹. Za muzyczną oprawę nabożeństw odpowiedzialny był kantor i organista. Bliskie związki, także muzyczne, łączyły kościół św. Mikołaja i gimnazjum. Kantor tego kościoła wchodził w skład kolegium nauczycielskiego, a do śpiewu podczas nabożeństw często zatrudniano uczniów³⁶².

Od początku XVII wieku do końca badanego okresu (1707) kantorat kościoła św. Mikołaja pozostawał w rękach jednej rodziny. Przynajmniej od 1608 roku kantorem był tam Johannes Porlitius (Porlicius, Porlitz); w źródłach wzmiankowany jest on jako nauczyciel trzeciej klasy. W zakresie jego obowiązków było także prowadzenie praktycznych zajęć z muzyki³⁶³. Kiedy Porlitius zmarł we wrześniu 1626 roku, stanowisko to objął Johann Gerhard (Gürth)³⁶⁴, który dwa lata później ożenił się z jego córką Anną³⁶⁵. Johann Gerhard pełnił funkcję kantora u św. Mikołaja i nauczyciela w gimnazjum aż do śmierci w listopadzie 1668 roku. Jego działalność poświadczają liczne wpisy w brzeskich księgach metrykalnych³⁶⁶. Stanowisko kantora przejął po nim syn Martin, uro-

³⁶¹ EhrhardtP2, s. 86–113.

³⁶² Zob. wyżej, s. 103–104.

³⁶³ „J. Porlicius, Cantor Parochialis, hatte anfangs einen Theil, dann die meisten Lectionen der dritten Klasse und hielt am Laurentianum 1620 die Rede de laudibus vitae scholasticae. Er war schon unter Schickfuss im Amt”, Schönwälder-GuttmanG, s. 93; „Vorher und hernach sind die eingeführten Schul-Lectiones offtermahlen in Druck heraus kommen; doch zu Schickfusii Zeiten mögen sie wohl am besten bestellt gewesen seyn, wie aus dem Praelectionum in suprema Illustr. Gymnasii Bregensis Curia noviter institutarum Catalogo, so Anno 1604. in 4to herauskommen, zu ersehen [...]. Und George Leusner, Cantor bey der Cathedral-Kirche, und Johannes Porlitius, Cantor bey der Pfarr-Kirche, proponirten Musicam practicam”, Johann Christian Kundmann, *Academiae et Scholae Germaniae...*, op. cit., s. 467–468.

³⁶⁴ W źródłach pojawia się on pod różnymi wersjami nazwiska (Girth, Gürth, Gerhardt, Gerhartus), nie ulega jednak wątpliwości, że chodzi o tę samą osobę.

³⁶⁵ APO 1237, seria 3.1, sygn. 19 [Księga zapowiedzi 1620–1630]: [Dominica XIII Trinitatis 1628] „der Ehrenveste und wolgelehrte herr Johannes Gürth dieser Pfarrkirchen wolverordneter Cantor und des furstlichen Gymnasij Collega, des seeligen h. Marci Gürthes gewesenenen Mittburgers und Rothgärbers alhir nachgelassener Sohn; nimet zur Ehe die Erbahre undt Tugend-sahme Jungfer Annam, des weilandt Ehrenvesten und wolgelehrten Herren Ioannis Porlitzij gewesenenen wolverordneten Cantoris dieser Pfarrkirchen und des furstlichen Gymnasij Collegae nachgelassene Ehliche Tochter”.

³⁶⁶ Zob. np. APO 1237, seria 1, sygn. 2 [Księga chrztów 1626–1635], pod datami: 23 VI 1629, 14 III 1641, 30 IX 1643; APO 1237, seria 1, sygn. 3, pod datami: 10 VII 1654, 24 VII 1654, 21 X 1654, 11 VII 1655, 27 VI 1656, 25 VII 1656, 16 XII 1656, 2 III 1657, 26 VIII 1657, 14 VI 1658,

dzony w marcu 1641 roku z drugiego małżeństwa z Marthą Elisabeth Schindlerin³⁶⁷. Kantorat Martina Gerharda przypadł na czas przemian polityczno-wyznaniowych w Brzegu; pełnił on jednak swoją funkcję dożywotnio (zmarł w 1694 r.), a jego następcą został syn Martin Gottlieb Gerhard³⁶⁸.

Z pierwszej połowy XVII wieku znamy nazwiska jedynie dwóch organistów kościoła św. Mikołaja. Pierwszym z nich był Caspar Plotz, poświadczony w latach 1603–1633, podpisany jako brzeski organista kościoła parafialnego w pochodzącej z początków XVII wieku tabulaturze organowej³⁶⁹; prawdopodobnie jego następcą był Zacharias Scholtz, działający na tym stanowisku przynajmniej od 1639 do 1645 roku³⁷⁰. Wdowa po Scholtzu, Esther, w 1646 roku została żoną drukarza Christopha Tschorna³⁷¹. Posadę organisty przejął natomiast po Scholtzu Georg Thiele, pracujący wcześniej jako muzyk miejski. Był on synem brzeskiego muzyka miejskiego, Michaela Thielego; muzyczną działalność prowadził co najmniej od 1641 roku³⁷². Jako organista pracował

9 III 1660, 29 VI 1660, 20 XI 1665; APO 1237, seria 4, sygn. 31, pod datami: 23 I 1658, 16 XI 1668. Ostatni z wymienionych wpisów dotyczy jego pogrzebu: 16 XI 1668 „H. Johann Gerharts Cantores aus leuten 3 pulst zur grabe wardt in die kirche begraben unter das grosse gewelbe in das sing Chor NB”.

³⁶⁷ APO 1237, seria 1, sygn. 3: 14 III 1641 „Martinus, natus h. 5 d. 12 Martij, Renatus 14 ej(us)-d(em), P. Johannes Gerhartus Cantor Parochialis, M. Martha-Elisabeth [...]”.

³⁶⁸ Zob. s. 147–148.

³⁶⁹ Kraków, Biblioteka Jagiellońska [dalej jako: PL-Kj] Mus. ms. 40056, fol. 65v; zob. Cleveland Johnson, *In the Trenches with Johann and Caspar Plotz: A Rediscovered Gebrauchstabulatur from the Scheidt Circle* (artykuł dostępny online: <http://acad.depauw.edu/~cjohnson/PLOTZ/INDEX.HTML> [dostęp: 14.09.2023]); Jana Kalinayová-Bartová, *Music by the Gabrielis in the Levoča and Bardejov Collections*, „Musica Iagellonica” 8 (2017), s. 99. Szerzej na temat muzycznej działalności rodziny Plotzów (Caspara i jego synów) zob. Katarzyna Spurgjasz, *Bregenses Silesii: New Discoveries about the Plotz Family History*, „Musicologica Slovaca” 13/1 (2022), s. 141–147.

³⁷⁰ APO 1237, seria 4, sygn. 31: 21 XII 1639 „herr Sacharias Scholtzes organists Sohn aus leutt wardt auf kirch NB”; 9 IV 1645 „H Zacharias Scholtz Pfahr organist aus leuten 3 pulst zu grab wardt auf den kirchoff gelegt NB”.

³⁷¹ APO 1237, seria 3.1, sygn. 21 [Księga zapowiedzi 1640–1666]: 1646 *Dominica 24 post Trinitatis* „Der Erbare und Kunstreiche junggesell Christoff Tschorn Buchdruckher allhier, Hans Tschornes gewesen Einffeniges allhier nachgelassner Sohn, nimmet zur Ehe fr. Esther, H. Zachariae Scholzens gewesen Pfarrorganistens allhier hinderlassne wittib”.

³⁷² APO 1237, seria 3.1, sygn. 21: 1641 *Dominica XIV Trin.* „Der Ehrenhafte und Kunstreiche Junggeselle Georgius Thile Kunstpfeiffer und Musicus, des Ehrbaren und Kunstreichen herren Michael Thiles Kunstpfeiffers und Stadt-Musici eines Ehrenwesten Raths alhier Ehleiblicher Sohn: nimbt zur Ehe die Erbare Jungfraw Justinam, der seeligen Jacob Nägels gewesenem Mitburgers und Satlers alhier nachgelassene ehleibliche Tochter; des Erbaren Martin Scholzles Satlers alhier geliebte Pflgetochter”.

w Brzegu ponad dwadzieścia lat; zmarł w maju 1667 roku³⁷³. Listę organistów kościoła św. Mikołaja w czasach ostatnich Piastów zamyka Martin Hoffmann, który rozpoczął działalność najprawdopodobniej krótko po śmierci Georga Thielego i sprawował tę funkcję do 1682 roku, a następnie wyjechał do Poczdamu³⁷⁴. Jego wcześniejsze losy nie są znane, możliwe jednak, że pochodził spoza Brzegu; oprócz działalności muzycznej zajmował się również praktyką prawną³⁷⁵.

Ośrodkiem polskojęzycznego ewangelickiego duszpasterstwa stał się pod koniec lat 60. XVII wieku niewielki kościół św. Trójcy, będący dotychczas kościołem pogrzebowym (*Begräbniskirche*). Od 1669 roku pastorem był tam Jakub Rettich. Według Ehrhardta oprócz pastora działał przy tym kościele również polski organista i polski nauczyciel; ich nazwiska nie są jednak znane³⁷⁶. Pastor kościoła polskiego pełnił jednocześnie funkcję drugiego diakona w kościele św. Mikołaja³⁷⁷.

Ze środowiskiem polskojęzycznych brzeskich ewangelików związane jest wydanie tzw. małego kancjonału brzeskiego³⁷⁸. Kancjonał ten zawiera teksty 132 pieśni w języku polskim, częściowo zaczerpniętych ze wspomnianego w jego tytule kancjonału toruńskiego³⁷⁹, a także 34 [! – w tytule 33] psalmy w przekładzie Jana Kochanowskiego, opatrzone 31 dwugłosowymi melodiami (dwa psalmy zawierają jedynie odwołania do innych melodii, na które

³⁷³ APO 1237, seria 4, sygn. 31: 20 V 1667 „H. George Thieles Pfarr Organistes aus leuten 3 pulst zu grabe ward in das [!] Kirche begraben NB”.

³⁷⁴ W latach 1670–1681 jest on wzmiankowany w księgach parafialnych kościoła św. Mikołaja (zob. np. APO 1237, seria 1, sygn. 3: 10 V 1670; APO 1237, seria 4, sygn. 31: 30 V 1670, 14 VII 1672; APO 1237, seria 4, sygn. 32: 21 V 1677, 16 XI 1681. Wyjazd do Poczdamu odnotowany został w diariuszu miejskim: [1682] „d. 24 Martii begab sich Martin Hofman Stadtorganist von Brieg nach Potsdam”, APO 1242, sygn. 521, s. 21.

³⁷⁵ We wpisie dokumentującym jego drugi ślub znalazło się określenie „Der Ehrenveste Gelehrte und Kunstreiche Herr Martin Hoffmann der Rechten beflessenen und diser Stadt Kirchen Organist”, zob. APO 1237, seria 3.1, sygn. 22, pod datą: *Dominica Septuagesimae* 1669. W Brzegu działał również prawnik o tym samym nazwisku, Michael Hoffmann (określany jako „Juris Practicus” oraz „Advocatus juratus”); pokrewieństwo między nimi nie jest poświadczane źródłowo, lecz pozostaje bardzo prawdopodobne.

³⁷⁶ EhrhardtP2, s. 108–110.

³⁷⁷ Ibidem, s. 89.

³⁷⁸ *Pieśni co Przednieysze z Kancyonala wielkiego Toruńskiego wybrane, a w tey mnieyszey formie dla nabożeństwa, y zboru Krześciańskiemu ku potrzebie wydane. Tym są przydane 33. Psalmy Jana Kochanowskiego, z zwyczajainemi notami wydrukowane*, Brzeg: Krzysztof Tschorn 1670.

³⁷⁹ *Cantional albo Piesni Duchowne, z Pisma S. ku czci a chwale samemu P. Bogu w Troycy iedynemu; y też pomnożeniu kościoła iego ś. porządkiem dobrym a starożytnym sporządzone [...]*, Toruń: Melchior Nering 1587, zob. także wznowienia.

należy je śpiewać; dwa inne odniesione zostały do tej samej wydrukowanej melodii). Wydawca kancjonału podpisał się jedynie inicjałami „I.R.,” został jednak już ponad pół wieku temu przekonująco utożsamiony przez Aleksandra Rombowskiego z wyżej wspomnianym polskim pastorem Jakubem Rettichem³⁸⁰. W literaturze przedmiotu pojawiały się różne opinie na temat tego, czy monogramista I.R. (Jakub Rettich) był jedynie redaktorem zbioru, czy również kompozytorem zanotowanych w nim melodii do psalmów Kochanowskiego³⁸¹. W wyjaśnieniu tej kwestii mogłoby pomóc odnalezienie konkordancji tych utworów w innych źródłach i skonfrontowanie ich z przytoczoną tu hipotezą o ich autorstwie. Zebranie dotychczasowych ustaleń z literatury przedmiotu pozwala na określenie przynajmniej niektórych kierunków przepływu tego repertuaru i oddalenie hipotezy, według której Jakub Rettich (monogramista I.R.) był kompozytorem całości zanotowanego w swojej edycji materiału muzycznego. Dysponujemy bowiem przekazami przynajmniej niektórych z tych utworów powstałymi jeszcze przed jego urodzeniem (1637). Najbogatszym źródłem konkordancji tego repertuaru jest powstała w początkach XVII wieku (ok. 1599–1625) tabulatura organowa D-B Slg Bohn 101, w której obok intawolacji kompozycji liturgicznych (mszy, introitów, sekwencji w języku łacińskim) zapisano muzyczne opracowania psalmów i pieśni w języku niemieckim i polskim. Za skryptora tego materiału oraz za autora wielogłosowych opracowań polskich pieśni uważany jest obecnie Samuel Butschky senior (1578–1638), pastor i nauczyciel działający w Namysłowie, a następnie w kościele św. Krzysztofa we Wrocławiu³⁸². Pozostawiając na marginesie kwestię źródeł repertuaru i autorstwa

³⁸⁰ Zob. Aleksander Rombowski, *Jakub Rettich, nieznanymi wydawca pierwszego kancjonału śląskiego*, „Zaranie Śląskie” 24/2 (1961), s. 472–481.

³⁸¹ Zob. m.in. Adam Sutkowski, *Psalmy Jana Kochanowskiego z kancjonału z Brzegu*, „Muzyka” 5/3 (1960), s. 45; Aleksander Rombowski, *Jakub Rettich...*, op. cit., s. 475; Tadeusz Maciejewski (red.), *33 Psalmy Dawidowe z Kancjonału Wielkiego Toruńskiego. Przekładania Jana Kochanowskiego z notami I.R.*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1982. Kwestia recepcji twórczości Kochanowskiego w XVII-wiecznym Brzegu wymaga być może dalszych badań; nie ogranicza się ona do trzydziestu kilku psalmów w kancjonale – działający w tym czasie jako organista w kościele zamkowym Wenzel Scherffer von Scherffenstein przetłumaczył na język niemiecki i wydał drukiem niemal 140 jego fraszek.

³⁸² Na podstawie przytoczonej w katalogu Bohna inskrypcji na karcie tytułowej tabulatury Bohn 101 („Samuel Butschky. Anno 1599”) Samuel Butschky senior uznany został przez Tomasza Jeża za skryptora tego źródła (zob. Tomasz Jeż, *Muzyczne opracowania psalmów w tabulaturze z Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu (sygn. 101)*, w: *Muzykologia u progu trzeciego tysiąclecia. Teoria i praktyka*, red. Ludwik Bielawski, J. Katarzyna Dadak-Kozicka, Agnieszka Leszczyńska, Warszawa 2000, s. 62–63). Autor nie odnosi się w swoim artykule do stwierdzenia Bohna, jakoby badany rękopis spisywany był przez więcej niż jedną osobę („No. 1–49 von einer

polskojęzycznych pieśni zanotowanych w tabulaturze Bohn 101 (zarówno ich podstawowego materiału melodycznego, jak i wielogłosowego opracowania), wypada odnotować, że materiał 11 opracowań psalmów wykazuje znaczące podobieństwo z wersjami występującymi w tzw. małym kancjonale brzeskim, zredagowanym przez Jakuba Retticha³⁸³. Występowanie drobnych różnic i wariantów między obydwoma źródłami może potwierdzać hipotezę, według której Rettich spisywał repertuar funkcjonujący w tradycji ustnej bez świadomości, że istnieje jakikolwiek inny ich przekaz pisemny (w taki sposób interpretowane było zdanie z przedmowy jego autorstwa: „Jeśli noty nie są prawie posadzone, wiedz, że tych nie było, jako są zmyślone”)³⁸⁴. Do datek nutowy do tzw. małego kancjonału brzeskiego byłby więc nie tyle świadectwem działalności kompozytorskiej polskiego pastora, ile interesującym

Hand geschrieben; auf dem Vorsatzblatte Samuel Butschky. Anno 1599. – Die Eintragungen von No. 50 an gehören zum Theil einer späteren Zeit an (cf. No. 55); verschiedene Handschriften”, Emil Bohn, *Die musikalischen Handschriften...*, s. 113). Przedstawia jednak wykaz konkordancji i filiacji melodycznych utworów z tego źródła, na podstawie którego można z pewnością stwierdzić, że Butschky nie był autorem wszystkich zanotowanych tam kompozycji; kwestia autorstwa utworów nieposiadających konkordancji nie została rozstrzygnięta. Allen Scott w swoim artykule na temat tabulatury Bohn 101 („Dla Polaków mieszkających wśród nas”: *Samuel Butschky i rękopis Bohn Mus. Ms. 101 a życie muzyczne polskiej parafii luterńskiej w początkach XVII wieku*, w: *Tradycje śląskiej kultury muzycznej*, t. 14, cz. 1, red. Anna Granat-Janki, Wrocław 2017, s. 89–100) nie wspomina o hipotezach dotyczących jej skryptorów. Zajmuje się natomiast kwestią autorstwa polskich pieśni, przedstawiając hipotezę, że ich kompozytorem był właśnie Samuel Butschky senior. Podstawą dla tego stwierdzenia stało się dla niego rozwinięcie inicjałów zanotowanych przy jednym z utworów („Taniec Polskj S.B.N. compos. 1625 die 12 Maij”) jako „Samuel Butschky Namslaviensis” i rozszerzenie tej atrybucji na opracowania psalmów. Być może Butschky był nie tyle kompozytorem zapisanych w tej tabulaturze psalmów, co autorem wielogłosowych opracowań melodii zaczerpniętych z tradycji ustnej. Kwestia ta pozostaje nierozstrzygnięta przy obecnym stanie badań.

³⁸³ W większości przypadków zgodność dotyczy jedynie górnego głosu (*Przypuść Panie w uszy swoje, Głupi mowi w sercu swoim, Boże w miłosierdziu, Usłysz proźby moje Boże, Mam przez Pana miłować, Jeśli sam Pan domu nie zbuduie, Pana wołam Pana proszę*); w dwóch opracowaniach występuje zgodność obu głosów na przestrzeni całego utworu (*Pan ogniem moiey światłości, Obrońca uciśnionych*), w dwóch kolejnych – również obu głosów, ale jedynie w pierwszej części utworu (*Będę cie wielbił moy Panie, Boże czemuś mie moy wieczny*). Ponadto trzy z wymienionych psalmów przetransponowane zostały o kwartę w stosunku do wersji z tabulatury D-B Slg Bohn 101 (*Głupi mowi w sercu swoim, Boże w miłosierdziu, Jeśli sam Pan domu nie zbuduie*), a jeden – o pół tonu (!) (*Pana wołam Pana proszę*). Konkordancje linii melodycznej górnego głosu występują również w innych kancjonach, np. w kolejnych wydaniach kancjonału Piotra Artomiusza (1601, 1620). Sporządzenie możliwie pełnego wykazu konkordancji i filiacji melodycznych materiału zawartego w kancjonale brzeskim wymaga podjęcia osobnych badań, wykraczających daleko poza zakres niniejszego opracowania.

³⁸⁴ Zob. np. Aleksander Rombowski, *Jakub Rettich...*, op. cit., s. 475.

źródłem dokumentującym przekazywany ustnie repertuar polskojęzycznych brzeskich ewangelików.

2.3.2.5. Muzycy miejscy

Podobnie jak w czasach wcześniejszych, w XVII-wiecznym Brzegu nie brakowało muzyków. Świadczą o tym choćby wpisy w brzeskich księgach metrykalnych, w których odnaleźć można nazwiska osób wykonujących różne muzyczne zawody. Wpisy te dostarczają danych biograficznych, odnoszą się także do powiązań rodzinnych brzeskich muzyków i ich migracji. O szczegółach działalności tych osób – miejscu i warunkach zatrudnienia czy wreszcie o samym repertuarze muzycznym – dostępne obecnie źródła nie wspominają. Również nazwy zawodów są raczej ogólne (*musicus, instrumental-musicus, spielman*); większość muzyków nie miała ściśle określonej specjalizacji wykonawczej. Przy niektórych terminach pojawia się określenie *Stadt-* (*Stadtmusicus, Stadtpfeiffer, Stadt Instrumental-Musicus* itp.), sugerujące przynależność danej osoby do grona muzyków zatrudnianych przez magistrat miejski. Muzycy działający w Brzegu brali zapewne udział zarówno w uroczystościach prywatnych (weselach, pogrzebach itp.), jak i w imprezach organizowanych przez miasto. W zachowanych źródłach nie znalazły się co prawda opisy oprawy muzycznej tych ostatnich uroczystości; można jednak domniemywać, że muzyka była ich nieodłączną częścią. Przykładem miejskich celebracji może być konkurs strzelecki, organizowany niemal corocznie w Brzegu przez bractwo kurkowe (założone w 1574 roku): zawody poprzedzał pochód członków bractwa z towarzyszeniem muzyki, a na ich zakończenie odbywała się uczta wydawana przez zwycięzcę³⁸⁵.

2.3.2.6. Drukarze

Brzeg był znaczącym w regionie ośrodkiem drukarstwa. Niemal wszyscy brzescy drukarze działający w XVII wieku mieli w swoim dorobku także publikacje muzyczne. Pierwszą drukarnię w Brzegu założył w 1610 roku przybyły z Nysy Caspar Sigfried³⁸⁶. Według Johanna Ephraima Scheibla, autora

³⁸⁵ Szerzej nt. bractwa kurkowego w Brzegu, konkursów strzeleckich i związanej z nimi ikonografii zob. Andrzej Kozieł, *Do kogo strzelali brzescy mieszczanie? Kronika Bractwa Kurkowego w Brzegu i jej ilustracje*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 26 (2017), s. 71–93. Choć malarskie przedstawienia brzeskich zawodów, pochodów i uczt nie zachowały się, z tego samego czasu pochodzi obraz przedstawiający ucztę bractwa kurkowego w Görlitz ok. 1660 r., na którym biesiadnikom towarzyszy ośmioosobowy zespół muzyków, zob. ibidem, s. 73, il. 2.

³⁸⁶ Zob. PrzyweckaD, s. 179. W katalogu VD 17 (*Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*, <http://www.vd17.de/>) wzmiankowane są dwa druki

wydanej na początku XIX wieku historii wrocławskiego drukarstwa, brzeska oficyna mieściła się wówczas w dawnym domu wdów przy Milchgasse (obecnie: ul. Mleczna)³⁸⁷. Nakładem Caspara Sigfrieda ukazały się przynajmniej trzy druki muzyczne, zawierające pojedyncze utwory okolicznościowe urodzonego w Brzegu Simona Beslera, pełniącego wówczas funkcję kantora we wrocławskim kościele św. Marii Magdaleny³⁸⁸. W katalogu RISM oraz w literaturze przedmiotu można znaleźć informację, że Caspar Sigfried wydał także utwór Bartholomaeusa Gesiusa, skomponowany z okazji promocji doktorskiej rektora brzeskiego Gymnasium Illustre, Jakoba Schickfussa. Twierdzenie to trzeba jednak w świetle zachowanych źródeł uznać za błędne; utwór ten – podobnie jak inne kompozycje tego autora – opublikowany został najpewniej w oficynie Friedricha Hartmanna we Frankfurcie nad Odrą³⁸⁹. Przywecka-Samecka

wydane w Brzegu w drukarni Sigfrieda, datowane wcześniej niż na rok 1610. Pierwszy z nich (Jacob Günther, *Methodus medendi febribus malignis...*) nie zawiera daty podanej wprost, a jedynie chronostych, na podstawie którego wydatowano jego wydanie na rok 1605; druk ten na karcie tytułowej określony został jako wydany *Bregae, Typis Sigfridianis*, lecz w kolofonie widnieje sformułowanie *Typis Sartorianis*, co wskazywałoby na wydanie go w drukarni legnickiej. Drugi druk (*Rudolphi II. electi Romanor. imperatoris [...] pro libero exercitio Religionis, Augustanae Confessionis in Silesiâ clementissima confirmatio [...] Bregae: Typis Sigfridianis*) odnosi się do wydarzeń z sierpnia 1609 roku i tak też został wydatowany; możliwe jednak, że jego publikacja miała miejsce dopiero w roku 1610. Kwestia początków drukarni w Brzegu wymaga dalszych badań źródłowych.

³⁸⁷ Johann Ephraim Scheibel, *Geschichte der seit dreihundert Jahren in Breslau befindlichen Stadtbuchdruckerey als ein Beitrag zur allgemeinen Geschichte der Buchdruckerkunst*, Breslau: Grass und Barth 1804, s. 74. Jako rok rozpoczęcia jej działalności podaje on 1611. W literaturze przedmiotu pojawia się informacja o istnieniu drukarni w Brzegu już w II poł. XVI wieku, nie udało się jednak w żaden sposób jej potwierdzić; zob. Mieczysław Zlat, *Zamek piastowski...*, op. cit., s. 24: „Wszystko wskazuje na to, że przybysze znad Como czuli się dobrze w pobliżu dworu książęcego [w Brzegu], opanowanego przez kulturę włoską. Rozbrzmiewał tu ich ojczysty język, którego gramatykę wydała w 1580 r. drukarnia miejska”.

³⁸⁸ Zob. Lothar Hoffmann-Erbrecht, hasło: *Besler*, w: SML, s. 33–34; PrzyweckaD, s. 168.

³⁸⁹ *Gratulatio musica in lauream doctoralem Jacobi Schickfusii [...] quinque vocibus decantanda [...]* [s.n.: s.l.] 1612. Druk ten w bazie RISM został opisany jako wydany w Brzegu w 1612 roku; podobnie też – prawdopodobnie na podstawie bazy RISM – w katalogu British Library, gdzie znajduje się drugi znany dziś, oprócz wrocławskiego, egzemplarz. Maria Przywecka-Samecka, być może również na podstawie opisu rismowskiego, przypisuje ten druk oficynie Caspara Sigfrieda (PrzyweckaD, s. 235). Publikacja nie zawiera informacji ani o miejscu, ani o roku wydania. Prawdopodobnie ukazała się w oficynie Friedricha Hartmanna we Frankfurcie nad Odrą i stanowi część wydanej tamże księgi gratulacyjnej dla Jakoba Schickfussa (*Ad Insignia Doctoralia in utroque iure [...] Dn. Jacobo Schickfusio Suebusiensi Silesio [...] Anno M. DC. XII. [...]* Frankfurt an der Oder: Friedrich Hartmann 1612). Z tym właśnie drukiem powiązany został druk muzyczny Gesiusa w katalogu Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Argumentem za współwydaniem obu druków jest kustosz na końcu *Ad Insignia Doctoralia*, zawierający po-

wymienia również wydaną u Sigfrieda publikację Melchiora Laubanusza ze Szprotawy (Sprottau), *De disciplina scholastica auspicalis oratio* (1614), gdzie umieszczono rozkład zajęć brzeskiego Gymnasium Illustre z uwzględnieniem zajęć muzycznych (*Symphonia musicae, Musica aut Arithmetica*)³⁹⁰.

Po śmierci Sigfrieda w 1621 roku³⁹¹ oficynę nabył za 850 talarów śląskich pochodzący z Wrocławia Augustin Gründer, który rozbudował drukarnię³⁹² (to prawdopodobnie w jego zakładzie pracował czeladnik drukarski Hans Angerman, wzmiankowany w księgach parafialnych w roku 1626³⁹³; o dalszej jego działalności nic jednak nie wiadomo). Do wydanych przezeń dzieł muzycznych należy zbiór utworów autorstwa Georgiusa Tranosciusa, a także pojedyncze utwory okolicznościowe skomponowane przez organistę książecego Wenzla Scherffera von Scherffensteina³⁹⁴. Gründer zmarł pod koniec września 1638 roku³⁹⁵. Jego następcą został odnotowany w latach 1640–1646 Balthasar Klose³⁹⁶; choć w literaturze przedmiotu wzmiankowane są drukowane przez

łowę pierwszego słowa tytułu druku muzycznego (zob. <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/14194/edition/28147/content?ref=desc>, skan 47).

³⁹⁰ PrzyweckaD, s. 179.

³⁹¹ APO 1237, seria 4, sygn. 30: 27 X 1621 „ist H: Caspar Sigfriedt Buchdrucker alhier gestorben”.

³⁹² PrzyweckaD, s. 179; Małgorzata Młynarska, Anna Techmańska, *Druki brzeskie w języku polskim XVII – 1. poł. XX w. Katalog wystawy*, Brzeg: Muzeum Piastów Śląskich / Opole: Wydawnictwo MS 2012, s. 7.

³⁹³ APO 1237, seria 4, sygn. 31: 28 VII 1626 „Hans Angermanen dem Buchdrucker gesellen ein tochterlen von drey firttel Jahren 3 pulste beider 13,6 gr”.

³⁹⁴ Jiří Třanovský, *Odorum sacrarum sive Hymnorum [...] libri tres [...]*, Brieg: Augustin Gründer 1629 (RISM A/I: TT 1089 II,1); Wenzel Scherffer von Scherffenstein, *Psalmus CXXXIII. Siehe wie fein und lieblich ist [...]*, Brieg: Augustin Gründer 1636 (RISM A/I: S 1476); idem, *Braut Lied aus dem andern Cap. des Hohen Liedes [...]*, Brieg: Augustin Gründer 1637 (RISM A/I: S 1477); idem, *Concertus mit 8. Stimmen [...]* *Auss der Melodei des 128sten Psalmen gesetzt [...]*, Brieg: Augustin Gründer 1638 (RISM A/I deest). Szerzej nt. Scherffera zob. s. 94. Zob. PrzyweckaD, s. 179–180; Małgorzata Młynarska, Anna Techmańska, *Druki brzeskie...*, op. cit., s. 7.

³⁹⁵ APO 1237, seria 4, sygn. 31: 1 X 1638 „H Augustin grinder buchdrucker aus leutten 3 pulst 1 thl 18 gr”.

³⁹⁶ Balthasar Klose (Closius) w 1640 roku ożenił się z córką swojego poprzednika (zob. APO 1237, seria 3.1, sygn. 20 [Księga zapowiedzi 1631–1640]: 1640, *Secunda Feria Paschali* „Der Erbahre und Kunstreiche Jung gesell Balzer Klose Buchdrucker alhir, der seelig Michel Kloses gewesener Müllers zu Plownitz im Munsterbergisch gelegen Ehlicher hindlassener Sohn; nimet zur Ehe die Erbahre und Ehrentugendreiche Jungfer Susannam, der seelig Ehrevesten v. kunstreich herrn Augustini Gründers gewesenen Buchdruckers alhir nachgelassene Tochter”). Susanna zmarła trzy lata później w połogu (APO 1237, seria 4, sygn. 31: 17 XII 1643 „fraw Susana Paltzer Kloses buchdruckers haus wirttin ume Sechs wechsen aus leutten 3 pulst zu grab 1 thl 18 gr”). W brzeskich księgach metrykalnych Klose po raz ostatni wzmiankowany jest 23 VII 1645 przy pogrzebie swojej córki; w marcu 1646 roku w jego oficynie ukazał się ostatni

niego wydania dzieł Scherffera, nie ma jednak informacji o tym, czy publikował on również druki muzyczne³⁹⁷.

W latach 1646–1673 brzeska drukarnia prowadzona była przez Christoph (Krzysztofa) Tschorna³⁹⁸. Na przestrzeni tych lat działało w niej prawdopodobnie więcej czeladników drukarskich, lecz tylko dwaj z nich doczekali się wzmianki w brzeskich źródłach. Pierwszym był Christian Hillebrandt, wymieniony w 1664 roku³⁹⁹, drugim – Joachim Valentin, który przez prawie 20 lat, niemal do końca działalności następnego drukarza, Johanna Christoph Jacobiego, występował w źródłach jako *Buchdrucker geselle*⁴⁰⁰. Spośród wszystkich drukarzy działających w Brzegu w XVII i XVIII wieku Tschorn miał w swoim dorobku najwięcej tytułów (aż 210) i najwięcej druków muzycznych⁴⁰¹. Jak zauważa Maria Przywecka-Samecka, czas stabilizacji po zakończeniu wojny trzydziestoletniej sprzyjał rozwojowi drukarstwa; Tschorn mógł więc wyposażyć swój warsztat w nowe zasoby typograficzne i dekoracyjne, w tym także w nowe czcionki nutowe. Umożliwiło mu to druk nie tylko pojedynczych utworów wielogłosowych (które mieli w dorobku już jego poprzednicy), ale także obszerniejszych dzieł – zbiorów utworów wo-

druk zachowany do dziś (*Acclamations Votivae in Actum Nuptiarum Solemnem Domini Caspari Hermanni Sponsi, cum Elisabetha Müllneriana Sponsa* [...], zob. VD 17: 125:024252Q). W tym samym roku prawdopodobnie wyprowadził się z Brzegu; jego dalsze losy nie są znane.

³⁹⁷ Zob. Małgorzata Młynarska, Anna Techmańska, *Druki brzeskie...*, op. cit., s. 7.

³⁹⁸ Tschorn występuje w tym czasie wielokrotnie w brzeskich księgach metrykalnych. Był synem Hansa Tschorna z Brzegu i Ursuli (zm. 8 X 1662, zob. APO 1237, seria 4, sygn. 31). Po raz pierwszy ożenił się w 1646 roku z wdową po organiście (APO 1237, seria 3.1, sygn. 21: 1646, *Dominica 24 post Trinitatis* „Der Erbare und Kunstreiche junggesell Christoff Tschorn Buchdruckher allhier, Hans Tschornes gewesen Einffeniges allhier nachgelassner Sohn, nimmet zur Ehe fr. Esther, H. Zachariae Scholzens gewesen Pfarrorganistens allhier hinderlassne wittib”). Rok po jej śmierci ożenił się po raz drugi z córką karczmarza w styczniu 1673 r. (APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: 1673, *Dominica II post Epiphaniam* „Der Ehrenveste und Kunstreiche herr Christoph Tschor Burg. und Buchdrucker alhier, ein Witwer, nimt zur ehe die Ehr und tugendsame Jungfraw Elisabeth, des ehrenvesten und wolgeachten herren Reinhold Rombergs burgers und weinschenkens alhier ehleibliche Tochter”). Ich małżeństwo nie trwało jednak długo, ponieważ już niecały miesiąc później Christoph Tschorn zmarł i został pochowany w kościele św. Mikołaja (APO 1237, seria 4, sygn. 31: 12 II 1673 „H. Christoph Tschornes Buchdruckers ausleithen 3 pulst zu grabe wardt unter die Halle gegen der langegasse begraben 5 thl”).

³⁹⁹ APO 1237, seria 1, sygn. 3: 25 V 1664 (nr 89) „Suscept: Christian Hillebrandt buchdrucker gesell”.

⁴⁰⁰ APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: 1669, *Dominica Quasimodogeniti* [...] „Joachim Valentin ein Junggesell und Buchdrucker Gesell”; APO 1237, seria 1, sygn. 3: 10 III 1670 (nr 49) „P. Joachim Valentin Buchdrucker gesell”; APO 1237, seria 1, sygn. 4: 7 X 1688 „Susc. fr. Rosina, Joachim Valentini Buchdrucker gesellens Ehwirthin”.

⁴⁰¹ PrzyweckaD, s. 180; Małgorzata Młynarska, Anna Techmańska, *Druki brzeskie...*, op. cit., s. 7.

kalno-instrumentalnych i instrumentalnych⁴⁰². Wśród publikacji oficyny Tschorna znajduje się m.in. antologia arii Heinricha Alberta, zredagowana przez Ambrosiusa Profego⁴⁰³, a także zbiory utworów wspomnianego wyżej książęcego lutnisty, Esaiasa Reusnera⁴⁰⁴. Wydawał on ponadto wielogłosowe utwory okolicznościowe Wenzla Scherffera, Johanna Kessela, Tobiasa Zeutschnera i Paula Konwalynki⁴⁰⁵. W wykazie druków muzycznych wydanych w Brzegu, sporządzonym przez Marię Przywecką-Samecką, wymieniony jest ponadto druk *Erklärungs-Lieder, des Fürstlichen Schauessens und Zuckerberges [...] Gedichtet und gesetzt mit 3. Stimmen*, przypisany przez autorkę książki Wenzlowi Scherfferowi (na karcie tytułowej oraz w opisie katalogowym RISM występują jedynie inicjały W.S.). Druk ten nie zawiera informacji o miejscu wydania i wydawcy; w katalogu RISM został przypisany do Brzegu, a przez Przywecką – do oficyny Christopa Tschorna (ze względu na rok wydania)⁴⁰⁶. W wykazie Przyweckiej znajduje się ponadto druk Scherffera *Geist: und Weltliche Gedichte Erster Teil in sich begreifend Eilf Bücher*, który w katalogach nie jest jednak rejestrowany jako druk muzyczny⁴⁰⁷. Innym obszarem wydawniczej działalności Tschorna były zbiory pieśni kancjonałowych, zarówno w języku niemieckim, jak i polskim, publikowane w postaci samych tekstów lub tekstów i nut. Najwcześniejszym wydaniem w Brzegu kancjonałem polskim – i jedynym, w którym zastosowano

⁴⁰² PrzyweckaD, s. 180.

⁴⁰³ Heinrich Albert, *Arien Ander Theil [...] zum Druck befödert von Ambrosio Profe [...]*, Brieg: Christoph Tschorn 1657 (RISM A/I: A 642; AA 642). Pierwsza część tej antologii wydana została przez Profego w tym samym roku w Lipsku. Szerzej nt. jego działalności edytorskiej zob. np. Adam Adrio, *Ambrosius Profe (1589–1661) als Herausgeber italienischer Musik seiner Zeit*, w: *Festschrift Karl Gustav Fellerer zum sechzigsten Geburtstag am 7. Juli 1962*, red. Heinrich Hüschen, Regensburg: Bosse 1962, s. 20–27; Wolfram Steude, *Wrocławski organista Ambrosius Profius (1589–1661) jako edytor i wydawca muzyki wokalne XVII w.*, w: *Tradycje Śląskiej Kultury Muzycznej*, t. 6: *Księga konferencji 5–7 IV 1990*, Wrocław: Akademia Muzyczna we Wrocławiu 1992, s. 51–60; Kristin Marie Sponheim, *The Anthologies of Ambrosius Profe (1589–1661) and the Transmission of the Italian Music in Germany*, praca doktorska, Yale University 1995; Barbara Wiermann, *Die Entwicklung vokal-instrumentalen Komponierens im protestantischen Deutschland bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2002; Tomasz Jeż, *Danielis Sartorii Musicalia Wratislaviensia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa 2017 (*Fontes Musicae in Polonia*, A/I), s. 18–22.

⁴⁰⁴ Esaias Reusner, *Musicalische Taffel-Erlustigung...*, op. cit.; idem, *Musicalische Gesellschafts-Ergetzung Bestehend in Sonaten, Allemanden, Couranten, Sarabanden, Gavotten und Gigueen [...]*, [Brieg: Christoph Tschorn 1670] (RISM A/I: R 1218).

⁴⁰⁵ Zob. PrzyweckaD, s. 235.

⁴⁰⁶ Zob. PrzyweckaD, s. 235; RISM A/I: IN 273.

⁴⁰⁷ PrzyweckaD, s. 235.

również druk muzyczny – jest omówiony wyżej zbiór *Pieśni co Przednieysze z Kancyonała wielkiego Toruńskiego* [...] z 1670 roku.

Po śmierci Tschorna, która nastąpiła w lutym 1673 roku, brzeską oficynę przejął Johann Christoph Jacob (Jacobi), który działał w tym mieście przez kolejnych szesnaście lat. Do Brzegu przeniósł się on z Wrocławia, gdzie przynajmniej przez dziesięć lat (1663–1673) był faktorem w drukarni Baumannowej⁴⁰⁸. Większość jego brzeskich druków muzycznych ukazała się już po przemianach politycznych 1676 roku. Historię brzeskiego drukarstwa muzycznego w czasach Piastów zamyka publikacja zawierająca utwór na powitanie Jerzego Wilhelma wracającego z Wiednia do Brzegu w marcu 1675 roku⁴⁰⁹. W katalogach i literaturze przedmiotu nie ma informacji o żadnych brzeskich publikacjach zawierających muzyczne utwory żałobne skomponowane po śmierci ostatniego księcia.

2.3.2.7. Budowniczy instrumentów muzycznych

Brzeg jest jedynym spośród omawianych w tym rozdziale ośrodków miejskich, w których poświadczona jest źródłowo działalność budowniczych instrumentów muzycznych. Są to zarówno organmistrzowie, jak i lutnicy (określani jako *violenmacher* lub *geigenmacher*), a także twórcy bliżej nieokreślonych instrumentów, wzmiankowani ogólnie jako *instrumentenmacher* albo *instrumentenbauer*.

W dotychczas istniejącej literaturze przedmiotu odnaleźć można informacje o dwóch spośród nich. Są to: organmistrz Christoph Klose mł. (ok. 1625–1693) oraz jego syn Siegmund, który przejął po ojcu zawód⁴¹⁰. Christoph Klose mł. był synem śląskiego organmistrza o tym samym imieniu, urodził się jednak w Innsbrucku, gdzie wówczas pracował jego ojciec. W latach 1658–1661 przebywał już w Brzegu; tam też zlecono mu remont organów w lutezańskim kościele św. Mikołaja. Następnie w latach 1666–1669 zbudował organy w Kościele Pokoju w Świdnicy (Schweidnitz). Po ukończeniu tego zlecenia wrócił na stałe do Brzegu, gdzie kontynuował prace nad organami w kościele

⁴⁰⁸ PrzyweckaD, s. 170, przypis 8; Bronisław Kocowski, *Zarys dziejów drukarstwa na Dolnym Śląsku*, Wrocław: Biblioteka Uniwersytecka 1948, s. 22, 24.

⁴⁰⁹ *Als der Durchlauchtige Fürst und Herr...*, op. cit. Utwór ten, opisany w katalogu RISM (A/I: AN 96) jako przeznaczony na sopran solo z towarzyszeniem basso continuo, zawiera w rzeczywistości jeszcze cztery głosy instrumentalne (oznaczone jako *Instrumentum I* w kluczu wiolinowym, *Instrumentum II* w kluczu wiolinowym, *Instrumentum III* w kluczu altowym oraz *Instrumentum IV* w kluczu tenorowym); zob. <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/38520/edition/79519/content?ref=desc> (dostęp: 26.09.2023).

⁴¹⁰ Działalność Siegmunda Klosego przypadła już na czasy habsburskie i zostanie omówiona niżej, zob. s. 153–154.

św. Mikołaja; prace te przerwała jego śmierć w lipcu 1693 roku⁴¹¹. Brzeskie źródła zawierają liczne świadectwa jego obecności w mieście, nawet w czasie, gdy pracował nad zleceniem dla Świdnicy. W sierpniu 1662 wraz z żoną Heleną przyniósł do chrztu syna Siegmunda, a cztery lata później, we wrześniu 1666 – Gottfrieda Wilhelma⁴¹². Wzmiankowany jest kilkakrotnie jako ojciec chrzestny w księgach chrztów kościoła św. Mikołaja w latach 1667–1693⁴¹³, a ponadto w roku 1675 w tej samej roli w kościele zamkowym⁴¹⁴. 26 lipca 1693 pochowano go w kościele św. Mikołaja⁴¹⁵; dziewięć lat później pochowana została tam również wdowa po nim, Helena⁴¹⁶.

W latach 60. XVII wieku równoległe z działalnością Christopha Klozego brzeskie księgi przekazują informacje o obecności drugiego organmistrza, Adama Fiedlera; został on określony jako pochodzący z Byczyny (Pitschen)⁴¹⁷, a w literaturze odnaleźć można informację dotyczącą jego działalności w Oławie⁴¹⁸.

W przeciwieństwie do organmistrzów brzescy lutnicy nie są w ogóle, jak się wydaje, znani współczesnym badaczom. W źródłach z badanego półwiecza pojawia się jednak kilku budowniczych instrumentów strunowych, o których warto tutaj wspomnieć; brzeską praktykę lutniczą potwierdza ponadto zapis we wspomnieniach kompozytora i muzyka Wolfganga Caspara Printza, który w latach 60. XVII wieku podczas jednej ze swoich podróży nabył w tym mieście instrumenty⁴¹⁹. Lutnikiem sporządzającym kupiony przez Printza konsort viol mógł być choćby działający w tym czasie w Brzegu Christian Sachsen⁴²⁰, o którym jednak nic bliżej nie wiadomo, tym bardziej, że pojawia się w źródłach tylko jeden raz. W tych

⁴¹¹ Zob. Ludwig Burgemeister, *Der Orgelbau in Schlesien*, op. cit., s. 199–202; Lothar Hoffmann-Erbrecht, hasło: *Klose, Christoph d. J.*, w: SML, s. 377.

⁴¹² APO 1237, seria 1, sygn. 3: 3 VIII 1662 (nr 126), 4 IX 1666 (nr 139).

⁴¹³ APO 1237, seria 1, sygn. 3: 27 IV 1667 (nr 72), 14 XI 1670 (nr 225); APO 1237, seria 1, sygn. 4 [Księga chrztów 1686–1697]: 31 V 1689, 13 I 1692, 7 IV 1693.

⁴¹⁴ PL-WRk 377a: 29 III 1675.

⁴¹⁵ APO 1237, seria 4, sygn. 32: 26 VII 1693.

⁴¹⁶ APO 1237, seria 4, sygn. 32: 29 I 1702 „fr. Helena weyl. H. Christoph Kloses gewesenen burgers Orgel und Instrumentmachers alhir hinterlassene wittib”.

⁴¹⁷ APO 1237, seria 1, sygn. 3: 22 VIII 1664 (nr 160); 7 VIII 1666 (nr 118); APO 1237, seria 4, sygn. 31: 8 VIII 1666 „Adam Fiedlerß des Orgelbauers von Pitschen beyde Sohnl. 2 Pulst mit mittel v. klein glocken 18 gr”.

⁴¹⁸ Zob. Michael Heinemann, hasło: *Ohlau*, w: SML, s. 537.

⁴¹⁹ „Indessen reisete ich nach Brieg, Munsterberg und Franckenstein. Im Ruckwege bestellte ich ein gantz Stimmwerck Violen bey dem Geigenmacher in Brieg, welche ich auch nach 8. Tagen abholete”, Wolfgang Caspar Printz, *Autobiographie aus Matthesons Ehrenpforte (ex autogr.)*, w: idem, *Ausgewählte Werke*. t. 3: *Realien*, wyd. Helmut K. Krausse, Berlin – New York: Walter De Gruyter 1993, s. 40.

⁴²⁰ APO 1237, seria 1, sygn. 3: 25 X 1665 (nr 228) „Suscept: H. Christian Sachsen Geige macher”.

latach prowadził swoją lutniczą działalność także Elias Neubarth (1660–1666)⁴²¹; wzmiankowany w 1673 roku lutnik Johann Neubarth mógł być jego synem⁴²².

2.3.3. Czasy rekatolizacji (1676–1707)

Po bezpotomnej śmierci ostatniego księcia piastowskiego, Jerzego Wilhelma, księstwo brzeskie przeszło pod bezpośrednią władzę cesarza. Ostatnia ćwierć XVII i pierwsze lata XVIII wieku były więc czasem przemian politycznych i administracyjnych, ale także wyznaniowych; obowiązującą konfesją w ewangelickim dotychczas księstwie stał się katolicyzm. Luteranom z Brzegu – w odróżnieniu od ewangelickich mieszkańców innych śląskich terytoriów objętych rekatolizacją – pozostawiono kościół parafialny i swobodę sprawowania kultu aż do śmierci ostatniego duchownego; nie wolno im było jednak wybierać następnym pastorów. Dzięki temu brzescy ewangelicy pozostali przy swoim wyznaniu nie tylko *de facto*, ale i *de iure* – ostatni duchowny dożył bowiem ugody altransztadzkiej, przywracającej wolność religijną. Również brzeskie Gymnasium Illustre funkcjonowało w tym czasie nieprzerwanie.

Od 1676 roku wśród mieszkańców miasta coraz liczniejszą grupę stanowili katolicy – zarówno napływowi pracownicy administracji, jak i miejscowi konwertyci. Ich kościołem parafialnym stał się dotychczasowy kościół zamkowy. W latach 80. XVII wieku w Brzegu rozpoczęły działalność dwa zakony: jezuici i kapucyni. W 1689 roku zamek oraz zwierzchnictwo nad przynależnymi mu terytoriami przekazane zostały księciu Karolowi Filipowi von Pfalz-Neuburg, późniejszemu elektorowi Palatynatu, który przebywał w Brzegu do 1707 roku.

2.3.3.1. Zamek

Historia zamku brzeskiego po śmierci księcia Jerzego Wilhelma i przejściu władzy przez cesarza nie została dotychczas gruntownie przebadana. W wielu opracowaniach dotyczących historii ośrodka dzieje zamku po wygaśnięciu dynastii Piastów przedstawiane są w sposób bardzo pobieżny; następnym wydarzeniem uznanym za istotne jest zazwyczaj pruskie bombardowanie i zniszczenia dokonane w 1741 roku. Znacząca zmiana, jaka zaszła w 1676 roku, dotyczyła nie tylko osoby

⁴²¹ APO 1237, seria 4, sygn. 31: 18 VII 1660 „Elias Newbarttes Geigemachers Sohn welcher in der Oder ertruncken ist 3 Pulst mit 3 glocken 1 thl 9 gr”; 3 IX 1666 „Elias Neubarth der Geigemacher 3 pulst mit 3 glocken 1 thl 9 gr”.

⁴²² PL-WRk 377b: 31 I 1673 „herr Johann Neubarth Violen und Geigenmacher und Jungfer Susanna Elisabeth Reussin weyland herrn Johann Reusses Mahlers nachgelassene Eheleibliche Tochter”.

panującego czy obowiązującego wyznania; ośrodek centralny (stolica księstwa) stał się wówczas ośrodkiem raczej peryferyjnym, pozostającym pod zarządkiem cesarskich namiestników. Być może to właśnie stanowi jeden z ważniejszych powodów, dla których historia brzeskiego zamku w czasach habsburskich nie doczekała się badań monograficznych. Trudno nawet o listę jego zarządców z granicznymi datami pełnienia urzędu, o informacje dotyczące ich wpływu na miejscową politykę, a tym bardziej ewentualnego mecenatu kultury, który mogli sprawować, i możliwości jego oddziaływania na lokalną społeczność.

Jednak ani życie dworskie, ani kultura muzyczna na brzeskim zamku nie skończyły się w roku 1676. Wzmianki pojawiające się w źródłach i literaturze przedmiotu sugerują, że również w czasach habsburskich nie brakowało tam ani muzyków, ani muzyki. Być może istotnie przez pierwsze kilkanaście lat nie działo się tam zbyt wiele; w dostępnych źródłach trudno nawet o informację, kto zamieszkiwał w zamku zaraz po śmierci księcia Jerzego Wilhelma i wyjeździe jego matki do Oławy⁴²³.

W roku 1689 brzeski zamek stał się ponownie rezydencją książęcą; tym razem osiadł w nim książę Karol Filip Wittelsbach (von Pfalz-Neuburg), późniejszy elektor Palatynatu, wraz z żoną, Ludwiką Karoliną Radziwiłłówną⁴²⁴. Zarząd nad zamkiem przekazał mu cesarz Leopold I Habsburg, żonaty wówczas z jego siostrą, księżniczką neuburską Eleonorą Magdaleną⁴²⁵. Kwestia ciągłości zamieszkania pary książęcej na zamku w Brzegu budzi pewne wątpli-

⁴²³ Marcin Wrzeciono wspomina jedynie ogólnie, że „w 1675 r. zamek wraz z księstwem przeszedł w bezpośrednie władanie Habsburgów. Ponieważ cesarz był jako król czeski panem lennym Piastów brzeskich, na przełomie XVII i XVIII w. pojawiała się niekiedy określenie zamek królewski, a nawet cesarski, które było jedynie nominalne, gdyż Habsburgowie wcale się nim nie interesowali. W opustoszałym zamku swą siedzibę znalazła Komora i zarządzający dobrami zamkowymi Urząd Grodzki (kasztelania) z burgrabią (zarządcą zamku i jego dóbr). Urzędowali tu także starosta ziemski wraz z dwoma radcami rejencyjnymi i dwoma sekretarzami”, WrzecionoT, s. 83.

⁴²⁴ Para książęca wraz z dworem przybyła do Brzegu pod koniec listopada 1689 roku, zob. Hans Schmidt, *Kurfürst Karl Philipp von der Pfalz als Reichsfürst*, Mannheim: Bibliographisches Institut 1963, s. 23. Przybycie księcia do Brzegu w listopadzie 1689 wraz z przebywającym na jego dworze jezuitą, pełniącym funkcję spowiednika książęcego, potwierdzają także jezuickie *litterae annuae* misji brzeskiej, zob. ARSI Boh. 106, s. 255.

⁴²⁵ Karol Filip miał szesnaścioro rodzeństwa, z których trzynaścioro dożyło wieku dorosłego; miał powiązania rodzinne z wieloma europejskimi dworami – jego bracia byli m.in. biskupami Wrocławia, Trewiru i Moguncji (Franz Ludwig), Augsburga (Alexander Sigismund), Wormacji (Ludwig Anton), a siostry, oprócz wymienionej wyżej cesarzowej, przez małżeństwa weszły do rodzin królewskich Portugalii (Maria Sophia Elisabeth) i Hiszpanii (Maria Anna Adelheid) oraz książęcych Parmy i Piacenzy (Dorothea Sophie) czy Bawarii (Leopoldine Eleonore). Kolejna jego siostra, Hedwig Elisabeth, została żoną Jakuba Sobieskiego.

wości i wymaga dalszych badań⁴²⁶; jednak jeśli nawet Karol Filip i jego żona dysponowali jeszcze jedną rezydencją we Wrocławiu, niewątpliwie przebywali w Brzegu dość często, o czym świadczą wymienianie w brzeskich źródłach wielu osób z ich dworu, a także ich samych oraz ich dzieci. Obecność księcia w Brzegu podczas ważnych świąt wielokrotnie dokumentują również sprawozdania (*litterae annuae*) sporządzane w brzeskiej misji jezuitów⁴²⁷. Księżna Ludwika Karolina była wyznania kalwińskiego; nie wiadomo jednak, czy uczestniczyła w kalwińskich nabożeństwach w Brzegu i czy na jej dworze przebywały osoby tego samego wyznania. Wzmiankowany w maju 1695 roku *Le Bon, Pfalz Neuburgisch Hoff Capellan* był najpewniej niezidentyfikowanym dotychczas katolickim kapłanem jej męża⁴²⁸. Książę Karol Filip był katolikiem; jego dzieci (z których czworga tylko jedna córka dożyła wieku dorosłego) również miały być wychowywane w tym wyznaniu. Jednak ani ich chrzty, ani pogrzeby trojga z nich nie zostały zarejestrowane w katolickich księgach parafialnych kościoła zamkowego⁴²⁹. W księdze pogrzebów ewangelickiego kościoła św. Mikołaja w Brzegu znalazła się natomiast obszerna wzmianka o śmierci i pogrzebie samej księżnej, która zmarła 22 marca 1695 roku (krótko po urodzeniu syna, który żył zaledwie kilka godzin) i została uroczystie pochowana w krypcie ko-

⁴²⁶ Hans Schmidt, *Kurfürst Karl Philipp...*, op. cit., s. 22: [1687] „Der Kaiser wies daher den beiden als Residenz das Schloss von Brieg zu, so war man sicher in den kaiserlichen Landen und doch nicht zu weit von den Gütern und – was wichtiger war – von Warschau und dem polnischen Königshofe entfernt”. Autor odnosi się tutaj do skandalu, jaki wywołało w Rzeczypospolitej małżeństwo Ludwiki Karoliny Radziwiłłówny z Karolem Filipem, zawarte potajemnie mimo wcześniejszych jej zaręczyn z Jakubem Sobieskim, synem ówczesnie panującego króla Jana III. Sprawa ta była także przedmiotem dyskusji sejmowych. Karol Filip otrzymał oprócz brzeskiego zamku również drugą rezydencję we Wrocławiu. Marcin Wrzeciono podaje, że „w latach 1689–1692 i 1695–1707 zamek stał się przejściowo rezydencją Karola III Filipa Wittelsbacha, brata biskupa wrocławskiego Franciszka Ludwika” (WrzecionoT, s. 83), nie wyjaśnia jednak powodów około trzyletniej przerwy – której zresztą nie poświadczają brzeskie źródła.

⁴²⁷ Zob. niżej, s. 121.

⁴²⁸ PL-WRk 377c: 3 V 1695 „Vitus, tit. h. Le bon Pfalz Neuburgisch Hoff Capellans diener bey der kirchen begraben worden gratis”.

⁴²⁹ Brak tych wpisów w brzeskich źródłach mógłby być traktowany jako argument za tym, że para książęca nie przebywała na stałe w Brzegu, a np. w swojej rezydencji we Wrocławiu. Po pierwsze jednak, w księgach obu brzeskich kościołów brak wpisu dokumentującego zarówno chrzest, jak i mający miejsce krótko potem pogrzeb jedyne go syna Ludwiki Karoliny – a jak można wnioskować z opisu jej śmierci i pogrzebu (zob. przypis 430), przebywała ona wówczas właśnie w brzeskim zamku. Po drugie natomiast, w wypisach z diariusza miejskiego znalazła się informacja o narodzinach dwóch córek pary książęcej; pierwsza z nich według tego źródła niewątpliwie urodziła się na zamku w Brzegu, miejsce urodzenia drugiej nie zostało wprost podane. Zob. APO 1242, sygn. 521: 27 XII 1689 „gebahr die Pfaltzgraffin eine Princessin auf dem Schlosse allhier”; 7 XII 1690 „hat die fr. Pfaltz gräfin zu Brieg eine Printzessin gebohren”.

ścioła zamkowego w nocy 5 maja⁴³⁰. Nocna pora tego pogrzebu nie była chyba niczym nadzwyczajnym; nie miało to też raczej związku z tym, że kościół zamkowy należał formalnie do katolików, a grzebano kalwinistkę, w ceremoniach pogrzebowych uczestniczyli zaś uczniowie protestanckiego gimnazjum. Podobnie *bey naechtlicher Zeit* odbywał się jeszcze w czasach ewangelickich, w 1672 roku, pogrzeb księcia legnicko-brzeskiego Chrystiana⁴³¹.

Karol Filip, kształcony w młodości na dworze w Neuburgu przez jezuitów, utrzymywał bliskie kontakty z członkami Towarzystwa także w Brzegu. Dwóch jezuitów, Franciscus Neusser i Lucas Nagel, wymienionych zostało w źródłach brzeskich jako spowiednicy książe⁴³². We wrześniu 1691 roku na dziedzińcu zamkowym wystawiono spektakl teatralny *Custodiens parvulos Dominus*⁴³³, przygotowany przez uczniów jezuickiej szkoły. Dedykowany był on córkom pary księżęcej, Leopoldynie i Mariannie, które miały wówczas odpowiednio

⁴³⁰ „Anno 1695 den 22 Martij Gleich in der Mittages Stunde von dieser Jammer Wollen Welt hat Gott der Allerhöchste in dessen Händen unser Lebens Zeit stehet, Seelig abgefordert, die wayl. durchlauchtige bis anhero alhir Residirende fürstin und fr. fr. Louise Charlotte Pfälztgräfin bey Rhein in Bayern zu Jülich, Cleve und Bergen Hertzogin gebohrne Princessin Radziwill Hertzogin zu Birse, Dulniki, Slutzke und Kopy, des heyiligen Römischen Reichst. Fürstin fr. zu Newe. und Siebirsch. Nach vor Hero mit hochwuhmlicher [?] Gedult aberstandenen Geburths Schmetzen und glücklicher [?] eines Jungen Printzen so aber balt nach empfangener Tauffe wiederumb verschieden derer Hochfurstl. Körper ist den 5ten May des Abendts umb halwege 11 Uhr, in der König. Schlosskirchen mit furstlichen Cerimonien bey grosser wolckreicher versammlung in die furstl. Piasteische Grufft Gesetzt und begraben und ist erstlich den 26, 27, 28, 29, 30, 31 Martzy des Morgens von 6 bis 7 von 11 bis 12 von 5 bis 6 uhr alle Tage 3 stunden geleutet, den 1, andern und 3ten April ist stille gehalten worden, den andern Osterfeyertag des Morgens wieder also angefangen alle Tage 3 stunden bis zum 5ten May als der begräbnüß Tag ist angesetzt ist auch den letzten tag als des Morgens von 6 bis 7 von 11 uhr bis 12 uhr des Abendts von 5 bis 6 uhr. Umb ½ 7 uhr eine halbe Viertel stunde, umb halb 8 Uhr wieder eine halbe viertelstunde, und vom ¾ auf 9 uhr bis 1 auf 12 Uhr ist immer geleutet worden und also hat dieses begräbnüß in der Nacht, ein Ende, ist auch unsere Gantze Schulle von dem Gymnasio mit gegangen”, APO 1237, seria 4, sygn. 32 pod tą datą. Pogrzeb księżnej odnotowany został również pod datą 6 maja w księgach parafialnych kościoła zamkowego: „den 6. dito [May] Ihre Durchl. Die Pfälztgräfin bey Rhein”, PL-WRk 377c pod tą datą.

⁴³¹ Informacja za Janem Harasimowiczem, w: *Schwärmergeist und Freiheitsdenken: Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit*, red. Matthias Noller, Magdalena Poradzisz-Cincio, Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag 2010 (*Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte*, 21), s. 210.

⁴³² ARSI Boh. 91/I, fol. 36v, 223r.

⁴³³ *Custodiens parvulos Dominus*. Ps. 114 V. 6. *Mira Dei erga teneram Juventutem Providentia, tam in providendis illi commodis pia, quam in tutando a periculis benigna, submississimae venerationi utriusque Serenissimae parvulae Leopoldinae et Marianaе, primo- et secundo-genitae Serenissimorum Principum Palatinorum Caroli et Carolinae [...] pro primo publico theatro exhibita*, [s.l.] [s.n.] [1691], PL-WRu OSD 366105.

rok i dziewięć miesięcy oraz dziewięć miesięcy⁴³⁴. Uczniowie szkoły prowadzonej przez jezuitów (znajdującej się zresztą w bezpośrednim sąsiedztwie zamku) wystawiali tego typu spektakle dość regularnie; *Custodiens parvulos Dominus* wystawiony został na zakończenie roku szkolnego⁴³⁵. Jest to jednak jeden z nielicznych brzeskich spektakli, do których zachowało się streszczenie libretta (*perioche*), i jedyny spośród zachowanych, który powiązany został z rodziną książęcą.

Na przełomie XVII i XVIII wieku na zamku w Brzegu gościła również często Karolina Piastówna (Charlotte von Liegnitz-Brieg-Wohlau), od 1680 roku pozostająca w separacji z mężem, Fryderykiem holsztyńskim, i rezydująca w domu książąt legnicko-brzeskich we Wrocławiu. W 1687 roku zmieniła ona wyznanie na katolickie, co odnotowane zostało w *litterae annuae* kolegium jezuickiego we Wrocławiu⁴³⁶. Jej powroty do rodzinnego miasta nie były dotychczas wzmiankowane w literaturze przedmiotu; za jedyne miejsce jej zamieszkania po roku 1680 uznawana zaś była wrocławska rezydencja Piastów⁴³⁷. *Litterae annuae* misji jezuickiej w Brzegu dokumentują jednak jej obecność podczas różnych świąt przynajmniej w latach 1690–1697⁴³⁸.

⁴³⁴ Leopoldine Eleonore Josephe, ur. 27 XII 1689, Marie Anne, ur. 7 XII 1690, zob. np. *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, t. 24, Leipzig und Halle: Johann Heinrich Zedler 1740, s. 29.

⁴³⁵ Muzyczna i teatralna działalność uczniów tej szkoły zostanie dokładnie omówiona w dalszej części rozdziału, zob. s. 139–142.

⁴³⁶ ARSI Boh. 105, s. 222 (*Annuae Collegij Wratislaviensis Anni 1687*): „Jam vero quos alibi Nostri Ecclesiae verae gremio aggregarunt, 207 computamus, quos inter Turcae 4, Arianus 1, Calvinistae 2. quibus si eos adjicias, qui in fide vacillantes, peneq(ue) in errores pristinos relapsi, ab hara Lutheri sunt retracti, numerum facile personarum 257 deprehendes. Et ne de vicis & plateis solum collectos, Dei adduxisse videamur, erant hos inter, Mercatorum, ipsorumq(ue) Verbi Ministrorum e Brandenburgia filij, Praedicantis Wratislaviensis filia unica; locumtenentes militares; viri, matronaeque nobiles complures, Juris Doctor, ex aula Saxonis unus, ipsa deniq(ue) Serenissima Dux Holsteinica, nata Dux Brigensis, Lignicensis, & Wolaviensis, Calvini erroribus a teneris imbuta”. Zob. także ConradsS, s. 77, przypis 3.

⁴³⁷ „Uprzednio [przed 1680] weszła Karolina w posiadanie domu książąt legnickich we Wrocławiu, gdzie też mieszkała do końca życia, opuściwszy rodzinne księstwo. Żyła w odosobnieniu i samotności, oddając się przede wszystkim działalności dobroczynnej. Umarła 24 grudnia 1707 we Wrocławiu, gdzie w tamtejszym kościele św. Klary (w kaplicy św. Jadwigi) złożona została srebrna urna z jej sercem. Ciało pochowano natomiast w świątyni klasztornej w Trzebnicy, obok relikwii dalekiej antenatki Karoliny – św. Jadwigi Śląskiej, gdzie też zachowało się po dziś dzień jej rzeźbione popiersie. Natomiast przygotowane dla niej jeszcze przez matkę Ludwikę anhalcką miejsce pochówku w legnickim mauzoleum zwanym Piasteum (tamże jej pełnopostaciowy posąg pozostało puste”, Krzysztof R. Prokop, hasło: *Karolina (1652–1707)*, op. cit., s. 568. Zob. także ConradsS, s. 78.

⁴³⁸ ARSI Boh. 105, s. 256 (*Annuae Missionis Brigensis Anno 1690*); ARSI Boh. 105, s. 695–696 (*Annuae Missionis Brigensis Anno 1691*); ARSI Boh. 108/I, s. 534–535 (*Annuae Missionis Brigen-*

Te same źródła przekazują również informacje o świątecznych wizytach innych gości księcia Karola Filipa, głównie należących do jego rodziny, m.in. brata – biskupa wrocławskiego Franza Ludwiga, matki – wówczas już księżnej wdowy po elektorze Palatynatu, siostry – Hedwig Elisabeth, żony Jakuba Sobieskiego, wówczas księżnej oławskiej, i kuzyna – księcia Georga von Hessen-Darmstadt⁴³⁹.

Karol Filip Pfalz-Neuburg rezydował na zamku w Brzegu aż do września 1707 roku, kiedy to przeniósł się do Innsbrucka, by objąć nadany mu przez cesarza dwa lata wcześniej urząd gubernatora Tyrolu⁴⁴⁰. Po śmierci Ludwika Karoliny ożenił się po raz drugi, z Teresą Katarzyną Lubomirską w 1701 roku⁴⁴¹.

sis Anno 1694); ARSI Boh. 108/II, s. 790 (*Annuae Missionis Brigensis Anni 1695*); ARSI Boh. 109, s. 513 (*Annuae Missionis Brigensis Anni 1697*).

⁴³⁹ ARSI Boh. 106, s. 255 (*Annuae Missionis Brigensis anni 1690*): „Diebus Rogationum gemina vice ad nos deducta supplicatio: prima die illam praesentia sua illustrarunt serenissimi Frater Franciscus Ludovicus Wratislaviensis Episcopus, et Carolus comes Palatinus, cum magna aspicientium aedificatione”. ARSI Boh. 106, s. 695–696 (*Annuae Missionis Brigensis anni 1691*): „Longe vero celeberrimum Circumcisionis diem reddiderunt tria serenissima capita, Episcopus Wratislaviensis, Palatinus Carolus, et Hollsteinica, non solum Sacro Cantato, sed et Concioni Sacrisq(ue) compluribus cum magna aedificatione populi interesse, et pulcherrimo pietatis exemplo pusillum catholicorum gregem animare dignata”. ARSI Boh. 108/I, s. 251 (*Annuae Missionis Societatis Jesu Brigae 1693*): „Subsecuta dein Quadragesima vetus suum tenuit, si festivam Coenae Domini lucem excipias, ubi in majori palatii Ducalis, atrio Pedilavio adstitimus, quod Serenissimus Palatinus Carolus, praesente Serenissima Matre Electrice vidua, et utraq(ue) aula, ad decentiam magnam, et devotionem instituit. Et quanquam alias saepius, Feria tamen Paschatis secunda, exemplo hic nunquam viso Oratorium nostrum, Sacri, Concionisq(ue) Serenissimos una quatuor Auditores spectavit. Serenissimam nimirum Electricem Palatinam viduam, Episcopum Wratislaviensem, ejusdemq(ue) Fratrem Carolum, et Ducem Hesso-Darmstadiensem Georgium, qui licet Lutheranis devotus esset affaniis, Catholicorum tamen imitatus morem et aqua lustrari se sustinuit, et alia egit, ut alienae fidei sectatorem nescires”. Książkę Georga von Hessen-Darmstadt, którego znajomość obrzędów katolickich mimo luterńskiego wyznania odnotowana została w sprawozdaniu, w tym samym zresztą roku zmienił wyznanie, zob. Ludwig Clemm, hasło: *Georg, Landgraf von Hessen-Darmstadt*, w: „Neue Deutsche Biographie” 6 (1964), s. 217–218, wersja online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd128670606.html#ndbcontent> (dostęp: 14.09.2023). Praga, Národní knihovna [dalej jako: CZ-Pu], sygn. XXIII.C.105/13 (XXIII.C.105n), fol. 368r (*Annuae Missionis Brigensis anni 1698*): „Juventus nostra Scholastica tunc ante tempus autumnum suum celebrasse videbatur, quando ante et in ipso festo S(anc)ti Joannis Baptistae tam dextre et gratiose pro theatro egit, ut Serenissimis Spectatoribus, Serenissimo videlicet Carolo Palatino, ejusq(ue) Serenissimae sorori Olavia excurrenti, Serenissimae Holsteinicae et magna eis associatae nobilitati mire placuerit, et laudata fuerit”.

⁴⁴⁰ Hans Schmidt, *Kurfürst Karl Philipp...*, op. cit., s. 48–51.

⁴⁴¹ Pogrzeb ich zmarłej w dzieciństwie pierwszej córki, noszącej imiona Theophila Elisabeth Francisca Felicitas, jest jedynym bezpośrednio odnotowanym w brzeskich księgach metrykalnych wydarzeniem dotyczącym dzieci Karola Filipa; księżniczka nie została jednak we wpisie

W skład dworu Karola Filipa wchodził także muzycy; posiadamy informacje o składzie tej kapeli z późniejszych etapów jego życia, gdy rezydował w Innsbrucku⁴⁴², następnie od 1718 roku w Heidelbergu (gdzie odziedziczył po zmarłym bracie tytuł elektora Palatynatu), a zwłaszcza od 1720 roku, gdy przeniósł się do Mannheimu⁴⁴³. Brzeski okres jego działalności – w tym także mecenatu muzycznego – jest w literaturze raczej pomijany, a wśród jego muzyków powiązanych jakkolwiek z tym miastem wzmiankowany jest jedynie lutnista Silvius Leopold Weiss⁴⁴⁴. Inni muzycy, nawet jeśli byli zatrudnieni przez księcia Karola Filipa przed rokiem 1707, wiązani są raczej z Wrocławiem⁴⁴⁵. Tymczasem księgi parafialne kościoła zamkowego w Brzegu wśród członków dworu księżęcego dokumentują obecność wielu muzyków, z których kilku znanych jest także ze swojej późniejszej działalności w innych ośrodkach związanych z neuburską rodziną księżęcą.

Na przykład Jacob Gröber, *Pfaltz Neuburg(isch) Capellmeister*, wzmiankowany 28 grudnia 1701 jako ojciec chrzestny⁴⁴⁶, jest prawdopodobnie tożsamy z Jakobem Greberem, kompozytorem i kapelmistrzem księżęcym, działającym później na dworze Karola Filipa w Innsbrucku, Heidelbergu i Mannheimie. W literaturze przedmiotu nie odnotowano dotychczas informacji o jego działal-

wymieniona nawet z imienia, zob. PL-WRk 377c: 1 II 1705 „Eodem dito [1 Februarij 1705] ist Hochfürstl. durchl. Pfaltz Graffens Printzessin abends in die fürstl. Grufft bey gesetzt”.

⁴⁴² Zob. Walter Senn, *Musik und Theater am Hof zu Innsbruck. Geschichte der Hofkapelle vom 15. Jahrhundert bis zu deren Auflösung im Jahre 1748*, Innsbruck: Österreichische Verlagsanstalt 1954.

⁴⁴³ Zob. np. Bärbel Pelker, *The Palatine Court in Mannheim*, w: *Music at German Courts 1715–1760. Changing Artistic Priorities*, red. Samantha Owens, Barbara M. Reul, Janice B. Stockigt, Woodbridge: The Boydell Press 2001, s. 131–162.

⁴⁴⁴ Zob. Hans Schmidt, *Kurfürst Karl Philipp...*, op. cit., s. 14–65; Frank Legl, *Zwischen Grottkau und Neuburg. Neues zur Biographie von Silvius Leopold Weiss*, „Die Laute. Jahrbuch der Deutschen Lautengesellschaft” 4 (2000), s. 1–40; Berthold Over, *Düsseldorf – Zweibrücken – Munich. Musicians’ Migrations in the Wittelsbach Dynasty*, w: *Music Migration in the Early Modern Age. Centres and Peripheries – People, Works, Styles, Paths of Dissemination and Influence*, red. Jolanta Guzy-Pasiak, Aneta Markuszewska, Warszawa: Liber Pro Arte 2016, s. 79.

⁴⁴⁵ Choćby pochodzący z Moraw gambista i kompozytor Gottfried Finger, działający wcześniej m.in. w Londynie i Berlinie: „By 1706 he was in Breslau in the service of Duke Karl Philipp of Neuberg [!], the younger brother of the Elector Palatine. He remained in Karl Philipp’s service for the rest of his life; in October 1707 he was a Kammermusiker in the Innsbruck Hofkapelle and rose to the position of Konzertmeister in 1708”, Peter Holman, Robert Rawson, hasło: *Finger, Gottfried [Godfrey]*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.09670> (dostęp: 15.09.2023).

⁴⁴⁶ PL-WRk 377a: 28 XII 1701 „Patrini: h. Jacob Gröber Pfaltz Neuburg. Capellmeister, fr. Christina Rostin, und fr. Caecilia Heylin beyde von Hofe”. Wzmiankowana tutaj Christina Rostin jest prawdopodobnie tożsamy z Anną Christiną, żoną Wenzla Norberta Rosta, ówczesnie kamerdynera, a następnie kapelmistrza księżęcego, zob. przypisy 451, 452.

ności przed rokiem 1702; w latach 1703–1707 przebywał on w Londynie, gdzie komponował muzykę instrumentalną i teatralną, a od 1707 roku poświadczony był jako kapelmistrz na dworze Karola Filipa von Pfalz-Neuburg w Innsbrucku. W świetle brzeskich źródeł jego powiązania z książęcym zespołem muzycznym datować należy przynajmniej o parę lat wcześniej. Na obecnym etapie badań nie da się ustalić, czy istotnie studiował on kompozycję we Włoszech (tak podaje wydany w Londynie w 1709 roku dodatek do *A Comparison between the French and Italian Musick and Opera's*⁴⁴⁷), a jeśli tak, to w jakim ośrodku; nie wiadomo tym bardziej, czy był on wcześniej związany z neuburskim dworem i czy książę Karol Filip mógł mieć jakikolwiek udział w wysłaniu go na naukę do Italii. W brzeskich księgach pojawia się jeszcze jeden muzyk o tym samym nazwisku – trębacz dworski Johann Gräber, wzmiankowany wielokrotnie w latach 1692–1701⁴⁴⁸. Kwestia ewentualnego pokrewieństwa (lub nawet tożsamości) Johanna i Jakoba Greberów pozostaje niejasna i wymaga dalszych badań źródłowych⁴⁴⁹.

⁴⁴⁷ Zob. François Raguenet, *A comparison between the French and Italian musick and opera's: Translated from the French; with some remarks. To which is added A critical discourse upon opera's in England, and a means proposed for their improvement*, London: William Lewis 1709.

⁴⁴⁸ PL-WRk 377a: 6 XI 1692 „Item getaufft worden Carolus Philippus. Parentes H. Johann Graber Tubicen Aulicus und Maria Barbara”; 10 VIII 1694 „getaufft worden Philipp Ludwig. Parentes. Joannes Gräber Pfaltz Neuburgl. hoff. u. feldtrompeter und Maria Barbara”; 25 XI 1695 „Patrini: Johan Gräber und H. Franciscus Frantz beyde Pfaltz Neuburgl. Hoff-Trompeter”; 16 XII 1695 „Patrini: H. Johann Gräber Pfaltz Neuburgl. Hofftrompeter”; 15 VII 1696 „Patrini: H. Johann Gräber Pfaltz Neuburgl. Hoff u. Feldtrompeter”; 18 VII 1696 „getaufft worden Maria Anna Francisca. Parentes H. Johann Gräber Pfaltz Neuburgl. hofftrompeter u. fr. Anna Maria Barbara”; 20 XI 1696 „Patrini H. Johann Gräber Pfaltz Neuburgl. Hoff u. feldtrompeter”; 30 XI 1698 „Patrini. H. Johann Greber und H. Valentin N: beyde Pfaltz Neuburgl. Trompeter”; 18 I 1699 „getaufft worden Anna Elisabeth. Parentes. H. Johann Greber Pfaltz Neuburgl. hofftrompeter, und fr. Maria Barbara”; 16 XII 1699 „Patrini: H. Johann Greber PfaltzNeuburgl. hoff u. feldtrompeter”; 16 VIII 1700 „getaufft worden Frantz Joseph. Parentes. H. Johann Greber, PfaltzNeuburgl. hoff u. feld Trompeter, und fr. Maria Barbara”; 1 IX 1701 „Patrini: Johann Gräber Pfaltzgräfl. hoff u. feldtrompeter”; 13 XI 1701 „getaufft worden Eleonora Teresia. Parentes. H. Johann Graber Pfaltzneuburgl. hoff u. feldtrompeter. u. frau Maria Barbara”; PL-WRk 377b: 12 XI 1697 „Testes h. Johann Greber Pfaltzgrafl. Hoff u. feldtrompeter”; PL-WRk 377c: 7 X 1694 „Philippus Ludovicus, h. Johann Gräbers PfaltzNeuburgl. Trompeters Söhnle herein begraben worden”; 24 V 1701 „Josephus Franciscus, h. Johann Greber Pfaltzgräfl. Trompeters Söhnle. herein begraben”.

⁴⁴⁹ Zarówno Johann, jak i Jakob Greber nie pojawiają się w brzeskich źródłach po roku 1701. Kapelmistrz i kompozytor Jakob Greber znany jest także w literaturze jako Johann Jakob, choć wszystkie rękopisy z jego utworami wpisane obecnie do katalogu RISM (w tym autograf) opatrzone zostały jedynie imieniem „Giacomo”. Ponadto w literaturze pojawia się trębacz Johann Greber, działający w Mannheimie w latach 1710–1723, zmarły również w Mannheimie w 1726 roku, a więc pięć lat wcześniej niż kapelmistrz Jakob (zob. Andrea Harrant, hasło: *Greber (Grever), Johann Jakob*, w: *Oesterreichisches Musiklexikon online*, <http://www.musik>

Po wyjeździe Jakoba Grebera do Londynu kapelmistrzem księżęcym został Wenzel Norbert Rost, co wnioskować można z wpisu dokumentującego jego obecność w roli świadka na ślubie w maju 1703 roku⁴⁵⁰; w księgach brzeskich pojawia się on kilkakrotnie już wcześniej, w latach 1698–1702, okreśłany jest jednak wówczas jedynie jako *cammerdiener*⁴⁵¹. Po wyjeździe Karola Filipa do Innsbrucka Rost nadal przebywał na jego dworze jako *Musikdirektor*; zmarł zapewne przed 1711, ponieważ we wrześniu tego roku wdowa po nim, Anna Christina Rüberin, wyszła powtórnie za mąż za innego muzyka księżęcego, Philippa Wielanda⁴⁵². W Brzegu działał również inny muzyk o tym samym nazwisku, Johann Jacob Rost, jego związki z dworem księżęcym nie są jednak potwierdzone; wiadomo jedynie, że wcześniej pełnił służbę wojskową⁴⁵³.

W księgach brzeskich wzmiankowani są ponadto inni członkowie księżęcego zespołu muzycznego, głównie okreśłani jako *Trompeter* lub po prostu *musicus*. W świetle dostępnej literatury przedmiotu tylko jeden z nich, Ludwig Clemens, poświadczony został jako członek kapeli także po przeprowadzce dworu do Innsbrucka⁴⁵⁴. Trębacz Albrecht Ludwig Sessler (fl. 1693–1694) występuje jedynie w metrykach parafii ewangelickiej, raz w roli ojca chrzestnego, a na-

lexikon.ac.at/ml/musik_G/Greber_Johann.xml [dostęp: 14.09.2023]), oraz Johann Greber, trębacz Karola Filipa von Pfalz-Neuburg, ówczesnie gubernatora Tyrolu, podróżujący do Wenecji na wiosnę 1716 roku wraz ze skrzypkiem Johannem Georgiem Pisendelem oraz oboistą Johannem Christianem Richterem, zob. Norbert Dubowy, *Musical Travels. Sources of Musicians' Tours and Migrations in the Seventeenth and Eighteenth Century*, w: *Musicians' Mobilities and Music Migrations in Early Modern Europe. Biographical Patterns and Cultural Exchanges*, red. Gesa zur Nieden, Berthold Over, Bielefeld: Transcript Verlag 2016, s. 218. Kwestia identyfikacji wszystkich wymienionych wyżej postaci wymaga dalszych badań.

⁴⁵⁰ PL-WRk 377b: 15 V 1703 „Testes: H. Norbert Rost Ihro durchl. H. Pfaltzgraffen Capellmeister”.

⁴⁵¹ PL-WRk 377a: 28 VII 1698 „Patrini: h. Wenceslaus Norbertus Rost, Pfaltz Neuburgl. Ober Camerdiener”; 18 I 1699 „Patrini. H. Wentzel Norbert Rost Pfaltz Neuburgl. Ober Cammerdiener”; 13 XI 1701 „Patrini. H. Wenceslaus Norbertus Rost Pfaltz Neuburgl. Cammerdiener”. Jego żona Anna Christina wzmiankowana jest jako matka chrzestna w księdze chrztów parafii ewangelickiej (św. Mikołaja) w Brzegu (APO 1237, seria I, sygn. 5 [Księga chrztów 1698–1707]: 1 XI 1702 „Susc. fr. Anna Christina hr. N. Norberts hochfurstl. Cammerdieners Ehefr.”).

⁴⁵² „Philipp Nerius Wieland, Kammerdiener und Kammermusikus, 1709 bis 1715, verheiratet sich 1711 Sept. 8 mit der Witwe des Musikdirektors Wenzel Norbert Rost, Anna Christina Rueberin”, Walter Senn, *Musik und Theater...*, op. cit., s. 315.

⁴⁵³ PL-WRk 377b: 10 II 1699 „copuliret worden Hanns Jacob Rust von hiesiger Guarnison mit Jungfer Anna Rosina Seidelin. Testes Valten Forster Schumacher, und Martin Eltzner beyde Bürger”; PL-WRk 377a: 4 XII 1702 „getauft worden Catharina Eleonora. Parentes Johann Jacob Rost Musicus instrumentalis, die Muter Anna Rosina”.

⁴⁵⁴ PL-WRk 377a: 3 I 1702 „Patrini: H. Wentzel Richter, u. Ludwig Clemens, beyde Pfaltz Neuburgl. Musici”; 3 II 1702 „Patrini: H. Clemens Ludwig Pfaltzgrafl. Musicus”. Na temat jego

stępnie przynosząc do chrztu własnego syna⁴⁵⁵; można zatem domniemywać, że był wyznania luterańskiego⁴⁵⁶. Wielokrotnie w tamtejszych księgach figuruje jako ojciec chrzestny trębacz Johann Valentin Burchard (Burkhard, Burckhard, Burghard, Burkert); w roku 1695 występuje on w tej roli w parafii katolickiej, a w latach 1698–1704 u ewangelików⁴⁵⁷. W księgach kościoła zamkowego pojawia się ponadto wielokrotnie w latach 1693–1701 trębacz Franz Heinrich Frantzen (Frantz, Frentzel) wraz z żoną Sophią⁴⁵⁸; pozostaje niejasne, czy jednorazowy zapis „Franz Albrecht Frantzen” dotyczył innego trębacza (np. brata Franza Heinricha), czy była to tylko pomyłka skryptora księgi⁴⁵⁹. Jednorazowo pojawia się w źródłach *musicus* Wenzel Richter (w styczniu 1702)⁴⁶⁰ oraz *musicus* Leonhard Ebert (w lutym 1702)⁴⁶¹.

działalności w Innsbrucku zob. Walter Senn, *Musik und Theater...*, op. cit., s. 314: „Ludwig Clemens, „churpfälzischer Musicus”, 1708 Nov. 1 genannt”.

⁴⁵⁵ APO 1237, seria 1, sygn. 4: 6 IV 1693 „Susc. hr. Albrecht-Ludowig Seßler Pfaltz Grafl. Neuburgl. Trompeter”; 29 VIII 1694 „August-Joachim-Jacob, P. Albrecht Ludowig Seßler Pfaltz Grafl. Hof und Feld Trommeter, M. fr. Maria-Sybilla Säßlerin geb. Sterlin”.

⁴⁵⁶ W świetle badań nad brzeskimi księgami metrykalnymi i przekazanymi w nich informacjami dotyczącymi przynależności wyznaniowej nie jest to jednak wystarczający dowód; zob. s. 156–158.

⁴⁵⁷ PL-WRk 377a: 6 XI 1695 „Patrini: H. Johann Valentin Burkert Pfaltz Neuburgl. Hofftrompeter”; APO 1237, seria 1, sygn. 5: 21 X 1698 „Susc. hr. Valentin Burchard Pfaltz Grafl. Trompeter”; 2 IV 1701 „Susc. hr. Johann Valentin Burghard hochfurstl. Pfaltz Grafl. Trompeter”; 19 II 1702 „Susc. hr. Johann Valentin Burckhard Pfaltz Grafl. Trompeter”; 1 XI 1702 „Susc. hr. Johann Valentin hochfurstl. Trompeter”; 8 II 1703 „Susc. hr. Johann Valentin Burchard Furstl. Pfaltz Grafl. Trommeter”; 5 IX 1704 „Susc. hr. Valentin Burchard hochfurstl. Pfaltz Grafl. Feld Trompeter”.

⁴⁵⁸ PL-WRk 377a: 1 XI 1693 „Patrini. H. Franciscus Heinrich Frantzen Pfaltzgrafl. Feldtrompeter”; 27 XII 1693 „getaufft worden Mariana Dorothea Charlotta, Parentes. h. Franciscus Henricus Frantzen hoff und feldtrompeter und fr. Sophia Francisca geborhne Adlerin”; 27 XI 1695 „Patrini: Johan Gräber und H. Franciscus Frantz beyde Pfaltz Neuburgl. Hoff-Trompeter”; 20 XI 1696 „Patrini. Herr Frantz Frentzel, Pfaltz Neuburg. Hoff u. feldtrompeter”; 24 IX 1697 „Patrini. H. Frantz Heinrich Frantz Pfaltz-Neuburgl. hofftrompeter”; 7 X 1698 „Patrini: frau Sophia Francisca Frantzin Trompeterin”; 14 I 1700 „Patrini: frau Sophia Frantzin Trompeterin”; 12 III 1701 „Patrini: frau Sophia Frantzin Trompeterin”; 16 VII 1701 „Patrini: fr. Sophia Frantzin Trompeterin”; PL-WRk 377c: 8 V 1695 „H. Frantz Frentzels Pfaltz Neuburgl. hofftrompeters Kind nahmens Marianna herein begraben worden”.

⁴⁵⁹ PL-WRk 377a: 3 XI 1697 „Patrini. H. Frantz Allbrecht Frantzen, hofftrompeter”.

⁴⁶⁰ PL-WRk 377a: 3 I 1702 „Patrini: H. Wentzel Richter, u. Ludwig Clemens, beyde Pfaltz Neuburgl. Musici”.

⁴⁶¹ APO 1237, seria 4, sygn. 32: 26 II 1702 „NB den 26 dito ist H. Leonhardt Ebert gewesener Musicus bey der Hochfurstl. Herschafft alhir bey der Schlosskirche begraben und alhir abgekündigt, und aus geleutet worden entrichtet mit 2 thl”. Metryki parafii ewangelickiej przekazują informację o jego pogrzebie w kościele zamkowym; był prawdopodobnie luteraninem (o czym świadczyłoby upamiętnienie jego śmierci biciem w dzwony w kościele św. Mikołaja),

Wymienieni wyżej muzycy to zapewne nie wszyscy członkowie brzeskiego dworu księcia Karola Filipa von Pfalz-Neuburg; ustalenie pełnego składu tej kapeli wymaga dalszych badań źródłowych, których zakres wykracza poza główny temat niniejszego opracowania. Takich perspektyw badawczych jest tu zresztą więcej; przestudiowania wymaga choćby kwestia ewentualnego przepływu wykonawców (i repertuaru) między ośrodkami, w których rezydowali bracia i siostry księcia Karola Filipa, zwłaszcza tymi położonymi najbliższej (dwór biskupa wrocławskiego Franza Ludwiga von Pfalz-Neuburg⁴⁶², dwór Sobieskich w Oławie itd.). Nie zachowały się również, o ile nam wiadomo, żadne muzykalia użytkowane przez kapelę książęcą w tym czasie. Omówione wyżej wzmianki świadczą jednak bez wątpienia o tym, że Karol Filip dbał o muzykę na swoim dworze na długo przed tym, zanim odziedziczył po starszym bracie tytuł elektora Palatynatu, a jego kapela – która w kolejnym pokoleniu stała się miejscem narodzin tzw. szkoły mannheimskiej – miała swoje początki właśnie na zamku w Brzegu.

2.3.3.2. Kościół zamkowy

Kościół zamkowy został rekatolizowany bezpośrednio po przejęciu władzy w księstwie przez cesarza. Świątynia ta od swoich początków była związana z ośrodkiem władzy politycznej i osobą władcy; jej przynależność konfesyjna zależała więc od tego, jakiego wyznania był panujący.

W marcu 1676 roku kościół został odebrany społeczności kalwińskiej i opieczętowany przez komisarzy cesarskich⁴⁶³. Nie wiadomo, gdzie odbywały się nabożeństwa kalwińskie przez następne miesiące; ostatni wpis dokumentujący chrzest przed rekatolizacją kościoła datowany jest na 5 czerwca 1676 roku⁴⁶⁴. Od października tego roku społeczność kalwińska gromadziła się na nabożeństwa w wykupionym przez księżną Ludwikę domu przy Lan-

ale pochowano go w kościele zamkowym ze względu na jego zatrudnienie na dworze książęcym. Metryki pogrzebów kościoła zamkowego nie przekazują żadnej wzmianki na jego temat, również pod datą 26 lutego 1702, kiedy miał być on pochowany, co potwierdzałoby hipotezę o jego wyznaniu.

⁴⁶² Na temat muzyków w służbie biskupa wrocławskiego Franza Ludwiga von Pfalz-Neuburg zob. np. Grzegorz Joachimiak, Arkadiusz Muła, *Między katedrą a dworem – muzycy w służbie biskupa elektora Franza Ludwiga von Pfalz-Neuburg*, w: *Katedra wrocławska na przestrzeni tysiąclecia. Studia z historii architektury i sztuki*, red. Romuald Kaczmarek, Dariusz Galewski, Wrocław: Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego 2016, s. 369–383.

⁴⁶³ APO 1242, sygn. 521, s. 14: [1676] „d. 19 Martii kamen abermals Kays. Gesandte nach Brieg, welche den 20. dito die furstl. Schlosskirche versiegelt, den 30 dito zogen sie wieder fort”.

⁴⁶⁴ Zob. PL-WRK 377a: pod tą datą.

gegasse⁴⁶⁵; jednak już w lutym 1678 roku zabroniono ewangelikom reformowanym sprawowania kultu⁴⁶⁶.

Kościół przekazany został katolikom; 5 lutego 1677 roku na urząd proboszcza wprowadzony został Fridericus Ferdinandus Flade. Pełnił on tę funkcję przez dziesięć lat, po czym zrezygnował i przeprowadził się do Raciborza, gdzie zmarł w 1689 roku⁴⁶⁷. Krótko przed rezygnacją ufundował on w kościele nowy ołtarz⁴⁶⁸. W opracowaniach historii Brzegu wymienieni są kolejni duchowni, pełniący funkcje proboszczów; oprócz nich pojawiają się także kapelani polscy⁴⁶⁹. Bardziej szczegółowych informacji o dwóch pracujących w Brzegu duchownych diecezjalnych dostarczają protokoły wizytacji biskupich z roku 1706; jest tam wymienione miejsce ich pochodzenia, wiek, wykształcenie i przynajmniej niektóre miejsca działalności. Pierwszym z opisanych tam księży był Simon Franciscus Jetschin, wzmiankowany w księgach metrykalnych w 1687 roku jako *vicecuratus*, a od 1706 roku pełniący w Brze-

⁴⁶⁵ APO 1242, sygn. 521, s. 14–15: [1676] „d. 8 April hat die Hertzogin H. Sigmund Heinrich sein Hauss abgekauft auff der Langen Gasse pro 2000 thl.; [...] d. 25 Octbr. haben die Reformirten das erstemal in H. Sigmund Heinrichs oder der Hertzogin Hause auf der langen Gasse ihren Gottesdienst verrichtet”.

⁴⁶⁶ APO 1242, sygn. 521, s. 16: „1678. d. 14 Febr. wurde die Reformirten ihr Exercitium religionis verbothen, welchem biss dato Joannes Darius u. H. Joa. Laurentius noch vorgestanden hatten”.

⁴⁶⁷ Na początku najstarszej zachowanej księgi pogrzebów kościoła zamkowego w Brzegu (PL-WRk 377c) znajduje się następujący wpis: „Cum post resignationem D(omi)ni Curati Bregensis, Adm(odum) R(everendi) D(omi)ni Ferdinandi Friderici Flade, non fuerit inventum registum Defunctorum, hunc librum Adm(odum) R(everendus) D(omi)ni Simon Franciscus Jetschin p. t. Vice-Curatus Arcensis Ecclesiae pro inscribendis defunctis procuravit A(nn)o 1687”. Zarówno ten wpis, jak i następujące po nim, dotyczące kolejnych pogrzebów, sporządzone zostały przez Zalaskiego (identyfikacja na podstawie porównania duktu pisma). Miejsce dalszej działalności Fladego i data jego śmierci odnotowana została w diariuszu brzeskim (APO 1242, sygn. 521, s. 26: „[1687] d. 28 dito [Februarii] zog H. Flade Ertzpriester oder Curatus bey der Konigl. Schloss-Capelle zu Brieg nach Ratibor. Starb daselbst M. Febr. 1689”). Informację o rezygnacji Fladego z urzędu proboszcza przekazuje także Schönwälder (SchönwälderO, s. 292).

⁴⁶⁸ Inskrypcję świadczącą o tym cytuje Schönwälder: „Altare hoc Deo Tri-Uno in honorem S. Hedwigis Magnae Silesiae Ducissae, totius patriae et aedis hujus sacrae Patronae singularis anno 1677 fieri exornarique fecit 1686–87 Administrator Reverendus et Doctissimus D. Fridericus Ferdinandus Flade primus, propulsa hinc haeresi, anno 1677 die 6 Februarii Bregae in hac ecclesia installatus nec non exinde per decennium Curatus”, SchönwälderO, s. 291.

⁴⁶⁹ „Die Stelle des Curatus haben unter kaiserlicher Regierung versehen: Friedrich Ferdinand Flade 1677–87, abgegangen. Johann Valentin Bergner bis 1701. Karl Menzel Canonicus in Großglogau und Pfarrer bei S. Nikolai in Breslau, in Vertretung. Der Nachfolger 1702 Anton Arnold Glandorf, resignirte 1704, worauf Simon Franz Jetschin bis 1711 folgte. Franz Xaver Tomola 1712–39 [...]. Polnische Kapläne: Valentin Laurentius Ratzengowitz, Simon Joseph Pospelius, Franz Xaver Tomola 1693–1712”. SchönwälderO, s. 292.

gu funkcję proboszcza; w latach 1687–1706 przebywał on prawdopodobnie również w innych miejscowościach⁴⁷⁰. Drugim był Franciscus Xaverius Thomala (Tomala, Tomola), określony w opracowaniu Schönwäldera jako kapelan polski, w aktach wizytacji jedynie jako *capellanus* (choć odnotowano, że znał zarówno język niemiecki, jak i polski); został on następcą Jetschina i od 1712 roku określany był jako *curatus*⁴⁷¹.

Pierwszym kantorem po rekatolizacji kościoła został przybyły z Namysłowa Joannes Chrysostomus Zalaski. Objął on urząd 9 czerwca 1678 roku⁴⁷²; wcześniej przez półtora roku (od lutego 1677) w kościele nie był zatrudniony ani kantor, ani organista. Zalaski pełnił swoją funkcję przez ponad 26 lat, aż do śmierci w lutym 1705 roku⁴⁷³. Jego następcą został Franciscus Ignatius Tilscher, urodzony ok. 1672 roku w Grotkowie (Grottkau)⁴⁷⁴; Brzeg nie był najpewniej jego pierwszym miejscem zatrudnienia, poprzednie nie jest jednak znane⁴⁷⁵. Funkcję tę pełnił przez ponad czterdzieści lat⁴⁷⁶. Jedyne informacje dotyczące zarobków kantora w badanym okresie pochodzą dopiero z 1706 roku; w proto-

⁴⁷⁰ PL-WRk II b. 151, s. 292: „Curatus Simon Franciscus Jetschin, Silesius Wostrachiensis, aetatis annorum quinquaginta sex, absolutis Nissae et Glogoviae Humanioribus, Auditor fuit Ph(i)l(osoph)iae et Th(eo)(og)iae Speculativae Olomucij, facultatis Theologicae Baccalaureus, Presbyter factus titulô Convictus Olomuceni, Capellanus Reichenbachij Septimanis octodecim, Vicarius et Parochus in diversis locis annis Viginti Octo, Proto-Notarius Apostolicus, Curatus Brigae ad praesentationem Caesareae Majestatis, a Serenitate Vestra investitus et per me anno corrente 3. Novembris installatus, in Vinea Domini laboriosus, et Jurium Ecclesiasticorum defensor”.

⁴⁷¹ PL-WRk II b. 151, s. 292: „Capellanus Franciscus Xaverius Thomala, Silesius Prisselwitzer, gnarus linguarum germanicae et polonicae, annorum quadraginta sex, absolutis Wratislaviae Humanioribus, Philosophiâ et Theologiâ Speculativâ, ordinatus in Presbyterum titulô Illustrissimi D(omi)ni Baronis de Blanckovsky, D(omi)ni in Dobrozin, Capellanus Tarnomonti et Gaulae tribus, Brigae sedecim annis, vir tenerae Conscientiae, in vinea Domini zelusus”.

⁴⁷² APO 1242, sygn. 521, s. 17: „1678 d. 9 Jun. bey der Schlosskirche ward der kathol. Organist und Cantor angenommen”.

⁴⁷³ Dalsze informacje biograficzne dotyczące Zalaskiego w okresie jego działalności w Brzegu zostały zawarte w rozdziale I, zob. s. 27–30.

⁴⁷⁴ „Cantor vocatur Franciscus Tilscher aetatis 47 ann(or)um); patriâ Grottkoviensis, à Sac(ra): Caes(ara): M(aies)t(a)te susceptus, et Decreto R(everendissi)mi Officij provisus, servit 13 ½ ann(or)um”; PL-WRk II b. 39, *Visitatio ecclesiarum in Briga, Olavia, Lossen, Klein Oels, Jauer, Bruswitz, Marienau, Ossig, Kaulwitz, 1719–1720*, fol. 5v.

⁴⁷⁵ W chwili zatrudnienia na stanowisku kantora w kościele zamkowym w Brzegu miał ponad trzydzieści lat. Był już wówczas żonaty z Evą Schultzin; ich ślubu nie dokumentują jednak brzeskie księgi metrykalne, miał on najprawdopodobniej miejsce przed przeprowadzką Tilschera do Brzegu. Dane te prowadzą do wniosku, że kościół zamkowy nie był jego pierwszym miejscem pracy, nie wiadomo jednak, czy we wcześniejszych latach sprawował on już urząd kantora w innym kościele.

⁴⁷⁶ SchönwälderO, s. 293: „Cantoren [...] Thielscher 1705–47”.

kole wizytacyjnym zapisano, że kantor był opłacany z fundacji cesarskiej (podobnie jak inni pracownicy kościoła i parafii – duchowni, organista, dzwonnik, zarządcy itp.), jego roczna pensja wynosiła 180 florenów, dostawał także zboże i drewno; dodatkowo opłacany był za śpiew na pogrzebach i mszach; wypłaty te były różnicowane w zależności od tego, gdzie odbywał się pogrzeb i czy msza była śpiewana chorałowo, czy też figuralnie⁴⁷⁷.

Po rekatolizacji kościoła obsadzony został również urząd organisty. Funkcję tę przez cały badany okres (1678–1707) pełnił Johann Christoph Joseph Goldenmund (Guldenmund, Guldenmundt). Urodził się on około 1653 roku w miejscowości Liebenthal (prawdopodobnie Luboměř pod Strážnou niedaleko Ołomuńca), został zatrudniony w Brzegu 9 czerwca 1678 roku i przepracował tam ponad czterdzieści lat⁴⁷⁸. W latach 1680–1704 był on wielokrotnie wzmiankowany w księgach metrykalnych kościoła zamkowego. Z pierwszego małżeństwa z Barbarą Magdaleną miał dwóch synów i dwie córki⁴⁷⁹. W 1704 roku, trzy lata po śmierci pierwszej żony, ożenił się powtórnie – z Clarą Constantią Teingerin⁴⁸⁰. Był także ojcem chrzestnym jednego dziecka oraz świadkiem na dwóch ślubach⁴⁸¹. Podobnie jak kantor, także i organista opła-

⁴⁷⁷ PL-WRk II b. 151, s. 294: „Cantor Franciscus Tilscher, Catholicus et Juratus, ex eadem fundatione habet annuè centum octoginta florenos, octo modios siliginis, duodecim orgyas lignorum: A funere ad Coemeterium extra Civitatem 12 boënicos, in Civitate thalerum, in Ecclesia si sepelitur, duos Imperiales: à Sacro cantato choraliter Imperialem, figuraliter duos Imperiales, et praeterea strenam”.

⁴⁷⁸ W protokołach wizytacyjnych z 1719 roku (PL-WRk II b. 39, *Briga*, fol. 5v) opisany został następująco: „Organista vocatur Joannes Christophorus Goldenmund aetatis 66. annis patriâ Libenthalensis ex Moravia, susceptus à Sac(ra): Caes(area): M(ajes)t(a)te, Decreto R(everendis)mi Officij provisus, servit 41 annis, habitationem, uti et salarium 100 thl. Sil. habet à Sac(ra): Caes(area): Majestate”.

⁴⁷⁹ PL-WRk 377a: 28 IX 1680 „Pater Johann Christopf Joseph Guldenmundt organist bey der Königl. Schloß Cappellen. M. Barbara. Inf. Johann Joseph”; 17 XII 1681 „Pater Johann Frantz Guldenmundt organist allhir: M. Barbara: Inf. Frantz”; 4 XII 1683 „Pater Johann Christoff Joseph Guldenmundt. M. Barbara Magdallena. Inf. Rosalia Barbara”; 8 VI 1686 „H: Joannes Christophorus Josephus Goldenmundt. die Mutter Barbara Magdalena. Daß Kindt Maria Caecilia”. W brzeskiej księdze ślubów nie został odnotowany ślub Johanna Christophä Josepha Goldenmunda z Barbarą Magdaleną; miał on prawdopodobnie miejsce przed połową 1678 roku, poza Brzegiem.

⁴⁸⁰ PL-WRk 377c: 28 X 1701 „Barbara Goldenmundin Organistin herein begraben worden”; PL-WRk 377b: 16 IV 1704 „copuliret worden hrl Johann Christoph Joseph Goldenmund bey alhiesiger kayl. u. konigl. Schloßkirchen Organist und der tugendreichen Jungfrauen Clara Constantia Teingerin deß Ehrenwesten hrl: Frantz Wilhelm Teingers Eheleibl: Tochter, Tes: Joann Joseph Hillebrand Cantzeleyverwandter u. hrl Johann Frantz Schneider Kunstpfeiffer”.

⁴⁸¹ PL-WRk 377a: 14 I 1691 „Patrini [...] H. Hannß Christoph Goldenmund Organist”; PL-WRk 377b: 23 I 1685 „die Zeigen [...] Joannes Josephus Guldenmundt Organist”; 11 VI 1700 „Testes [...] h. Hannß Christoph Goldenmund Organist”.

cany był z fundacji cesarskiej; jego roczna pensja wynosiła w 1706 roku 120 florenów, oprócz tego dostawał zboże i drewno. Dodatkowe wynagrodzenie przysługiwało mu za grę na pogrzebach⁴⁸².

Zarówno wyposażenie kościoła, jak i pensje zatrudnionych w nim osób świadczą o jego zamożności. Informacje na ten temat pochodzą jednak dopiero z protokołów wizytacyjnych z 1706 roku, stąd trudno stwierdzić, w jakim stopniu sytuacja kościoła zmieniła się w momencie zamieszkania na zamku księcia Karola Filipa von Pfalz-Neuburg, a tym samym powrotu tej świątyni do funkcji kościoła dworskiego.

Szczegółowy opis nabożeństw odprawianych w tym kościele również pochodzi dopiero z 1706 roku i nie sposób dziś ustalić, jak zmieniała się tamtejsza liturgia przez cały okres rekatolizacji. W protokołach wizytacyjnych wzmiankowane są następujące nabożeństwa: w wigilie niedziel i świąt nieszpory figuralne lub chorałowe, w niedziele i święta o godzinie szóstej rano msza recytowana ze śpiewem i organami, o ósmej – kazanie niemieckie, następnie msza śpiewana, w południe śpiew i kazanie po polsku, a następnie nieszpory i litania z wystawieniem Najświętszego Sakramentu i błogosławieństwem. W dni powszednie o ósmej rano była recytowana msza, a jeśli przypadało święto (*festum maior*, ważniejsze wspomnienie liturgiczne, pozostające jednak w ogólnym rozumieniu dniem powszednim) – msza śpiewana lub przynajmniej celebrowana z towarzyszeniem pieśni i organów⁴⁸³.

Informacje o nabożeństwach w kościele zamkowym oraz o procesjach i pielgrzymkach organizowanych w parafii katolickiej przekazują również źródła miejskie oraz jezuickie *litterae annuae*. W 1678 roku po raz pierwszy odbyła się tam procesja Bożego Ciała⁴⁸⁴; dwa lata później procesja miała miejsce zarówno w dzień uroczystości, jak i w następującą po nim niedzielę⁴⁸⁵.

⁴⁸² PL-WRk II b. 151, s. 294: „Organista Christophorus Goldenmuth, Catholicus et Juratus, ex eadem fundatione habet quot annis centum viginti florenos, 12. modios siliginis, 8. lignorum orgyas: A funere in Coemeterio Civitatis ad intra 12. boënicos, à Requiem Cantato thalerum”.

⁴⁸³ PL-WRk II b. 151, s. 294: „Divina quod attinet, laudabiliter peragunt, et quidem hoc modo: pridie Dominicarum et Festorum sunt Vesperae figurales vel chorales: In Dominicis vero et Festis horâ sextâ matutinâ Sacrum lectum cum Cantu et Organo, horâ octavâ Concio germanica, quam dicit D. Curatus, hac finitâ Sacrum Cantatum: à meridie Cantus polonicus, et Concio polonica, quam dicit Capellanus, dein Vesperae et litaniae cum expositione Sanctissimi, atq(ue) benedictione. Diebus Ferialibus horâ octavâ Sacrum lectum, et si sint festa Majora in Choro, Sacrum cantatum, aut saltem cum Cantu et Organo”.

⁴⁸⁴ APO 1242, sygn. 521, s. 17: „1678, d. 9 Jun. am Froheleichnamstage sind die Katholiken zum Brieg zum ersten Mal mit der Procession herumbgezogen”.

⁴⁸⁵ APO 1242, sygn. 521, s. 19: „1680, d. 20 Junii am Froheleichnamstage hielten die Katholischen ihren Umbgang, wie auch den Sontag drauff”.

We wrześniu 1682 roku brzeski proboszcz Ferdinand Flade wraz z grupą katolików udał się na pielgrzymkę do Barda (Wartha); powrót z niej miał miejsce najpewniej przed początkiem października, gdyż w dniu św. Franciszka (4 X) odbyła się w mieście procesja z kościoła zamkowego do nowozałożonego klasztoru kapucynów⁴⁸⁶. Procesje poświadczane są także 16 maja 1689 (z kościoła zamkowego do rezydencji jezuitów i z powrotem, prawdopodobnie na święto św. Jana Nepomucena)⁴⁸⁷ oraz w niedzielę po święcie św. Ignacego w 1690 roku (z kościoła zamkowego, z przejściem przez miasto, do jezuitów)⁴⁸⁸.

Przy kościele zamkowym po jego rekatolizacji została prawdopodobnie utworzona niewielka szkoła. Na podstawie zachowanych źródeł nie sposób jednak ustalić, kiedy dokładnie powstała, jak wyglądało w niej nauczanie i czy funkcjonowała ona nadal po rozpoczęciu działalności edukacyjnej przez jezuitów. W jezuickich *litterae annuae* z 1681 roku wzmiankowana jest *schola trivialis* prowadzona przez brzeskiego proboszcza; autor sprawozdania napisał jednak, że uczniowie woleli pobierać naukę w gimnazjum założonym niedawno przez Towarzystwo⁴⁸⁹. Friedrich Lucae wśród organizatorów szkolnictwa katolickiego w Brzegu wymienia obok jezuitów także kantora kościoła zamkowego⁴⁹⁰.

⁴⁸⁶ APO 1242, sygn. 521, s. 22: „1682, d. 21 Septbr. ist der Ertzpriester Ferdinand Friedrich Flade die Matthaei von Brieg mit den Catholicken so fremd als Einheimischen nach der Warte auf die Wallfarth gezogen. [...] d. 4. Oct. die Francisci hielten die Catholiken zu Brieg Procession, sind mit den Capucinern aus der Schlosskirche auf die pohlische Gasse in ihr zubereitetes haus gegangen sind. ward darinnen von der Capucinern Patres die erste Predigt gehalten”. Zob. także ARSI Boh. 104/I, s. 244 (*Annuae Missionis Brigensis 1682*): „Die festo S. Francisci Seraphici in Dominicam incidente intermissa sunt in Oratorio nostro divina in gratiam RR. PP. Capucinatorum, qui paulo ante, Brigam ingressi, hac die in Capella domi suae erecta celebrarunt solenniter Primitias Divinorum suorum. Populum in Arcensi Ecclesiae collectum deduxit A.R.D. Curatus solenni processione ad dictorum Patrum Capellam, quam est nos cum Auditorio nostro comitati sumus. [...] Spectabilis fuit Processio, quam post impia Haereoseos tempora primam instituit ARD. Curatus noster hinc ad D. Virginem Wartensem, Silesiae Thaumaturgam, itinere Levcarum novem et dimidie”.

⁴⁸⁷ APO 1242, sygn. 521, s. 28: „1689, d. 16 May gingen die Römisch Catholischen in Procession aus der Schloss Capelle zu den Jesuiten, u. von der wieder in die Schloss-Capelle, dabey unter andern auch der furstl. Schwartzburgische Composessor sich befinden”.

⁴⁸⁸ Zob. przypis 508.

⁴⁸⁹ ARSI Boh. 103/II, s. 581: „Eodem tempore a D(omi)no Curato habetur inter privatos scholae trivialis parietes, cui solummodo scholares intersunt, qui neq(ue) metuentes castigatio-nes acerbiores ab ea ad nostram volentes transire, a nobis ipsis jussi sunt reverti, ne D(omi)no Curato daretur occasio querulandi apud Officium; quamprimum autem ibi absolvuntur, illico pleno cursu ad nos properant, tantus est ardor audiendi nos in tenera et rudi juventute, quae sese ad domestica vilia officia ad venendam domus et Oratorium certatim offerre solet”.

⁴⁹⁰ „Inzwischen thaten sich auf die Herren Jesuiten und Patres Missionarii zu Brieg herfür, und fiengen, nebst dem Cantore bey der Schloß Kirche die Schul-Information an, wiewol sie

W XIX-wiecznej historiografii Zalaski wymieniony został nie tylko jako kantor, ale także nauczyciel⁴⁹¹.

2.3.3.3. Misja/rezydencja⁴⁹² jezuicka

Pierwsi jezuici pojawili się w Brzegu w latach 30. XVII wieku, prowadzili oni jednak wówczas tylko okazjonalną działalność duszpasterską wśród stacjonujących w mieście wojsk cesarskich, składających się głównie z katolików. Założenie tam stałej placówki było niemożliwe ze względu na sytuację wyznaniową; obecność jezuitów w ewangelickim mieście miała się dla nich wówczas wiązać nawet z zagrożeniem życia⁴⁹³. Niewyjaśniona pozostaje kwestia ewentualnej działalności jezuitów na dworze księżnej Ludwiki anhalckiej w latach 1672–1675; informację na ten temat przekazuje jedynie XIX-wieczna historiografia, przy braku wzmianek w źródłach z epoki⁴⁹⁴.

Misja jezuicka w Brzegu założona została m.in. w celu wspierania procesu rekatolizacji miasta. Cesarz przekazał jezuitom murowany dom w ogrodach zamkowych (od strony miasta) wraz z częścią ogrodu. Dom, przystosowany do potrzeb nowych gospodarzy, mieścił część mieszkalną i niewielkie oratorium. Jezuiti rozpoczęli tam działalność 1 czerwca 1681 roku, w uroczystość

Anfangs keinen sonderlichen Zulauff hatten", Friedrich Lucae, *Schlesiens curieuse Denckwürdigkeiten...*, op. cit., s. 484.

⁴⁹¹ SchönwälderO, s. 293.

⁴⁹² Jezuicka placówka w Brzegu nazywana była dwoma terminami: *missio* oraz *residentia*. W literaturze przedmiotu za moment zmiany statusu prawnego z misji na rezydencję uważa się rok 1685 (zob. JeżK, s. 60, przypis 389). W zachowanych źródłach, powstałych w obrębie struktur Towarzystwa (sprawozdaniach rocznych – *litterae annuae* – oraz katalogach osobowych – *catalogi breves*, *catalogi annui* i *catalogi triennales*), w odniesieniu do domu w Brzegu oba te terminy pojawiają się wymiennie. Przykładowo w tytułach katalogów do roku 1695 włącznie występuje termin *Missio Brigensis*, pojawia się on także w latach 1701–1704 oraz 1706, natomiast katalogi z lat 1696, 1698–1700, 1705 oraz 1707 noszą tytuł *Residentia Brigensis*, a katalog z roku 1697 jedynie *Brigae*. W tytułach *litterae annuae* z lat 1681–1700 występuje jedynie termin *missio*. Zróżnicowanie nazw w źródłach wydaje się nie mieć bezpośredniego związku ani z liczbą osób aktualnie przypisanych do tego domu, ani ze statusem prawnym placówki. Mimo wsparcia politycznego, które mogło nadawać jej charakter względnie stały (*residentia*), a nie tymczasowy, ze względu na sytuację wyznaniową *inter haereticos* pozostawała ona przez cały badany okres ośrodkiem misyjnym.

⁴⁹³ Zob. np. ARSI Boh. 95, s. 249, 333; HoffmannB, s. 3.

⁴⁹⁴ Gdyby taka działalność istotnie miała miejsce, wspomniano by o niej prawdopodobnie chociażby w sprawozdaniach rocznych (*litterae annuae*); obecność na dworze władczyni jednego z ostatnich ewangelickich terytoriów Śląska byłaby rzeczą godną wzmianki w opisach rekatolizacyjnej działalności. Możliwe jednak, że podobnie jak w kwestii konwersji księżnej Karoliny w celu poślubienia katolika, historiograficzny przekaz nie był tutaj zgodny z faktami. Zob. HoffmannB, s. 3; zob. także s. 97–98.

Trójcy Świętej; na inaugurację przybyli urzędnicy cesarscy, duchowni i przedstawiciele brzeskich władz⁴⁹⁵.

Misja podlegała kolegium jezuickiemu we Wrocławiu. Z tego właśnie kolegium wysłany został do Brzegu jeden z dwóch pierwszych działających tam jezuitów – pochodzący z Lewina Kłodzkiego, urodzony w roku 1644 Elias Nentwig⁴⁹⁶. Drugim był pochodzący z Opawy, urodzony w 1639 roku Georgius Klein, który przed objęciem funkcji przełożonego brzeskiej misji był rektorem kolegium w Kłodzku (Glatz)⁴⁹⁷. Przebywali oni w Brzegu przez kilka lat. W roku 1685/1686 Elias Nentwig przeniósł się do Głogowa (Glogau), a na jego miejsce do Brzegu przybył Adamus Gilg⁴⁹⁸. Już w następnym roku personel brzeskiej misji został całkowicie wymieniony: na miejsce Georga Kleina i Adama Gilga przybyło trzech nowych jezuitów – Henricus Schmidt, Joannes Ruprecht i Joannes Förch⁴⁹⁹. Ten ostatni nie przebywał zresztą w Brzegu zbyt długo – wzmiankowany jest jeszcze w katalogu za rok 1686/1687, ale już w roku 1687 został przeniesiony w inne miejsce⁵⁰⁰. Katalogi z lat 1688/1689 i 1689/1690 dokumentują obecność trzech jezuitów; od następnego roku było ich już przynajmniej czterech. W latach 1690/1691 i 1697/1698 jako piąty zapisany został spowiednik ksiądz – odpowiednio Franciscus Neusser⁵⁰¹ i Lucas Nagel⁵⁰². W katalogach misji brzeskiej za lata 1681–1707 wymieniono czterdziestu dwóch jezuitów; ich działalność w Brzegu nie przekraczała zwykle trzech lat. Najdłużej przebywali tam Paulus Stralano (1689–1699) i Franciscus Urban (1697–1707). Częste migracje i zmiany składu personalnego domów nie były u jezuitów niczym niezwykłym; próby sporządzania itinerariów poszczególnych członków Towarzystwa przynoszą nierzadko informacje o pokonywanych w ciągu życia trasach rzędu kilku tysięcy kilometrów. Żaden inny brzeski ośrodek kościelny nie miał w tym czasie porównywalnych statystyk mobilności. Czynnikiem ten nie mógł być bez znaczenia dla wymiany dóbr kultury, przepływu idei, informacji, a być może także repertuaru muzycznego.

Podobnie jak w innych placówkach należących do Towarzystwa, również w Brzegu jezuita prowadzili działalność w zakresie duszpasterstwa (głoszenie kazań, sprawowanie sakramentów) i edukacji. W sprawozdaniach rocznych (*litterae annuae*) przesyłanych do władz zakonnych odnaleźć można opisy

⁴⁹⁵ ARSI Boh. 103/II, s. 579–580; HoffmannB, s. 8–10.

⁴⁹⁶ ARSI Boh. 22, s. 208; ARSI Boh. 90/II, fol. 487v, 508v.

⁴⁹⁷ ARSI Boh. 22, s. 208; ARSI Boh. 90/II, fol. 478v, 508v.

⁴⁹⁸ ARSI Boh. 90/II, fol. 576r, 590r.

⁴⁹⁹ ARSI Boh. 90/II, fol. 619v.

⁵⁰⁰ ARSI Boh. 105, s. 225.

⁵⁰¹ ARSI Boh. 91/I, fol. 36v.

⁵⁰² ARSI Boh. 91/I, fol. 223r.

nabożeństw odprawianych w domowej kaplicy (kościół został wybudowany dopiero w latach 30. XVIII w.), świąt obchodzonych nierzadko w obecności dostojnych gości, aktualnej sytuacji gospodarczej czy społecznej, a także – co być może było najważniejsze z punktu widzenia adresatów – wiadomości o przebiegu ich pracy duszpasterskiej. Brzeg w badanym okresie był jednym z ośrodków, w których działalność ta nie przynosiła zbyt wielu owoców (w porównaniu z osiągnięciami innych jezuickich placówek regionu na tym polu). Trudności różnego rodzaju – zarówno duszpasterskie, jak i te gospodarcze, podkreślane są niemal w każdym sprawozdaniu rocznym.

W opisach życia codziennego, rozmów z innowiercami, konwersji, cudów, praktyki duszpasterskiej i trudności gospodarczych szczególnie istotne dla badań nad historią kultury są informacje dotyczące zewnętrznych form religijności (nabożeństw, procesji, spektakli teatralnych itp.), a także ich uczestników czy odbiorców – mieszkańców miasta i zamku, ale również gości z dalszych terenów, zarówno duchownych, jak i świeckich. Jezuici w Brzegu nie prowadzili parafii; jedynym katolickim kościołem parafialnym w mieście pozostawał kościół zamkowy, położony zresztą w bezpośrednim sąsiedztwie ich domu. Współpraca między tymi ośrodkami nie zawsze przebiegała harmonijnie, z czasem jednak stosunki między nimi uległy poprawie⁵⁰³. *Litterae annuae* pozostają dziś jedynym znanym źródłem, w którym opisane zostały katolickie nabożeństwa w Brzegu przed rokiem 1706, organizowane nie tylko w jezuickim oratorium, ale także w kościele zamkowym (zob. wyżej). U jezuitów odbywały się msze, nieszpory, litanie, procesje, nabożeństwa różańcowe, wystawienia Najświętszego Sakramentu oraz liczne kazania. Na wyobraźnię odwiedzających kaplicę – tak katolików, jak i ewangelików – działać miały nie tylko słowa, ale również przedstawienia plastyczne, żywe obrazy i inscenizacje (alegoryczne *pegmata*, Grób Pański, stacje na Boże Ciało itp.)⁵⁰⁴. Istotnym

⁵⁰³ ARSI Boh. 108/I, s. 251 (*Annuae Missionis Societatis Jesu Brigae 1693*): „Dum enim primum Brigae figeremus Domicilium, ne ad unam quidem confessionem, minus ut Cathedram conscenderemus, admittebamur. Nunc ad funera etiam, ac Baptismos, aliaq(ue) obeunda spontanee invitamur”. Brzescy jezuici spodziewali się, że po śmierci ostatnich duchownych luterańskich kościoł św. Mikołaja przejęty zostanie przez katolików i tam też zostanie przeniesiona katolicka parafia; mogliby oni przejąć wówczas od duchowieństwa świeckiego kościół zamkowy, pozostający w bezpośrednim sąsiedztwie ich oratorium. Plany te pokrzyżowała ugoda altransztadzka, przywracająca ewangelikom wolność wyznania, możliwość odnawiania urzędów duchownych i działalność konsystorza. Wówczas jezuici rozpoczęli starania o budowę własnego kościoła, która doszła do skutku w latach 30. XVIII wieku.

⁵⁰⁴ ARSI Boh. 103/II, s. 581 (*Annuae Missionis Brigensis 1681*): „Pro augenda populi devotione Sacris Adventus feriis erectum Pegma, in quo ad multorum stuporem praesentata est Virgo ab Angelos salutata eleganti vestitu adornata”. ARSI Boh. 104/I, s. 244 (*Missio Brigensis [1682]*): „Sepulchrum Domini instruximus quoq(ue) sub ara oratorij nostri, monte Calvariae super eandem collocato, quem Mater sub Cruce dolorosa, et compatiens discipulus ac Magdalena exornarunt”. ARSI

elementem celebracji była też muzyka, wykonywana przez uczniów szkoły, zaproszonych muzyków zawodowych, ale także przez ogół zebranych⁵⁰⁵. Przynajmniej od 1704 roku w oratorium znajdował się pozytyw⁵⁰⁶. W muzycznej kolekcji

Boh. 104/II, s. 748 (*Annuae Missionis Brigensis* [1685]): „Praeter Conciones Dominicis et Festis ad copiosum Auditorem haberi solitas, exhortati quoque sumus eundem speciali sermone per ferias quadragesimales, bis in hebdomade, ubi ductus est ad fontem vitae sacratissima Christi vulnera. Pro conclusione devotionis in adornato sepulchro propositus est sitibundus populus Israel ad petram a Moyse percussam. Accurrit ad eam devotionem Sancto Veneris die auditor et spectator copiosus haereticus”. ARSI Boh. 105, s. 225 (*Annuae Missionis Brigensis Anni 1687*): „Quod et die Parasceves factum fuisset, nisi temporum circumstantiae praepedivissent, ubi in sepulchro propositus est Joseph Patriarcha dormiens solem, lunam, stellasq(ue) undecim adorare se, et manipulos Fratrum inclinari manipulo suo erecto videns; qui et dictionibus Quadragesimalibus materiam dedit, dum Christus in eo ut figura propositus fit”. ARSI Boh. 106, s. 256 (*Annuae Missionis Brigensis anni 1690*): „Accessit ad augmentam piorum affectum sepulchri Dominici erectio, quod ex integro novum picturisq(ue) ac ornamentis ceteris decore fulgidum, orthodoxorum commovit corda, Lutheranorum in se convertit oculos”. ARSI Boh. 106, s. 697 (*Annuae 1691 Brigensis*): „Dictiones quadragesimales hoc habuerunt speciale, quod non tantum numerosum catholicum censuerint auditorem, sed frequenter etiam heterodoxum Illustrissimum. Propositus in illis Christus passus in figura Samsonis, qui etiam materiam sepulchro dedit, in quo columnas domus subvertens videbatur cum gustu spectantium”.

⁵⁰⁵ ARSI Boh. 103/II, s. 581 (*Annuae Missionis Brigensis 1681*): „Concionum ordinarium accessus diebus festis et Dominicis inchoatus a festo B.V. Assumptae, quas non tantum Catholici copiosi, et Nobiliores, verum et ipsi Haeretici frequentant. Praecedunt concionem lecta sacra, quae tamen totius populi cantu redduntur solenniora. [...] Quotidie Missa Rorate legitur, sub qua cantatur a plebe”; ARSI Boh. 104/I, s. 494–495 (*Missio Brigensis Anni 1683*): „Legebatur ex cathedra Passio D(omini) N(ostris) ex 4 Evangelistis concinnata, interjectis pijs morulis concentu Musico ad teneritudinem animorum exornatis, quas semper aliqua oratio S. Brigittae excipiebat”; ARSI Boh. 104/II, s. 748 (*Annuae Missionis Brigensis* [1685]): „Sicut et pro devotione vespertina ejusdem diei, quando lecta est Passio D(omi)ni Secundum 4 Evangelistas, cum interpositis sacris cantibus et orationibus S(anct)ae Brigittae”; ARSI Boh. 106, s. 256 (*Annuae Missionis Brigensis anni 1690*): „Praeterquam quod sacro induti ornatu Divinum ferculum Theophoriae festo per forum comitati sumus, ternis quoq(ue) vicibus per illam octavam de ineffabili hoc mysterio ad frequentem concionem peroravimus. Placuit Serenissimo Palatino cum Serenissima Principe Hollsteinica iterato dictioni interesse, eoq(ue) finita, cum tota aula suppliciter magno Deo accidere, dum Litaniae S(ancti)S(imi) Nominis a Musicis Arcensis Ecclesiae decantantur”; ARSI Boh. 106, s. 695–697 (*Annuae 1691 Brigensis*): „quod specialiter Sacro Adventus tempore contigit, ubi constanter, festis profestisq(ue) diebus copiosus confluebat Auditor, affectuosij de Messia venturo cantionibus allectus. [...] Devotionem illam die Veneris Sancto alijs quoq(ue) annis habitam, continuavimus, legendo sub vesperum Passionem Domini secundum quatuor Evangelistas, et eam Orationibus S. Brigittae ac suavi Musica interpolando, cum maximo Catholicorum atque lutheranorum concursu ac Pietatis sensu”; ARSI Boh. 108/I, s. 251 (*Annuae Missionis Societatis Jesu Brigae 1693*): „Alternabant autem jam Rosarii recitatio, mox singulis decadibus impositus cantus, quem pueris inspersi senes pio murmure insonabant”; ARSI Boh. 108/II, s. 790 (*Annuae Missionis Brigensis Anni 1695*): „Per adventem sub Missa Rorate, et alias numerosos precatores suavi concentu Musico attraximus, in quem finem binos oscines procuravit, et constanter aluit Residentia”.

⁵⁰⁶ HoffmannB, s. 74; JezK, s. 450.

Zalaskiego występują liczne pieśni kancjonałowe, zarówno w języku niemieckim, jak i łańskim, które mogły być wykonywane również u jezuitów; część z nich ma konkordancje w drukowanych śpiewnikach związanych ze środowiskiem jezuickim⁵⁰⁷. Oprócz najważniejszych świąt roku kościelnego (Boże Narodzenie, Wielkanoc, Boże Ciało), szczególnie uroczyste obchodzone były wspomnienia jezuickich świętych: Ignacego Loyoli, Franciszka Ksawerego i Franciszka Borgiasza. W święto pierwszego z nich urządzano procesje dzieci, liczące od kilkudziesięciu do ponad stu kilkudziesięciu najmłodszych brzeskich katolików⁵⁰⁸. Plastyczno-teatralną oprawę zyskiwały nie tylko celebracje religijne, ale również niektóre wydarzenia świeckie, jak choćby narodziny arcyksięcia Leopolda Józefa, syna następcy tronu, w roku 1700⁵⁰⁹. W nabożeństwach i uroczystościach brali udział nie tylko mieszkańcy Brzegu (jak zapewniają autorzy sprawozdań – zarówno katolicy, jak i ewangelicy), ale także przybyli z innych ośrodków goście. W czasie, gdy na zamku brzeskim rezydował książę von Pfalz-Neuburg, większość świeckich gości wspomnianych w *litterae annuae* związana była z jego osobą⁵¹⁰. Wymieniani w sprawozdaniach duchowni, głoszący u jezuitów kazania lub odprawiający uroczyste msze, pochodzili zarówno z innych kościołów w Brzegu (księża diecezjalni, kapucyni), jak i z innych ośrodków Śląska;

⁵⁰⁷ Zob. s. 211–218.

⁵⁰⁸ ARSI Boh. 105, s. 225 (*Annuae Missionis Brigensis Anni 1687*): „Insuper pro Sancti Ignatij honore augendo, Dominica festum ipsius subsequente, Brigae adhuc non visam e templo arcensi circa atrium scholis Lutheranis adsitum, ad nostrum Oratorium deduximus Parvulorum processionem, cum pegmatibus aliquot et vexillis. Proba tantummodo haec fuit ad conjecturam faciendam, quid ad haec acatholici dicturi essent. Comparuerunt parvuli et parvulae centum quadraginta sex, quibus totidem circiter adulti se adjunxerunt, dolueruntq(ue) plurimi, nihil prius de hac devotione insinuatum, et animos addiderunt, sequentibus annis cum majore solemnitate simile quid attentandi”; ARSI Boh. 106, s. 256 (*Annuae Missionis Brigensis anni 1690*): „Dominica post festivitatem educta Parvulorum processio ex templo Arcensi per magnam Urbis partem, distinctis per tria pegmata trivialium, scholarum nostrorum, ac maturiorum, puellarumq(ue) ordinibus, et in nostrum Oratorium deducta: excrevit parvulorum numerus ultra centum et quinquaginta paria”.

⁵⁰⁹ ARSI Boh. 112, s. 261 (*Annuae Missionis Societatis Jesu Brigae pro Anno 1700*): „Sed qui ita publico bono perenniter intenti sumus, publicis in gaudijs deesse noluiamus. Unde dum Urbs nostra ob Neo-Natum Archiducem tota in plausus effundebatur, nos, pro paupertate nostra symbolam nostram contulimus, atq(ue) Neonato Austriaco Cunas in pegmate construximus e tribus Anchoris, quibus Briga nostra insignitur, duas pro arcubus, super quibus agitantur cunae, curris supposuimus, tertiam pro arcu cui velum integritur, eisdem super imposuimus, his cum inscriptionibus: Spes Germaniae, Spes Europae, Spes Orbis. Desuper volans fasciata alias Silesiae nostrae Aquila fasciam suam Neo-Nato Archiduci fasciendo offerebat, cui fasciae inscribatur: Vinculum amoris”.

⁵¹⁰ Zob. s. 121.

szczególnie częstym gościem brzeskich jezuitów był namysłowski proboszcz Laurentius Joannston⁵¹¹.

Jezuici w Brzegu – podobnie jak w innych swoich placówkach – wkrótce po otwarciu misji zajęli się działalnością edukacyjną. Pierwsze źródłowe wzmianki o założonej przez nich szkole pojawiają się w sprawozdaniu z roku 1685⁵¹², choć dopiero w roku 1686/1687 przy jednym z wymienionych w katalogu ojców pojawia się określenie *instructor juvenum*⁵¹³, a od roku 1688/1689 – *professor scholarum*⁵¹⁴. Jedynie w niektórych późniejszych katalogach zamiast ogólnego *professor scholarum* pojawia się specyfikacja poziomu nauczania (klasy)⁵¹⁵. Pierwsza wzmianka o podziale szkoły na trzy klasy pojawia się dopiero w roku 1689; w sprawozdaniu z 1691 roku mowa jest o funkcjonowaniu trzech klas i zamiarze utworzenia czwartej⁵¹⁶. W świetle tych źródeł ustalenia Schönwäldera z połowy XIX wieku, jakoby jezuita założyli w Brzegu szkołę już w roku 1682, a dwa lata później liczyła ona cztery klasy gramatyki⁵¹⁷, należy uznać za błędne. Współczesny wydarzeniom Friedrich Lucae zapisał w swojej kronice, że jezuita współpracowali w zakresie prowadzenia szkoły z kantorem kościoła zamkowego⁵¹⁸; choć informacja ta jest szczególnie interesująca ze względu na osobę Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego, nie znalazła ona potwierdzenia w znanych dotychczas źródłach proveniencji jezuitki.

⁵¹¹ Zob. s. 70.

⁵¹² ARSI Boh. 104, s. 749: „Inchoavimus hoc anno scholas, miserti parvulorum Catholicorum, qui vel frequentare debuissent Gymnasium haereticorum, vel doctrina destitui. Registrum agit unus e duobus Missionarijs, cum tertium curta nimium supellex domestica non admittet”.

⁵¹³ ARSI Boh. 90/II, fol. 619v.

⁵¹⁴ ARSI Boh. 91/I, fol. 16r, 81v, 101r, 129r, 157v, 179v, 244v, 257r, 295v, 318r, 336r, 353r, 365v, 385r.

⁵¹⁵ W latach 1690/1691, 1691/1692 – *professor infimae classis, grammaticae et rudimentorum* oraz *professor mediae classis grammaticae* (ARSI Boh. 91/I, fol. 36v, 60r), w 1697/1698 – *professor scholarum* (ARSI Boh. 91/I, fol. 223r), w 1700/1701 – *professor infimae et rudimentorum* oraz *professor supremae et mediae* (ARSI Boh. 91/I, fol. 273v).

⁵¹⁶ ARSI Boh. 105, s. 789 (*Annuae Missionis Brigensis Anni 1689*): „Explanavimus latinitatis fundamenta quinis supra vicenos adolescentibus, in tres inferiores ordines Grammaticae Classes distributus”; ARSI Boh. 106, s. 695, 701 (*Annuae 1691 Brigensis*): „Terni hactenus ab annis aliquot in hoc novuli multis adhuc haereseos lolijs scatente desudarunt Missionarij; laboribus vero crescentibus, et in dies campo majore se se aperiente, superiorum nutu quastus accessit hoc anno sacerdos, ad scholas quatuor in classes distributas accuratius promovendas. [...] Discipulorum per tres Classes distributorum erant triginta aliquot”.

⁵¹⁷ „Gegenüber dem Gymnasium auf der andern Seite des Schloßplatzes war im Jahre 1682 eine Jesuitenschule eröffnet und 1684 auf die vier Grammatikal-Klassen erweitert worden”, Schönwälder-GuttmanG, s. 225.

⁵¹⁸ Zob. przypis 490.

Liczba uczniów w pierwszych latach funkcjonowania szkoły pozostaje nieznana, choć na początku musiało być ich więcej niż czterech⁵¹⁹. *Litterae annuae* z 1688 roku dokumentują kształcenie szesnastu uczniów, w tym czterech mających za sobą konwersję na katolicyzm⁵²⁰, w następnym roku było już ich ogółem dwudziestu pięciu⁵²¹. Autor sprawozdania z roku 1690 zauważa jedynie ogólnie, że szkoła godna jest pochwały nie tyle ze względu na liczbę, co na pilność i pobożność uczniów⁵²². W następnym roku chłopców uczących się u jezuitów było ponad trzydziestu⁵²³; prawdopodobnie w tym czasie rozszerzono liczbę klas z trzech do czterech⁵²⁴. Taka liczebność uczniów utrzymała się do roku 1703; w 1704 spadła do osiemnastu, ale w 1705 było ich już czterdziestu dziewięciu⁵²⁵. Powody tej zmienności pozostają niewyjaśnione w świetle dostępnych źródeł.

Uczniowie szkoły w Brzegu – podobnie jak w innych jezuickich ośrodkach – angażowani byli do okołoliturgicznych inscenizacji towarzyszących wielkim świętom, wystawiali także dramaty na zakończenie roku szkolnego. Informacje o tej działalności przekazują zarówno *litterae annuae*, jak i zachowane streszczenia librett tych przedstawień, wydawane drukiem. Pierwsza wzmianka o teatralnej aktywności uczniów pochodzi ze sprawozdania z roku 1685 i dotyczy przedstawienia na Boże Narodzenie, w którym brało udział czterech chłopców⁵²⁶; podobna inscenizacja miała miejsce rok później⁵²⁷. W sprawozda-

⁵¹⁹ Tytuł brało udział w bożonarodzeniowym przedstawieniu, choć sformułowanie „quatuor ex parvulis istis studiosulis” sugeruje, że wszystkich uczniów mogło być więcej. Zob. ARSI Boh. 104, s. 749; zob. przypis 526.

⁵²⁰ ARSI Boh. 105, s. 534: „In sterili Brigensium agro, spinis et tribulis haereoseo obsito, operati sunt Nostri terni: duo Sacerdotes, et unus M(a)g(iste)r scholis docendis intentus. Hic numeravit Discipulos 16, illic quatuor diuersae conditionis ad fidem Catholicam conversos”.

⁵²¹ ARSI Boh. 105, s. 789; zob. przypis 516.

⁵²² ARSI Boh. 106, s. 259 (*Annuae Missionis Brigensis anni 1690*): „Scholae nostrae non numero quidem copiosae, diligentiam tamen ac pietate multum laudabiles, in consuetis Academijs saepius plausum talere”.

⁵²³ ARSI Boh. 106, s. 701, zob. przypis 516.

⁵²⁴ ARSI Boh. 106, s. 695, zob. przypis 516.

⁵²⁵ HoffmannB, s. 91.

⁵²⁶ ARSI Boh. 104, s. 749 (*Annuae Missionis Brigensis* [1685]): „Quatuor ex parvulis istis studiosulis producti sunt hoc anno primum publice sacra nocte Nativitatis D(omi)ni ad praesepe, neo-natum parvulum condignis affectibus excipientes. Res mire placuit”. Dokładna data sporządzenia sprawozdania nie jest znana, stąd nie jest do końca jasne, czy opisane wydarzenie miało miejsce w grudniu 1684 czy 1685 roku.

⁵²⁷ CZ-Pu XXIII.C.105/10 (XXIII.C.105k), fol. 507r (*Annuae Missionis Brigensis Anno 1686*): „Praesepe Jesu parvulo extractum: ad quod Genij quatuor iterato producti, quorum duo germanico metro pauperrimae Nativitatis incommoda deflebunt, ac idcirco plorandum contendebant; alij vero duo laetantium angelorum exemplo gaudendum potius asserebant. Maximum haec

niu z 1686 roku wymienione zostało ponadto wielkopiątkowe przedstawienie w języku niemieckim, oparte na historii o Kainie i Ablu, interpretowanej jako prefiguracja niewinnej ofiary Chrystusa⁵²⁸. Podobne świąteczne inscenizacje miały miejsce w latach późniejszych. W sprawozdaniach z lat 1687 i 1689 opisane zostały przedstawienia na Boże Narodzenie⁵²⁹, natomiast w latach 1699 i 1700 – na Boże Ciało⁵³⁰. Dramaty wystawiane na zakończenie roku szkolnego również odnosiły się do treści religijnych, choć w odróżnieniu od świątecznych inscenizacji – opartych głównie na tekstach biblijnych – wykorzystywano w nich także wątki alegoryczne oraz zaczerpnięte z żywotów świętych. Z okresu objętego badaniami do naszych czasów zachowały się jedynie dwa streszczenia librett tych przedstawień oraz kilka wzmianek w sprawozdaniach rocznych. Pierwsza pochodzi z roku 1686⁵³¹; uczniowie wystawili wtedy dra-

devotio excivit tam Catholici quam Aatholici populi concursum dexteritatem parvulorum in agendo depraedicantem”.

⁵²⁸ Ibidem: „Christo pro nobis morienti extractum sepulchrum; cuius innocentem Passionem die veneris S(anct)o in Abel et Cain scholastica juvenus gratioso Germanico Dramatio repraesentavit cum magno pietatis sensu et approbatione praesentiam omnium”.

⁵²⁹ ARSI Boh. 105, s. 225 (*Annuae Missionis Brigensis Anni 1687*): „Jesu in carne parvulo praesepe adornatum, et sacra Nativitatis nocte ante Missarum solemnna Dramation a scholae nostrae alumnis germanico versu productum, tanto populi accursu, ut locus deficeret”; ARSI Boh. 105, s. 790 (*Annuae Missionis Brigensis Anni 1689*): „Ereximus illis inter alia pro sacris Nati Salvatoris ferijs amoenum in extracto praesepiolo spectaculum”.

⁵³⁰ CZ-Pu XXIII.C.105/13 (XXIII.C.105n), fol. 506r: „Adhibiti ex eorum numero magis idonei pro Dramatio in Solenni Theophoriae Circuitu ad Stationem ultimi altaris exhibitio inspectante, et applaudente tum Catholici, tum Lutherani populi multitudine. Repraesentabat scaena S. Mariam Magdalenam coram Christo Vero Deo in specie hortulani sibi comparente prostratam, suosq(ue) adorationis affectus experimentem tenero quidem animarum motu, et solatio in Catholicis, egregio autem documento pro haereticis, Evangelicum nimirum esse: Deum adorare in quacunq(ue) forma, seu in specie hortulani, seu in speciebus Panis Eucharistici occurat”; ARSI Boh. 112, s. 259–260 (*Annuae Missionis Societatis Jesu Brigae pro Anno 1700*): „Et ne angustijs Oratorij nostri constricti videamur, cum solemnna quaedam extra illud peracta sunt, in quorum censu praecipue est processus Theophoricus, pro quo omnem nostram impendimus operam ut magnifice perageretur. Quem in finem in arcis hujatis area pretiosum aequae ac prae grande extrui fecimus altare, brevemq(ue) gratiosam stiatunculam in dulce Catholicorum solatium et salutare documentum acatholicorum, per studiosulos nostros ideomate patrio proposuimus. Argumentum suppeditabat tres Orientales Reges Deum in Carne adorantes, utpote qui contra heresim exemplo suo doceant Deo sub speciebus Panis latenti Thus incendere, aurum et omne pretium offerre, tubis et tympanis insonare, processu regio, et cuncto splendore ornatuq(ue) adesse, cultum deniq(ue) Divinum exhibere”.

⁵³¹ Identyfikowane w literaturze przedmiotu z Brzegiem spektakle *Michael Rex Arimae* (1682) i *Fortitudo Japonica* (1699) w rzeczywistości wystawione były w miejscowości Brigue w Szwajcarii, zob. Jean Marie Valentin, *Le Théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande*:

mat o Absalomie i Amnonie⁵³². W 1691 roku na dziedzińcu zamkowym odbył się wspomniany już spektakl *Custodiens parvulos Dominus*, którego drukowane streszczenie libretta przetrwało do dziś⁵³³. Drugie zachowane streszczenie libretta dotyczy spektaklu z 1698 roku, *Sub vana Mundi gloria Lefridi Nobilis Alsatae Prosperitas transitoria [...]*⁵³⁴; w *litterae annuae* z tego roku nie został wprawdzie wymieniony tytuł przedstawienia na zakończenie roku, wystawionego w obecności wielu dostojnych gości, można jednak przypuszczać, że chodziło właśnie o ten spektakl⁵³⁵.

Zarówno wystawianym na zakończenie roku dramatom, jak i świątecznym inscenizacjom towarzyszyła muzyka. Z okresu przed 1707 rokiem nie zachowały się żadne muzykalia związane z działalnością szkoły jezuickiej w Brzegu, nie jesteśmy więc w stanie zrekonstruować warstwy muzycznej tych spektakli. O jej istnieniu świadczą jednak wzmianki w streszczeniach librett (choćby dokumentujące przeznaczenie niektórych części na chór) i w opisach przedstawień⁵³⁶. Muzycznej aktywności uczniów dowodzi także wyszczególnienie

Répertoire chronologique des pièces représentées et des documents conservés (1555–1773), Stuttgart: A. Hiersemann 1983, nr 2657, 3372.

⁵³² CZ-Pu XXIII.C.105/10 (XXIII.C.105k), fol. 508r–v: „Scholastica Juventus et in scholis sedula, et in tempo devota, praeter jam dictu ad finem quoq(ue) in theatro prodijt et dextre fallaciam Mundi raramq(ue) linguae cordisq(ue) concordiam in Absolone et Amnon cum omnium satisfactione repraesentavit”.

⁵³³ PL-WRu OSD 366105.

⁵³⁴ PL-WRu OSD 365876.

⁵³⁵ CZ-Pu XXIII.C.105/13 (XXIII.C.105n), fol. 368r: „Juventus nostra Scholastica tunc ante tempus autumnum suum celebrasse videbatur, quando ante et in ipso festo S(anc)ti Joannis Baptistae tam dextre et gratiose pro theatro egit, ut Serenissimis Spectatoribus, Serenissimo videlicet Carolo Palatino, ejusq(ue) Serenissimae sorori Olavia excurrenti, Serenissimae Holsteinicae et magna eis associatae nobilitati mire placuerit, et laudata fuerit: certe Gymnasij acatholici Rector se cum pleno Gymnasio suo tantum haud posse, quantum cum parvulis parvulis [!] egimus, fatebatur”. Z drukowanego streszczenia wiadomo, że spektakl wystawiono w czerwcu (brak daty dziennej), co zgadzałoby się z cytowaną wyżej informacją o wystawieniu dramatu w święto św. Jana Chrzciciela (24 czerwca). Zbieżności tej nie uwzględnia Hermann Hoffmann, podając, że w *litterae annuae* z 1698 roku brak informacji na temat działalności teatralnej, a jedynym świadectwem tego wydarzenia jest streszczenie libretta („Der Jahresbericht für 1698 sagt nichts von Drama. Aber wir haben eine Perioche von einer Aufführung dieses Jahres”, HoffmannB, s. 95).

⁵³⁶ Choćby w opisie przedstawienia wystawionego przez uczniów na zamku, na zakończenie procesji na Boże Ciało: „Argumentum suppeditabat tres Orientale Reges Deum in Carne adorantes, utopote qui contra heresim exemplo suo doceant Deo sub speciebus Panis latenti Thus incendere, aurum et omne pretium offerre, tubis et tympanis insonare, processu regio, et cuncto splendore ornatq(ue) adesse, cultum deniq(ue) Divinum exhibere”, ARSI Boh. 112, s. 259–260 (*Annuae Missionis Societatis Jesu Brigae pro Anno 1700*). Spektakl wystawiony w roku 1705 określony został jako „ab arte musurgica multum commendatum melo-drama” (ARSI Boh. 118, s. 228).

w niektórych latach funkcji *praefectus musicae* wśród jezuitów działających w brzeskiej misji. Każdorazowo pełnił ją ten sam jezuita, który określany był także jako *professor scholarum*. W katalogu z roku 1694/1695 był to Carolus Güsel; po jego śmierci w kwietniu 1695 funkcję tę przejął Georgius Püffel, w roku 1696/1697 pełnił ją Casparus Kopidlansky⁵³⁷. Wszyscy trzej wymienieni pełnili związane z muzyką funkcje także w innych miejscach swojej działalności⁵³⁸. Wiadomo skądinąd, że umiejętności muzyczne posiadali także inni pracujący w Brzegu jezuita – Joannes Breuer, Fridericus Knittig, Andreas Ridel i Henricus Schmidt⁵³⁹.

Ocena kulturalnej działalności jezuitów w Brzegu pozostaje niejednoznaczna. Z jednej strony – w porównaniu z innymi placówkami Towarzystwa na Śląsku – brzeska misja może wydawać się bardzo niewielka i mało znacząca, co widać doskonale w statystykach zestawiających np. liczbę mieszkańców domu, uczniów szkoły, udzielanych komunii czy głoszonych kazań⁵⁴⁰. Z drugiej strony należy brać pod uwagę również sytuację wyznaniową w Brzegu, będącym od dziesięcioleci niezwykle silnym ośrodkiem ewangelickim, wiążącym się z funkcjonowaniem Gymnasium Illustre. W początkach XVIII wieku liczba uczniów niewielkiej jezuickiej szkoły odpowiadała jednej trzeciej liczby uczniów ewangelickiego gimnazjum, co można w tym kontekście uznać za sukces. Misja jezuicka pozostawała niewątpliwie jednym z ważnych elementów kulturowego krajobrazu miasta, także w zakresie działalności muzycznej. Nie bez znaczenia dla historyków jest również fakt, że powstałe w jej obrębie

⁵³⁷ ARSI Boh. 91/I, fol. 129r, 157v, 179v.

⁵³⁸ Carolus Güsel m.in. w Głogowie i Opawie, ARSI Boh. 91/I, fol. 11r, 24r; zob. JeżK, s. 409, 412; Georgius Püffel m.in. w Litomierzycach (ARSI Boh. 91/I, fol. 7v); Casparus Kopidlansky m.in. we Wrocławiu, Opawie, Świdnicy i Kłodzku, ARSI Boh. 90/II, fol. 670r, ARSI Boh. 91/I, fol. 30r, 127r, ARSI Boh. 91/II, fol. 280r; zob. JeżK, s. 428, przypis 53.

⁵³⁹ Joannes Breuer (w Brzegu w roku 1691/1692) w katalogu z 1690 roku określony został jako *tenorista, basista, fidicen* (ARSI Boh. 23, s. 229), w katalogach z lat 1693, 1696, 1700 i 1705 zapisano przy nim określenia *callet musicam, scit musicam, callet musicam bene* (ARSI Boh. 25, s. 102; ARSI Boh. 28, s. 175; ARSI Boh. 31, s. 133; ARSI Boh. 34, s. 133), również w *catalogus secundus* uwzględniono jego predyspozycje do pełnienia funkcji prefekta muzyki. Fridericus Knittig (w Brzegu w roku 1700/1701) był wcześniej prefektem muzyki w Iglawie (ARSI Boh. 91/I, fol. 121v), odnotowywano jego muzyczne zdolności także w katalogach (ARSI Boh. 28, s. 112; ARSI Boh. 31, s. 186; ARSI Boh. 34, s. 168). Andreas Ridel (w Brzegu w latach 1694–1696) określany był wielokrotnie jako *musicus vocalis* (ARSI Boh. 20, fol. 109r), *musicus* (ARSI Boh. 22, s. 198), *peritus musicae* (ARSI Boh. 23, s. 57), *musicus basista* (ARSI Boh. 31, s. 172). Henricus Schmidt (w Brzegu w latach 1687–1694) określony został jako *praefectus chori* podczas pobytu w Brnie w 1670 roku.

⁵⁴⁰ Zob. np. JeżK, s. 296.

źródła są często jedynym przekazem dotyczącym pewnych aspektów kultury innych brzeskich ośrodków (zamku, kościoła zamkowego).

2.3.3.4. Kościół i klasztor kapucynów

Kolejnym zakonem, który założył swoją siedzibę w Brzegu w czasach nowożytnych, byli kapucyni. W październiku 1681 roku zakupili oni kwartał ziemi wraz z trzynastoma domami przy Polnische Gasse (obecnie ul. Polska), a 8 marca kolejnego roku wprowadzili się do zakupionych budynków⁵⁴¹. Pierwsze kazanie odbyło się tam jednak dopiero w święto św. Franciszka z Asyżu, 4 października 1682⁵⁴². W ciągu następnych kilku lat wybudowany został nowy klasztor; jego poświęcenie miało miejsce 4 października 1689⁵⁴³. Budowę kościoła ukończono dopiero w roku 1701.

Informacje dotyczące działalności kapucynów w Brzegu są bardzo nieliczne; ośrodek ten właściwie nie jest opisywany w literaturze przedmiotu. Nie odnaleziono dotychczas żadnych wzmianek o pielęgnowanej w jego murach kulturze muzycznej. Zarówno zabudowania klasztoru, jak i kościoła nie przetrwały do czasów współczesnych. Co więcej, w wydanych w 1931 roku wypisach źródłowych do dziejów reformacji znalazła się informacja, że w 1682 roku magistrat miasta wystosował do cesarza prośbę, aby nie zezwalał na powstanie w Brzegu domów kolejnych zakonów; o założenie swojej placówki w tym mieście starali się ponoć dominikanie, franciszkanie i kartuzi⁵⁴⁴.

2.3.3.5. Gymnasium Illustre

Przemiany polityczne i wyznaniowe, jakie dokonały się w Brzegu po śmierci ostatniego Piasta, Jerzego Wilhelma, nie wpłynęły znacząco na sposób, w jaki funkcjonowało Gymnasium Illustre. Placówka zmieniła nazwę z książęcej na królewską, lecz pozostała ewangelicka; podkreślanie związków z Habsburgami (np. w dokumentach) paradoksalnie nie przeszkadzało w zachowaniu odrębności wyznaniowej. Zmiany polityczne i administracyjne przypadły na

⁵⁴¹ APO 1242, sygn. 521, s. 21: „1681, d. 27 Oct. haben die Capuciner (derer 8) auff der Pohl-nischen Gasse ein gantztes Viertel in 13 haussern bestehende, gekauft. [...] 1682, d. 8 Martii wurden die Capuciner zu ihre erkauffte Stelle eingewiesen”.

⁵⁴² Ibidem, s. 22: „1682, d. 4. Oct. die Francisci hielten die Catholiken zu Brieg Procession, sind mit den Capucinern aus der Schlosskirche auf die pohlische Gasse in ihr zubereitetes haus gegangen sind. Ward darinnen von der Capucinern Patres die erste Predigt gehalten”.

⁵⁴³ Ibidem, s. 28: „1689, d. 4 Oct. weihten die Capuciner ihr neuerbautes Kloster ein”.

⁵⁴⁴ Zob. Dorothee von Velsen, *Die Gegenreformation in den Fürstentümern Liegnitz-Brieg-Wohlau. Ihre Vorgeschichte und ihre staatsrechtlichen Grundlagen*, Leipzig: M. Heinsius Nachfolger 1931 (*Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte*, 15), s. 182.

rektorat Antona Brunseniusa (1673–1678), pochodzącego z Bremy kaznodziei książecego. Żonaty z córką Henryka Martiniego Anną Margarethą⁵⁴⁵, kontynuował reformy programowe teścia. Stanowisko kaznodziei książecego było chyba jednak dla Brunseniusa ważniejsze, skoro w 1678 roku opuścił on brzeski rektorat i przeniósł się do Oławy, gdzie rezydowała księżna-wdowa. Na jego następcę rada miejska powołała Gottfrieda Thilo, pełniącego wcześniej funkcję rektora gimnazjum w Złotoryi. Thilo był rektorem w Brzegu przez 46 lat, aż do śmierci w roku 1724.

Ze względu na rekatolizację kościoła zamkowego, z którym w czasach książeceych związana była instytucja gimnazjum, od 1677 roku uczniowie i nauczyciele uczestniczyli w nabożeństwach w ewangelickim kościele miejskim⁵⁴⁶. W latach 80. XVII wieku w bezpośrednim sąsiedztwie gimnazjum powstała niewielka szkoła założona przez jezuitów, postrzegana przez ewangelicką historiografię jako konkurencyjna⁵⁴⁷; spory dotyczyły jednak przede wszystkim uposażeń, gdyż zarówno zakresem działalności, jak i liczebnością uczniów placówki te nie mogły się równać. Jedną z ważniejszych przeszkód w powodzeniu jezuickiej misji w Brzegu – w tym jej działalności edukacyjnej – było prawdopodobnie istnienie w mieście silnego ośrodka szkolnictwa ewangelickiego, jakim, pomimo trudności administracyjnych, ciągle pozostawało Gymnasium Illustre.

Działalność szkoły w okresie rekatolizacji trudno oceniać jednoznacznie. Z jednej strony w latach 1648–1707 daje się zaobserwować spadek średniej liczby przyjęć do gimnazjum, jednak dla uzyskania obiektywnego obrazu tego zjawiska należałoby je zestawić z innymi danymi demograficznymi (m.in. liczbą mieszkańców miasta, księstwa itp.). Analiza statystyk zaczerpniętych z miejskich ksiąg metrykalnych prowadzi do wniosku, że w tym czasie nastąpił ogólny spadek liczby ludności Brzegu. Obserwację tę potwierdza fakt, że przywrócenie wolności wyznania po ugodzie altransztadzkiej (1707) nie spowodowało zmiany tej tendencji, a liczba przyjęć do gimnazjum nadal nieznacznie spadała. Z drugiej strony, mimo zezwolenia na kontynuację działalności, szkoła doświadczała trudności administracyjnych, związanych np. z wygaszaniem stanowisk nauczycieli (po śmierci niektórych z nich rektor nie otrzymywał zgody na zatrudnienie nowej osoby). Z dziesięciu członków kolegium nauczy-

⁵⁴⁵ PL-WRk 377b: 24 III 1672 „titul. herren Anthon Brunsenium von Bremen fürstl. L.B. und Wohl. Hoffprediger, und des fürstl. Briegl. Gymnasii fürnehmsten Professore, mit titul. Jungfer Anna Margaretha Martinin titul. Ihro gestreng. herren Heinrichs Martinii Phil: et Med: Doctoris fürstl. L.B. und Wohl. Rhats und Leib-Medici, Jungfer Tochter, zu hauffe copuliret”.

⁵⁴⁶ Schönwälder-GuttmanG, s. 206.

⁵⁴⁷ Ibidem, s. 225.

cielskiego w 1697 roku pozostało siedmiu, a w 1706 roku – jedynie czterech⁵⁴⁸. Zmniejszane były również środki finansowe przeznaczone na funkcjonowanie szkoły⁵⁴⁹. W tym kontekście obserwowany spadek liczby uczniów może być postrzegany jako relatywnie niewielki. Przetrvanie w rekatolizowanym mieście szkoły ewangelickiej w takim kształcie, w jakim miało to miejsce w Brzegu, świadczy raczej o sile tego ośrodka niż o zmniejszaniu się jego znaczenia.

Wraz z gimnazjum przetrwała również jego biblioteka – w przeciwieństwie do tej części księgozbioru książęcego, która nie została przekazana szkole i po śmierci księżnej Ludwiki uległa rozproszeniu. Rektor Thilo zarządził sporządzenie katalogu zbiorów w roku 1691; to właśnie z tego katalogu pochodzi informacja o liczebności biblioteki po śmierci Jerzego Wilhelma, czyli po ustaniu donacji książęcych – miała ona wówczas liczyć 2839 woluminów⁵⁵⁰, w tym 24 określone jako *libri musici*⁵⁵¹. Czasy rektoratu Brunseniusa i Thilo nie są jednak w literaturze uważane za pomyślny okres w dziejach biblioteki, a w źródłach (i w literaturze) odnaleźć można informacje o wielu wypożyczonych wówczas na zewnątrz książkach, które do gimnazjalnego księgozbioru nigdy nie wróciły⁵⁵². W świetle dostępnych źródeł nie sposób stwierdzić, kto posiadał dostęp do biblioteki gimnazjum (w tym do jej części muzycznej) po 1676 roku. Między muzyczną kolekcją Zalaskiego, użytą w czasie jego kantoratu w kościele zamkowym, a muzycznym księgozbiorem gimnazjum nie występują żadne konkordancje; z tego faktu nie można jednak wyciągnąć wniosku o braku przepływu repertuaru, ponieważ żaden z tych zbiorów nie zachował się do naszych czasów w całości.

2.3.3.6. Kościół św. Mikołaja

Podobnie jak kilkadziesiąt lat wcześniej zmiana wyznania władcy z luterńskiego na kalwińskie nie wpłynęła na przynależność wyznaniową kościoła miejskiego, tak i po 1676 roku, mimo przejścia władzy przez cesarza i starń jego administracji o całkowitą rekatolizację księstwa, kościół św. Mikołaja pozostał kościołem luteranskim. Dalej odbywały się tam nabożeństwa, w których uczestniczyła protestancka większość mieszkańców miasta. Pozor-

⁵⁴⁸ Ibidem, s. 224–225.

⁵⁴⁹ Ibidem, s. 225.

⁵⁵⁰ Władysław Dziewulski podaje tę liczbę właśnie jako stan biblioteki w momencie wygaśnięcia dynastii Piastów. Kwestia ta wymaga dalszych badań; po 1675 roku do zbiorów gimnazjum mogły wpływać choćby książki подарowane przez pracowników szkoły. Zob. DziewulskiB, s. 138; Weronika Karlak, *Bibliotheca Piastorum Bregensis...*, op. cit., s. 65.

⁵⁵¹ Weronika Karlak, *Bibliotheca Piastorum Bregensis...*, op. cit., s. 65.

⁵⁵² Ibidem, s. 66.

nie obyło się w tej kwestii bez większych zmian, choć wedle strategii przyjętej przez nowe władze zmiany te miały być tylko odłożone w czasie. Brzeskim ewangelikom nie wolno było wybierać nowych duchownych; po śmierci (lub emigracji) ostatniego duchownego ewangelickiego kościół miał zaś przypaść katolikom. Tak właśnie stało się w 1686 roku z polskim kościołem św. Trójcy⁵⁵³, a następnie w 1697 roku z kościołem parafialnym w pobliskich Pępicach (Pampitz), którego administrację przejęli jezuita⁵⁵⁴. Było więc tylko kwestią czasu, kiedy podobne zmiany osiągną miejski kościół św. Mikołaja. W grudniu 1685 zmarł archidiakon Daniel Kartscher, w lipcu 1686 – pastor Johann Christoph Letsch. W kolejnym roku, według Ehrhardta, swoją funkcję przestał pełnić diakon Christian Schwope, choć żył on w Brzegu jeszcze do lutego 1695⁵⁵⁵.

Wbrew obawom brzeskich ewangelików i nadziei ich katolickich sąsiadów kościół św. Mikołaja pozostał jednak luterański – nie tylko w czasach nowożytnych, ale aż do końca II wojny światowej. Martin Beer, łącząc kolejne funkcje – diakona, archidiakona i pastora – dożył ugody altransztadzkiej, która przywracała brzeskim ewangelikom wolność wyznania, możliwość odnawiania urzędów i funkcjonowanie konsystorza. Odnowienie pełnego składu duchownych ewangelickich w Brzegu datowane jest na przełom grudnia 1707 i stycznia 1708⁵⁵⁶.

Przemiany polityczne i wyznaniowe, które miały miejsce po śmierci księcia Jerzego Wilhelma, nie wpłynęły na personel muzyczny kościoła św. Mikołaja. Zarówno kantor, jak i organista nie przerwali swojej działalności; nie dotyczyły ich ustawy o nieprzedłużaniu urzędów, ponieważ nie były to urzędy duchowne. Udział uczniów gimnazjum w muzycznej oprawie nabożeństw mógł się wówczas nawet zwiększyć, gdyż po rekatolizacji kościoła zamkowego kościół św. Mikołaja pozostał jedyną ewangelicką świątynią w mieście. Kantorem od 1668 roku był tam Martin Gerhard, i pozostał nim dożywotnio, do października 1694⁵⁵⁷. W 1670 roku jego żoną została Anna Eva Tielin, córka pisarza miejskiego ze Strzelina (Strehlen)⁵⁵⁸. Ich pierwszy syn, Martin Gottlieb (późniejszy

⁵⁵³ EhrhardtP2, s. 109–110.

⁵⁵⁴ ARSI Boh. 109, s. 253; zob. JeżK, s. 60.

⁵⁵⁵ EhrhardtP2, s. 103.

⁵⁵⁶ EhrhardtP2, s. 90, 97, 103.

⁵⁵⁷ APO 1237, seria 4, sygn. 32: 28 X 1694 „H. Martin Gerhardt gewesener Cantor und Colega bey hiesigem Gymnasio alhir aus leuten 3 pulst zu grabe ist rein in die Kirche ins Lohr unnter das Polpet geleet worden NB grabstelle gelt vacat NB”.

⁵⁵⁸ APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: 1670 *Dominica XI Trinitatis* „Der Ehrenveste und wolgelahrte herr Martin Gerhard Jungesell, Collega bey dem fürstlichen Gymnasio und bey alhisiger kirche verordneter Cantor, weyland tittul. herren Johann Gerhardis auch gewesenen Collegae bey den fürstlichem Gymnasio und alhisiger Kirchen Cantor eheleiblicher hinterlassener Sohn: nimmet

kantor), urodził się prawdopodobnie w 1672 roku⁵⁵⁹. Brzeskie księgi parafialne dokumentują chrzty kolejnych ich dzieci⁵⁶⁰; Martin Gerhard był również wielokrotnie wzmiankowany jako ojciec chrzestny⁵⁶¹.

Po śmierci Martina Gerharda kantorat w kościele św. Mikołaja objął jego najstarszy syn, wspomniany wyżej Martin Gottlieb Gerhard. Również i on – podobnie jak jego przodkowie – był zarówno kantorem, jak i nauczycielem w miejscowym gimnazjum. W roku śmierci ojca (1694) miał około 22 lat i prawdopodobnie wtedy właśnie dostał obie posady, choć w zachowanych źródłach wymieniony został po raz pierwszy jako kantor w maju 1696 roku⁵⁶², a jako nauczyciel – niemal półtora roku później⁵⁶³. W 1704 roku ożenił się z Magdaleną Elisabeth, córką pastora z Księginic Wielkich (Gross Kniegnitz), Johanna Christopha Steinmetza⁵⁶⁴. Bratem Magdaleny Elisabeth był Johann Adam Steinmetz, późniejszy słynny teolog ewangelicki i pietysta⁵⁶⁵. Martin

zur Ehe viel Ehr und Tugendreiche Jungfraw Anna Evam, gebohrne Tielin weyland herrn Johann Lucas gewesenem Notarii der furstl. Stadt Strehlen nachgebliebene Eheliche Tochter, an ietzo bey frawen Barbara Schusterin wittiben in Breslaw als ihrer freulin sich auffenthaltende”.

⁵⁵⁹ Dokładna data jego urodzenia nie jest znana; księga chrztów kościoła św. Mikołaja z lat 1671–1685 nie zachowała się. Martin Gottlieb Gerhard zmarł w 1734 roku; w księdze pogrzebów odnotowano, że miał wówczas 62 lata. Zob. przypis 569. W latach 1671–1678 urodziła się również nieznaną z imienia córką Martina Gerharda i Anny Evy; zmarła ona w maju 1678 r. (zob. APO 1237, seria 4, sygn. 32: 26 V 1678).

⁵⁶⁰ Zob. APO 1237, seria 1, sygn. 4: 26 XI 1686 (Johann Christoph), 4 IX 1689 (Gottfried Christian), 1 VI 1693 (Anna Eleonora). Najprawdopodobniej to właśnie tej ostatniej dotyczy wpis z księgi pogrzebów (APO 1237, seria 4, sygn. 32) pod datą 2 XI 1695 „weyl. Titul. H. Martin Gerhards Gewesen Cantors wie auch des hiesigem Gymnasi Collega alhir hinterlassenes Jungstes Tochterlein ist in die Kirche, untter das Grosse gewelbe im Chor untter dem Palpel begraben worden vacat NB aus leuten und 3 pulst zu Grabe NB”.

⁵⁶¹ APO 1237, seria 1, sygn. 3: 26 I 1669, 3 VI 1669, 7 IV 1670; APO 1237, seria 1, sygn. 4: 5 V 1686, 24 V 1686, 24 II 1687, 12 III 1687, 13 VIII 1687, 3 I 1688, 30 V 1689, 20 XI 1689, 2 X 1690, 11 X 1690, 10 II 1691, 24 III 1691, 6 X 1691, 23 XII 1691, 13 V 1693, 4 IX 1693, 28 IX 1694.

⁵⁶² APO 1237, seria 1, sygn. 4: 25 V 1696 „Susc. Hr. Martin Gottlieb Gerhard, Cantor bey der Pfarrkirchen”.

⁵⁶³ APO 1237, seria 1, sygn. 4: 23 X 1697 „Susc. hr. Martin Gottlieb Gerhard Cantor bey der Pfarr Kirchen und Gymnas. Collega”.

⁵⁶⁴ APO 1237, seria 3.1, sygn. 23: 1704, *Dominica XXI post Trinitatis* „Tit. hr. Martin Gottlob Gerhard wolverordneter Cantor bey alhiesiger Stadt und Pfarr Kirchen weyl. Tit. hr. Martin Gerhards auch gewesenem wolverordneten Cantoris bey hiesigen Pfarrkirchen wie auch Collegae bey dem Konigl. Gymnas. alhir nachgelassener Eltester Sohn nimmet zur Ehe Tit. Jfr. Magdalena-Elisabeth, weyl. Tit. hr. Joh. Christoph Steinmetzes Treusigen Pastoris in Grosskniegnitz hinterbliebene einige Jfr. Tochter”.

⁵⁶⁵ Szerzej zob. np. Hugo Holstein, hasło: *Steinmetz, Johann Adam*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 36 (1893), s. 1–5, wersja online: https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Steinmetz,_Johann_Adam&oldid=2493730 (dostęp: 14.09.2023).

Gottlieb Gerhard w czasie swojej działalności był wielokrotnie wzmiankowany w brzeskich księgach metrykalnych jako ojciec chrzestny – głównie w kościele św. Mikołaja⁵⁶⁶, a przynajmniej jeden raz w kościele zamkowym, wówczas katolickim⁵⁶⁷. Pracował on w Brzegu jeszcze długo po ugodzie altransztadzkiej; brał udział w obchodzonej w 1724 roku dwusetnej rocznicy reformacji w mieście⁵⁶⁸. Zmarł tamże w listopadzie 1734 roku⁵⁶⁹. Odtworzenie szczegółów z jego biografii po 1707 roku wymaga dalszych badań; nie zostały one jednak podjęte ze względu na zakres czasowy niniejszego opracowania.

Funkcję organisty kościoła św. Mikołaja pełnił w tym czasie wspomniany wyżej Martin Hoffmann. Za czasów habsburskich wzmiankowany jest on w źródłach brzeskich w 1677 i 1681 roku; w marcu 1682 wyjechał do Poczdamu⁵⁷⁰, a dalsze jego losy nie są znane.

W grudniu 1686 roku po raz pierwszy wymieniony został w źródłach kolejny organista kościoła św. Mikołaja – Caspar Schröter (możliwe, że zaczął pełnić tę funkcję bezpośrednio po wyjeździe Martina Hoffmanna w 1682 roku). Pochodził on z muzycznej rodziny. Jego dziadek, Michael Schröter, w latach 20. XVII w. był w Brzegu dudziarzem (*Bockpfeiffer*)⁵⁷¹. Jego ojciec, Martin, urodzony 29 maja 1628 roku⁵⁷², co najmniej od 1652 roku aż do śmierci w roku 1693 działał w Brzegu jako muzyk-instrumentalista, określanymi jako *Kunstpfeiffer*, *Stadtpfeiffer*, *Stadt Musicus*, *Stadt Instrumental-Musicus*⁵⁷³. Martin Schröter był trzykrot-

⁵⁶⁶ Zob. APO 1237, seria 1, sygn. 4, pod następującymi datami: 25 V 1696, 6 IX 1696, 23 X 1697; APO 1237, seria 1, sygn. 5, pod następującymi datami: 19 VI 1698, 20 VII 1698, 11 III 1699, 2 VIII 1699, 26 X 1701, 4 II 1706, 26 II 1707, 20 X 1707.

⁵⁶⁷ PL-WRK 377a: 15 IX 1696 „Patrini. [...] h. Martin Gottlieb Gerhard in der Stadtkirchen Cantor”.

⁵⁶⁸ Dokładny opis tej uroczystości znajduje się w księdze pogrzebów kościoła św. Mikołaja, zob. APO 1237, seria 4, sygn. 33 [Księga pogrzebów 1720–1746], 16 VI 1724.

⁵⁶⁹ APO 1237, seria 4, sygn. 33: 27 XI 1734 „Tit. herr Martin Gottlieb Gerhart Colleg am Primarien bey dem Königl. Gymnasio wie auch Cantor bey der Stadt und Pfarr Kirchen seines alters 62 Jahr”.

⁵⁷⁰ Zob. przypis 374.

⁵⁷¹ APO 1237, seria 1, sygn. 2: 29/30 V 1628 „Filius natus 29 May, Martinus renatus 30 dito, P. Michel Schrötter bockpfeiffer, M. Ursula”.

⁵⁷² Zob. ibidem.

⁵⁷³ Zob. np. APO 1237, seria 3.1, sygn. 21: *Dominica 12 post Trinitatis* 1652 „Martin Schröter kunstpfeiffer allhier, Michael Schröters Bockpfeiffers allhier hinderlassner Sohn”; APO 1237, seria 1, sygn. 3: 2 VII 1654 „H. Martin Schröter Kunstpfeiffer”; 2 X 1659 „Martin Schröter Stadtpfeiffer”; APO 1237, seria 1, sygn. 4: 18 XII 1687 „H. Martin Schröter Stadt Inst. Musicus”; 25 IV 1690 „hr. Martin Schröter Stadtpfeiffer”; 5 VI 1690 „hr. Martin Schröter Stadt-Musicus”; 1 II 1693 „hr. Martin Schröter Stadt Musicus”; APO 1237, seria 4, sygn. 32: 15 IX 1693 „H. Martin Schrötter gewesener Kunstpfeiffer alhir aus leuten 2 thl 3 pulst zu grabe ist in die Kirche unter das kleine gewelbe bey die Gerber gestulle begraben worden grabstelle gelt 4 thl”.

nie żonaty; w źródłach brzeskich pojawia się także ośmioro jego dzieci, z których przynajmniej czworo dożyło wieku dorosłego⁵⁷⁴. Zawód muzyka przejął po ojcu najstarszy syn – urodzony w 1654 roku Caspar. Oprócz pełnienia funkcji organisty kościoła św. Mikołaja, był on także muzykiem-instrumentalistą (o nieokreślonej w źródłach specjalności). W 1687 roku Caspar Schröter ożenił się z Marią Elisabeth, córką diakona z Kluczborka (Kreuzburg)⁵⁷⁵; brzeskie księgi metrykalne dokumentują chrzty siedmiorga ich dzieci⁵⁷⁶. Oprócz praktyki muzycznej prowadził on także działalność dydaktyczną. O pobieraniu nauk u niego wspominał Michael Kirsten, późniejszy organista w kościele św. Marii Magdaleny we Wrocławiu; uczył się on podstaw notacji, gry na organach, skrzypcach i violi da gamba⁵⁷⁷. Caspar Schröter działał w Brzegu jeszcze po ugodzie altransztadzkiej; zmarł tamże w sierpniu 1709 roku⁵⁷⁸.

⁵⁷⁴ Martin Schröter ożenił się po raz pierwszy w 1651 roku z Elisabeth Springerin (APO 1237, seria 3.1, sygn. 21: *Dominica 12 post Trinitatis* 1651), po raz drugi w 1670 roku z Barbarą Deusbrigin, córką trębacza miejskiego (APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: *Dominica XX post Trinitatis* 1670) i po raz trzeci w 1684 roku z Barbarą Girtin, córką garbarza (APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: *Dominica XXIV post Trinitatis* 1684). W księgach chrztów wzmiankowane są jego dzieci: Caspar (2 VII 1654), Maria (2 X 1659; wzmiankowana także w księdze zapowiedzi pod datą Feria II Paschatos 1685), Barbara Elisabeth (1 XII 1663), Martin Benjamin (18 XII 1687, później wzmiankowany jako ojciec chrzestny 31 VII 1704); ponadto w księdze pogrzebów wzmiankowane są jego nieznanne z imienia córki (3 IX 1654, 27 VIII 1673, 20 V 1694 – określona jako jedyna córka z ostatniego małżeństwa) oraz nieznanne z imienia syn (30 VII 1671), natomiast w księdze zapowiedzi – córka Anna Eleonora (*Dominica XIX post Trinitatis* 1696).

⁵⁷⁵ APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: 1687 *Dominica XII post Trinitatis* „Der Ehrenveste und Kunstreiche herr Caspar Schröter Musicus Instrumentalis und bey hiesiger Kirchen bestelter Organist, des auch Ehrenvesten und Kunstreichen herren Martin Schröters bestelten Stadt Musici einiger Sohn, nimmet zur Ehe die viel ehr und Tugendsame Jfr. Maria Elisabeth, des weyland wolehrwürdigen Grosachtbar und wolgelehrten herren Johannis Cunradi gewesenen Diaconi der Kirchen in Creutzburg hinterbliebene Jungste Tochter”.

⁵⁷⁶ Zob. APO 1237, seria 1, sygn. 4, pod następującymi datami: 6 VII 1688 (córka Barbara Magdalena), 7 X 1689 (córka Eva Eleonora), 1 IX 1691 (córka Maria Magdalena), 3 X 1692 (syn Johann Caspar), 12 X 1694 (syn Johann Gottfried), 26 XI 1697 (córka Maria Eleonora); APO 1237, seria 1, sygn. 5: 12 II 1702 (córka Anna Justina).

⁵⁷⁷ Zob. Johann Mattheson, *Grundlage einer Ehren-Pforte, woran der tüchtigsten Capellmeister, Componisten, Musikgelehrten, Tonkünstler etc. Leben, Wercke, Verdienste &c. erscheinen sollen*, Hamburg: Johann Mattheson 1740, s. 139; Ernst Ludwig Gerber, *Neues historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler, welches Nachrichten von dem Leben und den Werken musikalischer Schriftsteller, berühmter Componisten, Sänger, Meister auf Instrumenten, kunstvoller Dilettanten, Musikverleger, auch Orgel- und Instrumentenmacher, älterer und neuerer Zeit, aus allen Nationen enthält*, cz. 3, Leipzig: A. Kühnel 1813, s. 56; Lothar Hoffmann-Erbrecht, hasło: *Kirsten, Michael*, w: SML, s. 354.

⁵⁷⁸ APO 1237, seria 4, sygn. 32: 2 VIII 1709 „h. Casper Schrötter gewesener Musicus Instrumentalis und bestelter Organist bey dieser Pfarr Kirchen, seines Alters 55 Jahr, aus leuthen und

2.3.3.7. Muzycy miejscy

Zarówno charakterystyka danych źródłowych, jak i ustalenia dokonane na ich podstawie, dotyczące muzyków miejskich w czasach rekatolizacji w Brzegu pozostają bardzo podobne do tych z lat poprzednich⁵⁷⁹. Dostępne źródła przekazują głównie dane biograficzne, a stosowana w nich terminologia zawodów muzycznych jest zazwyczaj bardzo ogólna. Podobnie jak w przypadku budowniczych instrumentów czy drukarzy, zmiana sytuacji politycznej i wyznaniowej nie wpłynęła w sposób uchwytny w źródłach na społeczność muzyków miejskich. W księgach parafialnych kościoła zamkowego po rekatolizacji rejestrowani są głównie muzycy dworscy i wojskowi; katolicy określani jako *stadtmusici* są nieliczni i pojawiają się dopiero około roku 1700⁵⁸⁰.

Choć nie zachowały się źródła dokumentujące bezpośrednio udział czynnych w mieście muzyków-instrumentalistów w nabożeństwach odprawianych w brzeskich kościołach obu wyznań, o tej praktyce – przynajmniej w kościele zamkowym i w oratorium jezuitów – można jednak wnioskować zarówno z ogólnych opisów (przekazanych np. przez jezuickie *litterae annuae*⁵⁸¹), jak i z zachowanych źródeł muzycznych z kolekcji Zalaskiego, zawierających bez wyjątku repertuar muzyki wokalnie-instrumentalnej⁵⁸².

3 Pulst zu Grabe, ist Rein auf den Kirchhoff geleget worden, die Grabstelle wie auch vom leuthen 3 theille den 4 ten Theil hat sie erleget”.

⁵⁷⁹ Zob. s. 109–110.

⁵⁸⁰ PL-WRk 377a: 17 XII 1700 „[...] Patrini: H. Frantz Joseph Schneider, Kunst und Stadt Musicus”; 30 X 1702 „getauft worden Frantz Christian. Parentes herr Frantz Joseph Schneider Musicus Instrumentalis und Kunstpfeiffer alhir. Die Mutter fraw Anna Rosalia”; 25 XII 1704 „[...] Patrini: H. Frantz Joseph Schneider Musicus instrumentalis u. Kunstpfeiffer”; 23 IX 1707 „ist getaufft worden Franciscus Josephus, Par: Augustin Johann Schrott bey hiesiger Stadt verordneter Instrumental und Kunstpfeiffer Cathol: undt Maria Elisabeth gebohrne Kaupachin Luthrisch, Pat: Ihro Gestrl. Herr Bartholomaeus Hennig Kayl: Briegischer Burgemeister, H. Melchior Heyder Kayl: Briegl: Stadtvogt die beyde Cathol: Jungfrau Anna Theodora gebohrne Sonntagin H.M. Sonntags Juris Pract: Jungfrau Tochter Luthrisch”. Kwestie przynależności wyznaniowej osób rejestrowanych w księgach metrykalnych obu kościołów pozostają jednak dyskusyjne, zob. s. 156–158.

⁵⁸¹ Zob. s. 135–136.

⁵⁸² Zob. rozdział 3. W kościele zamkowym na stałe zatrudnieni byli jedynie kantor i organista; innych muzyków prawdopodobnie zatrudniano dorywczo (np. na większe święta), podobnie jak miało to miejsce w Namysławie (zob. s. 84). Rachunki kościoła zamkowego w Brzegu nie zachowały się, trudno więc o dokładne informacje na ten temat. W jezuickich *litterae annuae* z 1690 roku wspomniani zostali *musici arcensis ecclesiae* (zob. przypis 505). Kwestia ewentualnego nieodpłatnego – a więc nierejestrowanego nawet w źródłach rachunkowych – udziału

2.3.3.8. Drukarze

Drukarnia w Brzegu kontynuowała działalność po przemianach politycznych. Na kartach tytułowych druków pojawiało się odtąd sformułowanie „Gedruckt in der Königlichen Stadt Brieg” zamiast wcześniejszego „Fürstlichen”. Faktyczna różnica polegała jednak na tym, że – w odróżnieniu od książąt – królowie nie sprawowali mecenatu w tym mieście, nie finansowali zatem wydawania brzeskich publikacji. Widać to szczególnie w przypadku druków zawierających muzykę wielogłosową; publikacje oficyny Tschorna były bardzo często związane ze środowiskiem dworskim, natomiast w oficynach jego następców druki muzyczne pojawiają się rzadziej i zawierają głównie kompozycje na śluby oraz pogrzeby osób z kręgu szlachty i bogatego mieszczaństwa.

Do 1689 roku drukarnię w Brzegu prowadził wspomniany wyżej Johann Christoph Jacob; po 1675 roku spośród druków muzycznych nakładem jego oficyny wyszło pięć wielogłosowych kompozycji okolicznościowych oraz jeden kancjonał z nutami⁵⁸³. Zgodnie z informacją podaną w diariuszu miejskim, drukarnia (i mieszkanie drukarza) mieściła się w domu niedaleko kościoła św. Mikołaja, położonym w obrębie cmentarza parafialnego. W 1682 roku, ze względu na obawy o przejęcie Gymnasium Illustre przez jezuitów, rada miejska rozpoczęła przygotowania do przeniesienia szkoły miejskiej na inne miejsce; w tym celu przejęto dom drukarza oraz położony obok dom dzwonnika. Drukarzowi na dom i oficynę wynajęto natomiast pomieszczenia w domu parafialnym⁵⁸⁴. W źródłach nie ma informacji, na ile przeprowadzka ta była trwała; Gymnasium Illustre pozostało w rękach ewangelików, nie było więc potrzeby przenoszenia go do innego budynku.

Po śmierci Johanna Christopha Jacoba drukarnię przejął jego syn Christian. W czasie jego siedmioletniej działalności ukazał się tylko jeden druk muzyczny, kancjonał Johanna Christopha Mennlinga *Bußfertiger Zöllner und Rechtschaff-*

muzyków-instrumentalistów w nabożeństwach pozostaje nierozstrzygnięta i wymaga dalszych badań porównawczych.

⁵⁸³ Johann Hanke, *Hochzeit-Ode, Belobter und Beliebter Ehe, die ein rechtes Jubilate verur-sacht* [...], Brieg: Johann Christoph Jacob [1676] (RISM A/I: HH 1994 III,1); Paul Apelles, *Den [...] Herrn Johann Scholtzen [...] An seinem Hochzeit-Tage* [...], Brieg: Johann Christoph Jacob [1681] (RISM A/I: A 1289); Johann Ulich, *Diese Auf die Gottschalckisch-Frimelische Hochzeit [...] Aria* [...], Brieg: Johann Christoph Jacob [1683] (RISM A/I: U 44); Anonim, *Die Gebundene Freyheit [...] in einer Aria abbilden* [...], Brieg: Johann Christoph Jacob 1685 (RISM A/I: AN 1105); Anonim, *Arie, welche bey vorgesetzter Hoch-Adelicher Beerdigung* [...], Brieg: Johann Christoph Jacob [1687] (RISM A/I: AN 184); *Gläubiger Christen vergnügte Seelen-Lust* [...], Brieg: Johann Christoph Jacob 1688 (RISM B/VIII = DKL 1688⁰⁴).

⁵⁸⁴ APO 1242, sygn. 521, s. 22.

ner Christ (1692). Jacob zmarł w Brzegu w 1696 roku⁵⁸⁵. Wdowa po nim, Martha Porschin, córka archidiakona luterańskiego z Bańskiej Bystrzycy⁵⁸⁶, w 1701 roku wyszła powtórnie za mąż za drukarza Gottfrieda Gründera mł.⁵⁸⁷, a owdowiawszy po raz drugi w 1714 roku została żoną kolejnego drukarza, Gottfrieda Trampa⁵⁸⁸. W oficynie Gottfrieda Gründera również wyszedł tylko jeden druk muzyczny rejestrowany we współczesnych katalogach; zawierał on wielogłosowe epitalamium, wydane w 1701 roku⁵⁸⁹. Ostatnim drukiem muzycznym wydanym w Brzegu w XVIII wieku była zawierająca melodie chorałowe polskojęzyczna agenda luterańska, która ukazała się już po ugodzie altransztadzkiej, w 1715 roku, nakładem Gottfrieda Trampa⁵⁹⁰. Spośród czeladników drukarskich działających w Brzegu w latach 1676–1707 jedynie trzech znanych jest z nazwiska. Pierwszym był wymieniony wyżej Joachim Valentin, występujący przez wiele lat jako *Buchdrucker geselle*. Dopiero w 1689 roku, już jako ojciec dorosłego syna, określony zostaje jako *Buchdruckerey verwandt*, a rok później jako *Buchdrucker* (można by więc wnioskować, że przestał być czeladnikiem); po tej dacie nie pojawia się już w brzeskich źródłach⁵⁹¹. Kolejni dwaj czeladnicy pracowali w drukarni prowadzonej przez Gottfrieda Gründera mł.: Samuel Lindner

⁵⁸⁵ W literaturze przedmiotu pojawia się jako data jego śmierci rok 1701 (zob. PrzyweckaD, s. 181), przyjęty być może jako *terminus ante quem*, ponieważ w tym właśnie roku wdowa po nim wyszła powtórnie za mąż. Zgodnie z wpisem w księdze pogrzebów kościoła św. Mikołaja w Brzegu drukarz Christian Jacobi zmarł pięć lat wcześniej: APO 1237, seria 4, sygn. 32: 9 XII 1696 „H. Christian Jacoby gewesener burger und buchdrucker aus leuten und 3 pulst zu grabe 2 thl ist rein untter die grosse Halle gegen der langgasse geleet grabstelle gelt 3 thl”.

⁵⁸⁶ Zob. APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: [1695] *Feria II Nativitatis*.

⁵⁸⁷ APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: [1701] *Dominica XXIV post Trinitatis*. Gottfried Gründer mł. był synem drukarza tego samego imienia, działającego we Wrocławiu w drukarni Baumannowej w latach 1650–1663 i 1673–1681 (w latach 1663–1673 działał tam Johann Christoph Jacob, który przejął następnie oficynę brzeską po śmierci Tschorna, zob. wyżej); to samo imię i nazwisko nosił również drukarz wyznania ewangelickiego działający w 1669 roku w Preszburgu (Bratysławie), jego identyfikacja z Gottfriedem Gründerem starszym wymaga jednak dalszych badań; zob. Georg von Gyurikovits, *Geschichte der Buchdruckereyen in der königl. freyen Stadt Pressburg*, „Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst” 127 (23 X 1826), s. 675.

⁵⁸⁸ APO 1237, seria 3.1, sygn. 23: [1705] *Dominica II post Epiphaniam*.

⁵⁸⁹ R. Crisando, *Die vergnügende Liebes-Ruh [...]*, [Brieg: Gottfried Gründer] 1701 (RISM A/I: C 4414).

⁵⁹⁰ *Agenda, to jest Porządek Kościołów Ewangelickich Księstwa Oleśnickiego y innych do niego należących Powiatów [...]* Brzeg: Gottfried Tramp 1715. Zob. PrzyweckaD, s. 181.

⁵⁹¹ APO 1237, seria 4, sygn. 32: 10 VI 1689 „Joachim Valentins buchdruckerey verwandens Eltester Sohn ein Tischler geselle aus leuten 3 pulst zu grabe 2 thl”; APO 1237, seria 1, sygn. 4: 7 IV 1690 „Susc: hr. Joachim Valentin Buchdrucker”. Nie wiadomo, czy Valentin przebywał wówczas na stałe w Brzegu, czy też pracował już gdzie indziej; Joachim Valentin – choć nie jest pewne, czy chodzi o tę samą osobę – wzmiankowany jest w 1710 roku wśród czeladników drukarni

(1705)⁵⁹² oraz Friedrich Girlach (1705–1706)⁵⁹³. Ich dalsza działalność, w tym również ewentualna na polu drukarstwa muzycznego, nie jest znana.

Wszyscy brzescy drukarze związani byli ze środowiskiem ewangelickim; jest to widoczne zarówno w księgach parafialnych (w czasach rekatolizacji żaden drukarz nie był wzmiankowany w księgach kościoła zamkowego), jak i w publikacjach, które wychodziły spod ich pras. Drukowane w Brzegu książki o treści religijnej (kancjonały, agendy itp.) były bez wyjątku ewangeliczne. Analiza brzeskich publikacji muzycznych prowadzi natomiast do wniosku, że wydawane w mieście druki zawierające muzykę wielogłosową były ściśle powiązane z dworem książąt piastowskich i ich mecenatem, w mniejszym zaś stopniu także z upamiętnianiem ważnych wydarzeń w rodzinach bogatych mieszczan i szlachty (śluby, pogrzeby). O ile jednak w czasach piastowskich przynajmniej niektórzy kompozytorzy publikowanych w Brzegu utworów działali w tym ośrodku – zatrudnieni na dworze książęcym organista Wenzel Scherffer, lutnista Esaias Reusner czy instrumentalista Johann Georg Stanley – o tyle po 1676 roku wśród autorów dzieł wydawanych w Brzegu odnajdujemy jedynie kompozytorów działających poza tym miastem. Rezydujący w Brzegu na przełomie XVII i XVIII wieku książę Karol Filip von Pfalz-Neuburg nie miał, jak się wydaje, żadnych powiązań z miejscową działalnością wydawniczą (nie tylko muzyczną). Produkcja druków muzycznych zmniejsza się wyraźnie w kolejnych dekadach XVII wieku, by na początku kolejnego stulecia zupełnie zaniknąć. Proces ten daje się zaobserwować jednak także w innych ośrodkach (np. we Wrocławiu); nie jest on specyficzny dla Brzegu, stąd trudno wiązać go bezpośrednio z tamtejszymi przemianami politycznymi czy wyznaniowymi.

2.3.3.9. Budowniczość instrumentów muzycznych

Działający w mieście organmistrzowie i lutnicy z czasów ostatnich Piastów kontynuowali swoją pracę po roku 1676. W przypadku obu zawodów zachowana jest ciągłość działalności i przekazywanie warsztatu następnym pokoleniom. Tak było w rodzinie organmistrzów o nazwisku Kloose – w Brzegu działał wspomniany wyżej Christoph, a następnie jego syn Siegmund. Data i miejsce urodzenia Siegmunda Kloosego nie były dotychczas znane, jednak na podstawie ksiąg metrykalnych udało się ustalić, że został on ochrzczony

Baumannowej we Wrocławiu, zob. Johann David Werther, *Warhafftige Nachrichten der so alt- als berühmten Buchdrucker-Kunst* [...], Frankfurt – Leipzig: Johann Felix Bielcke 1721, s. 302.

⁵⁹² APO 1237, seria 1, sygn. 5: 29 XII 1705.

⁵⁹³ APO 1237, seria 3.1, sygn. 23: [1705] *Feria II Paschatos*; APO 1237, seria 1, sygn. 5: 6 VIII 1706.

w kościele św. Mikołaja w Brzegu 3 sierpnia 1662 roku⁵⁹⁴. W wieku 24 lat ożenił się on z Ewą, córką pastora z Mąkoszyc (Mangschütz)⁵⁹⁵. Dwa lata później wzmiankowany został jako ojciec chrzestny, zresztą w katolickim już wówczas kościele zamkowym⁵⁹⁶. W 1705 roku kontynuował prace ojca nad organami w kościele św. Mikołaja w Brzegu; przyjął też zlecenie w Kluczborku i w 1713 roku zbudował tam nowe organy. Data i miejsce jego śmierci nie są znane; nie miał on zresztą dobrej opinii u biografów – przynajmniej jako człowiek, ponieważ jego dzieła nie były raczej przedmiotem krytyki⁵⁹⁷. To prawdopodobnie u niego odbywał praktykę wzmiankowany dwukrotnie w latach 1700–1701 czeladnik organmistrzowski Samuel Scherff⁵⁹⁸.

Związki z Brzegiem miał też niewątpliwie organmistrz i budowniczy instrumentów Matthias (Matthaeus) Ulber, który w 1676 roku ożenił się z Magdaleną, córką brzeskiego notariusza⁵⁹⁹; mimo że w literaturze przedmiotu znaj-

⁵⁹⁴ Zob. przypis 412.

⁵⁹⁵ APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: [1686] *Dominica III post Epiphaniam* „Der ehrenveste und kunstreiche herr Sigemund Klose Orgel und Instrument macher, des auch ehrenvesten und kunstreichen herren Christoph Kloses Burgers wie auch Orgel und Instrument makers alhir ehelibl. Sohn nimt zur ehe die viel ehr und tugendsame Jungfer Evam, des erwürdigen und wohlgelehrten herren Martin Remnitzes wohlverordneten Pastoris in Mangschutz jungste Tochter”.

⁵⁹⁶ PL-WRk 377a: 20 IV 1688 „Patrini H. Sigmund Klose Orgelbauer”.

⁵⁹⁷ „Klose Sigmund, Orgelb., Instrumentenmacher und Bürger in Brieg, heiratete 1686 eine Tochter des Pastors in Mangschütz, die Frau starb 1713 bei einem Aufenthalt in Kreuzburg (Kupferschmied Joh. Ebers), am Leichenbegängnis nahm die Deutsche Zunft teil. K. wird als Säufer, Müßiggänger, Schuldenmacher, gottloser Mann und Betrüger geschildert. Er erhielt 1697 für Korrigieren und Stimmen der Orgel in der evang. K. Kreuzburg 75 Tlr., 1713 stellte er daselbst – mit 2 Gesellen – die Eisenteile lieferten die Kreuzburger Schlosser Hans u. Balzer Schneider – eine große, neue Orgel auf”, Walter Krause, *Grundriss eines Lexikons bildender Künstler und Kunsthandwerker in Oberschlesien von den Anfängen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*, t. 1, Oppeln: Verlag Der Oberschlesier 1933, s. 233–234.

⁵⁹⁸ PL-WRk 377a: 15 II 1700, 20 I 1701.

⁵⁹⁹ APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: [1676] *Dominica XXIII post Trinitatis* „Der erbare und kunstreiche Junggesell Matthaeus Ulber Instrument und Orgelbauer in Lignitz weiland Matthaeus Ulbers gewesen Erbscholtzens zu Stein und Kuntzendorff in Jauerischen Furstenthum gelegen hinterlassener eheleibl. Sohn, nimt zur ehe die ehr und tugendsame Jungfraw Magdalena, des weiland wohl ehrenvesten und wohlgelehrten herren Gottfried Birners gewesen Gerichts Notarii alhier hinterbliebene Tochter, bey dem erbaren und wohlgeachten Meister Friedrich Winckler Burger und Bitner Eltesten als ihrem Schwager sich befindende”. Magdalena zmarła 8 kwietnia 1690 w Legnicy, ze względu jednak na jej brzeskie pochodzenie upamiętniono jej śmierć biciem w dzwony w kościele św. Mikołaja 20 kwietnia tego roku, o czym informuje wpis w księdze pogrzebów: APO 1237, seria 4, sygn. 32: 20 IV 1690 „NB ward frawen Magdalena Ulberin gebohrene Birnerin H. Mathaei Ulbers bugers und Orgelbauers zur Liegnitz ehewirtin allhir aus geleutet obyt den 8 dito eine Sechswochnerin”.

duje się informacja o jego zamieszkaniu w Brzegu do roku 1684⁶⁰⁰, w księgach metrykalnych określany jest on każdorazowo jako legniczanie⁶⁰¹. W Legnicy przebywał on, zapewne remontując organy, w latach 1680–1685, tam też zmarł w roku 1695. Jego osierocona córka, Barbara Magdalena, w 1705 roku wyszła za mąż w Brzegu, a według zapisu w księgach metrykalnych mieszkała wówczas u dzwonnika kościoła św. Mikołaja, który był jej krewnym⁶⁰².

Warsztat lutniczy pozostawał w tym czasie w rękach rodziny Mergnerów – Johanna oraz jego syna Elisaeusa. Johann Mergner znany był bardziej jako muzyk-instrumentalista (rozpoczął działalność jeszcze na dworze piastowskim ok. 1667 roku, później – aż do śmierci w roku 1697 – pracował jako muzyk miejski)⁶⁰³, i tylko raz pojawia się przy jego nazwisku informacja, że był także lutnikiem⁶⁰⁴. Brzeg nie był prawdopodobnie jedynym miejscem jego działalności, co wnioskować możemy na podstawie braku rejestracji w miejscowych księgach parafialnych (obu kościołów) kolejnych wydarzeń z życia jego rodziny: chrztów córki Louise⁶⁰⁵ i syna Elisaeusa⁶⁰⁶, śmierci pierwszej żony Margarethy⁶⁰⁷ i powtórnego ślubu z Rosiną⁶⁰⁸. Elisaeus Mergner wymieniany jest natomiast w źródłach każdorazowo jako lutnik (*geigemacher, violmacher*)⁶⁰⁹;

⁶⁰⁰ Lothar Hoffmann-Erbrecht, hasło: *Ulber, Matthias*, w: SML, s. 751–752.

⁶⁰¹ Zob. przypis 599.

⁶⁰² APO 1237, seria 3.1, sygn. 23: [1705] *Dominica II post Epiphaniam*.

⁶⁰³ PL-WRk 377a: 21 IX 1667 „H. Joh. Mergenern hoff Musicum M. Margaretha, Inf. Johannes, Pathen: Ihr Durchl: der Hertzog, undt die Hertzogin, H. Heinrich Hoffmann Hoff-Musicus, H. Martin Schrötter Statt-Pfeiffer, [...] fr. Maria Schleicherin Statt Glöcknerin”; APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: [1688] *Dominica XII post Trinitatis* „Der Ehrengachte und Kunstreiche H. Elisaeus Märgner ein Geigenmacher ein junggeselle, des Ehrengachten und Kunstreichen Herren Johan Märgners Musici instrumentalis alhir Ehlicher Sohn, nimmet zur Ehe die Tugendsame Jfr. Dorotheam, des Erbaren und Vorsichtigen Meister Daniel Hanckes B. und Handschuhmachers alhier Eheliche Tochter”; APO 1237, seria 4, sygn. 32: 6 VI 1697 „H. Johann Märgner gewesener burger und Musicus 3 pulst zu grabe 1 thl 9 gr”.

⁶⁰⁴ APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: [1684] *Dominica XVIII post Trinitatis* [...] „Jungfer Louyse des ehrenvesten und kunstreichen herren Johann Mergners burgers, Musici und Violen machers eheleibl. Tochter”.

⁶⁰⁵ Zob. przypis 604.

⁶⁰⁶ Zob. przypis 603, 609.

⁶⁰⁷ Margaretha wzmiankowana jest jako jego żona przy chrzcie syna Johanna we wrześniu 1667, zob. przypis 603.

⁶⁰⁸ W księdze pogrzebów znajduje się wpis dotyczący śmierci Rosiny, wdowy po Johannie Mergnerze, w roku 1700 (APO 1237, seria 4, sygn. 32: 16 IV 1700 „fr. Rosina weyl. h. Johann Märgners gewesenen Musici hinter lassene wittib 3 pulst zu grabe 1 thl 9 gr”).

⁶⁰⁹ Zob. przypis 603; APO 1237, seria 3.1, sygn. 22: [1690] *Dominica XVIII post Trinitatis* „Der Ehrengachte und Kunstreiche herr Elisaeus Märgner B. und Violmacher alhir ein wittiber, nimmet zur [Ehe] die Tugendsame Jfr. Barbaram des Erbaren und Vorsichtigen hr. Meisters

nie wiadomo, czy był także muzykiem. Jego działalność datować należy przynajmniej od 1688 roku, kiedy ożenił się z Dorotheą, córką rękawicznika; rok później zmarła ona w połogu, a w 1690 roku Elisaeus ożenił się powtórnie, tym razem z Barbarą, córką krawca (małżeństwa te wyraźnie sytuują Mergnerów w kręgach rzemieślników; siostra Elisaeusa, Louise, wyszła za mąż za słodownika)⁶¹⁰. Po 1690 roku nie występuje on w brzeskich źródłach.

Pod koniec XVII wieku w Brzegu lutnictwem zajmował się również niewidomy Lucas Kynast (Kinast, Kinass), choć informację o jego zawodzie przekazuje tylko jedna z trzech poświęconych mu w metrykach wzmianek⁶¹¹.

Brzeg jako ośrodek organmistrzostwa i lutnictwa nie był dotąd wśród badaczy zbyt znany. Jednak w perspektywie naszych ustaleń na temat rangi tego miasta jako ośrodka kultury oraz informacji o liczbie przebywających w nim muzyków (dworskich, miejskich, kościelnych) nie jest niczym dziwnym, że instrumenty przez nich użytkowane tworzone były przez działających na miejscu rzemieślników. Kwestia oddziaływania tego ośrodka na zewnątrz oraz migracji działających w nim budowniczych instrumentów (skąd przybywali i gdzie się udawali, skoro żaden z nich w świetle źródłowych wzmianek nie spędził w tym mieście całego życia) wymaga niewątpliwie dalszych badań, obejmujących znacznie szerszy zakres przestrzenny i czasowy.

2.3.4. Podsumowanie

Spośród trzech badanych tutaj miast Brzeg był ośrodkiem zdecydowanie największym. Status stolicy odrębnego księstwa, utrzymywany do połowy lat 70. XVII wieku, wiązał się nie tylko z większym znaczeniem politycznym miasta, ale także z jego rolą gospodarczą i kulturową: ośrodka szkolnictwa i mecenatu artystycznego. Różnice między Brzegiem a dwoma pozostałymi miastami widoczne są także w stanie zachowania źródeł oraz ich opracowania przez historyków.

George Hahnes B. und Schneiders alhir Eheliche Elteste Tochter"; APO 1237, seria 4, sygn. 32: 1 XII 1689 „fr. Dorothea, H. Elisaeus Märgners burgers und Geigenmachers Ehwirtin eine Sechswacherin aus leuten 3 pulst zu grabe 2 thl”.

⁶¹⁰ Zob. przypisy 604, 609.

⁶¹¹ PL-WRk 377b: 30 X 1690 „Lucas Kinast ein blinder Geigenmacher, mit Hedwig Voglerin; Testes Hanns Lindner schneider, und Tobias Amberg zuchner, beide burger”; APO 1237, seria 1, sygn. 4: 26 IX 1691 „P: Lucas Kynast B. und Mitwohner alhir, M. Hedewig”; APO 1237, seria 4, sygn. 32: 14 V 1698 „Lucas Kinaß ein blinderman gewesener mitburger alhir 3 pulst zu grabe 1 thl 9 gr”.

Na tle pozostałych dwóch miast Brzeg był również przypadkiem szczególnym pod względem sytuacji wyznaniowej. Dekret o rekatolizacji został tam wprowadzony ponad dwadzieścia lat później niż w innych częściach Śląska; jego wdrażanie miało też znacznie łagodniejszy przebieg, ponieważ luteranom pozostawiono (jedynie czasowo, jak wówczas myślano) kościół parafialny i swobodę sprawowania w nim nabożeństw. Ograniczenia dotyczyły natomiast wybierania nowych duchownych; względną wolność wyznania pozostawiano intencjonalnie jedynie na czas jednego pokolenia. Już w lutym 1678 roku zabroniono natomiast publicznego sprawowania kultu kalwinistom.

Funkcjonujące w Brzegu społeczności różnych wyznań przenikały się wzajemnie, a ich członkowie utrzymywali kontakty prywatne i zawodowe. Brzeską codzienność, w której wzajemna ciekawość pokonywała obustronną niechęć, prowadząc do spotkań i rozmów, a relacje okazywały się silniejsze od różnic, dokumentują zachowane źródła opisowe (np. jezuickie *litterae annuae*) oraz aktowe (np. księgi parafialne obu kościołów). Lektura tych ostatnich przynosi dość zaskakujące wnioski: odnotowywana przynależność wyznaniowa wzmiankowanych w nich osób często nie zgadza się z konfesyjną denominacją kościoła, w którym sporządzano akt chrztu czy ślubu. W katolickiej księdze chrztów spotykamy bowiem nie tylko wpisy z adnotacją *alle Catholisch*, ale również adnotacje o luterzańskich rodzicach przynoszących dziecko do chrztu, katolickich rodzicach wybierających luteran na chrzestnych (co nawet w dzisiejszych czasach, po wszystkich ekumenicznych deklaracjach, nie jest dopuszczane przez żaden z Kościołów), czy wpisy zakończone spostrzeżeniem *Eltern und die Pathen alle Luthrisch*. Również w księdze ślubów obecne są właściwie wszystkie możliwe warianty (od *beyde Catholisch* po *beyde Luthrisch*, a także wiele przykładów odnotowanych małżeństw międzywyznaniowych, czasami obwarowanych obietnicą wychowania dzieci w wierze katolickiej, a czasami pozostawionych bez komentarza – *die Braut Catholisch, er aber Luthrisch*). Zapisy w diariuszu miejskim przynoszą natomiast informacje – podawane nie bez pewnej ironii – o osobach, które zmieniały wyznanie więcej niż raz („1679, d. 18 Jun. begab sich H. Nic. Tilesius J.C. der Lutherisch gewesen und Calvinisch geworden, sambt seiner Frauen 3 Söhnen u. 3 Töchtern zur Rom. Cathol. Religion. [...] 1687, d. 26 dito [Augusti] ward bey Abnahme der Stadt-Rechnung herr Barthel Frantz Hennig, Rathmann Catholico-Lutherano-Catholicus zum Burgermeister gesetzt”, APO 1242, sygn. 521, s. 18, 26); wydaje się dość wątpliwe, by decyzje te wynikały jedynie ze zmian w postrzeganiu prawd wiary. We wzajemnych relacjach nie brakowało jednak także uszczypliwości; gdy cesarz nakazał luteranom świętowanie czterech katolickich świąt – powstrzymanie się od pracy i odprawienie nabożeństwa z kazaniem – komentarze wygła-

szane przez duchownych akcentowały luterzańskie poglądy w tych kwestiach. W diariuszu miejskim odnotowano, że w dzień Wniebowzięcia NMP komentowano fragment Ewangelii wg św. Jana 3, 13: „Abowiemci żaden nie wstąpił do nieba, jedno ten, który zstąpił z nieba”, w dzień Narodzenia NMP natomiast fragment Psalmu 51, 7: „Otociem jest zaczet w złości, a w grzechu poczęła mię matka moja”⁶¹². Przestrzeń miejska mieściła jednak katolickie procesje i luterzańskie pochody, przedstawienia teatralne wystawiane przez ewangelickich uczniów Gymnasium Illustre i młodych katolików ze szkoły jezuickiej; ważne wydarzenia polityczne – jak choćby narodziny cesarskich dzieci czy zwycięstwo nad Turkami – były powodem do świętowania dla brzeżan obu wyznań, a sam zamek zamieszkiwał katolicki książę i kalwińska księżna.

Wypracowywanie wspólnych *modi vivendi*, pomiędzy wzajemną ciekawością, niechęcią, życzliwością czy rywalizacją, nierównością wobec prawa, nierównością liczebną, zachowywaniem tradycji i wprowadzaniem nowości, nie było zapewne rzeczą łatwą. Było jednak niewątpliwie dalekie od budowania murów czy chronienia przed konfliktami za pomocą wzajemnej izolacji (zjawisko znane z innych terenów, nazwane terminem *cross-confessional speechlessness*⁶¹³). W tym kontekście trudno się spodziewać, by w kulturze muzycznej obu społeczności nie zachodziła wzajemna wymiana myśli i repertuaru. Prześledzenie tego typu zjawisk jest utrudnione ze względu na stan zachowania źródeł, lecz ich świadectwem mogą być choćby utwory pochodzące ze środowiska luterńskiego, zachowane w kolekcji Zalaskiego. Kwestie te zostaną szerzej omówione w następnych rozdziałach.

⁶¹² Przekłady na podstawie *Biblii brzeskiej*. Wpisy w diariuszu miejskim zob. APO 1242, sygn. 51, s. 26–27.

⁶¹³ Zob. np. Claudio Bacciagaluppi, *Artistic disobedience. Music and Confession in Switzerland 1648–1762*, Leiden – Boston: Brill 2017 (dalej jako: BacciagaluppiA), s. 4–5, 70–73.

REPERTUAR

Repertuar zawarty w źródłach z kolekcji Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego obejmuje wyłącznie wokalnie-instrumentalną muzykę religijną, zarówno liturgiczną, jak i pozaliturgiczną. W jego skład wchodzi opracowania *ordinarium missae*, nieszpórów, antyfon, a także liczne motety⁶¹⁴ i pieśni. Utwory gromadzone przez kościelnego kantora służyły mu prawdopodobnie w codziennej praktyce; jest to repertuar w większości przypadków nieskomplikowany, dostępny dla czynnych lokalnie wykonawców, z których niektórzy byli zapewne jedynie amatorami. Można więc podejrzewać, że kompozycje zapisane w badanych rękopisach istotnie rozbrzmiewały w kościołach Prusic, Namysłowa i Brzegu w II połowie XVII wieku. Wszystkie utwory z kolekcji Zalaskiego przeznaczone są na obsadę wokalnie-instrumentalną, choć jej wielkość jest bardzo zróżnicowana: od koncertów na solowy głos wokalny z towarzyszeniem basso continuo, po msze, których obsada obejmuje od trzech do

⁶¹⁴ W literaturze przedmiotu w odniesieniu do kompozycji tego typu używa się szerszego określenia „motet” (oznaczającego dla badanych czasów utwory o treści religijnej, powiązane z liturgią, o tekstach najczęściej zaczerpniętych z Biblii lub tradycji Kościoła; barokowe motety pisane przez kompozytorów katolickich charakteryzowały się tekstami w języku łacińskim) lub – do pewnego stopnia wymiennie – bardziej szczegółowych określeń gatunkowych: „koncert kościelny” (*sacred (vocal) concerto*), „małogłosowy koncert kościelny” (*small-scale sacred concerto*), akcentujących cechy muzyczne (szerzej zob. np. Catherine A. Bradley, Christoph Wolff et al., hasło: *Motet*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/omo/9781561592630.013.90000369371> (dostęp: 15.09.2023); Joseph Dyer, hasło: *Roman Catholic church music*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.46758> (dostęp: 15.09.2023)). Oba terminy pojawiały się zresztą już w źródłach, również wymiennie (*mottetti* oraz *concerti ecclesiastici*). W niniejszej publikacji przyjęty został konsekwentnie bardziej ogólny termin „motet”, ze względu na podział repertuaru raczej według funkcji czy okoliczności wykonania (msze, nieszpory i antyfony, pieśni religijne) niż według cech muzycznych, choć trzeba zaznaczyć, że wszystkie kompozycje tutaj omawiane mieszczą się również w definicji małogłosowego koncertu kościelnego.

sześciu głosów wokalnych i od jednego do sześciu głosów instrumentalnych. Wszystkie zachowane pieśni kancjonałowe zostały opracowane na głos wokalny z towarzyszeniem zespołu instrumentalnego.

Choć do naszych czasów zachowała się jedynie część istniejącej niegdyś kolekcji, stanowi ona jednak dość reprezentatywny dla lokalnej tradycji muzycznej wybór różnych gatunków; daje wyobrażenie o wielu okolicznościach wykonania i możliwych składach wykonawczych. O funkcjonowaniu tego repertuaru w praktyce muzycznej zaświadczać omówione w poprzednim rozdziale źródła archiwalne: akta wizytacji, w których odnotowano rozkład liturgii w ciągu dnia i tygodnia, a także inne wzmianki dotyczące m.in. śpiewu pieśni kancjonałowych w kościele czy poza nim, w czasie pielgrzymek i procesji.

Ze względu na brak dokładnej datacji większości źródeł nie sposób dziś stwierdzić, w jakich dokładnie okolicznościach dany utwór został włączony do kolekcji i był wykonywany. Z tego też powodu repertuar zostanie omówiony zbiorczo, z odpowiednimi adnotacjami przy tych utworach, które można przyporządkować do konkretnego czasu i miejsca. Wspólne omówienie całego repertuaru uzasadnia także sama sylwetka jej kolekcjonera: Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego, który działając jako kantor w trzech kolejnych miastach Śląska nie tylko dostosowywał repertuar do lokalnej praktyki wykonawczej, ale niewątpliwie do wszystkich trzech ośrodków wносił także swoją własną tradycję muzyczną.

Zachowane utwory omówione zostaną według tradycyjnego podziału na repertuar liturgiczny i pozaliturgiczny, a wewnątrz obydwu tych kategorii – na poszczególne gatunki muzyczne: w pierwszej z grup scharakteryzowane zostaną cztery pełne opracowania *ordinarium missae*, wybór dziesięciu opracowań psalmów nieszpornych wraz z kantykiem *Magnificat* oraz dwóch antyfon *Ave Regina caelorum*, natomiast w drugiej grupie – motety (koncerty kościelne) oraz opracowania pieśni w języku łacińskim i niemieckim. Podział repertuaru według funkcji i gatunków wydaje się najbardziej przejrzysty, choć trzeba zaznaczyć, że nie musi on być adekwatny w kontekście historycznych okoliczności wykonania. Utwory zaliczone tutaj do muzyki pozaliturgicznej – na podstawie tekstów słownych zaczerpniętych spoza formularza liturgicznego lub ich języka – mogły być bowiem wykonywane także w czasie liturgii⁶¹⁵.

Znaczna większość repertuaru zachowana jest w badanej kolekcji anonimowo. Autorstwo niektórych utworów udało się ustalić na podstawie konkordancji w drukach lub rękopisach. Poszukiwania konkordancji miały także na celu zbadanie prawdopodobnych ścieżek transmisji repertuaru oraz sprawdzenie, czy źródło należące do kolekcji Zalaskiego stanowi obecnie unikato-

⁶¹⁵ Zob. s. 247–251.

wy przekaz danego utworu. Kwerendą objęto przede wszystkim zasoby bazy RISM (rękopisy, druki) oraz innych baz źródeł muzycznych (katalogi: Printed Sacred Music Online⁶¹⁶; JSCM Instrumenta, vol. 2: Jeffrey Kurtzman, Anne Schnoebelen, *A Catalogue of Mass, Office, and Holy Week Music Printed in Italy 1516–1770*⁶¹⁷; Gaspari online⁶¹⁸), a także zespoły druków i rękopisów muzycznych pochodzących z terenu Śląska, przechowywane obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie i Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, oraz wybrane źródła muzyczne z innych terenów, najbliższych geograficznie terytorium Śląska (np. XVII-wieczne śpiewniki z terenu Rzeczypospolitej, Czech i Węgier). Zarówno ustalenia dotyczące autorstwa, jak i unikatowości przekazu mogą ulegać zmianom w toku dalszych badań ze względu na powiększanie się zasobów muzykologicznych baz danych oraz publikacje nowych katalogów i edycji źródeł. Osobną kwestią jest kompletność zachowanego materiału muzycznego; większość utworów ze zbioru Zalaskiego nie zachowała się w całości, ale w przypadku kompozycji o znanych konkordancjach możliwe jest odtworzenie brakujących głosów na podstawie innych przekazów.

Dodatkowe informacje na temat repertuaru, należącego do kolekcji Zalaskiego lub do zbiorów kościelnych w czasach jego kantoratu, stanowią wpisy na kartach tytułowych rękopisów muzycznych, które dokumentują istnienie niezachowanych dziś utworów, a także wpisy w księgach rachunkowych, potwierdzające zakup muzykaliów, których obecne miejsce przechowywania również jest nieznane. Obydwie grupy repertuaru zostaną omówione na końcu tego rozdziału.

3.1. MUZYKA LITURGICZNA

3.1.1. Msze

Wśród utworów z kolekcji Zalaskiego odnaleźć możemy cztery msze (opracowania kompletnego cyklu *ordinarium missae*). Każda z nich zawiera pełny tekst wszystkich części; jedynym odstępstwem od tej reguły bywa tutaj brak pierwszych

⁶¹⁶ <http://www.printed-sacred-music.org/> (dostęp: 15.09.2023).

⁶¹⁷ Katalog dostępny online: <https://sscm-jscm.org/instrumenta/instrumenta-volumes/instrumenta-volume-2/> (dostęp: 15.09.2023).

⁶¹⁸ http://www.bibliotecamusica.it/cmbm/scripts/gaspari/src_aut.asp (dostęp: 15.09.2023).

słów części *Gloria* i *Credo*, zwyczajowo intonowanych chorałowo i nienotowanych w źródłach zawierających muzykę wielogłosową. Spośród całego repertuaru zachowanego w tej kolekcji msze wymagają największej obsady. Wszystkie cztery przeznaczone są na zespół wokalny-instrumentalny, choć jego wielkość jest w każdej nieco inna. Zaliczyć je można do kategorii mszy koncertujących. Dwie z nich oparte są na istniejącym wcześniej materiale muzycznym, choć tylko w jednym przypadku jego źródło jest nam obecnie znane. Cykle mszalne są raczej niewielkich rozmiarów; najbardziej rozbudowanym opracowaniem jest *Missa super O gloriosa Domina* Marcina Mielczewskiego (462 takty), niewiele krótsza jest anonimowa *Missa S. Bernardi* (421 taktów), pozostałe dwa opracowania są jeszcze krótsze (*Missa super Jesu dulcis memoria* – 351 taktów; *Missa concertata* – 255 taktów). Zestawienie obsad wszystkich czterech mszy oraz liczby taktów w poszczególnych częściach znajduje się w poniższych tabelach.

Tab. 4. Msze: zestawienie obsad oraz liczby taktów

	kompozytor	tytuł	obsada			
1.	Marcin Mielczewski	<i>Missa super O gloriosa Domina</i>	CCATB, org			
2.	Balthasar Sophea	<i>Missa super Jesu dulcis memoria</i>	CCB, vl (2), vlne, org			
3.	Matthaeus Fiebig	<i>Missa concertata</i>	CATB, vl (2), a-vla, t-vla, b-vla, org			
4.	Anonim	<i>Missa S. Bernardi</i>	CCB, vl (2), trb, org			

	<i>Kyrie</i>	<i>Gloria</i>	<i>Credo</i>	<i>Sanctus</i>	<i>Agnus Dei</i>	suma
1.	39	126	202	51	24	462
2.	39	89	152	48	23	351
3.	46	64	105	24	16	255
4.	99	87	120	68	47	421

Missa super O gloriosa Domina

Missa super O gloriosa Domina Marcina Mielczewskiego stanowi jedyny utwór z omawianej kolekcji, który doczekał się dotychczas edycji krytycznej⁶¹⁹. Choć jest on znany także z dwóch innych źródeł, to właśnie rękopis z kolekcji Żalaskiego jest jedynym kompletnym jego przekazem i dlatego też stał się podstawą edycji.

Marcin Mielczewski (zm. 1651) był jednym z najbardziej znanych w Europie kompozytorów polskich XVII wieku. Obecność jego licznych utworów

⁶¹⁹ SzweykowskiM, s. 7–19, 37–69, 204–213. Zob. także: Zygmunt M. Szweykowski (red.), *Marcin Mielczewski: Missa super „O gloriosa Domina”*, op. cit.

na sąsiadującym z Rzeczpospolitą Śląsku nie jest więc niczym dziwnym – zwłaszcza że działał on nie tylko w warszawskiej kapeli królewskiej (w czasach Władysława IV), ale także na dworze królewskiego brata, biskupa wrocławskiego i plockiego Karola Ferdynanda Wazy⁶²⁰. Śląska recepcja twórczości Mielczewskiego w świetle zachowanych dziś źródeł dotyczy jednak przede wszystkim ośrodków ewangelickich; liczne jego utwory zachowane są w zbiorach wrocławskich kościołów luterańskich⁶²¹. *Missa super O gloriosa Domina* jest jednym z dwóch opracowań *ordinarium missae* autorstwa Marcina Mielczewskiego, które zachowały się do naszych czasów w źródłach⁶²². Obecnie dostępne są aż trzy jej przekazy rękopiśmienne⁶²³, co jest zjawiskiem stosunkowo rzadkim w odniesieniu do muzyki polskiej XVII wieku; wszystkie trzy odpisy powstały około połowy tego stulecia na Śląsku lub pograniczu Śląska i Wielkopolski.

Utwór ten był już wielokrotnie badany i opisywany w literaturze przedmiotu. Szczegółową jego analizę przedstawił Hieronim Feicht blisko siedemdziesiąt lat temu⁶²⁴. Msza została skomponowana na sześć głosów wokalnych (dwa soprały, alt, dwa tenory i bas) z towarzyszeniem basso continuo; to najmniejsza pod względem obsady znana obecnie msza koncertująca Marcina

⁶²⁰ Szerzej na temat biografii Mielczewskiego zob. np. Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *Muzyka pod patronatem polskich Wazów...*, op. cit., s. 37–80.

⁶²¹ Wiele z nich opatrzonych zostało nowym tekstem, dostosowanym do innego kontekstu wyznaniowego, lub uzupełnieniami muzycznymi; zob. np. Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *Odpisy oraz opracowania kompozycji Marcina Mielczewskiego i innych muzyków polskich Wazów w siedemnastowiecznej kolekcji muzykaliów kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu*, „Muzyka” 51/1–2 (2006), s. 117–146; bibliografia tamże. Na temat recepcji utworów kompozytorów katolickich w ewangelickim Wrocławiu zob. np. Tomasz Jeż, *Danielis Sartorii Musicalia...*, op. cit., s. 5–51. Utwory Marcina Mielczewskiego były również znane wśród śląskich katolików (co potwierdza źródło z kolekcji Żalaskiego); znaczna większość siedemnastowiecznych muzykaliów pochodzących z katolickich ośrodków nie dotrwała jednak do naszych czasów. Zob. także Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *Muzyka pod patronatem polskich Wazów...*, op. cit., s. 138.

⁶²² Drugim zachowanym opracowaniem wszystkich części *ordinarium* jest *Missa pro Nativitate Domini Nostrī*, zob. Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *Marcin Mielczewski – Opera omnia. Katalog tematyczny utworów*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk 2013, s. 121. Zachowane kompletnie przekazy *Missa Cerviensiana* i *Missa Triumphalis* obejmują tylko części *Kyrie* i *Gloria* (ibidem, s. 108, 135). *Missa Sancta Anna* zachowana jest jedynie w postaci częściowo nieczytelnych fotografii, źródło zaginęło podczas II wojny światowej (ibidem, s. 124–125).

⁶²³ PL-Wu RM 6243 (kompletny odpis wszystkich części; rękopis omawiany w niniejszej pracy); D-B Amalien-Bibliothek 600 (brak części *Credo*); D-B Mus. ms. 40073 (Bassus) i PL-Kj Mus. ms. 40300 (Quintus), zachowane jedynie dwa głosy. Na temat proveniencji tych źródeł szerzej zob. Katarzyna Spurgjasz, *Nowe ustalenia dotyczące proveniencji...*, op. cit., literatura tamże.

⁶²⁴ Hieronim Feicht, *Marcin Mielczewski...*, op. cit., s. 455–470.

Mielczewskiego. Mimo niewielkiej liczby głosów, w przebiegu kompozycji są one często dzielone na dwa trzygłosowe zespoły dialogujące ze sobą; tego typu technika polichóralna jest zresztą uznawana za cechę charakterystyczną dla mszy koncertujących tego kompozytora⁶²⁵. Również i tutaj, podobnie jak w kilku innych utworach, autor wykorzystał materiał melodyczny pieśni religijnej⁶²⁶; jest to zresztą jedyny przypadek, w którym tytuł pieśni został umieszczony w tytule mszy.

Materiał prekompozycyjny – pieśń *O gloriosa Domina* – również był już przedmiotem badań, poszukiwania źródeł i konkordancji⁶²⁷. Tekst o tym incipicie, łaciński hymn przypisywany Wenancjuszowi Fortunatowi, przeznaczony jest w liturgii na jutrznię w święta maryjne⁶²⁸. Melodia użyta w mszy pochodzi z popularnej w XVII wieku pieśni, występującej w wielu źródłach z kilkoma różnymi tekstami. Wariant z tekstem hymnu *O gloriosa Domina*, wymieniony przez Zygmunta Szweykowskiego wśród najstarszych przekazów tej pieśni, pochodzący z XVII-wiecznego rękopisu toruńskich benedyktynek (obecnie w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN, PL-GD Akc. nr 127, fol. 22v–28v)⁶²⁹,

⁶²⁵ Zob. np. SzweykowskiM, s. 9. W niekompletnym przekazie tej mszy, w rękopiśmiennej antologii, z której zachowane są dziś jedynie dwie księgi głosowe, w głosie Quintus zapisany został materiał głosu altowego tej mszy z oznaczeniem *Altus primi chori super O gloriosa*, w głosie Bassus natomiast – materiał głosu basowego z oznaczeniem *Bassus primus super O gloriosa* (zob. PL-Kj Mus. ms. 40300, fol. 123v; D-B Mus. ms. 40073, fol. 126v). W znanych nam przekazach mszy Mielczewskiego występuje pojedynczy głos altowy oraz pojedynczy głos basowy; powody określenia ich jako *primi chori* i *primus*, a także sposoby oznaczenia innych głosów pozostają nieznane.

⁶²⁶ W *Missa Sancta Anna* użyta została melodia pieśni *O Marya cna dziewica*, natomiast pieśń, na której oparta jest *Missa Cerviensiana*, nie została dotychczas zidentyfikowana, zob. SzweykowskiM, s. 17–18.

⁶²⁷ Zob. SzweykowskiM, s. 11–17; idem, *Materiał pieśniowy w mszach koncertujących Marcina Mielczewskiego*, w: *Muzyka wobec tradycji. Idee – dzieło – recepcja*, red. Szymon Paczkowski, Warszawa: Instytut Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego 2004, s. 227–236.

⁶²⁸ Zob. np. *Antiphonale Romanum secundum liturgiam horarum ordinemque cantus officii dispositum a solesmensibus monachis preparatum*, t. 2: *Liber Hymnarius cum invitatoriis & aliquibus responsoriis*, Solesmes: Abbaye Saint-Pierre de Solesmes 1983, s. 257. Hymn ten może być także wykonywany podczas innych oficjów w święta maryjne.

⁶²⁹ Zob. SzweykowskiM, s. 12–13. Zob. także RISM ID no.: 305000970. Manuskrypt ten, opisany przez Szweykowskiego jako niedatowany, na wewnętrznej stronie okładki nosi datę 1634; stąd zaczerpnięta została jego przybliżona datacja w opisie rismowskim. Magdalena Walter-Mazur zidentyfikowała to źródło jako pochodzące z toruńskiego klasztoru benedyktynek; na podstawie identyfikacji zapisanych w rękopisie nazwisk określiła czas jego sporządzania od podanego w tym źródle 1634 roku aż do początków XVIII wieku, zob. eadem, *Rękopis 127 Biblioteki Gdańskiej PAN księgą głosową toruńskich benedyktynek*, „Muzyka” 55/2 (2010), s. 113–119; eadem, *Figurą i fraktem. Kultura muzyczna polskich benedyktynek w XVII i XVIII wieku*, Poznań:

wydaje się jednak dość odległy od melodii użytej przez Mielczewskiego. Znacznie bliższe są jej warianty – również cytowane przez Szweykowskiego – odnalezione w kancjonałach ewangelickich z Gdańska i Torunia, opatrzone jednak innymi tekstami. Pierwszy z nich występuje w kancjonałach wydanych w 1636 roku w Gdańsku, z tekstem o incipicie *Zawitaj wieczna jasności / Światło z Oycowskiej istności / O Jezu Jacobowego / Gwiazdo domu wybranego* (Pieśń CCLXXXV. *Litania do Pana Jezusa*)⁶³⁰. Drugi wariant pojawia się w kolejnych wydaniach kancjonału Artomiusza (według Szweykowskiego po raz pierwszy w wydaniu z 1638 roku) z tekstem o incipicie *Maryja Święta Dziewica / ciesząc się yż Krolewica / Niebieskiego Matką była / Tym psalmem Boga chwaliła* (parafraza kantyku *Magnificat* w przekładzie na język polski)⁶³¹. Oba teksty znalazły się również w polskich kancjonałach wydanych w Brzegu w latach 70. XVII wieku⁶³²; choć wydania te nie zawierają nut, można przypuszczać,

Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 2014, s. 101–105. Materiał pieśni *O gloriosa* zapisany w tym rękopisie jest fragmentem opracowania wielogłosowego; niezgodność z jednogłosową melodią pieśniową może więc wynikać właśnie z tego powodu. Pozostałe księgi głosowe tej rękopiśmiennej antologii nie zachowały się.

⁶³⁰ *Kancyonal To jest, Księgi Psalmow y Piesni Duchownych, Na chwale Boga w Trojcy S. Jedynego* [...]: *Za zgodą wszystkich Zborow Ewangelickich* [...] z dawniejszych Kancjonałow, Psalterzow y Katechizmow zebrane y gwoli jednostaynemu używaniu wydane, Gdańsk: Andrzej Hünefeld 1636, s. 543. W kancjonałach tym ta sama melodia powiązana jest również z dwoma innymi tekstami: *Maryja święta Dziewica* (Pieśń CXV, s. 380) oraz *Jezu Panie nasz nad Pany* (Pieśń CCLXXXVI, s. 545). Melodia ta jest notowana także w późniejszych wydaniach tego kancjonału (np. z lat 1640 i 1686). W latach 1634–1636 Władysław IV przebywał kilkakrotnie w Prusach Królewskich, przede wszystkim w Gdańsku, Sztumskiej Wsi i Toruniu. Towarzyszyli mu zapewne niektórzy z jego muzyków, w tym prawdopodobnie także Marcin Mielczewski (zob. Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *Muzyka pod patronatem polskich Wazów...*, op. cit., s. 56). Hipoteza dotycząca związku między pobytem muzyków królewskich, w tym Mielczewskiego, w Gdańsku i Toruniu, a najstarszymi znanymi pisemnymi przekazami omawianej tu melodii, pochodzącymi z tych właśnie miast, wydaje się jednak nieco zbyt śmiała.

⁶³¹ *Cantional To jest Pieśni Krześciańskie ku chwale Boga w Trojcy S. Jedynego* [...]: *Porządkiem słusznym* [...] *nad pierwsze Edycie, nie bez Correctury znacney*, wydane: *Z Przydatkiem Psalmow y Piosneczek teraz nowo zebranych y z niemieckiego przetłumaczonych, Wiec y Katechismu y niemało Modlitew* [...], Toruń: Franciscus Schnellboltz 1638, s. 27. W tym samym kancjonałach – i jego późniejszych wydaniach – przy wspomnianym wyżej tekście *Zawitaj wieczna jasności, światło z Ojcowskiej istności* nie ma nut, lecz jedynie odsyłacz do pieśni *Maria święta Dziewica* (zob. ibidem, s. 731), co poświadcza praktykę śpiewania obu tych tekstów do tej samej melodii, dokumentowaną już przez kancjonał gdański.

⁶³² Zob. np. *Doskonały Kancyonal Polski zawierający w sobie Pieśni, Hymny y Psalmi Krześciańskie z Torunskich, Gdańskich, Królewieckich starszych y nowszych Kancjonałow zebrane y częścią poprawione a z Przydatkiem Świeżo przetłumaczonych Piosneczek także Katechyzmu y Modlitew S. nawet y Rejestrów potrzebnych* [...], Brzeg: Krzysztof Tschorn 1673, s. 32–33, 971–972. Zob. także zestawienie incypitów tekstowych pieśni w: Jakub Z. Lichański, *Kancjonały na Śląsku do końca*

że właśnie ta melodia – towarzysząca tym tekstom w toruńskich i gdańskich kancjonałach z tego czasu – znana była także na Śląsku, przynajmniej wśród polskojęzycznych społeczności ewangelickich. Warianty tej samej melodii notowane są również w kancjonałach węgierskich i słowackich (o czym pisali już Barbara Przybyszewska-Jarmińska i Zygmunt Szwejkowski)⁶³³. Występuje ona także w źródłach czeskich, pochodzących z różnych kręgów wyznaniowych. Zanotowano ją m.in. w katolickim kancjonału Pawła Bohunka (Rychnov nad Knežnou 1679) z tekstami *O gloriosa Domina*, *O přeslavna panno svatá* oraz *Barboro, panenka svatá*, w katolickim śpiewniku Jana Josefa Božana *Slaviček rajský* (Hradec Králové 1719) z tekstami *Doroto, panenka svatá* oraz *O přeslavna paní*⁶³⁴, a także w śpiewnikach braci czeskich, np. kancjonału Jana Amosa Komeńskiego, wydanym w Amsterdamie w 1659 roku⁶³⁵.

W głosie Canto I przekazu mszy z omawianej kolekcji znajduje się tytuł o następującej treści: „Missa à 6. Super Vulgare O Gloriosa d(omi)na”. Można z niego wnioskować, że podstawą kompozycji była pieśń w języku wernakularnym, a przynajmniej takie było domniemanie kopisty tego rękopisu. Muzykolog

XVIII wieku. *Próba określenia stanu badań*, w: *Śląskie pogranicza kultur*, t. 3, red. Marian Ursel, Olga Taranek-Wolańska, Wrocław: Atut 2014, s. 51–135 (tutaj s. 107, 134); w zestawieniu – jak zaznacza autor – nie uwzględniono wszystkich pieśni (ani też wszystkich miejsc ich występowania).

⁶³³ Zob. Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *The Polish Contribution to Central European Music Culture in the Seventeenth Century. The Case of Marcin Mielczewski*, „Muzikološki Zbornik/ Musicological Annual” 40 (2004) (*Musikalische Identität Mitteleuropas / Glasbena identiteta Srednje Europe. Bericht über das internationale Symposium vom 23. und 24. Oktober 2003 in Ljubljana / Zbornik referatov z mednarodnega simpozija 23. in 24. oktobra 2003 v Ljubljani*), s. 146–147: *Vietóris-Kódex, Cantus Catholici*; SzwejkowskiM, s. 13, przypis 15: *Cantus Catholici* ([Levoča] 1651), *Kájoni-kodex* (1634–71), *Lyra Coelestis* (Nagyszombat 1695). Melodia ta notowana jest również w kolejnych wznowieniach *Cantus Catholici*, zarówno węgierskich, jak i słowackich, przynajmniej do roku 1792; towarzyszą jej różne teksty, głównie wariant łacińskiego hymnu (*O gloriosa virginum*), w wydaniu z 1700 roku także słowacki przekład *Salve Regina* (*Salve Regina Slavonice. Wytay Kralowno Nebeska, nadege a sladkost lidska*), zob. Ladislav Burlas, Ján Fišer, Antonín Hořejš, *Hudba na Slovensku v XVII. storočí*, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied 1954, s. 188 (*Vietorisov kódex*), 316, 342.

⁶³⁴ Szerzej zob. Jiří Sehnal, *Das Gesangbuch des Pavel Bohunek aus Rychnov nad Kněžnou*, „Sborník prací filosofické fakulty Brněnské univerzity” 21 (1972), s. 18–21.

⁶³⁵ Jan Amos Komenský, *Kancyonál, to gest kniha Žalmů a Pjsnj duchownjch [...]*, Amsterdam: Christoph Cunrad 1659. Melodia ta zastosowana została do trzech czeskich tekstów: *Lide Božj prosslý Moře* (kantykJ Mojżesza, s. 203, z nutami), *Marya přeswatá Panna* (tłumaczenie polskiej pieśni *Marya święta dziewica*, s. 242) oraz *Zawjteg wečná gasnosti* (tłumaczenie polskiej pieśni *Zawitay wieczna jasności*, s. 416); odniesienia do polskich oryginałów pieśni znajdują się w indeksie na końcu kancjonału. Prawdopodobnie za tym kancjonałem notują tę melodię także późniejsze kancjonały braci czeskich. Kwestia występowania innych konkordancji tego materiału, zwłaszcza w źródłach śląskich, czeskich i niemieckich, wymaga dalszych badań.

badający mszę Mielczewskiego wiązali materiał prekompozycyjny tego utworu z pieśnią *O Gospodz(i)e uwielbiona* – będącą polskojęzycznym przekładem hymnu *O gloriosa Domina*; czynili tak zarówno ze względu na wspomniane określenie *vulgare*, jak i na kontekst językowy działalności Mielczewskiego⁶³⁶. Istotnie, zarówno tekst łaciński, jak i jego polski przekład były bardzo popularne w XVII-wiecznej Rzeczypospolitej, jednak śpiewano je na wiele różnych melodii. O ile mi wiadomo, żadne z odnalezionych dotąd siedemnastowiecznych źródeł nie potwierdza użycia tej konkretnej melodii do polskiego przekładu hymnu, co oczywiście nie wyklucza istnienia takiej praktyki (przekład odpowiada metrycznie wersji łacińskiej, stąd każda melodia używana do tekstu oryginalnego mogła być również zastosowana do polskiego tekstu)⁶³⁷. Trudno dziś z pewnością ustalić, czy śląski kopista mszy Mielczewskiego używając określenia *vulgare* miał na myśli polski przekład hymnu, czy też może znany mu skądinąd tekst śpiewany do tej samej melodii, choćby obecny w ewangelickich śpiewnikach przekład kantyku *Magnificat*, zaczynający się od słów *Maryja święta Dziewica*, który pozostaje poniekąd zbliżony do incipitu *O gloriosa Domina*.

Pieśń wykorzystana w mszy Mielczewskiego pojawia się w źródłach przynajmniej w dwóch wariantach metrycznych. Najczęściej zapisywana była w metrum trójdzielnym; w takiej też wersji występuje w mszy oraz w większości kancjonałów. W niektórych przekazach zapisano ją jednak w metrum parzystym, m.in. w dydaktycznej publikacji Jana Aleksandra Gorczyzna, gdzie zamieszczona została jako przykład *pieśni prostego śpiewania i łagodliwego* z łacińskim tekstem hymnu *O gloriosa Domina*⁶³⁸.

Szeroka recepcja tej pieśni w XVII-wiecznej Europie Środkowej, zarówno w środowiskach katolickich, jak i ewangelickich, pozwala przypuszczać, że popularność mszy Mielczewskiego – której niewątpliwym dowodem są zachowane do dziś trzy jej odpisy – mogła być związana z popularnością jej melodycznego pierwowzoru. Melodia *O gloriosa Domina* jest w muzycznej strukturze

⁶³⁶ Zob. np. Hieronim Feicht, *Marcin Mielczewski...*, op. cit., s. 456–457; Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *The Polish Contribution...*, op. cit., s. 146.

⁶³⁷ Dość odległy wariant omawianej melodii – z licznymi ozdobnikami, w metrum parzystym – występuje z polskim tekstem *O gospodze uwielbiona* w katolickich śpiewnikach kościelnych z XIX i początków XX w. (zob. np. Michał Marcin Mioduszeński, *Śpiewnik kościelny, czyli pieśni nabożne z melodyjami w Kościele katolickim używane*, Kraków: Stanisław Gieszkowski 1838, s. 186). Może to sugerować istniejący wcześniej przekaz ustny tego materiału.

⁶³⁸ Zob. Jan Aleksander Gorczyzn, *Tabulatura Muzyki Abo Zaprawa Muzykalna, Według ktorey każdy, gdy tylko a b c znać będzie, może sie barzo prędko nauczyć śpiewać; y na wszelakich instrumentach, to iest: na Skrzypcach, Klawikordzie, y inszey Muzyce z not grać. Z rożnych Autorow napisana, dla pożytku poczciwey Młodzi*, Kraków: Walerian Piątkowski 1647, [k. nłb.]. W dalszej części tej publikacji znajduje się także inna melodia do tego samego tekstu (w metrum trójdzielnym).

mszy umieszczona w sposób bardzo wyraźny i rozpoznawalny – w odcinkach solowych oraz w najwyższym głosie w miejscach opracowanych polifonicznie; znajomość pierwowzoru sprawia więc, że materiał mszy również wydaje się znany. A ponieważ melodia ta była śpiewana zarówno w środowiskach katolickich, jak i ewangelickich, również opracowanie mszy na niej oparte mogło z łatwością nabrać charakteru ponadwyznaniowego, o którym skądinąd świadczą różnicowane konfesyjnie proveniencje jego zachowanych przekazów⁶³⁹.

W dotychczasowych badaniach nad mszą Mielczewskiego podejmowana była również kwestia podłożenia tekstu, zwłaszcza w odcinkach, których materiał muzyczny został zaczerpnięty z pieśni. Liczba sylab we fragmentach tekstu mszalnego, do których zastosowano melodię pieśni *O gloriosa Domina*, nie odpowiada liczbie sylab w tekście hymnu, stąd kopiści musieli zaproponować pewne ich przesunięcia. Zachowane przekazy tej mszy nie są ze sobą identyczne pod względem podłożenia tekstu; w wielu miejscach pozostaje ono niejednoznaczne. Podobne niejasności występują także w niektórych transkrypcjach i edycjach tego utworu, co może powodować trudności wykonawcze; żadne z dotychczasowych nagrań, zarówno studyjnych, jak i koncertowych, nie odpowiada pod tym względem wersji z edycji krytycznej, nawet już w pierwszej części mszy⁶⁴⁰. Wersja znacznie bardziej przekonująca pod względem dopasowania tej części tekstu mszalnego do melodii pieśni opublikowana została w artykule Barbary Przybyszewskiej-Jarmińskiej, choć zamieszczony tam fragment obejmuje jedynie pierwsze osiem taktów⁶⁴¹.

Missa concertata a 9

Kolejnym opracowaniem cyklu *ordinarium missae* jest *Missa concertata à 9 Matthaeusa Franciscusa Fiebiga*⁶⁴². Jej autor określony został w rękopisie jako *organista arenensis*. Informacja ta wskazuje na jego działalność w kościele kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu; potwierdzają ją także źródła archiwalne związane z tym ośrodkiem. Fiebig (Fibick, Fibik) działał tam jako

⁶³⁹ Szerzej zob. Katarzyna Spurgjasz, *Nowe ustalenia dotyczące proveniencji...*, op. cit., s. 35–46.

⁶⁴⁰ Zob. np. *Msze Staropolskie: Leopolda, Mielczewski, Gorczycki*, wyk. Il Canto, CD Accord 1993 (CD Accord ACD018), ścieżka 7; *Marcin Mielczewski: Deus, in nomine tuo; Benedictio et claritas; Missa O gloriosa Domina*, wyk. The Sixteen, Eamonn Dougan, Coro 2017 (COR16153), ścieżka 6.

⁶⁴¹ Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *The Polish Contribution...*, op. cit., s. 148.

⁶⁴² Kompozytor ten był dotychczas praktycznie nieznany; jedyną pojawiającą się w literaturze przedmiotu informacją na jego temat była wzmianka o zatrudnieniu go w charakterze organisty w kościele kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu (informacja ta została zaczerpnięta z omawianego tutaj rękopisu zawierającego jego mszę), działalność ta była zresztą prawdopodobnie datowana błędnie, zob. przypisy 645, 646. Nie jest on wymieniany w leksykonach i encyklopediach, zarówno XIX-wiecznych, jak i współczesnych.

organista przynajmniej w latach 1645–1658⁶⁴³. Rękopis z przekazem mszy mógł zatem powstać właśnie w tym czasie, choć nie jest wykluczone, że nastąpiło to później⁶⁴⁴. W literaturze przedmiotu pojawia się informacja o pełnieniu przez Fiebiga funkcji organisty w kościele kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu około 1700 roku⁶⁴⁵ lub w latach 1700–1703⁶⁴⁶, wydaje się ona jednak nie mieć podstaw źródłowych. Kompozytor urodził się prawdopodobnie w latach 20. XVII wieku; był synem Martina Fiebiga, pisarza kościelnego w Krzydlinie (Kreidel)⁶⁴⁷. W 1645 roku w kościele klasztornym kanoników regularnych wziął ślub z Barbarą, pochodzącą z podwrocławskiej Sobótki (Zo-

⁶⁴³ W tych latach jest on wzmiankowany jako organista kościoła kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu w metrykach tej parafii; zob. PL-WRk 442a [Księga chrztów kościoła NMP na Piasku (1609–1668)]: 11 IX 1645, 6 III 1649, 11 XI 1651, 7 IV 1658; zob. także przypisy 648, 650.

⁶⁴⁴ Atrybucja autorska podana w rękopisie, zawierająca informację o pełnionej przez niego funkcji, wpisana została najprawdopodobniej w czasie, gdy dane te były aktualne. Jest jednak możliwe, że rękopis powstał później – po ewentualnej zmianie miejsca pracy Fiebiga, która to zmiana mogła nie być znana kopiście rękopisu, lub po śmierci Fiebiga, jeśli klasztor na Piasku był ostatnim miejscem jego zatrudnienia.

⁶⁴⁵ „Matthias Fibick war um 1700 Organist auf dem Sande (vgl. Institut für Kirchenmusik Mf 138), I.f.K. – 1 Komposition, Ms. Mq. 78”, Hans Erdmann Guckel, *Katholische Kirchenmusik in Schlesien*, Leipzig: Breitkopf & Härtel 1912, s. 58; informacja ta powtórzona została w: Hermann Springer, Max Schneider, Werner Wolffheim, *Miscellanea Musicae Bio-bibliographica. Musikgeschichtliche Quellennachweise als Nachträge und Verbesserungen zu Eitners Quellenlexikon*, Jahrgang 2, Leipzig: Breitkopf & Härtel 1913/1914, s. 33. Sygnatury podane przez Guckela odnoszą się do rękopisów przechowywanych wówczas w Instytucie Muzyki Kościelnej we Wrocławiu, a obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Mq 78 to dawna sygnatura rękopisu PL-Wu RM 6142, zawierającego omawianą tutaj *Missa Concertata*. Mf 138 ma obecnie sygnaturę PL-Wu RM 4226, zawiera jednak autograf *Litaniae de omnibus Sanctis* Johanna Georga Brotza, regensa chóru w klasztorze kanoników regularnych we Wrocławiu (zob. RISM ID no.: 300514245); rękopis ten nie jest w żaden sposób powiązany z osobą Matthaëusa Fiebiga, a powody jego umieszczenia w tym kontekście pozostają nieznane.

⁶⁴⁶ Zob. Rudolf Walter, *Kultywacja muzyki kościelnej w kościele NMP na Piasku we Wrocławiu na przestrzeni XVIII wieku*, w: *Beiträge zur Musikgeschichte Schlesiens. Musikkultur – Orgellandschaft, Tagungsbericht Liegnitz 1991*, red. Jarosław Stępowski, Helmut Loos, Bonn: Gudrun Schröder Verlag 1994, s. 49, 52; Remigiusz Pośpiech, *Muzyka wielogłosowa w celebracji...*, op. cit., s. 216, 223, 318. Informacja ta wydaje się jednak nieścisła również z tego względu, że przynajmniej od stycznia 1703 funkcję organisty w kościele kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu pełnił Franz Christian Kober, zob. PL-WRk 442b [Księga chrztów kościoła NMP na Piasku (1669–1714)]: 2 I 1703 „[Patrini] Christianus Kober Organist bey uns”.

⁶⁴⁷ Zob. przypis 648. Nazwa miejscowości *Kreidel* może odnosić się do Gross-Kreidel (Krzydliny Wielkiej) lub sąsiadującej z nią Klein-Kreidel (Krzydliny Małej) niedaleko Wołowa. Parafia w Gross-Kreidel należała do kanoników regularnych z Wrocławia, co tłumaczyłoby związki między tymi dwoma ośrodkami; zob. Johann Adam Valentin Weigel, *Geographische, naturhistorische und technologische Beschreibung des souverainen Herzogthums Schlesien*, t. 5: *Die Fürstenthümer Liegnitz, Wohlau und Glogau*, Berlin: Himbürgische Buchhandlung 1802, s. 112.

btan); w księdze chrztów tego kościoła wzmiankowane są chrzty ich dwóch córek: Anny Marii (ur. 1649) i Barbary Cathariny (ur. 1651)⁶⁴⁸. W kwietniu 1653 roku Fiebig wstąpił do sodalicyj Oczyszczenia NMP, zorganizowanej przy wrocławskim kościele jezuitów; potwierdza to jego własnoręczny wpis w księdze tego bractwa⁶⁴⁹. Z tego właśnie źródła pochodzi przyjęta tutaj pisownia jego imion i nazwiska.

Najpóźniejszą wzmianką dotyczącą jego osoby jest wpis w księdze chrztów kościoła klasztornego kanoników regularnych z kwietnia 1658 roku⁶⁵⁰. Po tej dacie jeszcze dwukrotnie wzmiankowana jest jego żona Barbara (w styczniu i grudniu 1660)⁶⁵¹. Następcą Fiebiga na stanowisku organisty na Piasku był pracujący wcześniej w Żmigrodzie David Bestlick; zaczął on pracę we Wrocławiu prawdopodobnie około roku 1659 lub 1660⁶⁵². Wobec braku dalszych świadectw źródłowych trudno stwierdzić, jakie były losy Fiebiga po 1658 roku. Jest jednak wysoce wątpliwe, by w tak podeszłym wieku (miał wówczas około 80 lat) wrócił on do pełnienia funkcji organisty w kościele klasztorne kanoników, co zdaje się sugerować literatura przedmiotu⁶⁵³; data jego śmierci nie jest znana.

Missa concertata à 9 jest jedynym świadectwem działalności kompozytorskiej Fiebiga; rękopis z kolekcji Żalaskiego stanowi zaś obecnie unikatowy przekaz tego utworu. Msza przeznaczona jest na cztery głosy wokalne (sopran, alt, tenor, bas) oraz zespół instrumentalny (dwoje skrzypiec, trzy viole, organy)⁶⁵⁴. Części

⁶⁴⁸ PL-WRk 442a: 11 IX 1645 „Mattheus Fibig Merten Fibigs Kirchen Schreibers beider Dorffschaffen Kreidel Sohn, iezundt unser Organist. Mit Jungfrawen Barbara Casper Bieners [lub: Bunnern] Mitwohners zu Zopten eheliche Tochter”; 6 III 1649: „Infans Anna Maria, Pa: Matthae(us) Fibig organista, Barbara”; 11 XI 1651 „Barbara Catharina, Pr. H. Matthias Fibig des Stieffts Organist, Mat: f. Barbara”. Sobótka, z której pochodziła Barbara Fiebigowa, również podlegała wrocławskiemu klasztorowi kanoników regularnych, zob. Johann Adam Valentin Weigel, *Geographische, naturhistorische und technologische Beschreibung des souverainen Herzogthums Schlesien*, t. 1: *Das Fürstenthum Schweidnitz*, Berlin: Christian Friedrich Homburg 1800, s. 126.

⁶⁴⁹ PL-WRk II b. 131, *Syllabus D.D. Confoederatorum Congregationis Latinae Maioris B.V. Mariae ab Archangelo salutatae Wratislaviae erectae et confirmatae anno 1640 d. 29. Decembris*, fol. 379v: „Anno 1653 den 20 Aprilis habe ich Mattheuß Franciscus Fiebig Orga(nist) auffm Sandt alhier zu Breßlaw in gewöhnlichen Oratorio profession getahn”.

⁶⁵⁰ PL-WRk 442a: 7 IV 1658 „[Patrini] D(omi)n(u)s. Matthaeus Fibig Organista noster”.

⁶⁵¹ PL-WRk 442a: 26 I 1658 „[Patrini] D(omi)na. Barbara Fibigin. Organistin”; 23 I 1660 „[Patrini] D(omi)na Barbara Fibigin”; 16 XII 1660: „[Patrini] D(omi)n(a) Barbara Fibigin”.

⁶⁵² PL-WRk 442a: 30 IX 1659 „den Ehrbahre Kunstreiche Jungesel Daudid Bestlick Organist zu Trachenberg, Sigmund Bestlicks eines bildschnitzents zu Glatz hinterlassener Sohn Mit Jungfraw Barbara Schlechtin Merti Schlechts eines Fleischhawers Ehelichen Tochter”; 7 XII 1661 „Infans Anna Catharina, Parens Dominus Daudid Bestlick organista noster. Mat. Barbara”.

⁶⁵³ Zob. przypisy 645, 646.

⁶⁵⁴ Obsada ta została określona przez Remigiusza Pośpiecha jako „nawiązująca wyraźnie do XVII-wiecznej tradycji muzycznej” (zob. idem, *Muzyka wielogłosowa w celebracji...* op. cit.,

Gloria i *Credo* posiadały chorałowe intonacje (niezaznaczone w rękopisie); polifoniczne opracowanie zaczyna się odpowiednio od słów *Et in terra* i *Patrem omnipotentem*. Poza tymi intonacjami opracowany został pełny tekst wszystkich części *ordinarium*. Część *Benedictus* nie jest oddzielona od części *Sanctus*. Głosy instrumentalne są w zasadzie niezależne od głosów wokalnych, choć na przestrzeni większości kompozycji głos basu wokalnemu jest identyczny z głosem basu instrumentalnego (viola basowa, organy). Msza – jak zostało to zaznaczone w jej tytule – ma charakter koncertujący; odcinki solowe lub dwugłosowe sąsiadują z odcinkami tutti, niekiedy powtarzając ten sam tekst w innym układzie głosów, np. *Kyrie – eleison* (*Kyrie*, t. 36–41: C – tutti; A, vl (2) – tutti; TB, vl (2) – tutti), *et vitam venturi – saeculi amen* (*Credo*, t. 93–101: C – tutti; A, vl (2) – tutti; TB, vl (2) – tutti). Poza otwierającą sonatą nie występują tu jednak samodzielne odcinki instrumentalne; na przestrzeni całego utworu nie pojawiają się również żadne imitacje. Niemal cała msza utrzymana jest w metrum trójdzielnym; schemat budowy formalnej tej kompozycji ilustruje poniższa tabela.

Tab. 5. *Missa concertata*: obsada, metrum

takty	tekst	obsada	metrum
Kyrie			
1–17	– [Sonata]	vl (2), vla (3), org	$\frac{3}{1}$
18–22	Kyrie eleison	tutti	$\frac{3}{1}$
22–32	Christe eleison	CATB, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
32–35	Christe eleison	tutti	$\frac{3}{1}$
36	Kyrie	C, org	$\frac{3}{1}$
37	eleison	tutti	$\frac{3}{1}$
38	Kyrie	A, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
39	eleison	tutti	$\frac{3}{1}$
40	Kyrie	TB, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
41	eleison	tutti	$\frac{3}{1}$
42–46	Kyrie eleison	tutti	\mathcal{C}
Gloria			
1–4	Et in terra pax hominibus bonae voluntatis.	tutti	$\frac{3}{1}$
4–9	Laudamus te, benedicimus te, adoramus te, glorificamus te,	AT, org	\mathcal{C}

s. 223) – co jest całkowicie wytłumaczalne w świetle przesunięcia datowania działalności Fiebiga o pół wieku wstecz na podstawie nowych danych źródłowych.

3. MUSICA

takty	tekst	obsada	metrum
10–12	gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam,	tutti	$\frac{3}{1}$
13–17	Domine Deus, Rex celestis, Deus Pater omnipotens.	AB, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
17–19	Domine Fili unigenite, Jesu Christe	CT, org	$\frac{3}{1}$
19–23	Domine Fili unigenite, Jesu Christe	AB, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
24–30	Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris, qui tollis peccata mundi, miserere nobis.	tutti	$\frac{3}{1}$
30–36	Qui tollis peccata mundi, suscipe deprecationem nostram.	CT, org	$\frac{3}{1}$
36–41	Qui sedes ad dexteram Patris, miserere nobis.	TB, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
41–46	Qui sedes ad dexteram Patris, miserere nobis.	CA, org	$\frac{3}{1}$
46–53	Quoniam tu solus Sanctus, tu solus Dominus, tu solus Altissimus, Jesu Christe	tutti	$\frac{3}{1}$
53–58	cum Sancto Spiritu in gloria	CATB, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
58–64	cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris. Amen.	tutti	$\frac{3}{1}$
Credo			
1–5	Patrem omnipotentem, factorem caeli et terrae,	tutti	$\frac{3}{1}$
5–8	visibilium omnium et invisibilium.	C, org	$\frac{3}{1}$
8–14	Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum,	B, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
14–19	et ex Patre natum ante omnia saecula.	tutti	$\frac{3}{1}$
19–23	Deum de Deo, Lumen de Lumine, Deum verum de Deo vero,	C, org	$\frac{3}{1}$
23–27	genitum non factum, consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt	AT, org	$\frac{3}{1}$
27–28	genitum non factum,	CB, org	$\frac{3}{1}$
28–32	consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt.	tutti	$\frac{3}{1}$
32–38	Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de caelis,	CA, org	$\frac{3}{1}$
38–40	descendit de caelis.	tutti	$\frac{3}{1}$
41–46	Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine, et homo factus est.	tutti	$\frac{3}{1}$
47–52	Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus est.	C, org	$\frac{3}{1}$
52–56	Et resurrexit tertia die secundum Scripturas	CAT, org	$\frac{3}{1}$
56–60	et ascendit in caelum, sedet ad dexteram Patris.	B, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
60–64	Et iterum venturus est cum gloria iudicare vivos	tutti	$\frac{3}{1}$

3.1. MUZYKA LITURGICZNA

takty	tekst	obsada	metrum
64–65	et mortuos.	CB, org	$\frac{3}{1}$
65–71	Cuius regni non erit finis. Et in Spiritum Sanctum Dominum et vivificantem	tutti	$\frac{3}{1}$
71–74	qui ex Patre Filioque procedit	A, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
74–79	qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur, qui locutus est per Prophetas.	AT, org	$\frac{3}{1}$
80–83	Et in unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam.	tutti	$\frac{3}{1}$
83–89	Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum.	CAT, org	$\frac{3}{1}$
89–93	Et expecto resurrectionem mortuorum	B, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
93–94	et vitam venturi	C, org	$\frac{3}{1}$
94–95	saeculi. Amen.	tutti	$\frac{3}{1}$
95–96	Et vitam venturi	A, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
97–98	saeculi. Amen.	tutti	$\frac{3}{1}$
98–99	Et vitam venturi	TB, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
100–105	saeculi. Amen. Et vitam venturi saeculi. Amen.	tutti	$\frac{3}{1}$
Sanctus			
1–4	Sanctus Dominus Deus Sabaoth	tutti	$\frac{3}{1}$
5–9	Pleni sunt caeli et terra gloria tua.	TB, vl (2), org	$\frac{3}{1}$
10–15	Osanna in excelsis	tutti	$\frac{3}{1}$
15–21	Benedictus qui venit in nomine Domini	CT, org	$\frac{3}{1}$
21–24	Benedictus qui venit in nomine Domini	AB, org	$\frac{3}{1}$
24–29	Osanna in excelsis	tutti	$\frac{3}{1}$
Agnus Dei			
1–5	Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis	tutti	$\frac{3}{1}$
5–9	Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis	CA, org	$\frac{3}{1}$
9	Agnus Dei	TB, org	$\frac{3}{1}$
9–10	qui tollis	tutti	$\frac{3}{1}$
10–11	Agnus Dei	TB, org	$\frac{3}{1}$
11–16	qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem.	tutti	$\frac{3}{1}$

W materiale muzycznym kompozycji nie występują powtarzające się motywy; prawdopodobnie nie została więc ona oparta na wspólnym materiale prekompozycyjnym. Nic też nie wiadomo o przeznaczeniu wykonawczym tej mszy (np. na święto albo okres roku liturgicznego). Utwór został skompono-

wany najprawdopodobniej dla kościoła klasztorne kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu, gdzie pracował jego autor; w tym też ośrodku mógł zostać sporządzony omawiany tutaj unikatowy przekaz⁶⁵⁵. Jeśli tak rzeczywiście było, rękopis ten byłby jednym z najstarszych świadectw nowożytnej kultury muzycznej wrocławskiego klasztoru kanoników regularnych, jakim obecnie dysponujemy⁶⁵⁶. Niemal wszystkie źródła muzyczne z XVI i XVII wieku, pochodzące z tego ośrodka, uznawane są dziś za zaginione; większość z nich prawdopodobnie nie istniała już w momencie kasaty klasztoru, ze względu na dokonywaną na bieżąco wymianę repertuaru i pozbywanie się druków czy rękopisów zawierających nieaktualne już utwory. Msza Fiebiga jest przy tym najstarszą zachowaną kompozycją wokalnie-instrumentalną powstałą w kręgu tego klasztoru.

Missa super Jesu dulcis memoria

Tytuł trzeciej mszy, *Missa super Jesu dulcis memoria* – podobnie jak w przypadku kompozycji Marcina Mielczewskiego – świadczy o wykorzystaniu przez autora wcześniej istniejącego materiału, tym razem pochodzącego z opracowania muzycznego hymnu o takim incipicie przypisywanego św. Bernardowi z Clairvaux. Źródła materiału melodycznego użytego w tej mszy nie udało się jednak zidentyfikować. Motyw muzyczny otwierający części *Kyrie* i *Gloria* powtarza się kilkakrotnie w przebiegu utworu (*Kyrie*, t. 14–16 – *Kyrie eleison*, t. 27 – *Christe eleison*; *Gloria*, t. 1–3 – *Et in terra*; *Credo*, t. 47–48 – *Et incarnatus est*) wpływając na homogenizację całego cyklu. Motyw ten prawdopodobnie zaczerpnięty został z materiału prekompozycyjnego; wykazuje on jedynie pewne podobieństwo z opracowaniami antyfony *Veni Sancte Spiritus, reple tuorum corda fidelium*⁶⁵⁷. Przypadek użycia tej melodii do tekstu *Jesu dulcis memoria* (ani do jego przekładów) nie jest jednak znany. Spójność cyklu mszalnego podkreślona jest ponadto przez kilka innych motywów muzycznych, występujących w różnych częściach utworu i opracowanych na różne sposoby pod względem obsady (zob. np. *Credo*, t. 26–29 (fragm. instrumentalny) i t. 144–148 (*Amen*); *Credo*, t. 63–71 (*Crucifixus*) i *Sanctus*, t. 39–48 (*Benedictus*)). Msza ma charakter koncertujący. Poszczególne odcinki różnicowane są nie tylko za pomocą zmian obsady, ale także zmian metrum; fragmenty utrzymane w metrum trójdzielnym

⁶⁵⁵ Zob. s. 36–37.

⁶⁵⁶ Większość zachowanych obecnie źródeł muzycznych z kręgu tego klasztoru znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie; w przeważającej części pochodzą one jednak dopiero z XVIII wieku.

⁶⁵⁷ Zob. np. D-Z 69.2.12 (RISM ID no.: 220030709), D-F Mus Hs 1895 (RISM ID no.: 455003989).

są często – choć nie zawsze – opracowane homorytmicznie. Pojawiają się także stosunkowo liczne, choć zazwyczaj krótkie, fragmenty instrumentalne, występujące na początku poszczególnych części (*Kyrie*, *Sanctus*) lub wewnątrz nich.

Tab. 6. *Missa super Jesu dulcis memoria*: obsada, metrum (pogrubioną czcionką zaznaczono odcinki opracowane homorytmicznie)

takty	tekst	obsada	metrum
Kyrie			
1–13	– [Sonata]	vl (2), b-vla, org	♩
14–23	Kyrie eleison	CCB, org	♩
23–27	–	vl (2), b-vla, org	♩
27–34	Christe eleison	CCB, org	♩
35–40	Kyrie eleison	tutti	♩
Gloria			
1–7	Et in terra pax hominibus bonae voluntatis. Laudamus te, benedicimus te	tutti	♩
8–11	adoramus te, glorificamus te	CC, org	♩
12–19	gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam,	tutti	♩
19–23	Domine Deus, Rex caelestis, Deus Pater omnipotens.	CC, org	♩
23–28	–	vl (2), b-vla, org	♩
28–29	Domine Fili unigenite	CCB, org	♩
30–32	–	vl (2), b-vla, org	♩
33–37	Domine Fili unigenite	CC, org	♩
37–38	Jesu Christe	tutti	♩
38–42	Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris.	CCB, org	♩
43–49	Qui tollis peccata mundi, miserere nobis,	tutti	♩
50–52	qui tollis peccata mundi	CC, org	♩
53–59	suscipe deprecationem nostram,	tutti	♩
59–61	qui sedes ad dexteram Patris	CC, org	♩
62–65	–	vl (2), b-vla, org	♩
66–67	miserere nobis.	tutti	♩
68–73	Quoniam tu solus Sanctus, tu solus Dominus, tu solus Altissimus	CCB, org	♩
74–75	Jesu Christe	tutti	♩
75–77	cum Sancto Spiritu in gloria	CC, org	♩
77–83	–	vl (2), b-vla, org	♩
84–90	Dei Patris. Amen.	tutti	♩

3. MUSICA

takty	tekst	obsada	metrum
Credo			
1–3	Patrem omnipotentem	tutti	Ċ
3–5	factorem caeli et terrae	CCB, org	Ċ
5–8	visibilium omnium et invisibilium	tutti	Ċ
8–10	et in unum Dominum	CC, org	Ċ
10–11	Jesum Christum	tutti	Ċ
12–13	Filium Dei unigenitum	CCB, org	Ċ
14–18	–	vl (2), b-vla, org	Ċ
18–21	et ex Patre natum	CC, org	Ċ
22–23	ante omnia saecula	CCB, org	Ċ
24–30	–	vl (2), b-vla, org	Ċ
30–35	Deum de Deo, Lumen de Lumine, Deum verum de Deo vero, genitum non factum, consubstantialem Patri	CCB, org	Ċ
35–41	–	vl (2), b-vla, org	Ċ
41–42	per quem omnia facta sunt.	CCB, org	Ċ
43–45	Qui propter nos homines et propter nostram salutem	C I, org	Ċ
45–46	descendit de caelis.	CC, org	Ċ
47–63	Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine, et homo factus est.	tutti	Ċ
64–72	Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus est.	B, org	Ċ
73–76	Et resurrexit tertia die secundum Scripturas,	tutti	3̇ 1̇
77–84	et ascendit in caelum, sedet ad dexteram Patris.	CCB, org	3̇ 1̇
85–89	Et iterum venturus est cum gloria iudicare vivos et mortuos.	tutti	3̇ 1̇
90–92	Cuius regni non erit finis	CC, org	3̇ 1̇
93–97	non erit finis.	tutti	3̇ 1̇
98–106	Et in Spiritum Sanctum Dominum et vivificantem	CC, org	Ċ
106–109	qui ex Patre Filioque procedit	tutti	3̇ 1̇
110–116	qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur,	CC, org	3̇ 1̇
117–124	qui locutus est per Prophetas. Et in unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam.	tutti	3̇ 1̇
125–134	Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum. Et expecto resurrectionem	CC, org	3̇ 1̇

takty	tekst	obsada	metrum
135–136	mortuorum	tutti	$\frac{3}{1}$
136–139	et vitam venturi saeculi.	CC, vl (2), b-vla, org	♩
140–145	–	vl (2), b-vla, org	♩
145–151	Amen	CCB, org	♩
152–153	Amen	tutti	♩
Sanctus			
1–12	–	vl (2), b-vla, org	♩
13–15	Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth	CCB, org	♩
15–19	–	vl (2), b-vla, org	♩
19–24	Pleni sunt caeli et terra gloria tua.	CC, org	♩
24–26	–	vl (2), b-vla, org	♩
27–39	Osanna in excelsis	tutti	$\frac{3}{1}$
40–48	Benedictus qui venit in nomine Domini.	B, org	♩
Agnus Dei			
1–2	Agnus Dei	tutti	♩
2–7	qui tollis peccata mundi, miserere nobis	CC, org	♩
7–12	–	vl (2), b-vla, org	♩
12–24	Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem.	tutti	♩

Głosy instrumentalne są niezależne od głosów wokalnych. Głos wioli basowej w zasadzie dwoi głos organowy, choć często jego melodia opracowana jest za pomocą drobniejszych wartości i licznych ozdobników (np. *Credo*, t. 14–18, 24–25, 35–41). W głosach wokalnych, zwłaszcza w odcinkach solowych, często występują melizmaty i ozdobniki; ich liczna obecność czyni te partie najbardziej wymagającymi pod względem wykonawczym spośród wszystkich czterech opracowań *ordinarium missae* z omawianej kolekcji.

Odpis tej mszy nie został przez Zalaskiego sporządzony własnoręcznie, lecz nabyty; rękopis nosi datę 1660. Stanowi on – w świetle dostępnych źródeł – unikatowy przekaz tego utworu. Autora kompozycji nie udało się zidentyfikować. Msza nosi atrybucję autorską w postaci „Auth. Balthasari Sophae”. Nazwisko to – w formie mianownikowej prawdopodobnie *Sophea* – nie występuje w przebadanych źródłach, a także w katalogach i bibliografiach⁶⁵⁸.

⁶⁵⁸ Niewykluczone, że stanowi ono greyzowaną formę nazwiska w innym języku (np. niemieckiego Klug, Kluge); próby weryfikacji tej hipotezy nie przyniosły rezultatów.

Missa S. Bernardi

Anonimowa *Missa S. Bernardi* została prawdopodobnie skopiowana najpóźniej spośród wszystkich czterech mszy zachowanych w badanej kolekcji; jest też jedyną mszą, którą Zalaski zapisał w całości własnoręcznie. Na odwrocie karty zawierającej tytuł utworu, naklejonej na obwolotę, znalazło się nazwisko brzeskiego organisty Goldenmunda⁶⁵⁹; gdyby przyjąć, że karta tytułowa powstała w tym samym czasie, co głosy utworu, należałoby datować jego spisanie najwcześniej na rok 1678, już w czasie brzeskiej działalności Zalaskiego⁶⁶⁰. Autorstwa utworu nie udało się ustalić⁶⁶¹; rękopis PL-Wu RM 6320 stanowi obecnie unikatowy jego przekaz. Nie można wykluczyć, że kopista i właściciel rękopisu był również kompozytorem utworu; jest to jedyna z czterech mszy z tej kolekcji, która nie zawiera atrybucji autorskiej na karcie tytułowej. Hipotezy tej nie da się jednak potwierdzić; działalność kompozytorska Zalaskiego, mimo że prawdopodobna, nie jest udokumentowana w żadnych dostępnych obecnie źródłach. Tytuł *Missa S. Bernardi* może świadczyć o powiązaniu tego utworu z liturgicznym wspomnieniem świętego (20 sierpnia); analogiczne podtytuły funkcjonowały jednak często niezależnie od okoliczności wykonań utworów. Teksty autorstwa św. Bernarda – jak choćby wymieniony w tytule omówionej wyżej hymn *Jesu dulcis memoria* – cieszyły się wielką popularnością w nowożytnej Europie, zarówno wśród katolików, jak i ewangelików. Święty ten był szczególnie czczony nie tylko przez swoich współbraci – cystersów, ale także np. w środowiskach franciszkańskich czy jezuickich; nie sposób więc na tej podstawie jednoznacznie stwierdzić, w jakim kontekście mogło powstać odwołujące się do jego kultu opracowanie części mszalnych. W katalogu RISM wymieniona jest tylko jedna msza o tym podtytule pochodząca z XVII wieku; jej autorem jest Giovanni Valentini⁶⁶². Zarówno materiał muzyczny, jak i obsada tego utworu są jednak zupełnie inne.

Msza skomponowana została na niewielką obsadę wokalnie-instrumentalną: dwa sopran, bas, dwoje skrzypiec, puzon i organy. Podobnie jak w przypadku omówionych wcześniej opracowań *ordinarium missae*, również i to zawiera pełny tekst wszystkich części mszalnych z wyjątkiem chorałowych

⁶⁵⁹ Zob. s. 129–130.

⁶⁶⁰ Zob. s. 27–28.

⁶⁶¹ Hipoteza, jakoby podtytuł mszy miał być jej atrybucją autorską (*Missa S[tefani] Bernardi*), wydaje się być zupełnie nieprawdopodobna; poszukiwania konkordancji wśród utworów Bernardiego nie przyniosły rezultatów, porównania materiału muzycznego również na to nie wskazują.

⁶⁶² CZ-KRa A 2 (RISM ID no.: 550264731), CZ-KRa A 173 (RISM ID no.: 550264703).

intonacji na początku części *Gloria* i *Credo*. W wielu odcinkach występują redukcje obsady. Solowym odcinkom realizowanym przez głosy sopranowe towarzyszą zwykle jedynie organy (niekiedy wraz z puzonem), natomiast tym przeznaczonym na głos basowy – również skrzypce. Głos puzonu najczęściej dwoi głos organów; niekiedy pojawiają się w nim drobniejsze wartości rytmiczne na tej samej wysokości dźwięku lub innego typu ozdobniki. Bas wokalny jest zazwyczaj samodzielny, choć w odcinkach tutti często dwoi partię basu instrumentalnego, zwłaszcza gdy odcinki te są homorytmiczne. Zarówno układ głosów wokalnych (dwa sopran i bas), jak i instrumentalnych (dwoje skrzypiec, puzon, organy), a także towarzyszenie dwojga skrzypiec w solowych odcinkach basu wokalnego świadczą o nawiązaniach do popularnej wówczas obsady triowej. Niemal cała msza – z wyjątkiem jednego fragmentu części *Kyrie* – utrzymana jest w metrum parzystym:

Tab. 7. *Missa S. Bernardi*: obsada, metrum (pogrubioną czcionką zaznaczono odcinki opracowane homorytmicznie)

takty	tekst	obsada	metrum
Sonata + Kyrie			
1–21	- [Sonata]	vl (2), trb, org	♩
22–45	Kyrie eleison	tutti	♩
46–71	Christe eleison	tutti	♩
72–86	Kyrie eleison	CCB, org	$\frac{3}{2}$
87–100	Kyrie eleison	tutti	♩
Gloria			
1–5	Et in terra pax hominibus bonae voluntatis.	B, vl (2), org	♩
5–12	Laudamus te, benedicimus te, adoramus te, glorificamus te,	CCB, org	♩
12–19	gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam,	tutti	♩
20–24	Domine Deus, Rex caelestis, Deus Pater omnipotens.	C I, trb = org	♩
24–28	Domine Fili unigenite, Jesu Christe	C II, trb = org	♩
28–32	Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris,	B, vl (2), org	♩
32–38	qui tollis peccata mundi,	tutti	♩
38–41	miserere nobis,	CCB, org	♩
41–47	qui tollis peccata mundi,	tutti	♩
47–51	suscipe deprecationem nostram,	tutti	♩
51–56	qui sedes ad dexteram Patris,	CCB, org	♩

3. MUSICA

takty	tekst	obsada	metrum
56–59	miserere nobis.	tutti	C
60–70	Quoniam tu solus Sanctus, tu solus Dominus, tu solus Altissimus, Jesu Christe	CCB, org	C
71–72	cum Sancto Spiritu	tutti	C
73–74	in gloria Dei Patris	CC, org	C
74–76	cum Sancto Spiritu	tutti	C
76–79	in gloria Dei Patris	CCB, org	C
79–81	cum Sancto Spiritu	tutti	C
81–88	in gloria Dei Patris. Amen.	tutti	C
Credo			
1–10	Patrem omnipotentem, factorem caeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium	tutti	C
11–19	et in unum Dominum, Jesum Christum, filium Dei unigenitum	CC, org	C
19–22	et ex Patre natum ante omnia saecula.	B, vl (2), org	C
22–28	Deum de Deo, Lumen de Lumine, Deum verum de Deo vero	CC, org	C
28–30	genitum non factum, consubstantialem Patri	B, org	C
30–34	per quem omnia facta sunt.	CCB, org	C
34–38	Qui propter nos homines et propter nostram salutem	tutti	C
39–42	descendit de caelis.	CCB, org	C
42–46	Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine	CC, org	C
47–49	et homo factus est.	tutti	C
50–61	Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus est.	C I, org	C
62–72	Et resurrexit tertia die secundum Scripturas. Et ascendit in caelum, sedet ad dexteram Patris.	C II, org	C
73–84	Et iterum venturus est cum gloria, iudicare vivos et mortuos, cuius regni non erit finis.	B, org	C
85–93	Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, qui ex Patre Filioque procedit,	tutti	C
94–98	qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur,	CCB, org	C
98–100	qui locutus est per Prophetas.	tutti	C
101–104	Et [in] unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam.	C I, trb = org	C

3.1. MUZYKA LITURGICZNA

takty	tekst	obsada	metrum
104–108	Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum,	C II, trb = org	☩
108–112	et expecto resurrectionem mortuorum,	B, vl (2), org	☩
113–121	et vitam venturi saeculi. Amen.	tutti	☩
Sanctus			
1–13	Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth	tutti	☩
14–17	Pleni sunt caeli et terra	tutti	☩
17–27	gloria tua	tutti	☩
28–57	Osanna in excelsis	tutti	☩
58–68	Benedictus qui venit in nomine Domini	CC, org	☩
Agnus Dei			
1–2	Agnus Dei	B, vl (2), org	☩
2–5	qui tollis peccata mundi	tutti	☩
5–10	miserere nobis. Agnus Dei	CC, org	☩
11–14	qui tollis peccata mundi	tutti	☩
15–20	miserere nobis. Agnus Dei	CCB, org	☩
20–26	qui tollis peccata mundi	tutti	☩
26–48	dona nobis pacem.	tutti	☩

W materiale muzycznym kompozycji występują liczne imitacje krótkich motywów w różnych głosach, zarówno wokalnych, jak i instrumentalnych. Spójność cyklu mszalnego podkreślona jest przez powtarzające się w różnych częściach motywy melodyczne, a miejscami także struktury wielogłosowe; najczęściej powtarzany jest motyw otwierający sonatę przed *Kyrie* – występuje on wielokrotnie w części *Kyrie*, a ponadto w częściach *Credo* i *Sanctus* (zob. przykłady poniżej). Taki zabieg może sugerować istnienie materiału prekompozycyjnego (jedno- lub wielogłosowego). Konkordancji tych motywów nie udało się jednak odnaleźć i stąd nie sposób stwierdzić, czy mamy do czynienia z mszą typu *ad imitationem*, czy też całość materiału pochodzi z inwencji kompozytora.

3. MUSICA

Violino I

Violino II

Canto I

Canto II

Basso

Trombone

Organo

Ex. 1. *Missa S. Bernardi, Kyrie, t. 1-6 (Sonata)*

22

VI I

VII I

C I

C II

B

Trb

Org

Ky - ri - e e - lei - son Ky - ri - e Ky - ri - e e - lei -

Ex. 2. *Missa S. Bernardi, Kyrie, t. 22-27*

3.1. MUZYKA LITURGICZNA

72

VI I

VI II

C I

-Ky - ri - e e - lei - son Ky - ri - e Ky - ri - e

C II

- - - Ky - ri - e e - lei - son Ky - ri - e

B

Trb

Org

Ex. 3. Missa S. Bernardi, Kyrie, t. 72-80

11

VI I

VI II

C I

Et in u-num Do - mi-num Je - sum Chris - tum Je - sum Chris - tum

C II

Et in u-num Do - mi-num Je - sum Chris - tum Je - sum

B

Trb

Org

Ex. 4. Missa S. Bernardi, Credo, t. 11-14

VI I

VI II

C I
San - ctus Do-mi-nus De - us Sa - ba-oth

C II
San - ctus Do-mi-nus De - us Sa - ba-

B

Trb

Org

Ex. 5. Missa S. Bernardi, Sanctus, t. 1–6

W wielu miejscach materiał muzyczny ilustruje treść tekstu słownego kompozycji. Opracowania słów „qui tollis peccata mundi, miserere nobis” w częściach *Gloria* i *Agnus Dei* mają podobną postać. W niektórych miejscach można dopatrywać się pewnych elementów retoryki muzycznej i podkreślania znaczenia słów za pomocą przebiegu melodii lub użytych środków harmoniczných, np. wznosząca melodia na słowach „ascendit in caelum” (wstąpił do nieba; *Credo*, t. 66–68), opadająca melodia na słowach „descendit de caelis” (zstąpił z nieba; *Credo*, t. 39–42), skok oktawy w górę na słowie „altissimus” (najwyższy; *Gloria*, t. 63–64, 67–68), znaczne różnice wysokości na słowach „vivos et mortuos” (żywych i umarłych; *Credo*, t. 78–79) oraz „caeli et terra” (niebo i ziemia; *Credo*, t. 4–5; *Sanctus*, t. 15–17), dysonanse na słowach „peccata mundi” (grzechy świata; *Gloria*, t. 32–38, 43–47; *Agnus Dei*, t. 3–5, 13–14, 20–26) itp.

Wszystkie msze pochodzące z kolekcji Zalaskiego zachowały się w przekazach unikatowych lub jedyńskich kompletnych. Z wyjątkiem mszy Mielczewskiego nie były dotychczas wydane, ani też najprawdopodobniej wykonywane od około trzech stuleci. Utwory te poświadczają praktykę wykonywania opracowań części *ordinarium missae* przez zespół wokально-instrumentalny także w stosunkowo niewielkich parafiach (ze względu na sytuację społeczno-wyznaniową liczebność parafii katolickich w Prusicach,

Namysłowie i Brzegu w II połowie XVII wieku nie była duża). Msze śpiewane (*missae cantatae, sacra cantata*), podczas których opracowania te mogły być wykorzystywane, odprawiane były w niedziele oraz w święta we wszystkich kościołach powiązanych z badaną kolekcją muzyczną⁶⁶³. Z omówionych wyżej powodów nie sposób jednak stwierdzić, które z tych mszy były wykonywane w którym ośrodku i w jakim czasie. Msze koncertujące, często oparte na materiale prekompozycyjnym, pozostawały w użyciu przez cały badany okres, stąd prawdopodobna wydaje się hipoteza, że mogły one funkcjonować w praktyce wykonawczej zarówno Prusic, jak i Namysłowa czy Brzegu⁶⁶⁴. Kwestia przemian stylistycznych i ich recepcji w mniejszych ośrodkach rekatolizowanego Śląska pozostaje trudna do zbadania ze względu na niewielką liczbę zachowanych źródeł.

3.1.2. Nieszpory, antyfony

Poza omówionymi wyżej cyklami *ordinarium missae*, do muzyki liturgicznej zachowanej w badanej kolekcji należy zbiór psalmów nieszpornych oraz dwa opracowania antyfony maryjnej *Ave Regina caelorum*. Nieszpory odpisane zostały z druku autorskiego Feliciano Schwaba (znanego również pod latynizowaną formą nazwiska – Suevus⁶⁶⁵), wydanego w 1642 roku w Lucernie⁶⁶⁶. Druk zawiera następujące części: wezwanie *Domine ad adjuvandum*, dwanaście psalmów oraz dwa kantyki: *Magnificat* i *Nunc dimittis* (ten ostatni przeznaczony jest na kompletę). Joannes Chrysostomus Zalaski, sporządzając własnoręcznie kopię utworów z tego druku, z piętnastu kompozycji odpisał jedynie jedenaście: w jego rękopisie znalazło się *Domine ad adjuvandum*, dziewięć psalmów oraz *Magnificat*.

⁶⁶³ Zob. s. 54, 74–75, 130–131.

⁶⁶⁴ Z wyjątkiem *Missa S. Bernardi*, jeśli istotnie skopiowana została ona w Brzegu po roku 1678.

⁶⁶⁵ Narzędnikowa forma „ab [Authore] ... Suevi” jest niekiedy traktowana w literaturze przedmiotu jako forma mianownikowa, stąd też w niektórych katalogach i encyklopediach występuje on pod tą właśnie wersją nazwiska, zob. np. Eberhard Stiefel, hasło: *Schwab [Suevi], Felician [Bonifacius]*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.25180> (dostęp: 15.09.2023); idem, hasło: *Schwab, Suevi, Felician (Bonifacius)*, w: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (MGG), *Personenteil*, red. Ludwig Finscher, t. 15, Kassel – Basel – etc.: Bärenreiter / Stuttgart – Weimar: J.B. Metzler 2006, s. 411–412.

⁶⁶⁶ *Psalmodia Vespertina, Deo caeli terraeque Domino Opt: Max: Eiusdem Serenissimae Reginae Semper Virgini, Sanctissimoq. Caelitum omnium Caetui sacrata atque à tribus vocibus concerta [...] liber quartus*, Luzern: David Hault 1642 (RISM A/I: S 7190).

Tab. 8. Felician Schwab, *Psalmodia Vespertina* – wersja drukowana (RISM A/I: S 7190) i rękopiśmienna (PL-Wu RM 6302)

<i>Psalmodia Vespertina</i> RISM A/I: S 7190	<i>Psalmodia Vespertina</i> PL-Wu RM 6302
1. <i>Domine ad adjuvandum</i> T I, T II, org	1. <i>Domine ad adjuvandum</i> [brak oznaczenia obsady wokalne], org
2. <i>Dixit Dominus</i> T I, T II, org	2. <i>Dixit Dominus</i> [T I, T II], org
3. <i>Confitebor</i> S I, S II, org	3. <i>Confitebor</i> [S I, S II], org
4. <i>Beatus vir</i> T I, T II, org	4. <i>Beatus vir</i> [T I, T II], org
5. <i>Laudate pueri</i> S I, S II, org	5. <i>Laudate pueri</i> [S I, S II], org
6. <i>Laudate Dominum</i> S I, S II, org	6. <i>Laudate Dominum</i> [S I, S II], org
7. <i>Laetatus sum</i> A/T I, A/T II, org	7. <i>Laetatus sum</i> [A/T I, A/T II], org
8. <i>Nisi Dominus</i> T, B, org	8. <i>Nisi Dominus</i> [T, B], org
9. <i>Lauda Jerusalem</i> S I, S II, org	9. <i>Lauda Jerusalem</i> [brak oznaczenia obsady wokalne], org
10. <i>In convertendo</i> S I, S II, org	–
11. <i>Credidi</i> S, A, org	10. <i>Credidi</i> [S, A], org
12. <i>De profundis</i> T I, T II, org	–
13. <i>Beati omnes</i> S I, S II, org	–
14. <i>Magnificat</i> S I, S II, org	11. <i>Magnificat</i> [S I, S II], org
15. <i>Nunc dimittis</i> S I, S II, org	–

Trudno dziś jednoznacznie stwierdzić, co było powodem pominięcia czterech utworów przez Zalaskiego. Nie zadecydowały o tym raczej kwestie muzyczne; zarówno pod względem obsady, jak i stylistyki pominięte utwory nie różnią się od reszty zbioru. Być może autor wyboru uznał, że trzy rzadziej używane podczas niesporów psalmy oraz kantyki przeznaczony na kompletę nie będą mu przydatne w tym opracowaniu. Może to świadczyć pośrednio o lokalnej prakty-

ce liturgicznej, w której polifoniczne opracowanie nieszpórów wykonywano jedynie w niedziele i święta, a teksty komplety nie były wykonywane wielogłosowo i/lub wokalnie-instrumentalnie – choć hipotezę tę trudno zweryfikować wobec niewielkiej liczby zachowanych źródeł. Jakkolwiek cytaty z karty tytułowej druku (pierwsze słowa tytułu, informacja o autorze) zamieszczony na karcie tytułowej rękopisu może sugerować, że kopista odpisywał utwory bezpośrednio z publikacji, z braku dodatkowych źródeł nie można wykluczyć, że między drukiem a rękopisem Żalaskiego istniało jeszcze jakieś rękopiśmienne źródło pośrednie i być może już ono zawierało taką selekcję utworów. Należy również zauważyć, że informacja dotycząca obsady została w kopii Żalaskiego poprawiona; na karcie tytułowej druku figurowało bowiem mylne określenie *Psalmodia Vespertina* [...] *a tribus vocibus concerta*, podczas gdy zbiór zawiera jedynie utwory na dwa głosy wokalne oraz głos organowy (basso continuo, którego zwyczajowo nie wliczano do liczby głosów podawanych w tytułach zbiorów); w manuskrypcie zaś czytamy: *Psalmodia Vespertina duarum vocum*. Zachowany do naszych czasów odpis zawiera jedynie głos organowy; głosy wokalne zaginęły. W partii organów niemal przy każdym utworze (z wyjątkiem *Domine ad adjuvandum* oraz *Lauda Jerusalem*) zanotowano informację o obsadzie wokalnej, co pozwala na porównanie pod tym względem wersji rękopiśmiennej i drukowanego pierwowzoru. Nie ma między nimi różnic pod względem ich muzycznej treści, jedynie forma zapisu kopii różni się niekiedy nieznacznie od pierwowzoru (w odpisie zastosowano skróty, zamieniono określenia *soprano* na *canto*, wprowadzono tłumaczenie opisu zamieszczonego w druku przy utworze *Laetatus sum*: „à duè Altì o verò 2. Ten: Allaquarta” z włoskiego na łacinę: „2 Alt. vel Tenor. p(er) Quartam”). W niektórych utworach przepisano podane w druku oznaczenia początków kolejnych wersetów za pomocą ich incypitów tekstowych; w wersji rękopiśmiennej tego typu oznaczenia występują znacznie rzadziej niż w druku, często mają też krótszą postać. Porównanie zapisu muzycznego w drukowanym pierwowzorze z odpisem pozwala zauważyć, że kopia nie została sporządzona w sposób bezkrytyczny. W wielu miejscach występują drobne różnice o charakterze korekt, dotyczące zapisu cyfrowania, akcydencji, wartości rytmicznych oraz oznaczenia metrum.

Rękopis PL-Wu RM 6302 jest jedynym znanym dziś rękopiśmiennym odpisem utworów z tego druku⁶⁶⁷. Jest to również jedyny przykład recepcji twórczości Feliciano Schvaba na Śląsku; trudno więc jednoznacznie ustalić możliwe ścieżki transmisji tego repertuaru. Kompozytor urodził się w 1611 roku

⁶⁶⁷ W tym przypadku kwerendą objęto jedynie zasoby bazy RISM; nie można wykluczyć istnienia innych kopii tych utworów, nieujętych w tym katalogu.

w Altdorf niedaleko Ravensburga jako najstarszy syn tamtejszego nauczyciela; na chrzcie otrzymał imię Bonifacius. Uczył się w szkole przy benedyktyńskim klasztorze w Weingarten, a od 1630 roku w gimnazjum jezuickim w Lucernie. Rok później złożył pierwsze śluby zakonne (i przyjął imię Felicianus) w klasztorze franciszkanów w Lucernie, gdzie pozostał do 1639 roku. W następnych latach pełnił różne funkcje muzyczne i administracyjne w klasztorach franciszkańskich w Solothurn, Fryburgu, Schwäbisch Gmünd i Spirze. Jego data śmierci nie jest znana; zmarł prawdopodobnie po roku 1661. Znanych jest czternaście druków z jego kompozycjami; wiele z nich zachowanych jest niekompletnie, trzy tytuły pojawiają się w dawnych katalogach i uchodzą obecnie za zaginione. Spośród przekazów rękopiśmiennych, oprócz omawianego tutaj odpisu niesporów, w katalogu RISM ujęte zostały jedynie dwa odpisy koncertu wokalnego *O bone Jesu salva me* (zachowane w Dreźnie i Uppsali) oraz odpis koncertu wokalnego *Estote fortes in bello* (Drezno)⁶⁶⁸. Twórczość Schwaba obejmuje msze koncertujące, głównie parodie oparte na istniejącym materiale muzycznym (zarówno religijnym, jak i świeckim); ponadto opracowania psalmów i kantyków (omówiona wyżej *Psalmodia Vespertina* [...]), inne opracowania *Magnificat*), a także liczne motety, litanie oraz kilka utworów instrumentalnych⁶⁶⁹. Utwory Schwaba znane były zarówno lokalnie (co potwierdzają źródłowe wzmianki dotyczące zapotrzebowania na kopie tych kompozycji w szwajcarskich klasztorach⁶⁷⁰), jak i poza terenami jego działalności, o czym świadczyć może – oprócz wspomnianych wyżej kopii rękopiśmiennych – obecne rozproszenie egzemplarzy druków z jego utworami, zachowanych m.in. w Monachium, Markt Indersdorf, Mühlhausen, Paryżu, Londynie, Västerås i Krakowie (zbiór dawnej Preußische Staatsbibliothek)⁶⁷¹. Niewykluczone, że w rozpowszechnianiu utworów Schwaba – także na Śląsku – udział mieli jego zakonni współpracownicy, obecni choćby w Namysłowie; weryfikacja tej hipotezy wymaga dalszych badań źródłowych.

⁶⁶⁸ *O bone Jesu salva me*: D-Dl Mus.1755-E-500 (RISM ID no.: 211005355), S-Uu Vok. mus. i hs. 44:12 (RISM ID no.: 190025801); *Estote fortes in bello*: D-Dl Mus.Löb.53 (RISM ID no.: 1001203935).

⁶⁶⁹ Zob. przypis 665.

⁶⁷⁰ Zob. BacciagaluppiA, s. 107–108.

⁶⁷¹ Dane za katalogiem druków RISM. Obecne rozproszenie egzemplarzy druków może nie odzwierciedlać stanu historycznego ze względu na przemieszczenia, jakie dokonały się od czasu użytkowania tego repertuaru. Egzemplarze zachowane w Krakowie, pochodzące z dawnej Biblioteki Pruskiej, mogą mieć śląską proveniencję; ze względu na brak jakichkolwiek znaków własnościowych nie jest to jednak możliwe do ustalenia. Zob. także Aleksandra Patalas, *Katalog starodruków muzycznych ze zbiorów byłej Pruskiej Biblioteki Państwowej w Berlinie, przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej*, Kraków: Musica Iagellonica 1999, s. 355–356.

Dwa opracowania antyfony maryjnej *Ave Regina caelorum*, również należące do repertuaru muzyki liturgicznej, pod względem stylu różnią się znacznie od omówionych wyżej nieszpórów; odmienny jest w ich przypadku także sposób zaistnienia na badanym tu terenie Śląska. Oba są przeznaczone na głos solowy (pierwszy utwór na tenor, drugi – na sopran) oraz basso continuo. Są to krótkie, niezbyt skomplikowane utwory, choć ich solowy charakter jest widoczny w opracowaniu muzycznym (często występujące ozdobniki, duże zróżnicowanie wartości rytmicznych itp.). Autorem obu kompozycji jest Christoph Johann Werner (ok. 1630 – przed 1682). Pochodził on z Ziębic (Münsterberg) i w latach 1655–1672 pracował jako kantor i rektor szkoły w Żmigrodzie; inne miejsca jego pracy nie są znane, podobnie jak data i miejsce śmierci. Nie znaleziono wzmianek o nim w źródłach po 1672 roku, a w 1682 roku wymieniony został jako zmarły⁶⁷². Był dwukrotnie żonaty, po raz pierwszy w roku 1655 z bliżej nieznaną Evą Biber z domu Langner⁶⁷³, a po jej śmierci w roku 1657 z pochodzącą z ewangelickiej rodziny Euphrosiną Gottlibią Guttermuttin⁶⁷⁴, córką Johanna Guttermutha, superintendenta w Żmigrodzie w latach 1643–1650 (lub 1652), wcześniej pełniącego funkcję pastora w miejscowości Powidzko (Powitzko)⁶⁷⁵.

Rękopis zawierający dwa opracowania *Ave Regina caelorum* jest jedynym świadectwem działalności kompozytorskiej Christopha Johanna Wenera; nie jest on jednak wymieniany jako kompozytor ani w dawniejszej, ani w współczesnej literaturze. Twórczość o tak lokalnym zasięgu, szerzej nieznaną, prowadzi do pytania, jak wielu kantorów czy organistów, odpowiedzialnych za dobór repertuaru w swoim kościele, komponowało własne utwory; prawdo-

⁶⁷² PL-WRk 100aaa (część: księga ślubów): 27 IX 1682 „Anna Eua Rosina Wernerin, des in gott ruhende Joann Christoph Werner gewesenen burgers undt Schulmeisters seiner hinterbliebene Eheleibliche Jungfrawe tochter”.

⁶⁷³ PL-WRk 100aa (część: księga ślubów): 10 I 1655 „H: Christof Johans Werner wohlverordneter Schulmeister undt Cantor alhier mit Fraw Eua weylants Hans Bibers hinderlassener wittib undt Hans Langners burgers ehelichen hinderlassenen Tochter”.

⁶⁷⁴ PL-WRk 100aa (część: księga ślubów): 10 VII 1657 „Christof Hans Werner Rector et Cantor Scholae mit Jungfr. Ewphrosina Gottlibia, dass Weyl. H: Johannis Guttermutt gewesenen Superintendentis eheligen tochter”.

⁶⁷⁵ „Magister Johannes Guttermuth, Superintendent, 1643–1650, vorher Pfarrer in Powitzko. Sein Tochtermann, Diakonus Karl Friedrich Gissau, verwaltete nach seinem Tode das Pfarramt bis zum Sonntag Oculi 1654, d. h. bis zum 1. März; nicht, wie fast überall bemerkt, 22. März”, zob. Paul Bretschneider, *Geschichte der Pfarrkirche zur heiligsten Dreifaltigkeit in Trachenberg*, op. cit., s. 216. Karl Friedrich Gissau, drugi zięć Guttermutha i jego następcą w Żmigrodzie, był jednym z wydawców tzw. wielkiego kancjonału wrocławskiego; szerzej zob. np. Aleksander Rombowski, *Wydawcy Wielkiego Kancjonału...*, op. cit., s. 230–231.

podobnie odsetek ten był dużo większy, niż wynika to z zachowanych do dziś źródeł. Recepta utworów Wenera w niedalekich od Żmigrodu Prusicach (gdzie sporządzony został rękopis) mogła być efektem osobistej znajomości obu kantorów; Joannes Chrysostomus Zalaski miał prawdopodobnie z Wenerem również dalekie powiązania rodzinne⁶⁷⁶. Kolejnym świadectwem ich kontaktów jest omawiany wyżej rękopis zawierający *Missa super O gloriosa Domina* Mielczewskiego, który nosi noty własnościowe obydwu kantorów i prawdopodobnie został przekazany Zalaskiemu przez Wenera⁶⁷⁷.

3.2. POZALITURGICZNE UTWORY RELIGIJNE

3.2.1. Motety (koncerty kościelne)

Niemal jedną trzecią utworów zachowanych w kolekcji Zalaskiego stanowią solowe lub małosłowe motety (koncerty kościelne) z towarzyszeniem basso continuo. Są one dziełem twórców włoskich lub autorów komponujących muzykę pod wyraźnym wpływem stylistyki włoskiej (autorstwa kilku z nich nie udało się zidentyfikować; możliwe więc, że powstały poza Italią). Muzyka włoska w XVII wieku była wykonywana i rozpowszechniana w całej Europie – nie wyłączając Śląska. Zachowane muzykalia, a także inwentarze niezachowanych już dziś kolekcji, dokumentują jej obecność w wielu ośrodkach regionu. Prawdopodobnie we wszystkich miejscach, w których wykonywano wówczas muzykę wieloślową, jej repertuar obejmował także twórczość o proveniencji włoskiej – pisaną przez włoskich kompozytorów lub publikowaną w Italii; ze względu na niewielką liczbę zachowanych źródeł nie sposób obecnie zweryfikować tej hipotezy, wydaje się ona jednak bardzo prawdopodobna.

⁶⁷⁶ Zarówno żona Wenera (Euphrosina Gottlibia), jak i matka żony Zalaskiego, Gottliebe (Susanna Arnoldin) były z domu Guttermutterin, zob. PL-WRk 139n: 27 IV 1660 „H. Joannes Chrisostomus Zalasky Schulmeister alhier, mit Jungf. Gottliebe. H. Martinj Arnold Ampts Secretarij in der hoch Grafl. Hatzfeldischern herschaft Jungf. Tochter. Testes H. Adam Rogosowsky burgrafe. H. Caspar Pfarrer von Bowitzkow”; PL-WRk 139f: 15 X 1655 „Susanna Arnoldin geborne Guder Mutterin”; 19 I 1656 „Fraw Susanna Arnoldin des hern Ampts Secretarij Ehefraw. undt fraw Eufrosina gebohrene Guder Mutterin”.

⁶⁷⁷ Zob. s. 32–33.

Także i w kolekcji należącej do Zalaskiego możemy odnaleźć utwory włoskich kompozytorów. Są to rozpowszechniane wówczas od kilku dziesięcioleci, pozostające jeszcze w modzie i ciągle komponowane małogłosowe motety w stylu koncertującym, przeznaczone na jeden lub kilka głosów wokalnych z towarzyszeniem basso continuo. Tego typu niewielkie utwory, określane jako *motetti*, *sacrae cantiones* czy – jak w przypadku jednego ze źródeł z badanej tu kolekcji – *sacri concertus* (lub: *concentus*) wykonywane były w trakcie nabożeństw najczęściej z tekstami w języku łacińskim.

Utwory tego typu występują w kolekcji Zalaskiego w trzech rękopisach. Pierwszy z nich, PL-Wu RM 6421, zawiera kompletnie zachowany utwór *In dulci júbilo suavi gaudio* przeznaczony na dwa sopran, alt, tenor oraz basso continuo. W rękopisie brak atrybucji autorskiej; na podstawie konkordancji można jednak zidentyfikować kompozycję jako dzieło Alessandra Grandiego, wydane po raz pierwszy w 1629 roku w Wenecji, w zbiorze *Motetti a una, et due voci con sinfonie di due violini et il basso continuo*⁶⁷⁸. Grandi żył w latach 1586–1630, działał w Ferrarze, Wenecji i Bergamo jako *maestro di cappella* tamtejszych katedr (w Wenecji jako *vicemaestro*, był zastępcą Claudia Monteverdiego). Komponował zarówno muzykę religijną, jak i świecką, m.in. msze i motety w stylu koncertującym, a także kantaty i madrygały. Jest uważany za jednego z najznakomitszych włoskich kompozytorów swoich czasów⁶⁷⁹. Jego liczne utwory były publikowane w drukach autorskich i antologiach, wielokrotnie wznawiane i rozpowszechnione daleko poza Italią, także na Śląsku. W skład wrocławskiej kolekcji Ambrosiusa Profego i Daniela Sartoriusa wchodziło niegdyś przynajmniej dwadzieścia tytułów jego druków; był on najliczniej reprezentowanym tam kompozytorem⁶⁸⁰. W zbiorze tym znajduje się także wspomniana wyżej publikacja *Motetti a una, et due*

⁶⁷⁸ Alessandro Grandi, *Motetti a una, et due voci con sinfonie di due violini et il basso continuo* [...] *libro terzo*, Venezia: Alessandro Vincenti 1629 (RISM A/I: G 3450/19, RISM B/I: 1629³/19). Zob. także wznawienie tego druku: Alessandro Grandi, *Motetti a una, et due voci con sinfonie di due violini* [...] *libro terzo*, Venezia: Alessandro Vincenti 1637 (RISM A/I: G 3451). Utwór *In dulci júbilo* jest jednym z dwóch zamieszczonych tam utworów na cztery głosy wokalne, bez towarzyszenia instrumentów smyczkowych (*In dulci iúbilo A 4. Doi Soprani, Tenore, & Alto. Senza sinfonia*); głos altowy i tenorowy umieszczono odpowiednio w księgach głosowych vl I i vl II.

⁶⁷⁹ Zob. np. Jerome Roche, Roark Miller, hasło: *Grandi, Alessandro (i)*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.11611> (dostęp: 14.09.2023).

⁶⁸⁰ Zob. Tomasz Jeż, *Danielis Sartorii Musicalia*..., op. cit., pod następującymi numerami katalogowymi: 7, 9, 63, 98, 113, 120, 123, 124, 126, 137, 161, 166, 171, 173, 176, 184, 186, 212, 216, 251. Szesnaście spośród tych dwudziestu druków znajduje się we Wrocławiu do dziś, z czego pięć zachowanych jest kompletnie.

voci (drugie wydanie z 1637 roku)⁶⁸¹. Zachowane rękopisy zawierające utwory Grandiego, spisane w XVII wieku, znajdują się dziś w wielu bibliotekach europejskich, m.in. we Włoszech, Niemczech, Austrii, Szwajcarii, Belgii, Wielkiej Brytanii i Szwecji. Przekaz z kolekcji Zalaskiego jest jedynym zidentyfikowanym rękopiśmiennym źródłem twórczości Grandiego znajdującym się na obecnym terenie Polski⁶⁸². Stanowi on zarazem jedyny znany odpis utworu *In dulci júbilo suavi gaudio*. Choć ma on podobny incipit co bardzo popularna niemiecko-łacińska kolęda, rozpowszechniona w wielu krajach Europy Środkowej od czasów średniowiecza (*In dulci júbilo, nun singet und seid froh*), nie ma z nią jednak nic wspólnego poza trzema pierwszymi słowami. Tekst o tematyce maryjnej przeznaczony był prawdopodobnie na święto Wniebowzięcia NMP; choć żadne znane nam źródło nie nosi takiej konotacji, mogą o tym świadczyć sformułowania „O Maria [...] dum vadis ad coelestia derelinquens mortalia” (O Mario, gdy idziesz do nieba, zostawiając to, co śmiertelne) i „dum scandis Virgo coelum, linquens mortale velum” (Panno, gdy wchodzisz do nieba, zostawiając śmiertelną zasłonę). Autor tekstu nie jest znany; w dostępnej literaturze i bazach źródeł nie występują inne przypadki opracowania muzycznego tego tekstu. Motet Grandiego utrzymany jest w stylu koncertującym. Tekst podzielony został na pięć części i opracowany muzycznie w formie ABABC. Części zróżnicowane są pod względem obsady; w ostatniej, wykonywanej przez wszystkie głosy, występują liczne przykłady dialogowania między głosami lub grupami głosów.

Tab. 9. *In dulci júbilo* – schemat formalny

In dulci júbilo suavi gaudio laetantes chori gaudentes sancti jubilent, concinant, collaudant semper Virginem Mariam.	A, T, bc	A
O Maria, Mater Dei, Sancta Spei Astra decorans, mundum honorans dum vadis ad coelestia derelinquens mortalia.	S I, S II, bc	B
In dulci júbilo suavi gaudio lumina caeli beatae mentes jubilent, concinant, collaudant semper Virginem Mariam.	A, T, bc	A

⁶⁸¹ PL-WRu 50484 Muz.

⁶⁸² Informacja na podstawie zasobów bazy RISM; nie objęto kwerendą zbiorów nieskatalogowanych w tej bazie.

Pietatis et honoris atque amoris flumen abundans, mare redundans dum scandis Virgo coelum linquens mortale velum.	S I, S II, bc	B
Laetemur igitur omnes in Virgine coelum et terra opera omnia gaudentes exclamant rege nos semper Maria Virgo.	S I, S II, A, T, bc	C

Drugi z rękopisów omawianej tu grupy (PL-Wu RM 6293) zawiera trzydzieści motetów w języku łacińskim, określonych jako *concertus sacri* i przeznaczonych na solowy głos wokalny (sopran – 20 utworów, alt – 2 utwory, tenor – 6 utworów, bas – 2 utwory) oraz basso continuo; w manuskrypcie zapisany jest jedynie materiał głosu wokalnego, mimo że na jego karcie tytułowej widnieje określenie *Partitura*. Jedynie pięć utworów wchodzących w skład tej rękopiśmiennej antologii zostało opatrzonych atrybucją autorską przez kopistę. Z tych pięciu tylko jedna została potwierdzona, trzy zweryfikowane jako błędne (lub: prawdopodobnie błędne) na podstawie konkordancji, jedna – wobec braku konkordancji utworu – pozostaje obecnie niemożliwa do weryfikacji. Na podstawie porównania z innymi źródłami udało się jednak ustalić autorstwo aż dwudziestu trzech kompozycji z tego zbioru; ponadto jedna, znana z innych źródeł, przypisywana jest dwóm kompozytorom jako dzieło wątpliwe.

Tab. 10. Atrybucje i konkordancje utworów z rękopisu PL-Wu RM 6293

Tytuł (obsada)	Atrybucja PL-Wu RM 6293	Atrybucje konkordancji	Konkordancje
1. Ave Jesu Christe (S)	C. Cassati	(1) Gasparo Casati (1610c–1641) (2) Johann Andreas Herbst (1588–1666)	(1) RISM A/I: C 1408/4; F-Pn Vm ¹ 1306 (RISM ID no.: 840025613) (2) D-F Ms.Ff.Mus. 2 (RISM ID no.: 450004846)
2. Congratulamini mihi (S)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/13, C 1409/11
3. Assurgite de vineis (S)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1419/2
4. O laetissima dies (S)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM B/I: 1645 ³ /11
5. Supra dorsum (S)	–	(1) Gasparo Casati (1610c–1641)	(1) RISM A/I: C 1408/9, C 1409/7

3. MUSICA

Tytuł (obsada)	Atrybucja PL-Wu RM 6293	Atrybucje konkordancji	Konkordancje
		(2) Maurizio Cazzati (1616–1678)	(2) GB-Lbl Add. 31475 (RISM ID no.: 806934300) z tekstem <i>Dulcis amor Jesu</i>
6. O aeternitas (S)	–	–	–
7. O mira (S)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/1, C 1409/1
8. Ave potentissima (T)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/22, C 1409/20
9. Jubilent in coelis (S)	–	Giovanni Antonio Rigatti (1613c–1648)	RISM A/I: R 1416/7
10. Caro mea (A)	Richter	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1411/5, C 1412/5
11. Surgamus ergo (B)	–	Giovanni Antonio Rigatti (1613c–1648)	RISM A/I: R 1416/23
12. O quam suavis (S)	–	(1) Gasparo Casati (1610c–1641) (2) Benedikt Lechler (1594–1659)	(1) RISM A/I: C 1408/3, C 1409/3 (2) D-Dl Mus.2-E-28 (RISM ID no.: 211005606), A-KR L 14 (RISM ID no.: 600153456)
13. O foelix o lucidis- sima nox (S)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/5, C 1409/4
14. Tota pulchra es (S)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/6, C 1409/5
15. Descende dilecte mi (S)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/8, C 1409/6; S-Uu Vok. mus. i hs. 12:7 (RISM ID no.: 190008039)
16. Festinemus ascen- damus (S)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/10, C 1409/8
17. O Thabor o splen- dor (S)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/11, C 1409/9
18. O nimis chara (S)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/12, C 1409/10
19. O Domine Deus (T)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/18, C 1409/16
20. Hymnum jucun- ditatis (T)	Pestagalli	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/19, C 1409/17

Tytuł (obsada)	Atrybucja PL-Wu RM 6293	Atrybucje konkordancji	Konkordancje
21. Beatus qui intelligit (T)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/20, C 1409/18
22. Gloriosum Mariae (T)	–	(1) Gasparo Casati (1610c–1641) (2) Benedikt Lechler (1594–1659)	(1) RISM A/I: C 1408/23, C 1409/21 (2) A-KR L 14 (RISM ID no.: 600153460)
23. O jucunda dies (T)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/24, C 1409/22; F-Pn Vm ¹ 1306 (RISM ID no.: 840025614)
24. Quemadmodum desiderat (S)	Richter	–	–
25. Veni Sancte Spiritus (A)	–	Gasparo Casati (1610c–1641)	RISM A/I: C 1408/15, C 1409/13; F-Pn Vm ¹ 1306 (RISM ID no.: 840025615)
26. O salutaris hostia (B)	–	–	–
27. Paratum cor meum (S)	–	–	–
28. Accedite ad Jesum (S)	–	–	–
29. Plaudite gentes (S)	Dom: Borg:	–	–
30. Cum audisset Gedeon (S)	Giov. Casp.	(1) Giacomo Carissimi (1605–1674) (2) Ercole Bernabei (1622–1687)	F-Pn Vm ¹ 1306 (RISM ID no.: 840025630); CZ-Bm A 1555 (RISM deest) GB-Lbl Add. 29292 (RISM ID no.: 806336746)

Autorem większości – aż dwudziestu jeden – utworów jest Gasparo Casati (ok. 1610–1641); to właśnie jego dotyczy jedyna potwierdzona atrybucja spośród tych wpisanych w rękopisie – przy pierwszym utworze Zalaski wpisał „C.[= Casparus] Cassati” [!]. Urodzony w Pavii, od 1635 roku pełnił funkcję *maestro di cappella* katedry w Novarze. Spośród jego kompozycji do naszych czasów zachowały się jedynie utwory religijne – koncerty kościelne przeznaczone na głos solowy i continuo lub na niewielką obsadę wokalnie-instrumentalną, opracowania psalmów i msze. Wiele z nich zostało wydanych pośmiertnie, w edycjach zebranych przez Michel’Angiolo Turrianiego, jego przyjaciela i prawdopodobnie współbrata (Casati związany był ze środowiskiem franciszkanów, najprawdopodobniej należał do tzw. trzeciego zakonu). Jego utwory charakteryzują się silną ekspresją, różnorodnością dynamiczną i rytmiczną;

często występują w nich bogato zdobione linie melodyczne głosów wokalnych i ostinatowe schematy w basie – podobnie zresztą jak u innych kompozytorów północnowłoskich lat 30. i 40. XVII w., spośród których był on jednym z najbardziej znanych⁶⁸³.

Identyfikacja utworów Casatiego zamieszczonych w kolekcji Zalaskiego dokonana została na podstawie konkordancji z autorskimi drukami kompozytora⁶⁸⁴ oraz – w jednym przypadku – z antologią⁶⁸⁵. Kwestia autorstwa wydaje się tutaj nie budzić szczególnych wątpliwości, choć w katalogu rękopisów muzycznych RISM odnaleźć można przekazy trzech spośród tych utworów opatrzone innymi atrybucjami. Błędy w atrybucjach zdarzyły się zresztą i Zalaskiemu, który przy utworze Casatiego *Caro mea vere est cibus* (RISM A/I: C 1411/5, C 1412/5) wpisał „Richter”, a przy *Hymnum jucunditatis cantemus* tego samego autora (RISM A/I: C 1408/19, C 1409/17) – „Pestagalli”. Ten ostatni przypadek jest zresztą dość prosty do uzasadnienia: Paolo Antonio Pestagalli, wówczas muzyk w dominikańskim kościele S. Maria della Rosa w Mediolanie, był adresatem dedykacji, którą kompozytor umieścił w swoim druku *Sacri concerti a voce sola con la partitura* (RISM A/I: C 1408) przy tym właśnie utworze: „Himnum iocunditatis cantemus. Al Signor Paolo Antonio Pestagallo Musico Ecc. nell’insigne Chiesa della Rosa di Milano”; fakt ten pośrednio świadczy o tym, że kompozycja była odpisywana z tego właśnie druku.

Dwa utwory, w antologii wpisane anonimowo, zidentyfikowane zostały jako kompozycje Giovanniego Antonia Rigattiego (ok. 1613–1648). Rigatti, *maestro di cappella* katedry w Udine, następnie nauczyciel muzyki w weneckich *ospedali* i w końcu kapelmistrz weneckiego patriarchy, uważany jest – obok Casatiego i Giovanniego Rovetty – za jednego z najznakomitszych włoskich kompozytorów muzyki religijnej w latach 30. i 40. XVII wieku. Publikował msze, opracowania psalmów i motety (do naszych czasów zachowało

⁶⁸³ Szerzej zob. np. Jerome Roche, Elizabeth Roche, hasło: *Casati, Gasparo*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.05068> (dostęp: 14.09.2023), literatura tamże.

⁶⁸⁴ *Sacri concerti a voce sola con la partitura* [...] *Opera Seconda*, Venezia: Bartolomeo Magni 1641 (RISM A/I: C 1408), wznowienia: Venezia: Stampa del Gardano 1645 (RISM A/I: C 1409), Venezia: Stampa del Gardano 1646 (RISM A/I: C 1410); *Il primo libro de motetti concertati a una, due, tre e quattro voci con una messa a quattro* [...] *Opera Prima*, Venezia: Alessandro Vincenti 1643 (RISM A/I: C 1411, RISM B/I: 1643³), wznowienie: Venezia: Alessandro Vincenti 1651 (RISM A/I: C 1412, RISM B/I: 1651^{2a}); *Scielta d’ariosi vaghi et concertati motetti a una, due, tre, e quattro voci* [...], Venezia: Alessandro Vincenti 1645 (RISM A/I: C 1419).

⁶⁸⁵ *Motetti a Voce Sola de diuersi Eccellentissimi Autori nouamente stampati, libro primo*, Venezia: Stampa del Gardano 1645 (RISM B/I: 1645³).

się dziewięć tytułów) oraz świeckie madrygały (zachowane dwie księgi)⁶⁸⁶. Johannes Chrysostomus Zalaski w swojej antologii *XXX Concertus sacri* odpisał dwa jego utwory opublikowane w zbiorze *Motetti a voce sola* [...], wydanym w Wenecji w roku 1643 – *Jubilent in caelis sanctorum animae* na sopran solo i basso continuo oraz *Surgamus ergo cantemus Deum* na bas solo i basso continuo (RISM A/I: R 1416/7, 23).

Ostatni utwór wpisany do tego rękopisu, *Cum audisset Gedeon interpretationem panis cineritii* na sopran i basso continuo, nie ma konkordancji w drukach; znany jest jedynie z kilku przekazów rękopiśmiennych. Jego autorstwo nie jest pewne. W rękopisie z paryskiej Bibliothèque Nationale (F-Pn Vm¹ 1306), spisany pod koniec XVII wieku (datowanym orientacyjnie w katalogu na lata 1680–1700), przypisany został Giacomo Carissimiemu; atrybucja „Charissimi” wpisana została w tym źródle na końcu głosu wokalnego⁶⁸⁷. Tę samą atrybucję posiada prawdopodobnie odpis utworu sporządzony w 1678 roku dla kościoła św. Jakuba w Brnie (CZ-Bm A 1555); Jiří Sehnal nie podaje co prawda w swoim artykule odpisu atrybucji, jednak nie wspomina też, by zidentyfikował ten utwór na podstawie konkordancji⁶⁸⁸. Andrew V. Jones w swoim katalogu motetów Carissimiego zalicza tę kompozycję do wątpliwych pod względem atrybucji autorskiej⁶⁸⁹, a to ze względu na inne jeszcze źródło rękopiśmienne, według którego jej autorem jest Ercole Bernabei (1622–1685), kompozytor, organista i kapelmistrz działający w latach 1642–1674 w Rzymie, a następnie w Monachium⁶⁹⁰. Atrybucja ta umieszczona została w spisie treści zbioru dziewięciu motetów na głos solowy i continuo, sporządzonego prawdopodobnie na początku XVIII wieku i przechowywanego obecnie w British Library

⁶⁸⁶ Szerzej zob. np. Jerome Roche, Elizabeth Roche, hasło: *Rigatti, Giovanni Antonio*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.23457> (dostęp: 15.09.2023), literatura tamże; Jerome Roche, *Giovanni Antonio Rigatti and the Development of Venetian Church Music in the 1640s*, „*Music & Letters*” 57/3 (1976), s. 256–267.

⁶⁸⁷ *Recueil de motets a voce sola cum organo, en parties separées. 2 livres*, F-Pn Vm¹ 1306, RISM ID no. 840015650, zob. <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb39752272r> (dostęp: 15.09.2023). Rękopis zawiera 24 utwory religijne na głos solowy i basso continuo; ich autorami są Bonifazio Graziani, Giacomo Carissimi, Giovanni Antonio Rigatti i Gasparo Casati. Z czterech wpisanych tam utworów Casatiego trzy – *Ave Jesu Christe*, *O jucunda dies* i *Veni Sancte Spiritus* mają konkordancje w omawianym tutaj rękopisie PL-Wu RM 6293.

⁶⁸⁸ Jiří Sehnal, *Giacomo Carissimis Kompositionen in den böhmischen Ländern*, „*Muzikološki Zbornik/Musicological Annual*” 13 (1977), s. 32.

⁶⁸⁹ Andrew V. Jones, *The Motets of Carissimi*, vol. 2, Ann Arbor, Michigan: UMI Research Press 1982, s. 27.

⁶⁹⁰ Szerzej zob. Emil Katzwichler, *Über das Leben und die weltlichen Vokalwerke des Ercole Bernabei (1622–1687)*, *Hofkapellmeister in München von 1674–1687*, München: [s.n.] 1963.

(GB-Lbl Add. 29292, RISM ID no.: 806351367)⁶⁹¹. Kolejne dwa przekazy tego utworu zachowały się jako anonimowe i zostały atrybuowane wspólnie na podstawie konkordancji GB-Lbl Add. 29292⁶⁹².

Joannes Chrysostomus Zalaski przypisał ten utwór jeszcze komuś innemu, choć trudno dziś odgadnąć, kogo istotnie miał na myśli: przy numerze 30. w antologii widnieje wyłącznie uwaga „Giov. Casp.”. Jedynym kompozytorem tego czasu, którego nazwisko mogłoby być w ten sposób skrócone, odnotowanym przez katalogi RISM, jest Johann Caspar Kerll (1627–1693), działający w Brukseli, Monachium i Wiedniu⁶⁹³. Był on uczniem Carissimiego i poprzednikiem Bernabeiego na stanowisku kapelmistrza w Monachium. Najwcześniejszy znany druk autorski Kerlla nosi datę 1669⁶⁹⁴, jest więc pięć lat późniejszy niż antologia Zalaskiego – która zresztą, jeśli orientacyjne datowanie innych rękopisów jest słuszne, zawierałaby najwcześniejszy znany przekaz tego utworu, poprzedzający następny aż o czternaście lat. Wobec braku innych danych nie da się więc stwierdzić, czy jest to istotnie właściwe odczytanie atrybucji nadanej przez kopistę rękopisu i czy świadczyłoby ono o śląskiej recepcji rękopiśmiennych przekazów utworów przypisywanych Kerllowi (nawet jeśli przypisywanych błędnie) jeszcze zanim zaczął on publikować – a wiadomo skądinąd, że komponować zaczął już przynajmniej dwanaście lat przed wydaniem *Delectus sacrarum cantionum*⁶⁹⁵. Atrybucje autorskie nadawane w źródłach

⁶⁹¹ Informacja o atrybucji w spisie treści zbioru zamieszczona została w opisie katalogowym w bazie RISM, <https://opac.rism.info/search?id=806336746> (dostęp: 14.09.2023). Nie potwierdza jej Emil Katzwichler, umieszczając co prawda ten utwór w swoim katalogu dzieł kompozytora, lecz z adnotacją, że w źródle nie zostało wpisane nazwisko, a atrybucja nadana została ze względu na połączenie tego utworu z innym utworem Ercole Bernabeiego: „Cum audisset Gedeon, Per il SS.mo e per ogni tempo, 1 voc. (C.), B.c. (LO, Mss. Add. 29292). Ohne Angabe des Komponistennamens, jedoch in Zusammenhang mit einem anderen Werk Bernabei's (In himnis et canticis; s. d.)”, Emil Katzwichler, *Über das Leben und die weltlichen Vokalwerke des Ercole Bernabei*, op. cit., s. 114.

⁶⁹² Zob. D-Hs ND VI 25 (A) (RISM ID no.: 452504864), rękopis datowany na lata 1689–1710, brak atrybucji w rękopisie, atrybucja w katalogu: Bernabei, Ercole; D-SÜN Ms 31 (RISM ID no.: 450027564), rękopis datowany na koniec XVII w., brak atrybucji w rękopisie, atrybucja w katalogu: Bernabei, Ercole.

⁶⁹³ Szerzej zob. np. C. David Harris, Albert C. Giebler, hasło: *Kerll [Kerl, Gherl], Johann Caspar [Kaspar] [Cherll, Giovanni Gasparo; Kerle, Gaspard]*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.14913> (dostęp: 14.09.2023), literatura tamże.

⁶⁹⁴ *Delectus sacrarum cantionum a II. III. IV.V. Vocibus, cum adjunctis instrumentis, opus primum*, München: Johannes Jaeklin 1669 (RISM A/I: K 456).

⁶⁹⁵ W 1657 roku wystawiono na monachijskim dworze jego operę *Oronte*; z utworu zachowało się do naszych czasów jedynie libretto. Szerzej zob. np. C. David Harris, Albert C. Giebler, *Kerll [Kerl, Gherl], Johann Caspar [Kaspar] [Cherll, Giovanni Gasparo; Kerle, Gaspard]*, op. cit.

muzycznych wyjątkowo rzadko składały się z samych imion, zwłaszcza jeśli nie towarzyszył im przymiotnik odmiejscowy lub informacja o przynależności zakonnej; hipoteza ta nie wydaje się więc bardzo prawdopodobna, choć nie można jej zupełnie wykluczyć.

Bezpośrednio przed tym utworem, z numerem 29., został wpisany do rękopisu PL-Wu RM 6293 utwór *Plaudite gentes proparate et cantate* na sopran i basso continuo. Kopista nadał mu atrybucję autorską „Dom. Borg.”. Mógł to być skrót imienia i nazwiska dwóch kompozytorów działających w XVII wieku. Pierwszy, bardziej prawdopodobny, to Domenico Borgiani, *maestro di cappella* w katedrze w Viterbo, autor dwóch opublikowanych w Rzymie zbiorów religijnych koncertów przeznaczonych na dwa do pięciu głosów wokalnych oraz continuo⁶⁹⁶. Drugi, Domenico Borgo, pochodził z Werony i był duchownym⁶⁹⁷; prawdopodobnie działał jako muzyk (organista?) w Wenecji, co sugeruje przedmowa do antologii *Musica vaga et artificiosa*, w której zamieszczony został jego motet *Tribularer si nescirem* na 4 głosy oraz kilka kanonów, do których stworzył tematy⁶⁹⁸. Jedynym znanym dziś jego autorskim drukiem jest wydanie lamentacji i improperiów na cztery głosy wokalne oraz organy⁶⁹⁹. Utwór atrybuowany przez Zalaskiego bliżej nieznanemu „Dom. Borg.” nie ma jednak w bazach źródeł muzycznych RISM oraz Printed Sacred Music żadnych konkordancji, które moglibyśmy ustalić na podstawie incipitu muzycznego bądź słownego. Ze względu na fakt, że spośród pięciu atrybucji odnotowanych w tym rękopisie tylko jedna zweryfikowana została pozytywnie, nie da się na obecnym etapie badań przyjąć, że utwór ten mógł zostać napisany przez Domenica Borgianiego lub Domenica Borgo; jego autorstwo pozostaje więc nieustalone.

Dwa utwory w badanym rękopisie podpisane zostały „Richter”. Pierwszy z nich to wspomniane już wyżej opracowanie tekstu *Caro mea vere est cibus* na alt i continuo, które zostało zidentyfikowane jako dzieło Casatiego. Drugi utwór, *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes* na sopran i continuo, nie zo-

⁶⁹⁶ *Sacri concentus* [...], Roma: Lodovico Grignani 1646 (RISM A/I: B 3748) oraz *L'arpa di David accordata co' sacri concerti* [...], Roma: Giovanni Angelo Mutii 1678 (RISM A/I: B 3749). Informacje biograficzne pochodzą z kart tytułowych wymienionych druków.

⁶⁹⁷ Domenico Borgo, *Lamentationi, Miserere et Improperii a quattro voci pari per la Settimana Santa con il basso per l'organo* [...], Venezia: Alessandro Vincenti 1622 (RISM A/I: B 3753).

⁶⁹⁸ „E ciò hò voluto dirui per il caso occorso qui in venetia delli dui Canoni, vt, re, mi, fa, mi, re, vt, li quali furono fatti nella prima occasione che mi si rappresentò, datomi il soggetto dal Sig. D. Domenico Borgo Musico in questa Città”, *Musica vaga et artificiosa continente motetti con oblighi & canoni diuersi* [...] di Romano Micheli Romano, Venezia: Giacomo Vincenti 1615, RISM B/I: 1615³.

⁶⁹⁹ Domenico Borgo, *Lamentationi, Miserere et Improperii...*, op. cit.

stał dotychczas zidentyfikowany; nie odnaleziono żadnych jego konkordancji. Wobec tego, że pierwsza atrybucja „Richteri” okazała się błędna, trudno o wiarygodność drugiej. Kwerenda źródłowa i bibliograficzna nie wykazała żadnego kompozytora o tym nazwisku, działającego w XVII wieku, który mógłby być autorem tego utworu.

Ponadto w analizowanym rękopisie znalazły się cztery utwory nieopatrzone przez kopistę atrybucjami, nieposiadające również konkordancji w znanych nam źródłach. Są to: opracowanie tekstu *O salutaris hostia* (dwie ostatnie zwrotki hymnu *Verbum supernum prodiens*, przypisywanego św. Tomaszowi z Akwinu, funkcjonujące w muzyce liturgicznej jako osobny utwór o tematyce eucharystycznej) na bas i continuo; *Paratum cor meum* (Ps 107, 2–4) na sopran i continuo; *Accedite ad Jesum et admiramini* na sopran i continuo oraz *O aeternitas quam amara est tui memoria* na sopran i continuo. Dwa ostatnie spośród wymienionych utworów są również unikatami w swojej warstwie słownej; teksty te nie występują w żadnych innych dostępnych nam źródłach muzycznych.

W przypadku utworów o ustalonym autorstwie brakujący głos basso continuo można odtworzyć na podstawie źródeł drukowanych. Sześć utworów anonimowych, których konkordancji nie udało się odnaleźć, pozostaje jednak niekompletnych. Głos basso continuo można by w ich przypadku zrekonstruować, choć ze względu na nieznaną osobę ich autora byłoby to trudne z powodu braku możliwości porównania z innymi dziełami tej samej osoby. Zasoby baz źródeł muzycznych, stanowiących pomoc nie do przecenienia przy odnajdywaniu konkordancji oraz atrybuowaniu utworów zachowanych anonimowo, dla XVII-wiecznego repertuaru są obecnie stosunkowo jeszcze niewielkie, zwłaszcza w zakresie incipitów muzycznych objętych możliwością wyszukiwania. Co więcej, część opisów XVII-wiecznych druków muzycznych w katalogach RISM i Printed Sacred Music ciągle jeszcze nie obejmuje nawet spisu incipitów tekstowych oraz obsady utworów w nich zawartych. Stan ten oczywiście stopniowo zmienia się na lepsze i być może w miarę przyrastania zasobów baz danych odnajdą się w przyszłości również konkordancje utworów tutaj omawianych. Wśród pytań o autorstwo niezidentyfikowanych utworów pojawia się jednak także pytanie o to, czy również i one – podobnie jak pozostałe 24 kompozycje w tym rękopisie – są dziełami twórców włoskich. Stylistycznie niewątpliwie wyglądają na dość zbliżone, lecz recepcja włoskich wzorców muzycznych miała miejsce przecież także i poza Italią; nie można więc na podstawie tej obserwacji jednoznacznie określić ich proveniencji.

Oprócz kwestii identyfikacji autorstwa, odnalezienia konkordancji jednych i stwierdzenia unikatowości innych utworów, w toku badań pojawiają się również pytania o możliwe ścieżki transmisji repertuaru, a także o to, jakie źródła

stanowiły podstawę tej antologii oraz kto, gdzie i w jakim celu ją kompilował. Jednoznaczna odpowiedź na te pytania nie jest w świetle dostępnych nam dziś źródeł możliwa. Wiemy jedynie – na podstawie informacji zapisanych na karcie tytułowej – że jest to zbiór trzydziestu utworów na solowy głos wokalny (basso continuo pozostaje w domyśle; to jednak przydatna informacja, ponieważ wiemy, że na pewno nie brakuje nam innych głosów wokalnych), różnych autorów, spisany w Namysłowie pod koniec roku 1664 przez I[oanna] C[hrysostomusa] Z[alaskiego], kantora tamże.

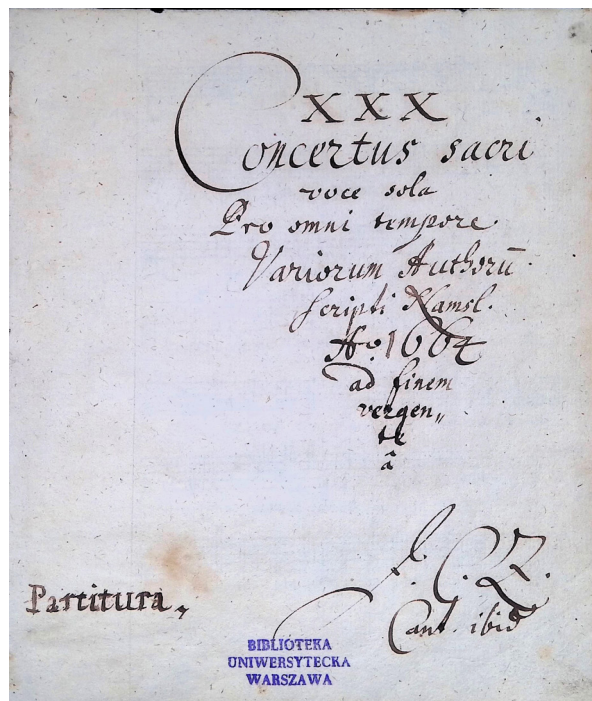

Fig. 9. PL-Wu RM 6293, karta tytułowa

Zalaski nie potwierdza ani nie zaprzecza, by miał być nie tylko kopistą, ale również redaktorem czy kompilatorem tej antologii. Mógł on skopiować jakąś istniejącą już antologię, rękopiśmienną lub drukowaną. Mógł też sam wybrać utwory do tego zbioru, przepisując je z kilku różnych źródeł – i ta wersja wydaje się bardziej prawdopodobna (o tym bowiem, że tego typu działalność nie była mu obca, wnioskować możemy z karty tytułowej innego rękopisu – PL-Wu RM 6299: *Cantilenae Marianae collectae a I.C.Z.*). Tu co prawda termin *collectae* zastąpiony został mniej jednoznacznym *scripti*, ale trudno oprzeć się wrażeniu, że odtwórcza kopia istniejącej już antologii nie wymagałaby chyba takiej autoprezentacji na karcie tytułowej – zresztą unikatowej na tle całej kolekcji. Kontrargu-

mentem mogłoby tu być jednak to, że był to być może pierwszy rękopis spisany przez niego w nowym miejscu pracy⁷⁰⁰, mógł więc chcieć tę zmianę w ten sposób podkreślić. Niewątpliwie jest to zbiór pomyślany jako całość, z liczbą utworów odnotowaną na karcie tytułowej oraz z indeksem na końcu (uwzględniającym jedynie tytuły i obsadę wokalną, bez podania nazwisk kompozytorów), w całości spisany przez jedną osobę w tym samym czasie, nie zawierający żadnych dodatków. Wpisane na karcie tytułowej słowo „Partitura” nie odpowiada zawartości manuskryptu (w którym zanotowany został, przypomnijmy, jedynie solowy głos wokalny). Czy świadczy to o tym, że materiałem źródłowym do odpisu była drukowana książka głosowa zawierająca oba głosy, z której zaczerpnięto tylko jeden z nich, czy też o tym, że pierwotnie w rękopisie miał znaleźć się również materiał głosu basso continuo, a zamysł kopisty zmieniony został dopiero po sporządzeniu karty tytułowej, trudno dziś stwierdzić. Druga połowa tej antologii, czy to w postaci samego głosu continuo czy właśnie partytury, sporządzona została w podobnym czasie. Świadczy o tym wpis na obwolucie „Partes 2” – musiał więc istnieć także „Partes 1”, zawierający brakującą część materiału muzycznego; jego losy nie są nam jednak znane.

Jeżeli przyjmiemy założenie, że Zalaski nie odpisał gotowej antologii, lecz sam ją tworzył, wybierając utwory z różnych źródeł, wówczas musimy zadać pytanie o te źródła: czy były to druki autorskie, drukowane antologie, czy różne wtórne przekazy rękopiśmienne (kopie druków lub kompilacje); skąd pochodziły i do kogo należały; wreszcie – czy można odnaleźć jakieś cechy wspólne tych utworów lub ich porządek, który mógłby być uzasadnieniem wyboru akurat tych, a nie innych. W kościele w Namysłowie – gdzie spisany został omawiany rękopis – przechowywane były różnego typu muzykalia; autor protokołu wizytacji biskupiej z lat 1666/1667 odnotowuje jedynie „diversi libri musicali”⁷⁰¹, ale już autor kolejnego, z roku 1677, pisze: „Varij Authores Musici impressi. Item varia Musicalia Scripta quorum Consignationem in Choro habent”⁷⁰². Spostrzeżenia tego typu nie występowały często w protokołach wizytacyjnych i mogą świadczyć o tym, że zbiory muzyczne namysłowskiego kościoła zrobiły na wizytatorach wrażenie – lub o tym, że były czymś istotnym dla oprowadzających wizytatorów

⁷⁰⁰ Rękopis ten jest pierwszym źródłowym świadectwem jego pobytu w Namysłowie, choć – ze względu na to, że Prusice opuszczał on w lutym 1664 roku (i to, jak się wydaje, dość nagle – jego zatrudnienie tam kończy się w połowie kwartału, zob. APW 6024, s. 149: „Ao. 1664 den 9 Februar: laut quittung H. Johann Chrysost: Zalaski, auff ein halb viretel Jahr, alß von Luciae 1663 biß 9 Febr: 1664”) – mógł być w Namysłowie już od dobrych paru miesięcy, gdy rok 1664 był „ad finem vergens”.

⁷⁰¹ JungnitzV, s. 504.

⁷⁰² PL-WRk II b. 142, fol. 81v.

gospodarzy, którzy zwrócili na nie szczególną uwagę. Wszystkie druki i większość rękopisów, a także ich spis, uznaje się obecnie za zaginione. Trudno więc domniemywać, jaka była ich zawartość, skąd pochodziły i kiedy były wydane, a także w jaki dokładnie sposób znalazły się w Namysłowie. Część z nich mogła pochodzić jeszcze z czasów przed rekatolizacją, gdy świątynia była ewangelicka. Jeśli druki i rękopisy muzyczne, o których mowa, były w namysłowskim kościele już w roku 1664, może znajdowały się wśród nich również publikacje odnotowane na liście drukowanych konkordancji rękopisu PL-Wu RM 6293 i może to właśnie z nich tworzył Zalaski swoją antologię. Na liście tej statystycznie najczęściej – aż 18 razy – powtarza się druk z kompozycjami Gaspara Casatiego *Sacri concerti a voce sola con la partitura [...] Opera Seconda* (Venezia: Bartolomeo Magni 1641, RISM A/I: C 1408)⁷⁰³. Dwa utwory zaczerpnięte zostały z druku *Motetti a voce sola [...] Giovianniego Antonia Rigattiego* (RISM A/I: R 1416). Pojedyncze utwory Casatiego pochodzą z dwóch jego autorskich druków (*Il primo libro de motetti concertati [...] opera prima*, RISM A/I: C 1411 lub wznowienia RISM A/I: C 1412; *Scielta d'ariosi vaghi, et concertati motetti [...]*, RISM A/I: C 1419) oraz jednej antologii (*Motetti a voce sola de diversi eccellentissimi autori [...]*, RISM B/I: 1645³).

Analiza zarówno obsady, jak i warstwy tekstowej utworów nie daje prostej odpowiedzi na pytanie, czym mógł kierować się redaktor antologii, wybierając lub pomijając te, a nie inne utwory spośród zamieszczonych w drukach. Co więcej, osiemnaście utworów zaczerpniętych ze zbioru *Sacri concerti a voce sola [...] Opera Seconda* Casatiego zostało wpisanych w zupełnie innej kolejności niż występują one w druku – choć da się zauważyć również pewne drobne zbieżności⁷⁰⁴. W przypadku zaczerpnięcia jednego tylko utworu z drukowanej edycji można zapytać, czy utwór ten na tle innych tam zamieszczonych odznaczał się czymś szczególnym, czy też jego „wybór” może świadczyć o tym, że został on wzięty skądinąd (np. z innego zbioru stanowiącego źródło pośrednie); również i to pytanie, wobec braku dających się wyróżnić „cech szczególnych” pojedynczych utworów, musi pozostać otwarte. Antologia PL-Wu

⁷⁰³ Mimo że publikacja ta doczekała się dwóch wznowień (Venezia: Stampa del Gardano 1645, RISM A/I: C 1409; Venezia: Stampa del Gardano 1646, RISM A/I: C 1410), w tym akurat przypadku pierwsza edycja wydaje się najbardziej prawdopodobnym źródłem pierwotnym – tylko ona, w przeciwieństwie do reedycji, zawiera bowiem utwór *Ave Jesu Christe verbum Patris*, otwierający rękopis Zalaskiego. Ze względu na brak zachowanych źródeł nie można jednak wykluczyć również zaczerpnięcia pozostałych utworów z którejś reedycji, a tego akurat utworu z innego, być może rękopiśmiennego źródła.

⁷⁰⁴ Np. wpisane po kolei utwory o numerach (w druku) 10, 11, 12; 18, 19, 20 (21 pominięto, 22 wpisany wcześniej), 23, 24.

RM 6293 nie wykazuje żadnego logicznego układu, który pojawia się niekiedy w tego typu zbiorach – jak choćby pogrupowanie utworów pod względem treści tekstu (bądź jego przeznaczenia liturgicznego) lub obsady (w tym przypadku – solowych głosów: sopranu, altu, tenoru i basu, co ma miejsce np. we wspomnianym tu już druku Rigattiego *Motetti a voce sola*, RISM A/I: R 1416). Zaznaczmy od razu, że nic w tym dziwnego – wiele zbiorów utworów, zarówno antologii, jak i kolekcji autorskich, tak rękopiśmiennych, jak i drukowanych, nie było układanych według jakiegokolwiek klucza – a przynajmniej nie według takiego, który odbiorca może z łatwością dostrzec. Jeśli chodzi o obsadę, w antologii PL-Wu RM 6293 znalazły się utwory przeznaczone zarówno na sopran, jak i na alt, tenor oraz bas. Proporcje między poszczególnymi głosami nie są równomierne (sopran – 20 utworów, tenor – 6 utworów, alt i bas – po 2 utwory). Wziąwszy jednak pod uwagę to, że przynajmniej w przytaczanych tu edycjach, w których zamieszczone zostały te utwory, wśród głosów solowych również dominuje sopran, oraz to, że praktyka transponowania i zastępowania jednych głosów innymi była w przypadku omawianego repertuaru bardzo częsta (przy wielu utworach w drukach spotkać można uwagi „Canto overo Tenore”, „Alto overo Canto alla quinta alta” itp.) – statystyka ta nie mówi nam właściwie nic o upodobaniach estetycznych czy możliwościach wykonawczych środowiska, w którym antologia ta została skompilowana.

Hipotezę o kompilowaniu omawianej tu antologii poprzez bezpośrednie odpisywanie pojedynczych utworów z druków autorskich osłabia występowanie błędnych atrybucji kompozytorskich. Gdyby źródłami pierwotnymi były źródła drukowane, w dodatku nie antologie, tylko kolekcje autorskie, trudno byłoby podejrzewać kopistę o to, by mógł on uznać, że ma na temat autorstwa przepisywanego utworu informacje bardziej wiarygodne niż te, które mógł przeczytać na karcie tytułowej druku, który kopiował. Na pierwszy rzut oka występowanie w rękopisie trzech błędnych atrybucji, dwóch niemożliwych do weryfikacji i tylko jednej zweryfikowanej pozytywnie świadczyłoby o tym, że nie jest to raczej odpis materiału z druków autorskich. Jeśli jednak przyjrzymy się tej antologii bliżej, zobaczymy, że kwestia ta nie jest tak prosta i jednoznaczna.

Jak już wspomnieliśmy, utwory Gaspara Casatiego wpisane do tego rękopisu pochodzą w większości z jednego druku – *Sacri concerti a voce sola* [...] *Opera Seconda* (RISM A/I: C 1408). Spośród osiemnastu utworów, które mogły być z tego druku zaczerpnięte, jeden występuje z poprawną atrybucją w rękopisie; inne nie mają jej wcale, poza jednym, podpisanym „Pestagalli” – choć ze względu na to, że jest to nazwisko adresata dedykacji zamieszczonej w wyżej wymienionym druku przy tym właśnie utworze, paradoksalnie błędna atrybucja może być tu potwierdzeniem, a nie zaprzeczeniem tezy o przepisaniu tych

utworów bezpośrednio z druku. Nad poszczególnymi utworami w drukach zapisywano przecież niekiedy nazwiska kompozytorów – w antologiach lub w drukach autorskich do których włączano pojedyncze utwory innego autorstwa; wersje „Al Signor Pestagallo” (adresat dedykacji) i „Del Signor Pestagallo” (autor) są dość podobne i możliwe do pomylenia.

Drugi błędnie atrybuowany utwór Casatiego, *Caro mea vere est cibus*, opublikowany został w druku *Il primo libro de motetti concertati a una due, tre e quattro voci, con una messa a quattro [...]* *Opera Prima* (Venezia: Alessandro Vincenti 1643, RISM A/I: C 1411); jest to jedyna konkordancja między rękopisem Zalaskiego a tą edycją. Być może więc w tym akurat przypadku mogło istnieć źródło pośrednie między drukiem autorskim a antologią PL-Wu RM 6293. Atrybucja „Richteri” – występująca ponadto przy utworze *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes* niezidentyfikowanego autorstwa – mogła zostać zaczerpnięta z tego właśnie źródła pośredniego, na którym wpis „Richteri” wcale nie musiał oznaczać kompozytora, lecz mógł być na przykład elementem noty własnościowej bliżej dziś nieznanego posesora. Nie od rzeczy byłoby tu może przywołanie Wolfganga Richtera, drukarza muzycznego z Frankfurtu nad Menem, działającego w I poł. XVII w. – który mógł być także kompilatorem nieznanym nam dziś antologii muzyki włoskiej⁷⁰⁵.

Pozostaje oczywiście jeszcze pytanie o prawdopodobnie błędne atrybucje dwóch ostatnich utworów w rękopisie oraz o źródła utworów anonimowych, których konkordancji (w niektórych przypadkach zarówno muzycznych,

⁷⁰⁵ Działalność Wolfganga Richtera nie doczekała się jeszcze, o ile mi wiadomo, opracowania w literaturze przedmiotu; on sam jest również postacią właściwie bliżej nieznaną. Katalog RISM dokumentuje następujące tytuły wydrukowane przez niego:

– Andreas Pevrnage, *Cantiones sacrae [...]* *sex, septem et octo vocibus compositae [...]*, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter, Nikolaus Stein 1602 (RISM A/I: P 1675);

– Pierre Bonhomme, *Melodiae sacrae, quas vulgo motectas appellant, iam noviter quinis, senis, octonis et novenis suavissimus vocibus concinnatae [...]*, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter, Nikolaus Stein 1603 (RISM A/I: B 3469);

– Johannes Chustrovius, *Sacrae cantiones quinque, sex et octo vocibus [...]*, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter, Nikolaus Stein 1603 (RISM A/I: C 2120);

– Melchior Schramm, *Cantiones selectae quas vulgo motectas appellant, quinis, senis, et octonis vocibus [...]*, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter, Nikolaus Stein 1606 (RISM A/I: S 2109);

– Agostino Agazzari, *Cantiones, Motectae vulgo appellatae, quae IV.V. VI. VII. & VIII. vocibus concinuntur [...]*, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter, Nikolaus Stein 1607 (RISM A/I: A 356);

– Jan Le Febure, *Fasciculus sacrarum cantionum [...]* *sex, septem, octo, et duodecim vocibus [...]*, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter 1607 (RISM A/I: L 1437);

– Lodovico Viadana, *Centum sacri concentus ab una voce sola, nempe XXV. cantus, XXV. alti, XXV. tenores, & XXV. bassi. [...]*, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter, Nikolaus Stein 1625 (RISM A/I: V 1403).

jak i tekstowych) nie udało się dotychczas odnaleźć. Układ rękopisu PL-Wu RM 6293, w którym dwa utwory o niezidentyfikowanych atrybucjach (jednej prawdopodobnie błędnej) z numerami 29. i 30. poprzedzone zostały trzema niezidentyfikowanymi utworami anonimowymi, sugerować może pochodzenie tych pięciu utworów z bliżej nieznannej nam dziś – być może rękopiśmiennej – antologii.

Przy obecnym stanie zachowania (i rozpoznania) XVII-wiecznych śląskich muzykaliów nie da się zidentyfikować ani odtworzyć źródeł rękopiśmiennych, które mogły być pierwowzorem lub źródłem repertuaru dla opisywanej tu antologii *XXX Concertus sacri*. To, że nie ma ona dla siebie odpowiednika jako całość (ani w formie rękopiśmiennej, ani drukowanej), nie świadczy jeszcze o tym, że jej pierwowzór (lub kopia pośrednicząca) nie istniał w XVII wieku. Żaden z utworów w niej zawartych nie występuje, o ile mi wiadomo, w innych zachowanych rękopisach muzycznych z terenu Śląska – choć stan ten spowodowany jest raczej uwarunkowaniami historycznymi, niezbyt korzystnymi dla przetrwania źródeł, niż tym, by repertuar ten miał być na tych terenach szczególnie unikatowy. Nie da się również sporządzić pełnej mapy występowania druków muzycznych, które zidentyfikowano jako możliwe źródła pierwotne dla repertuaru zapisanego w rękopisie PL-Wu RM 6293 – czy ich egzemplarze były na Śląsku, a jeśli tak, to gdzie i w czyich zbiorach⁷⁰⁶. Prześledzenie ścieżek transmisji utworów, ośrodków, w których były przekazywane, i sposobów ich zapisu – rękopiśmiennego czy też drukowanego – jest z tego powodu znacznie utrudnione. Badań nad tą kwestią nie ułatwia fakt, że większość utworów w omawianej kolekcji została zanotowana bez atrybucji kompozytorskich; ustalenie ich autorstwa wymaga odnalezienia przynajmniej jeszcze jednego (atrybuowanego) przekazu tego samego materiału. Czy brak atrybucji mógł świadczyć o tym, że kopista nie wiedział, czyj utwór odpisuje (jego źródło również mogło być przecież przekazem anonimowym), czy raczej o tym, że istniejąca

⁷⁰⁶ Spośród zachowanych dziś egzemplarzy druków wymienianych na liście konkordancji z antologią PL-Wu RM 6293 istotnie cztery z pięciu tytułów znajdują się we Wrocławiu i znajdowały się tam również w połowie XVII wieku, w pochodzącej z ewangelickiego kościoła św. Elżbiety kolekcji, gromadzonej przez Ambrosiusa Profego i Daniela Sartoriusa (szerzej zob. Tomasz Jeż, *Danielis Sartorii Musicalia...*, op. cit., pod następującymi numerami katalogowymi: 193, 329, 341, 381). Kwestia funkcjonowania tego zbioru, a zwłaszcza możliwości dalszej recepcji materiałów w nim zawartych – wykonywania, słuchania, sporządzania kopii utworów i ich rozprzestrzeniania – ze względu na brak źródeł pomocniczych pozostaje trudna do rozstrzygnięcia. Tym bardziej nie jest możliwe ustalenie, czy rękopis PL-Wu RM 6293 może mieć bezpośrednie związki z tą kolekcją – lub choćby pośrednie, np. poprzez ewentualne kopie utworów będące w posiadaniu luterańskich kantorów w Namysłowie działających przed rekatolizacją, choć hipotezy tej nie można wykluczyć.

atrybucja źródłowa niewiele mu mówiła lub uznał ją za niezbyt istotną – czy wręcz odwrotnie: oczywistą – pozostaje dziś niemożliwe do rozstrzygnięcia.

Oprócz antologii trzydziestu motetów koncertujących i wspomnianego wyżej rękopisu zawierającego utwór Grandiego, w kolekcji Zalaskiego odnaleźć możemy jeszcze jeden przekaz małogłosowego motetu. W rękopisie PL-Wu RM 6357 zapisany został anonimowy utwór *Ave Virgo potentissima* na sopran, tenor, bas i basso continuo. Nie odnaleziono dotychczas konkordancji ani warstwy muzycznej, ani tekstowej tego utworu. Jego tekst jest w wielu miejscach podobny do tekstu *Ave potentissima*, użytego m.in. w motecie Casatiego, odpisanym przez Zalaskiego w antologii *XXX Concertus sacri*; nie ma jednak między nimi podobieństwa w zakresie materiału muzycznego. Kwestia autorstwa utworu pozostaje otwarta, nie można jednak wykluczyć, że również i ta kompozycja ma włoską proveniencję.

Tab. 11. Zestawienie tekstów w motetach *Ave potentissima* (Gasparo Casati) oraz *Ave Virgo potentissima* (Anonim)

Gasparo Casati, PL-Wu RM 6293	Anonim, PL-Wu RM 6357
<p>Ave potentissima, ave sapientissima, ave benignissima Virgo Maria.</p> <p>Benedico te, laudo te et saluto te, o nobile Triclinium summae Trinitatis, saluto te, o gloria Sanctorum, Mater Filii, Sponsa Spiritus Sancti, saluto te, o speculum Angelorum, saluto te, o gloria Sanctorum, saluto te, o Virgo virginum, o Regina mater porta paradysi, Domina mundi, saluto te, o spes veniae, vena misericordiae, refugium peccatorum, advocata pauperum, laus justorum.</p> <p>Eja Domina, impetra mihi plenam gratiam, impetra mihi sanctam veniam.</p> <p>Dirige, adjuva, protege me, dirige, adjuva, protege, dirige me, o Maria.</p>	<p>Ave Virgo potentissima, ave Mater sapientissima, ave Sponsa benignissima.</p> <p>Te benedicimus, et te laudamus, te adoramus, te benedicimus, o Filia Dei Patris, te adoramus, o Mater Filii Dei, et te laudamus, o Sponsa Spiritus Sancti.</p> <p>Succurre nobis, o Domina piissima, o sanctissima Mater, o semper Virgo Maria.</p> <p>Eja ergo advocata nostra, impetra nobis plenam veniam, o Virgo benedicta, impetra nobis sanctam gratiam. O Virgo Maria, o Mater benedicta, impetra nobis peccatorum veniam.</p> <p>Protege nos, o Maria, protege nos, dirige nos, adjuva nos, subleva nos, o Maria.</p>

Oba rękopisy – zarówno antologia, jak i pojedynczy utwór *Ave Virgo potentissima* – prawdopodobnie powstały w podobnym czasie; są one najbardziej zbliżone pod względem duktu pisma spośród całej kolekcji. Rękopis PL-Wu RM 6357 mógł zostać sporządzony również w Namysłowie (tak jak antologia PL-Wu RM 6293), o czym świadczą notatki na wewnętrznej stronie obwoluty, dotyczące tej miejscowości⁷⁰⁷.

Teza o obecności włoskiej muzyki religijnej należącej do nurtu *seconda pratica* w rekatolizowanych kościołach Śląska, udokumentowana poprzez rękopisy z kolekcji Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego, wydaje się oczywista i bezdyskusyjna. Najbardziej jednak dziwić może to, że są to pierwsze i jedyne jak dotąd źródła, które ją tak dobitnie potwierdzają – innych bowiem przekazów, pochodzących ze śląskich kościołów odebranych przez cesarza ewangelikom i przekazanych katolikom, a dokumentujących praktykę muzyczną okresu rekatolizacji, między edyktami cesarskimi z lat 1654 i 1676 a ugodą altransztadzką z roku 1706/1707, po prostu nie znamy. Solowe i małopłosowe motety, zaopatrzone w emocjonalnie nacechowane teksty maryjne i eucharystyczne, w obu przypadkach nierzadko sięgające po metaforę i cytaty zaczerpnięte z *Pieśni nad Pieśniami* – a wszystkie te cechy charakteryzują omawianą tutaj „włoską” część kolekcji Zalaskiego – są wręcz stereotypowym przykładem muzyki czasów reformy katolickiej⁷⁰⁸. Wymieniani tu autorzy – Gasparo Casati, Giovanni Antonio Rigatti, Alessandro Grandi, Giacomo Carissimi – byli w czasach swojej działalności (trochę wcześniej niż śląskie odpisy ich utworów) jednymi z najbardziej znanych i cenionych kompozytorów doby potrydenckiej. Stosowane przez nich środki wyrazu, dobitnie podkreślające treść tekstu i dające możliwość jego niezwykle ekspresyjnej ilustracji muzycznej za pomocą zmian dynamiki i rytmu, pełnej melizmatów linii melodycznej czy różnorodnych schematów ostinatowych w basie, zachwycały odbiorców nie tylko we Włoszech i nie tylko w pierwszych dekadach Seicenta. Odpisy tych utworów – lub kopie drukowanych edycji – krążyły także na północ od Alp; nowe ich kopie powstawały zaś jeszcze pod koniec XVII, a nawet na początku XVIII wieku. Odbiorców tej muzyki urzeczonych jej perswazyjnym retorycznie pięknem można było znaleźć również wśród społeczności ewangelickiej, o czym świadczy choćby zawartość kolekcji należących do Ambrosiusa Profego i Daniela Sartoriusa

⁷⁰⁷ Zob. s. 42.

⁷⁰⁸ Szerzej zob. np. Jerome Roche, *Giovanni Antonio Rigatti...*, op. cit., s. 256–267.

we Wrocławiu⁷⁰⁹ czy Gustava Dübena w Sztokholmie⁷¹⁰. Stąd też nie da się jednoznacznie stwierdzić, czy recepcję tych utworów w Namysłowie i Brzegu datować należy dopiero na czas po rekatolizacji, czy może jeszcze przed nią, i jaką dokładnie rolę w ich wprowadzaniu do praktyki muzycznej badanych ośrodków mógł odegrać Joannes Chrysostomus Zalaski – choć w ich przekazie i wykonywaniu miał on niewątpliwie czynny udział.

3.2.2. Pieśni religijne

Największą pod względem ilościowym część kolekcji Zalaskiego stanowią pieśni religijne. Zachowało się 68 z nich, w tym 11 z tekstem w języku łacińskim oraz 57 z tekstem w języku niemieckim. Jedynie 19 pieśni zachowało się kompletnie⁷¹¹. Konkordancji większości z nich (58) nie udało się na obecnym etapie badań odnaleźć. Należy więc uznać je za przekazy unikatowe, choć ze względu na stale rosnący zasób muzykologicznych baz danych i katalogów prawdopodobieństwo odnalezienia w przyszłości innych ich przekazów, w tym źródeł umożliwiających identyfikację autora, pozostaje dość wysokie.

Zwrotkowe pieśni o charakterze religijnym, pisane do tekstów łacińskich i tekstów w językach wernakularnych, były bardzo popularne w praktyce muzycznej nowożytnej Europy wśród chrześcijan różnych wyznań. Świadczą o tym liczne zbiory tych utworów, zarówno rękopiśmienne, jak i drukowane. Badania nad tego typu repertuarem, jego przepływem (geograficznym, międzywyznaniowym), recepcją, cechami muzycznymi (np. wariantami, opracowaniem) i językowymi, okolicznościami wykonania (np. zagadnieniem związków z liturgią oraz innymi formami pobożności, obsadą, przygotowaniem wykonawców) prowadzone są w mniejszym lub większym stopniu od ponad dwustu lat, choć ciągle jeszcze trudno o wyczerpujące opracowania na ten temat, wymagający nierzadko podejmowania szeroko zakrojonych badań interdyscyplinarnych, nie tylko z perspektywy muzykologii, ale także językoznawstwa, literaturoznawstwa, historii mentalności itp.

⁷⁰⁹ Szerzej zob. Tomasz Jeż, *Danielis Sartorii Musicalia...*, op. cit.

⁷¹⁰ Kolekcja ta znajduje się obecnie w Universitetsbibliotek w Uppsali; zob. *The Düben Collection Database Catalogue*, red. Lars Berglund, Kia Hedell, Erik Kjellberg, Kerala J. Snyder, <http://www2.musik.uu.se/duben/Duben.php> (dostęp: 15.09.2023).

⁷¹¹ Pozostałe 49 pieśni, które pochodzą z jednego, zdekompletowanego rękopisu PL-Wu RM 6629 *Cantilenae Marianaе*, przetrwało do naszych czasów jedynie w partiach instrumentalnych (vl I, vl II, a-vla). W głosach tych zanotowano materiał muzyczny wraz z incypitami tekstowymi 11 pieśni w języku łacińskim oraz 38 pieśni w języku niemieckim.

Pieśni zostaną w niniejszym podrozdziale scharakteryzowane zbiorczo, niekiedy z bardziej szczegółowym omówieniem konkretnych przypadków, pod względem tekstu słownego (języka, źródeł i autorów tekstu, treści) oraz ich warstwy muzycznej.

Pieśni religijne zachowane w kolekcji Zalaskiego mają teksty w języku łacińskim lub niemieckim. Każda z pieśni posiada tylko jeden tekst słowny. Niektóre z utworów ujawniają konkordancje z pieśniami posiadającymi inny tekst, jednak ze względu na znaczną zazwyczaj odległość przestrzenną i czasową między przekazami, w większości przypadków nie da się ustalić, który z tych tekstów był „pierwotny”, a który „wtórny”, i czy w ogóle między obydwo- ma przekazami występują bezpośrednie filiacje⁷¹². Obecność łaciny i języków wernakularnych – z przewagą tych drugich – jest charakterystyczna dla pieśni religijnych tego czasu. W zdecydowanej większości to tzw. pieśni kancjonałowe, najczęściej o prostym charakterze, przeznaczone do śpiewania przez ogół wiernych podczas różnego typu nabożeństw; służyły one także formom pobożności prywatnej (np. do śpiewania w domach). Teksty w językach wernakularnych były w tym przypadku znacznie bardziej dostępne i zrozumiałe, nie dziwi więc ich powszechna obecność w różnych środowiskach wyznaniowych.

Wszystkie trzy miejsca działalności Zalaskiego – Prusice, Namysłów i Brzeg – położone były na pograniczu etniczno-językowym; we wszystkich trzech ośrodkach udokumentowana jest obecność społeczności niemiecko- i polskojęzycznych. Akta prowadzonych na tym obszarze wizytacji poświadczają praktykę głoszenia kazań w obu językach, a inne źródła archiwalne dostarczają informacji o zatrudnianiu w niektórych parafiach tego terenu dwóch kantorów – niemieckiego i polskiego⁷¹³. Zalaski jest w źródłach określany każdorazowo jedynie jako kantor (i/lub nauczyciel), bez wskazanej bliżej przynależności językowej. Kwestia znajomości przez niego języka polskiego pozostaje niepotwierdzona źródłowo, wydaje się jednak prawdopodobna. Choć kazaniom w języku polskim prawdopodobnie towarzyszyły także polskie pieśni religijne, ich zapisy z badanych miejscowości w zdecydowanej większości się nie zachowały⁷¹⁴.

⁷¹² Mogło tak być – choć nie jest to potwierdzone źródłowo – np. w przypadku pieśni o incipicie *Der Welt Freud* z rękopisu PL-Wu RM 6629, której konkordancja z łacińskim tekstem *Mundi delitiae salvete* była prawdopodobnie inną jej wersją językową.

⁷¹³ Taka praktyka istniała np. w Żmigrodzie, zob. PL-WRk 100aa passim.

⁷¹⁴ Jedynym wyjątkiem jest tutaj drukowany w Brzegu kancjonał ewangelicki (zob. s. 107–109), pochodzi on jednak z innego kontekstu wyznaniowego. Trudno dziś stwierdzić, czy brak rękopiśmiennych zapisów pieśni w języku polskim świadczy o ich przekazywaniu jedynie w tra-

Rękopisy z kolekcji Zalaskiego nie zawierają żadnych atrybucji dotyczących autorstwa tekstów pieśni; ich większość pozostaje więc anonimowa. W niektórych przypadkach udało się zidentyfikować autora tekstu na podstawie konkordancji. W poniższym zestawieniu, w którym prezentujemy zbiorczo badany tu repertuar, pominięto pieśni ze zbioru *Cantilena Mariana* ze względu na brak zachowanych głosów wokalnych. Choć w głosach instrumentalnych zanotowano incipity tekstowe, co pozwala określić język, w wielu przypadkach nie da się jednoznacznie zidentyfikować samego tekstu, a zatem także jego źródeł i autorstwa; niektóre incipity mogą się odnosić do wielu różnych tekstów.

Tab. 12. Autorzy i konkordancje tekstów pieśni z kolekcji Zalaskiego

Incipit tekstu (sygnatura PL-Wu)	Autor tekstu	Źródło tekstu / konkordancje / uwagi
Ach Gott wo bleibst du doch so lang (RM 6145)	Anonim	Źródło tekstu nieznanne; brak konkordancji.
Ach Jesu liebes Kind (RM 6316)	Tobias Zeuschner (1621–1675)?	Autorstwo tekstu niepewne, brak konkordancji tekstowych w utworach innych kompozytorów.
Ach wer will mit mir (RM 6500)	Anonim	Źródło tekstu nieznanne; brak konkordancji.
Der Engel Gottes Gabriel (RM 6515)	Johannes Dilatus SJ (1626–1689)?	Źródło tekstu: Johannes Dilatus, <i>Gottselige Wallfahrt...</i> , s. 35–36. Autorstwo tekstu niepewne; zbiór zawiera także teksty innych autorów.
Du Wunderbrot (RM 6500)	Johannes Scheffler (1624–1677)	Źródło tekstu: Johannes Scheffler, <i>Heilige Seelenlust...</i> , s. 303 (98. <i>Sie verwundert sich über der Liebe im heiligen Sakrament erzeugt</i> , fragm. – tylko pierwsza zwrotka). Tekst występuje również – z innym opracowaniem muzycznym – w: Martin Schneider, <i>Erster Theil Neuer Geistlicher Lieder...</i> , nr 23.
Ihr Engel die das höchste Gut (RM 6546)	Johannes Scheffler (1624–1677)	Źródło tekstu: Johannes Scheffler, <i>Heilige Seelenlust...</i> , s. 234–235 (LXXV. <i>Sie läßt ihm entbieten, daß sie vor seiner Liebe krank lieget</i> , fragm. – zwrotki 1–3, 5).

dycji ustnej, czy też o niezachowaniu się istniejących niegdyś źródeł pisemnych (takich jak np. namysłowskie *Cantiones Polonicae*, zob. przypis 269).

3. MUSICA

Incipit tekstu (sygnatura PL-Wu)	Autor tekstu	Źródło tekstu / konkordancje / uwagi
Jesu ewge Sonne (RM 6500)	Johannes Scheffler (1624–1677)	Źródło tekstu: Johannes Scheffler, <i>Heilige Seelenlust...</i> , s. 286–287 (XCIII. <i>Sie wünscht Jesum selbst in ihrem Herzen zu haben</i> , fragm. – zwrotki 1, 2, 4). Tekst występuje również – z innym opracowaniem muzycznym – w: Martin Schneider, <i>Erster Theil Neuer Geistlicher Lieder...</i> , nr 7.
Liebster Jesu (RM 6500)	Anonim	Źródło tekstu nieznane; brak konkordancji.
Lobet liebet Jesum und Mariam (6557)	Anonim	Źródło tekstu nieznane; zwrotki zgodne z tekstem pieśni <i>Lob und Danck-Gesang von Jesu und Maria</i> , w: Johannes Dilatus, <i>Marianische Kirchfahrt zu dem Uralten Gnaden-Bild Mariae von Dörnern...</i> , s. 427–428, zwrotki 1–4, 9. Autorstwo tekstu nieznane; zbiór zawiera teksty różnych autorów.
Maria hat den besten Theil (RM 6515)	Jacob Balde SJ (1604–1668)	Źródło tekstu: Jacob Balde, <i>Ehrenpreiß Der Allerseligsten Jungfrauen vnd Mutter Gottes Mariae...</i> , k. nlb. (zwrotki 24, 25, 27, 33, 34).
O Ewigkeit du Donner- wort (RM 6569)	Johann Rist (1607–1667)	Johann Rist, <i>Himmlische Lieder</i> , cz. 4, s. 51–52; <i>Musikalischer Vorschmack der Jauchzenden Seelen im Ewigen Leben...</i> , s. 1365.
O gnadenreiche Zeiten (RM 6515)	Johannes Khuen (1606–1675)	Źródło tekstu: Johannes Khuen, <i>Epithalamium Marianum oder Tafel Music...</i> , k. nlb.; tekst występuje również w innych utworach muzycznych, zob. np. PL-Wu RM 5525, RM 6161 (w obu przypadkach zgodność jedynie pierwszej zwrotki tekstu).
O Jesu du verliebter Gott (RM 6500)	Johannes Scheffler (1624–1677)	Źródło tekstu: Johannes Scheffler, <i>Heilige Seelenlust...</i> , s. 14–17 (V. <i>Sie beklagt sich gegen ihren Geliebten wegen seines langen Außenbleibens</i> , fragm. – zwrotki 1, 2, 8–10). Tekst występuje również w innych utworach muzycznych, zob. np. PL-Wu RM 6158, RM 6540, RM 6572.

Incipit tekstu (sygnatura PL-Wu)	Autor tekstu	Źródło tekstu / konkordancje / uwagi
O Jesu meine Lieb' (RM 6500)	Johannes Scheffler (1624–1677)	Źródło tekstu: Johannes Scheffler, <i>Heilige Seelenlust...</i> , s. 563–565 (CLXV. <i>Die Psyche sehnt sich mit verlangendem Seufzen nach Christo</i>).
O Trauerstund (RM 6316)	Tobias Zeuschner (1621–1675)?	Autorstwo tekstu niepewne, brak konkordancji tekstowych w utworach innych kompozytorów.
Stärke Maria (RM 6590)	Anonim	Źródło tekstu nieznanne; brak konkordancji.
Was meinst du Mensch zu lieben (RM 6590)	Anonim	Źródło tekstu nieznanne; brak konkordancji.
Wir kommen allzusammen (RM 6590)	Anonim	Źródło tekstu nieznanne; brak konkordancji.

Jedynie kilku twórców tekstów zostało zidentyfikowanych z imienia i nazwiska. Autorem najliczniej reprezentowanym (5 pieśni) jest Johannes Scheffler, znany także jako Angelus Silesius (1624–1677), śląski poeta i mityk, autor licznych dzieł literackich. Urodził się on w rodzinie ewangelickiej (jego ojciec pochodził z krakowskiej szlachty, lecz przeprowadził się do Wrocławia około 1618 roku, gdzie się ożenił; tam też przyszła na świat trójka jego dzieci, w tym najstarszy Johannes). Uczył się we wrocławskim Gymnasium Elisabethanum, a następnie studiował na uniwersytetach w Strasburgu, Lejdzie i Padwie, gdzie w 1648 roku uzyskał tytuł doktora medycyny i filozofii. Po powrocie na Śląsk został nadwornym lekarzem księcia oleśnickiego Sylwiusza Nimroda Wirtemberskiego; w Oleśnicy zajmował się nie tylko medycyną, lecz także twórczością literacką. W 1652 roku z powodu konfliktu z pastorem oleśnickim Christophem Freytagiem opuścił dwór i przeniósł się do Wrocławia⁷¹⁵. W następnym roku zmienił także wyznanie, a motywy swojej konwersji na katolicyzm opisał w wydanej w Ingolstadt okolicznościowej publikacji⁷¹⁶. Mieszkał we Wrocławiu do końca życia, zajmował się

⁷¹⁵ Szerzej na temat jego biografii zob. np. Traute Maass Marshall, Lothar Hoffmann-Erbrecht, hasło: *Angelus Silesius (Johann) [Scheffler, Johannes]*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.00926> (dostęp: 14.09.2023), literatura tamże.

⁷¹⁶ Zob. *Johannis Schefflers von Breßlaw, Philosophiae & Medicinae Doctoris, Gewesenen Fürstlichen Württembergischen Oelßnischen Leib- und Hoff-Medici, Gründtliche Ursachen und Motiven, Warumb er Von dem Lutherthumb abgetretten, und sich zu der Catholischen Kyrchen [!] bekennet hat*, Ingolstadt: Georg Hänlin 1653.

twórczością literacką i teologiczną. W 1657 roku opublikował zbiór wierszy *Cherubinischer Wandersmann*, a następnie zbiór pieśni *Heilige Seelen-Lust, oder Geistliche Hirten-Lieder* opatrzone melodiami Georga Josepha, muzyka na wrocławskim dworze biskupim. Obie te publikacje ukazały się we wrocławskiej oficynie Baumanna (którą kierował wówczas Gottfried Gründer). Ze zbioru *Heilige Seelen-Lust* pochodzą wszystkie teksty pieśni Silesiusa zachowane w kolekcji Zalaskiego; żadna z ich melodii nie jest natomiast zgodna z kompozycjami Georga Josepha. Liryka Johannes Schefflera była czytana i umuzyczniana przez śląskich chrześcijan różnych wyznań. Teksty, podejmujące często tematykę mistyki obłubieńczej, opowiadające w obrazowy sposób o tęsknocie ludzkiej duszy za Bogiem, cieszyły się popularnością zarówno w środowiskach katolickich, jak i ewangelickich, za życia poety oraz długo po jego śmierci. W niemieckojęzycznych śpiewnikach obu wyznań teksty te pojawiają się nawet współcześnie⁷¹⁷.

Wszystkie pięć pieśni do tekstów Silesiusa, odpisanych przez Zalaskiego, opracowanych zostało na głos wokalny, solowy instrument smyczkowy oraz organy. Głos wokalny w większości przypadków ma dość prosty charakter; choć na karcie tytułowej rękopisu PL-Wu RM 6500, zawierającego cztery spośród pięciu pieśni Silesiusa, zanotowano oznaczenie *sola voce*, melodie te mogły być wykonywane także przez grupę wykonawców śpiewających unisono lub – jak w przypadku pieśni *Jesu ewge Sonne* – również przez całe zgromadzenie wiernych. Bardziej wymagające wokalnie – i ewidentnie przeznaczone dla solisty – są pieśni *Du Wunderbrot* z rękopisu PL-Wu RM 6500 oraz *Ihr Engel* zanotowana w rękopisie PL-Wu RM 6546. Głos instrumentu smyczkowego jest tu jeszcze bardziej skomplikowany, zawiera liczne ornamenty i wielodźwięki. W utworach zanotowanych w rękopisie PL-Wu RM 6500 (*Du Wunderbrot*, *O Jesu meine Lieb*, *Jesu ewge Sonne*, *O Jesu du verliebter Gott*) na początku tego głosu zanotowano skordatury; każda pieśń wymaga innego strojenia instrumentu. Choć na karcie tytułowej znalazło się określenie *mit verstimnten Violin*, ambitus głosu sugeruje użycie altówki lub violi altowej w pieśniach *Du Wunderbrot* oraz *O Jesu meine Lieb*.

⁷¹⁷ Zob. np. pieśni: *Ich will dich lieben, meine Stärke – Evangelisches Gesangbuch* (różne wydania, np. München: Claudius-Verlag 2023), nr 400; *Gotteslob. Katholisches Gebet- und Gesangbuch* (różne wydania, np. Stuttgart: Katholische Bibelanstalt / München: Verlag Sankt Michaelsbund 2013), nr 358; *‘Mir nach’ spricht Christus, unser Held – Evangelisches Gesangbuch*, nr 385; *Gotteslob*, nr 461.

Pozostali autorzy tekstów reprezentowani są w badanym zbiorze jedynie przez pojedyncze pieśni; wszyscy byli duchownymi i działali mniej więcej w tym samym czasie, lecz pochodzili z różnych środowisk wyznaniowych – katolickiego i ewangelickiego. Pierwszym z nich jest jezuita Jacob Balde (1604–1668)⁷¹⁸. Działal on m.in. w Ingolstadt, Monachium i Neuburgu⁷¹⁹, był znanym i cenionym autorem licznych dzieł literackich, zwłaszcza w języku łacińskim (np. librett spektakli teatralnych przeznaczonych do wykonania dla jezuickiego teatru szkolnego). Pisał jednak także teksty w języku niemieckim; jednym z takich jego utworów jest *Ehrenprei Der Allerseligsten Jungfrauen vnd Mutter Gottes Mariae* – pien składająca się z 35 zwrotek, z których ostatnia stanowi osobiste zakończenie całego utworu. Pien ta wydana została po raz pierwszy w 1638 roku⁷²⁰ i była wielokrotnie wznawiana; pierwsza zachowana edycja pochodzi z roku 1640⁷²¹. W publikacji tej oprócz tekstu słownego zamieszczono nuty dla dwóch głosów wokalnych (sopran, bas). W kolekcji Zalaskiego znajduje się pien o incipicie *Maria hat den besten Theil*, ktorej pic zwrotek pochodzi z tego właśnie utworu literackiego (odpowiednio zwrotki 24, 25, 27, 33 i 34); materiał muzyczny nie jest jednak zgodny z tym zamieszczonym w druku. Różnice między tekstem drukowanym a rękopiśmienną kopią wiadca prawdopodobnie o tym, że jej tekst by odpisywany ze słuchu lub z pamięci, ewentualnie ze źródła pośredniego obarczonego licznymi błędami (o tym, że jest to kopia innej istniejącej wersji pisemnej, a nie zapis przekazu ustnego/pamięciowego, może wiadcy błędne powtórzenie ostatniego wersu w ostatniej zwrotce, przeniesionego ze zwrotki przedostatniej).

⁷¹⁸ Zob. m.in. Thorsten Burkard, Günter Hess, Wilhelm Kuhlmann, Julius Oswald (red.), *Jacob Balde im kulturellen Kontext seiner Epoche. Zur 400. Wiederkehr seines Geburtstages*, Regensburg: Schnell & Steiner 2006.

⁷¹⁹ W latach 1654–1668 przebywał on na dworze księcia Filipa Wilhelma von Pfalz-Neuburg jako kaznodzieja dworski i spowiednik (zob. Wilhelm Kuhlmann, Hermann Wiegand, hasło: *Balde, Jacob*, w: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* [MGG], *Personenteil*, red. Ludwig Finscher, t. 2, Kassel – Basel – etc.: Brenreiter / Stuttgart – Weimar: J.B. Metzler 1999, s. 95–97). Syn Filipa Wilhelma, Karol Filip von Pfalz-Neuburg, rezydujący w Brzegu na przełomie XVII i XVIII wieku, mógł zna go z dzieciństwa (w 1668 roku miał 7 lat); ewentualna roa rodowiska dworskiego ksiat neuburskich w rozprzestrzeleniu twrczoci Baldego nie jest znana.

⁷²⁰ Szerzej zob. np. Volker Meid, *Die deutsche Literatur im Zeitalter des Barock. Vom Späthumanismus zur Frhauklrung*, München: Verlag C.H. Beck 2009, s. 257.

⁷²¹ Jacob Balde, *Ehrenpreiß Der Allerseligsten Jungfrauen vnd Mutter Gottes Mariae Auff einer schlechten Harpffen ihres vnwrdiger Dieners gestimbt und gesungen*, [s.l.] [s.n.] 1640, <https://stimmbuecher.digitale-sammlungen.de/view?id=bsb00095147> (dostp: 14.09.2023).

Tab. 13. *Maria hat den besten Teil*, wersja drukowana (Ehrenpreiß 1640) oraz rkopimienna (PL-Wu RM 6515). Pogrubion czcionk zaznaczono rznice (z wyjtkiem rznic ortograficznych).

<p>24. MARIA <i>hat den besten thail</i> <i>Wie gschriben stehet / erwählet.</i> MARLÆ <i>thail / ist aller hayl</i> Ders hat / nit wol <i>verfhlet.</i> <i>Weil sie so gut / vnd mehr als gut /</i> <i>Wie jeder muß bekennen:</i> <i>Thue ich mit fleiß im Ehrenpreiß</i> So oft ihr <i>Namen nennen.</i></p>	<p>1. Maria <i>hat den besten theil</i> <i>wie gschrieben stehet erwehlet</i> Mariæ <i>theil ist aller heil</i> hat wohl gar nichts <i>verfhlet.</i> <i>Weil sie so gutt und wohl gemuth,</i> <i>weil ieder muß bekennen,</i> <i>thu ich mit fleiß in ehren Preiß</i> Mariæ <i>nahmen nennen.</i></p>
<p>25. O daß von Siena <i>noch so vil</i> <i>Der Bernardini wären/</i> <i>Deren di ainig End und Zihl</i> <i>Dise Gespon zu ehren.</i> <i>Er schencket ihr all sein gebr/</i> Luft/ hoffnung freud vnd schmerzen: <i>Und wie ich sing / sein liebsten Ring</i> <i>Ein Adamant im Hertzen.</i></p>	<p>2. O daß von finn u(nd) <i>noch so viel</i> <i>der Bernardini wären</i> <i>deren di einig end u(nd) Ziel</i> <i>diese Gespon zu ehren.</i> <i>Er senket ihr all sein begier,</i> Leid, <i>hoffnung freud u(nd) schmerzen,</i> <i>u(nd) wie Ich sing den liebsten ring</i> <i>ein adamant im hertzen.</i></p>
<p>27. Hilff vns O Thurn auß Helffenbain/ <i>In Diemant wol gegründet/</i> <i>Und auffgefhrt mit Edelgstein/</i> <i>Wie selig der dich findet.</i> <i>Hilff vns O Thron / den Salomon</i> <i>Mit feinem Gold beklaidet.</i> Dem <i>du vergwit / kein wunder ist/</i> <i>Daß jhm die Welt verlaydet.</i></p>	<p>3. Hilff uns  thurn aus helffenbein <i>in demant wohlgegrndet</i> <i>Und auffgefhrt mit Edel gstein,</i> <i>wie selig der dich findet.</i> <i>Hilff Un  thron des Salomons</i> <i>mit feinem gold bekleidet,</i> dann <i>du vergwit kein wunder ist</i> <i>das ihn die welt verkleidet.</i></p>
<p>33. Wann bey dem Beth die Kertzen brinnt/ <i>Die Augen nimmer wachen/</i> <i>Vom Leib der kalte Todtschwai rinnt/</i> <i>Die Bainer jetzt schon krachen:</i> <i>Dein schöne Hand / dein milte Hand</i> <i>O Junckfraw auerkohren;</i> <i>Schneid oder halt / gleich wies dir gfalt</i> <i>Sonst ist es alls verlohren.</i></p>	<p>4. Wann bey dem bett die kertzen brinnt, <i>die augen nicht mehr wach(en)</i> <i>vom leib der kalte todtschwei rinnt,</i> <i>die beiner auch schon krachen.</i> <i>Dein schöne hand dein milde hand</i> <i> Jungfrau auerkohren,</i> <i>schneid oder halt wie dies geflt,</i> <i>sonst ist es alls verlohren.</i></p>
<p>34. Wann nun geschwächt seynd all fünff sin(n) Die vmbstehend Rott <i>wird sagen:</i> <i>Jetzt hat ers gar / jetzt ist er hin /</i> <i>Man merckt kein Pul mehr schlagen:</i> <i>Dein schöne Hand / dein milte Hand /</i> <i>O Mutter meines Lebens;</i> <i>Schneid oder halt / gleich wies dir gfalt/</i> <i>Sonst es es alls vergebens.</i></p>	<p>5. Wann nun geschwächt sind all 5. finn, Der umb steher <i>wird sagen,</i> <i>Jetzt hatt ers gar, ietzt ist er hin,</i> <i>man merckt kein Pul mehr schlagen,</i> <i>Dein schöne hand dein milde hand</i> <i> mutter meines lebens,</i> <i>schneid oder halt wies dir gefalt,</i> <i>sonst ist es alls verlohren.</i></p>

Autorem tekstu pieśni *O gnadenreiche Zeiten* jest Johannes Khuen (1606–1675), działający w Monachium katolicki duchowny diecezjalny. Uczył się w monachijskim gimnazjum jezuickim; po święceniach otrzymał stanowisko kapelana rodziny Wartenbergów i beneficjum w tamtejszym kościele św. Piotra. Był autorem licznych pieśni, zarówno samych tekstów, jak i melodii; opublikował kilkanaście zbiorów tego typu utworów⁷²². Utwór *O gnadenreiche Zeiten* pochodzi ze zbioru *Epithalamium Marianum*, wydanego po raz pierwszy w 1638 roku w Monachium. Konkordancje tego tekstu występują także w innych śląskich źródłach; zanotowano w nich jednak tylko pierwszą zwrotkę tej pieśni. Przekaz zanotowany przez Zalaskiego w sporządzonym przez niego rękopisie PL-Wu RM 6515 najbliższy jest wersji zamieszczonej we wznowieniu *Epithalamium Marianum* z 1644 roku; tak jak i ona zawiera 12 zwrotek. Drobne różnice między drukowanym tekstem a jego rękopiśmienną kopią, podobnie jak w przypadku omówionej wyżej pieśni *Maria hat den besten Theil*, świadczą raczej o zapisywaniu tekstu z pamięci niż przepisywaniu bezpośrednio z wersji drukowanej. Kwestia ścieżek transmisji tego repertuaru – podobnie jak w przypadku utworu Jacoba Baldego – pozostaje otwarta; konkordancje między badaną kolekcją a twórczością Khuena dotyczą tylko tego jednego tekstu.

Dwa teksty pieśni zapisanych przez Zalaskiego, *Der Engel Gottes Gabriel* oraz *Lobet liebet Jesum Mariam*, wykazują podobieństwo z tekstami publikowanymi w śpiewnikach pod redakcją Johannesa Dilatusa SJ (1626–1689). Dilatus był jezuitą z czeskiej prowincji tego zakonu, działającym m.in. w Brnie, Pradze i Chebie⁷²³. W swoich publikacjach zawierających pieśni i modlitwy gromadził on teksty różnych autorów, stąd przy braku dalszych konkordancji nie sposób dziś stwierdzić, kto był autorem wymienionych wyżej dwóch publikowanych przezeń tekstów. *Der Engel Gottes* ze śpiewnika *Gottselige Wallfahrt*⁷²⁴ jest w pełni zgodny z tekstem zapisanym przez Zalaskiego, natomiast w przypadku drugiej pieśni – *Lobet liebet / Gelobet sey geliebet sey* występują różnice w pierwszym i ostatnim wersie każdej zwrotki, które pełnią tu funkcję powtarzalnego refrenu (zob. zestawienie poniżej). Śpiewniki publikowane przez Dilatusa nie zawierały nut; zbieżność obydwu przekazów dotyczy jedynie tekstów.

⁷²² Szerzej zob. np. Traute Maass Marshall, Stephan Hörner, hasło: *Khuen [Khain, Kuen]*, *Johannes*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.14985> (dostęp: 14.09.2023).

⁷²³ Szerzej zob. np. Václav Bartůšek, *Jezuité a piaristé – sourozenci*, „Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis” 50/1 (2010), s. 46.

⁷²⁴ *Gottselige Wallfahrt, An allerley Heilige Oerther [...] eingerichtet und in Druck verfertiget Von P. Joanne Dilato, der Societät Jesu Priestern*, Glatz: Andreas Pega 1682, s. 35–36.

Tab. 14. Zestawienie tekstów pieśni *Gelobet sey geliebet sey* z druku *Gottselige Wallfahrt* oraz *Lobet liebet Jesum Mariam* z rękopisu PL-Wu RM 6557

<i>Gottselige Wallfahrt</i> 1682	PL-Wu RM 6557
1. Gelobet sey geliebet sey Jesus, Maria. Dann Jesus hat sich uns geschenckt, Maria Jesum hat getränckt, Gott sey Danck und Mariae.	1. Lobet liebet Jesum Mariam denn Jesus hat sich uns geschenkt, Maria Jesum hat getränkt Lobet liebet Jesum Mariam.
2. Gelobet sey geliebet sey Jesus, Maria. Dann Jesu Fleisch wird uns gewehrt, Maria hat das Fleisch ernährt, Gott sey Danck und Mariae.	2. Lobet liebet Jesum Mariam dann Jesu fleisch wird uns gewehrt, Maria hatt das fleisch ernehrt Lobet liebet Jesum Mariam.
3. Gelobet sey geliebet sey Jesus, Maria. Dann Jesus ist der Pilger Speiß, Maria stärcket auff der Reiß, Gott sey Danck und Mariae.	3. Lobet liebet Jesum Mariam dann Jesus ist die Pilger Speiß Maria stärkt uns auf der reiß Lobet liebet Jesum Mariam.
4. Gelobet sey geliebet sey Jesus, Maria. Dann Jesus ist der Menschen Heyl Maria hat den besten Theil, Gott sey Danck und Mariae.	4. Lobet liebet Jesum Mariam dann Jesus ist der Menschen heil, Maria hatt den besten theil Lobet liebet Jesum Mariam.
9. Gelobet sey geliebet sey Jesus, Maria. Dir Jesu leb und sterbe ich Maria dir befehl ich mich. Gott sey Danck und Mariae.	5. Lobet liebet Jesum Mariam dir Jesu leb und sterbe ich, Maria dir befehl ich mich Lobet liebet Jesum Mariam.

Autorem tekstu pieśni *O Ewigkeit*, zamieszczonej w rękopisie PL-Wu RM 6569, jest luterański pastor Johann Rist (1607–1667). Działał on m.in. w Heide oraz w Wedel nad Łabą; jego twórczość literacka w języku niemieckim była szeroko znana. Należał do licznych stowarzyszeń literackich; w uznaniu dla jego twórczości cesarz Ferdynand III nadał mu tytuł *poeta laureatus*, a następnie tytuł szlachecki i godność hrabiowską (Pfalzgraf). Rist był jednak szczególnie znany ze swojej literackiej twórczości religijnej – napisał niemal 700 tekstów pieśni, które znalazły się w licznych śpiewnikach (głównie ewangelickich) wydawanych na terenach niemieckojęzycznych; wiele z nich doczekało się również tłumaczeń na inne języki⁷²⁵. Jednym z tego typu tekstów jest właśnie pieśń *O Ewigkeit*, której pierwszym znanym źródłem jest wydany w 1642 roku w Lüneburgu zbiór *Himm-*

⁷²⁵ Szerzej na temat jego biografii zob. np. Johann Anselm Steiger, Bernhard Jahn (red.), *Johann Rist (1607–1667). Profil und Netzwerke eines Pastors, Dichters und Gelehrten*, Berlin – Boston: De Gruyter 2015.

*lische Lieder*⁷²⁶. Teksty Johanna Rista – podobnie jak i innych twórców, choćby wspomnianego wyżej Johanneses Schefflera – były wielokrotnie opracowywane muzycznie. W pierwodruku *Himmlische Lieder* pieśń *O Ewigkeit* zamieszczona jest wraz z jednogłosową melodią autorstwa hamburskiego skrzypka i kompozytora Johanna Schopa. Dopiero później muzykę do tego samego tekstu skomponował Tobias Zeutschner (1621–1675), luterkański organista i kompozytor działający m.in. w Oleśnicy i Wrocławiu⁷²⁷. Jego opracowanie pieśni *O Ewigkeit* było dotychczas znane jedynie w postaci dwugłosowej, zamieszczonej w śpiewniku *Musikalischer Vorschmack*, wydanym także w Hamburgu w 1683 roku (atrybucja autorska umieszczona została na końcu pieśni)⁷²⁸. Autorstwo tekstów w pozostałych dwóch pieśniach Zeutschnera zachowanych w kolekcji Zalaskiego – *Ach Jesu liebes Kind* oraz *O Trauerstund* – jest niepewne. Niewykluczone, że Zeutschner napisał nie tylko muzykę do tych pieśni, ale także i tekst; jego działalność literacka jest poświadczona źródłowo, choć nie do końca wiadomo, które z nieatrybuowanych tekstów są jego dziełem, a które mógł zaczerpnąć od niezidentyfikowanych dziś innych autorów. Hipotezę, że autorem tych akurat dwóch tekstów mógł być właśnie Zeutschner wysuwa Paulina Halamska w przygotowywanym do druku katalogu utworów tego kompozytora⁷²⁹.

Większość pieśni zachowanych w kolekcji Zalaskiego związana jest z kultem maryjnym. Do tej grupy zaliczyć można 49 pieśni z rękopisu PL-Wu RM 6629; mimo braku zachowanych głosów wokalnych świadczy o tym tytuł antologii (*Cantilenae Marianae*), a także możliwe identyfikacje tekstów na podstawie incipitów zanotowanych w głosach instrumentalnych. Przy niektórych pieśniach z tego zbioru pojawiają się nawet odniesienia do konkretnych świąt maryjnych – Niepokalanego Poczęcia NMP (*Pro festo Immaculatae Concept.*), Narodzenia NMP (*Pro festo Nativitatis B. V.*) oraz Oczyszczenia NMP (*Pro festo Purificationis*).

Spośród pozostałych 19 pieśni trzy określone zostały wprost jako utwory maryjne (*von unsern lieben Frauen*) – są to anonimowe utwory o incipitach: *Stärke Maria, Was meinst du Mensch zu lieben wenn du Mariam hast* oraz

⁷²⁶ Johann Rist, *Himmlischer Lieder, Mit sehr anmuthigen, von Herrn Johann: Schopen wolgesetzten Melodeyen. Das Vierde Zehn*, Lüneburg: Johann Stern, Heinrich Stern 1642.

⁷²⁷ Szerzej nt. jego życia i twórczości zob. np. Lothar Hoffmann-Erbrecht, hasło: *Zeutschner, Tobias*, w: SML, s. 814–815, literatura tamże; Paulina Halamska, *Działalność Tobiasa Zeutschnera (1621–75) w kościele św. Marii Magdaleny. Kariera kompozytorska w protestanckim środowisku dawnego Wrocławia*, „Muzyka” 53/2 (2008), s. 69–90.

⁷²⁸ Zob. *Musikalischer Vorschmack der Jauchzenden Seelen im Ewigen Leben*, Hamburg – Ratzeburg: Heinrich Völcker 1683, s. 1365.

⁷²⁹ Serdecznie dziękuję Paulinie Halamskiej za udostępnienie materiałów przed ich publikacją.

*Wir kommen allzusammen, o schönste Himmels-Port*⁷³⁰. W następnych trzech utworach pojawiają się wyraźne odniesienia do postaci Matki Boskiej – są to wspomniane wyżej pieśni *Maria hat den besten Theil*, *O gnadenreiche Zeiten* oraz *Der Engel Gottes Gabriel*. We wszystkich sześciu tekstach pojawiają się treści akcentujące rolę Maryi jako matki Jezusa, dzięki któremu dokonało się zbawienie ludzi, a także jej pośrednictwo między ludźmi a Bogiem. Charakterystyczne dla tego typu repertuaru są sformułowania wyrażające pochwałę, podziękowanie lub prośbę o wsparcie, zarówno w trudnościach dnia codziennego, jak i w perspektywie śmierci.

Kolejne sześć pieśni zawiera na karcie tytułowej adnotację *Laudetur SS. Sacramentum*, jednak tylko pierwsza z nich – *Du Wunderbrot* z tekstem Johanesa Schefflera – zawiera wyraźne odniesienia do Eucharystii. Pozostałe pieśni z tego rękopisu, zarówno z tekstami Schefflera, jak i anonimowymi, opowiadają o wzajemnej miłości między Bogiem a duszą ludzką i tęsknocie tej ostatniej do jej Stwórcy i Zbawiciela. Wśród zachowanych utworów pojawiają się także pieśni o tematyce pasyjnej (*Ach Jesu liebes Kind* oraz *O Trauerstund*, obie autorstwa Tobiasa Zeutschnera) oraz o przemijaniu i śmierci (*O Ewigkeit*).

Omówione wyżej tematy są charakterystyczne dla pieśni religijnych funkcjonujących w środowisku katolickim tego czasu. Pieśni maryjne i eucharystyczne mogą być postrzegane jako kontrowersyjne w kontekście konfrontacji konfesyjnych; trzeba jednak zaznaczyć, że odzwierciedlały one ważne elementy katolickiej pobożności i obecne były we wszystkich środowiskach tego wyznania, nie tylko tam, gdzie stanowiły element odróżniający od doktryny ewangelickiej. W przypadku tekstów wspólnych dla chrześcijan różnych wyznań, np. o tematyce pasyjnej lub wanitatywnej, przynależność wyznaniowa autora nie stanowiła raczej przeszkody dla recepcji jego utworów. Warto tu dodać, że w interesującym nas zbiorze nie pojawiają się teksty krytyczne czy wrogie wobec innowierców.

Ze względu na to, że zachowała się jedynie część badanej kolekcji, nie sposób wyciągać wniosków ze statystyk ilościowych. W przypadku treści zauważalny jest brak wielu motywów, których występowanie w ówczesnym repertuarze można uznać za niemal pewne; w kolekcji nie zachowały się choćby pieśni na Boże Narodzenie, na Wielkanoc, czy związane z kultem innych świętych niż Matki Boskiej.

Podobnie jak w przypadku tekstów pieśni, także autorstwo większości ich opracowań muzycznych z omawianej kolekcji nie jest znane. Odnalezienie konkordancji melodycznych niewiele w tej kwestii zmienia; w drukowanych

⁷³⁰ PL-Wu RM 6590.

śpiewnikach i rękopiśmiennych antologiach – często podobnych do tych, które kompilował Zalaski – utwory zamieszczane były najczęściej anonimowo. Poniższe zestawienie uwzględnia wszystkie pieśni z kolekcji, także te zachowane niekompletnie, oraz ich kompozytorów i odnalezione dotąd konkordancje.

Tab. 15. Kompozytorzy i konkordancje melodyczne pieśni z kolekcji Zalaskiego

Incipit utworu (sygnatura PL-Wu)	Kompozytor	Konkordancje melodyczne
Ach Gott wo bleibst du doch so lang (RM 6145)	Engelbert Frömel (1656–1701)	–
Ach Jesu liebes Kind (RM 6316)	Tobias Zeutschner (1621–1675)	–
Ach wer will mit mir (RM 6500)	Anonim	–
Der Engel Gottes Gabriel (RM 6515)	Anonim	–
Du Wunderbrot (RM 6500)	Anonim	–
Ihr Engel die das höchste Gut (RM 6546)	Anonim	–
Jesu ewige Sonne (RM 6500)	Anonim	–
Liebster Jesu (RM 6500)	Anonim	–
Lobet liebet Jesum und Mariam [1] (RM 6557)	Anonim	–
Lobet liebet Jesum und Mariam [2] (RM 6557)	Anonim	–
Maria hat den besten Theil (RM 6515)	Anonim	–
O Ewigkeit du Donnerwort (RM 6569)	Tobias Zeutschner (1621–1675)	<i>Musikalischer Vorschmack der Jauchzenden Seelen im Ewigen Leben...</i> , s. 1365 (tylko głosy S i B).
O gnadenreiche Zeiten (RM 6515)	Johannes Khuen (1606–1675)?	Johannes Khuen, <i>Epithalamium Marianum oder Tafel Music...</i> ; autorstwo melodii niepewne, utwór zamieszczony w dodatku na końcu druku (zgodność głosów S i b). Utwór odnotowany ponadto (z incipitem tekstowym <i>Sag mir wer ist doch diese</i>) w: CH-E 669,9 (RISM ID no.: 400102707) oraz CH-MÜ Ms B 354 (RISM ID no.: 401001679).

3. MUSICA

Incipit utworu (sygnatura PL-Wu)	Kompozytor	Konkordancje melodyczne
O Jesu du verliebter Gott (RM 6500)	Anonim	–
O Jesu meine Lieb' (RM 6500)	Anonim	–
O Trauerstund (RM 6316)	Tobias Zeutschner (1621–1675)	D-B Slg Bohn 210c (RISM ID no.: 1001006888); D-Z 69.1.64 (RISM ID no.: 220030563); Tobias Zeutschner, <i>Parodia uber des Artaxerxes Sanger-Chor...</i> ; Tobias Zeutschner, <i>Musikalischer Hauss-Andacht Erstes Zehen...</i>
Starke Maria (RM 6590)	Anonim	–
Was meinst du Mensch zu lieben (RM 6590)	Anonim	–
Wir kommen allzusam- men (RM 6590)	Anonim	–
O stellula (RM 6629)	Anonim	Liczne konkordancje melodii w antologiach XVII- i XVIII-wiecznych, z roznymi tekstami religijnymi i wieckimi; w bazie RISM m.in.: I-BZf Coll.mus.ms. 4/D (RISM ID no.: 651000920); D-HVs Kestner No. 37 (RISM ID no.: 451000992) z tekstem <i>O Vergine divo abitacolo</i> ; D-B Mus. ms. 30400 (RISM ID no.: 450115373) z tekstem <i>Le lacrime che gl'occhi mandano</i> . Ponadto m.in. w: <i>Corona di sacre canzoni e laude spirituali di piu divoti autori...</i> , s. 379–380; <i>Cantus Catholici latino-hungarici</i> 1651, s. 264, z tekstem <i>O Jesule dulcedo cordium</i> , podpisana <i>Ad Jesulum. Vincentij Caraffae Soc. Jesu</i> (inf. za: Ladislav Burlas [et al.], <i>Hudba na slovensku...</i> , op. cit., s. 288), w kancjonałach wegierskich takze odsyłacz do tej samej melodii przy tekcie <i>Stella Jacob Maria nascitur</i> .
Sonate plectra (RM 6629)	Anonim	–
I Mater pia (RM 6629)	Anonim	–
O quam decora (RM 6629)	Anonim	–
Ave mundi spes (RM 6629)	Anonim	–
Tandem (RM 6629)	Anonim	–

3.2. POZALITURGICZNE UTWORY RELIGIJNE

Incipit utworu (sygnatura PL-Wu)	Kompozytor	Konkordancje melodyczne
Ave virgo (RM 6629)	Anonim	–
Omni die (RM 6629)	Anonim	–
Mittit ad Virginem (RM 6629)	Anonim	–
Ave mundi (RM 6629)	Anonim	–
Maria gustum sentio (RM 6629)	Anonim	–
Alle Tage (RM 6629)	Anonim	–
Alles wunder (RM 6629)	Anonim	Incipit wykazuje podobieństwo do incipitu pieśni <i>Alles Wunderding</i> zanotowanej w rękopisie A-Wr 157 (RISM ID no.: 600251042). Materiał wymaga dokładniejszego porównania; opis w katalogu RISM obejmuje jedynie pierwszy takt i jest niewystarczający do stwierdzenia konkordancji.
Wer ist die jenge (RM 6629)	Anonim	–
Ihr meine Lefftzen (RM 6629)	Anonim	–
Ein Jungfrau (RM 6629)	Anonim	I-BZf Coll. Mus. ms. 4/D (RISM ID no.: 651000890) z tekstem <i>Dulcedo Jesu cordium</i> ; I-BZf Coll. Mus. ms. 11 (RISM ID no.: 651004557) z tekstem <i>Dulcedo Jesu cordium</i> .
Wem hilfst du nicht (RM 6629)	Anonim	–
Merket ihr (RM 6629)	Anonim	–
Du Königin (RM 6629)	Anonim	–
Ich laß nicht nach (RM 6629)	Anonim	–
O Maria sey gegrüst (RM 6629)	Anonim	–
Du Tochter (RM 6629)	Anonim	–
Auff auff mein Zung (RM 6629)	Anonim	–
Kombt her allsamentlich (RM 6629)	Anonim	–
Maria du edler (RM 6629)	Anonim	–

3. MUSICA

Incipit utworu (sygnatura PL-Wu)	Kompozytor	Konkordancje melodyczne
Alle Tage (RM 6629)	Anonim	–
Der Welt Freud (RM 6629)	Anonim	I-BZf Coll. Mus. ms. 11 (RISM ID no.: 651004560) z tekstem <i>Mundi delitiae salvete</i> ; konkordancje w drukowanych śpiewnikach: <i>Catholische Geistliche Nachtigal...</i> , s. 311 (<i>Der Welt Frewd</i> ; w śpiewniku podany jedynie głos wokalny, drobne różnice melodyczne i rytmiczne w stosunku do głosu vl I); <i>Fasciculus Marianus, das ist Marianisches Gesang-Buschel...</i> , z tekstem <i>Euch Erden Vollust</i> (zanotowany głos sopranowy w pełni zgodny z głosem vl I z niniejszego zbioru).
Gott der hieß (RM 6629)	Anonim	<i>Catholische Geistliche Nachtigal</i> [...], Erfurt: Johann Schäffer 1666, s. 381–382 (<i>Gott der hiess</i> ; w śpiewniku podany jedynie głos wokalny, drobne różnice melodyczne i rytmiczne w stosunku do głosu vl I).
Reinste Jungfrau (RM 6629)	Anonim	–
Sey gegrüst (RM 6629)	Anonim	Materiał wykazuje podobieństwo z I-BZf Coll. Mus. ms. 4/D (RISM ID no.: 651000880, pieśń <i>Ave vivens hostia</i>).
Gott der hieß (RM 6629)	Anonim	–
Maria wahre (RM 6629)	Anonim	–
O milde (RM 6629)	Anonim	–
Ave schönste (RM 6629)	Anonim	–
Mariae rein (RM 6629)	Anonim	–
Alles Wunder (RM 6629)	Anonim	–
Dich Mutter (RM 6629)	Anonim	–
Gegrüst seystu (RM 6629)	Johann Heinrich Schmelzer (1620–1680)?	Materiał zwrotki wykazuje podobieństwo z: CZ-KRa A 952 (RISM ID no.: 550265171), z tekstem <i>Gegrüßet seist du zu tausend Male</i> , w katalogu RISM utwór przypisany Johannowi Heinrichowi Schmelzerowi, atrybucja niepewna. Obecna w rękopisie <i>Sonata</i> nie występuje w konkordancji.
Maria Königin (RM 6629)	Anonim	–

Incipit utworu (sygnatura PL-Wu)	Kompozytor	Konkordancje melodyczne
Ave Maria (RM 6629)	Anonim	–
Reinste Jungfrau (RM 6629)	Anonim	–
Last uns lieben (RM 6629)	Anonim	–
Lasset uns grüssen (RM 6629)	Anonim	I-BZf Coll. Mus. ms. 11 (RISM ID no.: 651004572) z tekstem <i>Ave decora mundi aurora</i> ; konkordancje w śpiewnikach drukowanych: <i>Cantus Catholici latino-hungarici...</i> , s. 21, z tekstem <i>Az idő eljöt az idő bétölt.</i>
[Pieśń] (RM 6629)	Anonim	–
Maria Königin (RM 6629)	Anonim	–
Maria Königin (RM 6629)	Anonim	–
O du Mutter der Gnad' (RM 6629)	Anonim	–
Maria zart (RM 6629)	Anonim	–
Ich grüße dich (RM 6629)	Anonim	–

Tylko trzech kompozytorów pieśni należących do badanego zbioru udało się zidentyfikować; w przypadku jednego z nich autorstwo jest wątpliwe. Autorem trzech utworów – *O Ewigkeit* (PL-Wu RM 6569), *Ach Jesu liebes Kind* i *O Trauerstund* (PL-Wu RM 6316) – jest wspomniany już luterański kompozytor Tobias Zeutschner. Działał on jako organista w Oleśnicy, a następnie w kościołach św. Bernardyna i św. Marii Magdaleny we Wrocławiu; pełnił także funkcje administracyjne w obydwu tych miastach (w Oleśnicy był członkiem rady miejskiej, we Wrocławiu natomiast otrzymał stanowisko cesarskiego notariusza publicznego)⁷³¹. Jego utwory, zarówno opublikowane drukiem, jak i rozpowszechniane drogą rękopiśmienną, były popularne nie tylko na Śląsku, ale także poza jego granicami; do dziś zachowane są m.in. w bibliotekach w Dreźnie, Lipsku, Halle i Berlinie. Wolfgang Caspar Printz w swoim opracowaniu historii muzyki wymienia go na pierwszym miejscu wśród znaczących kompozytorów XVII wieku⁷³². Twórczość Zeutschnera składa się głów-

⁷³¹ Zob. przypis 727.

⁷³² Wolfgang Caspar Printz, *Historische Beschreibung der Edelen Sing- und Kling-Kunst*, Dresden: Johann Georg 1690, s. 147.

nie z wokalnie-instrumentalnej muzyki religijnej i okolicznościowej, w której wyraźne są wpływy stylistyki włoskiej. Pisał on zarówno koncerty kościelne (małogłosowe i wielkoobsadowe, od trzech do ponad dwudziestu głosów), jak i opracowania pieśni religijnych, przeznaczone do wykonania przez amatorów: tak w domu, jak i w kościele⁷³³.

Przekazy sporządzone przez Zalaskiego własnoręcznie i użytkowane prawdopodobnie w czasach jego kantoratu w Namysłowie i Brzegu – a więc pochodzące z innego niż oryginalny kontekstu wyznaniowego – są istotnymi źródłami przynajmniej dwóch pieśni Tobiasza Zeutschnera. Przekaz *O Ewigkeit* jest najstarszym znanym źródłem tego utworu, datowanym na rok 1672, a więc sporządzonym jeszcze za życia kompozytora, i starszym o jedenaście lat od jedynej znanej dziś jej konkordancji (zamieszczonej w drukowanym śpiewniku *Musikalischer Vorschmack*). Jest to też wersja znacznie bogatsza pod względem obsady; w druku zamieszczono bowiem jedynie najwyższy głos wokalny oraz bas instrumentalny opatrzony cyfrowaniem, w rękopisie natomiast pieśń opracowana została na sopran, alt, tenor, bas, dwoje skrzypiec i organy. Każdą zwrotkę poprzedza ustęp instrumentalny, określony jako *Sinfonia*, a kolejne zwrotki tekstu opracowane zostały naprzemiennie na sopran solo z towarzyszeniem instrumentów oraz na pełną obsadę wokalnie-instrumentalną. Zarówno *Sinfonia*, jak i dialogowana forma opracowania tekstu pieśni nie występują w drukowanym śpiewniku. Rękopis PL-Wu RM 6569 spisany został przez Zalaskiego w całości własnoręcznie, najprawdopodobniej w Namysłowie, gdzie w 1672 roku Zalaski pełnił funkcję kantora. Utwór zachował się w tym przekazie anonimowo, a oryginalne źródło, z którego sporządzono tę kopię, nie jest znane. Wszystkie zresztą ewentualne pierwotne źródła tego utworu, zarówno rękopiśmienne, jak i drukowane, najprawdopodobniej nie zachowały się do dziś. Nie jest jasne, skąd Peter Sohr, wydawca kancjonału *Musikalischer Vorschmack*, zaczerpnął ten utwór. Johannes Zahn w swojej bibliografii niemieckich ewangelickich pieśni kościelnych⁷³⁴ stawia pytanie, czy Sohr mógł wziąć tę pieśń z jakiegoś wydanego dzieła Zeutschnera; pozostaje ono jednak bez odpowiedzi. Autorstwo kompozycji nie budzi jednak większych wątpliwości; jej materiał muzyczny wykazuje dość znaczne podobieństwo do innego utworu Zeutschnera – pieśni *O Trauerstund* (także zachowanej w kolekcji Zalaskiego).

Pieśń *O Trauerstund* występuje w kilku źródłach rękopiśmiennych i drukowanych, w różnych wariantach opracowania. W jednym z rękopisów ze zbiorów

⁷³³ Zob. np. Paulina Halamska, *Działalność Tobiasza Zeutschnera...*, op. cit., s. 74–87.

⁷³⁴ Johannes Zahn, *Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder*, t. 3: *Die siebenzeiligen und die jambischen achtzeiligen Melodien*, Gütersloh: C. Bertelsmann Verlag 1890, s. 544.

Emila Bohna rozpisana została na dwa sopran, alt, tenor i bas instrumentalny (zapisany klawiszową notacją tabulaturową)⁷³⁵, w rękopisie przechowywanym obecnie w Zwickau – na sopran, alt, dwa tenory i bas⁷³⁶, w autorskim druku Zeutschnera *Musikalischer Haus-Andacht* występuje zaś jej wariant dwugłosowy (sopran, bc)⁷³⁷. Wersja z kolekcji Zalaskiego składa się z czterech głosów wokalnych – sopranu, altu, tenoru i basu – oraz głosu Organo, dwojącego *de facto* głos basu wokalnego i tylko nad jedną nutą jego partii opatrzonego cyfrowaniem. Jest to wersja najbliższa przekazowi drukowanemu, opublikowanemu w Brzegu u Christopha Tschorna bez podania daty; utwór ten datowany jest przez Paulinę Halamską na lata 1660–1663⁷³⁸.

Trzeci utwór Zeutschnera, pieśń *Ach Jesu liebes Kind* na sopran, dwie viole da braccio i violone, jest przekazem unikatowym i zarazem jedyną kompozycją tego autora opatrzoną przez Zalaskiego atrybucją na karcie tytułowej. Kompozycja ta została zapisana na odwrocie głosów pieśni *O Trauerstund* w rękopisie PL-Wu RM 6316, prawdopodobnie w tym samym czasie. Wobec braku konkordancji *Ach Jesu liebes Kind* trudno dziś stwierdzić, czy oba utwory zostały odpisane z tego samego źródła (choć nie można tego wykluczyć), a także czy domniemane ich źródło było rękopiśmienne, czy drukowane. Również datacja rękopisu zawierającego te dwie pieśni pozostaje na obecnym etapie badań właściwie niemożliwa do przybliżenia, nie wiadomo więc też, w którym z ośrodków działalności Zalaskiego zostały one odpisane. Aktualnie jest to jedyny znany przykład recepcji utworów Zeutschnera w środowisku katolickim, choć przyczyn tej unikatowości należałoby upatrywać przede wszystkim w stanie zachowania źródeł.

Drugim zidentyfikowanym kompozytorem w omawianej tu grupie utworów jest Engelbert Frömel (1656–1701), zakonnik z klasztoru premonstraten-

⁷³⁵ D-B Slg Bohn 210c.

⁷³⁶ D-Z Ms. 69.1.64.

⁷³⁷ Tobias Zeutschner, *Musicalischer Hauss-Andacht Erstes Zehen*, Brieg: Christoph Tschorn [1667] (RISM A/I: ZZ 171a), nr VIII.

⁷³⁸ Tobias Zeutschner, *Parodia uber des Artaxerxes Sänger-Chor Dem allein unsterblichen Erlöser Jesu Christo zu Ehren aufgesetzt und auß wolgemeintem Gemütte übergeben*, Brieg: Christoph Tschorn [s.a.] (RISM A/I: ZZ 171c). Paulina Halamska (w przygotowywanym do druku katalogu dzieł kompozytora) datuje utwór w przybliżeniu na podstawie wydania dramatu szkolnego, w którym znalazł się pierwowzór utworu (post quem) oraz śpiewnika Martina Janusa *Pasionale Melicum* (Görlitz 1663) (ante quem). Nie jest jednak jasne, czy podany zakres czasowy można odnieść także do drukowanej edycji, którą mogły poprzedzać wersje rękopiśmienne. Datację podawaną w katalogu RISM (1675c) oraz w katalogu Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, w której zbiorach znajduje się jedyny znany dziś egzemplarz tego druku (1675), należy uznać za błędną; Christoph Tschorn zmarł w lutym 1673 roku (zob. przypis 398), a w 1675 roku brzeską drukarnię prowadził już Johann Christoph Jacob (Jacobi) (zob. PrzyweckaD, s. 181).

sów we Wrocławiu. Urodził się on w Bystrzycy Kłodzkiej (Habelschwerdt); w źródłach zakonnych określony został jako *Bohemus Habelschwerdensis*, choć określenia tego typu oznaczały raczej przynależność polityczną miejsca urodzenia tego autora niż jego etniczne pochodzenie. Frömel wstąpił do norbertanów we Wrocławiu w 1674 roku, a siedem lat później został wyświęcony na kapłana⁷³⁹. W 1687 roku przystąpił do sodalicji Oczyszczenia NMP założonej przez wrocławskich jezuitów; poświadcza to inskrypcja w księdze tego bractwa, choć nie jest pewne, czy wpisał się on do niej własnoręcznie⁷⁴⁰.

Jego działalność muzyczną i kompozytorską dokumentują zarówno źródła archiwalne (w księdze zakonników został określony jako „Praelarus Organista et Componista”), jak i muzykalia. W kolekcji Zalaskiego zachowała się jego pieśń *Ach Gott wo bleibst du doch so lang* na sopran, dwie violetty, violę altową, violę tenorową i organy. Opracowanie ma charakter prostej pieśni kancjonałowej z towarzyszeniem instrumentów smyczkowych; partia pierwszej violetty dwoi głos wokalny. W rękopisie zanotowano cztery zwrotki tekstu; jego autor nie jest znany, nie odnaleziono również konkordancji tekstowych. Przekaz pieśni jest przekazem unikatowym. W zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, oprócz rękopisu z kolekcji Zalaskiego, zachowały się jeszcze dwa utwory Frömla: *Rorate a 10*, pochodzące z klasztoru premonstratensów we Wrocławiu (być może autograf)⁷⁴¹ oraz *Laudamus Dominum a 17*, opatrzone notą proveniencyjną klasztoru kanoniczek regularnych we Wrocławiu⁷⁴². Rudolf Walter wymienia ponadto jego utwór instrumentalny: siedmioczęściową *Sonatę suavis* na skrzypce, clarino i organy, datowaną na 1684 rok⁷⁴³.

Wspomniany wyżej Johannes Khuen (1606–1675) jest być może autorem nie tylko tekstu pieśni *O gnadenreiche Zeiten*, lecz także melodii do niej. W do-

⁷³⁹ PL-WRk V. 3., k. nlb.: „Engelbertus Frömel Bohemus Habelschwerdensis, [Natales] 1656 19 Sept., [Vestitio] 1674 30 sept., [Professio] 1675 1 Nov., [Primitiae] 1681 24 Junij, [Mors] 1701 8 Maij, [Obedientiae] Praeclarus Organista, et Componista”.

⁷⁴⁰ PL-WRk II b. 131, fol. 41r: „P. Engelbertus Frömel Canonici Ordinis Praemonstratensis ad S. Vincentium Wratisl: professus, inscriptus 25. 9bris. 1687”.

⁷⁴¹ PL-Wu RM 6147: „Rorate a 10 | 2 CC | j A | j T | j B. | 2 Violi. | 3 Tromb: | Et Basso pro Organo. | Chori S: Vincentij | Wratisl[aviae] | Fratris Engelberti Frömel | Anno 1675”. Dukt pisma w tym rękopisie oraz w wyżej wspomnianym wpisie z księgi sodalicji jest podobny, choć ze względu na niewielki materiał porównawczy nie sposób dziś z pewnością stwierdzić, czy oba zapisy sporządziła ta sama osoba.

⁷⁴² PL-Wu RM 6146: „Laudamus Dominum. | De Virginibus. | à 17. | 2. Cant: 2. Clar: | 2. Alt: 2. Violin: | 2. Tenor: 2. Cornet | 2. Bass: 3. Tromb: | Et Basso pro Organo. | Authore R.F. Engelberto Frömel. | Chori S: Annae. | 1684 | 16. octobris”.

⁷⁴³ Zob. Rudolf Walter, hasło: *Frömel, Pater Engelbert*, w: SML, s. 182. Autor hasła nie podaje źródła tego utworu; nie występuje ono również w bazie RISM.

datku nutowym do druku *Epithalamium Marianum* zamieszczono głosy sopranu i basu instrumentalnego, które są w pełni zgodne z materiałem tych głosów zapisanym przez Zalaskiego. Głosy dwojga skrzypiec, violi altowej oraz violi tenorowej nie występują w tym druku. Melodia ta została ponadto zamieszczona w katolickim śpiewniku wydanym w Kempten w 1713 roku⁷⁴⁴, jej odpisy zachowały się także w dwóch źródłach z drugiej połowy XIX wieku⁷⁴⁵.

Jedna z pieśni z kolekcji Zalaskiego, *Gegrüßt seystu*, zamieszczona w antologii *Cantilena Mariana*, na podstawie konkordancji przypisana została Johannowi Heinrichowi Schmelzerowi (1620c–1680). Jest ona zachowana niekompletnie, lecz jej głos skrzypiec I wykazuje zgodność z zamieszczonym w katalogu RISM incipitem zachowanej w Kromieryżu pieśni *Gegrüßet seist du zu tausend Male*, przeznaczonej tam na sopran, dwoje skrzypiec, trzy viole i organy. Atrybucja nadana została nie na podstawie wpisu w źródle, lecz literatury dotyczącej inwentarza, i pozostaje niepewna⁷⁴⁶. Johann Heinrich Schmelzer był skrzypkiem i kompozytorem działającym na cesarskim dworze w Wiedniu; przez ostatnie kilka miesięcy swojego życia pełnił tam funkcję kapelmistrza⁷⁴⁷. Jego utwory, zarówno wokalnie-instrumentalne, jak i instrumentalne, były bardzo popularne w Europie Środkowej w połowie XVII wieku, zwłaszcza na terytoriach należących do cesarstwa. Również i na Śląsku zachowały się przekazy jego kompozycji – odpisy dwóch jego sonat należały do wrocławskich kanoniczek regularnych; oba zostały sporządzone w 1682 roku⁷⁴⁸. Zbiór w Kromieryżu, z którego pochodzi konkordancja będąca podstawą atrybucji, zawiera liczne jego kompozycje, stąd atrybucja – mimo że nie bezpośrednia – wydaje się prawdopodobna.

Pozostałe pieśni należy na obecnym etapie badań uznać za przekazy anonimowe. Kilka z nich ma konkordancje melodyczne w źródłach powstałych w niewielkiej odległości geograficznej od Śląska, kilka innych wykazuje zgodność z melodiami zanotowanymi w dalszych częściach Europy (dzisiejsze środkowe Niemcy, Austria, Węgry, północne Włochy). Badania nad tego typu re-

⁷⁴⁴ *Catholisch Gesang-Büchlein, darinnen allerhand schöne geistliche Gesänger zu finden, welche durch das gantze Jahr an Sonn- und Feyrtägen in den Predigen, Kinderlehren, Processionen, Creutzgängen und andern Orthen sehr nutzlich zu gebrauchen, gerichtet und getruckt für die Hochfürstliche Kemptische Landschafft*, Kempten: Johann Mayr 1713, s. 163–164.

⁷⁴⁵ Zob. RISM ID no.: 400102707, 401001679.

⁷⁴⁶ Zob. CZ-KRa A 952 (RISM ID no.: 550265171), bibliografia w opisie katalogowym.

⁷⁴⁷ Zob. np. Rudolf Schnitzler, hasło: *Schmelzer [Schmeltzer, Schmelzer von Ehrenruef]*, *Johann Heinrich*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.24921> (dostęp: 14.09.2023).

⁷⁴⁸ Zob. PL-Wu RM 4925, RM 4926.

pertuarem wykazują, że niektóre melodie były powszechnie znane na całkiem rozległym terytorium, wśród ludzi różnych języków i wyznań (np. omówiona na początku rozdziału pieśń *O gloriosa Domina*), inne natomiast miały jedynie lokalny zasięg. Widać to także w kolekcji Zalaskiego, choć trzeba zaznaczyć, że brak znanych obecnie konkordancji melodycznych nie wyklucza szerszej recepcji danego utworu; kwestia ta wymaga szeroko zakrojonych badań porównawczych, obejmujących źródła rękopiśmienne i drukowane, powstałe na terenie Europy Środkowej w czasach nowożytnych.

Utrudnieniem przy poszukiwaniu konkordancji i prowadzeniu analiz komparatystycznych jest niepełny stan zachowania większości pieśni z kolekcji Zalaskiego. Ze zbioru PL-Wu RM 6299 *Cantilenae Mariana*, zawierającego 49 pieśni w językach łacińskim i niemieckim, zachowały się jedynie książki głosowe z materiałem dwojga skrzypiec i altówki; brakuje co najmniej dwóch głosów wokalnych oraz basu instrumentalnego, pełna obsada nie jest znana. Odnalezienie konkordancji jest w takiej sytuacji niemal niemożliwe, jeśli głos pierwszych skrzypiec nie dwoi materiału głosu wokalnego zanotowanego w przekazie kancjonałowym, a tym bardziej, jeśli zanotowane zostały jedynie ustępy instrumentalne usytuowane na początku utworu oraz te wykonywane między zwrotkami, same zaś zwrotki – których materiał mógł być zamieszczony w kancjonałach – wykonywane były przez głosy wokalne (ewentualnie z towarzyszeniem basu instrumentalnego). Poszukiwanie konkordancji takich utworów musiałoby się opierać na zgodności incipitu tekstowego, tonacji oraz liczby taktów przeznaczonych na zwrotkę; ze względu na nieefektywność tego typu poszukiwań (wykluczających np. kontrafaktury), nie podjęto ich na obecnym etapie badań z wyjątkiem przesłedzenia zgodności materiału utworów o tym samym incipicie tekstowym, zamieszczonych w RISM (porównania te jednak również nie przyniosły żadnych rezultatów).

Wszystkie utwory z omawianej tutaj grupy charakteryzują się dość podobną formą i obsadą. Są to najczęściej pieśni zwrotkowe (w niektórych występuje refren i/lub instrumentalny ritornel), opracowane na jeden głos wokalny, kilka instrumentów smyczkowych z rodziny skrzypiec i/lub viol oraz continuo (ten ostatni głos jest najczęściej zanotowany jako głos organowy).

Pojedynczy głos wokalny mógł być traktowany jako partia solowa albo też jako głos do śpiewania przez większą grupę wykonawców unisono (praktyka taka była częsta w odniesieniu do pieśni kancjonałowych, które zapisywane były zazwyczaj jednogłosowo, ewentualnie pojedynczemu głosowi wokalnemu towarzyszyła partia basowa, przeznaczona do wykonania wokalnego lub instrumentalnego). Głosy wokalne w pieśniach z kolekcji Zalaskiego charak-

teryzują się różnym stopniem trudności (ambitus, skoki, ozdobniki itp.); część z nich niewątpliwie nadawała się do wykonania zbiorowego, także przez amatorów, inne wymagały bardziej doświadczonego wykonawcy – solisty. Te same terminy gatunkowe (*ariae*, *cantilena*) stosowane są w rękopisach do utworów o różnym charakterze, podobnie jak w innych źródłach z epoki, gdzie oznaczały często po prostu melodię lub pieśń⁷⁴⁹. Wśród kompozycji określonych na kartach tytułowych jako *ariae* obok bardziej wymagających znajdziemy także proste melodie zwrotkowych pieśni, natomiast w zbiorze zatytułowanym jako *cantilena* przy niektórych utworach pojawiają się wskazówki dotyczące solowego wykonania wokalnego (*Alto solo*), a inne są typowymi pieśniami kancjonałowymi.

Również głosy instrumentalne mają w tych utworach bardzo różny charakter. W niektórych przypadkach są to wirtuozowskie, solowe partie skrzypiec, altówki lub wioli, nierzadko wymagające przestrojenia instrumentu, zawierające liczne ozdobniki i wielodźwięki. W innych – kilka głosów instrumentalnych towarzyszy homorytmicznie nieskomplikowanemu głosowi wokalnemu. Najwyższy głos instrumentalny, zwłaszcza w opracowaniach tego ostatniego typu, dość często dwoi głos wokalny. Nazwy instrumentów zanotowane na poszczególnych głosach (lub jedynie na kartach tytułowych) w wielu przypadkach nie są jednoznaczne. W zbiorze sześciu pieśni PL-Wu RM 6500, w którym znalazło się wspólne określenie dotyczące obsady: *mit verstimmten Violin*, odnaleźć można głosy o ambitusie zdecydowanie niższym niż skala skrzypiec; są one przeznaczone raczej dla altówki, wioli altowej lub wioli d'amore; z kolei głosy zapisane wyżej przeznaczone były najprawdopodobniej na skrzypce piccolo. Podane w tych utworach sposoby strojenia były wówczas dość powszechne w praktyce gry na różnego typu instrumentach smyczkowych; większość z nich odpowiada sekwencji interwałów: kwarta-kwinta-kwarta⁷⁵⁰. W innych rękopisach najwyższy głos instrumentalny bywa też określanym terminem *violletta* (mogącym odnosić się m.in. do wioli sopranowej lub wioli d'amore)⁷⁵¹.

Analiza przekazów pieśni z omawianej kolekcji, mających konkordancje w drukowanych kancjonałach, prowadzi do wniosku, że zapis muzyczny

⁷⁴⁹ Zob. np. Marco Scacchi, *Breve discorso sopra la musica moderna*, Warszawa: Piotr Elert 1649, fol. B4v–D3v.

⁷⁵⁰ Szerzej zob. np. Dagmar Glüxam, *Die Violinskordatur und ihre Rolle in der Geschichte des Violinspiels: unter besonderer Berücksichtigung der Quellen der erzbischöflichen Musiksammlung in Kremsier*, Tutzing: Schneider 1999 (*Wiener Veröffentlichungen zur Musikwissenschaft*, 37).

⁷⁵¹ Za wskazówki i dyskusje dotyczące terminologii i praktyki wykonawczej w odniesieniu do tych utworów serdecznie dziękuję dr Hazel Brooks oraz Maciejowi Kazińskiemu.

w tego typu drukach był jedynie „szkieletem”, formą podstawową całej kompozycji, uzupełnianą w praktyce wykonawczej w zależności od bieżących możliwości o dodatkowe głosy wokalne i instrumentalne, a także o nowe elementy jej formy (jak o tym świadczą przekazy rękopiśmienne). Opracowania te w większości przypadków nie przetrwały do naszych czasów, ponieważ najprawdopodobniej zapisywane były doraźnie, a znaczna ich część pozostawała w przekazie ustnym; niektóre z nich miały najpewniej charakter improwizacji. Dotyczy to zarówno praktyki dodawania kolejnych, niewystępujących w przekazie drukowanym głosów wokalnych i/lub instrumentalnych, jak i dodawania niewystępujących tam odcinków utworu, np. początkowej sonaty instrumentalnej lub wstawek instrumentalnych o charakterze ritornelu pojawiających się między kolejnymi zwrotkami wykonywanymi wokalnie lub wokально-instrumentalnie⁷⁵². Kwestie zapisu, rozprzestrzeniania, recepcji, charakteru lokalnego i cech stylistycznych tego typu „dodatki” to jednak zagadnienia, które wymagają dalszych badań. Podobne zjawiska, w których skodyfikowany zapis (w tym drukowany, ograniczony do jednego głosu) stanowi jedynie „szkielet”, punkt wyjścia do polifonicznej, wokalne lub wokально-instrumentalne aranżacji – spotykane są w niemal każdej grupie ówczesnie kultuwanego repertuaru, nawet w muzyce teoretycznie mniej podatnej na tego typu urozmaicenia: w monodii chorałowej⁷⁵³. Tym bardziej należałoby się więc spodziewać podobnych zjawisk w – znacznie mniej skodyfikowanych i niepodlegających tak ścisłym regulacjom formalnym – pieśniach kancjonałowych.

Zapis tych utworów i ich opracowanie instrumentalne świadczy o pewnej biegłości: zarówno autora(-ów) opracowań, jak i potencjalnych wykonawców tego repertuaru. Na obecnym etapie badań nie sposób rozstrzygnąć, czy opra-

⁷⁵² Praktyka wprowadzania tego typu uzupełnień była wówczas powszechna, o czym świadczą choćby dopisane sonaty instrumentalne poprzedzające kontrafakturowane madrygały i motety, spisane w kręgu wrocławskich kościołów luterańskich w XVII wieku (obecnie rękopisy te należą do tzw. zbioru Bohna w berlińskiej Staatsbibliothek). Szerzej zob. np. Barbara Przybyszewska-Jarmińska (red.), Marcin Mielczewski: *Opera omnia*, seria 2: *Koncerty wokально-instrumentalne*, t. 2, cz. 1, Warszawa: Instytut Sztuki PAN 2018, s. 19–20; Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *Polychoral Compositions and/or Polychoral Performances. On Sacred Works by Marcin Mielczewski from Sources Originating from Gdańsk and Silesia*, w: *Musica Baltica. Im Umkreis des Wandels – von den „cori spezzati” zum konzertierenden Stil*, red. Danuta Szlagowska, Gdańsk: Akademia Muzyczna im. Stanisława Moniuszki 2004, s. 256–264.

⁷⁵³ Szerzej zob. np. Marco Gozzi, *Liturgical Music and Liturgical Experience in Early Modern Italy*, w: *Listening to Early Modern Catholicism. Perspectives from Musicology*, red. Daniele V. Filippi, Michael Noone, Leiden – Boston: Brill 2017, s. 53–78; Ignazio Macchiarella, *Confraternity Multipart Singing: Contemporary Practice and Hypothetical Scenarios for the Early Modern Era*, w: *Listening to Early Modern Catholicism...*, op. cit., s. 276–300.

cowania te zaczerpnięte zostały z innych, istniejących już wcześniej źródeł sugerujących tego typu aranżacje, czy też były one dziełem samego Zalaskiego lub kogoś z jego otoczenia, czy może stanowiły zapis uprawianej w jego kręgu tradycji ustnej. Mimo wielu niejasności oraz niekompletności utworów zbior ten jest ważnym świadectwem lokalnej praktyki wykonawczej, uzupełniającej zawarte w kancjonałach podstawowe schematy pieśni o nowe elementy faktury i formy.

3.3. REPERTUAR NIEZACHOWANY

3.3.1. Rękopisy muzyczne

Większość rękopisów z kolekcji Zalaskiego w jej historycznym kształcie należy na obecnym etapie badań uznać za zaginioną⁷⁵⁴. Ze względu na brak źródeł o charakterze inwentarzowym nie sposób dziś odtworzyć pełnej listy utworów. Jediną informacją poszerzającą nasz stan wiedzy w tym zakresie są dwa wpisy w zachowanych rękopisach, zawierające dane dotyczące dwóch utworów, których głosy najprawdopodobniej zaginęły. Wpisy przygotowane zostały na niewielkich kawałkach papieru, naklejonych później na obwoluty dwóch rękopisów z tej kolekcji.

Oba wpisy dotyczą utworów tego samego autora, Henricusa Aloysiusa Brücknera. Ze względu na brak materiału muzycznego trudno dziś o jednoznaczną identyfikację wzmiankowanych kompozycji. Pierwsza z nich to *Requiem ab 8* (na cztery głosy wokalne i cztery instrumentalne, bliżej nieokreślone)⁷⁵⁵, druga natomiast to *Missa S. Antonii à 6* (na sopran i bas koncertujące, alt i tenor ripieni oraz dwoje skrzypiec)⁷⁵⁶.

Henricus Aloysius Brückner działał prawdopodobnie w Czechach w II poł. XVII wieku. Obecność jego kompozycji w czeskich zbiorach z XVII i pierwszej połowy XVIII wieku dokumentują liczne inwentarze (pochodzące z następują-

⁷⁵⁴ Zob. przypis 74.

⁷⁵⁵ PL-Wu RM 6142, druga karta tytułowa: „Requiem | Henr: Brückn: | ab 8 | 4 voc: 4 instr: | I.C.Z.”

⁷⁵⁶ PL-Wu RM 6320, wyklejka obwoluty: „Missa S. Anto-|nij | à 6 | C.B. Conc: A.T. in | Cap. et 2 Viol. | ad libitum | Henric: Brückneri | 6 | J.C.Z.”

cych ośrodków: Kromieryž, Tovačov, Český Krumlov, Osek, Slaný, Rajhrad)⁷⁵⁷. Katalog RISM zawiera informacje o trzynastu zachowanych źródłach, zawierających jego utwory (w tym dziesięciu w Kromieryżu oraz po jednym w Berlinie, Bad Berleburg i Uppsali); są to msze, nieszpory, motety, litania oraz sonaty. Sam kompozytor pozostaje jednak postacią bliżej nieznaną; zarówno jego daty życia, jak i miejsca działalności nie zostały dotychczas zidentyfikowane⁷⁵⁸. Brückner jest jedynym czeskim kompozytorem reprezentowanym w kolekcji Żalaskiego; przekazy jego utworów – gdyby tylko przetrwały – byłyby dziś prawdopodobnie jednymi z najstarszych źródeł jego twórczości muzycznej.

Świadectwem zastępowania repertuaru, oprócz dwóch wpisów tytułowych omówionych wyżej, może być też karta tytułowa rękopisu PL-Wu RM 6243 zawierającego *Missa super O gloriosa Domina* Mielczewskiego. Wytarty, niemal niewidoczny wpis umieszczony dokładnie pod obecnie istniejącym z całą pewnością dotyczył innego utworu muzycznego, o czym świadczy fragment zapisu odnoszący się do jego obsady. Identyfikacja utworu, którego głosy nie zachowały się, a tytuł jest praktycznie nieczytelny, jest w zasadzie niemożliwa. Najbardziej prawdopodobną hipotezą wydaje się tu być odczytanie zatartego fragmentu jako „Quella bella amor | a 7 | [...] 2 Viol.”⁷⁵⁹. Świecka canzonetta o tym tytule była popularna w XVII-wiecznej Europie i wielokrotnie opracowywana polifonicznie, zwłaszcza przez kompozytorów północnowłoskich⁷⁶⁰.

⁷⁵⁷ Zob. Petr Číhal, *Moravské hudební inventáře 1725–1781*, praca licencjacka, Masarykova Univerzita v Brně, Filozofická Fakulta, Ústav Hudební Vědy 2005, s. 16 (<https://is.muni.cz/th/wy9wj/text.pdf?so=nx>, dostęp: 15.09.2023).

⁷⁵⁸ Z tego względu jest on właściwie nieobecny we współczesnej literaturze przedmiotu (w tym w encyklopediach muzycznych); jedynie *Český hudební slovník osob a institucí* (red. Petr Macek, słownik dostępny online) zawiera informacje na temat znanych dziś jego utworów, zob. Klára Kolofíková, hasło: *Brückner, Henricus Aloysius* (https://slovník.ceskyhudebnislovník.cz/component/mdictionary/?task=record.record_detail&tid=4970, dostęp: 15.09.2023). Poświęcone mu hasła w dawniejszej literaturze również nie zawierają zbyt wielu danych (zob. np. Robert Eitner, *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon...*, op. cit., t. 2, Leipzig: Breitkopf & Härtel 1900, s. 208; Ernst Ludwig Gerber, *Neues historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler...*, op. cit., t. 1, Leipzig: A. Kühnel 1812, s. 530).

⁷⁵⁹ Serdecznie dziękuję p. Ewie Urzykowskiej oraz p. Markowi Mastalerskiemu z Oddziału Konserwacji Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie za udostępnienie dokumentacji konserwatorskiej dotyczącej rękopisu PL-Wu RM 6243 oraz zdjęć i urządzeń umożliwiających dokładniejsze odczytanie wytartego wpisu.

⁷⁶⁰ Zob. np. Giacinto Merulo, *Madrigali a 4. voci in stile moderno [...] libro primo, con una canzone a 4. sopra Quella bella amor, da suonare con gli instrumenti*, Venezia: Stampa del Gardano 1623 (RISM A/I: M 2383); zob. także m.in. I-Fc CF.83 (RISM ID no.: 850792280), US-LAum Ms 18 (RISM ID no.: 000110439).

Ze względu na niepełne dane i niemożność weryfikacji, czy poprzedni wpis tytułowy również został naniesiony przez Zalaskiego, nie traktujemy tego utworu jako należącego do kolekcji. Gdyby jednak wpis ten pochodził od posesora omawianego zasobu, byłby to jedyny przykład świeckiej kompozycji pochodzącej z tego właśnie zbioru.

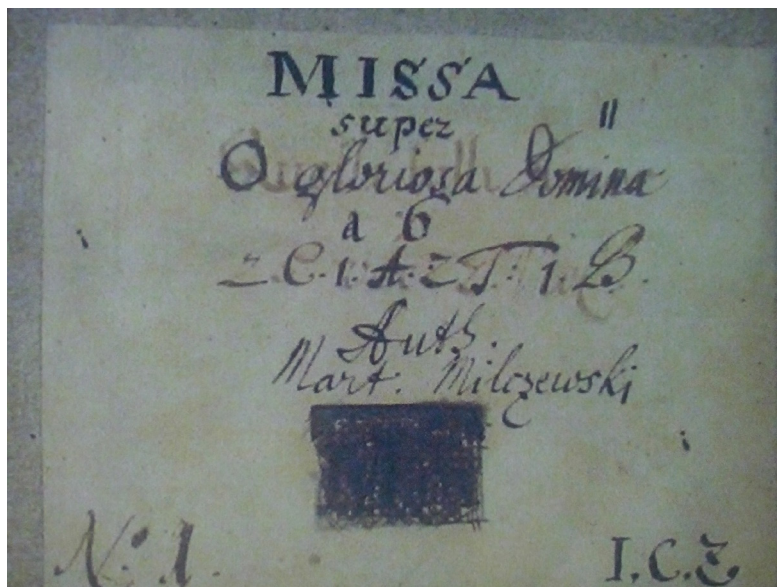

Fig. 10. PL-Wu RM 6243, karta tytułowa, stan przed konserwacją [2005]

3.3.2. Druki muzyczne

Joannes Chrysostomus Zalaski w czasie swojej działalności w charakterze kantora kościelnego gromadził nie tylko rękopisy muzyczne, ale prawdopodobnie także druki. Do czasów współczesnych nie zachowały się jednak żadne druki muzyczne sygnowane jego znakami własnościowymi ani też należące do zbiorów kościołów, w których pracował. Jedyną bliższą informacją dotyczącą tego typu źródeł przechowywanych w kościele parafialnym w Namysłowie w czasach kantoratu Zalaskiego są dwa wpisy w rachunkach tego kościoła z roku 1671. Wśród ogólnych wydatków (*gemeine Ausgaben*) w 1671 roku, bez daty dziennej, odnotowano zakup dwóch tytułów, określonych jako „Musicalia Baudrexel in 4to” oraz „Musicalia Hellerei in folio”⁷⁶¹. Wpisy te sporządzo-

⁷⁶¹ PL-WRk OA Namslau 25, k. nlb.: „A(nn)o 1671. Gemeine Aufgabten. Pro Musicalibus Baudrexel in 4to 5 thl. Pro Musicalib(us) Hellerei in folio 2 thl 21 gr”.

ne zostały przez Zalaskiego własnoręcznie; można się również domyślać, że jako urzędujący kantor mógł on mieć decydujący wpływ na wybór repertuaru do zakupu. Dodajmy tu, że są to jedyne wpisy dokumentujące zakup druków muzycznych w zachowanych rachunkach kościoła parafialnego w Namysłowie (księga obejmuje lata 1669–1689).

Na podstawie dzisiejszych katalogów druków muzycznych można podjąć próbę identyfikacji tych publikacji (z zastrzeżeniem niewielkiego prawdopodobieństwa, że mogło chodzić także o druki dziś niezachowane i nieujęte w katalogach). Pierwszy wpis może się odnosić do jednego z dwóch znanych druków Philippa Jakoba Baudrexela: *Primitiae Deo et Agno coelestis hierarchiae cantatae* z 1664 roku (zawierającego msze, hymny i motety)⁷⁶² lub *Psalmi vespertini* z 1668 roku (zawierającego oprócz psalmów nieszpornych również hymny, kantyki i antyfony)⁷⁶³. Oba druki wydane zostały *in quarto*, podanie formatu nie wystarcza więc do rozstrzygnięcia wątpliwości⁷⁶⁴. Philipp Jakob Baudrexel (1627–1691) był niemieckim kompozytorem, działającym w Augsburgu, Fuldzie i Moguncji. Ukończył rzymskie Collegium Germanicum, gdzie uczył się kompozycji u Carissimiego. Po otrzymaniu święceń kapłańskich został kanonikiem katedry w Augsburgu i kierownikiem tamtejszego chóru. W tym czasie ukazały się obie wzmiankowane wyżej publikacje. Od 1672 roku pełnił funkcję kapelana nadwornego w Fuldzie, a następnie w Moguncji; po śmierci mogunckiego księcia elektora Karla Heinricha von Metternicha Baudrexel pozostał na dworze, pełniąc funkcję kapelmistrza, a następnie na tym samym stanowisku zatrudniony został w mogunckiej katedrze⁷⁶⁵. Jego twórczość dokumentują

⁷⁶² RISM A/I: B 1326. Pełna wersja tytułu podana została jedynie na karcie tytułowej głosu basso continuo; inne głosy zawierają następujący tytuł (pod którym druk znany jest w niektórych katalogach): *Pro primitiis musicalibus continentibus: Te Deum laudamus, missas, requiem, metettas sedecim de communi, quinque & octo vocum concertantium, cum duobus violinis subinde necessariis, saepius ad libitum, quinque vocibus semper adjuncto secundo choro cum suo organo, si placet*, Innsbruck: Michael Wagner 1664.

⁷⁶³ *Psalmi vespertini de dominica, de B. Virgine, apostolis et festis totius anni in primis et secundis vespertis, cum hymnis de communi* [...], Kempton: Rudolph Dreher 1668 (RISM A/I: B 1327, BB 1327).

⁷⁶⁴ Informacje o formacie podane są m.in. w katalogu paryskiej Bibliothèque Nationale (*Primitiae Deo*: <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb42836410m>, dostęp: 14.09.2023) oraz Bayerische Staatsbibliothek w Monachium (<https://opacplus.bsb-muenchen.de/search?oclcno=165549841&View=default&db=100&View=default>, dostęp: 14.09.2023).

⁷⁶⁵ Szerzej nt. jego biografii i twórczości zob. np. Ernst Fritz Schmid, *Philipp Jakob Baudrexel, ein Füssener Komponist des 17. Jahrhunderts*, w: *Festschrift zum 1200-jährigen Jubiläum des heiligen Magnus*, Füssen: Im Selbstverlag der Stadt 1950; Thomas D. Culley, *Jesuits and music 1: A study of the musicians connected with the German College in Rome during the 17th century and their activities in Northern Europe*, Rome: Jesuit Historical Institute / St. Louis: St. Louis Univer-

dzieła o charakterze kronikarskim oraz leksykony z XVII i XVIII wieku; jego nazwisko wymienił Wolfgang Caspar Printz wśród sławnych kompozytorów swoich czasów⁷⁶⁶, hasło mu poświęcone zamieścił Ernst Ludwig Gerber⁷⁶⁷. Oba druki z utworami Baudrexela zachowały się do dziś w kilku bibliotekach europejskich, głównie wśród kolekcji z terenów niemieckojęzycznych; występują one m.in. w zbiorach dawnej Preußische Staatsbibliothek, przechowywanych obecnie w Krakowie⁷⁶⁸. Katalog RISM rejestruje jedynie cztery dawne rękopisy zawierające jego utwory; wszystkie pochodzą z klasztoru kanoniczek regularnych we Wrocławiu i stanowią odpisy czterech utworów z druku *Pro primitiis musicalibus*, sporządzone w latach 1683–1689⁷⁶⁹. Inne przykłady recepcji utworów Baudrexela na Śląsku – z wyjątkiem wpisu dokumentującego zakup jego druku w Namysłowie oraz czterech rękopisów muzycznych z wrocławskiego klasztoru kanoniczek regularnych – nie są znane.

Drugi z wymienionych wpisów rachunkowych odnosi się najprawdopodobniej wydanej w 1671 roku w Moguncji publikacji Johanna Kiliana Hellera *Sacer concentus musicus*, zawierającej msze, motety, psalmy, kantyki, antyfony oraz utwory instrumentalne⁷⁷⁰. Jest to jedyny znany dziś druk kompozytora o tym nazwisku wydany w XVII wieku. Publikacja ukazała się w formie *folio*, tak jak zostało to zaznaczone w cytowanym wpisie rachunkowym⁷⁷¹. Johann Kilian Heller (1633c–1674) był organistą i kompozytorem działającym w Würzburgu i Moguncji; oprócz swojego autorskiego druku przygotował on także do wydania nową edycję ksiąg liturgicznych na zlecenie mogunckiego

sity 1970; Gwilym Beechey, hasło: *Baudrexel, Philipp Jakob*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/acref/omo/9781561592630.013.0000002348> (dostęp: 14.09.2023).

⁷⁶⁶ Wolfgang Caspar Printz, *Historische Beschreibung...*, op. cit., s. 148.

⁷⁶⁷ Ernst Ludwig Gerber, *Historisch-Biographisches Lexicon der Tonkünstler*, t. 1, Leipzig: Johann Gottlob Immanuel Breitkopf 1790, s. 116–117.

⁷⁶⁸ PL-Kj Mus. ant. pract. B 275/1, 2. Egzemplarze te – według katalogu Aleksandry Patalas – nie noszą żadnych wpisów świadczących o ich proveniencji (zob. Aleksandra Patalas, *Katalog starodruków muzycznych...*, op. cit., s. 31–32). Nie można jednak wykluczyć, że pochodzą one z ośrodków śląskich.

⁷⁶⁹ PL-Wu RM 6078 (RISM ID no.: 300510721), RM 6079 (RISM ID no.: 300510722), RM 6080 (RISM ID no.: 300510723), RM 6081 (RISM ID no.: 300511883).

⁷⁷⁰ *Sacer concentus musicus complectens quinque missas cum sexta funebri, duas sonatas, diversas motettas, psalm. Miserere, Deus in adjutorium, psalmos vespertinos, Dixit Dominus, Confitebor tibi, Beatus vir, Laudate pueri, Laudate Dominum omnes gentes, Lauda Ierusalem, In exitu Israel, Memento Domine David, Domine probasti me, duo Magnificat, Alma redemptoris; quibus autem vocibus & instrumentis constent* [!], Mainz: Christoph Küchler 1671 (RISM A/I: H 5003).

⁷⁷¹ Informacje o formacie podane są m.in. w katalogu paryskiej Biblioth que Nationale (<https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb43043831x>, dostęp: 14.09.2023).

biskupa⁷⁷². Jego utwory, według katalogu RISM, zachowane są dziś jedynie w Moguncji i Uppsali⁷⁷³.

Wpisy rachunkowe, choć dotyczą niezachowanych dziś muzykaliów, są ważnym świadectwem na temat repertuaru sprowadzanego i najprawdopodobniej funkcjonującego w kościele parafialnym w Namysłowie w czasach kantoratu Zalaskiego. Są to jedyne druki muzyczne powiązane z jego działalnością, które możemy dziś zidentyfikować. Nie jest pewne, które z utworów w nich zamieszczonych były tam faktycznie wykonywane. Utwory Baudrexela wymagają znacznie większego aparatu wykonawczego niż pozostałe kompozycje z kolekcji Zalaskiego. Z drugiej jednak strony wydaje się wątpliwe, by na koszt parafii zakupiono materiał całkowicie nieprzydatny z powodów wykonawczych; na *musicalia Baudrexelij in quarto* wydano z kasy parafialnej niewiele mniej niż wynosiła wówczas kwartalna pensja kantora. Z braku dalszych źródeł nie sposób dziś stwierdzić, na jakiej podstawie dokonywano wyboru druków do zakupu i gdzie się w nie zaopatrywano. Zakup druku Hellera – o ile identyfikacja tytułu jest poprawna, a kompozytor ten nie wydał wcześniej nieznanych dziś publikacji – jest natomiast dowodem na niezwykle szybką recepcję repertuaru; *musicalia Helleri* zakupiono najprawdopodobniej w tym samym roku, w którym zostały one wydrukowane w Moguncji.

3.4. PODSUMOWANIE

Repertuar zachowany w kolekcji Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego może się wydawać dość fragmentarycznym świadectwem kultury muzycznej Śląska w czasach rekatolizacji. Gdyby zaznaczyć na mapie wszystkie śląskie świątynie, które na mocy cesarskich dekretów zmieniły przynależność wyznaniową z ewangelickiej na katolicką, kościoły Prusic, Namysłowa i Brzegu byłyby tylko trzema przykładami wśród bardzo wielu innych – a przecież we wszystkich tych kościołach rozbrzmiewała muzyka i prawdopodobnie w niemal wszystkich tworzono także jej zapisy. Gdyby w kościołach Prusic i Brzegu sporządzono w tym czasie

⁷⁷² Szerzej zob. np. Friedrich Baser, hasło: *Heller, Johann Kilian*, w: *Grove Music Online* <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.12735> (dostęp: 14.09.2023), literatura tamże.

⁷⁷³ Zob. RISM A/I: H 5003 (egzemplarze w: D-MZs, S-Uu); S-Uu Vok. mus. i hs. 84:99 (RISM ID no.: 190014144), S-Uu Vok. mus. i hs. 85:73 (RISM ID no.: 190014145).

inwentarze muzykaliów i gdyby zachowały się one razem z istniejącym niegdyś inwentarzem z Namysłowa – owe ponad sto utworów, których tytuły znamy dziś, stanowiłyby zapewne jedynie niewielką część znacznie dłuższej listy. Sam Joannes Chrysostomus Zalaski w czasie swojej niemal pięćdziesięcioletniej działalności w charakterze kantora sporządził prawdopodobnie znacznie więcej rękopisów niż tych osiemnaście, które możemy dzisiaj badać. Opisywany powyżej zbiór to zaledwie ułamek historycznego repertuaru rekatolizowanych kościołów dawnego Śląska.

Repertuar zachowany w tej kolekcji może również na pierwszy rzut oka wydawać się czymś mało wartym uwagi, choćby ze względu na to, że zdaje się on reprezentować typową sztukę użytkową. Niewiele tu nazwisk kompozytorów naprawdę znaczących, niewiele szczególnie kunsztownych kompozycji, niewiele nowości, z których dałoby się ułożyć niesłyszany jeszcze program koncertu muzyki barokowej. Msza Mielczewskiego została dawno już wydana; to zresztą jedna z tych prostszych i skromniejszych w jego dorobku, budzących pewne wątpliwości zarówno pod względem niezbyt precyzyjnie podłożonego tekstu słownego, jak i mieszania różnych stylów. Ilościowo większość repertuaru stanowią pieśni kancjonałowe, których dużej części nie da się z kolei nawet przywrócić do praktyki wykonawczej, ponieważ brakuje w nich głosu wokalnego (z pełnym tekstem) czy basu instrumentalnego.

Repertuar, którym dysponujemy, jawić się wreszcie może jako „zawieszony” w czasie; nie sposób skonfrontować go z repertuarem późniejszym, wykonywanym w tych samych miejscach i odpowiedzieć na pytanie, jakie rzeczywiste skutki miała kantorska i kolekcjonerska działalność Zalaskiego dla jego potomnych. Utwory przygotowywane do wykonania przez jego następców w Prusicach i Brzegu nie zachowały się wcale; dysponujemy jedynie paroma późniejszymi muzykaliaми z Namysłowa, lecz pochodzą one dopiero z drugiej połowy XVIII wieku. Przerwa w czasie i różnice stylistyczne są w tym przypadku chyba zbyt duże, by można było mówić o jakiegokolwiek uchwytnej ciągłości lub świadomym zerwaniu tradycji. Wpływ kultury muzycznej Prusic, Namysłowa i Brzegu na środowiska okolicznych miejscowości również pozostaje niemożliwy do przebadania ze względu na brak źródeł.

Jeśli nawet repertuar ten na tle kompletnych ongiś zasobów stanowi jedynie niewielką cząstkę, jest to jednak cząstka szczególna. Z całego mnóstwa punktów na mapie, oznaczających śląskie ośrodki poddane rekatolizacji w drugiej połowie XVII wieku, dla tej epoki dysponujemy źródłami muzycznymi jedynie z tych trzech miast: Prusic, Namysłowa i Brzegu. Owych niewiele ponad sto utworów stanowi obecnie trzeci co do wielkości zbiór repertuaru, pochodzą-

cy z XVII wieku i powstały na katolickim Śląsku⁷⁷⁴. Ponad połowa przekazów kompozycji z tej kolekcji ma zaś charakter unikatowy.

Fragment istniejącej niegdyś kolekcji, który zachował się do dziś, jest niezwykle różnorodny, zarówno pod względem autorstwa utworów, jak i reprezentowanych przez nie gatunków muzycznych. Przekazy w nim zawarte stanowią niekiedy jedyne zachowane do dziś świadectwa działalności kompozytorskiej zapomnianych twórców, głównie lokalnych (np. Matthaëusa Fiebiga z Wrocławia, Christopha Johanna Wenera ze Żmigrodu). Niektóre źródła zawierają unikatowo zachowane lub jedyne kompletne przekazy utworów kompozytorów szerzej znanych (np. dwóch pieśni Tobiasa Zeutschnera czy *Missa super O gloriosa Domina* Marcina Mielczewskiego). Kolekcja ta jest także świadectwem śląskiej recepcji twórczości kompozytorów z innych części Europy – z północnej Italii i południowych Niemiec oraz Szwajcarii. Wyznaczone przez te ośrodki ścieżki transmisji repertuaru nie są przypadkowe; jego recepcję na terenach niemieckojęzycznych ułatwiała wspólnota języka, natomiast utwory kompozytorów włoskich wykonywane były wówczas niemal na całym Starym Kontynencie. Mapa miejscowości, w których działali autorzy dzieł zachowanych w zbiorze Żalaskiego, a także mapa ośrodków, w których zachowały się konkordancje tych utworów, poświadczą szerokie kontakty kulturowe i recepcję repertuaru ponad granicami geograficznymi, językowymi czy wyznaniowymi.

Zestawienie autorów muzyki, autorów tekstów, a także ośrodków, w których odnaleziono konkordancje utworów anonimowych, pozwala na zauważenie przynajmniej dwóch zjawisk dotyczących profilu recepcji repertuaru ujawnionego przez badaną kolekcję. Pierwszym z nich jest prawdopodobny udział środowisk zakonnych, zwłaszcza jezuitów i franciszkanów, w rozprzestrzenianiu utworów (zarówno muzycznych, jak i literackich). Oba te zgromadzenia zaangażowane były w działalność rekatolizacyjną na Śląsku; znany jest ich udział w krzewieniu kultury muzycznej, nie bez znaczenia pozostaje tutaj również wysoki poziom mobilności ich członków (w odróżnieniu od zakonów kontemplacyjnych, charakteryzujących się względną stałością miejsca). Przedstawiciele obu zakonów działali w tych samych ośrodkach, z którymi związana jest kolekcja Żalaskiego: jezuita obecni byli w Prusicach i Brzegu, franciszkanie natomiast – w Namysławie.

⁷⁷⁴ Największym zachowanym zbiorem jest obecnie kolekcja klasztorna kanoniczek regularnych z Wrocławia, przechowywana w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie; drugim co do wielkości – antologia utworów z Kłodzka i Nysy, tzw. Kodeks Schwedlera (PL-Wu RM 5893).

Drugim zjawiskiem jest przepływ repertuaru przekraczający granice konfesji. Analizowane w dotychczasowej literaturze przedmiotu śląskie przykłady tego fenomenu dotyczyły niemal bez wyjątku recepcji utworów katolickich w środowiskach ewangelickich; tak jednostronna perspektywa nie była jednak, jak się wydaje, spowodowana jakąś rzeczywistą prawidłowością, a jedynie stanem zachowania źródeł. Przykłady przepływu repertuaru w przeciwnym kierunku odnaleźć zaś można zarówno w kolekcji Zalaskiego, jak i we wcześniejszej o kilkadziesiąt lat kłodzko-nyskiej antologii, tzw. Kodeksie Schwedlera⁷⁷⁵.

Wymienione wyżej zjawiska dotyczące przepływu i recepcji repertuaru są charakterystyczne dla ówczesnej kultury muzycznej. Zachowane źródła poświadczają więc pewne ogólne tendencje, jakich hipotetycznie można by się w tym czasie i w tym miejscu spodziewać – jak choćby recepcję muzyki włoskiej, wykonywanie utworów zarówno powstających lokalnie, jak i sprowadzanych z daleka (głównie w postaci druków muzycznych, z których następnie sporządzano odpisy), istnienie grupy wspólnego repertuaru dla różnych konfesji czy udział zakonów w transmisji kulturowej.

Zachowana część kolekcji Zalaskiego wydaje się dość reprezentatywna pod względem gatunkowym i stylistycznym. Zawarte w niej utwory należą do różnych gatunków, przeznaczonych do wykonania zarówno podczas liturgii, jak i poza nią. Utwory stanowiące opracowania tekstów mszalnych i liturgii godzin, a także liczne motety i pieśni, zarówno łacińskie, jak i pisane do tekstów w językach wernakularnych, zróżnicowane pod względem obsady i tematyki tekstu, tworzą panoramę muzyki religijnej, za którą odpowiedzialny był zatrudniony w parafii kantor. Choć w źródłach z tej kolekcji brakuje wielu utworów, które niewątpliwie były wykonywane – choćby tych przeznaczonych na Boże Narodzenie i Wielkanoc, opracowań litanii i hymnów, mszy żałobnych, innych niż *Ave Regina* antyfon maryjnych itp. – można się domyślać, że również i one były w warstwie muzycznej dość podobne: opracowane wokalnie-instrumentalnie, lecz prawdopodobnie na niezbyt dużą obsadę, z widocznymi wpływami stylistyki włoskiej.

Źródła dokumentujące muzykę wykonywaną w mniejszych ośrodkach mają również istotną wartość poznawczą. Wynika to stąd, że ze względu na stan zachowania źródeł znacznie częściej dysponujemy przekazami z kregów wielkich klasztorów i katedr. Informacje dotyczące praktyki wykonawczej odnaleźć można także w źródłach opisowych, choć niektóre z nich przynoszą więcej pytań niż odpowiedzi. W wykonywaniu muzyki kościelnej brali udział

⁷⁷⁵ Szerzej zob. Katarzyna Spurgiasz, *Odnaleziony Kodeks Schwedlera z Kłodzka i Nysy (1626–38)*, „Muzyka” 61/3 (2016), s. 115–134; literatura tamże.

zarówno profesjonalni muzycy, zatrudniani przez parafię na stałe (kantor, organista, muzycy miejscy) lub dorywczo (muzycy z innych ośrodków miejskich, muzycy dworscy itp.), jak i amatorzy – członkowie bractw, uczestnicy nabożeństw. Rozbudowane opracowania instrumentalnych pieśni kancjonałowych świadczą o udziale wprawnych muzyków w wykonywaniu tego rodzaju repertuaru – podczas spotkań bractw, cichych mszy, procesji i pielgrzymek.

Jak już odnotowaliśmy, brak późniejszych źródeł dokumentujących praktykę muzyczną w badanych ośrodkach znacząco utrudnia odpowiedź na pytanie, w jaki sposób działalność Zalaskiego i gromadzony przez niego repertuar wpłynął na kulturę późniejszych pokoleń. Trzeba jednak zauważyć, że już sam fakt przetrwania tej kolekcji może być świadectwem jej znaczenia. Obecność późniejszego monogramu na niektórych rękopisach badanej kolekcji jest dowodem na użytkowanie ich przez następnego właściciela, a tym samym jednak na pewnego rodzaju ciągłość kulturową zawartego w nich repertuaru.

Utworki zachowane w kolekcji Zalaskiego, przedstawione na tle szerokiego kontekstu historyczno-kulturowego, stanowią znaczące uzupełnienie dotychczasowej wiedzy na temat kultury muzycznej Śląska czasów rekatolizacji. Dzięki ich obecności można dostrzec bardziej ogólne tendencje i porównać je z innymi przebadanymi już obszarami; podobne procesy kulturowe zachodziły bowiem w tym samym czasie w różnych miejscach Europy. Następny rozdział jest próbą syntezy tych zjawisk i usytuowania na ich tle nowych informacji, których dostarczyły przebadane źródła. Stanowi on zarazem podsumowanie wyników badań opisanych w dotychczasowej części książki.

4. PROSPECTUS

MUZYKA W CZASACH REKATOLIZACJI

Pytanie o kulturę muzyczną czasów rekatolizacji to pytanie o kulturę wobec przemian, w tym przypadku przede wszystkim wyznaniowych i politycznych. To pytanie o migracje ludzi i transmisję repertuaru, o przemiany językowe i stylistyczne, zjawiska adaptacji i cenzury, kwestie posługiwania się muzyką jako narzędziem (edukacji, propagandy, kształtowania przestrzeni). To pytanie o wzajemne upodabnianie się poszczególnych grup społecznych i środowisk konfesyjnych, ale także o podkreślanie zachodzących między nimi różnic.

Badana kolekcja muzykaliów powstawała i była użytkowana w konkretnych okolicznościach i miejscach. Jest więc świadectwem kultury muzycznej czasów rekatolizacji w Prusicach, Namysłowie i Brzegu – te trzy geograficzne konteksty zostały już omówione wyżej. Niniejszy rozdział stanowi próbę usytuowania tej kolekcji w szerszej perspektywie – śląskiej, a także jeszcze szerszej – europejskiej. Aby odpowiedzieć w sposób możliwie świadomy na pytania, w jaki sposób badany tutaj zespół źródeł wnosi coś istotnie nowego także do historii kultury widzianej z obydwu wyżej wymienionych perspektyw, na ile potwierdza on występujące w nich zjawiska, jakim zaś zdaje się przeczyć, trzeba zacząć od generalnego zarysowania panoramy tych zjawisk.

W niniejszym rozdziale przyjrzymy się więc kwestii poglądów na muzykę w Kościele katolickim i luterańskim, z uwzględnieniem tekstów źródłowych, potwierdzających możliwe różnice między teorią a praktyką obydwu tych środowisk; kwestii podziału muzyki na liturgiczną i pozaliturgiczną, okolicznościom jej wykonania, wykonawcom i używanym przez nich językom; roli muzyki w kształtowaniu struktur społecznych, w edukacji, propagandzie wyznaniowej oraz legitymizacji przestrzeni; kwestii rozpowszechniania i recepcji repertuaru, sposobom jego przekazu i drogom przepływu między różnymi środowiskami wyznaniowymi. Postawimy pytania o wpływ rekatolizacji na migracje, o udział przemian politycznych w kształtowaniu się kultury muzycz-

nej. Na koniec zaś zastanowimy się, co tak naprawdę zmienia się w krajobrazie dźwiękowym w wyniku wszystkich omówionych procesów kulturowych i do jakiego stopnia te przemiany (lub ich brak) widoczne są w źródłach.

4.1. MUZYKA W KOŚCIELE KATOLICKIM I LUTERAŃSKIM – OGÓLNE ZAŁOŻENIA

„Działania wolnej i zacnej muzyki chciałym sprowadzić do dwudziestu, mianowicie do takich: Boga radować, Boga chwalić, radości zbawionych zwiększać, Kościół wojujący do triumfującego zbliżać, przygotowywać do uzyskania Bożego błogosławieństwa, dusze do pobożności pobudzać, smutek rozpraszać, zatwardziałość serca zmiękczać, diabła zmuszać do ucieczki, wywoływać stan ekstazy, umysły przyziemne podnosić, złą wolę odbierać, ludzi cieszyć, chorych leczyć, w trudach ulgę dawać, dusze do walki podniecać, miłość podsycać, obcowaniu ludzi przyjemności dodawać, uczonym w muzyce sławę dawać, dusze zbawiać”⁷⁷⁶.

Johannes Tinctoris pisał traktat o oddziaływaniu muzyki około 1475 roku, zbierając ówczesne poglądy na ten temat, będące dziedzictwem wielowiekowej tradycji sięgającej czasów antycznych. Kilkadziesiąt lat później pod jego słowami podpisać mógłby się zarówno Marcin Luter, jak i ojcowie soboru trydenckiego⁷⁷⁷. Poglądy na muzykę nie były bowiem kością niezgody między katolikami a luteranami; zarówno jedni, jak i drudzy uznawali ją za istotny element Boskiego kultu i ludzkiej kultury. Obydwa te środowiska odróżniały się w tej kwestii od konfesji bardziej radykalnych wobec sztuki (także muzycznej) – np. kalwi-

⁷⁷⁶ Johannes Tinctoris, *Complexus effectuum musices*, cyt. za: Władysław Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 3, *Estetyka nowożytna*, Warszawa: Arkady 1991, s. 228. Funkcjonujący we współczesnej literaturze – nie tylko polskojęzycznej – zamieszczony powyżej cytat jest w rzeczywistości wyciągiem z traktatu, w którym między kolejnymi „działaniami” muzyki zamieszczone były obszerne komentarze.

⁷⁷⁷ Przywołanie *Dwudziestokrotnego działania muzyki* w kontekście teorii muzyki początków reformacji i zestawienie poglądów Tinctorisa i Lutera na ten temat znalazło się kilkakrotnie w istniejącej literaturze przedmiotu oraz opracowaniach o charakterze popularyzatorskim (zob. np. Robin A. Leaver, *Luther's Liturgical Music. Principles and Implications*, Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co. 1997, s. 71; *XXV Festiwal „Pieśń Naszych Korzeni”*, Jarosław, 20–27 sierpnia 2017 (książka programowa), s. 10–13). Tinctoris żył jednak w czasach przedreformacyjnych, a zawarte w jego traktacie poglądy mogły raczej łączyć niż dzielić późniejszych konfesyjnych adwersarzy.

nistów lub braci polskich⁷⁷⁸. Muzyka była zarówno dla katolików, jak i luteran odzwierciedleniem niebiańskiej harmonii i sposobem na oddawanie czci Bogu; tak jedni, jak i drudzy uznawali także jej moc oddziaływania na ludzi. Konkretne wytyczne dotyczące muzyki religijnej na przestrzeni całej epoki nowożytnej były zależne od miejsca i czasu. Postawy autorów wypowiadających się na temat muzyki wokalne, instrumentalnej, monodii, polifonii, śpiewu po łacinie, śpiewu w języku wernakularnym zmieniały się (niekiedy z roku na rok, z dziesięciolecia na dziesięciolecie) pod wpływem szeregu zmiennych wynikających z danego kontekstu kulturowego. Skonstruowanie spójnego obrazu „katolickich wytycznych na temat praktyki muzycznej” oraz „lutrańskich wytycznych na temat praktyki muzycznej”, nie mówiąc już o zestawieniu ich z bieżącą praktyką, wydaje się dziś zadaniem niewykonalnym – tak wiele sprzecznych ze sobą koncepcji i odmiennych działań na tym polu pojawiało się w różnych miejscach i środowiskach nowożytnej Europy obydwu tych kręgów konfesyjnych. Obserwowanie zmienności postaw i sposobów ich realizacji prowadzi jednak do wniosku, że w wielu przypadkach postawy wobec muzyki były wspólne dla obu wyznań, nawet jeśli realizowano je w praktyce na różne sposoby; z drugiej strony wielokrotnie obserwujemy, że w różnych środowiskach podejmowano czasem podobne działania, mimo że wpływały one z odmiennych pobudek.

Podobne postulaty wysuwano na przykład w stosunku do tekstu słownego utworów muzycznych – miał on być umuzyczniany w taki sposób, by nie osłabiać perswazyjnego charakteru jego treści i czytelności przekazu; winien pozostać zrozumiały i możliwie przystępny dla odbiorców. Praktyczne realizacje tych założeń bywały jednak zupełnie odmienne – rozumiały mógł być zarówno tekst łaciński, jak i tekst w języku wernakularnym, tekst śpiewany jednogłosowo lub wielogłosowo, tekst śpiewany przez całą wspólnotę albo przez śpiewaka-solistę z towarzyszeniem instrumentów. Stosunek tak katolików, jak i luteran zarówno do muzyki instrumentalnej, jak i polifonii w kościele bywał różny, nie zawsze pozytywny. Luter wyrażał się dość niepocholebnie o muzyce organowej⁷⁷⁹, a w katolickich kościołach używanie instrumentów w liturgii bywało przedmiotem kontrowersji jeszcze w XVII wieku (przede wszystkim w kościołach niektórych zakonów)⁷⁸⁰. Podstawą muzyki liturgicznej miała być zasadniczo prosta wielogłosowość oraz monodia, w szczególności zaś „chorał”,

⁷⁷⁸ Szerzej zob. np. Chiara Bertoglio, *Reforming Music. Music and the Religious Reformations of the Sixteenth Century*, Berlin: De Gruyter 2017, s. 202–234, literatura tamże.

⁷⁷⁹ Zob. np. Robin A. Leaver, *Luther's Liturgical Music...*, op. cit., s. 7.

⁷⁸⁰ Zarządzenia takie wydawała np. kapituła generalna cystersów; zob. Ernst Kirsch, *Die Bibliothek des Musikalischen Instituts...*, op. cit., s. 32–33.

choć obie konfesje różnie rozumiały desygnat tego pojęcia. Nad wprowadzeniem zakazu wykonywania muzyki polifonicznej zastanawiano się zarówno na soborze trydenckim, jak i w wielu luterańskich kościołach, zwłaszcza w pierwszych dziesięcioleciach po reformacji.

Jakkolwiek jednak muzyka ta miałaby wyglądać w szczegółach, w obydwu konfesjach nie podważano potrzeby jej istnienia w przestrzeni świątyni. Ewentualne próby jej ograniczenia bądź wykluczenia szybko stawały się przedmiotem krytyki; zarzuty takie pojawiały się także w polemikach prowadzonych między różnymi wyznaniem. Niechęć do muzyki krytykowano zresztą z perspektyw nie tyle estetycznych, co moralnych: postawę taką uznawano za przejaw fanatyzmu i uleganie diabolicznym wpływom⁷⁸¹. Istotna była w tym kontekście również społeczna funkcja muzyki i jej oddziaływanie na ludzkie emocje; gdy zauważono, że usunięcie muzyki z kościoła powoduje odpływ z niego także i ludzi, złagodzano wiele radykalnych na początku założeń. Przykładem środowiska, w którym taka zmiana myślenia nastąpiła, może być chociażby zakon jezuitów, na początku odzégnujący się od używania muzyki w kościele w ogóle, a następnie stosujący ją na bardzo szeroką skalę zarówno w duszpasterstwie, jak i w szkolnictwie⁷⁸².

Postrzeżenie muzyki w kategoriach nie tylko estetycznych, ale także etycznych skutkowało włączeniem jej w program wychowania i nauczania; zarówno autorzy katolicki, jak i ewangelicki wielokrotnie podkreślali znaczenie muzyki w edukacji, formułując zalecenia wynikające z recepcji poglądów Platona i Arystotelesa w tej kwestii.

⁷⁸¹ Zob. np. Joseph Herl, *Worship wars in early Lutheranism: choir, congregation, and three centuries of conflict*, Oxford: Oxford University Press 2004, s. 108: „Luther, in the preface to Johann Walter's choir hymnal of 1524, took direct aim against fanatics who would ban artistic music: «I am also not of the opinion that through the Gospel all arts should be dashed to the ground and pass away, as a number of anticlericalists assert». So did Erasmus Alber, whose *Against the Accursed Teaching of the Followers of Karlstadt* appeared in 1556. When Alber had been a young man, Karlstadt's teaching had caused him to rip apart all his partbooks and hymnals; but now he saw Karlstadt's polemic against music as a sign that he had had an evil spirit. [...] For the diabolical sign of all antisacramentarians and anabaptists, wrote Alber, is that they abhor music and consider it frivolous that the organ is played in church and music sung in parts. They say that singing in Latin in church is papist. Alber's arguments were to be repeated many times by orthodox Lutherans in the decades to come”. Zob. także Grantley McDonald, *The cult of Luther in music*, w: *Early Music Printing in German-Speaking Lands*, red. Andrea Lindmayr-Brandl, Elisabeth Giselbrecht, Grantley McDonald, London – New York: Routledge 2018, s. 210.

⁷⁸² Szerzej zob. np. Thomas D. Culley, Clement McNaspy, *Music and the early Jesuits (1540–1565)*, „Archivum Historicum Societatis Iesu” 40 (1971), s. 213–245; Anna Harwell Celenza, Anthony R. DelDonna (red.), *Music as Cultural Mission: Explorations of Jesuit Practices in Italy and North America*, Philadelphia: Saint Joseph's University Press 2014.

4.2. MUZYKA LITURGICZNA I POZALITURGICZNA

Muzyka o charakterze religijnym jest często dzielona na muzykę liturgiczną i pozaliturgiczną. Kryteria tego podziału w przypadku epok dawnych wydają się jednak nie do końca ściśle, a przenoszenie współczesnego nam ustawodawstwa liturgicznego w tym zakresie na czasy wcześniejsze – nie zawsze adekwatne. Osobną kwestią pozostaje przystawalność skodyfikowanych norm do praktyki stosowanej w danym czasie i miejscu.

Dyskusja nad „linią przebiegu” tego podziału w epokach dawnych podejmowana była choćby przy okazji badań nad przemianami liturgii związanymi z reformacją; zastanawiano się, na ile wprowadzane w środowiskach ewangelickich praktyki (np. czynny udział wspólnoty wiernych w wypowiedaniu/wyśpiewywaniu tekstów podczas liturgii, używanie tekstów w językach wernakularnych) było faktycznie innowacyjne – czy, jak chcą niektórzy, rewolucyjne – w stosunku do praktyk obecnych w Kościele przedreformacyjnym, czy też były jedynie przejściem (lub: usankcjonowaniem) istniejących już zwyczajów⁷⁸³. Obecność tego typu praktyk w Kościele przedreformacyjnym jest potwierdzona źródłowo; dyskusyjna jest jedynie kwestia, czy były one stosowane w kontekście liturgii, czy też poza nią.

Muzykologiczne polemiki na ten temat, toczące się od lat 50. XX wieku, zestawia ze sobą i streszcza Joseph Herl⁷⁸⁴. W literaturze niemieckojęzycznej pojawiły się ponadto dyskusje dotyczące desygnatów terminów *geistliche Lieder* i *Kirchenlieder*; odnoszą się one wprawdzie do nieco inaczej zdefiniowanych funkcji repertuaru i nie odpowiadają ściśle podziałowi na muzykę liturgiczną i pozaliturgiczną; są jednak do tego podziału w pewnym sensie analogiczne (*geistliche Lieder* – pieśni o treści religijnej; *Kirchenlieder* – pieśni kościelne)⁷⁸⁵.

Wypada ponadto zaznaczyć, że zaliczenie danego utworu do „muzyki liturgicznej” lub „muzyki pozaliturgicznej” jedynie na podstawie jego cech własnych (np. treści lub języka tekstu) i ich zgodności lub niezgodności z przepisami nie wystarcza do rekonstrukcji krajobrazu dźwiękowego kościoła podczas celebrowania liturgii. Przykładem pewnej nieprzystawalności teorii i praktyki w tym zakresie jest choćby katolicki zwyczaj odprawiania tzw. cichych mszy, podczas których zgromadzeni wierni nie słyszeli niemal nic z liturgicznych

⁷⁸³ Szerzej zob. np. Joseph Herl, *Worship wars...*, op. cit., s. 30–33; literatura tamże.

⁷⁸⁴ Zob. ibidem.

⁷⁸⁵ Rolf Wilhelm Brednich, *Die Liedpublizistik im Flugblatt des 15. bis 17. Jahrhunderts*, t. 1: *Abhandlung*, Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner 1974, s. 50–53.

formuł wypowiedzianych przez kapłana przy ołtarzu, a części stałe i zmienne nie były w ogóle śpiewane. Czas tak sprawowanej liturgii bywał często „zagospodarowywany” dźwiękowo w inny sposób: przez wykonywanie muzyki religijnej, która nie mieści się w zakresie muzyki liturgicznej. Mogły to być zarówno proste pieśni w językach wernakularnych, jak i skomplikowane wielogłosowe motety do tekstów łacińskich⁷⁸⁶.

4.2.1. Czas: dzień, tydzień, rok

Porządek liturgii – a więc także muzyki liturgicznej – był porządkiem cyklicznym, zorganizowanym w czasie. Cykleienne, tygodniowe i roczne, różniące się niekiedy szczegółami realizacji, występują w życiu religijnym różnych wyznań chrześcijańskich. Podstawowe wyznaczniki porządku cyklu tygodniowego (niedziela – dni powszednie) oraz rocznego (cykl świąt Pańskich, tzw. *temporale*) pozostawały bez zmian zarówno w kościołach katolickich, jak i ewangelickich. W odniesieniu do innych elementów roku liturgicznego często występowały różnice, choć nie zawsze wynikały one z różnic doktrynalnych; o ich kształcie decydowały zwykle uwarunkowania lokalne. Odejście od kultu świętych w doktrynie luteriańskiej nie wiązało się z odrzuceniem całego cyklu *sanctorale*; zachowywano w kalendarzu liturgicznym np. wspomnienia Apostołów⁷⁸⁷. Różnice w cyklach czasowych poszczególnych konfesji powodowały niekiedy konieczność wprowadzania zmian w utworach muzycznych zapożyczonych z innego kontekstu wyznaniowego; te same utwory mogły być wykonywane w różnych okolicznościach⁷⁸⁸, a czasami zmianie podlegało nie tylko zastosowanie utworu, lecz także jego treść słowna, którą dostosowywano do nowych warunków⁷⁸⁹.

⁷⁸⁶ Praktykę tę – zwłaszcza w kontekście repertuaru muzycznego – omawia szczegółowo Daniele Filippi w artykule «*Audire missam non est verba missae intelligere...*»: *The Low Mass and the Motetti missales in Sforza Milan*, „Journal of the Alamire Foundation” 9/1 (2017), s. 11–32; przykłady z kontekstu brzeskiego: zob. przypis 505 niniejszej książki.

⁷⁸⁷ Nabożeństwa z tego typu okazji dokumentują chociażby wrocławskie agendy kościołów luteriańskich; zob. np. PL-Wu RM 620 (olim Mf 2040); APW, zespół Akta miasta Wrocławia, II. Księgi, sygn. 4344.

⁷⁸⁸ Wynikało to np. z różnych tekstów czytań przeznaczonych na tę samą niedzielę w kościołach różnych wyznań. Przed soborem trydenckim w obrębie Kościoła katolickiego również występowały tego typu różnice ze względu na współlistnienie różnych rytów.

⁷⁸⁹ Świadectwem tego typu przemian jest np. zbiór koncertów kościelnych autorstwa kompozytorów katolickich, użytkowany w luteriańskim kontekście wrocławskiego kościoła św. Marii Magdaleny; w wielu przypadkach łacińskie teksty ku czci świętych zastąpiono neutralnymi wyznaniowo tekstami w tym samym języku (np. zaczerpniętymi z psalmów) lub tekstami niemiec-

Niezależnie od różnic w układzie kalendarza, liczby świąt i sposobów ich celebracji, wydaje się, że liturgia wszędzie była traktowana jako czas świąteczny (twierdzenie to znalazło swoje miejsce zarówno w aktach normatywnych, jak i w tekstach teoretycznych). Muzyka w niej stosowana miała dwojaki cel – służyła przekazowi tekstów sakralnych i wyłożeniu ich sensu, a także nadaniu liturgii świątecznego charakteru. Temu drugiemu celowi – niezależnie od kontekstu wyznaniowego – służyło wykonywanie utworów w języku łacińskim i w opracowaniu polifonicznym; kunsztowna muzyka, dostępna jedynie wykwalifikowanym wykonawcom, miała potęgować wrażenie wyjścia ponad to, co przyziemne i powszednie⁷⁹⁰.

Źródła dokumentujące dobór konkretnego repertuaru na daną okoliczność liturgiczną są niezwykle rzadkie i dotyczą głównie uroczystości; praktyka wykonywania muzyki kościelnej w „zwykłą” niedzielę lub święto nie była zazwyczaj opisywana w sposób szczegółowy ani sankcjonowana w formie trwałych ustaleń. Odnotowywany niekiedy formularz liturgii stanowił zwykle tylko jej szkielet, do którego dobierano utwory muzyczne adekwatne do kontekstu liturgicznego (np. czytań mszalnych) oraz stosowne do miejscowych zwyczajów i możliwości wykonawczych. Doborem repertuaru zajmował się przeważnie kantor lub organista, działający często w ścisłej współpracy z przełożonym danego kościoła. Brak źródeł znacząco utrudnia odpowiedź na pytanie o kryteria doboru repertuaru, sposoby jego pozyskiwania czy choćby przeprowadzanie prób poprzedzających jego wykonanie podczas nabożeństw. Szczególnym przypadkiem była sytuacja kantorów-kompozytorów lub organistów-kompozytorów, którzy na bieżąco przygotowywali repertuar do wykonania. Liczne przykłady utworów kompozytorów lokalnych, którzy pełnili tego typu funkcje i tworzyli utwory na potrzeby własnego ośrodka, każą przypuszczać, że była to praktyka znacznie częstsza, niż mogłoby się wydawać. Utrudnieniem w zbadaniu zasięgu tego zjawiska pozostaje zarówno anonimowy charakter przekazu tego typu utworów, jak i fakt, że większość z nich funkcjonowała jedynie w obiegu rękopiśmiennym, w pojedynczych egzemplarzach, przez co procent zachowanych źródeł jest znacznie niższy niż np. w przypadku druków.

Ze względu na różnice między wyznaniem w zakresie kalendarza liturgicznego, przemiany rekatolizacyjne wpływały także na szeroko pojęty porządek cykli czasu. Niezgodne z luterzańską doktryną święta – wspomnienia więk-

kimi. Szerzej zob. np. Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *Odpisy oraz opracowania kompozycji Marcina Mielczewskiego...*, op. cit.

⁷⁹⁰ Szerzej zob. np. Daniele V. Filippi, *Selva armonica. La musica spirituale a Roma fra Cinque e Seicento*, Turnhout: Brepols 2008.

szości świętych lub uroczystości takie jak Boże Ciało – były szczególnie akcentowane przez nową, katolicką administrację, co wiązało się z kwestią zawłaszczania przestrzeni, ale także ze szczególną oprawą muzyczną, jaką święta te zyskiwały. Odrębną kwestią było tutaj narzucanie niektórym świętom katolickim społecznościom, które pozostawały luterzańskie, np. w Brzegu, gdzie luterkańscy kaznodzieje zmuszeni byli do wygłaszania uroczystych kazań w ważne święta maryjne; radzili sobie oni wprawdzie z tą sytuacją, nie wiadomo jednak, jak wyglądała oprawa muzyczna tego typu zgromadzeń⁷⁹¹.

4.2.2. Język

Według zakorzenionych w dzisiejszej kulturze stereotypów, w epoce nowożytnej istniał wyraźny podział między luteranami a katolikami, dotyczący języka liturgii stosowanego przez obydwie te wyznania. Nabożeństwa luterzańskie odbywać się miały tylko w językach wernakularnych, natomiast katolickie – wyłącznie po łacinie. Gdyby przyjąć to rozróżnienie, rekatolizacja wiązałaby się z radykalną zmianą języka używanego w kościołach (w tym: języka tekstu sakralnych utworów muzycznych), dotykającą bezpośrednio wszystkich uczestników życia religijnego. Zmiany tego typu, zwłaszcza narzucone odgórnie, mogłyby mieć daleko idące konsekwencje społeczne. Tymczasem podział ten – a co za tym idzie, również zmiany, które dokonywały się w momencie rekatolizacji pod względem językowym – nie był ani wyraźny, ani jednoznaczny.

Łacina

W epoce nowożytnej łacina pozostawała językiem szkolnictwa, nauki, literatury i liturgii. Wiele wykształconych osób było co najmniej dwujęzycznych; posiadały one bierną i czynną znajomość języka ojczystego oraz łaciny. Potwierdzają to liczne teksty o charakterze publicystycznym, pisane w XVI i XVII wieku, w których zdania w języku wernakularnym przeplatane są sformułowaniami, słowami, a czasami nawet większymi fragmentami tekstu w języku łacińskim. Łacina pozostawała formalnie jedynym językiem liturgii w Kościele rzymskokatolickim aż do drugiej połowy XX wieku; formuła mszy oraz teksty liturgii godzin miały być wypowiedzane w tym właśnie języku.

Jedną z podstawowych zmian kojarzonych z reformacją była zmiana języka liturgii z łaciny na język wernakularny. Choć istotnie proces ten zmierzał w tym kierunku, to jednak w różnych wyznaniach ewangelickich i w różnym czasie

⁷⁹¹ Zob. s. 157–158.

przebiegał on w rozmaity sposób. Postulat sprawowania nabożeństw w języku zrozumiałym dla społeczności wiernych, podejmowany przez ojców reformacji, nie oznaczał jednak usunięcia łaciny z kościołów wszędzie tam, gdzie pozostawała ona językiem zrozumiałym. Marcin Luter, jako człowiek wykształcony i były zakonnik, uznawał łacinę za jeden z trzech sakralnych języków (obok greki i hebrajskiego), który powinien być stosowany w liturgii⁷⁹²; używał jej zresztą w mowie – także podczas nabożeństw – oraz piśmie⁷⁹³. W wielu kościołach luterańskich, zwłaszcza tych związanych z dużymi ośrodkami kultury i edukacji, nabożeństwa odbywały się z użyciem języka łacińskiego (niekiedy nawet niemal wyłącznie w tym języku), przynajmniej w XVI, a w niektórych regionach – np. na Śląsku – także w pierwszej połowie XVII wieku. Świadczą o tym liczne źródła dokumentujące porządek nabożeństw (np. agendy kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu⁷⁹⁴) oraz zawierające repertuar liturgiczny⁷⁹⁵. Znane są również przykłady używania języka łacińskiego w kościołach ewangelickich w Namysłowie i Brzegu w czasie bezpośrednio poprzedzającym rekatoliczację⁷⁹⁶.

⁷⁹² „[Die lateinische *formula missae*] wil ich hie mit nicht auffgehaben odder verendert haben [...] Denn ich ynn keynen weg wil die latinische sprache aus dem Gottis dienst lassen gar weg kommen [...] Und wenn ichs vermöcht und die Kriechische und Ebreische sprach were uns so gemeyn als die latinische und hette so viel feyner musica und gesangs, als die latinische hat, so solte man eynen sonntag umb den andern yn allen vieren sprachen, Deutsch, Latinisch, Kriechisch, Ebreisch messe halten, singen und lesen”, *Deudsche Messe und ordnung Gottis diensts 1526*, fol. A3v; zob. https://archive.thulb.uni-jena.de/collections/rsc/viewer/HisBest_derivative_00007086/4-Bud-Var-635-8_007.tif (dostęp: 14.09.2023).

⁷⁹³ Szerzej o niemiecko-łacińskiej dwujęzyczności tekstów Lutra zob. Birgit Stolt, *Die Sprachmischung in Luthers Tischreden. Studien zum Problem der Zweisprachigkeit*, Stockholm – Göteborg – Uppsala: Almqvist & Wiksell 1964 (*Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholmer Germanistische Forschungen*, 4).

⁷⁹⁴ Zob. np. PL-Wu RM 620 (olim Mf 2040); APW, zespół Akta miasta Wrocławia, II. Księgi, sygn. 4344.

⁷⁹⁵ Liczne przykłady utworów do tekstów łacińskich, którym często towarzyszą gregoriańskie melodie, zawiera np. bardzo rozpowszechniona i wielokrotnie wznawiana antologia Lucasa Lossiosa *Psalmodia, hoc est cantica sacra* [...] (wydana po raz pierwszy w Wittenberdze w 1552 roku; zob. *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (VD 16: L 2827–33; RISM A/I: L 2874–79, LL 2874–77, 2879); Konrad Ameln, Markus Jenny, Walther Lipphardt (red.), *Das Deutsche Kirchenlied*, Kassel: Bärenreiter 1975, pod numerami katalogowymi: 155310, 156924, 157908, 158018, 159510, 159511; Robert Eitner, *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon*..., op. cit., t. 6, s. 224). Na temat zawartego w niej repertuaru zob. np. Christian T. Leitmeir, *Beyond the Denominational Paradigm: The Motet as Confessional(i-sing) Practice in the Later Sixteenth Century*, w: *Mapping the Motet in the post-Tridentine Era*, red. Esperanza Rodríguez-García, Daniele V. Filippi, Abingdon: Routledge 2018, s. 154–192.

⁷⁹⁶ Zob. s. 65, 104.

Języki wernakularne

Podobnie jak łacina używana w kościele była nie tylko domeną katolików, tak i teksty w językach wernakularnych nie pojawiały się wyłącznie w kościołach ewangelickich. Przykłady utworów muzycznych o tematyce religijnej z tekstami w językach wernakularnych obecne są w repertuarze muzyki Europy Zachodniej od czasów średniowiecza. Niemałe zasługi na tym polu miały powstałe w XIII wieku zakony żebracze, a także środowiska związane z nurtem *devotio moderna*; postulat indywidualnej pobożności świeckich realizowany był m.in. za pośrednictwem tekstów powszechnie dostępnych i zrozumiałych (nie tylko przez ludzi wykształconych i znających łacinę). Tego typu teksty modlitw i pieśni używane były np. w domach czy na spotkaniach bractw. Liczne przykłady źródłowe nie pozostawiają jednak wątpliwości, że języki wernakularne wchodziły także do oficjalnej liturgii przedreformacyjnego Kościoła, choćby w postaci pojedynczych pieśni śpiewanych podczas mszy. Nie odnotowywano ich, rzecz jasna, w formularzach, których treść zawsze pozostawała łacińska; były one jednak zwyczajowo usankcjonowane, o czym świadczą przekazy typu opisowego. Nawet w relacjach z soboru trydenckiego znalazła się informacja o śpiewie pieśni *Christ ist erstanden* podczas liturgii⁷⁹⁷.

Upowszechnienie określonego nurtu pobożności wśród szerokiego grona osób – czemu służyć miały teksty w językach wernakularnych – było postulatem wielu grup o charakterze reformatorskim. Byli wśród nich zarówno członkowie wspomnianych wyżej zakonów żebraczych, zakładający bractwa dla świeckich, jak i XV-wieczni przywódcy czeskich ruchów reformacyjnych czy choćby florenckie środowisko Girolama Savonaroli; z muzycznego dziedzictwa tego ostatniego czerpał m.in. Filip Neri, propagujący wśród rzymskich katolików śpiew laud w języku włoskim⁷⁹⁸. Luterńska formuła mszy w języku niemieckim była faktycznie najbardziej konsekwentną i radykalną realizacją idei wprowadzenia języków wernakularnych do liturgii w Kościele zachodnim, ale nie był to ani pierwszy, ani jedyny jej przejaw w epoce nowożytnej.

Analiza zawartości drukowanych śpiewników z XVI i XVII wieku prowadzi do wniosku, że użycie pieśni w językach wernakularnych podczas katolickiej

⁷⁹⁷ Zob. Marco Gozzi, *Liturgical Music and Liturgical Experience...*, op. cit., s. 66.

⁷⁹⁸ Szerzej zob. np. Iain Fenlon, *Varieties of Experience: Music and Reform in Renaissance Italy*, w: *Forms of Faith in Sixteenth Century Italy*, red. Abigail Brundin, Matthew Treherne, Aldershot: Ashgate 2009, s. 199–213.

liturgii było bardzo szerokie nie tylko w domniemanej praktyce, ale też w opisywanej teorii i przyjętych zwyczajach. W literaturze przedmiotu przytaczane są choćby przykłady *Geistliche Lieder und Psalmen* (1567) wydanych przez Johanna Leisentrita (w przedmowie do tego śpiewnika znalazło się stwierdzenie, że znajdujące się w nim pieśni mogą być śpiewane w czasie mszy, podczas ofertorium albo w czasie komunii, a także przed i po kazaniu), albo moguncckiego *Catholisch Cantual* (1605), w którym opisana została praktyka śpiewów w języku niemieckim podczas mszy, uzasadniona niemożnością odprawiania śpiewanych mszy po łacinie ze względu na brak kompetencji duchownych⁷⁹⁹.

Wydaje się więc, że przemiany rekatolizacyjne nie wpłynęły w sposób znaczący na język utworów muzycznych wykonywanych w kościołach podczas różnego typu nabożeństw; zarówno katolicy, jak i luteranie w różnych miejscach i okolicznościach śpiewali i słuchali utworów w języku łacińskim oraz w językach wernakularnych. Zjawisko to potwierdzają źródła muzyczne z badanej kolekcji, a także opisy w aktach wizytacji odbywanych na badanym obszarze⁸⁰⁰.

⁷⁹⁹ Założenia zawarte w przedmowie do tego śpiewnika streszcza i komentuje Joseph Herl (idem, *Worship wars...*, op. cit., s. 34): „The Mainz *Catholisch Cantual* of 1605, which transmits the contemporary mass order in great detail, demonstrates how close Catholic and Lutheran liturgical practices were at the time. With just a few exceptions, this could be a Lutheran order. While admitting that the mass should ideally be sung in Latin throughout while the lay people contemplate the sufferings of Christ using their prayer books or rosary, the preface noted that in many places the priest and parish clerk were not capable of singing it. Therefore, it stated, the mass may be held in German as follows: (1) if sung at all, the Introit, Kyrie, Gloria, Et in terra, Collect, Epistle, and Alleluia are sung in Latin; (2) a German song may be sung before the Gradual, Tract, Sequence, or Alleluia (except on high feasts); (3) on great high feasts the Sequence incorporates the traditional German verses; (4) the Gospel is sung, and nothing else is sung during it; (5) the Creed is begun in Latin by the priest and continued in German by the parish clerk, then the sermon follows, then the clerk sings the Our Father and the Ave Maria and the pastor goes to the altar and reads the Offertory, during or before which the people may sing a German song, until the Preface; (6) the Preface and Sanctus are sung and never omitted; (7) German songs are not sung between the Sanctus and the Elevation; (8) after the Elevation a German song is always to be sung (titles are given); (9) on great feasts the Our Father and Agnus Dei are sung, otherwise a song on the holy Body of Christ; (10) if there are many communicants several verses from the *Ave vivens hostia* are sung in German and Latin; (11) the postcommunion collect and dismissal (or *Benedicamus*) are always sung; and (12) after the *Deo gratias* a brief song relating to the festival, our Dear Lady, or the patron of the place may be sung. If the mass is read rather than sung, the clerk may sing in German from the Introit to the Gospel, from the Offertory to shortly before the Elevation, from the Elevation until the blessing of the priest, and after the blessing, when the service may be closed with a song”.

⁸⁰⁰ Zob. s. 74–75, 131, 135–136.

Muzyka instrumentalna

Osobną kwestią pozostaje tutaj muzyka instrumentalna, której kryterium podziału językowego teoretycznie nie dotyczy. Znaczną część repertuaru wykonywanego instrumentalnie w kontekście religijnym stanowiły jednak intawolacje i opracowania kompozycji wokalnych. Jeśli tylko wykonywany instrumentalnie utwór znany był słuchaczom w wersji wokalne, jego warstwa muzyczna odsyłała ich do warstwy tekstowej na zasadzie skojarzeń; w ten sposób melodia utworu zachowywała swój aspekt semantyczny pomimo braku tekstu. Podobne skojarzenia mogły także występować w przypadku utworu przeniesionego z innego kontekstu wykonawczego, np. muzyki tanecznej. Muzyka instrumentalna w wielu przypadkach nie była więc tak obojętna semantycznie, jak mogłoby się wydawać, i również jej dotyczyły kwestie liturgiczności/pozaliturgiczności, adekwatności do sytuacji czy wreszcie neutralności wyznaniowej, które często stawały się przedmiotem dyskusji⁸⁰¹. Osobną kwestią były tutaj uwarunkowania lokalne i opinie na temat muzyki instrumentalnej, formułowane niezależnie od skojarzeń z ewentualnym pierwowzorem tekstowym. Claudio Bacciagaluppi przytacza dyskusję, jaka toczyła się w benedyktyńskim klasztorze w Sankt Gallen w 1645 roku i dotyczyła wprowadzenia muzyki instrumentalnej do codziennej liturgii. Argumenty przeciwko jej wykonywaniu odwoływały się do: prostoty słuchaczy, których nie interesują tego typu nowinki, potrzeby uniknięcia skandalu, wywołanego skojarzeniami z muzyką taneczną oraz do negatywnej opinii innowierców (w tym przypadku ewangelików reformowanych), którzy nie dopuszczali tego typu muzyki do użytku w kościele i mogliby wyrażać swoje oburzenie, przeszkadzając zgromadzonym w kościele katolikom⁸⁰².

Przykłady użycia muzyki czysto instrumentalnej w badanych tu ośrodkach śląskich nie są znane; wynika to jednak raczej z braku źródeł niż z faktycznej nieobecności tego typu utworów. Hipotezę tę potwierdza występowanie frag-

⁸⁰¹ Zob. np. Chiara Bertoglio, *Reforming Music...*, op. cit., s. 87–88.

⁸⁰² BacciagaluppiA, s. 69–70: „When abbot Pius Reher discussed in a session of the Sankt Gallen monastery the opportunity of introducing instrumental music to the daily liturgy in 1645, one of his negative arguments was the sarcasm of the citizens (the town of Sankt Gallen being Reformed) which might fall on the monks in the monastery and trouble the faithful. The abbot apparently failed to realise the appeal, and therefore the potential for propaganda, which a lavish musical practice was likely to have for the Reformed public. Third question. Is instrumental music [suitable] for our congregation? It appears that it is not. 1. Our people are simple, and do not care for such things; if novelties were introduced, their devotion would be rather hindered than encouraged. 2. Perhaps they would be scandalized, and would be reminded of dance [music]. 3. Perhaps also the heretics would deride us, and molest the faithful”.

mentów instrumentalnych w zachowanym w badanych źródłach repertuarze wokalnie-instrumentalnym, np. w opracowaniach mszy i pieśni (określanych najczęściej jako *sonata* lub *symphonia*).

4.2.3. Wykonawcy

Wykonawców muzyki religijnej – zwłaszcza liturgicznej lub paraliturgicznej, funkcjonującej w kontekście usankcjonowanych form sprawowania kultu – można podzielić na cztery grupy. Podział ten jest bardzo ogólny i występuje niezależnie od wyznania, choć w zależności od wielu czynników udział poszczególnych grup w wykonaniu mógł być bardzo różny.

Do pierwszej grupy należą duchowni, niezależnie od ich rangi. W formularzach liturgicznych powierzano im szczególnej wagi teksty, które mogły być śpiewane (bądź wypowiedane) głośno lub cicho, lecz zgodnie z przyjętym zwyczajem – mającym często status usankcjonowanej przez prawo wyłączności – nikt spoza tej grupy nie mógł ich zastąpić w ich wygłoszeniu. Przykładem tego typu tekstu jest np. czytanie (lub melodeklamacja) perykop Ewangelii, niemal cały kanon mszalny, a także określone wersety, teksty modlitw i błogosławieństwa oficjum liturgii godzin. Udział muzyki w proklamacji takich tekstów zależny był nie tylko od lokalnych zwyczajów, ale także od indywidualnych predyspozycji⁸⁰³.

Do drugiej grupy należą osoby prowadzące wykonania muzyczne tych części nabożeństw, które nie wymagały bezpośredniego udziału osoby duchownej. Funkcja ta należała do kantora (kantorów) i zasadniczo była niezależna od stanu. W kościołach zakonnych kantorami byli niemal bez wyjątku zakonnicy, często posiadający również święcenia (a więc należący do stanu duchownego), nie były one jednak wymagane do prowadzenia wykonań muzycznych; w katolickich kościołach parafialnych oraz w kościołach ewangelickich na tym stanowisku zatrudniano zwykle świeckich. Funkcja ta była natomiast nierozdzielnie związana z muzyką: przepisanych dla kantora czynności nie dało się zastąpić (inaczej niż w przypadku wspomnianych wyżej treści zarezerwowanych dla duchownych, tekstów przewidzianych do śpiewu nie wypowiedano bez muzyki; jeśli brakowało możliwości wykonania muzycznego, po prostu obywno się bez nich).

Do trzeciej grupy zaliczyć można tych, którzy zajmowali się wykonywaniem muzyki w sposób profesjonalny, wyznaczeni do tej roli najczęściej przez

⁸⁰³ Do tej zależności odwołują się niekiedy także autorzy źródeł, choćby we wspomnianej już przedmowie do mogunckiego śpiewnika z 1605 roku, zob. przypis 799.

kantora (lub osobę w analogicznej funkcji); ich udział w oprawie muzycznej nabożeństw był zwykle określony za pomocą specjalnej umowy. W tej kategorii mieścili się członkowie *scholae cantorum*, rekrutowani z uczniów przykościelnych szkół, zobowiązani do śpiewu podczas liturgii, a także zatrudniani przez administrację danego ośrodka kościelnego (parafię, klasztor itp.) zawodowi muzycy: przede wszystkim śpiewacy, później także instrumentalści. Utwory muzyczne wykonywane przez tę grupę z oczywistych powodów reprezentowały najbardziej zaawansowany poziom artystyczny.

Do czwartej grupy należała natomiast cała wspólnota – wszyscy uczestnicy danego nabożeństwa, biorący w nim czynny udział przede wszystkim za pomocą śpiewu. Utwory wykonywane przez zgromadzenie złożone w znacznej większości z amatorów były najczęściej proste, opracowane sylabicznie i jednogłosowo lub utrzymane w prostej wielogłosowości, opatrzone tekstami w językach wernakularnych.

Udział wymienionych wyżej grup w wykonywaniu muzyki religijnej w różnych jej odmianach był zróżnicowany i często trudny do szczegółowego określenia. Indywidualne predyspozycje wykonawców, wykształcenie i doświadczenie kantorów dobierających repertuar, zamożność ośrodka (od której zależały uposażenia muzyków profesjonalnych, a co za tym idzie – także możliwości ich rekrutacji), wreszcie tradycje lokalne regulujące udział wspólnoty w muzyce kościelnej – to jedynie część zmiennych, które miały wpływ na ostateczny kształt wykonywanej muzyki.

Podobnie jak w przypadku języka tekstu słownego kompozycji, również obsada wykonawcza bywa przedmiotem stereotypów, według których wspólnotowy śpiew pieśni kancjonałowych powszechny miał być jedynie wśród ewangelików, w środowisku katolickim wykonywano zaś głównie utwory łacińskie, zwykle bardziej wymagające, często o skomplikowanej, wielogłosowej fakturze wokalne lub wokально-instrumentalne. Granica pomiędzy obydwoma grupami repertuaru bliska jest podziałowi na muzykę „wysoką” i „niską”; nie ma jednak wiele wspólnego z granicą między jakimikolwiek wyznaniem. Oba typy muzyki współwystępowały w różnych kontekstach konfesyjnych, a proporcje między nimi zależały nie od wyznania, lecz od wymienionych wyżej czynników – indywidualnych predyspozycji, lokalnych tradycji i zamożności ośrodka. Trzeba jednak zaznaczyć, że badania nad repertuarem pozostającym poza głównym nurtem muzyki artystycznej długo pozostawały zjawiskiem marginalnym i w niektórych kręgach ciągle uważane są za pewne *novum*⁸⁰⁴. Dys-

⁸⁰⁴ Zob. np. Andrea Lindmayr-Brandl, *Polyphonic music in early German print. Changing perspectives in music historiography*, w: *Early Music Printing in German-Speaking Lands*, red.

proporcja pojawia się także w badaniach nad repertuarem przeznaczonym do śpiewu wspólnotowego; katolicki repertuar tego typu i jego kontekst kulturowy były przedmiotem zainteresowania muzykologów znacznie rzadziej niż analogiczny repertuar ewangelicki. Obecnie kwestie repertuaru popularnego w różnych kontekstach wyznaniowych, wzajemne ich porównywanie, badania nad przepływem i recepcją utworów są coraz częstsze w literaturze przedmiotu⁸⁰⁵.

Proporcje między utworami wykonywanymi przez profesjonalistów a repertuarem wykonywanym przez ogół wspólnoty wydają się różne nie tylko w zależności od warunków lokalnych; można zaobserwować także pewne ich zmiany w miarę upływu czasu. Rosnący udział repertuaru wokalnie-instrumentalnego, importowanego z Italii lub komponowanego w stylu włoskim, wymagał zatrudniania większej liczby profesjonalnych muzyków, mogących takie utwory wykonywać. Również udział samej muzyki instrumentalnej był z czasem coraz większy. Zjawiska te dotyczyły jednak przede wszystkim większych ośrodków miejskich, które były ze sobą powiązane różnego rodzaju sieciami relacji społeczno-kulturowych.

Podobnie jak w przypadku języka, również kwestie wykonawcze zależały często od okoliczności związanych z omówionymi wyżej cyklami czasu. Skomplikowana muzyka wielogłosowa, wykonywana przez profesjonalnych śpiewaków lub przez zespół wokalnie-instrumentalny, była zewnętrznym przejawem świętowania. Na wielkie święta zatrudniano więc wielkie zespoły muzyczne. Przykłady takich zjawisk znane są z różnych środowisk wyznaniowych; muzykę polifoniczną przeznaczoną na duże obsady uważano niekiedy za uniwersalny wzorzec świątecznego wykonania, sięgający czasów biblijnych⁸⁰⁶.

Kolejną kwestią, analogiczną do omówionej wyżej w kontekście języka, są ewentualne dysproporcje między katolikami a ewangelikami w zakresie dozwolonych lokalnie okoliczności wspólnotowego wykonywania muzyki. Choć pieśni przeznaczone do wykonania przez ogół wiernych u luteran uważane były za element liturgii *sensu stricto* i momenty ich wykonywania były odnotowywane w formularzach, a u katolików pozostawały one poza usankcjonowanym praw-

Andrea Lindmayr-Brandl, Elisabeth Giselbrecht, Grantley McDonald, London – New York: Routledge 2018, s. 245–259.

⁸⁰⁵ Zob. np. *Listening to Early Modern Catholicism. Perspectives from Musicology*, red. Daniele V. Filippi, Michael Noone, Leiden – Boston: Brill 2017.

⁸⁰⁶ Wolfgang Caspar Printz w swoim teoretycznym dziele dotyczącym historii muzyki, wydanym w 1690 roku, wnioskuje, że muzyka czasów Dawida i Salomona musiała być polifoniczna, niepodobna bowiem, by wielu instrumentalistów i śpiewaków wykonywało muzykę unisono lub w oktawach, zob. Wolfgang Caspar Printz, *Historische Beschreibung...*, op. cit., s. 36–37; cyt. za: Joseph Herl, *Worship wars...*, op. cit., s. 122.

nie kanonem liturgii, w źródłach odnaleźć można liczne dowody na wykonywanie ich w okolicznościach liturgicznych *per se* także przez katolików (np. podczas wspomnianych wyżej tzw. cichych mszy⁸⁰⁷, ale także – zwłaszcza w mniejszych ośrodkach, niedysponujących odpowiednimi siłami wykonawczymi – w przypadku wykonywania wspólnotowego niektórych części stałych⁸⁰⁸). Sprzyjające wspólnemu śpiewowi paraliturgiczne celebracje, takie jak procesje, pielgrzymki czy spotkania bractw, kultywowane były niemal wyłącznie przez katolików⁸⁰⁹.

Zarówno muzycy profesjonalni, jak i amatorzy brali udział w wykonaniach muzyki w kościołach luterańskich i katolickich, w przypadku badanego tu tematu – tak przed rekatolizacją, jak i po niej. Wydaje się, że proporcje tego udziału nie uległy żadnym znaczącym zmianom w konsekwencji przemian rekatolizacyjnych. Różnice dające się zaobserwować w badanym tutaj materiale dotyczą przede wszystkim wielkości i zamożności ośrodków, a także kwestii występowania zewnętrznego mecenatu (np. książęcego); miały one wpływ na możliwości angażowania muzyków profesjonalnych. Niemal każda śląska parafia w drugiej połowie XVII wieku – niezależnie od tego, czy była to parafia ewangelicka czy też katolicka – zatrudniała kantora i organistę. W miastach muzycy miejscy zatrudniani byli do grania na niedzielnych i świątecznych nabożeństwach; muzyka wykonywana była na różnych instrumentach, zwłaszcza smyczkowych i dętych, tak w kościołach ewangelickich, jak i katolickich. W wykonaniach partii wokalnych brali udział uczniowie szkół niezależnie od przynależności wyznaniowej. Wreszcie, dość często w śpiew religijnych pieśni włączała się cała wspólnota.

Nasza wiedza na temat obsady wykonawczej muzyki religijnej na badanym obszarze często zależy od drobiazgowości autorów opisów źródłowych. Choć możemy się domyślać, że instrumenty muzyczne były na wyposażeniu wielu świątyń (lub przynajmniej były do nich przynoszone przez muzyków), to jednak spośród badanych ośrodków tylko w Namysłowie zostały one skrupulatnie odnotowane⁸¹⁰. Wspólne śpiewanie pewnych utworów i zatrudnianie śpie-

⁸⁰⁷ Zob. s. 247–248.

⁸⁰⁸ Zob. przypis 799.

⁸⁰⁹ Zob. s. 77, 83, 131–137, 267–270. Na marginesie tego rozróżnienia pojawia się pytanie, na ile wprowadzenie wspólnotowego śpiewu do liturgii na szeroką skalę w wyznaniach ewangelickich mogło być nie tylko kontynuacją przedreformacyjnych tradycji czy realizacją akcentowanego przekonania o powszechnym kapłaństwie, ale również pewnego rodzaju zagospodarowaniem wspólnotowych form pobożności (w tym: wykonywania pieśni religijnych) w miejsce form odrzuconych, uważanych później za typowo katolickie: pielgrzymek, procesji czy spotkań bractw religijnych. Kwestię tę jednak trudno rozstrzygnąć jednoznacznie.

⁸¹⁰ Zob. s. 75–76.

waków do wykonania innych było zapewne codziennością (to drugie zjawisko raczej „świętecznością”, ale też występującą dość często i regularnie), niemniej tylko dzięki wyjątkowo szczegółowo sporządzonej kronice anonimowego jezuickiego sprawozdawcy z misji brzeskiej mamy na to niezbity dowód pochodzący z badanego terenu w określonym czasie⁸¹¹.

4.3. MUZYKA A STRUKTURY ORGANIZACJI SPOŁECZNEJ (BRACHTWA RELIGIJNE, STOWARZYSZENIA ŚWIECKIE)

Muzyka, dzięki swojemu jednoczącemu oddziaływaniu, była istotnym elementem struktur organizacji społecznej, takich jak bractwa religijne czy stowarzyszenia świeckie. Choć wspólne wykonywanie repertuaru muzycznego rzadko stanowiło główny cel działania tego typu organizacji, w wielu przypadkach należało do ważnych form jego aktywności. Bractwa religijne zakładane były w całej Europie od czasów średniowiecza; istotną rolę w ich tworzeniu miały środowiska zakonów żebraczych. Wspólnoty tego typu miały pełnić zarówno funkcje społeczne (tworzenie wspólnoty, pomoc charytatywna w obrębie bractwa – dla rodzin zmarłych członków, ale także poza nim – działalność w przytułkach, szpitalach itp.), jak i religijne (wspólne uczestnictwo w praktykach religijnych, często związanych ze szczególnym kultem patrona bractwa, modlitwa za zmarłych itp.). Spotkania bractw były często okazją do wspólnego wykonywania pieśni religijnych w językach wernakularnych, czasem także wystawiania dramatyzowanych przedstawień; członkowie byli niekiedy odpowiedzialni za wykonywanie muzyki podczas świąt, procesji czy pogrzebów⁸¹².

Reformacja podważyła zasadność istnienia bractw świeckich o charakterze religijnym: zarówno argumenty uzasadniające ich działalność charytatywną, jak i potrzebę modlitwy za zmarłych czy kultu świętych patronów poddano gruntownej krytyce. Luter i Kalwin wypowiedali się negatywnie na temat konieczności istnienia tego typu organizacji⁸¹³. Potrzeba wspólnego wykonywania pieśni religijnych w językach wernakularnych znalazła zaś miejsce

⁸¹¹ Zob. przypis 505.

⁸¹² Szerzej zob. np. Jonathan Glixon, *Singing Praises to God: Confraternities and Music*, w: *A Companion to Medieval and Early Modern Confraternities*, red. Konrad Eisenbichler, Leiden – Boston: Brill 2019 (*Brill's Companions to the Christian Tradition*, 83), s. 329–344.

⁸¹³ Zob. David D'Andrea, *Cities of God or Structures of Superstition: Medieval Confraternities and Charitable Hospitals in the Early Modern World*, w: *A Companion to Medieval and Early Mo-*

w oficjalnej liturgii sprawowanej w parafii. Dostrzeganie związku przyczynowo-skutkowego między obydwooma sygnalizowanymi tu zjawiskami wydaje się nadinterpretacją; trudno jednak nie zauważyć, że we wszystkich wyznaniach potrzeba aktywnego uczestnictwa świeckich w zewnętrznych formach religijności była wówczas znacząca, różne były zaś tylko sposoby jej realizacji.

Kościół katolicki w epoce nowożytnej nie tylko nie zlikwidował instytucji bractw, ale zachęcał do ich utrzymywania, a nawet zakładania kolejnych. Nowe konfraternie powstawały zarówno w Europie, jak i na innych kontynentach, uznawanych za terytoria misyjne (głównie w Amerykach i w Azji). Bractwa te – jako organizacje religijne zrzeszające świeckich – uważane były za dobrą formę propagowania katolicyzmu, tak wśród ludzi innych religii, jak i w kręgach chrześcijan innych wyznań⁸¹⁴. Także na Śląsku w czasach rekatolizacji powstawały nowe bractwa, zakładane m.in. przez jezuitów, franciszkanów, cystersów i duchowieństwo diecezjalne. Działalność tych organizacji na tym obszarze w epoce nowożytnej nie została dotychczas przebadana w sposób wyczerpujący⁸¹⁵. Również ich aktywność muzyczna wymaga niewątpliwie dalszych badań: monograficznych i porównawczych. Już same informacje dotyczące różnego typu sodalicii (uczniowskich, mieszczańskich, rzemieślniczych, literackich) zakładanych przez śląskich jezuitów są świadectwem bogatej kultury muzycznej tych organizacji; ich członkowie brali udział w licznych spotkaniach, nabożeństwach, procesjach i spektaklach⁸¹⁶, podobnie zresztą jak działo się to w innych częściach świata.

W społecznościach ewangelickich bractwa religijne zostały zastąpione przez nowotworzone stowarzyszenia o charakterze świeckim, choć ich działalność po-

dern Confraternities, red. Konrad Eisenbichler, Leiden – Boston: Brill 2019 (*Brill's Companions to the Christian Tradition*, 83), s. 180–181.

⁸¹⁴ „Confraternities had been an integral part of medieval religious life and would continue to be so in post-Tridentine devotion and piety. Catholic religious and civic authorities invested heavily in religious brotherhoods as orthodox bulwarks against Protestant assault. [...] The Catholic defence of lay religious brotherhoods took place when Europeans began to circumnavigate the globe. Consequently, confraternities became an integral part of global religious evangelisation, and European Catholic brotherhoods took on an international dimension. [...] Instead of withering under Protestant assault, confraternities grew in importance during the Counter-Reformation. Catholic authorities supported the popular medieval associations as an ideal tool of re-Catholicisation, and international trade spread these uniquely Catholic organisations across the globe”, *ibidem*, s. 183–184.

⁸¹⁵ Jedynym monograficznym opracowaniem dotyczącym śląskich bractw religijnych jest książka Władysława Bochnaka (zob. *idem*, *Religijne stowarzyszenia i bractwa...*, op. cit.). Jest ona niewątpliwie ważnym punktem wyjścia do dalszych prac badawczych, zawiera jednak głównie podstawowe informacje oraz statystyki.

⁸¹⁶ *JeżK*, s. 240–277.

zostawała często powiązana z różnymi formami religijności⁸¹⁷. Niektóre z tych stowarzyszeń miały na celu wspólne wykonywanie muzyki (*collegia musica*, *Musikkränzleins*); skupiały głównie amatorów i bywały zobowiązane do prowadzenia bądź wspierania wspólnotowego śpiewu podczas nabożeństw⁸¹⁸. Badania nad repertuarem szwajcarskich i niderlandzkich bractw muzycznych dowodzą, że ich członkowie wykonywali również muzykę kompozytorów katolickich⁸¹⁹. Międzywyznaniowy przepływ repertuaru był więc w tych stowarzyszeniach znaczący, choć raczej jednostronny (przede wszystkim to ewangelicy przejmowali repertuar katolicki); wśród przyczyn tego stanu rzeczy wymieniane są odmienne w różnych środowiskach cele gromadzenia muzycznych kolekcji, bliskie kontakty kulturowe między społecznościami różnych wyznań działającymi na niewielkim terenie, a także dość powszechna moda na wykonywanie muzyki w stylu koncertującym; w przedstawianym tu przypadku nie bez znaczenia były bliskie kontakty Szwajcarii z miastami włoskimi⁸²⁰. Kwestia działalności ewangelickich stowarzyszeń w miastach śląskich, ich aktywności muzycznej i ewentualnego międzywyznaniowego przepływu repertuaru nie została dotychczas przebadana; istotnym tego powodem był brak wystarczającej liczby reprezentatywnych dla tego zagadnienia źródeł. Trudno więc pod tym względem o porównanie sytuacji w obydwu regionach przed rekatolizacją i bezpośrednio po niej.

W miastach śląskich w epoce nowożytnej istniały też bractwa i stowarzyszenia o charakterze typowo świeckim (bractwa kurkowe, stowarzyszenia kupieckie, rzemieślnicze itp.). Ich spotkaniom również towarzyszyła muzyka⁸²¹. Kwestia ewentualnych ograniczeń przynależności do tego typu organizacji

⁸¹⁷ Współczesne rozumienie „świeckości” i „religijności” nie przystaje do rzeczywistości epok dawnych, gdzie znaczna większość wydarzeń wspólnotowych (społecznych) posiadała akcenty religijne; nic więc dziwnego, że pojawiają się one także w statutach stowarzyszeń o charakterze świeckim (zob. np. BaccialuppiA, s. 126: „Many society statutes in fact prescribe the performance of a Lobwasser psalm at the beginning and at the end of each rehearsal. Yet, most preserved archival documents show no direct connection between the music societies and the Sunday services in church. The *collegia musica* were organised on the model of the guilds”).

⁸¹⁸ Np. stowarzyszenia muzyczne w kalwińskich miastach Szwajcarii – Winterthur i Frauenfeld, zob. BaccialuppiA, s. 126–127.

⁸¹⁹ W przebadanych pod tym względem inwentarzach druki z muzyką katolicką stanowią kilkanaście do kilkudziesięciu procent wszystkich tytułów; szerzej zob. BaccialuppiA, s. 143–156.

⁸²⁰ BaccialuppiA, s. 153: „The overlap in sacred vocal music almost exclusively concerns Catholic titles acquired by the Reformed music societies. [...] The reason lies in the collectors’ scope. Catholic institutions collected music for purely functional reasons: there was no point in buying music which they could not use for liturgical or devotional practices. The Reformed societies, instead, collected books mainly out of musical interest – and in doing so had the possibility of practising artistic disobedience”. Zob. także ibidem, s. 143, 152.

⁸²¹ Zob. np. Andrzej Kozieł, *Do kogo strzelali brzescy mieszczanie...*, op. cit., s. 73.

z powodów wyznaniowych lub wręcz odwrotnie, ich braku z uwagi na istnienie tam pewnej tolerancji religijnej – zarówno w czasie dominacji wyznań ewangelickich, jak i po rekatolizacji – nie została dotychczas podjęta i wymaga badań. Spośród omawianych tu ośrodków katolickie bractwa religijne obecne były tylko w Namysłowie. Fakt ten potwierdza teorię, że konfraternie stanowiły specyficznie miejski fenomen, a w ich zakładaniu znaczący udział mieli zakonnicy. Jedynie w Namysłowie katolicka społeczność mieszczańska była wystarczająco liczna, a działający w mieście franciszkanie przenieśli na tamtejszy grunt znane im z innych ośrodków formy religijności.

4.4. MUZYKA W EDUKACJI

Zarówno autorzy katolicy, jak i luterańscy akcentowali znaczenie muzyki w procesie edukacji. W nowożytnej Europie nie było bodaj ani jednej szkoły – od elementarnych szkół parafialnych po uniwersytety – w której elementy tej sztuki nie znajdowały się w programie nauczania i w praktyce dydaktycznej. Uczniowie szkół różnego typu na swojej edukacyjnej ścieżce spotykali się głównie z muzyką religijną. Miało to dwojaki cel. Po pierwsze – wspomniany wyżej cel etyczny: muzyka taka była nośnikiem tekstów sakralnych, odzwierciedleniem boskiej harmonii, miała też być pewną przeciwwagą do muzyki świeckiej, uważanej przez wielu za nieobyczajną, a której znajomość młodzi ludzie i tak nabywali w codziennym życiu poza szkołą⁸²². Po drugie – kultywowaniu repertuaru religijnego przyświecał cel praktyczny: uczniowie nauczani muzyki mogli tę muzykę wykonywać w kościołach podczas nabożeństw odprawianych w ciągu roku liturgicznego (niedziele, święta), jak również w okolicznościach wynikających bezpośrednio ze zwyczajów bądź potrzeb danej społeczności (pogrzeby, fundacje prywatne).

W szkołach różnego typu muzyka była także wykorzystywana jako nośnik treści dydaktyczno-religijnych: nie tylko dla uczącej się w nich młodzieży, ale i całej lokalnej społeczności. Służył temu w szczególności repertuar pieśni katechizmowych, pomagających zapamiętać podstawowe prawdy wiary⁸²³. Edukacja

⁸²² Na temat tego celu edukacji muzycznej zob. np. Robin A. Leaver, *Luther's Liturgical Music...*, op. cit., s. 37.

⁸²³ Na temat katolickich pieśni katechizmowych szerzej zob. np. Daniele V. Filippi, *A Sound Doctrine: Early Modern Jesuits and the Singing of the Catechism*, „Early Music History” 34 (2015), s. 1–43, literatura tamże.

religijna dorosłych, prowadzona m.in. poprzez rozpowszechnianie repertuaru pieśniowego, wiązała się ściśle z pojęciem misji i propagowaniem określonych postaw moralnych oraz doktryny, także wśród ludzi innych wyznań⁸²⁴.

Samo postrzeganie muzyki jako istotnego elementu nauczania było wspólne zarówno dla katolików, jak i dla ewangelików. Dotyczyło to przede wszystkim młodzieży uczoney w zorganizowanych placówkach dydaktycznych, niezależnie od jej wieku. Teksty pieśni katechizmowych mogły się od siebie różnić: celem niektórych z nich było np. przekonanie innowierców (z którejkolwiek strony patrząc) do własnej doktryny, lecz nie zmieniało to przekonania, że umuzyczniony tekst dociera do słuchaczy łatwiej i w formie pieśni może być trwalej zapamiętany. Niezależnie od wyznania uważano także, że repertuar religijny jest lepszy dla młodych ludzi niż repertuar świecki (często postrzegany jako nieprzyzwoity).

Zarówno katolicy, jak i ewangelicy uczniowie zobowiązani byli do śpiewania w kościele (przynajmniej podczas niedzielnej liturgii, lecz w wielu przypadkach znacznie częściej), a śpiew na pogrzebach był dla nich sposobem na zdobycie dodatkowych środków utrzymania. Oprawa muzyczna uroczystości żałobnych podkreślała status społeczny i materialny danej rodziny; bogatsi zamawiali wykonania utworów wielogłosowych (*figuraliter*) i wielokrotne bicie w dzwony, mniej zamożni – śpiew monodii chorałowej, w ciszy natomiast chowano jedynie najuboższych lub takich, którym z jakichś powodów społeczność lokalna odmawiała uroczystego pogrzebu⁸²⁵.

Na badanym terenie funkcję kantora i nauczyciela piastowała często jedna osoba; zjawisko to występowało często w środowisku katolickim i ewangelickim, zarówno przed rekatolizacją, jak i po niej. Podstaw muzyki nauczano w szkołach parafialnych w Prusicach i Namysłowie; w sytuacji, gdy brakowało tam kadry, w analogiczny sposób łączono także funkcję nauczyciela i organisty. Edukacja muzyczna była elementem programu w brzeskim Gimnasion Illustre, a później także w gimnazjum jezuickim w tym samym mieście. Uczniowie obu tych placówek śpiewali podczas liturgii, na pogrzebach, a także wystawiali spektakle teatralne z muzyką. Brzescy kantorzy ewangelicy wchodzili w skład kolegium nauczycielskiego Gimnasion Illustre; było to powszechną praktyką obu kościołów miasta przed jego rekatolizacją; po niej dotyczyło to jedy-

⁸²⁴ Zob. s. 264–267.

⁸²⁵ Liczne przykłady tego zróżnicowania odnotowywano w księgach pogrzebów, m.in. przebadanych na potrzeby niniejszego opracowania metrykach z Prusic, Namysłowa i Brzegu. W niektórych źródłach pojawia się określenie bezpośrednio wskazujące na udział uczniów w oparwie muzycznej uroczystości żałobnych (*mit dem halben Schule begraben*).

nie personelu kościoła św. Mikołaja⁸²⁶. Jezuicki *praefectus musicae* sprawował ponadto funkcję nauczyciela w założonej przez Towarzystwo brzeskiej szkole katolickiej.

Istotna rola muzyki w edukacji była wspólna dla obu wyznań, a przemiany polityczno-konfesyjne wiązały się jedynie z wymianą osób sprawujących dane urzędy, nie zaś ze zmianą założeń, czy nawet okoliczności ich realizacji.

4.5. MUZYKA JAKO NARZĘDZIE MISJI I PROPAGANDY WYZNANIOWEJ

Świadomość wpływu muzyki na emocje słuchaczy, a także wspomnianych wyżej jej walorów etycznych i dydaktycznych sprawiała, że sięgano po nią często jak po skuteczny środek przekazu treści religijnych. Była ona narzędziem misji wśród tych, których należało zapoznać z prawdami wyznawanej wiary i medium propagandy wyznaniowej po wszystkich bodaj stronach międzykonfesyjnych sporów nowożytnej Europy. Właściwości te sprawiały, że w imię osiągnięcia celu często decydowano się na ustępstwa w zakresie środków, które w „zwykłych” okolicznościach budziły kontrowersje. Na terenach uważanych za misyjne wprowadzano na szeroką skalę np. wspólnotowy śpiew pieśni w językach wernakularnych; był to sposób na dotarcie do szerokich kręgów społecznych, zarówno w przedreformacyjnej Europie, jak i później, wśród różnych wyznań, także poza Starym Kontynentem. Podobnie w kręgach początkowo sceptycznego wobec praktyki muzycznej zakonu jezuitów kraje misyjne najwcześniej uzyskały dyspensę na możliwie najpełniejszą, zarówno wokalną, jak i instrumentalną oprawę muzyczną liturgii. Status krajów misyjnych posiadały przy tym nie tylko podbijane przez Europejczyków terytoria zamorskie, ale również ziemie, na których reformacja miała wielu zwolenników (w tym Rzeczpospolita i Śląsk), a także te tereny, na których stan chrystianizacji społeczeństwa budził poważne wątpliwości duszpasterzy (np. południowe Włochy, zwane przez nich „tutejszymi Indiami”)⁸²⁷.

Muzyka uważana była za narzędzie wzbudzania zachwytu, przekonywania raczej emocjonalnego niż rozumowego, ale też za skuteczny nośnik treści

⁸²⁶ Podobnie było np. we Wrocławiu w kościołach i gimnazjach św. Elżbiety i św. Marii Magdaleny.

⁸²⁷ Szerzej zob. np. JeżK, s. 112–164.

o charakterze perswazyjnym. Teksty rozpowszechniane wraz z muzyką tworzyły przekaz zarówno pozytywny, zwracający uwagę na wyznawane wartości, jak i polemiczny, wytykający adwersarzom błędy albo ostrzegający słuchaczy przed konsekwencjami pozostawania poza – różnie rozumianą – ortodoksją. Metody perswazji, repertuar symboli i alegorii, po jakie sięgano, pozostawały w gruncie rzeczy podobne, niezależnie od wyznania; przeciwne niekiedy treści przekazywano zaś czasem za pomocą tych samych melodii. Na terenach mieszanym wyznaniowo – gdzie reprezentanci przeciwnych sobie konfesji czynnie uczestniczyli w recepcji tego samego repertuaru – zdarzały się wymiany kontrafaktur, żartobliwie zwane „wojnami piosenkowymi”.

Przykładem tego typu polemiki jest opisywana już w literaturze pieśń *Erhalt uns Herr bei deinem Wort*, której prostą melodię jedni śpiewali „przeciwko dwóm największym wrogom Chrystusowego Kościoła: papieżowi i Turkom”, drudzy natomiast „przeciwko dwóm największym wrogom Chrystusowego Kościoła: kacerzom i Turkom”⁸²⁸. Melodia ta, dodajmy, wywiedziona była z przedreformacyjnego, łacińskiego hymnu *Veni Redemptor gentium*, zaadaptowana następnie do jego niemieckich przekładów (*O Herr Erlöser alles volcks* oraz *Nun komm, der Heiden Heiland*), a wreszcie do wspomnianego wyżej polemicznego tekstu⁸²⁹. Ze względu na wyrażony *explicite* w tekście antypapieski charakter pierwszej wersji pieśni *Erhalt uns Herr*, autorstwa Marcina Lutera, była ona w wielu miejscach zabroniona przez katolickie władze, a w niektórych katolickich miastach za jej wykonanie groziły nawet kary. Powtarzające się zakazy jej wykonywania świadczą zresztą o ich łamaniu i popularności tego utworu. Katolicy nie pozostali jednak protestantom dłużni i do tej prostej, wpadającej w ucho melodii dopisali własne wersje jej tekstu, które albo nie były tak kontrowersyjne (wystarczyło zamienić słowo „Pabst” [papież] na „Teufel” [diabeł]), albo też stanowiły repertuar nie do przyjęcia dla drugiej strony konfesyjnego sporu, ponieważ jako najwięksi wrogowie określani byli tam „kacerze” albo „sekciarze”, w domyśle – ewangelicy⁸³⁰. Pieśń ta – choć

⁸²⁸ Zob. Jan Kvapil, *Die katholische Liedpropaganda in den Böhmischen Ländern*, praca doktorska, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav germánských studií 2008, s. 171–187.

⁸²⁹ Na temat różnych adaptacji tej melodii zob. np. Robin A. Leaver, *Luther's Liturgical Music...*, op. cit., s. 201.

⁸³⁰ Najstarsza katolicka wersja tego utworu opublikowana została przez Johanna Leisentrita w jego śpiewniku *Geistliche Lieder vnd Psalmen* (Budissin: Johann Wolrab 1567, fol. 278v–280r); zob. Jan Kvapil, *Die katholische Liedpropaganda...*, op. cit., s. 181.

różne jej wersje powstawały już w XVI wieku – była bardzo popularna także w wieku XVII, m.in. na Śląsku⁸³¹.

Samo zjawisko prowadzenia polemiki za pomocą szeroko rozpowszechnianych tekstów pieśni towarzyszyło międzywyznaniowym sporom od samych początków reformacji. Opisany wyżej przykład melodii, którą posługiwały się przeciwne strony konfliktu, zmieniając jej tekst (najczęściej zaś tylko pojedyncze jego słowa, by zachować jak największe podobieństwo do pierwowzoru przy jednoczesnej diametralnej zmianie sensu treści), nie było przypadkiem odosobnionym. Pieśni tego typu, choć często zawierały sformułowania ostre i obraźliwe wobec przeciwników, pozostawały na marginesie twórczości o charakterze religijnym. Co prawda w pierwszych wydaniach pieśń Lutra *Erhalt uns Herr* była określona jako „pieśń dziecięca” – co sytuowałoby ją raczej w kręgach utworów dydaktycznych i popularnych – jednak w późniejszej praktyce była ona wykonywana również w okolicznościach liturgicznych.

Autorzy polemicznych pieśni sięgali także po repertuar zaczerpnięty wprost z liturgii – być może ze względu na szeroką znajomość melodii wśród adresatów. Już w latach 20. XVI wieku pojawiły się luterzańskie kontrafakture sekwencji *Victimae paschali laudes* („Invicti Martini laudes intonent Christiani”) oraz niemieckiej pieśni wielkanocnej *Christ ist erstanden* („Martinus hat gerathen”). Katolicki polemista Petrus Sylvius opublikował własne kontrafakture tych kontrafaktur – „Convicti Lutheri fraudes exhorrent Christiani” oraz „Christ hat gerathen”. W przedmowie do ich wydania sprzeciwił się temu, że w pierwszej z tych pieśni Luter postawiony został w miejscu Chrystusa, a w drugiej znalazły się bardzo obraźliwe wobec katolików sformułowania; samo użycie melodii utworów liturgicznych lub paraliturgicznych do tego typu treści – po żadnej ze stron – nie zostało jednak wprost uznane za kontrowersyjne⁸³². Melodia – choć była doceniana przez różne grupy wyznaniowe jako skuteczny nośnik treści propagandowych – była w ich mniemaniu jedynie tym właśnie: nośnikiem, który nabiera znaczenia dopiero dzięki tekstowi, a jego sens można dowolnie kształtować poprzez zmianę słów, przenosząc tę pieśń z jednej strony konfesyjnego sporu na drugą. Propagandowe i polemiczne teksty bardzo często podkładane były pod istniejące już melodie innych utworów; znaczenie techniki kontrafaktury dla tego repertuaru zostało już dostrzeżone przez badaczy⁸³³. Przy doborze melodii do nowego tekstu brano pod uwagę jej

⁸³¹ Jan Kvapil, *Die katholische Liedpropaganda...*, op. cit., s. 184.

⁸³² Szerzej zob. Grantley McDonald, *The cult of Luther in music*, op. cit., s. 208–209.

⁸³³ Zob. np. Alexander J. Fisher, *Music and Religious Identity in Counter-Reformation Augsburg (1580–1630)*, Aldershot: Ashgate 2004, s. 61–62; Rebecca Wagner Oettinger, *Music as*

prostotę i popularność – obydwie czynniki wpływały na zasięg recepcji nowego utworu. Wykorzystywano też skojarzenia z pierwowzorem tekstowym, zwłaszcza w przypadkach, w których zasadniczo zachowywano jego treść, zmieniając tylko niektóre słowa (jak w omówionych wyżej przykładach)⁸³⁴.

Bezpośrednie przykłady prowadzenia międzywyznaniowych sporów za pomocą pieśni nie są znane z terenów Śląska czasów rekatolizacji (po 1654 roku). Może to oczywiście wynikać ze stanu zachowania źródeł: utwory tego typu rozpowszechniano zwykle w przekazie ustnym, a także poprzez druki ulotne. Wydaje się jednak, że po wojnie trzydziestoletniej temperatura tego typu dyskusji znacznie opadła i w następujących po niej latach próżno szukać paraleli do polemik z początków reformacji a nawet początków tej wojny. W realiach politycznie narzuconej zmiany wyznania kontrowersji oczywiście nie brakowało, co widzimy choćby na przykładzie konfliktu luteran z Namysłowa, zabiegających o zgodę na uczestnictwo w niedzielnych nabożeństwach na terenach nieobjętych rekatolizacją, z katolickimi władzami miasta⁸³⁵, albo na przykładzie brzeskich pastorów, od których żądano wygłaszania uroczystych kazań w święta maryjne⁸³⁶. „Wojen piosenkowych” na te lub inne tematy nie odnotowano jednak w zachowanych źródłach; niewykluczone, że miała na to wpływ bardzo jednoznaczna sytuacja polityczno-wyznaniowa, w której wszelkie przejawy wyrażania nieortodoksyjnych opinii były traktowane jako przeciwstawianie się władzy⁸³⁷.

4.6. MUZYKA JAKO NARZĘDZIE LEGITYMIZACJI PRZESTRZENI

Przejawy religijności kultywowane poza kościołem na terenie miasta lub wsi – np. procesje czy pielgrzymki – służyły sakralizacji tejże przestrzeni i podkreślały jej przynależność do wspólnoty inicjującej ten proces. Na terenach mieszanych wyznaniowo działania tego typu odbierane były przez

Propaganda in the German Reformation, Aldershot: Ashgate 2001, rozdział 4: *The Making of a Contrafactum: Music and Mockery in the Reformation*, [brak paginacji]; Katarzyna Spurgjasz, «Everybody liked it / likes it / will like it»: three possible time-related approaches to contrafacta, „Musica Iagellonica” 13 (2022), s. 81–92.

⁸³⁴ Zob. przypis 833.

⁸³⁵ Zob. s. 87.

⁸³⁶ Zob. s. 157–158.

⁸³⁷ Zob. s. 281–282.

stronę przeciwną jako zawłaszczanie przestrzeni i nierzadko prowadziły do konfrontacji. W wyznaniach ewangelickich praktyka procesji i pielgrzymek została odrzucona, u katolików zaś była ona chętnie kultywowana, co dodatkowo prowadziło do poczucia „nierówności” w dziedzinie wyrażania religijności w przestrzeni wspólnoty i wznagało spory powstające na tym tle. Nie bez znaczenia pozostawały tutaj kwestie doktrynalne: znaczna większość katolickich pielgrzymek i procesji łączyła się z kultem eucharystycznym (procesje z Najświętszym Sakramentem, odbywane np. w ramach obchodów uroczystości Bożego Ciała i jej oktawy) lub kultem świętych (procesje związane z ich wspomnieniami liturgicznymi lub pielgrzymki do miejsc oddawania im szczególnej czci). Oba te elementy religijności zostały odrzucone przez ewangelików, co dodatkowo pogłębiło różnice między praktykami obydwu konfesji. W czasach rekatolizacji wprowadzanie zwyczaju odbywania procesji w miastach ongiś ewangelickich budziło spore kontrowersje społeczne, i choć ze względu na sytuację polityczną możliwość wyrażania sprzeciwu była w wielu miejscach ograniczona i nieczęsto dochodziło do otwartych konfrontacji i aktów przemocy fizycznej, to jednak fakt zainicjowania tego typu praktyk był skrupulatnie odnotowywany przez obie strony konfliktu⁸³⁸.

Społeczności ewangelickie niekiedy przejmowały tego typu praktyki od swoich katolickich sąsiadów, by w pewien sposób zrównoważyć dostęp do wyrażania religijności w otwartej przestrzeni miasta czy wioski. O adaptacjach takich zwyczajów dokonywanych na terenach mieszanych wyznaniowo pisze Claudio Bacciagaluppi w odniesieniu do Szwajcarii: w źródłach pojawiają się opisy procesji, pielgrzymek, a nawet kultu relikwii udokumentowane wśród kalwinistów w Bischofszell, Burgdorf i Sankt Urban (trzeba tu jednak zaznaczyć, że większość źródłowych opisów tych zjawisk pochodzi od autorów katolickich)⁸³⁹.

⁸³⁸ Zob. s. 77, 131.

⁸³⁹ BacciagaluppiA, s. 28–29: „Renward Cysat, town clerk (*Stadtschreiber*) of the Catholic city of Lucerne in the late sixteenth century, left in his manuscript *Collectanea* a testimony of the survival of traditional elements of Catholic devotional practice among the Protestants, which were officially condemned as superstition: pilgrimages, processions, the praying of the rosary, and the use of the sign of the cross [...]. The young Reformed of the mixed confessional town of Bischofszell, in canton Thurgau, organized an annual procession to the nearby caves of the Hohlenstein – a thanksgiving ritual – which was a sort of mirrored imitation of the Catholic procession for Pentecost. In the Reformed town of Burgdorf, in canton Berne, the younger members of the community participated in a spring procession called *Solennität*, which is still celebrated yearly at the end of June. Already before 1630, the town council contributed with 25 thalers, and after 1729 the local music society (*collegium musicum*) accompanied the singing youth with their instruments. Processions always have both a strong religious, devotional com-

Swoistym odpowiednikiem katolickich procesji religijnych – zwłaszcza w funkcji legitymizacji przestrzeni – dla środowisk protestanckich były organizowane przez nie procesje o charakterze świeckim (zawierały one oczywiście akcenty religijne – jak znaczna większość wydarzeń publicznych epok dawnych – lecz sprawowanie kultu religijnego nie było ich nadrzędnym celem). Do celebracji tego typu należały przywołane przez Bacciagaluppiego procesje dziękczynne i wiosenne, a na badanym tu obszarze – procesje organizowane przez personel ewangelickiego Gymnasium Illustre w Brzegu, będące częścią szkolnych uroczystości. Po rekatolizacji w tej samej przestrzeni miejskiej odbywały się zresztą procesje szkolne organizowane zarówno przez katolików, jak i ewangelików⁸⁴⁰.

Istotnym elementem procesji i pielgrzymek była muzyka – zarówno pieśni śpiewane przez uczestników, jak i repertuar instrumentalny. Wykonywanie jej było elementem rytuałów sakralizacyjnych; służyło także praktycznym celom: organizacji społecznej uczestników, przyciąganiu innych mieszkańców miasta (lub przynajmniej bezpośrednim informowaniu ich o tego typu wydarzeniu); nie było ono również pozbawione celów estetycznych. Na szczególnie uroczyste procesje zatrudniano niekiedy muzyków spoza miasta; praktykę taką dokumentują np. rachunki parafii katolickiej w Namysłowie, gdzie na uroczystość Bożego Ciała zatrudniono muzyków z Wrocławia⁸⁴¹.

Znaczącym elementem pejzażu dźwiękowego miasta było także bicie w dzwony, praktykowane w kościołach różnych wyznań. Choć ewangelicy początkowo odnosili się do tej praktyki bardzo krytycznie, wiążąc ją z przesadami lub odrzuconymi przez siebie przejawami religijności (np. wezwaniem do modlitw maryjnych), w wielu ośrodkach luterańskich zwyczaj ten przetrwał reformację lub został po niej wprowadzony powtórnie⁸⁴². Praktyki związane z dźwiękiem dzwonów były bardzo różne i zależały przede wszystkim od tra-

ponent, and a civic, secular character. By stressing the civic component, the Reformed citizens of Bischofszell and Burgdorf passed over the fact that processions were not approved by their religion. There are even testimonies for a blatantly unorthodox adoration of holy relics by Reformed people. In the Cistercian convent of Sankt Urban, near Lucerne, a chasuble of the Augsburg bishop St Ulrich is preserved, which reputedly cured children of disease. [...] Father Johann Baptist Rasmann describes the relic and the pilgrimage in a short description of the convent and its history of 1667. He underlines with a certain pride that even Protestants bring their children to be cured, which he considered a confirmation of the relic's miraculous qualities".

⁸⁴⁰ Zob. s. 136–137, 158.

⁸⁴¹ PL-WRk OA Namslau 25, k. nlb.: „Die Aufsgabe A(nn)o 1673: [...] Den 3. Musicis so von Breßlau auf das fest Corporis Chri(sti) herauß beruffen worden, ein discretion gegeben von 5 thl".

⁸⁴² Szerzej zob. Philip Hahn, *The Reformation of the Soundscape: Bell-ringing in Early Modern Lutheran Germany*, „German History” 33/4 (2015), s. 525–545.

dycji lokalnych, a nie od wyznania. W przebadanych wyżej źródłach śląskich nie znajdujemy dokładnych informacji na temat ewentualnych różnic między katolikami a luteranami w zakresie używania kościelnych dzwonów. Odnotowane przykłady dotyczą przede wszystkim zwoływania wiernych na nabożeństwo oraz obrzędy pogrzebowe; w tych ostatnich, podobnie jak w przypadku muzyki, praktyka dzwonicza była różnicowana w zależności od statusu społecznego i majątkowego osoby zmarłej. Zapisy tego typu pochodzą z czasów zarówno przed rekatolizacją, jak i po niej. Przypadek kościoła zamkowego w Brzegu dowodzi, że w niektórych miejscach dzwonnik pozostawał na stanowisku mimo zmiany przynależności wyznaniowej świątyni⁸⁴³.

4.7. ROZPOWSZECHNIANIE I RECEPCJA REPERTUARU

4.7.1. Przekaz rękopiśmienny i drukowany

Niezależnie od kontekstu wyznaniowego, politycznego czy geograficznego rozpowszechnianie i recepcja repertuaru muzycznego w nowożytnej Europie odbywały się równolegle na dwa sposoby – poprzez przekaz ustny i pisemny. Ten pierwszy sposób dotyczył niewątpliwie szerszych kręgów społecznych; pozostaje jednak dość trudny do uchwycenia w dostępnych źródłach. Dzisiejszym badaniom podlega przede wszystkim to, co utrwalono w przekazie pisemnym, zarówno w formie rękopiśmiennej, jak i drukowanej.

Analiza obydwu tych typów przekazu i konsekwencji ich stosowania była już wielokrotnie podejmowana w literaturze przedmiotu, także w zakresie repertuaru muzycznego⁸⁴⁴. Z powodów technicznych przekaz drukowany miał znacznie szerszy zasięg przy mniejszych kosztach jednostkowych, jednocześnie zaś stanowczo bardziej podlegał prawom rynku. Druk uważany jest za pewniejszy i bardziej skuteczny typ przekazu repertuaru, zarówno w perspektywie synchronicznej (rozpowszechnianie identycznych kopii tego samego utworu

⁸⁴³ W latach 1666–1696 dzwonnikiem tego kościoła był Daniel Ambrosius; następnie funkcję tę przejął jego syn Johann Joseph. Zob. PL-WRK 377a, 377b, 377c, *passim*.

⁸⁴⁴ Szerzej zob. np. Paweł Gancarczyk, *Muzyka wobec rewolucji druku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2011; Andrea Lindmayr-Brandl, Elisabeth Giselsbrecht, Grantley McDonald (red.), *Early Music Printing in German-Speaking Lands*, London – New York: Routledge 2018.

wśród wielu adresatów w podobnym czasie), jak i diachronicznej (większe jest prawdopodobieństwo przetrwania utworu w czasie z powodu wyprodukowania wielu równorzędnych kopii tej samej publikacji). Z drugiej jednak strony wśród muzykologów pojawiają się opinie, że obecność druku w zbiorze pochodzącym z konkretnego czasu i miejsca nie musi wcale oznaczać faktu jego lokalnego użytkowania (czyli wykonywania zawartych w nim utworów), podczas gdy rękopisy świadczyć mają wprost o obecności utworów w praktyce wykonawczej. Zależności te wydają się jednak nieco bardziej skomplikowane. Jeśli bowiem można było zakupić lub otrzymać druk i nie używać go w praktyce, podobnie można było nabyć bądź dostać rękopis; kopista rękopisu w wielu przypadkach nie był przecież jedynym jego właścicielem i użytkownikiem (*de facto* mógł też nie być nim w ogóle, jeśli sporządził rękopis na czyjeś zamówienie). Zdarzają się również przypadki rękopisów z tak licznymi błędami, że trudno sobie wyobrazić, by mogły one służyć jakimkolwiek praktycznemu wykonaniu (może poza przypadkami, gdy wykonawca znał utwór na pamięć z innego przekazu, a rękopis pełnił jedynie rolę *aide-mémoire*). Z drugiej strony druk nienoszący śladów użytkowania mógł być podstawą niezachowanej, rękopiśmiennej kopii, z której faktycznie wykonywano utwory. Możliwych wariantów transmisji i recepcji repertuaru jest tutaj bardzo wiele i trudno ustalić jakieś ogólne prawidłowości w tym zakresie. Przekaz rękopiśmienny wydaje się jednak pod pewnymi względami bardziej „osobisty”: o tyle, że nie wiązał się na ogół z prowadzeniem działalności „gospodarczej”. Drukarze, decydując o publikacji takich czy innych treści, przedkładali niekiedy korzyści materialne nad własne opinie i gust – niektórzy wydawali nawet teksty polemiczne wobec ich własnego wyznania, gdyż jeśli nie oni, wydałaby je konkurencja⁸⁴⁵. Nieznane są natomiast przypadki tego typu działań wśród kopistów.

Różnice w wykorzystywaniu konkretnego typu przekazu (rękopiśmiennego lub drukowanego) oraz w proporcjach wynikających z zależności od lokalnego kontekstu wyznaniowego są niekiedy zauważalne w materiale źródłowym, lecz ich obserwacja nie prowadzi do jednoznacznych wniosków o charakterze ogólnym. Związki przekazu drukowanego z reformacją potwierdzone są zwłaszcza w zakresie rozpowszechniania idei, pism teologicznych i polemicznych⁸⁴⁶. Ba-

⁸⁴⁵ Zob. np. Grantley McDonald, *The cult of Luther in music*, op. cit., s. 210.

⁸⁴⁶ Zob. np. Judith Pollmann, «Hey ho, let the cup go round!» *Singing for Reformation in the Sixteenth Century*, w: *Cultural Exchange in Early Modern Europe*, t. 1: *Religion and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700*, red. Heinz Schilling, István Györgi Tóth, Cambridge: Cambridge University Press 2006, s. 308–309: „In France Catholic polemical songs circulated in print from the 1560s onwards – yet in Germany Catholic printed polemical songs seem to have been much rarer than Protestant ones, whereas in the Netherlands they mainly circulated in manuscript.

dania porównawcze dotyczące dominujących typów przekazu repertuaru muzycznego w różnych kontekstach wyznaniowych nie były dotychczas, o ile mi wiadomo, podejmowane na szeroką skalę. Znaczącym utrudnieniem jest tutaj stan zachowania źródeł; na podstawie zachowanej ich części trudno wnioskować o całości produkcji rękopiśmiennej, a nawet drukowanej (mimo istnienia licznych kopii niektóre tytuły w ogóle nie zachowały się do naszych czasów; dodatkowo procent zachowanych druków ulotnych jest znacznie niższy niż w przypadku druków zwartych). Przy podejmowaniu tego typu badań należałoby zwrócić uwagę na geograficzny zasięg recepcji danego repertuaru. Wydaje się, że druki muzyczne zawierające utwory autorów luterańskich (lub redagowane przez luteran) były znacznie bardziej popularne lokalnie; większy był tu też udział druków ulotnych. Natomiast druki muzyczne z utworami kompozytorów katolickich, przynajmniej w Europie Środkowej, były znacznie rzadziej wydawane lokalnie, częściej natomiast sprowadzano je z odległych miast, będących ówczesnie światowymi centrami drukarstwa, co z kolei przyczyniało się do znacznie szerszej recepcji tych samych utworów pod względem geograficznym. Na tę zależność wpływały jednak nie tylko kwestie wyznaniowe, lecz także językowe, estetyczne i stylistyczne.

W badaniach nad związkami kontekstu wyznaniowego z przekazem drukowanym należy wziąć również pod uwagę pewne ogólne tendencje, które – jak się wydaje – nie wiążą się bezpośrednio z przemianami wyznaniowymi, lecz mogą się z nimi zbiegać w czasie. Na przestrzeni epoki nowożytnej można zauważyć stopniowy spadek produkcji drukarskiej, nie tylko w zakresie druków muzycznych. Przyczyny tego zjawiska nie zostały dotychczas jednoznacznie wyjaśnione; występuje ono w wielu miejscach, niezależnie od sytuacji politycznej i gospodarczej.

Spośród badanych tu ośrodków jedynie Brzeg posiadał własną drukarnię, która kontynuowała działalność niezależnie od przemian wyznaniowych; wydawane w niej publikacje pochodziły jednak niemal bez wyjątku od autorów ewangelickich. Również i w tym przypadku z biegiem czasu wydawano coraz mniej druków, w tym druków muzycznych, lecz z wyżej wymienionych powodów trudno przypisywać to zjawisko wyłącznie wpływowi rekatolizacji. Zestawienie całej brzeskiej produkcji drukarskiej w zakresie druku muzycznego stanowi jedynie niewielką część wykonywanego tam repertuaru; równoległe z całą pewnością istniał tam przekaz rękopiśmienny, lecz jego świadec-

Whilst traditional Catholic books of carols and other religious songs continued to be reprinted, few polemical Catholic songs there appeared in print until the late 1580s. It is a difference that is so far unexplained – but that may fit into a wider pattern of Catholic polemical publishing”.

twą z badanego okresu – z wyjątkiem kilku rękopisów z kolekcji Zalaskiego – nie zachowały się. Namysłów, choć był znaczącym ośrodkiem miejskim, nie doczekał się własnej oficyny; zamówienia namysłowian np. na druki okolicznościowe realizowane były głównie we Wrocławiu. To jednak właśnie z tamtejszych źródeł pochodzą przekazy dotyczące zakupu, przechowywania i najprawdopodobniej także użytkowania druków muzycznych. Faktyczny wpływ przemian wyznaniowych na te zjawiska pozostaje jednak bliżej nieznanym ze względu na brak bezpośrednich danych pochodzących z różnych okresów, które można by ze sobą zestawić.

4.7.2. Międzywyznaniowy przepływ repertuaru: adaptacja i cenzura

Zjawisko międzywyznaniowego przepływu repertuaru, zwłaszcza na terenach niejednorodnych konfesyjnie, było w siedemnastowiecznej Europie raczej codziennością niż rzadkością. Świadczenia źródłowe i analizy tego fenomenu w literaturze przedmiotu w przeważającej większości dotyczą przejmowania repertuaru katolickiego przez ewangelików. Utwory kompozytorów katolickich wykonywali m.in. luteranie w krajach niemieckich i kalwiniści w Szwajcarii⁸⁴⁷. Jedne z bardziej znanych przykładów tego zjawiska dotyczą XVII-wiecznego Wrocławia i kolekcji źródeł pochodzących z tamtejszych kościołów luteranckich – św. Elżbiety, św. Marii Magdaleny i św. Bernardyna⁸⁴⁸. Niektóre utwory przejmowano w całości, inne – tylko w warstwie muzycznej, jeśli warstwa tekstowa nie była dla danego kręgu odpowiednia. Ten kierunek przepływu repertuaru tłumaczyć można między innymi ogólnoeuropejską wówczas modą na muzykę włoską; upodobania stylistyczne przekraczały w tym przypadku granice konfesji. Metody pozyskiwania repertuaru należącego do innego środowiska wyznaniowego były – jak zaświadcniają źródła – bardzo różne. Oprócz dostępnych ogólnie targów, na których można było zakupić druki muzyczne (np. we Frankfurcie nad Menem), oprócz lokalnych drukarni publikujących dzieła niezależnie od przynależności wyznaniowej ich autorów (jak również w zgodności z konfesją deklarowaną przez drukarza), repertuar tego typu można było zdobyć także drogą osobistych, międzykonfesyjnych znajomości (jak w przypadku pewnego luteranckiego organisty z Wrocławia korespondującego w tej sprawie z katolickim kompozytorem zatrudnionym

⁸⁴⁷ Zob. np. Barbara Wiermann, *Die Entwicklung vokal-instrumentalen Komponierens...*, op. cit., passim; BacciagaluppiA, passim.

⁸⁴⁸ Zob. przypis 621.

w Warszawie oraz bliżej nieznanym zakonnikiem⁸⁴⁹), ale także w wyniku złupienia kościoła należącego do adwersarza konfesyjnego (jak w przypadku zuryskich kalwinistów zabierających podczas wojny druki i rękopisy muzyczne z katolickich kościołów⁸⁵⁰ czy szwedzkich wojsk wywożących zbiory biblioteki kolegium jezuickiego w Braniewie do Uppsali⁸⁵¹).

Kwestia przepływu repertuaru w przeciwnym kierunku – przejmowania muzyki kompozytorów ewangelickich przez wykonawców katolickich – pojawia się w muzycznej historiografii zdecydowanie rzadziej. Być może rzeczywiście istniały tutaj jakieś dysproporcje ilościowe, spowodowane „własną produkcją” modnego wówczas repertuaru, większą centralizacją struktur administracyjnych zapewniających ścieżki transmisji w obrębie tego samego wyznania (np. w przypadku zgromadzeń zakonnych), bądź wreszcie większą, jak się wydaje, zinstytucjonalizowaną cenzurą kopiowanych treści. Trzeba jednak zaznaczyć, że ten kierunek transmisji również jest udokumentowany źródłowo⁸⁵². Analizowana tu kolekcja Załaskiego – i zachowane w niej utwory

⁸⁴⁹ Zob. Marco Scacchi, *Iudicium Cribri musici*, lettera XVI; Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *The Role of Heinrich Schütz and Silesian Musicians in the Dissemination of the Repertoire of the Polish Royal Chapel led by Marco Scacchi in Silesia, Saxony and Thuringia*, „Schütz Jahrbuch” 32 (2010), s. 26–27; Aleksandra Patalas, *W kościołe, w komnacie i w teatrze. Marco Scacchi. Życie, muzyka, teoria*, Kraków: Musica Iagellonica 2010, s. 389–390.

⁸⁵⁰ BacciagaluppiA, s. 71: „Waging war against the Catholics did not prevent the young Zurich students from appreciating the artistry of Catholic composers, and while plundering their churches they were attracted by the bookshelf on the organ loft. This is a most unusual way of acquiring music books, yet these young Reformed certainly judged their action in a positive way: enlarging their repertoire at the expense of the enemy”.

⁸⁵¹ Szerzej zob. np. Michał Spandowski, *Biblioteka dawnego kolegium jezuickiego w Braniewie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. Wojciech Walczak, Karol Łopatecki, Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy 2010, s. 93–100; Emma Hagström Molin, *Spoils of Knowledge: Looted Books in Uppsala University Library during the Seventeenth Century*, w: *Rethinking Europe. War and Peace in the Early Modern German Lands*, red. Gerhild Scholz Williams, Sigrun Haude, Christian Schneider, Leiden – Boston: Brill Rodopi 2019, s. 259; Agnieszka Leszczyńska, *Musicalia Collegii Braunsbergensis Societatis Jesu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa 2021 (*Fontes Musicae in Polonia*, A/V); kwestia użytkowania tego repertuaru w ośrodkach szwedzkich nie została dotychczas zweryfikowana.

⁸⁵² Zob. np. Agnieszka Leszczyńska, *Recepcja XVI-wiecznych protestanckich druków muzycznych w Braniewskim Kolegium Jezuickim*, w: *Muzyka wobec tradycji. Idee – dzieło – recepcja*, red. Szymon Paczkowski, Warszawa; Instytut Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego 2004, s. 191–197; Marcin Szelest, *The Repertoire of the Braunsberg/Oliva Organ Tablatures and Its Sources*, w: *Universalis et particularis. Ars et praxis Societatis Jesu in Polonia*, red. Bogna Bohdanowicz, Tomasz Jeż, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa 2018 (*Fontes Musicae in Polonia*, B/III), s. 149–197.

autorów luterańskich – stanowi jeden z zachowanych przykładów tego zjawiska. W przypadku utworów o charakterze liturgicznym lub paraliturgicznym – w odróżnieniu od polemicznej wymiany kontrafaktur, odbywającej się zazwyczaj poza przestrzenią kościoła – przejmowano zazwyczaj utwory w ich tekstowo-muzycznej całości. Zmiana tekstu – wyraz swoistej cenzury, stosowanej do adaptacji utworów katolickich w środowisku luterańskim – w tych przypadkach właściwie się nie pojawiała. Repertuar ewangelicki, z wyjątkiem utworów wprost sprzeciwiających się katolikom, np. z wątkami antypapieskimi, był, jak się wydaje, akceptowalny przez katolików w dużo większej mierze niż *vice versa*. Teksty o przemijaniu i wieczności, które kopiował Zalaski, czy tym bardziej łacińskie hymny o przedreformacyjnym rodowodzie w muzycznym opracowaniu Michaela Praetoriusa, które zaadaptowali do swoich potrzeb wykonawczych kłódzcy jezuici⁸⁵³, należały do repertuaru chrześcijańskiego o charakterze ponadwyznaniowym.

Stosunek różnych wyznań do repertuaru przedreformacyjnego jest tutaj osobną kwestią. Pewną jego część uznawano za wspólne dziedzictwo (lub też każda ze stron uważała ją za własne); kontynuowano zarówno jego wykonywanie, jak i opracowywanie. Inne zaś części tego repertuaru odrzucano. Nie była to tylko domena wyznań ewangelickich, ograniczających do minimum np. przedreformacyjny repertuar o charakterze maryjnym. Również katolicy odżegnywali się od pewnych elementów tego repertuaru lub też forsowali ich usunięcie, jak w przypadku ujednolicenia repertuaru liturgicznego po soborze trydenckim, m.in. odrzucenia tropów i większości sekwencji, a także większości rytów lokalnych. Znane są też zjawiska odwrotne – adaptacja w środowiskach luterańskich takich części przedreformacyjnego repertuaru, które – choć nie do końca zgodne z doktryną – wydawały się istotne dla tradycji lokalnej; przykładem mogą być tutaj choćby utwory związane z kultem św. Jadwigi Śląskiej, zamieszczone w luterańskim kancjonale Valentina Trillera⁸⁵⁴.

W kontekście przemian rekatolizacyjnych pojawia się pytanie, na ile repertuar społeczności luterańskich pozostawał w użytku po formalnej zmianie obowiązującego wyznania na katolicyzm. Zarówno kolekcja Zalaskiego, jak i wspomniany wyżej Kodeks Schwedlera pochodzą z rekatolizowanych kościołów luterańskich; obecność w nich repertuaru kompozytorów wyznania ewangelickiego może być świadectwem trwałości tych utworów pomimo

⁸⁵³ Zob. Katarzyna Spurgasz, *Odnaleziony Kodeks Schwedlera...*, op. cit., s. 119–133.

⁸⁵⁴ Zob. Antonio Chemotti, *Musical past and regionalism in early modern Silesia: the hymnbook of Valentin Triller (Wrocław 1555)*, poster na stronie projektu Sound Memories (www.soundme.eu/wp-content/uploads/Chemotti-posterHERA.pdf, dostęp: 15.12.2019).

przemian. Dla większości zgromadzenia mógł to być element łączący przeszłość z teraźniejszością, dla nowej administracji zaś – świadoma realizacja strategii akulturacji, zachowania repertuaru, który może zostać pozostawiony, aby przekonać do siebie daną grupę społeczną. Kantorzy i organiści katoliccy przybywający do nowego miejsca pracy mogli zresztą zastać na chórach rekatolizowanych kościołów repertuar kompozytorów ich własnego wyznania, gromadzony w wielu miejscach przez ewangelików; z braku bezpośrednich źródeł i/lub ich inwentarzy pochodzących z tego typu miejsc trudno obecnie tę hipotezę zweryfikować.

4.7.3. „Tylko to, co podobne, może nas przekonać” – strategię akulturacji

Wykorzystywanie znanych wzorów do przekazu nowych treści w celu łatwiejszego ich przyswojenia przez odbiorców jest zjawiskiem charakterystycznym dla wielu aspektów kultury. To, co podobne, od wieków uważane było za zdatne do przekonywania – i to zarówno w pozytywnym, jak i negatywnym sensie⁸⁵⁵. Wspominana wyżej praktyka kontrafaktury – zwłaszcza w przypadku zmiany tekstu świeckiego na religijny lub innowierczego na ortodoksyjny – była praktyczną realizacją tego poglądu. Nowe treści znajdowały swego rodzaju punkt odniesienia w pamięci zbiorowej wspólnoty, zakorzeniony w niej poprzez znaną melodię, dzięki której mogły one zostać szybciej przez nią przyjęte⁸⁵⁶.

Kontrafaktury były jednak tylko jednym z elementów strategii, zgodnie z którą innowierców przekonywano do ortodoksji posługując się zrozumiałym dla nich językiem – słownym, muzycznym, symbolicznym, kulturowym. Zespół tych zjawisk określany jest, głównie w kontekście katolickim, terminem inkulturacji. Neologizm ten, wprowadzony do literatury teologicznej w latach 70. XX wieku, odnoszony jest głównie do chrystianizacji terenów pozaeuropejskich, podejmowanej m.in. przez jezuickich misjona-

⁸⁵⁵ Przykładem takiego przekonania jest choćby średniowieczne wyobrażenie rajskiego węża z głową podobną do głowy Ewy; Petrus Comestor tłumaczy, że wąż przybrał kobiecą twarz, by skusić Ewę, ponieważ to, co podobne, sprzyja podobnemu (Petrus Comestor, *Historia Scholastica (Historia Libri Genesis, De suggestionem serpentis sive daemones)*: „[Lucifer] Elegit etiam quoddam genus serpentis, ut ait Beda, virgineum vultum habens, quia similia similibus applaudunt”). Zob. także Frank Scott Haydon (red.), *Eulogium. Chronicon ab Orbe Conditio Usque ad Annum Domini M.CCC.LXVI A Monacho Quodam Malmesburiensi Exaratum*, t. 1, Cambridge: Cambridge University Press 2012, s. 19.

⁸⁵⁶ Szerzej zob. np. Katarzyna Spurgiasz, «Everybody liked it / likes it / will like it»..., op. cit., s. 81–86.

rzy⁸⁵⁷. Podobną strategię działania można zaobserwować na rekatolizowanych terenach nowożytnej Europy, gdzie przy wprowadzaniu nowych form pobożności sięgano do zrozumiałego lokalnie języka wernakularnego i do stosowanego tamże języka muzycznego, tak aby stylistyka utworów pozostała bardzo zbliżona.

Jednak w nowożytnej Europie, mimo istniejących podziałów wyznaniowych, czasami bardzo głębokich i prowadzących do konfliktów, wymiana kulturowa – także w zakresie religijności – była tak szeroka, że czasami trudno jednoznacznie stwierdzić, co kto od kogo przejmował, kto był twórcą, kto naśladowcą, kto zaś odbiorcą. W domenie kultury muzycznej wiele idei i ich realizacji krążyło w przekazie ustnym, często wcześniejszym i/lub pełniejszym od przekazu pisemnego, możliwego dziś do zbadania. Zjawisko to dotyczy choćby czerpania z dorobku wspólnej kultury przedreformacyjnej i interpretacji przekazów pisemnych sporządzonych już w czasach późniejszych podziałów⁸⁵⁸. Różne grupy wyznaniowe, zwłaszcza te pozostające w bliskim sąsiedztwie geograficznym, inspirowały się wzajemnie; przejmowanie melodii, technik kompozytorskich czy wykonawczych odbywało się na ogół niezależnie od tego, czy proces ten określony zostałby przez członków danej społeczności jako „pożyczyliśmy od sąsiadów”, „dostaliśmy od przyjaciół” czy „zabraliśmy wrogom”. Rezultat tego procesu – przyswojenie repertuaru i stylistyki – był czasami tak głęboki, że znajdował on swój wyraz w deklarowanej przez te środowiska postawie: „to jest nasze, my to wymyśliliśmy”, a nawet „my to wymyśliliśmy wcześniej niż oni”⁸⁵⁹.

⁸⁵⁷ Zob. np. Ary A. Roest Crolius, *What is so new about inculturation? A concept and its implications*, „Gregorianum” 59/4 (1978), s. 721–738.

⁸⁵⁸ Tego typu dyskusja dotyczy choćby zjawiska śpiewu wspólnotowego oraz używania języka wernakularnego podczas nabożeństw.

⁸⁵⁹ Przykład takiego zjawiska występuje np. w omówionym w literaturze fragmencie jezuickich *Litterae annuae* z misji w Friedrichstadt (Schleswig-Holstein): „profuitque ad pietatem in sacello excitandam cantus in meliorem et faciliorem omnibusque jucundioerem methodum redactus, ita ut ipsi Lutherani palmam, quam in hoc genere sibi hactenus vindicabant, nunc ultra Catholicis hyatibus deferant, cupiantque passim ab iis discere, quos audiunt per totam ecclesiam in officio divino ad Kyrie, et Gloria, Credo, Sanctus etc. resonare tam apposite Germanicis rhythmis ad majestatem compositos hymnos. Huic vero ecclesiae ornamento magis exornando stabiliendoque novum hoc anno organum est comparatum, cui simile hic nunquam in ullo Sectariorum templo visum vel auditum; ideoque multam admirationem in auribus et animis excitavit, ut qui antea sola curiositate, nunc multo magis cantus suavitate illecti, frequentiores accurrant, nec se abstrahi patiantur”, cyt. za: Andreas Heinz, *Die Jesuiten als Förderer deutscher Messlieder. Ein frühes Zeugnis für die Praxis des «Deutschen Hochamts» (Friedrichstadt 1687)*, „Liturgisches Jahrbuch” 35 (1985), s. 164.

4.7.4. Antyrecepcja: repertuar nie do przyjęcia

Liczne przykłady międzywyznaniowej wymiany repertuaru, wzajemnej recepcji i wpływów sugerują, że zbiór utworów, z którego mogły korzystać społeczności różnych wyznań, był bardzo liczny. Poza nim pozostawał jednak taki repertuar, który z pewnych względów wydawał się w danej grupie niemożliwy do przyjęcia. Świadczenia tego typu zjawisk paradoksalnie utrwalone są w bardziej bezpośredni sposób w źródłach opisowych – normatywnych czy polemicznych; o takiej „antyrecepcji” źródła muzyczne mówią jedynie w sposób pośredni – choćby poprzez widoczne w nich zmiany w materii utworów. Ze względu na stan zachowania źródeł, argumenty *ex silentio* nie są w tej kwestii miarodajne; brak poświadczonej źródłowo recepcji danego repertuaru w danym środowisku nie może stanowić dowodu na to, że był on tam uważany za repertuar nie do przyjęcia.

Kwestie muzyczne, które uniemożliwiały recepcję danego repertuaru, były najpewniej uwarunkowane lokalnie i podlegały zmianom w czasie. W źródłach normatywnych dotyczących muzyki kościelnej różnych wyznań wielokrotnie spotkać można zakazy wykonywania muzyki polifonicznej lub gry na instrumentach. Powtarzające się zarządzenia tego typu mogą sugerować odstępstwa praktyki od teorii (zgodnie z zasadą, że gdyby zakazy nie były przekraczane, nie byłoby powodu ich przypominania). W wielu przypadkach podejście do zakazanej na początku muzyki ulegało zmianie i była ona stopniowo legalizowana.

Inną kwestią była niechęć danego środowiska do jakiejś części repertuaru, wynikająca nie tyle z jego cech muzycznych, ale z treści tekstu. Zjawisko antyrecepcji w tym zakresie było znacznie bardziej trwałe, ograniczało się jednak do samej warstwy tekstowej. Po usunięciu treści, z którymi się nie zgadzano – poprzez wymianę całego tekstu lub niektórych słów czy sformułowań – utwór stawał się akceptowalny (jak w przypadku kontrafaktur). Repertuar uznawany za nie do przyjęcia z powodu treści tekstu obejmował zaś utwory obce konfesyjnie (sprzeczne z wyznawaną doktryną), ale także – w zakresie muzyki kościelnej – utwory świeckie.

Antyrecepcja mogła się przejawiać w sposób bierny – poprzez nieprzyjmowanie danego repertuaru (lub jego kontrowersyjnych elementów), ale także w sposób czynny – za pośrednictwem wyrażonego *explicite* sprzeciwu wobec konkretnych utworów, uznawanych za wrogie. Także i ten typ antyrecepcji dotyczył w sposób szczególny treści tekstu, nie zaś warstwy muzycznej. W wielu miastach nowożytnej Europy dochodziło do zajęć na tle wyznaniowym, niezrządkiem kończących się zarówno szkodami materialnymi, jak i stratami w ludziach, a elementem prowokacji bywał śpiew obcych konfesyjnie czy polemicznych tekstów. Zdarzały się także sytuacje, w których utwory tego typu stawały

się przedmiotem dochodzenia sądowego, a rozpowszechniających zakazany repertuar karano z urzędu.

Przytaczane w literaturze przedmiotu przypadki „procesów o pieśni”⁸⁶⁰ wydają się jednak mieć drugie dno, poza dostrzeganą przez autorów opracowań kwestią wyznaniową. Teksty tych utworów, których autorów lub propagatorów pozywano przed sąd miejski, nie dotyczyły bowiem wyłącznie pochwały własnej doktryny czy dezaprobaty wobec innowierców. Za luterańskie pieśni o zbawieniu za pośrednictwem łaski, katolickie pieśni ku czci świętych, a nawet za takie pieśni, w których obie strony wymyślały sobie wzajemnie od heretyków, nikt raczej nikogo nie ścigał w majestacie prawa. Analizowane przypadki łączyły jednak sferę wyznaniową z dziedziną polityki; teksty, za które można było trafić pod sąd, zawierały liczne inwektywy pod adresem władz, np. porównania rajców miejskich do cesarzy rzymskich prześladujących chrześcijan⁸⁶¹. W przytaczanych przez Alexandra J. Fishera aktach sądowych wielokrotnie pojawia się kwestia ataków (słownych) na władze⁸⁶², i właśnie to, jak się wydaje, było faktycznym powodem wszczęcia procesów. Wobec podejrzeń o obrazę władzy, podżeganie do buntu i zakłócanie przyjętego porządku społecznego różnice wyznaniowe – choć również dzielące obie strony sporu – stawały się drugorzędne.

4.8. KULTURA MUZYCZNA WOBEC PRZEMIAN REKATOLIZACYJNYCH

4.8.1. Wpływ rekatolizacji na mobilność i migracje

Przemiany polityczno-wyznaniowe, jakie wystąpiły na Śląsku po wojnie trzydziestoletniej, miały różnego typu konsekwencje społeczne. Jednym ze skutków, zauważanym nie tylko we współczesnej literaturze przedmiotu, ale także w historiografii wcześniejszej, np. dziewiętnastowiecznych kronikach miejskich, było wywołanie migracji – zmuszenie pewnych członków społeczności do opuszczenia miejsca zamieszkania, a także napływ ludności z zewnątrz. Migracje te, ze zrozumiałych względów, były przez ewangelickich historiografów

⁸⁶⁰ Zob. np. Alexander J. Fisher, *Song, Confession and Criminality: Trial Records as Sources for Popular Musical Culture in Early Modern Europe*, „Journal of Musicology” 18/4 (2001), s. 616–657.

⁸⁶¹ Ibidem, s. 628.

⁸⁶² Ibidem, s. 628, 632, 634–635.

przedstawiane zdecydowanie negatywnie: ich współwyznawcy, którzy chcieli pozostać przy swojej konfesji, musieli udać się na wygnanie, a przybywający na ich miejsce katolicy uznawani byli za element obcy w społeczności, niezależnie od miejsca pochodzenia. Nie usprawiedliwiają tutaj w żaden sposób politycznych decyzji, które pozostawiały cesarskim poddanym wybór między zmianą wyznania a zmianą miejsca działalności, trzeba jednak zaznaczyć, że migracje te dotyczyły prawdopodobnie stosunkowo niewielkiej grupy – głównie duchowieństwa, personelu kościelnego oraz niektórych członków administracji miejskiej. Osobną kwestią pozostają dalsze losy tych osób; przytoczone w literaturze przedmiotu przypadki sugerują, że najprawdopodobniej większość z nich znajdowała zatrudnienie na podobnym stanowisku w innym ośrodku, a niekiedy przymusowa przeprowadzka kończyła się pewnego rodzaju awansem społecznym – uzyskaniem wyższego stanowiska lub osiedleniem się w większym mieście. Ponownie: nie lekceważąc krzywd i niepokojów, będących udziałem wygnańców, należy zwrócić uwagę, że liczni spośród nich nie byli tylko biernymi uczestnikami politycznych wydarzeń, lecz aktywnie kształtowali swój los, tak przed przemianami, jak i po nich. Podobną obserwację dotyczącą brytyjskiej emigracji katolickiej na kontynencie (zwłaszcza w Niderlandach) w epoce nowożytnej wysunęła Liesbeth Corens, proponując wręcz zamianę terminu *exile* na *confessional mobility*⁸⁶³.

Zbadanie ogólnego wpływu rekatolizacji na migracje wymaga szeroko zakrojonych badań prozopograficznych, które mogłyby wykazać, jaka część ludności danego ośrodka zmieniła miejsce zamieszkania bezpośrednio w wyniku przemian. Bez pełnych statystyk, dotyczących różnych grup społecznych i zawodowych, trudno wyciągać jakiegokolwiek wnioski. Badania tego typu, prowadzone na potrzeby niniejszego opracowania, a dotyczące grupy zawodowej muzyków w trzech ośrodkach: Prusicach, Namysłowie i Brzegu, wykazały, że mobilność wśród osób tej profesji była wysoka zarówno przed, jak i po rekatolizacji: nie zależała więc bezpośrednio od przemian polityczno-wyznaniowych. Choć istotnie kantorzy i organiści – jako personel kościelny – zmieniali miejsce zamieszkania i działalności w wyniku rekatolizacji, trudno jest jednoznacznie uchwycić tego typu zjawisko wśród innych muzyków, niezwiązanych bezpośrednio z administracją kościelną. Ponadto zarówno kantorzy i organiści, jak i muzycy innych specjalności podejmowali decyzję o przeprowadzce często kilkakrotnie w ciągu życia, m.in. z powodów ekonomicznych lub rodzinnych. Poziom mobilności w tej grupie zawodowej był z jednej strony za-

⁸⁶³ Zob. Liesbeth Corens, *Confessional Mobility and English Catholics in Counter-Reformation Europe*, Oxford: Oxford University Press 2018, s. 1–22.

leżny od czynników indywidualnych (znane są przypadki zarówno pokonywania w ciągu życia tysięcy kilometrów, podejmowania pracy w różnych realiach politycznych, geograficznych, etnicznych i językowych przez jedną osobę, jak i działalności w jednym ośrodku przez całe zawodowe życie, włącznie z przekazywaniem funkcji w jednej rodzinie przez niemal dwa stulecia), z drugiej strony jednak pewne decyzje życiowe czy przynależność do określonego środowiska mogły tę mobilność wzmacniać lub osłabiać (np. statystycznie jezuicy prefekci muzyki przemieszczali się częściej niż świeccy kantorzy katolicki, a muzycy dworscy – częściej niż muzycy miejscy).

Muzycy byli zresztą dość specyficzną grupą zawodową na tle całego społeczeństwa; profesjonalistów w tej dziedzinie rekrutowali pracodawcy prywatni lub instytucjonalni często ze względu na ich szczególne umiejętności, niezależnie od tego, ile granic – politycznych, geograficznych, społecznych czy wyznaniowych – dzieliło ich od siebie. Mobilność wśród zawodów uważanych za „specjalistyczne” – dotyczyło to także m.in. lekarzy czy żołnierzy – była wyższa od ogólnej średniej, a przekraczanie granic, nawet tak kontrowersyjnych jak podejmowanie pracy u innowierców, uznawane za bardziej usprawiedliwione⁸⁶⁴.

4.8.2. *Cuius regio religioque, eius et musica?* Wpływ przemian politycznych na kulturę muzyczną

W badaniach nad wpływem przemian rekatolizacyjnych na kulturę muzyczną pojawia się również pytanie o związki muzyki z polityką. Różne aspekty kultury były bowiem dość często wykorzystywane przez władzę polityczną do celów propagandowych. Ośrodki władzy stanowiły także znaczące ośrodki mecenatu artystycznego, a zmiana władcy wiązała się często z wymianą dworskiego personelu, w tym zatrudnionych artystów. Zjawisko tego typu na badanym terenie widoczne jest choćby w przedstawionej wyżej historii Brzegu czasów książęcych.

Wpływ polityki na kulturę muzyczną najbardziej widoczny jest – spośród badanych ośrodków – właśnie na przykładzie Brzegu i dotyczy zarówno epoki piastowskiej, jak i czasów rekatolizacji. Bezpośrednia śmierć Jerzego Wilhelma i przejście księstwa pod bezpośrednie zwierzchnictwo cesarza oznaczały dla miasta nie tylko zmianę wyznania – przebiegającą zresztą dość łagodnie w porównaniu z rekatolizowanymi dwadzieścia lat wcześniej innymi śląskimi terytoriami – lecz przede wszystkim przemiany polityczno-administracyjne, w rezultacie których stolica dawnego księstwa stała się jednym z peryferyjnych

⁸⁶⁴ Zob. np. BacciagaluppiA, s. 88–89.

ośrodków cesarstwa. Władca zwierzchni nie przebywał odtąd w Brzegu osobiście, nie miał tam też dworu, nie przyjmował gości, nie uprawiał więc mecenatu artystycznego, zatrudniając architektów, malarzy, poetów i muzyków, jak czynili to niemal wszyscy książęta brzescy w czasach nowożytnych. Odwrócenie tej tendencji nastąpiło dopiero po kilkunastu latach, kiedy zamek brzeski oddany został księciu Karolowi Filipowi von Pfalz-Neuburg; nowy książęcy gospodarz realizował wszystkie wymienione zadania, wspierając m.in. działalność muzyczną i teatralną. Mecenat artystyczny nie był więc, jak się wydaje, zależny od przynależności wyznaniowej, lecz od indywidualnych upodobań panującego i ogólnych trendów epoki.

Związki muzyki z polityką były też efektem innego typu powiązań – wykorzystywania zewnętrznych przejawów religijności do manifestacji władzy. W epoce konfliktów wyznaniowych – będących zarazem konfliktami politycznymi – sięgano po symbolikę religijną dla podkreślenia władzy świeckiej, ale także odwrotnie, w religijnych celebracjach często umieszczano wątki polityczne, sankcjonujące z kolei ortodoksję lokalnie uprawianej perswazji konfesyjnej. Muzykę religijną w pewnych okolicznościach także traktowano przedmiotowo, wiążąc ją z elementami propagandowymi władzy świeckiej⁸⁶⁵.

Odmienną kwestią pozostają tutaj reakcje na wydarzenia polityczno-wyznaniowe w popularnej kulturze muzycznej: choćby wspomniane wyżej rozpowszechnianie pieśni antykatolickich, z istotnymi wątkami wystąpień przeciwko urzędującym władzom miejskim, które zakończone zostały procesami sądowymi, a także przytaczane przez Alexandra Fishera pieśni, w których deklarowano sprzeciw wobec rekatolizacji Augsburga w 1629 roku⁸⁶⁶. Czy ewangeliccy mieszkańcy rekatolizowanych miast śląskich sięgali po podobne środki, by wyrazić swój sprzeciw wobec zaistniałych przemian polityczno-wyznaniowych, trudno dziś stwierdzić z powodu braku źródeł; nie jest to jednak wykluczone.

4.8.3. Przemiany krajobrazu dźwiękowego

Prowadząc narrację od szczegółu (kantora i jego muzycznej kolekcji) do ogółu (studiów nad funkcją muzyki w procesie rekatolizacji), na jej końcu – w najszerszej perspektywie – dojść można do pytania o przemiany krajobrazu dźwiękowego w kontekście badanych tu zjawisk historycznych i społecznych.

⁸⁶⁵ Szerzej zob. np. Derek L. Stauff, *Lutheran Music and Politics in Saxony during the Thirty Years' War*, praca doktorska, Indiana University, Jacobs School of Music 2014.

⁸⁶⁶ Zob. Alexander J. Fisher, *Song, Confession and Criminality...*, op. cit., s. 623.

Jest to jednak raczej możliwy do osiągnięcia obecnie horyzont badań niż etap drogi; przebadane dotąd źródła bardziej bowiem prowokują do pytań, niż pozwalają udzielić na nie odpowiedzi.

Zmiany polityczno-wyznaniowe pociągają za sobą przemiany społeczne, migracje, zmiany personalne w administracji, zanikanie jednych ośrodków kultury (i jej mecenatu) i uruchomienie innych, modyfikacje kalendarza świąt i dni powszednich, ceremoniału religijnego i świeckiego. Już samo wyliczenie tych okoliczności sugeruje, że krajobraz dźwiękowy nie mógł w ich kontekście pozostawać bez zmian. Szukając odpowiedzi na pytanie o charakter tych zmian i ich konkretny kształt, można tu zadać kolejne pytania – o cechy krajobrazu dźwiękowego charakterystycznego dla obu etapów procesu historycznego, czy też – obydwu stron tego konfliktu. W czym zatem upatrywalibyśmy różnic – a w czym podobieństw – między krajobrazem dźwiękowym luterańskiego miasta (lub wsi) na Śląsku w epoce nowożytnej, a jego odpowiednikiem typowym dla środowiska katolickiego? W jaki sposób różnice te dotyczyły odpowiednio – kościoła, szkoły, ratusza, rynku, domu, karczmy, ulicy miasta – w którymkolwiek z tych ośrodków? Jak należy nakreślić granice stref wpływów politycznych oraz wyznaniowych na muzykę i kulturę akustyczną obydwu środowisk: czy ograniczają się one do przestrzeni kościoła, przykościelnej szkoły, placu i cmentarza, czy też obejmują obszar całego miasta? Komu „zagląдали w nuty” albo jak ingerowali w repertuar żywy w tradycji ustnej przedstawiciele władzy kościelnej i świeckiej: papież, cesarz, katolicki ksiądz albo luterański pastor, rada miejska, wójt? Czy zmiany porządku wyznaniowego miały jakkolwiek wpływ na muzykę świecką? Bylibyśmy może jeszcze skłonni przypuszczać, że polityka wyznaniowa znajdowała swój wyraz w repertuarze śpiewanym na pogrzebach, ale czy równie chętnie będziemy wiązać jej skutki z repertuarem tańczonym na weselach? Bo to, że efekty jej działania dostrzegalne są w repertuarze śpiewanym na ulicach i w karczmach – to już wiemy, były one jednak raczej odwrotne do tych zamierzonych przez władze. Wreszcie czy nie jest tak, że „muzyka artystyczna” (*art music*, czy też *kunstliche Musik* – jak nazywali ją niemieckojęzyczni autorzy źródeł z epoki), wraz z jej wymaganiami dotyczącymi umiejętności i liczebności wykonawców, kojarzy nam się raczej z kontekstem katolickim, natomiast „muzyka popularna”, wraz z jej dostępnością i powszechnością, budzi skojarzenia raczej z kontekstem ewangelickim? Jak bardzo na ten stereotyp nakłada się inna konstrukcja myślowa, wiążąca rekatolizację z procesami sterowanymi odgórnie, w przeciwieństwie do reformacji kojarzonej zwykle ze zjawiskiem inicjowanym oddolnie? Jak na tym tle wyglądała różnica między kulturą miasta i wsi (przypomnijmy: statystycznie, jak twierdzą autorzy protokołów wizytacyjnych, rekatolizacja udała się do

pewnego stopnia w miastach – w niektórych nawet do połowy na przestrzeni kilkudziesięciu lat – natomiast praktycznie wcale nie udało się na wsiach)? Co w kontekście powyższych pytań faktycznie określała tradycja oralna, co zaś piśmienna? Czy ten, kto miał władzę, miał też większe możliwości wytwarzania źródeł pisanych, a co za tym idzie, zmiany obrazu rzeczywistości w oczach potomnych?

Rekatolizowane miasta, będące w założeniu idealnymi miejscami wprowadzania w życie zasady *cuius regio, eius religio*, stały się w konsekwencji późniejszych wydarzeń przestrzeniami współdzielonymi przez katolików i luteran, którzy pozostawali niemal w równowadze liczebnej; sytuacja ta utrzymywała się aż do połowy XX wieku. W pierwszych dziesięcioleciach po wprowadzeniu cesarskiego dekretu o zmianie obowiązującego wyznania przemiany były najbardziej zauważalne, ponieważ społeczeństwo stosunkowo jednorodne wyznaniowo przekształcało się w mieszane przy znaczącym udziale władz i administracji miasta. Działania związane z legitymizacją przestrzeni były tu wyjątkowo dobrze widoczne – i szczególnie mocno akcentowane. Wprowadzanie do przestrzeni miejskiej nowych ośrodków religijności (np. klasztorów i kościołów klasztornych) i nowych jej form (np. procesji) przyczyniało się do zmian w krajobrazie dźwiękowym miasta przez sam fakt zaistnienia w tej przestrzeni nowych rytuałów. Choć siedemnastowieczni uczestnicy wydarzeń nie nazwaliby tego procesu „rekatolizacją krajobrazu dźwiękowego przestrzeni miejskiej”, działania tego typu, które dziś można nazwać w ten właśnie sposób, były podejmowane świadomie i intencjonalnie; nowa administracja podkreślała za ich pomocą nie tylko treści kultury związane z wprowadzaniem nowego wyznania, ale także jej artystyczne formy, akcentujące jego obecność w przestrzeni miasta. Pełna analiza tego zjawiska wymagałaby jednak wyjścia poza samą kwestię sztuki dźwięków i wzięcia pod uwagę również innych aspektów kultury, oddziałujących na odbiorców całościowo, odwołujących się do różnych zmysłów, emocji i intelektu.

ZAKOŃCZENIE

Analiza źródeł prowadzi do wniosku, że tradycje muzyczne śląskich katolików i ewangelików były pod wieloma względami podobne; zmiana wyznania nie wiązała się więc z tak radykalnymi przemianami w kulturze, jak zwykle się to przedstawiać i jak można by to sobie wyobrażać na podstawie stereotypowego obrazu kultury, spolaryzowanej pod względem biegunowo różnych od siebie konfesji. Zarówno reprezentanci jednej, jak i drugiej z nich uważali, że muzyka stanowi integralny element kultu religijnego, a jej obecność w kościele jest wręcz niezbędna, zwłaszcza w niedziele i święta. Jedni i drudzy wykonywali repertuar religijny także poza kontekstem liturgicznym – podczas spotkań bractw i stowarzyszeń, w czasie celebracji o charakterze świeckim (np. państwowych lub szkolnych), czy po prostu w ramach pielęgnowania form prywatnej pobożności w domach. Jedni i drudzy wykonywali muzykę religijną do tekstów łacińskich, pisaną w językach wernakularnych, a także w kontekście religijnym wykonywali muzykę instrumentalną; w swoich świątyniach do wykonywania muzyki zatrudniali profesjonalistów, ale także praktykowali śpiew wspólnotowy. Jedni i drudzy dostrzegali znaczenie muzyki w procesie edukacji; byli zgodni co do tego, że podstawy teorii i repertuar religijny powinny znajdować się w programie nauczania młodzieży. Zarówno ewangelicy, jak i katolicy postrzegali wreszcie muzykę jako skuteczne narzędzie propagandy, medium ułatwiające przekonanie słuchacza do ortodoksyjnych poglądów zawartych w treści tekstu. Te same melodie, popularne i proste, bywały wykorzystywane przez obie strony konfesyjnego (i politycznego) sporu; oczywiście zaopatrywano je w adekwatnie różne teksty. W wielu zresztą kwestiach, początkowo uważanych za kontrowersyjne, żyjące obok siebie społeczności różnych wyznań upodabniały się do siebie nawzajem – o czym świadczą choćby przykłady organizowania procesji przez ewangelików (by „wyrównać” dla nich prawo do przestrzeni miejskiej z katolickimi sąsiadami) albo wprowadzania podobnych zwyczajów dotyczących używania kościelnych dzwonów.

W kontekście powyższych obserwacji można odnieść wrażenie, że różnice w kulturze muzycznej obu środowisk przejawiały się właściwie tylko w treści tekstów, i to jedynie wtedy, gdy odzwierciedlały one różnice doktrynalne (np.

ewangelicy nie przejmowali tekstów dotyczących kultu świętych, a katolicy – tekstów z wątkami antypapieskimi). Przemiany rekatolizacyjne spowodowały, że w wielu ośrodkach dotąd ewangelickich pojawili się także katolicy mieszkańcy (choć do końca badanego okresu stanowili oni zazwyczaj mniejszość populacji), a konieczność dzielenia przestrzeni między społeczności różnych wyznań stała się zjawiskiem zdecydowanie częstszym niż w czasach wcześniejszych. Ze względu jednak na wymienione wyżej podobieństwa, rzeczywiste przemiany w kulturze muzycznej nie były jednak tak radykalne, jak mogłoby się wydawać. Pytanie o zasadność stwierdzenia *cuius regio religioque, eius et musica* może natomiast sugerować nie tyle problem zależności kultury muzycznej od kontekstu wyznaniowego i politycznego, co wskazywać na to, że o profilu, charakterze i jakości lokalnie pielęgnowanej kultury muzycznej decydowały czynniki indywidualne – choćby te wynikające z mecenatu artystycznego konkretnych osób sprawujących władzę świecką i kościelną, czy wykształcenia i gustu zatrudnionych przez nich muzyków.

Historia życia i działalności jednego kantora, trzech ośrodków jego zatrudnienia, osiemnastu zgromadzonych przez niego rękopisów, i ponad stu utworów, które znał, a które możemy przynajmniej częściowo poznać także i my, potwierdza znaczenie owych indywidualnych czynników nie tylko dla kultury muzycznej danego miejsca i czasu, ale także dla naszych możliwości jej badania. Pozostaje mieć nadzieję, że kolejne tego typu mikrohistorie, budowane na nowoodkrywanych źródłach, pozwolą w przyszłości na szersze spojrzenie na kulturę nowożytnego Śląska.

WYKAZ SKRÓTÓW

17.2d	– II połowa XVII wieku
17.sc	– XVII wiek
a (1705a)	– przed (przed 1705)
A	– alt
APO	– Archiwum Państwowe w Opolu
APW	– Archiwum Państwowe we Wrocławiu
ARSI	– Archivum Romanum Societatis Iesu
A-KR	– Kremsmünster (Austria), Benediktinerstift, Musikarchiv
a-vla	– viola altowa
A-Wr	– Wiedeń (Austria), Pfarrarchiv Rossau
b	– bas (instrumentalny)
B	– bas (wokalny)
bc	– basso continuo
b pro org	– basso pro organo
BUW	– Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie
b-vla	– viola basowa
c (1635c)	– około (około 1635)
C	– cantus
CH-E	– Einsiedeln (Szwajcaria), Bibliothek der Benediktinerabtei, Musikbibliothek
CH-MÜ	– Müstair (Szwajcaria), Frauenkloster St. Johann
CZ-Bm	– Brno (Czechy), Moravské zemské muzeum, oddělení dějin hudby
CZ-KRa	– Kroměříž (Czechy), Arcibiskupský zámek, Hudební sbírka
CZ-Pna	– Praga (Czechy), Národní archiv
CZ-Pu	– Praga (Czechy), Národní knihovna České republiky
D-B	– Berlin (Niemcy), Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Musikabteilung
D-Dl	– Drezno (Niemcy), Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek
D-F	– Frankfurt nad Menem (Niemcy), Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg. Abteilung Musik und Theater
D-Hs	– Hamburg (Niemcy), Staats- und Universitätsbibliothek Carl von Ossietzky, Musiksammlung
D-HVs	– Hanower (Niemcy), Stadtbibliothek, Musikbibliothek
D-MZs	– Moguncja (Niemcy), Wissenschaftliche Stadtbibliothek
D-SÜN	– Sünching (Niemcy), Schloss Sünching

WYKAZ SKRÓTÓW

D-Z	– Zwickau (Niemcy), Ratsschulbibliothek
ex (1664ex)	– koniec (koniec roku 1664)
ex.	– <i>exemplum</i> (przykład)
fig.	– <i>figura</i> (ilustracja)
fl. (fl. 1675)	– czynny (czynny w roku 1675)
fol.	– folio
fragm.	– fragment
F-Pn	– Paryż (Francja), Bibliothèque nationale de France, Département de la Musique
GB-Lbl	– Londyn (Wielka Brytania), British Library
I-BZf	– Bolzano (Włochy), Biblioteca del Convento dei padri Francescani
I-Fc	– Florencja (Włochy), Biblioteca del Conservatorio di musica Luigi Cherubini (Włochy)
k. nlb.	– karta nieliczbowana (karty nieliczbowane)
Łk	– Ewangelia według św. Łukasza
OFMConv	– Ordo Fratrum Minorum Conventualium (franciszkanie konwentualni)
OPraem	– Ordo Praemonstratensis (premonstratensi, norbertanie)
org	– organy
p (1650p)	– po (po 1650)
PL-GD	– Gdańsk (Polska), Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk
PL-Kj	– Kraków (Polska), Biblioteka Jagiellońska
PL-WRk	– Wrocław (Polska), Archiwum Archidiecezjalne i Biblioteka Kapitulna
PL-WRu	– Wrocław (Polska), Biblioteka Uniwersytecka
PL-Wu	– Warszawa (Polska), Biblioteka Uniwersytecka
Pnp	– Pieśń nad Pieśniami
Ps	– Księga Psalmów
r	– recto
S	– sopran, cantus
s.a.	– <i>sine anno</i> [brak roku wydania]
SJ	– Societas Jesu (jezuici)
s.l.	– <i>sine loco</i> [brak miejsca wydania]
SML	– <i>Schlesisches Musiklexikon</i>
s.n.	– <i>sine nomine</i> [brak nazwiska wydawcy]
S-Uu	– Uppsala (Szwecja), Universitetsbibliotek, Carolina Rediviva
t.	– takt
T	– tenor
trb	– puzon
t-vla	– viola tenorowa
US-LAum	– Los Angeles (Stany Zjednoczone), University of California, Music Library
v	– verso
vl	– skrzypce
vla da braccio	– viola da braccio
vla	– viola / altówka
vlne	– violone

WYKAZ ILUSTRACJI

- Fig. 1. PL-Wu RM 6293, indeks utworów (fragm.). Rękopis sporządzony w całości przez Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego
- Fig. 2. PL-Wu RM 6243, Canto I, kopista A
- Fig. 3. PL-Wu RM 6142, Canto, kopista B
- Fig. 4. PL-Wu RM 6299, Canto I, kopista C
- Fig. 5. PL-Wu RM 6421, Tenore, kopista D
- Fig. 6. PL-Wu RM 6546, Organo, kopista E
- Fig. 7. PL-Wu RM 6145, znak wodny
- Fig. 8. PL-Wu RM 6310, znak wodny
- Fig. 9. PL-Wu RM 6293, karta tytułowa
- Fig. 10. PL-Wu RM 6243, karta tytułowa, stan przed konserwacją [2005]

ŹRÓDŁA

ARCHIWALIA

Opole, Archiwum Państwowe (APO)

Zespół 1237. Parafia Ewangelicka w Brzegu

Seria 1. Akta urodzeń – chrztów:

Sygn. 2 (Księga chrztów 1626–1635).

Sygn. 3 (Księga chrztów 1640–1670).

Sygn. 4 (Księga chrztów 1686–1697).

Sygn. 5 (Księga chrztów 1698–1707).

Seria 3.1. Zapowiedzi:

Sygn. 19 (Księga zapowiedzi 1620–1630).

Sygn. 20 (Księga zapowiedzi 1631–1640).

Sygn. 21 (Księga zapowiedzi 1640–1666).

Sygn. 22 (Księga zapowiedzi 1667–1701).

Sygn. 23 (Księga zapowiedzi 1702–1729).

Seria 4. Akta zgonów:

Sygn. 30 (Księga pogrzebów 1615–1621).

Sygn. 31 (Księga pogrzebów 1622–1674).

Sygn. 32 (Księga pogrzebów 1674–1719).

Sygn. 33 (Księga pogrzebów 1720–1746).

Zespół 1242. Akta miasta Brzegu

Sygn. 521 (*Excerpta ex diario Bregensi ab anno 1632 usque ad Annum 1691*).

Sygn. 1116 [Wykaz osób dworu książęcego i zaopatrzenie dla kuchni książęcej].

Praga, Národní archiv (CZ-Pna)

Fond 38: Archiv české františkánské provincie:

Inv. č. 453, no. 60: *Archivum conventus Namslaviensis ord. min. S.P. Francisci reform. Erectum Anno 1675* [**CZ-Pna Archivum conventus**].

Inv. č. 3048: *Spory františkánů s minority o kláštery v Namyslově a v Šrodě Sl. (1654–1675)*.

Inv. č. 3049: *Uvedení františkánů, přeměna residence v konvent (1657–1676)*.

Inv. č. 3050: *Inventarium Sacristiae pro Ecclesia Fratrum Min. S.P. Francisci Reform. Namlaviae. I. Martij 1678. confectum.*

Praga, Národní knihovna České republiky (CZ-Pu)

CZ-Pu XXIII.C.105/10 (XXIII.C.105k) (*Litterae Annuae* 1686).

CZ-Pu XXIII.C.105/13 (XXIII.C.105n) (*Litterae Annuae* 1698–1699).

Rzym, Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI)

Provincia Bohemiae

Catalogi triennales:

Boh. 20 (1681).

Boh. 22 (1685).

Boh. 23 (1690).

Boh. 25 (1693).

Boh. 28 (1696).

Boh. 31 (1700).

Boh. 34 (1705).

Catalogi breves et annui:

Boh. 90/I-II (*Catalogi breves* 1641–1649, 1655–1666, *Catalogi annui* 1667, 1673, 1675–1677, 1679–1689).

Boh. 91/I-II (*Catalogi breves* 1689–1699, *Catalogi annui* 1700–1709, 1711–1719).

Historiae Litterae Annuae, Necrologi:

Boh. 95 (1631–1640).

Boh. 103/II (1680–1681).

Boh. 104/I-II (1682, 1683, 1685).

Boh. 105 (1687, 1688, 1689).

Boh. 106 (1690–1692).

Boh. 108/I-II (1693–1695).

Boh. 109 (1696–1699).

Boh. 112 (1700).

Boh. 118 (Supplementa 1705–1710).

Wrocław, Archiwum Archidiecezjalne i Biblioteka Kapitulna (PL-WRK)

II b. 30 a. *Visitatio ecclesiarum sub Archidiaconatu Wratislaviensi sitarum, uti et ex speciali mandato archipresbyteratus Leovallensis, similiter Sanctimonialium Lignitii, Naumburgi, Leovalli et Strigoviae peracta per me Carolum Franciscum Neander, Ecclesiarum Wratislaviensium Cathedralis Archidiaconum et Collegiatae S. Crucis Scholasticum, Episcopatus Wratislaviensis Suffraganeum, Anno 1666 et 1667.*

II b. 36. *Visitatio Sedis Archipresbyteralis Namslaviensis A. 1688 in Julio, Augusto et Septembri facta.*

II b. 37. *Relationes visitatarum quarumdam ecclesiarum Archipresbyteralium et iisdem adiunctarum filialium per Antonium Erasmum Reitlinger 1690 et 1691.*

- II b. 38. *Relatio Visitationis Archidiaconalis super quatuor Archipresbyteratus: Cirkwitzensem, Trachenbergensem, Reichenbachensem, et Strigoviensem. Peracta per Andream Jacobum Caffart pro tempore Archipresbyterum et Praepositum Wintzigensem Anno 1706.*
- II b. 39. *Visitatio ecclesiarum in Briga, Olavia, Lossen, Klein Oels, Jauer, Bruswitz, Marienau, Ossig, Kaulwitz, 1719–1720.*
- II b. 130. *Album primum Sodalitatis B.M. Virginis Annunciatae in residentia Societatis Jesu Wratislaviae a Studiosis eiusdem residentiae anno 1639, d. 19 Junii inchoatae.*
- II b. 131. *Syllabus D.D. Confoederatorum Congregationis Latinae Maioris B.V. Mariae ab Archangelo salutatae Wratislaviae erectae et confirmatae anno 1640 d. 29. Decembris.*
- II b. 142. *Visitatio ecclesiarum sub Archidiaconatu Wratislaviensi facta a me Carolo Francisco Neander, Episcopo Neopolitano, Suffraganeo et Archidiacono Wratislaviensi 1677.*
- II b. 151. *Visitatio Archidiaconalis [...] Anno Domini 1706. Mensibus Septembri, Octobri, et Novembri in Ducatibus Wratislaviensi, Brigensi, et respective Münsterbergensi instituta et peracta.*
- V. 3. *Catalogus Admodum Reverendorum, Religiosorum, Venerabilium, Doctissimorum, Praecellentium, ac Eximiorum Dominorum Canoniconum Candidissimi Ordinis Praemonstratensis ad Exemptam Ecclesiam S. Vincentij Wratislaviae ab Anno 1650 usque in Annum praesentem, descriptus a Fr: Bonaventura Girth Prof: Vinc. 1730. 26 Octobr.*

Akta parafii i miejscowości

- OA Namslau 1. *Urkunden-Abschriften aus Namslau, besonders die Pfarrei, die Katholiken und Protestanten bezüglich (1531–1692).*
- OA Namslau 25. *Continuation der Kirchen-Raythungen (1669–1689).*

Księgi metrykalne

Brzeg

- 377a. [Księga chrztów kościoła zamkowego w Brzegu (1653–1711)].
- 377b. [Księga ślubów kościoła zamkowego w Brzegu (1607–1749)].
- 377c. [Księga pogrzebów kościoła zamkowego w Brzegu (1687–1766)].

Namysłów

- 281e. [Księga chrztów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysławie (1655–1669)].
- 281f. [Księga chrztów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysławie (1661–1664)].
- 281g. [Księga chrztów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysławie (1670–1701)].
- 281h. [Księga chrztów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysławie (1702–1732)].
- 281k. [Księga ślubów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysławie (1654–1699)].
- 281l. [Księga ślubów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysławie (1700–1721)].
- 281o. [Księga pogrzebów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysławie (1665–1682)].
- 281n. [Księga pogrzebów kościoła św. św. Piotra i Pawła w Namysławie (1702–1724)].

Prusice

- 139e. [Księga chrztów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1631–1648)].
- 139f. [Księga chrztów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1653–1685)].
- 139g. [Księga chrztów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1687–1702)].
- 139h. [Księga chrztów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1702–1717)].
- 139n. [Księga ślubów i pogrzebów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1656–1685)].
- 139o. [Księga ślubów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1687–1701)].
- 139p. [Księga ślubów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1702–1720)].
- 139r. [Księga pogrzebów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1687–1701)].
- 139s. [Księga pogrzebów kościoła św. Jakuba w Prusicach (1702–1715)].

Wrocław

- 442a. [Księga chrztów kościoła NMP na Piasku (1609–1668)].
- 442b. [Księga chrztów kościoła NMP na Piasku (1669–1714)].

Żmigród

- 100aa. [Księga chrztów, ślubów i pogrzebów kościoła Trójcy Św. w Żmigrodzie (1654–1672)].
- 100aaa. [Księga chrztów, ślubów i pogrzebów kościoła Trójcy Św. w Żmigrodzie (1673–1692)].
- 100b. [Księga chrztów, ślubów i pogrzebów kościoła Trójcy Św. w Żmigrodzie (1693–1721)].

Wrocław, Archiwum Państwowe (APW)

Zespół Akta majątku Hatzfeldów

- 770. *Amts Patenten u. Beschreibungen wegen der gräflichen Landes-Trauer und Exequien (1683–1692).*
- 773, 774. *Das Leichen Begräbniss des Graf Hermanns von Hatzfeld (1674–1676).*
- 3165. *Stadt Prausnitzer Kauf Acten (1615–1743).*
- 3520. *Correspondenz des Pfarr Wolfgang Scharschmidt zu Prausnitz, des Diaconus Jeremias Tragus daselbst, des Pfarr Gudermts zu Trachenberg und der Kirchen- und Schulbedienten zu Trachenberg (1640–1651).*
- 5857. *Correspondenz des Grafens von Hatzfeldt wegen Ansetzung der P.P. Jesu im Fürstenthum Trachenberg.*
- 5866. *Die Kirchen Verordnungen und Kirchen Gebrauche in der Herrschaft Trachenberg (1654–1745).*
- 5875. *Trachenberger Stadt-Kirchen Rechnung (1646–1647).*
- 5882. *Verzeichnis der beim Trachenberger Rent-amte verausgabten Besoldung für die Trachenberger u. Prausnitzer Geistlichen und übrigen Kirchen und Schulbediente (1642–1662).*
- 5883, 5884. *Miscellanea von Trachenberger Kirchen Sachen (1659–1732).*
- 5916. *Acta betreffend die von Freiherr Nesselrode gestiftete Foundation eines jährlich zu haltenden Anniversaria für den Feldmarschall Melchior Graf von Hatzfeld in der Begräbnis Kapelle zu Prausnitz (1685–1687).*
- 5917. *Prausnitzer Pfarrkirche Rechnungen (1654, 1680–1688).*

5918. *Prausnitzer Pfarrkirche Rechnungen (1689–1697)*.
 5920. *Miscellanea von Prausnitzer Kirchen Sachen (1644–1731)*.
 5922. *Quittungen über die von der Trachenbergschen Herrschaft an den Pfarr zu Prausnitz bezahlte geistliche Zinsen, Decimas, Besoldung und Anniversarien (1662, 1666, 1688, 1690, 1693, 1705–1706)*.
 5969. *Stadt Trachenberg Seelen Register (1659, 1668, 1680, 1692, 1707)*.
 6023. *Prausnitzer Stadt Kammerei Rechnungen (1642–1652, 1682)*.
 6024. *Prausnitzer Stadt Rechnungen (1663–1665)*.
 6079. *Suppliquen des Trachenberg und Prausnitzer Pfarres und der Kirchen Bedienten, an die Trachenbergsche Grundherrschaft, Ihre Decimas, Salarien, Verbesserung derselben, und andere Kirchen Sachen betreffend (1654–1707)*.

Zespół Akta miasta Wrocławia

II. Księgi, sygn. 4344. [Agenda kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu].

Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka (PL-WRu)

Oddział Rękopisów (OR)

- R 2339. *Schreibkalender auff das Jahr nach Christi Geburt 1640*.
 R 2342. *Schreibkalender auff das Jahr nach Christi Geburt 1643*.
 R 2344. *Schreibkalender auff das Jahr nach Christi Geburt 1645*.
 R 2350. *Schreibkalender auff das Jahr nach Christi Geburt 1651*.
 405261. *Catalog ausgefertigt 1664 von M. Johannes Lucas Rector*.
 405263. *Catalogus Universalis librorum comprehensorum in Ducalis Gymnasii Brigensis Bibliotheca, factus et scriptus Anno Christi 1664 [...] per M. Johannem Lucam Rectorem. Nunc vero [...] Anno Christi 1691 noviter recognitus atque revisus*.

Mikrofilm 3159. *Catalogus Librorum Illustris Bibliothecae (1622)*, oryginał w zbiorach Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu (bez sygnatury).

RĘKOPISY MUZYCZNE

**Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz,
Musikabteilung (D-B)**

Amalien-Bibliothek 600 [Tabulatura Matthaëusa Haertla].

Mus. ms. 40073 [Antologia wokalnejszy muzyki religijnej, księga głosowa Bassus].

Slg Bohn 101 [Tabulatura Samuela Butschky'ęgo].

Slg Bohn 210c [Tobias Zeutschner, *O Trawerstund vnd stockdick finstrer tag*].

Kraków, Biblioteka Jagiellońska (PL-Kj)

Mus. ms. 40056 [Tabulatura Plotzów].

Mus. ms. 40300 [Antologia wokalnejszy muzyki religijnej, księga głosowa Quintus].

Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka, Gabinet Zbiorów Muzycznych (PL-Wu)

[kolekcja Zalaskiego]

RM 6142 Matthaëus Fiebig, *Missa concertata à 9*.

RM 6145 Engelbert Frömel, *Ach Gott wo bleibst du doch so lang*.

RM 6243 Marcin Mielczewski, *Missa super O gloriosa Domina*.

RM 6293 [różni autorzy] *XXX Concertus sacri*.

RM 6299 Balthasar Sophea, *Missa super Jesu dulcis memoria*.

RM 6302 Felician (Bonifacius) Schwab (Suevi), *Psalmodia Vespertina duarum vocum*.

RM 6310 [Christoph Johann] Werner, *2 Ave Regina caelorum*.

RM 6316 Tobias Zeutschner, [2 pieśni].

RM 6320 Anonim, *Missa S. Bernardi à 6*.

RM 6357 Anonim, *Ave Virgo potentissima*.

RM 6421 [Alessandro Grandi], *In dulci jubilo*.

RM 6500 Anonim, *Sechs geistliche Arien*.

RM 6515 [różni autorzy], [3 pieśni maryjne].

RM 6546 Anonim, *Ihr Engel die das höchste Gut*.

RM 6557 Anonim, *2 Lobet liebet Jesum Mariam*.

RM 6569 [Tobias Zeutschner], *O Ewigkeit du Donnerwort*.

RM 6590 Anonim, *3 Arien von unser lieben Frauen*.

RM 6629 [różni autorzy], *Cantilenae Marianaë collectae a I.C.Z.*

[inne źródła]

RM 620 *olim* Mf 2040 [Tabulatura organowa z kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu].

RM 4226 Johann Georg Brotz, *Litaniae de omnibus Sanctis*.

RM 5893 [różni autorzy, tzw. Kodeks Schwedlera].

RM 6146 Engelbert Frömel, *Laudamus Dominum*.

RM 6147 Engelbert Frömel, *Rorate a 10*.

STARE DRUKI

- Ad Insignia Doctoralia in utroque iure tam cohonestanda quam comparanda: quae [...]*
Dn. Jacobo Schickfusio Svebusiensi Silesio, Illustris Gymnasii Bregensis Rectori,
& institutionum Imperial. Professori in frequentissimo omnium Francofurtanae
Academiae ordinum concessu, XII. die mensis VIIIbr. stilo V. Anno M.DC.
XII. sunt collata, Frankfurt an der Oder: Friedrich Hartmann 1612 (VD 17:
14:069768D).
- Agazzari Agostino, *Cantiones, Motectae vulgo appellatae, quae IV.V. VI. VII. & VIII.*
vocibus concinuntur, & instrumentis apprimè adplicantur, nunc primum in Ger-
mania excusae & publicatae, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter, Nikolaus
Stein 1607 (RISM A/I: A 356).
- Agenda, to jest Porządek Kościołów Ewangelickich Księstwa Oleśnickiego y innych do*
niego należących Powiatów, Brzeg: Gottfried Tramp 1715.
- Albert Heinrich, *Arien Ander Theil, Darinnen die jenige Weltliche Lieder, so in seinen 6. un-*
terschiedenen Theilen vorhin in Folio gedruckt, Jetzund aber zu besserem Nutz und
Brauch sambt dem Basso Continuo in solche kleinere Form zum Druck befödert von
Ambrosio Profe, Brieg: Christoph Tschorn 1657 (RISM A/I: A 642; AA 642).
- Als Der Durchlauchtige Fürst und Herr, Herr George Wilhelm, Hertzog in Schlesien, zur*
Liegnitz, Brieg und Wohlau Nach Glücklich geendigter Reise Von Kayserlichem
Hofe Wieder In Dero Residentz-Stadt Brieg angelanget, Solten Ihro Hoch-Fürst-
liche Durchlauchtigkeit Mit Diesem ring-fügigen unterthänigst bewillkommen
Dero Hof- und Cammer-Musici, Brieg: Johann Christoph Jacob [1675] (RISM
A/I: AN 96).
- Apelles Paul, *Den [...] Herrn Johann Scholtzen [...] An seinem Hochzeit-Tage den*
28. Jenners, im 1681. Jahr begangen, Wolte Das Löbl. Collegium Musicum in
Ohlau, als ein Mit-Glied, hiemit beehren, Und die Hochzeit-Freude vermehren,
Brieg: Johann Christoph Jacob [1681] (RISM A/I: A 1289).
- Arie, welche bey vorgesetzter [...] Beerdigung der [...] zweyen ungemeynen Leichen,*
Konrad von Sack, Anna von Sack, née Zedlitz in dem Gottes-Hause zu Probist-
hayn mit beweglicher Stimme abgesungen worden, Brieg: Johann Christoph Ja-
cob [1687] (RISM A/I: AN 184).
- Balde Jacob, *Ehrenpreiß Der Allerseligisten Jungfrauen vnd Mutter Gottes Mariae Auff*
einer schlechten Harpffen ihres vnnwürdiger Dieners gestimbt und gesungen, [s.l.]
[s.n.] 1640 (VD 17: 12:626510M).
- Baudrexel Philipp Jakob, *Pro primitiis musicalibus continentibus: Te Deum laudamus,*
missas, requiem, mutettas sedecim de communi, quinque & octo vocum con-
certantium, cum duobus violinis subinde necessariis, saepius ad libitum, quinis
vocibus semper adjuncto secundo choro cum suo organo, si placet, Innsbruck:
Michael Wagner 1664 (RISM A/I: B 1326).
- Baudrexel Philipp Jakob, *Psalmi vespertini de dominica, de B. Virgine, apostolis et festis*
totius anni in primis et secundis vesperis, cum hymnis de communi & aliquibus,
quos erga sanctissimos fundatores ordinum debita dictavit devotio, additis pro
varietate, quatuor Magnificat, completorio, & quatuor antiphonis, quae omnia

- pro felice fine claudit Te Deum laudamus. Octo, quinque, plerumque quatuor vocum concertatarum, cum duobus violinis, & secundo choro, cum suo organo ad libitum*, Kempten: Rudolph Dreher 1668 (RISM A/I: B 1327, BB 1327).
- Bonhomme Pierre, *Melodiae sacrae, quas vulgo motectas appellant, iam noviter quinis, senis, octonis et novenis suavissimus vocibus concinnatae* [...], Frankfurt am Main: Wolfgang Richter, Nikolaus Stein 1603 (RISM A/I: B 3469).
- Borgiani Domenicco, *Larpa di David accordata co' sacri concerti composti in musica*, Roma: Giovanni Angelo Mutii 1678 (RISM A/I: B 3749).
- Borgiani Domenico, *Sacri concentus a bina ad quinam usq; vocem decantandi, auctore Dominico Borgiano Romano apud Ermin.mum & Rev.mum d. Card. Brancacium in sua Viterbiana Cathedrali Musices Praefecto*, Roma: Lodovico Grignani 1646 (RISM A/I: B 3748).
- Borgo Domenico, *Lamentationi, Miserere et Improperii a quattro voci pari per la Settimana Santa con il basso per l'organo*, Venezia: Alessandro Vincenti 1622 (RISM A/I: B 3753).
- Cantional albo Piesni Duchowne, z Pisma S. ku czci a chwale samemu P. Bogu w Troycy iedynemu: y tez pomnozeniu kościoła iego ś. porządkiem dobrym a starożytnym sporządzone* [...], Toruń: Melchior Nering 1587.
- Cantional To jest Pieśni Krześciańskie ku chwale Boga w Trojcy S. Jedynego* [...]: *Porządkiem słusznym* [...] *nad pierwsze Edycie, nie bez Correctury znaczney, wydane: Z Przydatkiem Psalmow y Piosneczek teraz nowo zebranych y z niemieckiego przethumaczonych, Wiec y Katechismu y niemało Modlitew* [...], Toruń: Franciscus Schnellboltz 1638.
- Cantus Catholici latino-hungarici*, Košice: Typis Academicis Societatis Jesu 1674.
- Casati Gasparo, *Il Primo Libro de Motetti Concertati a una, due, tre, e quattro voci, con una Messa a quattro* [...] *Opera Prima*, Venezia: Alessandro Vincenti 1643 (RISM A/I: C 1411 = RISM B/I: 1643³).
- Casati Gasparo, *Il Primo Libro de Motetti Concertati a una, due, tre, e quattro voci, con una Messa a quattro* [...] *Opera Prima*, Venezia: Alessandro Vincenti 1651 (RISM A/I: C 1412 = RISM B/I: 1651^{2a}).
- Casati Gasparo, *Sacri Concerti a Voce Sola Con la Partitura* [...] *Opera Seconda*, Venezia: Bartolomeo Magni 1641 (RISM A/I: C 1408).
- Casati Gasparo, *Sacri Concerti A Voce Sola* [...] *Opera Seconda*, Venezia: Stampa del Gardano 1645 (RISM A/I: C 1409).
- Casati Gasparo, *Sacri Concerti a Voce Sola con la Partitura* [...] *Opera Seconda*, Venezia: Stampa del Gardano 1646 (RISM A/I: C 1410).
- Casati Gasparo, *Scielta d'ariosi vaghi, et concertati Motetti a una, due, tre, e quattro voci fatta da Fra Michel'Angelo Turriani del Terzo Ordine di S. Francesco Organista, & Maestro di Cappella nella colleggiata di Terra Forti Dedicati al Molto Ill. e Molto R.P. mio sempre Osseruandiss. il P. Maestro Gio: Maria Pullione Mastro di Sacra Theologia, & Provinciale meritissimo Nel Terzo Ordine di S. Francesco, nel Stato di Milano*, Venezia: Alessandro Vincenti 1645 (RISM A/I: C 1419).
- Catholische Geistliche Nachtigal: Aus unterschiedenem von der Römischen Catholischen Kirchen Approbirten Gesangbüchern gezogen* [...] *Ein jedes mit seinen Noten*

- und Melodey. Bey dem Ampt der Heiligen Meß [...] nützlich zu gebrauchen, Erfurt: Johann Schäffer 1666 (VD 17: 39:148154A).*
- Catholisch Gesang-Büchlein, darinnen allerhand schöne geistliche Gesänger zu finden, welche durch das gantze Jahr an Sonn- und Feyrtägen in den Predigen, Kinderlehren, Processionen, Creutzgängen und andern Orthen sehr nützlich zu gebrauchen, gerichtet und getruckt für die Hochfürstliche Kemptische Landschafft, Kempten: Johann Mayr 1713*
- Chustrovius Johannes, Sacrae cantiones quinque, sex et octo vocibus ita compositae, ut non solum viva voce commodissime cantari, sed etiam ad omnis generis instrumenta optime adhiberi possint, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter, Nikolaus Stein 1603 (RISM A/I: C 2120).*
- Collegii adiaphoristici Calvinianis oppositi disputatio duodecima de choreis et comoediis, quam annuente altissimo in inclyta VVittebergensium Academia sub praesidio Balthasaris Meisneri SS. Theologiae Doctoris & Professoris publici, discutiendam proponit M. Matthias Butschky Namlaviensis Silesius, Wittenberg: Johann Gormann 1620 (VD 17: 23:245308Y).*
- Confect Auff daß Hochzeitliche Ehrenvest, Deß Ehrenvesten und Kunstreichen Herren Johann Kirstens, Burgers, Stadt und Kunstpfeiffers in Namßlaw, mit der [...] Jungfrauen Hedwigis deß [...] Andreae Kittels Vornehmen Bürgers und Tuchmacher Eltisten daselbst Eheleiblichen Jungfrau Tochter in Namßlaw auffgetragen Den 20. Januarii Anno 1642, [s.l.] 1642 (VD 17: 1:629441W).*
- Corona di sacre canzoni e laude spirituali di piu divoti autori [...], Firenze: eredi di Francesco Onofri 1689.*
- Crisando R., Die vergnügende Liebes-Ruh, bey wohlgestellter Vermählung des [...] H. Adam Thuler [...] mit der Jungfer Maria Eva des [...] Ludovici Conradi [...] Tochter [...] den 15. November Anno 1701, [Brieg: Gottfried Gründer] 1701 (RISM A/I: C 4414).*
- Custodiens parvulos Dominus. Ps. 114 V. 6. Mira Dei erga teneram Juventutem Providentia, tam in providendis illi commodis pia, quam in tutando a periculis benigna, submississimae venerationi utriusque Serenissimae parvulae Leopoldinae et Marianaе, primo- et secundo-genitae Serenissimorum Principum Palatinorum Caroli et Carolinae [...] pro primo publico theatro exhibita, [s.l.] [s.n.] [1691] (PL-WRu OSD 366105).*
- Decas Quaestionum Illustrium Astronomicarum, et Astrologicarum prior, Quarum Quaest. Veritatem, Deo clementer adjuvante, Praeside M. Valentino Kinlenio Prausnicense Silesio, Publicè tuebitur Georgius Kernichen Nambsla-Silesius, Wittenberg: Salomon Auerbach 1625 (VD 17: 3:014666V).*
- Die Gebundene Freyheit, Wolte Bey der Hoch-Freyherrlich-Bess-Posadowskischen Vermählung, in einer Aria abbilden [...], Brieg: Johann Christoph Jacob 1685 (RISM A/I: AN 1105).*
- Disputatio Mathematica de Hypothesibus Astronomicis, Quam Divinâ annuente gratia, sub praesidio Clarissimi atque Doctissimi Viri Dn. M. Valentini Kinlenii Prausn. Siles. Amplissimae Facultatis Philosophicae Adjuncti, In Celeberrima Academia VVitebergensi Publicè Placide disquisitionis submittit Johannes VVindisch Lev-coviâ Ung., Wittenberg: Salomon Auerbachs Erben 1628 (VD 17: 12:176462K).*

- Disputationum Logicarum Sexta, continens Quaestiones decem de enunciationibus [...]* defendet Johannes Georgii Namslaviensis Silesius, Jena: Johann Beithmann 1616 (VD 17: 547:677568A).
- Doskonały Kancjonal Polski zawierający w sobie Pieśni, Hymny y Psalmy Krześciańskie z Torunskich, Gdańskich, Królewieckich starszych y nowszych Kancjonalów zebrane y częścią poprawione a z Przydatkiem Świeżo przetłumaczonych Piosnek także Katechyzmu y Modlitew S. nawet y Rejestrów potrzebnych [...]*, Brzeg: Krzysztof Tschorn 1673 (VD 17: 1:679637N).
- Epithalamia Nuptiis Praestantissimi, Politissimi, Consultissimiq. viri-Juvenis D. Martini Lehman [...]* & [...] *Evae Gebhartinn [...]*, Breslau: Georg Baumann [1629] (VD 17: 1:621172X).
- Epithalamia scripta in honorem conivgii venerandi [...]*, Breslau: Georg Baumann 1600 (PL-WRu OSD 558594).
- Fasciculus Marianus, das ist Marianisches Gesang-Buschel*, Glatz: Andreas Pega 1690.
- Gesius Bartholomaeus, *Gratulatio musica in lauream doctoralem Jacobi Schickfusii [...]* *quinque vocibus decantanda [...]*, [s.l.] [s.n.] 1612 (RISM A/I: G 1706, GG 1706).
- Gläubiger Christen vergnügte Seelen-Lust, bestehend in unterschiedenen zum täglichen geistlichen Opfer dienenden Liedern, und mit zugehörigen Sang-Weisen ausgefertigt Von G.B.Z.*, Brieg: Johann Christoph Jacob 1688 (RISM B/VIII = DKL 1688⁰⁴).
- Gorczyn Jan Aleksander, *Tabulatura Muzyki Abo Zaprawa Muzykalna, Według ktorey każdy, gdy tylko a b c znać będzie, może sie barzo prędko nauczyć śpiewać; y na wszelakich instrumentach, to iest: na Skrzypcach, Klawikordzie, y inszey Muzyce z not grać. Z rożnych Autorow napisana, dla pożytku pocziwey Młodzi*, Kraków: Walerian Piątkowski 1647 (RISM A/I: G 3025).
- Gottselige Wallfahrt, An allerley Heilige Oerther [...]* *eingrichtet und in Druck verfertigt Von P. Joanne Dilato, der Societät Jesu Priestern*, Glatz: Andreas Pega 1682.
- Grandi Alessandro, *Motetti a una, et due voci con sinfonie di due violini et il basso continuo per l'organo [...]* *libro terzo*, Venezia: Alessandro Vincenti 1629 (RISM A/I: G 3450, RISM B/I: 1629³).
- Grandi Alessandro, *Motetti a una, et due voci con sinfonie di due violini et il basso continuo per l'organo [...]* *libro terzo*, Venezia: Alessandro Vincenti 1637 (RISM A/I: G 3451).
- Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, t. 24, Leipzig und Halle: Johann Heinrich Zedler 1740.
- Günther Jacob, *Methodus Medendi Febrib. Malignis, ipsiq. Pesti, Sec. Indicationem Causarum, Quam D.O.M.A. ad Rectae Rationis ductum [...]*, Brieg: Caspar Sigfried / Liegnitz: Nikolaus Schneider [1605?] (VD 17: 14:690660W).
- Hanke Johann, *Hochzeit-Ode, Belobter und beliebter Ehe, Die ein rechtes Jubilate verursacht, Dem am Dinstag nach Jubilate in Brieg Anno 1676. Verehlichem Liebes-Paar, Dem [...]* *Herrn Matthias Porsch [...]* *Und der Edlen, Viel-Ehr-und Tugendreichen Jungfrauen Ludovica Dorothea, Zu Liebe und Ehren Auss den Sprüchen Salomonis Cap. 18. v. 22, gesungen*, Brieg: Johann Christoph Jacob [1676] (RISM A/I: HH 1994 III,1).

- Heilige Seelen-Lust, Oder Geistliche Hirten-Lieder Der in jhren Jesum verliebten Psyche, Gesungen Von Johann Angelo Silesio [...] mit außbundig schönen Melodeyen geziert*, Breslau: Gottfried Gründer 1657 (RISM A/I: J 663, JJ 663).
- Heller Johann Kilian, *Sacer concentus musicus complectens quinque missas cum sexta funebri, duas sonatas, diversas motettas, psalm. Miserere, Deus in adiutorium, psalmos vespertinos, Dixit Dominus, Confitebor tibi, Beatus vir, Laudate Dominum omnes gentes, Lauda Ierusalem, In exitu Israel, Memento Domine David, Domine probasti me, duo Magnificat, Alma redemptoris; quibus autem vocibus & instrumentis constent*, Mainz: Christoph Kuchler 1671 (RISM A/I: H 5003).
- Herrmann Zacharias, *Frommer Christen seufzende Seele und singender Mund [...]*, Breslau – Leipzig: Johann Georg Blessing 1722.
- Invictissimi Rudolphi Ildi, Electi Romanor. Imperatoris, & in Hungaria Boemiaq. Regis, pro Libero Exercitio Religionis, Augustanae Confessionis in Silesia Clementissima Confirmatio [...]*, Brieg: Caspar Sigfried [s.a.] (VD 17: 14:016927B).
- Johannis Schefflers von Breßlaw, *Philosophiae & Medicinae Doctoris, Gewesenen Fürstlichen Württembergischen Oelfnischen Leib- und Hoff-Medici, Gründtliche Ursachen und Motiven, Warumb er Von dem Lutherthumb abgetretten, und sich zu der Catholischen Kyrchen [!] bekennet hat*, Ingolstadt: Georg Hänlin 1653.
- Kancyonal To jest, Księgi Psalmow y Piesni Duchownych, Na chwale Boga w Troycy S. Jedynego [...]: Za zgodą wszystkich Zborow Ewangelickich [...] z dawniejszych Kancyonałow, Psalterzow y Katechizmow zebrane y gwoli jednostaynemu używaniu wydane*, Gdańsk: Andrzej Hünefeld 1636.
- Kerll Johann Caspar, *Delectus sacrarum cantionum a II. III. IV.V. Vocibus, cum adjunctis instrumentis, opus primum*, München: Johannes Jaecklin 1669 (RISM A/I: K 456).
- Kessel Johann, *Lob brüderlicher Einigkeit dess 133. Psalms so dem [...] Fürsten [...] George, Hertzogen in Schlesien zur Liegnitz und Brieg [...] wie auch denen [...] Fürsten [...] Ludwig und [...] Christian, Hertzogen in Schlesien zur Liegnitz, Brieg und Wohlau etc. in 3. Vocal. und Instrumental. und zusammen lautende in 9. Stimmen [...] übergeben worden*, [Brieg: Christoph Tschorn 1663] (RISM A/I: K 486, KK 486).
- Khuen Johannes, *Epithalamium Marianum oder Tafel Music des himmlischen Frauenzimmers, mit neuen geistlichen Gesänglein gezieret [...]*, München: Nikolaus Heinrich 1638 (VD 17: 12:122080B).
- Komenský Jan Amos, *Kancyonál, to gest Kniha Žalmů a Pjsnj duchownjch [...]*, Amsterdam: Christoph Cunrad 1659.
- Kundmann Johann Christian, *Academiae et Scholae Germaniae praecipuè Ducatus Silesiae, cum bibliothecis in nummis [...]*, Breslau: Johann Jacob Korn 1741.
- Laubanus Melchior, *De disciplina scholastica auspicalis oratio [...]*, Brieg: Caspar Sigfried [1614] (VD 17: 1:065579Q).
- Le Febure Jan, *Fasciculus sacrarum cantionum, pro praecipuis totius anni festivitibus, sex, septem, octo, et duodecim vocibus, summo studio concinnatus, & nunc prima vice divulgatus*, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter 1607 (RISM A/I: L 1437).
- Leisentrit Johann, *Geistliche Lieder vnd Psalmen*, Budissin: Johann Wolrab 1567.

- Lucae Friedrich, *Schlesiens curieuse Denckwürdigkeiten oder vollkommene Chronica von Ober- und Nieder- Schlesien*, Frankfurt am Main: Friedrich Knoch 1689 (VD 17: 39:122810Z).
- Marianische Kirchfahrt, Zu dem Uralten Gnaden-Bild Mariae von Dörnern: Abgetheilet in den Anzug, Einzug, und Abzug. Darinnen Vielerley Gesänger von den Geheimnissen deß Lebens Jesu und Mariae, [...] eingerichtet und in Druck verfertigt Von P. Joanne Dilato, der Societät Jesu Priestern*, Glatz: Andreas Pega 1682 (VD 17: 12:102227V).
- Mattheson Johann, *Grundlage einer Ehren-Pforte, woran der tüchtigsten Capellmeister, Componisten, Musikgelehrten, Tonkünstler etc. Leben, Wercke, Verdienste &c. erscheinen sollen*, Hamburg: Johann Mattheson 1740.
- Merulo Giacinto, *Madrigali a 4. voci in stile moderno [...] libro primo, con una canzone a 4. sopra Quella bella amor, da suonare con gli instrumenti*, Venezia: Stampa del Gardano 1623 (RISM A/I: M 2383).
- Michaelis August Benedict, *Einleitung zu einer vollständigen Geschichte der Chur- und Fürstlichen Häuser in Teutschland. Zweiter Theil*, Lemgo: Meyerschen Buchhandlung 1760.
- Motetti a Voce Sola De diuersi Eccellentissimi Autori nouamente stampati. Libro Primo*, Venezia: Stampa del Gardano 1645 (RISM B/I: 1645³).
- Musica vaga et artificiosa continente motetti con oblighi & canoni diversi, tanto per quelli, che si dilettaano sentire varie curiosità, quanto per quelli, che vorranno professare d'intendere diversi studii della Musica. Di D. Romano Micheli Romano, nouamente composta, & data in luce*, Venezia: Giacomo Vincenti 1615 (RISM B/I: 1615³).
- Musikalischer Vorschmack der Jauchtzenden Seelen im Ewigen Leben*, Hamburg – Ratzeburg: Heinrich Völcker 1683 (VD 17: 12:120258V; RISM B/VIII: 1683¹⁵).
- Nuptiali sacro Doctiss. & praestantiss. viri, Dn. Melchioris Kebii [...] cum [...] Catharina Barbara [...] Dn. Matthaei Pezoldi [...] filia suavissima [...]*, Breslau: Georg Baumann [1638] (VD 17: 1:628873Y).
- Pevernage Andreas, *Cantiones sacrae ad praecipua Ecclesiae festa et dies dominicas totius anni directae, suavissima harmonia sex, septem et octo vocibus compositae, et tam viva voce, quam omnis generis instrumentis cantatu accommodissimae*, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter, Nikolaus Stein 1602 (RISM A/I: P 1675).
- Pieśni co Przednieysze z Kancyonała wielkiego Toruńskiego wybrane, a w tey mnieyszey formie dla nabożeństwa, y zboru Krześciańskiemu ku potrzebie wydane. Tym są przydane 33. Psalmy Jana Kochanowskiego, z zwyczajnemi notami wydrukowane*, Brzeg: Krzysztof Tschorn 1670.
- Psalmodia, hoc est Cantica Sacra Veteris Ecclesiae selecta. Quo ordine et melodiis per totius anni curriculum cantari usitate solent in Templis de Deo, & de Filio eius Iesu Christo, de regno ipsius, doctrina, vita, Passione, Resurrectione, & Ascensione, & de Spiritu Sancto. Item, de Sanctis, & eorum in Christum fide & cruce. Ad ecclesiarum et scholarum usum diligenter olim collecta, & brevibus ac piis Scholiis illustrata. Nunc autem recens accurata diligentia & fide recognita, & multis utilibus ac piis cantionibus aucta per Lucam Lossium Luneburgensem.*

- Cum Praefatione Philippi Melanthonis*, Wittenberg: Johannes Schwertelius 1569 (RISM A/I : L 2876, LL 2876).
- Raguenet François, *A comparison between the French and Italian musick and opera's: Translated from the French; with some remarks. To which is added A critical discourse upon opera's in England, and a means proposed for their improvement*, London: William Lewis 1709.
- Reusner Esaias, *Musicalische Taffel-Erlustigung bestehend in allerhand Paduanen, Allemanden, Couranten, Sarabanden, Gavotten, Balletten und Gigen [...] auf die Laute gesetzt [...] in 4. Stimmen gebracht, also das dieselben nach frantzösischer Art auf Violen füglich können gebraucht werden. Durch Johan Georg Stanley, [Brieg: Christoph Tschorn] 1668 (RISM A/I: R 1217).*
- Rigatti Giovanni Antonio, *Motetti a voce sola dedicati alli Molto Illustri Signori & Patroni Collendissimi, Li Signori Accademici di S. Lorenzo nella Città de Lodi. Con Licenza de superiori & Priuilegio*, Venezia: Bartolomeo Magni 1643 (RISM A/I: R 1416).
- Rist Johann, *Himlischer Lieder, Mit sehr anmuthigen, von Herrn Johann: Schopen wolgesetzten Melodeyen. Das Vierdte Zehn*, Lüneburg: Johann Stern, Heinrich Stern 1642 (RISM A/I: S 2088, SS 2088; VD 17: 1:040619C).
- Rituale SS. Patrum Latinorum Sive Liturgicon Latinum [...]*, Köln: Johann Wilhelm Friessem 1675 (VD 17: 1:082714S; PL-WRu OSD 479988).
- Scacchi Marco, *Breve discorso sopra la musica moderna*, Warszawa: Piotr Elert 1649.
- Scherffer von Scherffenstein Wenzel, *Braut Lied aus dem Andersn Cap: dess Hohen Liedes Salomo: Zu sondern Ehren vnd gefallen Auff dass Hochzeitliche Ehr vnd Frewdenfest [...] Herrn Matthæi Apellis von Lowenstern [...] vnd [...] Frawen Barbaræ gebornen von Tarnau vnd Kühschmaltz [...] So in der Fürstl: Residentz zur Bernstadt Ao. 1637 vollzogen vnd gehalten worden. Concertsweise mit 3. Stimmen sambt dem General Bass gesetzt*, Brieg: Augustin Gründer 1637 (RISM A/I: S 1477).
- Scherffer von Scherffenstein Wenzel, *Concertus mit 8. Stimmen Dem [...] Herrn Georgan, Hertzogen inn Schlesien, zur Liegnitz vnd Brieg, Auss der Melodei des 128sten Psalmen gesetzt vnd bey der Fürstlichen Heimführung vnd Danck-fest den 28. Feb. 1638. Musiciret*, Brieg: Augustin Gründer 1638 (RISM A/I deest).
- Scherffer von Scherffenstein Wenzel, *Psalmus CXXXIII. Siehe wie fein und lieblich ist [...] Zue Ehren [...] Herrn Martin Schmieden [...] Mit 3. Stimmen sambt dem General bass concertsweise gesetzt*, Brieg: Augustin Gründer 1636 (RISM A/I: S 1476).
- Schneider Martin, *Erster Theil Neuer Geistlicher Lieder. Ariættten, Canto Solo, cum Sonatella á 5. Violin, Doi Violini. Doi Viola di Braccio è Violono cum Basso Continuo*, Liegnitz: Zacharias Schneider 1667 (RISM A/I: S 1892).
- Schramm Melchior, *Cantiones selectae quas vulgo motectas appellant, quinis, senis, et octonis vocibus ita compositae, ut tam instrumentis musicis, quam humanae voci commodissime adplicari possint, recenter divulgatae & in lucem editae*, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter, Nikolaus Stein 1606 (RISM A/I: S 2109).
- Schwab Felician, *Psalmodia Vespertina, Deo caeli terraeque Domino Opt: Max: Eiusdem Serenissimae Reginae Semper Virgini, Sanctissimoq. Caelitum omnium Caetui sacrata atque à tribus vocibus concerta [...] liber quartus*, Luzern: David Hault 1642 (RISM A/I: S 7190).

- Sinapius Johannes, *Olsnographia oder Eigentliche Beschreibung des Oelsnischen Fürstenthums in Nieder-Schlesien* [...], Leipzig – Frankfurt am Main: Brandeburgische Witwe 1707.
- Sub vana Mundi gloria Lefridi Nobilis Alsatae Prosperita transitoria Olim improviso mortalis vitae casu Orbi Ostenda* [...], [s.l.], [s.n.], [1698] (PL-WRu OSD 365876).
- Syncharmata Gamica Festivitati Nuptiarum* [...] Dni. M. Samuelis, Christophori F. Albinii, Pastoris in Hohenkirch Sponsi, cum [...] Margaretha [...] Dni. Davidis Bohemi [...] dilectissima Filia, Breslau: Gottfried Gründer [1651] (VD 17: 1:630942V).
- Thomae Sprengero Ludi p.t. Choriq; Musici ap. Namslav: Directori et Catharinae Hentkiae ad d. 9 Febr: Ao M. DC. XXXVII. à Deo & cum Ipso Sponsis ab Amicis, Fautoribus, & Discipulis factae Gratulationes*, Oels: Johann Bössemesser 1637 (VD 17: 1:621265U).
- Threnodia oder Briegische Trauer-Klage über dem seligsten Hintrit der [...] Fürstin [...] Sophiae Catharinae [...] bey dero [...] Leich-Conduct [...] in Brieg den 29. Octobris dess 1659 Jahres*, Breslau: Gottfried Gründer 1659.
- Tranovský Jiří, *Odarum sacrarum sive Hymnorum* [...] libri tres [...], Brieg: Augustin Gründer 1629 (RISM A/I: TT 1089 II,1).
- Ulich Johann, *Diese Auf die Gottschalckisch-Frimelische Hochzeit [...] verfertigte Aria brachte [...] in nachfolgende Musicalische Composition*, Brieg: Johann Christoph Jacob [1683] (RISM A/I: U 44).
- Viadana Lodovico, *Centum sacri concentus ab una voce sola, nempe XXV. cantus, XXV. alti, XXV. tenores, & XXV. bassi, noviter compositi, & primum in Germania impressi*, Frankfurt am Main: Wolfgang Richter, Nikolaus Stein 1625 (RISM A/I: V 1403).
- Votiva musarum repotia ad Nuptiale Convivium viro* [...] Dn. Godofredo Kronpuschio L.L.C. & Practico [...] cum [...] virgine Anna [...] dn. Bartholomaei Reimanni [...] relicta filia, Oels: Johann Seyffert 1647 (VD 17: 1:630932P).
- Werther Johann David, *Warhafftige Nachrichten der so alt- als berühmten Buchdrucker-Kunst* [...], Frankfurt – Leipzig: Johann Felix Bielcke 1721.
- Zeutschner Tobias, *Musicalischer Hauss-Andacht Erstes Zehen*, Brieg: Christoph Tschorn [1667] (RISM A/I: ZZ 171a).
- Zeutschner Tobias, *Parodia uber des Artaxerxes Sänger-Chor Dem allein unsterblichen Erlöser Jesu Christo zu Ehren aufgesetzt und auß wolgemeintem Gemütte übergeben*, Brieg: Christoph Tschorn [s.a.] (RISM A/I: ZZ 171c).

BIBLIOGRAFIA

- Adamska Dagmara, *Klasztor, biskup, rycerze i mieszczanie – o trudnych relacjach w miejskiej przestrzeni na przykładzie tańca Morysków w XV-wiecznym Namysłowie*, w: *Jak dobrze mieć sąsiada: problem sąsiedztwa w średniowieczu w świetle archeologii*, red. Sławomir Moździoch, Krystian Chrzan, Wrocław:

- Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk 2015, s. 149–160.
- Aderhold Stephan, *Chronologische Musikgeschichte der evangelischen Gemeinde in der Friedenskirche zu Schweidnitz unter Berücksichtigung der Entwicklung ihres Kirchenarchivs*, Świdnica 2015, http://stephan-aderhold.de/Musikgeschichte_Friedenskirche_Schweidnitz_epub_low_resolution_201507281255.pdf.
- Adrio Adam, *Ambrosius Profe (1589–1661) als Herausgeber italienischer Musik seiner Zeit*, w: *Festschrift Karl Gustav Fellerer zum sechzigsten Geburtstag am 7. Juli 1962*, red. Heinrich Hüschen, Regensburg: Bosse 1962, s. 20–27.
- Ameln Konrad, Jenny Markus, Lipphardt Walther (red.), *Das Deutsche Kirchenlied*, Kassel: Bärenreiter 1975.
- Anders Stefan, Beckmann Sabine (red.), *Handbuch des Personalen Gelegenheits-schrifttums in Europäischen Bibliotheken und Archiven*, t. 11: *Breslau – Wrocław, Universitätsbibliothek – Biblioteka Uniwersytecka*, cz. 2: *Stadtbibliothek Breslau (St. Bernhardin)*, z. 3, Hildesheim – Zürich – New York: Olms-Weidmann 2003.
- Antiphonale Romanum secundum liturgiam horarum ordinemque cantus officii dispositum a solesmensibus monachis preparatum*, t. 2: *Liber Hymnarius cum invitatoriis & aliquibus responsoriis*, Solesmes: Abbaye Saint-Pierre de Solesmes 1983.
- Bacciagaluppi Claudio, *Artistic disobedience. Music and Confession in Switzerland 1648–1762*, Leiden – Boston: Brill 2017 [**BacciagaluppiA**].
- Bartůšek Václav, *Jezuité a piaristé – sourozenci*, „Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis” 50/1 (2010), s. 43–51.
- Baser Friedrich, hasło: *Heller, Johann Kilian*, w: *Grove Music Online* <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.12735>.
- Bauch Gustav, *Deutsche Scholaren in Krakau in der Zeit der Renaissance 1460 bis 1520*, Breslau: Commissions-Verlag von M. & H. Marcus 1901, s. 73–75.
- Beechey Gwilym, hasło: *Baudrexel, Philipp Jakob*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/acref/omo/9781561592630.013.0000002348>.
- Bertheau Carl, hasło: *Herrmann, Zacharias*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 12 (1880), s. 220–221 (wersja online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd120469170.html#adbcontent>).
- Bertoglio Chiara, *Reforming Music. Music and the Religious Reformations of the Sixteenth Century*, Berlin: De Gruyter 2017.
- Bochnak Władysław, *Religijne stowarzyszenia i bractwa katolików świeckich w diecezji wrocławskiej od XVI wieku do 1810 roku*, Legnica: Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Legnickiej 2000.
- Bohn Emil, *Die musikalischen Handschriften des XVI. und XVII. Jahrhunderts in der Stadtbibliothek zu Breslau*, Breslau: Hainauer 1890.
- Bradley Catherine A., Wolff Christoph et al., hasło: *Motet*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/omo/9781561592630.013.90000369371>.
- Brednich Rolf Wilhelm, *Die Liedpublizistik im Flugblatt des 15. bis 17. Jahrhunderts*, t. 1: *Abhandlung*, Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner 1974.
- Bretschneider Paul, *Geschichte der Pfarrkirche zur heiligsten Dreifaltigkeit in Trachenberg*, „Schlesisches Pastoralblatt” 28/22 (1907), s. 215–217.

- Brzezowski Wojciech, „*Der Breslauische Wassergarten*” von Wolfgang Scharschmidt, „Zandera” 24/1 (2009), s. 1–10.
- Burchard Maria, *Losy wrocławskich kolekcji muzycznych po 1945 roku*, w: *Muzykologia we Wrocławiu. Ludzie – historia – perspektywy*, red. Maciej Gołąb, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2005 (*Acta Universitatis Wratislaviensis*, 2742; *Musicológica Wratislaviensis*, 1), s. 91–99.
- Burgemeister Ludwig, *Der Orgelbau in Schlesien*, red. Hermann J. Busch, Dieter Großmann, Rudolf Walter, Frankfurt am Main: Verlag Wolfgang Weidlich 1973.
- Burkard Thorsten, Hess Günter, Kühlmann Wilhelm, Oswald Julius (red.), *Jacob Balde im kulturellen Kontext seiner Epoche. Zur 400. Wiederkehr seines Geburtstages*, Regensburg: Schnell & Steiner 2006.
- Burlas Ladislav, Fišer Ján, Hořejš Antonín, *Hudba na Slovensku v XVII. storočí*, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied 1954.
- Celenza Anna Harwell, DelDonna Anthony R. (red.), *Music as Cultural Mission: Explorations of Jesuit Practices in Italy and North America*, Philadelphia: Saint Joseph's University Press 2014.
- Chemotti Antonio, *Musical past and regionalism in early modern Silesia: the hymnbook of Valentin Triller (Wrocław 1555)*, poster dostępny na stronie projektu Sound Memories (www.soundme.eu/wpcontent/uploads/Chemotti-posterHERA.pdf, dostęp: 15.12.2019).
- Chrzanowski Tadeusz, Kornecki Marian (red.), *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 7: *Województwo opolskie*, z. 7: *Powiat namysłowski*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk 1965.
- Clemm Ludwig, hasło: *Georg, Landgraf von Hessen-Darmstadt*, w: „*Neue Deutsche Biographie*” 6 (1964), s. 217–218, wersja online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd128670606.html#ndbcontent>.
- Conrads Norbert, *Schlesien in der Frühmoderne. Zur politischen und geistigen Kultur eines habsburgischen Landes*, Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag 2009 [ConradsS].
- Corens Liesbeth, *Confessional Mobility and English Catholics in Counter-Reformation Europe*, Oxford: Oxford University Press 2018.
- Culley Thomas D., *Jesuits and music 1: A study of the musicians connected with the German College in Rome during the 17th century and their activities in Northern Europe*, Rome: Jesuit Historical Institute / St. Louis: St. Louis University 1970.
- Culley Thomas D., McNaspy Clement, *Music and the early Jesuits (1540–1565)*, „*Archivum Historicum Societatis Iesu*” 40 (1971), s. 213–245.
- Czarnecki Roland, *Kronika Namysłowa autorstwa Johanna Frobenia jako utwór dziejopisarstwa miejskiego*, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2015.
- Číhal Petr, *Moravské hudební inventáře 1725–1781*, praca licencjacka, Masarykova Univerzita v Brně, Filozofická Fakulta, Ústav Hudební Vědy 2005 (<https://is.muni.cz/th/wy9wj/text.pdf?so=nx>).
- D'Andrea David, *Cities of God or Structures of Superstition: Medieval Confraternities and Charitable Hospitals in the Early Modern World*, w: *A Companion to Medieval and Early Modern Confraternities*, red. Konrad Eisenbichler, Leiden – Boston: Brill 2019 (*Brill's Companions to the Christian Tradition*, 83), s. 176–193.

- Drożdżewska Agnieszka, *Życie muzyczne na Uniwersytecie Wrocławskim w XIX i I połowie XX wieku. Edukacja muzyczna – działalność naukowa – ruch koncertowy*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2012 (*Acta Universitatis Wratislaviensis*, 3381; *Musicologica Wratislaviensis*, 7).
- Dubowy Norbert, *Musical Travels. Sources of Musicians' Tours and Migrations in the Seventeenth and Eighteenth Century*, w: *Musicians' Mobilities and Music Migrations in Early Modern Europe. Biographical Patterns and Cultural Exchanges*, red. Gesa zur Nieden, Berthold Over, Bielefeld: Transcript Verlag 2016, s. 207–226.
- Dyer Joseph, hasło: *Roman Catholic church music*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.46758>.
- Dziewulski Władysław, *Brzeg 1247–1675*, w: *Brzeg: dzieje – gospodarka – kultura*, red. Władysław Dziewulski, Opole: Instytut Śląski 1975, s. 32–142 [**DziewulskiB**].
- Dziewulski Władysław (red.), *Brzeg: dzieje, gospodarka, kultura*, Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego 1975.
- Ehrhardt Siegismund Justus, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, t. 1: Breslau, Liegnitz: Johann Gottfried Pappäsche 1780 [**EhrhardtP1**].
- Ehrhardt Siegismund Justus, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, t. 2: Brieg, Liegnitz: Johann Gottfried Pappäsche 1782 [**EhrhardtP2**].
- Eitner Robert, *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon der Musiker und Musikgelehrten der christlichen Zeitrechnung bis zur Mitte des neunzehnten Jahrhunderts*, t. 2, Leipzig: Breitkopf & Härtel 1900; t. 6, Leipzig: Breitkopf & Härtel 1902; t. 9, Leipzig: Breitkopf & Härtel 1903.
- Evangelisches Gesangbuch* (różne wydania, np. München: Claudius-Verlag 2023).
- Feicht Hieronim, *Marcin Mięczewski – Missa super „O gloriosa Domina”*, w: *Księga pamiątkowa ku czci profesora Adolfa Chybińskiego w 70-lecie urodzin*, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne 1950, s. 218–232, przedruk w: Hieronim Feicht, *Studia nad muzyką polskiego renesansu i baroku*, red. zespół, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne 1980, s. 455–470.
- Fenlon Iain, *Varieties of Experience: Music and Reform in Renaissance Italy*, w: *Forms of Faith in Sixteenth Century Italy*, red. Abigail Brundin, Matthew Treherne, Aldershot: Ashgate 2009, s. 199–213.
- Filippi Daniele V., *A Sound Doctrine: Early Modern Jesuits and the Singing of the Catechism*, „Early Music History” 34 (2015), s. 1–43.
- Filippi Daniele V., «*Audire missam non est verba missae intelligere...*»: *The Low Mass and the Motetti missales in Sforza Milan*, „Journal of the Alamire Foundation” 9/1 (2017), s. 11–32.
- Filippi Daniele V., *Selva armonica. La musica spirituale a Roma fra Cinque e Seicento*, Turnhout: Brepols 2008.
- Filippi Daniele V., Noone Michael (red.), *Listening to Early Modern Catholicism. Perspectives from Musicology*, Leiden – Boston: Brill 2017.
- Fisher Alexander J., *Music and Religious Identity in Counter-Reformation Augsburg (1580–1630)*, Aldershot: Ashgate 2004.

- Fisher Alexander J., *Song, Confession and Criminality: Trial Records as Sources for Popular Musical Culture in Early Modern Europe*, „Journal of Musicology” 18/4 (2001), s. 616–657.
- Gancarczyk Paweł, *Muzyka wobec rewolucji druku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2011.
- Gawlik Stanisław, Majewski Jan, *Dzieje ziemi namysłowskiej w wypisach*, w: *Wypisy do dziejów ziemi namysłowskiej*, Opole: Instytut Śląski 1981, s. 129–228.
- Gerber Ernst Ludwig, *Historisch-Biographisches Lexicon der Tonkünstler*, t. 1, Leipzig: Johann Gottlob Immanuel Breitkopf 1790.
- Gerber Ernst Ludwig, *Neues historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler, welches Nachrichten von dem Leben und den Werken musikalischer Schriftsteller, berühmter Komponisten, Sänger, Meister auf Instrumenten, kunstvoller Dilettanten, Musikverleger, auch Orgel- und Instrumentenmacher, älterer und neuerer Zeit, aus allen Nationen enthält*, t. 1, Leipzig: A. Kühnel 1812; t. 3, Leipzig: A. Kühnel 1813.
- Glixon Jonathan, *Singing Praises to God: Confraternities and Music*, w: *A Companion to Medieval and Early Modern Confraternities*, red. Konrad Eisenbichler, Leiden – Boston: Brill 2019 (*Brill's Companions to the Christian Tradition*, 83), s. 329–344.
- Glüxam Dagmar, *Die Violinskordatur und ihre Rolle in der Geschichte des Violinspieles: unter besonderer Berücksichtigung der Quellen der erzbischöflichen Musiksammlung in Kremsier*, Tutzing: Schneider 1999 (*Wiener Veröffentlichungen zur Musikwissenschaft*, 37).
- Goedsche O.L., *Geschichte und Statistik des Militsch-Trachenberger Kreises*, Militsch: F.W. Lachmann 1847 [**GoedscheG**].
- Goliński Mateusz, *Od czasów najdawniejszych do 1740 roku*, w: Mateusz Goliński, Elżbieta Kościak, Jan Kęsik, *Namysłów. Z dziejów miasta i okolic*, Namysłów: Namislavia 2006, s. 9–170 [**GolińskiN**].
- Goliński Mateusz, *Rozwój przestrzenny na tle dziejów miasta do 1740 r.*, w: *Atlas historyczny miast polskich*, red. Roman Czaja, t. 4: *Śląsk*, red. Marta Młynarska-Kaletynowa, z. 11: *Namysłów*, red. Rafał Eysymontt, Mateusz Goliński, Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN 2015.
- Goliński Mateusz, Kościak Elżbieta, Kęsik Jan, *Namysłów. Z dziejów miasta i okolic*, Namysłów: Namislavia 2006.
- Gotteslob. Katholisches Gebet- und Gesangbuch* (różne wydania, np. Stuttgart: Katholische Bibelanstalt / München: Verlag Sankt Michaelsbund 2013).
- Gozzi Marco, *Liturgical Music and Liturgical Experience in Early Modern Italy*, w: *Listening to Early Modern Catholicism. Perspectives from Musicology*, red. Daniele V. Filippi, Michael Noone, Leiden – Boston: Brill 2017, s. 53–78.
- Guckel Hans Erdmann, *Katholische Kirchenmusik in Schlesien*, Leipzig: Breitkopf & Härtel 1912.
- Gyurikovits Georg von, *Geschichte der Buchdruckereyen in der königl. freyen Stadt Pressburg*, „Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst” 127 (23 X 1826), s. 673–675.
- Hagström Molin Emma, *Spoils of Knowledge: Looted Books in Uppsala University Library during the Seventeenth Century*, w: *Rethinking Europe. War and Peace in*

- the Early Modern German Lands*, red. Gerhild Scholz Williams, Sigrun Haude, Christian Schneider, Leiden – Boston: Brill Rodopi 2019, s. 252–273.
- Hahn Philip, *The Reformation of the Soundscape: Bell-ringing in Early Modern Lutheran Germany*, „German History” 33/4 (2015), s. 525–545.
- Halamska Paulina, *Działalność Tobiasza Zeutschnera (1621–75) w kościele św. Marii Magdaleny. Kariera kompozytorska w protestanckim środowisku dawnego Wrocławia*, „Muzyka” 53/2 (2008), s. 69–90.
- Harasimowicz Jan, *Schwärmergeist und Freiheitsdenken: Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit*, red. Matthias Noller, Magdalena Poradzisz-Cincio, Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag 2010 (*Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte*, 21).
- Harrandt Andrea, hasło: *Greber (Grever), Johann Jakob*, w: *Oesterreichisches Musiklexikon online*, http://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_G/Greber_Johann.xml.
- Harris C. David, Albert C. Giebler, hasło: *Kerll [Kerl, Gherl], Johann Caspar [Kaspar] [Cherll, Giovanni Gasparo; Kerle, Gaspard]*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.14913>.
- Haydon Frank Scott (red.), *Eulogium. Chronicon ab Orbe Conditio Usque ad Annum Domini M.CCC.LXVI A Monacho Quodam Malmesburiensi Exaratum*, t. 1, Cambridge: Cambridge University Press 2012.
- Heinemann Michael, hasło: *Ohlau*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001, s. 537.
- Heinz Andreas, *Die Jesuiten als Förderer deutscher Messlieder. Ein frühes Zeugnis für die Praxis des «Deutschen Hochamts» (Friedrichstadt 1687)*, „Liturgisches Jahrbuch” 35 (1985), s. 158–167.
- Herl Joseph, *Worship wars in early Lutheranism: choir, congregation, and three centuries of conflict*, Oxford: Oxford University Press 2004.
- Hoffmann Carl Julius Adolph, *Die Tonkünstler Schlesiens. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte Schlesiens vom Jahre 960 bis 1830*, Breslau: G.P. Aderholz 1830.
- Hoffmann Hermann, *Die Jesuiten in Brieg*, Brieg bei Breslau: R. Kubisch 1931 [**HoffmannB**].
- Hoffmann-Erbrecht Lothar, hasło: *Besler*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001, s. 33–34.
- Hoffmann-Erbrecht Lothar, hasło: *Kirsten, Michael*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001, s. 354.
- Hoffmann-Erbrecht Lothar, hasło: *Klose, Christoph d. J.*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001, s. 377.
- Hoffmann-Erbrecht Lothar, hasło: *Namslau*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001, s. 492–493.
- Hoffmann-Erbrecht Lothar, hasło: *Reusner*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001, s. 612–613.
- Hoffmann-Erbrecht Lothar, hasło: *Rischak*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001, s. 621.
- Hoffmann-Erbrecht Lothar, hasło: *Ulber, Matthias*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001, s. 751–752.

- Hoffmann-Erbrecht Lothar, hasło: *Zeutschner, Tobias*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001, s. 814–815.
- Holman Peter, Robert Rawson, hasło: *Finger, Gottfried [Godfrey]*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.09670>.
- Holstein Hugo, hasło: *Steinmetz, Johann Adam*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 36 (1893), s. 1–5, wersja online: https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Steinmetz,_Johann_Adam&oldid=2493730.
- Jeż Tomasz, *Danielis Sartorii Musicalia Wratislaviensia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa 2017 (*Fontes Musicae in Polonia*, A/I).
- Jeż Tomasz, *Kultura muzyczna jezuitów na Śląsku i ziemi kłodzkiej (1581–1776)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa 2013 [JeżK].
- Jeż Tomasz, *Muzyczne opracowania psalmów w tabulaturze z Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu (sygn. 101)*, w: *Muzykologia u progu trzeciego tysiąclecia. Teoria i praktyka*, red. Ludwik Bielawski, J. Katarzyna Dadak-Kozicka, Agnieszka Leszczyńska, Warszawa 2000, s. 61–73.
- Jeż Tomasz, *Stypendia wrocławskiej rady miejskiej jako instytucja kształcenia kadr muzycznych*, w: *Śląska republika uczonych*, t. 3, red. Marek Hałub, Anna Mańko-Matysiak, Wrocław: Atut 2008, s. 155–181.
- Jeż Tomasz, *Z pamiętników muzykalnego humanisty. Schreibkalender Eliasa Maiora (1588–1669) jako źródło do historii kultury muzycznej Wrocławia*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 61 (2017), s. 165–193.
- Joachimiak Grzegorz, *An unknown source concerning Esaias Reusner Junior from the Music Collection Department of Wrocław University Library*, „Interdisciplinary Studies in Musicology” 11 (2012), s. 83–102.
- Joachimiak Grzegorz, Muła Arkadiusz, *Między katedrą a dworem – muzycy w służbie biskupa elektora Franza Ludwiga von Pfalz-Neuburg*, w: *Katedra wrocławska na przestrzeni tysiąclecia. Studia z historii architektury i sztuki*, red. Romuald Kaczmarek, Dariusz Galewski, Wrocław: Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego 2016, s. 369–383.
- Johnson Cleveland, *In the Trenches with Johann and Caspar Plotz: A Rediscovered Gebrauchstabulatur from the Scheidt Circle*, <http://acad.depauw.edu/~cjohnson/PLOTZ/INDEX.HTML>.
- Jones Andrew V., *The Motets of Carissimi*, vol. 2, Ann Arbor, Michigan: UMI Research Press 1982.
- Jungnitz Joseph (red.), *Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonats Breslau*, cz. 1, Breslau: G.P. Aderholz 1902 [JungnitzV].
- Kalinayová-Bartová Jana, *Music by the Gabrielis in the Levoča and Bardejov Collections*, „Musica Iagellonica” 8 (2017), s. 95–116.
- Karłak Weronika, *Bibliotheca Piastorum Bregensis – szkolny księgozbiór dziedzictwem kulturowym śląskich Piastów*, w: *Piastowskie kolekcje ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Digitalizacja i udostępnienie*, red. Iwona Bińkowska, Diana Codogni-Łańcucka, Wrocław: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu 2015, s. 48–70.

- Katzbichler Emil, *Über das Leben und die weltlichen Vokalwerke des Ercole Bernabei (1622–1687), Hofkapellmeister in München von 1674–1687*, München [s.n.] 1963.
- Kirsch Ernst, *Die Bibliothek des Musikalischen Instituts bei der Universität Breslau. Ein Beitrag zur Kenntnis von dem Anteil Schlesiens an den musikalischen Strömungen des 16.–18. Jahrhunderts*, Breslau: Hundsfelder Stadtblatt S. Kopjewski 1922.
- Kocowski Bronisław, *Zarys dziejów drukarstwa na Dolnym Śląsku*, Wrocław: Biblioteka Uniwersytecka 1948.
- Kolbuszewska Aniela, *Katalog mikrofilmów druków muzycznych Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu ze zbioru Królewskiego Gimnazjum w Brzegu*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1995 (*Acta Universitatis Wratislaviensis*, 1733; *Bibliothecalia Wratislaviensis*, 3).
- Kolofíková Klára, hasło: *Brückner, Henricus Aloysius*, w: *Český hudební slovník osob a institucí*, red. Petr Macek, https://slovník.ceskyhudebnislovník.cz/component/mdictionary/?task=record.record_detail&id=4970.
- Kowalski Tomasz, *Dzieje kościoła i parafii p.w. św. Franciszka z Asyżu i św. Piotra z Alkantary w Namysłowie*, Namysłów: Namislavia 2003.
- Kozieł Andrzej, *Do kogo strzelali brzescy mieszczanie? Kronika Bractwa Kurkowego w Brzegu i jej ilustracje*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 26 (2017), s. 71–93.
- Krause Walter, *Grundriss eines Lexikons bildender Künstler und Kunsthandwerker in Oberschlesien von den Anfängen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*, t. 1, Oppeln: Verlag Der Oberschlesier 1933.
- Kudell Friedrich, hasło: *Brieg*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001, s. 91–93.
- Kuhn Friedrich, *Beschreibendes Verzeichnis der Alten Musikalien – Handschriften und Druckwerke – des Königlichen Gymnasiums zu Brieg*, Leipzig: Breitkopf & Härtel 1897.
- Kühlmann Wilhelm, Wiegand Hermann, hasło: *Balde, Jacob*, w: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (MGG), *Personenteil*, red. Ludwig Finscher, t. 2, Kassel – Basel – etc.: Bärenreiter / Stuttgart – Weimar: J.B. Metzler 1999, s. 95–97.
- Kvapil Jan, *Die katholische Liedpropaganda in den Böhmischen Ländern*, praca doktorska, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav germánských studií 2008.
- Leaver Robin A., *Luther's Liturgical Music. Principles and Implications*, Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co. 1997.
- Legl Frank, *Zwischen Grottkau und Neuburg. Neues zur Biographie von Silvius Leopold Weiss*, „Die Laute. Jahrbuch der Deutschen Lautengesellschaft” 4 (2000), s. 1–40.
- Leitmeir Christian T., *Beyond the Denominational Paradigm: The Motet as Confessional(izing) Practice in the Later Sixteenth Century*, w: *Mapping the Motet in the post-Tridentine Era*, red. Esperanza Rodríguez-García, Daniele V. Filippi, Abingdon: Routledge 2018, s. 154–192.
- Leszczyńska Agnieszka, *Musicalia Collegii Braunsbergensis Societatis Jesu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa 2021 (*Fontes Musicae in Polonia*, A/V).
- Leszczyńska Agnieszka, *Recepcja XVI-wiecznych protestanckich druków muzycznych w Braniewskim Kolegium Jezuickim*, w: *Muzyka wobec tradycji. Idee – dzieło –*

- recepja, red. Szymon Paczkowski, Warszawa; Instytut Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego 2004, s. 191–197.
- Lichański Jakub Z., *Kancjonały na Śląsku do końca XVIII wieku. Próba określenia stanu badań*, w: *Śląskie pogranicza kultur*, t. 3, red. Marian Ursel, Olga Taranek-Wolańska, Wrocław: Atut 2014, s. 51–135.
- Liebich W., *Chronik der Stadt Namslau von Begründung derselben bis auf die neueste Zeit. Nach einer im Namslauer Stadt-Archiv befindlichen Chronik bearbeitet*, Namslau: Julius Hoffmann 1862 [**LiebichN**].
- Lindmayr-Brandl Andrea, *Polyphonic music in early German print. Changing perspectives in music historiography*, w: *Early Music Printing in German-Speaking Lands*, red. Andrea Lindmayr-Brandl, Elisabeth Giselbrecht, Grantley McDonald, London – New York: Routledge 2018, s. 245–259.
- Lindmayr-Brandl Andrea, Giselbrecht Elisabeth, McDonald Grantley (red.), *Early Music Printing in German-Speaking Lands*, London – New York: Routledge 2018.
- Macchiarella Ignazio, *Confraternity Multipart Singing: Contemporary Practice and Hypothetical Scenarios for the Early Modern Era*, w: *Listening to Early Modern Catholicism. Perspectives from Musicology*, red. Daniele V. Filippi, Michael Noone, Leiden – Boston: Brill 2017, s. 276–300.
- Maciejewski Tadeusz (red.), *33 Psalmy Dawidowe z Kancjonała Wielkiego Toruńskiego. Przekładania Jana Kochanowskiego z notami I.R.*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1982.
- Marshall Traute Maass, Hoffmann-Erbrecht Lothar, hasło: *Angelus Silesius (Johann) [Scheffler, Johannes]*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.00926>.
- Marshall Traute Maass, Hörner Stephan, hasło: *Khuen [Khain, Kuen], Johannes*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.14985>.
- McDonald Grantley, *The cult of Luther in music*, w: *Early Music Printing in German-Speaking Lands*, red. Andrea Lindmayr-Brandl, Elisabeth Giselbrecht, Grantley McDonald, London – New York: Routledge 2018, s. 199–217.
- Meid Volker, *Die deutsche Literatur im Zeitalter des Barock. Vom Späthumanismus zur Frühaufklärung*, München: Verlag C.H. Beck 2009.
- Mioduszewski Michał Marcin, *Śpiewnik kościelny, czyli pieśni nabożne z melodyjami w Kościele katolickim używane*, Kraków: Stanisław Gieszkowski 1838.
- Młynarska Małgorzata, Techmańska Anna, *Druki brzeskie w języku polskim XVII – 1. poł. XX w. Katalog wystawy*, Brzeg: Muzeum Piastów Śląskich / Opole: Wydawnictwo MS 2012.
- Mrygón Adam, *Dolnośląskie rękopisy muzyczne w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, w: *Beiträge zur Musikgeschichte Schlesiens. Musikkultur – Orgellandschaft. Tagungsbericht Liegnitz 1991*, red. Jarosław Stępowski, Helmut Loos, Bonn: Gudrun Schröder Verlag 1994 (*Deutsche Musik in Osten*, 5), s. 285–291.
- Myśliwiec Theodor, *Zum 400jährigen Jubiläum der Pfarrkirche in Namslau*, „Schlesisches Pastoralblatt” 14/2 (1893), s. 13–15.
- Namslauer Chronik*, w: Günter Kelbel, *Namslau. Eine deutsche Stadt im deutschen Osten*, t. 2, http://petrathal.de/html/17__jahrh_.php.

- Niemöller Klaus Wolfgang, *Untersuchungen zu Musikpflege und Musikunterricht an den deutschen Lateinschulen vom ausgehenden Mittelalter bis um 1600*, Regensburg: Gustav Bosse Verlag 1969 (*Kölner Beiträge zur Musikforschung*, 54).
- Noack Lothar, *Christian Hoffmann von Hoffmannswaldau (1616–1679). Leben und Werk*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1999.
- Over Berthold, *Düsseldorf – Zweibrücken – Munich. Musicians’ Migrations in the Wittelsbach Dynasty*, w: *Music Migration in the Early Modern Age. Centres and Peripheries – People, Works, Styles, Paths of Dissemination and Influence*, red. Jolanta Guzy-Pasiak, Aneta Markuszewska, Warszawa: Liber Pro Arte 2016, s. 65–86.
- Patalas Aleksandra, *Katalog starodruków muzycznych ze zbiorów byłej Pruskiej Biblioteki Państwowej w Berlinie, przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej*, Kraków: Musica Iagellonica 1999.
- Patalas Aleksandra, *W kościele, w komnacie i w teatrze. Marco Scacchi. Życie, muzyka, teoria*, Kraków: Musica Iagellonica 2010.
- Pelker Bärbel, *The Palatine Court in Mannheim*, w: *Music at German Courts 1715–1760. Changing Artistic Priorities*, red. Samantha Owens, Barbara M. Reul, Janice B. Stockigt, Woodbridge: The Boydell Press 2001, s. 131–162.
- Pollmann Judith, «Hey ho, let the cup go round!» *Singing for Reformation in the Sixteenth Century*, w: *Cultural Exchange in Early Modern Europe*, t. 1: *Religion and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700*, red. Heinz Schilling, István Györgi Tóth, Cambridge: Cambridge University Press 2006, s. 294–316.
- Pośpiech Remigiusz, *Muzyka wielogłosowa w celebracji eucharystycznej na Śląsku w XVII i XVIII wieku*, Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego 2004.
- Printz Wolfgang Caspar, *Autobiographie aus Matthesons Ehrenpforte (ex autogr.)*, w: idem, *Ausgewählte Werke*, t. 3: *Realien*, wyd. Helmut K. Krausse, Berlin – New York: Walter De Gruyter 1993.
- Printz Wolfgang Caspar, *Historische Beschreibung der Edelen Sing- und Kling-Kunst*, Dresden: Johann Georg 1690.
- Prokop Krzysztof R., hasło: *Jerzy III*, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. Stanisław Szczur, Krzysztof Ożóg, Kraków: Wydawnictwo Literackie 1999, s. 549–551.
- Prokop Krzysztof R., hasło: *Jerzy Rudolf*, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. Stanisław Szczur, Krzysztof Ożóg, Kraków: Wydawnictwo Literackie 1999, s. 543–547.
- Prokop Krzysztof R., hasło: *Karolina (1652–1707)*, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. Stanisław Szczur, Krzysztof Ożóg, Kraków: Wydawnictwo Literackie 1999, s. 568.
- Przybyszewska-Jarmińska Barbara, *Marcin Mielczewski – Opera omnia. Katalog tematyczny utworów*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk 2013.
- Przybyszewska-Jarmińska Barbara, *Muzyka pod patronatem polskich Wazów. Marcin Mielczewski*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk 2011.
- Przybyszewska-Jarmińska Barbara, *Odpisy oraz opracowania kompozycji Marcina Mielczewskiego i innych muzyków polskich Wazów w siedemnastowiecznej kolekcji muzykaliów kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu*, „Muzyka” 51/1–2 (2006), s. 117–146.
- Przybyszewska-Jarmińska Barbara, *Polychoral Compositions and/or Polychoral Performances. On Sacred Works by Marcin Mielczewski from Sources Originating from*

- Gdańsk and Silesia, w: *Musica Baltica. Im Umkreis des Wandels – von den „cori spezzati” zum konzertierenden Stil*, red. Danuta Szlagowska, Gdańsk: Akademia Muzyczna im. Stanisława Moniuszki 2004, s. 256–264.
- Przybyszewska-Jarمیńska Barbara, *The Polish Contribution to Central European Music Culture in the Seventeenth Century. The Case of Marcin Mielczewski*, „Muzikološki Zbornik/Musicological Annual” 40 (2004) (*Musikalische Identität Mitteleuropas / Glasbena identiteta Srednje Europe. Bericht über das internationale Symposium vom 23. und 24. Oktober 2003 in Ljubljana / Zbornik referatov z mednarodnega simpozija 23. in 24. oktobra 2003 v Ljubljani*), s. 137–148.
- Przybyszewska-Jarمیńska Barbara, *The Role of Heinrich Schütz and Silesian Musicians in the Dissemination of the Repertoire of the Polish Royal Chapel led by Marco Scacchi in Silesia, Saxony and Thuringia*, „Schütz Jahrbuch” 32 (2010), s. 26–27.
- Przybyszewska-Jarمیńska Barbara (red.), *Marcin Mielczewski: Opera omnia*, seria 2: *Koncerty wokalnoinstrumentalne*, t. 2, cz. 1, Warszawa: Instytut Sztuki PAN 2018.
- Przywecka-Samecka Maria, *Dzieje drukarstwa muzycznego w Polsce do końca XVIII wieku*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1993 [**PrzyweckaD**].
- Roche Jerome, *Giovanni Antonio Rigatti and the Development of Venetian Church Music in the 1640s*, „Music & Letters” 57/3 (1976) s. 256–267.
- Roche Jerome, Miller Roark, hasło: *Grandi, Alessandro (i)*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.11611>.
- Roche Jerome, Roche Elizabeth, hasło: *Casati, Gasparo*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.05068>.
- Roche Jerome, Roche Elizabeth, hasło: *Rigatti, Giovanni Antonio*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.23457>.
- Roest Crolius Ary A., *What is so new about inculturation? A concept and its implications*, „Gregorianum” 59/4 (1978), s. 721–738.
- Roland Gustav, *Vollständige Topographie von Breslau*, Breslau: Heinrich Richter 1840.
- Rombowski Aleksander, *Jakub Rettich, nieznaný wydawca pierwszego kancjonatu śląskiego*, „Zaranie Śląskie” 24/2 (1961), s. 472–481.
- Rombowski Aleksander, *Konrad Negius, Melchior Malik. Życiorysy pisarzy śląskich*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 14/1 (1959), s. 49–60.
- Rombowski Aleksander, *Malarz Ezechiel Paritius. Nowe fakty i nowe wątpliwości*, „Opolski Rocznik Muzealny” 2 (1966), s. 371–375.
- Rombowski Aleksander, *Wydawcy Wielkiego Kancjonatu Wrocławskiego z roku 1673*, „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 45/3 (1954), s. 212–234.
- Sanft Wolfgang, *Die Stadt Prausnitz 1287–1987 im Kreis Militisch-Trachenberg. Heimatbuch einer schlesischen Kleinstadt*, Weiden: Gemeinschaft der Prausnitzer 1986.
- Scheibel Johann Ephraim, *Geschichte der seit dreihundert Jahren in Breslau befindlichen Stadtbuchdruckerey als ein Beitrag zur allgemeinen Geschichte der Buchdruckerkunst*, Breslau: Grass und Barth 1804.
- Schilling Michael, *Vorwort* [do: *Wencel Scherffer von Scherffenstein. Beiträge zu seinem Werk*], „Daphnis. Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur und Kultur der Frühen Neuzeit (1400–1750)” 30 (2001), s. 387–390.

- Schmid Ernst Fritz, *Philipp Jakob Baudrexel, ein Füssener Komponist des 17. Jahrhunderts*, w: *Festschrift zum 1200-jährigen Jubiläum des heiligen Magnus*, Füssen: Im Selbstverlag der Stadt 1950.
- Schmidt Hans, *Kurfürst Karl Philipp von der Pfalz als Reichsfürst*, Mannheim: Bibliographisches Institut 1963.
- Schnitzler Rudolf, hasło: *Schmelzer [Schmeltzer, Schmelzer von Ehrenruef], Johann Heinrich*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.24921>.
- Schönwälder Karl Friedrich, *Geschichtliche Ortsnachrichten von Brieg und seinen Umgebungen: Befestigung der Stadt, Schloß- und Stifts-Platz*, t. 2, Brieg: C. Falch 1847 [**SchönwälderO**].
- Schönwälder Karl Friedrich, Guttmann Johann Julius, *Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Brieg*, Breslau: Robert Nischkowsky 1869 [**Schönwälder-GuttmannG**].
- Schott Christian-Erdmann, hasło: *Scherffer von Scherffenstein, Wenzel*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001, s. 657.
- Scott Allen, „Dla Polaków mieszkających wśród nas”: *Samuel Butschky i rękopis Bohn Mus. Ms. 101 a życie muzyczne polskiej parafii luterańskiej w początkach XVII wieku*, w: *Tradycje śląskiej kultury muzycznej*, t. 14, cz. 1, red. Anna Granat-Janki, Wrocław 2017, s. 89–100.
- Sehnal Jiří, *Das Gesangbuch des Pavel Bohunek aus Rychnov nad Kněžnou*, „Sborník prací filosofické fakulty Brněnské univerzity” 21 (1972), s. 13–29.
- Sehnal Jiří, *Giacomo Carissimis Kompositionen in den böhmischen Ländern*, „Muzikološki Zbornik/Musicological Annual” 13 (1977), s. 23–35.
- Senn Walter, *Musik und Theater am Hof zu Innsbruck. Geschichte der Hofkapelle vom 15. Jahrhundert bis zu deren Auflösung im Jahre 1748*, Innsbruck: Österreichische Verlagsanstalt 1954.
- Spadowski Michał, *Biblioteka dawnego kolegium jezuickiego w Braniewie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. Wojciech Walczak, Karol Łopatecki, Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy 2010, s. 93–100.
- Sponheim Kristin Marie, *The Anthologies of Ambrosius Profe (1589–1661) and the Transmission of the Italian Music in Germany*, praca doktorska, Yale University 1995.
- Springer Hermann, Schneider Max, Wolffheim Werner, *Miscellanea Musicae Bio-bibliographica. Musikgeschichtliche Quellennachweise als Nachträge und Verbesserungen zu Eitners Quellenlexikon*, Jahrgang 2, Leipzig: Breitkopf & Härtel 1913/1914.
- Spurgjasz Katarzyna, *Bregenses Silesii: New Discoveries about the Plotz Family History*, „Musicologica Slovaca” 13/1 (2022), s. 141–147.
- Spurgjasz Katarzyna, «Everybody liked it / likes it / will like it»: *three possible time-related approaches to contrafacta*, „Musica Iagellonica” 13 (2022), s. 81–92.
- Spurgjasz Katarzyna, *Kolekcja muzykaliów Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego jako źródło do badań kultury muzycznej Śląska w czasach rekatolizacji (1654–1707)*, praca doktorska, Uniwersytet Warszawski 2020.

- Spurgiasz Katarzyna, *Notes on the provenance of Lucas Lossius' Psalmodia (PL-WRu OSD 351352)*, „Muzyka” 63/1 (2018), s. 100–112.
- Spurgiasz Katarzyna, *Nowe ustalenia dotyczące proveniencji przekazu Missa super O gloriosa Domina Marcina Mielczewskiego PL-Wu RM 6243*, „Muzyka” 62/2 (2017), s. 35–46.
- Spurgiasz Katarzyna, *Odnaleziony Kodeks Schwedlera z Kłodzka i Nysy (1626–38)*, „Muzyka” 61/3 (2016), s. 115–134.
- Stauff Derek L., *Lutheran Music and Politics in Saxony during the Thirty Years' War*, praca doktorska, Indiana University, Jacobs School of Music 2014.
- Steiger Johann Anselm, Jahn Bernhard (red.), *Johann Rist (1607–1667). Profil und Netzwerke eines Pastors, Dichters und Gelehrten*, Berlin – Boston: De Gruyter 2015.
- Steuere Wolfram, *Wrocławski organista Ambrosius Profius (1589–1661) jako edytor i wydawca muzyki wokalne XVII w.*, w: *Tradycje Śląskiej Kultury Muzycznej*, t. 6: *Księga konferencji 5–7 IV 1990*, Wrocław: Akademia Muzyczna we Wrocławiu 1992, s. 51–60.
- Stiefel Eberhard, hasło: *Schwab [Suevi], Felician [Bonifacius]*, w: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.25180>.
- Stiefel Eberhard, hasło: *Schwab, Suevi, Felician (Bonifacius)*, w: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (MGG), *Personenteil*, red. Ludwig Finscher, t. 15, Kassel – Basel – etc.: Bärenreiter / Stuttgart – Weimar: J.B. Metzler 2006, s. 411–412.
- Stolt Birgit, *Die Sprachmischung in Luthers Tischreden. Studien zum Problem der Zweisprachigkeit*, Stockholm – Göteborg – Uppsala: Almqvist & Wiksell 1964 (*Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholmer Germanistische Forschungen*, 4).
- Sulimierski Filip, Chlebowski Bronisław, Walewski Władysław (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego 1892.
- Sutkowski Adam, *Psalmy Jana Kochanowskiego z kancjonału z Brzegu*, „Muzyka” 5/3 (1960), s. 42–48.
- Szelest Marcin, *The Repertoire of the Braunsberg/Oliva Organ Tablatures and Its Sources*, w: *Universalia et particularia. Ars et praxis Societatis Jesu in Polonia*, red. Bogna Bohdanowicz, Tomasz Jeż, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa 2018 (*Fontes Musicae in Polonia*, B/III), s. 149–197.
- Szweykowski Zygmunt M., *Materiał pieśniowy w mszach koncertujących Marcina Mielczewskiego*, w: *Muzyka wobec tradycji. Idee – dzieło – recepcja*, red. Szymon Paczkowski, Warszawa: Instytut Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego 2004, s. 227–236.
- Szweykowski Zygmunt M. (red.), *Marcin Mielczewski: Missa super „O gloriosa Domina”*, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne 1983.
- Szweykowski Zygmunt M. (red.), *Marcin Mielczewski: Opera omnia*, t. 3: *Msze koncertujące*, Warszawa – Kraków: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk 2003 (*Monumenta Musicae in Polonia*) [SzweykowskiM].
- Tatarkiewicz Władysław, *Historia estetyki*, t. 3: *Estetyka nowożytna*, Warszawa: Arkady 1991.

- The Nostitz papers: notes on watermarks found in the German imperial archives of the 17th & 18th centuries, and essays showing the evolution of a number of watermarks*, Hilversum: The Paper Publications Society 1956 (*Monumenta Chartae Papyraceae Historiam Illustrantia or Collection of Works and Documents Illustrating the History of the Paper*, 5).
- Ulanowski Bolesław, Pauli Żegota, Chmiel Adam (red.), *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. 1, Kraków: Uniwersytet Jagielloński 1887; t. 2, Kraków: Uniwersytet Jagielloński 1892.
- Unverricht Hubert, *Die Beteiligung von instrumentalisten in der Hofkapelle der Liegnitzer Piasten im 16. und anfang des 17. Jahrhundert*, w: idem, *De Musica in Silesia. Zbiór artykułów*, red. Piotr Tarlinski, Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego 2007, s. 143–152.
- Valentin Jean Marie, *Le Théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande: Répertoire chronologique des pièces représentées et des documents conservés (1555–1773)*, Stuttgart: A. Hiersemann 1983.
- Vásárhelyi Judit P. (red.), *Régi magyarországi nyomtatványok*, t. 4: 1656–1670, Budapest: Akadémiai Kiadó 2012.
- Velsen Dorothee von, *Die Gegenreformation in den Fürstentümern Liegnitz-Brieg-Wohlau. Ihre Vorgeschichte und ihre staatsrechtlichen Grundlagen*, Leipzig: M. Heinsius Nachfolger 1931 (*Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte*, 15).
- Wagner Oettinger Rebecca, *Music as Propaganda in the German Reformation*, Aldershot: Ashgate 2001.
- Walter Rudolf, hasło: *Frömel, Pater Engelbert*, w: *Schlesisches Musiklexikon*, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg: Wißner-Verlag 2001, s. 182.
- Walter Rudolf, *Kultywacja muzyki kościelnej w kościele NMP na Piasku we Wrocławiu na przestrzeni XVIII wieku*, w: *Beiträge zur Musikgeschichte Schlesiens. Musikkultur – Orgellandschaft, Tagungsbericht Liegnitz 1991*, red. Jarosław Stępowski, Helmut Loos, Bonn: Gudrun Schröder Verlag 1994, s. 43–71.
- Walter-Mazur Magdalena, *Figurą i fraktem. Kultura muzyczna polskich benedyktynek w XVII i XVIII wieku*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 2014.
- Walter-Mazur Magdalena, *Rękopis 127 Biblioteki Gdańskiej PAN księgą głosową toruńskich benedyktynek*, „Muzyka” 55/2 (2010), s. 113–119.
- Weigel Johann Adam Valentin, *Geographische, naturhistorische und technologische Beschreibung des souverainen Herzogthums Schlesien*, t. 1: *Das Fürstenthum Schweidnitz*, Berlin: Christian Friedrich Himburg 1800; t. 5: *Die Fürstenthümer Liegnitz, Wohlau und Glogau*, Berlin: Himburgische Buchhandlung 1802.
- Wiermann Barbara, *Die Entwicklung vokal-instrumentalen Komponierens im protestantischen Deutschland bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2002.
- Więcek Adam, *Ezechiel Paritius – nadworny malarz Piastów śląskich*, „Biuletyn Historii Sztuki” 24/3–4 (1962), s. 410–417.

- Wojnowska Elżbieta, *Katalog tematyczny utworów w siedemnastowiecznych tabulaturach organowych z legnickiej kolekcji Bibliotheca Rudolphina*, red. Tomasz Jeż, Warszawa: Biblioteka Narodowa 2016.
- Wrzeciono Marcin, *Topografia historyczna Brzegu od lokacji do połowy XIX w.*, Brzeg: Fundacja Pamięci Historycznej Ziemi Brzeskiej 2016 [**WrzecionoT**].
- XXV Festiwal „Pieśń Naszych Korzeni”, Jarosław, 20–27 sierpnia 2017 (książka programowa).
- Zahn Johannes, *Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder*, t. 3: *Die siebenzeiligen und die jambischen achtzeiligen Melodien*, Gütersloh: C. Bertelsmann Verlag 1890.
- Zeller R., *Reformation und Gegenreformation im Kreise Namslau*, Breslau: Evangelischer Presseverband für Schlesien 1925.
- Zlat Mieczysław, *Brzeg*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1979.
- Zlat Mieczysław, *Zamek piastowski w Brzegu*, Opole: Instytut Śląski 1988.
- Zonta Claudia A., *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte*, Stuttgart 2004, <http://dx.doi.org/10.18419/opus-5220>.

INTERNETOWE KATALOGI I BAZY DANYCH

- Corpus Inscriptorum Vitebergense – <https://www.civ-online.org/de/service/datenbank/>
- The Düben Collection Database Catalogue, red. Lars Berglund, Kia Hedell, Erik Kjellberg, Kerala J. Snyder – <http://www2.musik.uu.se/duben/Duben.php>
- Gaspari online – <http://www.bibliotecamusica.it/>
- JSCM Instrumenta, vol. 2: Jeffrey Kurtzman, Anne Schnoebelen, *A Catalogue of Mass, Office, and Holy Week Music Printed in Italy 1516–1770* – <https://sscm-jscm.org/instrumenta/instrumenta-volumes/instrumenta-volume-2/>
- Printed Sacred Music Online – <http://www.printed-sacred-music.org/>
- RISM online – <https://opac.rism.info/>
- Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts (VD 16) – <https://www.bsb-muenchen.de/sammlungen/historische-drucke/recherche/vd-16/>
- Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts (VD 17) – <http://www.vd17.de/>

NAGRANIA PŁYTOWE

- Marcin Mielczewski: *Deus, in nomine tuo; Benedictio et claritas; Missa O gloriosa Domina*, wyk. The Sixteen, Eamonn Dougan, Coro 2017 (COR16153).
- Msze Staropolskie: Leopolda, Mielczewski, Gorczycki*, wyk. Il Canto, CD Accord 1993 (CDAccord ACD018).

INDEKS OSÓB⁸⁶⁷

- Acoluthus (Akolut), Bartholomaeus 50
 Acoluthus (Akolut), Joannes (Jan) 50, 60
 Adamska, Dagmara 57
 Aderhold, Stephan 100
 Adlerin, Sophia Francisca → Frantzin, Sophia Francisca
 Adrio, Adam 113
 Agazzari, Agostino 205
 Agricola, Christian 52
 Agricola, Jacob 52
 Agricola, Rosamunda 52
 Alber, Erasmus 246
 Albert, Heinrich 113
 Albinus, Margaretha (z domu Bohemus) 62
 Albinus, Samuel 62
 Alexander Sigismund von Pfalz-Neuburg, biskup augsburski 117
 Amberg, Tobias 155
 Ambrosius, Daniel 270
 Ambrosius, Johann Joseph 270
 Ameln, Konrad 251
 Anders, Stefan 61
 Anesorge, Balthasar 60
 Angelus Silesius → Scheffler, Johannes
 Angerman, Hans 111
 Apelles, Paul 150
 Apelles von Löwenstern, Matthaeus 101
 Arnold, Martin 23, 24, 190
 Arnold, Michael 61
 Arnoldin, Gottliebe → Zalaskin, Gottliebe
 Arnoldin, Susanna (z domu Guttermuttin) 24, 190
 Artomiusz, Piotr 108, 165
 Arystoteles 246
 Auerbach, Salomon 51, 63
 Augustyniak, Urszula 20
 Bacciagaluppi, Claudio 157, 188, 254, 261, 268, 269, 273, 274, 281
 Balde, Jacob 212, 215, 217
 Band, Georg 86
 Bandt, Matthaeus 86
 Barthius, Amandus 22, 24

⁸⁶⁷ Niemieckie nazwiska kobiet podano z uwzględnieniem odmiany (z końcówką -in), jeśli wersja taka występuje w cytowanych źródłach i/lub w tekście głównym książki; w przeciwnym wypadku podano nazwisko w formie męskiej (bez wyjątku dla nazwisk występujących w wersji latinizowanej, np. Albinus, Margaretha).

- Bartůšek, Václav 217
 Baser, Friedrich 238
 Bauch, Gustav 58
 Baudrexel, Philipp Jakob 25, 235, 236,
 237, 238
 Baumann, Georg 59, 60, 61
 Beck, Anna Magdalena von → Fidler,
 Anna Magdalena
 Beck, Johann von 86
 Beckmann, Sabine 61
 Beechey, Gwilym 237
 Beer, Martin 145
 Beithmann, Johann 62
 Beker, Martin Ludwig 86
 Beker, Anna Maria (z domu Heyman) 86
 Benck, Johann 62
 Berelius, Jakob 61
 Berglund, Lars 209
 Bergner, Johann Valentin 127
 Bernabei, Ercole 195, 197, 198
 Bernard z Clairvaux, św. 28, 162, 174,
 178–185
 Bernardi, Stefano 178
 Bertheau, Carl 63
 Bertoglio, Chiara 245, 254
 Besler, Simon 110
 Bestlick, Anna Catharina 170
 Bestlick, Barbara (z domu Schlechtin)
 170
 Bestlick, David 170
 Bestlick, Sigmund 170
 Biber, Eva → Wernerin, Eva
 Biber, Hans 189
 Bielawski, Ludwik 107
 Bielcke, Johann Felix 152
 Bielitzer, Friedrich 93
 Biermann, Johann Gualther 99
 Bilefsky (Bileffski), Paul 84, 85
 Bińkowska, Iwona 101
 Birner, Gottfried 153
 Birnerin, Magdalena → Ulberin,
 Magdalena
 Blanckovsky, NN von 128
 Blessing, Johann Georg 63
 Bochnak, Władysław 83, 84, 260
 Bogatsch, Albrecht 86
 Bogatsch, Georgius 86
 Bohdanowicz, Bogna 274
 Bohemus, David 62
 Bohemus, Margaretha → Albinus,
 Margaretha
 Bohn, Emil 65, 107, 108, 227, 232
 Bohunek, Pavel 166
 Bonhomme, Pierre 205
 Borgiani, Domenico 199
 Borgo, Domenico 199
 Borowiec, Magdalena 20
 Boxhammer (Brockmann), Nicolaus
 50
 Božan, Jan Josef 166
 Böhmin, Maria → Reusner, Maria
 Bössemesser, Johann 60
 Bradley, Catherine A. 159
 Brandiger, Franz 85
 Bratzer (Pratzer), Christian Franz 29,
 30
 Bratzerin (Pratzerin), Anna Theresia 30
 Brednich, Rolf Wilhelm 247
 Breitkopf, Johann Gottlob Immanuel
 237
 Bretschneider, Paul 24, 189
 Brettschneider, Christoph 95
 Breuer, Joannes 141
 Brockmann, Nicolaus → Boxhammer,
 Nicolaus
 Brooks, Hazel 20, 231
 Brotz, Johann Georg 169
 Brundin, Abigail 252
 Brunsenius, Anna Margaretha (z domu
 Martinin) 95, 143
 Brunsenius, Anton 100, 143, 144
 Brückner (Pontanus), David 63
 Brückner, Henricus Aloysius 233–234
 Brückner, Zacharias 68

- Brzezowski, Wojciech 50
 Buckisch, Gottfried 29
 Buckischin, NN (z domu Wohlfahrtin) 95
 Burchard (Burckhard, Burghard, Burkert, Burkhard), Johann Valentin 125
 Burchard, Maria 11, 16
 Burcknert, Christian 74
 Burcknert, Rosina → Heinrich, Rosina
 Burgemeister, Ludwig 82, 115
 Burkard, Thorsten 215
 Burlas, Ladislav 166, 222
 Busch, Hermann J. 82
 Butschky (Butschki), Matthaeus (Matthias), (mł.) 62, 65
 Butschky (Butschki), Matthaeus (Matthias), (st.) 62, 65
 Butschky (Butschki), Samuel, st. 62, 65, 107–108
- Caffart, Andreas Jacobus 53
 Camerarius, David 95, 100
 Camerarius, Rosina (z domu Ente) 100
 Carissimi, Giacomo 195, 197, 198, 208, 236
 Casati, Gasparo 8, 193–197, 199, 203, 204–205, 207–208
 Cazzati, Maurizio 194
 Cebulka, Valentinus Augustinus 53, 70
 Celenza, Anna Harwell 246
 Chemotti, Antonio 275
 Chlebowski, Bronisław 21
 Chmiel, Adam 58
 Chrystian Piast, książę wołowski, legnicki i brzeski 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 102, 119
 Chrzan, Krystian 57
 Chrzanowski, Tadeusz 84
 Chustrovius, Johannes 205
 Chybiński, Adolf 32
 Clemens, Ludwig 124–125
- Clemm, Ludwig 121
 Codogni-Lańcucka, Diana 101
 Comestor, Petrus 276
 Conrads, Norbert 13, 97, 120
 Corens, Liesbeth 280
 Crisando, R. 151
 Culley, Thomas D. 236, 246
 Cunrad, Christoph 166
 Cunradi, Johann 148
 Cunradi, Maria Elisabeth → Schröter, Maria Elisabeth
 Cysat, Renward 268
 Czaja, Roman 57
 Czarnecki, Roland 57
 Czissler, Casparus Ignatius 55
 Čihal, Petr 234
- Dadak-Kozicka, Józefa Katarzyna 107
 D'Andrea, David 259
 Dares (Darius), Johann 100, 127
 DelDonna, Anthony R. 246
 Derwich, Marek 16
 Deusbrigin, Barbara → Schröter, Barbara
 Dilatus, Johannes 211, 212, 217
 Dorothea Sophie von Pfalz-Neuburg, księżna Parmy i Piacenzy 117
 Dougan, Eamonn 168
 Döring, Caspar 60
 Dreher, Rudolph 236
 Dreißig, kantor w Namysłowie 58, 59
 Drożdżewska, Agnieszka 11, 15
 Ducher, Johann Georg 24
 Dubowy, Norbert 124
 Düben, Gustav 209
 Dyer, Joseph 159
 Dziewulski, Władysław 13, 89, 90, 91, 93, 97, 99, 102, 144
- Ebert, Leonhard 125
 Eccard (Eccardus, Eckkart), Abraham 62, 63, 68

- Eccard (Eccardus), Andreas 63
 Eccard (Eccardus), Christoph 63
 Ehlichmann, Johann 84, 85
 Ehrhardt, Sigismund Justus 13, 59, 62,
 63, 68, 91, 99, 100, 104, 106, 145
 Eisenbichler, Konrad 259, 260
 Eitner, Robert 95, 96, 169, 234, 251
 Eleonora Magdalena von Pfalz-
 -Neuburg, cesarzowa rzymsko-
 -niemiecka 117
 Elert, Piotr 231
 Eltzner, Martin 124
 Elżbieta Amalia von Hessen-Darmstadt,
 księżna neuburska 121
 Ente (Enticus), David 100
 Ente, Rosina → Camerarius, Rosina
 Euler, Daniel 30
 Eysymontt, Rafał 57
- Farner, Franz Michael 29
 Feicht, Hieronim 32, 163, 167
 Feiden, Johann Peter 94
 Felix, Christianus Leopoldus 52, 53
 Fellerer, Karl Gustav 113
 Fenlon, Iain 252
 Ferdynand III Habsburg, cesarz
 rzymsko-niemiecki 218
 Fibick, Matthias → Fiebig, Matthaeus
 Franciscus
 Fidler, Anna Magdalena (z domu von
 Beck auf Krikaw) 86
 Fidler, Wenceslaus 86
 Fiebig, Martin 169, 170
 Fiebig (Fibick, Fibik), Matthaeus
 Franciscus (Matthias) 12, 36, 37, 42,
 46, 162, 168–174, 240
 Fiebigin, Anna Maria 170
 Fiebigin, Barbara 169–170
 Fiebigin, Barbara Catharina 170
 Fiedler, Adam 115
 Filip Wilhelm von Pfalz-Neuburg,
 elektor Palatynatu 215
- Filippi, Daniele V. 20, 232, 248, 249,
 251, 257, 262
 Finger, Gottfried 122
 Finscher, Ludwig 185, 215
 Fischer, Christian 84
 Fischer, Daniel 85
 Fischer, Helena Rosina → Pflug, Helena
 Rosina
 Fischer, Jacob 93
 Fischer, Joannes Christoph 84
 Fischer, Magdalena (z domu Liebitz) 85
 Fischer, Martin 84–85
 Fisher, Alexander J. 266, 279, 282
 Fišer, Ján 166
 Flade, Fridericus Ferdinandus 29, 127,
 131
 Forster, Valten 124
 Förch, Joannes 133
 Franciszek Borgiasz, św. 136
 Franciszek Ksawery, św. 136
 Franciszek z Asyżu, św. 54, 57, 83, 131,
 142
 Francke, Anna Maria 72
 Francke, Anna Rosina 72
 Francke (Franke), Jacobus Franciscus
 72, 87
 Francke, Maria 72
 Francke, Rosina (z domu Weiss) 72
 Franckenberg, Abraham von 101
 Frantzen, Franz Albrecht 125
 Frantzen (Frantz, Frentzel), Franz
 Heinrich 123, 125
 Frantzin, Maria Dorothea Charlotta 125
 Frantzin, Marianna 125
 Frantzin, Sophia Francisca (z domu
 Adlerin) 125
 Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg,
 biskup wrocławski, trewirski
 i moguncki 117, 118, 121, 126
 Fräntzelin, Anna Rosina 30
 Frentzelius, Petrus 59, 60
 Freytag, Christoph 213

- Freytag, Theophilus 32, 33
 Friedrich, Casparus Constantinus 53,
 54
 Friedrich, Johann 61
 Froben, Joannes 57, 58
 Frömel, Engelbert 28, 42, 46, 221,
 227–228,
 Fryderyk, książę holsztyński (Friedrich
 von Schleswig-Holstein-
 -Sonderburg-Wiesenburg) 97, 120
 Fryderyk II Piast, książę legnicko-
 brzeski 89, 92
 Fryderyk V Wittelsbach, król Czech 99
 Fuhrmann, Augustin 99
- Gagides, Paulus 59
 Galewski, Dariusz 126
 Galisch, Balthasar 24
 Galisch, Merten 55
 Gancarczyk, Paweł 270
 Gartner, Hans 24
 Gawlik, Stanisław 58
 Gärtner (Gertner), Michael 82
 Gebel, Anna Maria 70
 Gebel, Eva Rosina 70
 Gebel, Paul 70
 Gebhartin, Eva → Lehman, Eva
 Georg, landgraf von Hessen-Darmstadt
 121
 Georg, Johann 225
 Georg (Georgii), Johann 62, 63
 Gerber, Ernst Ludwig 148, 234, 237
 Gerhard, Anna (z domu Porlitz) 104
 Gerhard, Anna Eleonora 146
 Gerhard, Anna Eva (z domu Tielin)
 145–146
 Gerhard, Gottfried Christian 146
 Gerhard (Gerhardt, Gerhartus, Girth,
 Gürth), Johann 104, 105
 Gerhard, Johann Christoph 146
 Gerhard, Magdalena Elisabeth (z domu
 Steinmetz)
- Gerhard, Martha Elisabeth (z domu
 Schindlerin) 105
 Gerhard, Martin 104, 105, 145–146
 Gerhard, Martin Gottlieb 105, 145–147
 Gertich, Nikolaus 99
 Gertnerin, Anna 24
 Gesius, Bartholomaeus 110
 Giebler, Albert C. 198
 Gieszkowski, Stanisław 167
 Gilg, Adam (Adamus) 133
 Girlach, Friedrich 152
 Girth, Bonaventura 43
 Girtin, Barbara → Schröter, Barbara
 Giselbrecht, Elisabeth 246, 257, 270
 Gissau, Karl Friedrich 189
 Glandorf, Anton Arnold 127
 Gleissenberg, Theodor 96
 Gleissenbergin, NN (żona Theodora)
 96
 Glixon, Jonathan 259
 Glüxam, Dagmar 231
 Goedsche, O. L. 48, 49, 50, 51, 52
 Goldenmund (Guldenmund,
 Guldenmundt), Johann Christoph
 Joseph 43, 129, 130, 178
 Goldenmund, Johann Franz 129
 Goldenmund, Johann Joseph 129
 Goldenmundin, Barbara Magdalena
 129
 Goldenmundin, Clara Constantia
 (z domu Teingerin) 129
 Goldenmundin, Maria Caecilia 129
 Goldenmundin, Rosalia Barbara 129
 Goliński, Mateusz 13, 57, 58, 59, 67, 68,
 69, 77, 80, 81, 83, 86, 87
 Gołąb, Maciej 11
 Gorczycki, Grzegorz Gerwazy 168
 Gorczyn, Jan Aleksander 167
 Gormann, Johann 62
 Gottwald, Henricus 50
 Gottwald, Joannes 50
 Gozzi, Marco 232, 252

- Górny, Tomasz 20
 Granat-Janki, Anna 108
 Grandi, Alessandro 38, 42, 191–192,
 207, 208
 Graziani, Bonifazio 197
 Gräber, Anna Elisabeth 123
 Gräber, Carolus Philippus 123
 Gräber, Eleonora Teresia 123
 Gräber, Franz Joseph 123
 Gräber (Graber, Greber), Johann 123, 125
 Gräber, Maria Anna Francisca 123
 Gräber, Maria Barbara 123
 Gräber, Philipp Ludwig 123
 Greber, Jakob (zob. także Gröber, Jakob)
 122–124
 Grignani, Lodovico 199
 Grosser, Johann 24, 25
 Grosserin, Euphrosina 24
 Groß, Johann 94
 Großmann, Dieter 82
 Gröber, Jakob (zob. także Greber, Jakob)
 122
 Gruttschreiberin, Eleonora von 29, 30
 Gruttschreiberin, Johanna von 29
 Gruttschreiberin, Susanna Elisabeth
 von 29
 Gründer, Augustin 111
 Gründer, Gottfried (mł.) 151, 214
 Gründer, Gottfried (st.) 62, 96, 97, 151
 Gründer, Martha → Tramp, Martha
 Gründer, Susanna → Klose, Susanna
 Guckel, Hans Erdmann 169
 Guldenmundt → Goldenmund
 Gürth, Marcus 104
 Güsel, Carolus 141
 Guttermuth, Johannes 24, 189
 Guttermuttin, Euphrosina Gottlibia →
 Wernerin, Euphrosina Gottlibia
 Guttermuttin, Susanna → Arnoldin,
 Susanna
 Guttman, Johann Julius 97, 100, 102,
 103, 104, 137, 143
 Guzy-Pasiak, Jolanta 122
 Günther, Georgius 65
 Günther, Jacob 110
 Gyurikovits, Georg von 151
 Hagström Molin, Emma 274
 Hahn, Barbara → Mergner, Barbara
 Hahn, Georg 155
 Hahn, Philip 269
 Halamska, Paulina 20, 219, 226, 227
 Hałub, Marek 60
 Hamke, Christoph 55
 Hancke, Daniel 154
 Hancke, Dorothea → Mergner,
 Dorothea
 Handl, Jacobus 103
 Hanik, Casparus 24, 190
 Hanke, Johann 150
 Harasimowicz, Jan 119
 Harrandt, Andrea 123
 Harris, C. David 198
 Hartmann, Friedrich 110
 Hassler, Hans Leo 103
 Hatzfeld, Melchior von 50
 Haude, Sigrun 274
 Hauptman-Fischer, Ewa 20
 Hautt, David 185
 Haydon, Frank Scott 276
 Hänlin, Georg 213
 Hedell, Kia 209
 Hedwig Elisabeth Amalia von Pfalz-
 -Neuburg, księżna oławska 117,
 121, 140
 Heermann, Johann 101
 Hein (Heinius), Pancratius 60, 66, 67
 Heinemann, Michael 115
 Heinrich (Henrich), Joannes Fridericus
 73, 74
 Heinrich (Henrich), Martinus 53, 54,
 74
 Heinrich (Henrich), Rosina (z domu
 Burcknert) 74

- Heinrich, Sigmund 127
 Heinz, Andreas 277
 Heller, Johann Kilian 25, 235, 237–238
 Henisch, dowódca wojskowy 86
 Hennig, Bartholomaeus Franciscus
 (Barthel Franz) 29, 149, 156
 Herbst, Carolus 70
 Herbst, Johann Andreas 193
 Hering, Georg Abraham 29
 Heringin, Theresia Polixena 29
 Herl, Joseph 246, 247, 253, 257
 Hermann, Caspar 112
 Hermann, Elisabetha (z domu
 Müllneriana) 112
 Hermann, Johann 96
 Hermann (Herrmann), Zacharias 63
 Herrenhoff, Johann Heinrich 94
 Heseler, Daniel 63
 Hess, Günter 215
 Heyder, Melchior 149
 Heylin, Caecilia 122
 Heyman, Adam 86
 Heyman, Anna Maria → Beker, Anna
 Maria
 Hillebrandt, Christian 112
 Hillebrandt, Johann Joseph 129
 Hoffmann, Carl Julius Adolph 52, 100
 Hoffmann, Friedrich 94, 96
 Hoffmann, Heinrich 94–95, 154
 Hoffmann, Julius 57
 Hoffmann, Hermann 28, 84, 132, 133,
 135, 138, 140
 Hoffmann, Martin 100, 106, 147
 Hoffmann, Michael 106
 Hoffmann-Erbrecht, Lothar 10, 12, 69,
 76, 82, 95, 110, 115, 148, 154, 213,
 219
 Hoffmann von Hoffmanswaldau,
 Christian 68–69
 Hoffmannin, Brigitta 96
 Hoffmannin, Hedwig → Stanley,
 Hedwig
 Holman, Peter 122
 Holstein, Hugo 146
 Hořejš, Antonin 166
 Höcker (Höckert), Johann Heinrich 26,
 27
 Höckertin, Anna Magdalena 26, 27
 Hörner, Stephan 217
 Hünefeld, Andrzej 165
 Hürte, Hans Caspar 85
 Hüschen, Heinrich 113
 Ignacy Loyola, św. 131, 136
 Jackisch, Elias 68
 Jacob (Jacobi), Johann Christoph 98,
 112, 114, 150, 151, 227
 Jacobi, Christian 150–151
 Jacobi, Martha → Tramp, Martha
 Jadwiga Śląska, św. 120, 275
 Jaecklin, Johannes 198
 Jahn, Bernhard 218
 Jan Chrystian Piast, książę brzeski
 i legnicki 92–93, 99, 101
 Jan III Sobieski, król Polski 118
 Janelius, Johann 99
 Janus, Martin 227
 Jenny, Markus 251
 Jerzy II Piast, książę brzeski 89, 90, 91,
 92
 Jerzy III Piast, książę brzeski i legnicki
 92, 93, 94, 95, 96, 99
 Jerzy Rudolf Piast, książę legnicki 92, 93
 Jerzy Wilhelm Piast, książę brzeski,
 legnicki i wołowski 92, 97, 98, 114,
 116, 117, 142, 144, 145, 281
 Jetschin, Simon Franciscus 127, 128
 Jeź, Tomasz 14, 20, 60, 61, 62, 64, 65,
 107, 113, 132, 135, 141, 145, 163,
 191, 206, 209, 260, 264, 274
 Joachimiak, Grzegorz 95, 96, 98, 126
 Joannston (Joanston), Laurentius 69,
 70, 80, 137

- Jockisch, Joannes Christophorus
(Benedictus) 72, 73, 82
- Johnson, Cleveland 105
- Jones, Andrew V. 197
- Joseph, Georg 214
- Jungnitz, Joseph 10, 21, 24, 26, 49, 53,
69, 72, 75, 76, 78, 80, 84, 85, 87, 202
- Kaczmarek, Romuald 126
- Kalder (Kaller), Joannes Ferdinandus
Ignatius 71
- Kalinayová-Bartová, Jana 105
- Kalwin, Jan 259
- Karl Heinrich von Metternich, biskup
i elektor moguncki 236
- Karлак, Weronika 101, 102, 144
- Karol Ferdynand Waza, biskup
wrocławski i plocki 163
- Karol III Filip von Pfalz-Neuburg,
elektor Palatynatu 116, 117, 118,
119, 121, 122, 123, 124, 126, 130,
135, 136, 140, 152, 215, 282
- Karolina Piastówna, księżniczka
legnicko-brzeska 97, 120, 121, 132,
135, 140
- Kartscher, Daniel 145
- Katzbichler, Emil 197, 198
- Kau, Christoph 29
- Kaupachin, Maria Elisabeth → Schrott,
Maria Elisabeth
- Kayser, Henricus Adalbertus 30
- Kazanowski, Adam 93
- Kaziński, Maciej 20, 231
- Kämpffer, Hartman 84, 85
- Koebius, Catharina Barbara (z domu
Pezold) 60
- Koebius, Melchior 60
- Kelbel, Günter 67
- Kerll, Johann Caspar 198
- Kernichen, Georgius 63, 65
- Kessel, Johann 96, 113
- Kęsik, Jan 13, 57
- Khuen, Johannes 212, 217, 221, 228
- Kinlenius, Valentinus 51
- Kirsch, Ernst 11, 12, 16, 245
- Kirsten, Hedwig (z domu Kittel) 60
- Kirsten, Johann 60, 66
- Kirsten, Michael 148
- Kittel, Andreas 60
- Kittel, Hedwig → Kirsten, Hedwig
- Kjellberg, Erik 209
- Klaibor (Klaybohr, Klaybor, Kleybohr),
Joannes 24, 52
- Klaiborin (Klayborin), Mariana 24
- Klein, Georgius 133
- Klinkert, Christoph 54
- Klinkert, Franciscus Leopoldus 54
- Klose (Closius), Balthasar 111
- Klose, Christoph (mł.) 114, 115, 152
- Klose, Christoph (st.) 114
- Klose, Eva (z domu Remnitz) 153
- Klose, Gottfried Wilhelm 115
- Klose, Helena 115
- Klose, Michael 111
- Klose, Siegmund 114, 115, 152–153
- Klose, Susanna (z domu Gründer) 111
- Knettelius, Franciscus 69
- Knittig, Fridericus 141
- Knoch, Friedrich 28
- Kober, Franz Christian 169
- Kochanowski, Jan 106, 107
- Kocowski, Bronisław 114
- Kofertij, Paul 54
- Kolbuszewska, Aniela 102
- Kolinek-Siechowicz, Karolina 20
- Kolofíková, Klára 234
- Komenský, Jan Amos 166
- Konwalynka, Paul 113
- Kopidlansky, Casparus 141
- Korkwitz, Johann Heinrich von 29
- Korn, Johann Jacob 66
- Kornecki, Marian 84
- Kościk, Elżbieta 13, 57
- Kotnitz (Kottnitz), Thomas 95

- Kowalski, Tomasz 57
 Koziel, Andrzej 109, 261
 Körner, Joachimus 53
 Krause, Walter 153
 Krause, Helmut K. 115
 Kretschmer, Joseph Anton 55
 Kribelius, Pancratius 67
 Kronpusch, Anna (z domu Reimann)
 60
 Kronpusch, Gottfried 60
 Kudell, Friedrich 13
 Kuhn, Friedrich 102, 148, 234
 Kundmann, Johann Christian 66, 67,
 104
 Kunitz, Johann 95, 96
 Kurtzman, Jeffrey 161
 Kurzbach, Henryk (II) 49
 Kurzbach, Henryk (III) 49
 Küchler, Christoph 237
 Kühlmann, Wilhelm 215
 Kvapil, Jan 265, 266
 Kynast, Georg 86
 Kynast, Hedwig (z domu Voglerin) 155
 Kynast (Kinass, Kinast), Lucas 155
- Lang (Langius), Franciscus Albertus 29
 Langner, Eva → Wernerin, Eva
 Langner, Hans 189
 Laubanus, Melchior 103, 111
 Laurentius, Johann 100, 127
 Leaver, Robin A. 244, 245, 262, 266
 Le Bon, NN, kapelan dworski księcia
 Karola Filipa von Pfalz-Neuburg
 118
 Lechler, Benedikt 194, 195
 Le Febure, Jan 205
 Legl, Frank 122
 Legler, Joannes 72
 Lehmann, Johann 67
 Lehnman, Eva (z domu Gebhartin) 59
 Lehnman, Martin 59
 Leisentrit, Johann 253, 265
- Leitmeir, Christian T. 251
 Lengauer, Georgius 52
 Leopold, książę holsztyński (von
 Schleswig-Holstein-Sonderburg-
 -Wiesenburg) 97, 98
 Leopold I Habsburg, cesarz rzymsko-
 -niemiecki 69, 117
 Leopold Józef Habsburg, arcyksiążę 136
 Leopoldine Eleonore Josephe,
 księżniczka neuburska 118, 119,
 120
 Leopoldine Eleonore von Pfalz-
 Neuburg, księżna bawarska 117
 Leopolita, Marcin 168
 Lerche, Christoph 67, 68
 Lessener, Georg 55
 Leszczyńska, Agnieszka 107, 274
 Letsch, Johann Christoph 145
 Leuschner (Leusner), Georg 100, 104
 Lewis, William 123
 Lichański, Jakub Z. 165
 Liebich, W. (pastor, XIX w.) 57, 67, 69,
 70, 77, 80, 81, 87, 88
 Liebitz, Georg 85
 Liebitz, Magdalena → Fischer,
 Magdalena
 Lindmayr-Brandl, Andrea 246, 256,
 257, 270
 Lindner, Hans 155
 Lindner, Samuel 151
 Lipphardt, Walther 251
 Lobwasser, Ambrosius 103, 261
 Logau, Friedrich von 101
 Loos, Helmut 11, 169
 Lossius, Lucas 65, 251
 Lucae (Lucä), Friedrich 28, 90, 100,
 101, 103, 131, 132, 137
 Lucas, Johannes 102, 146
 Ludwig Anton von Pfalz-Neuburg,
 biskup Wormacji 117
 Ludwik IV Piast, książę brzeski
 i legnicki 93, 96

- Ludwika, księżniczka anhalcka, księżna
brzeska, legnicka i wołowska 97,
98, 117, 120, 126, 132, 143, 144
- Ludwika Karolina Radziwiłłówna, księżna
neuburska 117, 118, 119, 121
- Luter (Luther), Marcin 49, 76, 91, 120,
244, 245, 246, 251, 259, 262, 265,
266, 271
- Łopatecki, Karol 274
- Macchiarella, Ignazio 232
- Macek, Petr 234
- Maciejewski, Tadeusz 107
- Maculewicz, Piotr 19
- Magni, Bartolomeo 196, 203
- Magnus, św. 236
- Maior, Elias 64
- Majewski, Jan 58
- Malik, Melchior 61
- Mańko-Matysiak, Anna 60
- Maraffe (Moraffe), Matthaeus 54
- Maraffe (Moraffe), Merten 54
- Maria Anna Adelheid von Pfalz-
-Neuburg, królowa Hiszpanii 117
- Maria Sophia Elisabeth von Pfalz-
-Neuburg, królowa Portugalii 117
- Marie Anne (Marianna), księżniczka
neuburska 118, 119, 120
- Maritzkin, Anna Helena 54
- Markuszevska, Aneta 122
- Marshall, Traute Maass 213, 217
- Martini, Henryk 102, 143
- Martinin, Anna Margaretha →
Brunsenius, Anna Margaretha
- Mastalerski, Marek 234
- Mattheson, Johann 115, 148
- Mauritius, Christoph 54
- Mayr, Johann 229
- Märgner → Mergner
- McDonald, Grantley 246, 257, 266, 270,
271
- McNaspy, Clement 246
- Meid, Volker 215
- Meisner, Balthasar 62
- Meissner, Agata 20
- Melanchton, Filip (właśc. Schwartzerd,
Philipp) 65
- Melchior, organista w kościele św.
Jakuba w Prusicach 51
- Menning, Johann Christoph 150
- Menzel, Karl 127
- Mergener → Mergner
- Mergner (Märgner), Barbara (z domu
Hahn) 154, 155
- Mergner (Märgner), Dorothea (z domu
Hancke) 154, 155
- Mergner (Märgner), Eliseus 154, 155
- Mergner (Märgner), Johann (mł.), 154
- Mergner (Märgner), Johann (st.) 95, 154
- Mergner (Märgner), Louise 154, 155
- Mergner (Märgner), Margaretha 154
- Mergner (Märgner), Rosina 154
- Merulo, Giacinto 234
- Michaelis, August Benedict 97
- Micheli, Romano 199
- Mielczewski, Marcin 8, 11, 12, 32, 33,
34, 36, 42, 45, 162–168, 174, 184,
190, 232, 234, 239, 240, 249
- Miller, Roark 191
- Mioduszewski, Michał Marcin 167
- Młynarska, Małgorzata 111, 112
- Młynarska-Kaletynowa Marta 57
- Monteverdi, Claudio 191
- Moździoch, Sławomir 57
- Mönich, Hans 86
- Mrygoń, Adam 11, 15
- Muller (Müller), Johannes 29
- Muła, Arkadiusz 126
- Mutii, Giovanni Angelo 199
- Müller, NN (doktor) 81
- Müllneriana, Elisabeta → Hermann,
Elisabeta
- Myśliwiec, Theodor 70

- Nagel, Lucas 70, 119, 133
 Nägel, Jacob 105
 Nägel, Justina → Thiele (Thile), Justina
 Neander, Karl Franz 21
 Negius, Konrad 61
 Nentwig, Elias 133
 Neomenius, Johann 99
 Neri, Filip, św. 252
 Nering, Melchior 106
 Neubarth, Elias 116
 Neubarth, Johann 93, 116
 Neubarth, Susanna Elisabeth (z domu Reussin) 93, 116
 Neusser, Franciscus 119, 133
 Nieden, Gesa zur 124
 Niemöller, Klaus Wolfgang 91
 Nigrinus (Schwartz), Franciscus Aloysius 77, 78
 Noack, Lothar 69
 Noller, Matthias 119
 Noone, Michael 232, 257
- Olsnerina, Anna 61
 Oswald, Julius 215
 Over, Berthold 122, 124
 Owens, Samantha 122
 Oźóg, Krzysztof 92
- Paczkowski, Szymon 164, 274
 Paludius, Johannes 61
 Panski, Melchior 62
 Pappäsche, Johann Gottfried 13, 59
 Paritius, Ezechiel 93
 Patalas, Aleksandra 20, 188, 237, 274
 Pauli, Christian 97, 99
 Pauli, Żegota 58
 Pega, Andreas 217
 Pelker, Bärbel 122
 Peltz, Johann 100
 Pestagalli, Paolo Antonio 194, 196, 204, 205
 Pevernage, Andreas 205
- Pezold, Catharina Barbara → Koebius, Catharina Barbara
 Pezold, Matthaeus 60
 Pfasemann (Phasemann), Petrus Paulus 54
 Pflug, Helena Rosina (z domu Fischer) 85
 Pflug, Wenzel 85
 Piątkowski, Walerian 167
 Piccolomini, Ottavio 86
 Pichler, Leopold 84, 85, 86
 Piotr z Alkantary, św. 57, 80
 Piper, Jakob 61
 Pisendel, Johann Georg 124
 Platon 246
 Plotz, Caspar 105
 Plotz, Johann 105
 Pollmann, Judith 271
 Pontanus, David → Brückner, David
 Poradzisz-Cincio, Magdalena 119
 Porlitius (Porlicius, Porlitz), Johannes 104
 Porlitz, Anna → Gerhard, Anna
 Porschin, Martha → Tramp, Martha
 Pospelius, Simon Joseph 127
 Pośpiech, Remigiusz 12, 169, 170
 Praetorius, Michael 275
 Pratzler, Christian Franz → Bratzer, Christian Franz
 Pratzlerin, Anna Theresia → Bratzerin, Anna Theresia
 Printz, Wolfgang Caspar 115, 225, 237, 257
 Profe (Profius), Ambrosius 113, 191, 206, 208
 Prokop, Krzysztof R. 92, 93, 97, 120
 Przybyszewska-Jarmińska, Barbara 11, 20, 32, 163, 165, 166, 167, 168, 232, 249, 274
 Przywecka-Samecka, Maria 13, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 151, 227
 Puhlaeus, Georg 99
 Püffel, Georgius 141

- Raguenet, François 123
 Rasmann, Johann Baptist 269
 Ratzengowitz, Valentin Laurentius 127
 Rawson, Robert 122
 Reher, Pius 254
 Reichel, Adam 67
 Reichel, Mathias 68
 Reimann, Anna → Kronpusch, Anna
 Reimann, Bartholomaeus 60
 Reisigin, Maria 96
 Reitlinger, Antonius Erasmus 27
 Remnitz, Eva → Klose, Eva
 Remnitz, Martin 153
 Rettich, Jakub 106–108
 Reul, Barbara M. 122
 Reusner, Christian Siegmund 95
 Reusner, Esaias 95–96, 98, 113, 152
 Reusner, Maria (z domu Böhmin) 95
 Reusse, Johann 93, 116
 Reussin, Susanna Elisabeth →
 Neubarth, Susanna Elisabeth
 Reyel, Georg 94
 Richter, Hans 29
 Richter, Heinrich 61
 Richter, Johann Christian 124
 Richter, Wenzel 124, 125
 Richter, Wolfgang 205
 Richteri 194, 195, 196, 199, 200, 205
 Richterin, Anna → Zalaskin, Anna
 Ridel, Andreas 141
 Ridemann, Simon 100
 Rieger, Thomas 59
 Riegert, Johann Rudolf 79
 Rigatti, Giovanni Antonio 8, 194,
 196–197, 203, 204, 208
 Rigler, Ernst 85
 Rischack, Hans Jakob 82
 Rist, Johann 212, 218–219
 Roche, Elizabeth 196, 197
 Roche, Jerome 191, 196, 197, 208
 Rodríguez-García, Esperanza 251
 Roest Crollius, Ary A. 277
 Rogosowsky, Adam von 24, 190
 Rohn, Christian Albert 71, 73, 78
 Rohnin, Anna Catharina 71
 Roland, Gustav 61
 Romberg, Elisabeth → Tschorn,
 Elisabeth
 Romberg, Reinhold 112
 Rombowski, Aleksander 50, 60, 61, 93,
 107, 108, 189
 Rost, Anna Rosina (z domu Seidelin) 124
 Rost, Johann Jacob 124
 Rost, Wenzel Norbert 122, 124
 Rostin, Anna Christina (z domu
 Rüberin) 122, 124
 Rostin, Catharina Eleonora 124
 Rovetta, Giovanni 196
 Rudolf II Habsburg, cesarz rzymsko-
 niemiecki 110
 Ruprecht, Joannes 133
 Sachsen, Christian 115
 Sanft, Wolfgang 13, 48
 Sartorius, Daniel 113, 163, 191, 206,
 208–209
 Savonarola, Girolamo 252
 Scacchi, Marco 231, 274
 Schade, Johann 94
 Schaffgotsch, Adam von 49, 50
 Schaffgotsch, Hans Ulrich von 50
 Scharschmidt, Wolfgang (mł.) 50
 Scharschmidt, Wolfgang (st.) 50
 Schas, Martinus 83
 Schäffer, Johann 224
 Scheel, Caspar 26, 27
 Scheelin, Catharina Elisabetha (z domu
 Schillerin) 26, 27
 Scheffler, Johannes (Angelus Silesius) 8,
 46, 211, 212, 213, 214, 219, 220
 Scheibel, Johann Ephraim 109, 110
 Scherff, Samuel 153
 Scherffer von Scherffenstein, Barbara
 94

- Scherffer von Scherffenstein, Susanna 94
 Scherffer von Scherffenstein, Wenzel (Wenzel) 94, 100, 107, 111, 112, 113, 152
 Schickfuss, Jakob 101, 104, 110
 Schillerin, Catharina Elisabetha → Scheelin, Catharina Elisabetha
 Schilling, Heinz 271
 Schilling, Michael 94
 Schindlerin, Martha Elisabeth → Gerhard, Martha Elisabeth
 Schlecht, Martin (Merten) 170
 Schlechtin, Barbara → Bestlick, Barbara
 Schleicherin, Maria 154
 Schmelzer, Johann Heinrich 224, 229
 Schmid, Ernst Fritz 236
 Schmidt, Hans 117, 118, 121, 122
 Schmidt, Henricus 133, 141
 Schneider, Anna Rosalia 149
 Schneider, Balzer 153
 Schneider, Christian 274
 Schneider, Franz Christian 149
 Schneider, Franz Joseph 149
 Schneider, Hans 153
 Schneider, Johann Franz 129
 Schneider, Martin 211, 212
 Schneider, Max 169
 Schnellboltz, Franciscus 165
 Schnitzler, Rudolf 229
 Schnoebelen, Anne 161
 Scholius, Christophorus 59
 Scholtz, Baltzer 86
 Scholtz, Esther → Tschorn, Esther
 Scholtz, Hans 55
 Scholtz, Johann 150
 Scholtz (Scholz), Martin 105
 Scholtz, Zacharias 105, 112
 Scholz Williams, Gerhild 274
 Schop, Johann 219
 Schott, Christian-Erdmann 94
 Schönborn, Sigmund Friedrich 55
 Schönwälder, Karl Friedrich 10, 13, 91, 97, 100, 102, 103, 104, 127, 128, 132, 137, 143
 Schörffer, Joannes 29
 Schramm, Hans 86
 Schramm, Melchior 205
 Schrott, Augustin Johann 149
 Schrott, Franciscus Josephus 149
 Schrott, Maria Elisabeth (z domu Kaupachin) 149
 Schröter, Anna Eleonora 148
 Schröter, Anna Justina 148
 Schröter, Caspar 147, 148
 Schröter, Barbara (z domu Deusbrigin) 148
 Schröter, Barbara (z domu Girtin) 148
 Schröter, Barbara Elisabeth 148
 Schröter, Barbara Magdalena 148
 Schröter, Elisabeth (z domu Springerin) 148
 Schröter, Eva Eleonora 148
 Schröter, Johann Caspar 148
 Schröter, Johann Gottfried 148
 Schröter, Maria 148
 Schröter, Maria Elisabeth (z domu Cunradi) 148
 Schröter, Maria Eleonora 148
 Schröter, Maria Magdalena 148
 Schröter, Martin 147, 148, 154
 Schröter, Martin Benjamin 148
 Schröter, Michael 147
 Schröter, Ursula 147
 Schultzin, Eva → Tilscher, Eva
 Schusterin, Barbara 146
 Schütz, Heinrich 274
 Schwab (Suevus), Felician (Bonifacius) 185–186, 187–188
 Schwartz, Franciscus Aloysius → Nigrinus, Franciscus Aloysius
 Schweder, Georgius Ferdinandus 53
 Schwedler, Christoph 240, 241, 275
 Schwertelius, Johannes 65

- Schwope, Christian 145
 Scott, Allen 108
 Sehnal, Jiří 166, 197
 Seidelin, Anna Rosina → Rost, Anna
 Rosina
 Senn, Walter 122, 124, 125
 Sessler, Albrecht Ludwig 124–125
 Sessler, August Joachim Jacob 125
 Sesslerin, Maria Sybilla (z domu Sterlin)
 125
 Severin, Anna Gottliebe (Theophila)
 (z domu Zalaskin) 24, 28–30
 Severin, Anna Susanna 29
 Severin, Eleonora Patientia 29
 Severin, Genovefa Theresia 29
 Severin, Johanna Agnes 29
 Severus, Benedictus 29, 78–79
 Severus, Benedictus Ignatius 29
 Severus, Franciscus Antionius 29
 Severus, Joannes Florianus 29
 Severus, Joannes Ignatius 29
 Seyffert, Johann 60
 Siechowicz, Paweł 20
 Sigfried, Caspar 109–111
 Sinapius, Johannes 50, 62
 Slipalius, Johannes 60
 Snyder, Kerala J. 209
 Sohr, Peter 226
 Sonntagin, Anna Theodora 149
 Sophea, Balthasar 37, 42, 162, 177
 Spandowski, Michał 274
 Spinttaler, Friedrich 84
 Spinttaler, Gottfried 84
 Spinttaler, Hedwig (córka Friedricha) 84
 Spinttaler, Hedwig (żona Friedricha) 84
 Sponheim, Kristin Marie 113
 Sprenger, Catharina (z domu Hentkia) 60
 Sprenger, Thomas 60, 66
 Springer, Hermann 169
 Springerin, Elisabeth → Schröter,
 Elisabeth
 Springerin, NN (żona Friedricha) 96
 Spurgjasz, Katarzyna 32, 45, 65, 105,
 163, 168, 241, 267, 275, 276
 Stanley, Anna Christina 96
 Stanley, Christiana Louise 96
 Stanley, Hedwig (z domu Hoffmannin)
 94, 96
 Stanley, Johann (John) 95–96
 Stanley, Johann Georg 94–96, 152
 Stanley, Louise Charlotte 96
 Stauff, Derek L. 282
 Steiger, Johann Anselm 218
 Stein, Nikolaus 205
 Steinmetz, Johann Adam 146
 Steinmetz, Johann Christoph 146
 Steinmetz, Magdalena Elisabeth →
 Gerhard, Magdalena Elisabeth
 Sterlin, Maria Sybilla → Sesslerin, Maria
 Sybilla
 Stern, Heinrich 219
 Stern, Johann 219
 Steude, Wolfram 113
 Stępowski, Jarosław 11, 169
 Stiefel, Eberhard 185
 Stockigt, Janice B. 122
 Stolt, Birgit 251
 Stralano, Paulus 133
 Streckenbach, Joannes Carolus 73
 Sucowsky (Sukowski), Henricus
 Wenceslaus 70
 Suevi, Felicianus → Schwab, Felician
 Suevus, Felicianus → Schwab, Felician
 Sulimierski, Filip 21
 Sutkowski, Adam 107
 Sylvius, Petrus 266
 Sylwiusz Nimrod, książę wirtemberski
 i oleśnicki 213
 Sweelinck, Jan Pieterszoon 103
 Szczur, Stanisław 92
 Szelest, Marcin 274
 Szlagowska, Danuta 232
 Szweykowski, Zygmunt M. 8, 11, 32,
 162, 164–166

- Taranek-Wolańska, Olga 166
 Tarlinski, Piotr 95
 Tasso, dowódca wojskowy 99
 Tatarkiewicz, Władysław 244
 Techmańska, Anna 111, 112
 Teinger, Franz Wilhelm 129
 Teingerin, Clara Constantia →
 Goldenmundin, Clara Constantia
 Tenschert, Gottfried Leopold Ferdinand
 32, 71–72
 Teresa Katarzyna Lubomirska, księżna
 neuburska 121
 Theophila Elisabeth Francisca Felicitas,
 księżniczka neuburska 121
 Thiel, Augustin 85
 Thiele (Thile), Georg 105–106
 Thiele (Thile), Justina (z domu Nägel)
 105
 Thiele (Thile), Michael 105
 Thilo, Carl Benjamin 30
 Thilo, Christian Benjamin 30
 Thilo, Gottfried 143, 144
 Thilo, Joannes Fridericus 30
 Thilo, Margaretha Patientia (z domu
 Zalaskin) 26, 29–30
 Thilonin, Anna Maria (z domu
 Prommingin) 30
 Thinel, Jonas 96
 Thinelin, NN (żona Jonasa Thinela) 96
 Thomala (Tomala, Tomola) Franciscus
 Xaverius 127, 128
 Tiel, Johann Lucas 146
 Tielin, Anna Eva → Gerhard, Anna Eva
 Tilesius, Nicolaus 156
 Tilscher, Eva (z domu Schultzin) 128
 Tilscher (Thielscher), Franciscus
 Ignatius 128–129
 Tinctoris, Johannes 244
 Tomasz z Akwinu, św. 200
 Tóth, István Györgi 271
 Tragus, Jeremias 50, 52
 Tramp, Gottfried 151
 Tramp, Martha (z domu Porschin,
 primo voto Jacobi, *secundo voto*
 Gründer) 151
 Transcius, Georgius → Třanovský, Jiří
 Treherne, Matthew 252
 Treuße (Treuse), Caspar 94
 Treuße (Treuse), Johann Heinrich 94
 Triller, Valentin 91, 275
 Trombetti, Ascanio 103
 Troppauer, Jan 91
 Třanovský, Jiří 111
 Tschernig (Tscherning), NN,
 miedziorytnik 96
 Tschernigin, Rosina 96
 Tschorn, Christoph (Krzysztof) 95, 96,
 105, 106, 112–114, 150, 151, 165,
 227
 Tschorn, Elisabeth (z domu Romberg)
 112
 Tschorn, Esther (*primo voto* Scholtz)
 105, 112
 Tschorn, Hans 105, 112
 Tschorn, Ursula 112
 Turriani, Michel'Angiolo 195
 Ulanowski, Bolesław 58
 Ulber, Matthaeus, st. 153
 Ulber, Matthias (Matthaeus), (mł.) 153,
 154
 Ulberin, Barbara Magdalena 154
 Ulberin, Magdalena (z domu Birnerin)
 153
 Ulich, Johann 150
 Ullman, Martin 95
 Unverricht, Hubert 95
 Urban, Franciscus 133
 Ursel, Marian 166
 Ursinin, NN (żona Christiana Ursinusa)
 96
 Ursinus, Christian 99
 Urzykowska, Ewa 234

- Valentin, Jean Marie 139
 Valentin, Joachim 112, 151
 Valentin, Rosina 112
 Valentini, Giovanni 178
 Vásárhelyi, Judit P. 62
 Vechner, Georg 99
 Velsen, Dorothee von 142
 Viadana, Lodovico 205
 Vincenti, Alessandro 191, 196, 199, 205
 Vincenti, Giacomo 199
 Vitus, służący kapelana książęcego 118
 Vogel, Casparus 50
 Voglerin, Hedwig → Kynast, Hedwig
 Volnitius → Wolnitius
 Völcker, Heinrich 219
- Wagner, Michael 236
 Wagner Oettinger, Rebecca 266
 Walczak, Wojciech 274
 Walewski, Władysław 21
 Walter, Johann 246
 Walter, Rudolf 82, 169, 228
 Walter-Mazur, Magdalena 164
 Warnsach (Warnsand), Johann Philipp 26
 Weigel, Johann Adam Valentin 169, 170
 Weigling, Johann 67
 Weiss, Georg 72
 Weiss, Rosina → Francke, Rosina
 Weiss, Silvius Leopold 122
 Wenancjusz Fortunat, św. 164
 Wenger (Weydin?), Anna Susanna 73, 74
 Wenger, Carl Joseph 74
 Wenger, Melchior Stephan 73, 74
 Werner, Christoph Johann 7, 23, 33, 39, 42, 45, 189, 190, 240
 Wernerin, Anna Eva Rosina 189
 Wernerin, Euphrosina Gottlibia (z domu Guttermutter) 189, 190
 Wernerin, Eva (z domu Langner, *primo voto* Biber) 189
- Werther, Johann David 152
 Wiegand, Hermann 215
 Wieland, Philipp Nerius 124
 Wiermann, Barbara 113, 273
 Więcek, Adam 93
 Wildin, Amelia 96
 Winckler, Friedrich 153
 Windisch, Johannes 51
 Winkler, Johann 95
 Wittich, Christoph 99
 Władysław II Jagiellończyk, król Czech i Węgier 48
 Władysław IV Waza, król Polski 163, 165
 Wojnowska, Elżbieta 65
 Wolff, Christoph 159
 Wolffheim, Werner 169
 Wolnitius (Volnitius), Georgius 26, 27
 Wolrab, Johann 265
 Wrzeciono, Marcin 13, 90, 91, 99, 117, 118
- Zahn, Johannes 226
 Zalaski, Albertus 23, 53
 Zalaski, Augustinus Arnoldus 27
 Zalaski, Ignatius Albertus 26, 27, 28, 73
 Zalaski, Joannes Chrysostomus 6–10, 13–15, 17, 18, 21–35, 39, 42–48, 53, 56, 70, 73, 78, 127, 128, 132, 136, 137, 144, 149, 157, 159–163, 170, 177, 178, 184–187, 190–192, 196–199, 201–203, 205, 207–211, 214, 215, 217, 219, 221, 226–230, 233–236, 238–242, 273–275
 Zalaski, Joannes Coelestinus 26
 Zalaski, Martinus Florianus 26
 Zalaskin, Agnes Susanna 24
 Zalaskin, Ana Rosana → Zalaskin, Rosina
 Zalaskin, Anna (z domu Richter) 7, 29–31
 Zalaskin, Anna Gottliebe → Severin, Anna Gottliebe (Theophila)

INDEKS OSÓB

- Zalaskin, Catharina Helena 26
Zalaskin, Gottliebe (z domu Arnoldin)
6, 23–24, 26–29, 31, 190
Zalaskin, Margaretha Patientia → Thilo,
Margaretha Patientia
Zalaskin, Rosina 24
Zalaskin, Ursula 23, 53
Zedler, Johann Heinrich 120
Zeller, R. 58, 59
Zeutschner, Tobias 46, 96, 113, 211,
213, 219–222, 225–227, 240
Zlat, Mieczysław 13, 89, 110
Zofia Katarzyna Podiebrad, księżna
brzeska i legnicka 96–97, 99
Zonta, Claudia A. 51, 62, 63

INDEKS NAZW MIEJSCOWYCH⁸⁶⁷

- Abingdon 251
Aldershot 252, 266, 267
Altdorf (Weingarten) 188
Altstadt (Namslau) → Stary Namysłów
Amsterdam 166
Ann Arbor, Michigan 197
Augsburg 10, 117, 236, 266, 269, 282
- Bad Berleburg 234
Baden-Baden 247
Bankau → Bąków
Banská Bystrica → Bańska Bystrzyca
Bańska Bystrzyca 151
Bardo 131
Basel → Bazylea
Bautzen → Budziszyn
Bazylea 61, 185, 215
Bąków 63,
Bergamo 191
Berlin 65, 89, 96, 98, 107–108, 115, 122,
163–164, 169, 170, 188, 218, 222,
225, 227, 232, 234, 245
- Bernstadt → Bierutów
Białystok 274
Bielefeld 124
Bierutów 52, 100
Bischofszell 268, 269
Bohrau → Borowa
Bolzano 222–225
Bonn 11, 169
Borgholm 89
Borowa 30
Boston 157, 218, 232, 257, 259, 260, 274
Braniewo 274
Bratislava → Bratysława
Bratysława 151, 166
Braunsberg → Braniewo
Brema 143
Bremen → Brema
Breslau → Wrocław
Brieg → Brzeg
Brig (Brigue) 139
Brno 195, 197
Bruksela 198

⁸⁶⁷ Indeksom objęto jedynie nazwy miejscowości, z pominięciem krain geograficznych, powiatów, województw, państw itp. Przyjęto jako hasła główne nazwy miejscowości w języku polskim (jeśli istnieją). W przypadku braku możliwości identyfikacji obecnej nazwy lub w przypadku nazw miejscowości obecnie nieistniejących pozostawiono wersję źródłową (podobnie jak w tekście głównym książki).

- Bruswitz 128
 Bruxelles → Bruksela
 Brzeg 6–8, 10, 12–13, 17, 26–32, 39,
 43–45, 47–48, 51, 55, 61, 67, 69–70,
 73, 78–79, 88–157, 159, 165, 185,
 209–210, 215, 226–227, 238–240,
 243, 250–251, 263, 269–270, 272,
 280–282
 Budapest → Budapeszt
 Budapeszt 62
 Budissin → Budziszyn
 Budziszyn 265
 Burgdorf 268–269
 Byczyna 61, 115
 Byków 50
 Bystrzyca Kłodzka 228

 Cambridge 244, 271, 276
 Cerekwica 53
 Cheb 217
 Czeski Krumlow 234
 Český Krumlov → Czeski Krumlow

 Danzig → Gdańsk
 Deutsch Marchwitz → Smarchowice
 Małe
 Dobroszyce 81
 Domasław 62
 Domslau → Domasław
 Dresden → Drezno
 Drezno 188, 194, 225
 Duszniki 39–40
 Dzierżoniów 53, 128

 Einsiedeln 221
 Elguth → Ligota
 Eperies → Preszów

 Ferrara 191
 Firenze → Florencja
 Florencja 234
 Frankenstein → Ząbkowice Śląskie

 Frankfurt am Main → Frankfurt nad
 Menem
 Frankfurt an der Oder → Frankfurt nad
 Odrą
 Frankfurt nad Menem 28, 50, 60, 82,
 152, 174, 193, 205
 Frankfurt nad Odrą 61, 110
 Frauenfeld 261
 Fribourg → Fryburg
 Friedrichstadt (Schleswig-Holstein) 277
 Fryburg (Szwajcaria) 188
 Fulda 236
 Füssen 236

 Gdańsk 60, 164–166, 232
 Genève → Genewa
 Genewa 61
 Getynga 113
 Glatz → Kłodzko
 Glogau → Głogów
 Głogów 94, 100, 127–128, 133, 141, 169
 Głubczyce 32, 71
 Goldberg → Złotoryja
 Golkowitz → Gołkowice
 Gołkowice 61
 Görlitz 109, 227
 Göteborg 251
 Göttingen → Getynga
 Gross Kniegnitz → Księginice Wielkie
 Gross-Kreidel → Krzydlina Wielka
 Groß Wartenberg → Syców
 Grotków 122, 128
 Grottkau → Grotków
 Gulla 54
 Güstrow 89
 Gütersloh 226

 Habelschwerdt → Bystrzyca Kłodzka
 Halle 120, 225
 Hamburg 148, 198, 219
 Hannover → Hanower
 Hanower 222

- Heide 218
 Heidelberg 122
 Heinrichau → Henryków
 Henryków 82
 Hildesheim 61
 Hilversum 39
 Hirschberg → Jelenia Góra
 Hradec Králové 166

 Iglawa 141
 Ingolstadt 213, 215
 Innsbruck 114, 121–125, 236
 Inowrocław 21

 Jarosław 244
 Jauer → Jawor
 Jawor 128
 Jägerndorf → Strzelniki
 Jelenia Góra 58, 60
 Jelgava → Mitawa
 Jena 62–63
 Jergkewitz 55
 Jihlava → Iglawa
 Juliusburg → Dobroszyce
 Jutrzyna 128

 Kalmar 89
 Kassel 96, 185, 215, 251
 Kaulwitz → Kowalowice
 Kėdainiai → Kiejdany
 Kempten 229, 236
 Kexholm 89
 Kiejdany 102
 Klein Oels → Oleśnica Mała
 Klein Wilkowe 55
 Klein-Kreidel → Krzydlina Mała
 Kluczbork 148, 153
 Kłodzko 133, 141, 170, 217, 240–241,
 275
 Kolonia 13, 91, 119
 Kopassitz 55
 Kopenhaga 96

 Kościelec 62
 Kowalowice 26–27, 128
 Kowary 73
 København → Kopenhaga
 Köln → Kolonia
 Kraków 11, 32, 57, 58, 60, 89, 92, 105,
 163, 164, 167, 188, 237, 274
 Kreidel → Krzydlina
 Kremsmünster 194–195
 Kreuzburg → Kluczbork
 Kroměříž → Kromieryż
 Kromieryż 178, 224, 229, 234
 Krzydlina 169
 Krzydlina Mała 169–170
 Krzydlina Wielka 169–170
 Księginice Wielkie 146
 Kuntzendorf 81, 153

 Lankau → Łączany
 Legnica 11, 13, 59, 65, 83, 96–98, 101,
 110, 120, 142, 153–154, 169
 Leiden → Lejda
 Leipzig → Lipsk
 Lejda 157, 213, 232, 257, 259–260, 274
 Lemgo 97
 Leobschütz → Głubczyce
 Leszno 63
 Levoča → Lewocza
 Lewin Brzeski 67
 Lewocza 105, 166
 Liebau → Lubawka
 Liebenthal → Luboměř pod Strážnou
 Liegnitz → Legnica
 Ligota 87
 Ligotka 62
 Lipsk 50, 63, 96, 102, 120, 142, 148, 152,
 169, 234, 237
 Lissa → Leszno
 Litoměřice → Litomierzyce
 Litomierzyce 141
 Litomyšl → Litomyśl
 Litomyśl 89

- Ljubljana → Lublana
 London → Londyn
 Londyn 122–124, 188, 194–195, 198,
 246, 257, 270
 Los Angeles 234
 Lossen → Łosiów
 Löwen → Lewin Brzeski
 Lubawka 53
 Lublana 166
 Luboměř pod Strážnou 129
 Lucerna 185, 188, 268–269
 Luzern → Lucerna
 Lüneburg 65, 218–219
- Łączany 87
 Łosiów 128
- Magdeburg 67
 Mainz → Moguncja
 Mangschütz → Mąkoszyce
 Mannheim 117, 122–123, 126
 Marienau → Jutrzyzna
 Markt Indersdorf 188
 Mąkoszyce 153
 Mediolan 196, 248
 Michalice 84, 86
 Michelsdorf → Michalice
 Milano → Mediolan
 Milicz 13, 48
 Militisch → Milicz
 Mitau → Mitawa
 Mitawa 96
 Moguncja 117, 236–238, 253, 255
 Monachium 188, 197–198, 214–215,
 217, 236
 Mühlhausen 188
 München → Monachium
 Münsterberg → Ziębice
 Müstair 221
- Nagyszombat → Trnava
 Namslau → Namysłów
 Namysłów 6–8, 10–13, 16–17, 24–28,
 31–32, 36, 39, 42–45, 47–48,
 50–51, 53, 55, 56–88, 107, 128, 137,
 149, 159, 185, 188, 201–203, 206,
 208–211, 226, 235–240, 243, 251,
 258, 262–263, 267, 269, 273, 280
 Neisse → Nysa
 Neuburg 119, 122, 215
 New York → Nowy Jork
 Novara 195
 Nowy Jork 61, 115, 246, 257, 270
 Nysa 68–69, 71–72, 78–79, 82, 100, 109,
 240–241
- Oels → Oleśnica
 Ohlau → Oława
 Oksford 19, 246, 280
 Oleśnica 96, 213, 219, 225
 Oleśnica Mała 50, 60, 128
 Olomouc → Ołomuniec
 Oława 39–40, 67, 98, 115, 117, 126, 143
 Ołomuniec 129
 Opava → Opawa
 Opawa 133, 141
 Oppeln → Opole
 Opole 27, 30, 84–85, 94, 96, 100, 104–
 106, 111–112, 115–116, 118–119,
 124–128, 130–131, 142, 145–148,
 150–157
 Osek 234
 Osiek 128
 Ossig → Osiek
 Oxford → Oksford
- Padova → Padwa
 Padwa 62–63, 213
 Pampitz → Pępcice
 Paris → Paryż
 Parma 117
 Paryż 188, 193, 195, 197, 236–237
 Pavia → Pawia
 Pawia 195

- Peuke → Byków
 Pępcice 145
 Philadelphia 246
 Piacenza 117
 Pitschen → Buczyna
 Plownitz 111
 Poczdam 106, 147
 Polnisch Marchwitz → Smarchowice
 Wielkie
 Potsdam → Poczdam
 Powidzko 24, 189
 Powitzko → Powidzko
 Poznań 48, 164–165
 Praga 17, 19, 26, 36, 73, 80–83, 121,
 138–140, 217, 265
 Praha → Praga
 Prausnitz → Prusice
 Preszburg → Bratysława
 Preszów 62, 68
 Prešov → Preszów
 Prisselwitz → Przeclawice
 Prostějov → Prościejów
 Prościejów 89
 Prusice 6–8, 12–13, 17, 22–25, 28,
 31–32, 39, 42–45, 47–56, 74, 159,
 184–185, 190, 202, 210, 238–240,
 243, 263, 280
 Przeclawice 128

 Racibórz 71, 78, 127
 Rajhrad 234
 Ratibor → Racibórz
 Ratyzbona 91, 113, 215
 Ratzeburg 219
 Ravensburg 188
 Regensburg → Ratyzbona
 Reichenbach → Dzierżoniów
 Reichthal → Rychtal
 Reinerz → Duszniki
 Roma → Rzym
 Rostock 89
 Rychnov nad Knežnou 166

 Rychtal 83
 Rzym 17, 19, 70, 117, 119–121, 131–
 141, 145, 197, 199, 236, 249

 Sankt Gallen 254
 Sankt Urban 268–269
 Schmiedeberg → Kowary
 Schwäbisch Gmünd 188
 Schweidnitz → Świdnica
 Schwerin 89
 Siena 62, 216
 Slaný 234
 Smarchowice Małe 87
 Smarchowice Śląskie 87
 Smarchowice Wielkie 87
 Sobótka 169–170
 Solesmes 164
 Solothurn 188
 Speyer → Spira
 Spira 188
 Sprottau → Szprotawa
 St. Louis 236
 Stary Namysłów 86–87
 Stockholm → Sztokholm
 Strasbourg → Strasburg
 Strasburg 62, 213
 Strehlen → Strzelin
 Striegau → Strzegom
 Strzegom 53
 Strzelin 145–146
 Strzelniki 29
 Stuttgart 51, 140, 185, 214–215
 Sünching 198
 Syców 61–62
 Szprotawa 111
 Sztokholm 89, 209, 251
 Sztumska Wieś 165

 Świdnica 100, 114–115, 141, 170

 Thauer → Turów
 Toruń 106–107, 114, 164–166, 270

- Tovačov 234
 Trachenberg → Żmigród
 Trebnitz → Trzebnica
 Trewir 117
 Trier → Trewir
 Trnava 166
 Trombatzau 82
 Trzebnica 120
 Tuczno, gm. Wałcz 21, 22, 26
 Tuczno, gm. Złotniki Kujawskie 21, 22, 26
 Turnhout 249
 Turów 61–62
 Tutzing 231
 Tübingen → Tybinga
 Tybinga 69
- Udine 196
 Ulbersdorf 81
 Uppsala 89, 188, 194, 209, 234, 238, 251, 274
- Västerås 188
 Venezia → Wenecja
 Verona → Weronia
 Viterbo 199
- Warszawa 7, 11–12, 14–15, 17, 19, 21, 23, 25, 28, 31–38, 40, 42–44, 57, 65, 84, 89, 93, 107, 113, 122, 161, 163–164, 169, 174, 178, 186–187, 191, 193–195, 197, 199, 201, 203–214, 216–235, 237, 240, 244, 248, 251, 274
 Wartha → Bardo
 Wedel 218
 Weiden 13
 Weimar 13, 119, 185, 215
 Weingarten 188
 Wenecja 124, 191, 196–197, 199, 203, 205, 234
 Weronia 199
- Wiedeń 13, 55, 98, 114, 119, 198, 223, 229, 231
 Wien → Wiedeń
 Wierzbica Górna 62
 Wilków 63
 Windisch Marchwitz → Smarchowice Śląskie
 Winterthur 261
 Winzig → Wińsko
 Wińsko 53
 Wittenberg → Wittenberga
 Wittenberga 51, 59–63, 65, 251
 Wohlau → Wołów
 Woitsdorf → Wojciechów
 Wojciechów 87
 Wołów 96, 98, 120, 142, 169
 Woodbridge 122
 Wormacja 117
 Worms → Wormacja
 Wrocław 8–19, 21–32, 34, 36–37, 39–40, 42–48, 50–88, 90–91, 93–98, 100–102, 107–108, 110–111, 113–130, 133, 140–141, 143, 146–149, 151–155, 161, 163, 166, 168–170, 174, 189–192, 202, 206, 209–210, 213–214, 219, 225, 227–229, 232, 235, 237, 240, 248, 251, 264, 269–270, 273, 275
 Würzburg 237
- Ząbkowice Śląskie 82
 Ziębice 27, 111, 115, 189
 Zirkwitz → Cerekwica
 Złotoryja 90, 143
 Zobten → Sobótka
 Zurych 61, 274
 Zürich → Zurych
 Zwickau 174, 222, 227
- Żmigród 7, 13, 23–24, 32–33, 44–45, 48, 49–50, 53–54, 56, 71–72, 82, 170, 189–190, 210, 240

SINFONIA	5
Wstęp	5
1. PERSONA	21
Kantor i jego kolekcja	21
1.1. Joannes Chrysostomus Zalaski – biografia	21
1.2. Kolekcja muzykaliów Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego ..	31
1.2.1. Noty proveniencyjne	32
1.2.2. Dawne sygnatury	33
1.2.3. Kopiści	35
1.2.4. Znaki wodne	39
1.2.5. Datacja	42
1.3. Miejsca i środowiska kompletowania zbioru	45
2. LOCUS	47
Kontekst historyczno-kulturowy	47
2.1. <i>Oppidum Prausnitz</i>	48
2.1.1. Czasy reformacji (XVI w. – 1654)	48
2.1.2. Czasy rekatolizacji (1654–1707)	51
2.2. <i>Civitas Namslavia</i>	56
2.2.1. Czasy reformacji (1525–1654)	58
2.2.2. Czasy rekatolizacji (1654–1707)	67
2.2.2.1. Rekatolizacja – okoliczności i przebieg	67
2.2.2.2. Kościół parafialny	69
2.2.2.3. Szkoła parafialna	77
2.2.2.4. Franciszkanie	79
2.2.2.5. Bractwa religijne	83
2.2.2.6. Muzycy miejscy	84
2.2.2.7. Sytuacja społeczno-wyznaniowa	86
2.3. <i>Urbs Brega</i>	88
2.3.1. Początki reformacji (XVI – pocz. XVII w.)	89

2.3.2. Czasy ostatnich Piastów (1609–1675)	92
2.3.2.1. Zamek	92
2.3.2.2. Kościół zamkowy	99
2.3.2.3. Gymnasium Illustre	101
2.3.2.4. Kościół św. Mikołaja	103
2.3.2.5. Muzycy miejscy	109
2.3.2.6. Drukarze	109
2.3.2.7. Budowniczkowie instrumentów muzycznych ...	114
2.3.3. Czasy rekatolizacji (1676–1707)	116
2.3.3.1. Zamek	116
2.3.3.2. Kościół zamkowy	126
2.3.3.3. Misja/rezydencja jezuicka	132
2.3.3.4. Kościół i klasztor kapucynów	142
2.3.3.5. Gymnasium Illustre	142
2.3.3.6. Kościół św. Mikołaja	144
2.3.3.7. Muzycy miejscy	149
2.3.3.8. Drukarze	150
2.3.3.9. Budowniczkowie instrumentów muzycznych ...	152
2.3.4. Podsumowanie	155
3. MUSICA	159
Repertuar	159
3.1. Muzyka liturgiczna	161
3.1.1. Msze	161
<i>Missa super O gloriosa Domina</i>	162
<i>Missa concertata a 9</i>	168
<i>Missa super Jesu dulcis memoria</i>	174
<i>Missa S. Bernardi</i>	178
3.1.2. Nieszpory, antyfony	185
3.2. Pozaliturgiczne utwory religijne	190
3.2.1. Motety (koncerty kościelne)	190
3.2.2. Pieśni religijne	209
3.3. Repertuar niezachowany	233
3.3.1. Rękopisy muzyczne	233
3.3.2. Druki muzyczne	235
3.4. Podsumowanie	238

4. PROSPECTUS	243
Muzyka w czasach rekatolizacji	243
4.1. Muzyka w Kościele katolickim i luterańskim – ogólne założenia	244
4.2. Muzyka liturgiczna i pozaliturgiczna	247
4.2.1. Czas: dzień, tydzień, rok	248
4.2.2. Język	250
Łacina	250
Języki wernakularne	252
Muzyka instrumentalna	254
4.2.3. Wykonawcy	255
4.3. Muzyka a struktury organizacji społecznej (bractwa religijne, stowarzyszenia świeckie)	259
4.4. Muzyka w edukacji	262
4.5. Muzyka jako narzędzie misji i propagandy wyznaniowej	264
4.6. Muzyka jako narzędzie legitymizacji przestrzeni	267
4.7. Rozpowszechnianie i recepcja repertuaru	270
4.7.1. Przekaz rękopiśmienny i drukowany	270
4.7.2. Międzywyznaniowy przepływ repertuaru: adaptacja i cenzura	273
4.7.3. „Tylko to, co podobne, może nas przekonać” – strategie akulturacji	276
4.7.4. Antyrecepcja: repertuar nie do przyjęcia	278
4.8. Kultura muzyczna wobec przemian rekatolizacyjnych	279
4.8.1. Wpływ rekatolizacji na mobilność i migracje	279
4.8.2. <i>Cuius regio religioque, eius et musica?</i> Wpływ przemian politycznych na kulturę muzyczną	281
4.8.3. Przemiany krajobrazu dźwiękowego	282
Zakończenie	285
Wykaz skrótów	287
Wykaz ilustracji	289
Źródła	290
Indeks osób	319
Indeks nazw miejscowych	337

FONTES MUSICAE IN POLONIA

series A: Catalogi

- A/I Tomasz Jeż, *Danielis Sartorii Musicalia Wratislaviensia* (2017).
A/II Sonia Rzepka, *Tabulatura Organi ex Bibliotheca Fraustadiensi ad Praesepe Christi* (2018).
A/III Marta Pielech, Iwona Januskiewicz-Rębowska, *Musicalia Collegii Glacensis Societatis Jesu* (2019).
A/IV Andrea Mariani, *Inventoria rerum musicalium domum Societatis Jesu in Polonia et Lituania tempore suppressionis* (2020).
A/V Agnieszka Leszczyńska, *Musicalia Collegii Braunsbergensis Societatis Jesu* (2021).
A/VI Bogna Bohdanowicz, Jolanta Byczkowska-Sztaba, *Musicalia manuscripta Chori Sacro-Lindensis* (2021).

series B: Facsimilia et Studia

- B/I *Sigismundus Lauxmin (1596–1670). Ars et praxis musica, Graduale pro exercitatione studentium, Antiphonale ad psalmos*, facs. ed. Jūratė Trilupaitienė (2016).
B/II *Liber organistarum Collegii Crosensis Societatis Jesu*, facs. eds Laima Budzinauskienė, Rasa Murauskaitė (2017).
B/III *Universalialia et particularia. Ars et praxis Societatis Jesu in Polonia*, eds Bogna Bohdanowicz, Tomasz Jeż (2018).
B/IV *Simon Maychrowicz (1717–1783). Nauka zbawienna na missyi Societatis Jesu zwyczajna (Lwów 1767)*, facs. ed. Oksana Shkurgan (2018).
B/V *Georgius Elger (1585–1672). Geistliche Catholische Gesänge... (Braunsberg 1621)*, ed. facs. Māra Grudule, Justyna Prusinowska, Mateusz Solarz (2018).
B/VI Aleksandra Patalas, *De Asprilio Pacello ac illius musica. Conterfectum adhuc non perfectum* (2021).
B/VII Katarzyna Spurgjasz, *Między światami. Historia śląskiego kantora i jego muzycznej kolekcji w czasach przemian wyznaniowych (1654–1707)* (2023).

series C: Editiones

- C/I *Martinus Kretzmer (1631–1696). Sacerdotes Dei benedicite Dominum, Memorare o piissima virgo, Aeterne rerum omnium effector*

- Deus, Laudem te Dominum*, ed. Tomasz Jeż, Maciej Jochymczyk (2017).
- C/II *Georgius Braun (1658–1709). In nomine Jesu, O caelitem Dux*, ed. Tomasz Jeż (2017)
- C/III *Anonim (I poł. XVIII w.). Completorium a 9. Chori Collegii Sandomiriensis Societatis Jesu*, ed. Irena Bieńkowska, introd. Magdalena Walter-Mazur, Irena Bieńkowska (2017).
- C/IV *Nicolaus Franciscus Frölich († 1708). Viaticum mortuorum, O Maria Virgo pia, Salve Regina*, ed. Tomasz Jeż (2018).
- C/V *Hyacinthus Szczurowski (1716? – po 1774). Caeli cives occurrite, Domine non sum dignus; Litaniae in C*, ed. Maciej Jochymczyk (2018).
- C/VI *Motecta scripta in Collegio Braunsbergensis Societatis Jesu (S-Uu Utl.vok.mus.tr. 394–399)*, ed. Jacek Iwaszko (2018)
- C/VII *Joannes Faber (1600–1667). Litaniae de omnibus Sanctis pro diebus Rogationum a 10*, ed. Tomasz Jeż (2018).
- C/VIII *Hyacinthus Szczurowski (1716? – po 1774). Missa Emmanuelis*, ed. Maciej Jochymczyk (2018).
- C/IX *Nicolaus Dylecki (ca. 1630–1690). Vesperae, Liturgia, Concerti quatuor vocum*, ed. Irina Gierasimowa (2018).
- C/X *Gabriel Götzl (II poł. XVII w.). Missa Sancti Andreae*, ed. Maciej Jochymczyk (2019).
- C/XI.1–2 *Johann Thamm (1719–1787) / Anton Weingang? (1751–1829). Opella de Passione Domini*, ed. Tomasz Jeż (2019).
- C/XII *Annibale Orgas (1585–1629). Sacrarum cantionum liber primus*, ed. Justyna Szombara (2019).
- C/XIII *Tomasz Szewerowski (1646/1647?–1699). Vesperae*, ed. Irina Gierasimowa (2019).
- C/XIV *Melchior Fabricius (1575–1653). Magnificat Primi Toni a 8*, ed. Jędrzej Mróz (2020).
- C/XV *Joannes Possival (1664–1729). Litaniae lauretanae sub titulo Consolatrix afflictorum*, ed. Václav Kapsa (2020).
- C/XVI *Joseph Bolehovský (1743–1811). Litaniae Lauretanae in g, Requiem in F*, ed. Marta Pielech (2020).
- C/XVII *Antonius Swoboda (1709 – po 1746). Dixit Dominus, Litaniae Lauretanae*, ed. Maciej Jochymczyk (2020).
- C/XVIII *Joseph Bolehovský (1743–1811). Litaniae Lauretanae in D, Regina caeli*, eds Marta Pielech, Iwona Januszkiewicz-Rębowska (2020).

- C/XIX *Amandus Ivanschiz (1727–1758). Lytania[e] de Beata [Maria Virgine] (L.C. 1b)*, ed. Maciej Jochymczyk (2020).
- C/XX *Carolus Pelicanus (1642–1702). Ad festa venite, Adoro te devote*, ed. Václav Kapsa (2020).
- C/XXI *Annibale Orgas (1585–1629). Angelus ad pastores ait, Hodie Christus natus est, Vir inclite Stanislae, Deus noster*, ed. Justyna Szombara (2021).
- C/XXII *Carolus Göbel (1721–1764). 3 Alma Redemptoris Mater, 4 Salve Regina*, ed. Maciej Jochymczyk (2021).
- C/XXIII *Kaspar Förster Jun. (1616–1673). Sacrae cantiones 1, 2, & 3 vocuum*, ed. Lars Berglund (2021).
- C/XXIV *Asprilio Pacelli (ca. 1567–1623). Motectorum et psalmorum [...] Liber primus*, ed. Aleksandra Patalas (2021)
- C/XXV.1–3. *Tabulaturae Braunsbergenses-Olivenses*, ed. Marcin Szelest (2021).
- C/XXVI *Carolus Rabovius (1619–1686). O Domine Jesu, Salutemus Matrem, Surgamus eamus properemus*, ed. Václav Kapsa (2021).
- C/XXVII *Simon Praunstein (1571–1624). Litaniae et Hymni*, ed. Katarzyna Spurgjasz (2021).
- C/XXVIII *Asprilio Pacelli (ca. 1567–1623). Opera ex fontibus Ecclesiae Cathedralis Cracoviensis*, ed. Aleksandra Patalas (2021).
- C/XXIX *Kaspar Förster Jun. (1616–1673). Sacrae cantiones 3, 4, & 5 vocuum*, ed. Lars Berglund (2021).
- C/XXX *Wilhelm Adolph (1729–1781). Vesperae in F*, ed. Jakub Strużyński (2021).
- C/XXXI *Quarta Tabulatura Collegii Rigensis Societatis Jesu*, ed. Zofia Chankowska (2021).
- C/XXXII *Operae Carmelitanae 1: Telesphorus Wikliński, Andreas Wołoszko*, ed. Marek Bebak (2022).

Ut habeas liberum accessum ad omnia volumina, vide:

www.fontesmusicae.pl

ISBN 978-83-66546-92-9

FONTES MUSICÆ IN POLONIA B/VII